This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

+ *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.

+ *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.

+ *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.

+ *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via `http://books.google.com`

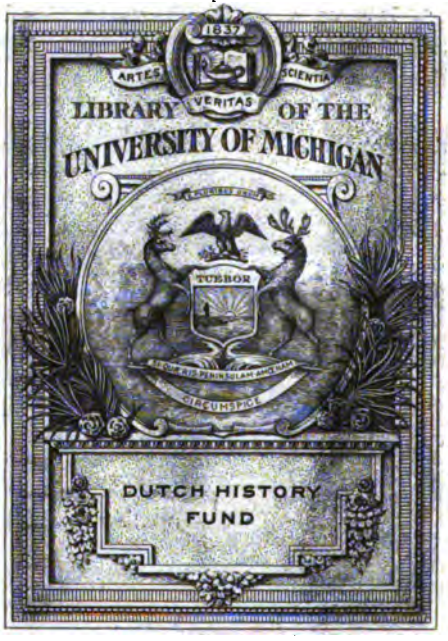
1837
ARTES
SCIENTIA
VERITAS
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
DUTCH HISTORY
FUND

AP
14
1V123

BOEKBESCHOUWING,

VOOR

1822.

VADERLANDSCHE LETTEROEFENINGEN,

OF

TIJDSCHRIFT

VAN

KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN,

WAARIN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELIJKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRIJMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

BENEVENS

MENGELWERK,

tot Fraaije Letteren, Kunſten en Weetenſchappen, betrekkelijk.

EERSTE STUK.

VOOR

1822.

BOEKBESCHOUWING.

Te AMSTERDAM, bij
G. S. LEENEMAN VAN DER KROE
en
J. W. IJNTEMA.
1822.

Dutch lit.

BOEKBESCHOUWING.

Christelijke Overdenkingen op alle avonden des jaars, door J. L. EWALD. *II Deelen. Uit het Hoogduitsch. Te Amsterdam, bij* J. van der Hey. *In gr.* 8vo. *Te zamen* 953 *Bl. f* 9-16-:

De bestemming des Huisselijken Levens. Ter bevordering van huisselijke deugden en huisselijk geluk. Door J. L. EWALD. *Naar het Hoogduitsch. Te Groningen, bij* W. van Boekeren. *In gr.* 8vo. 199 *Bl. f* 1-12-:

De Bijbelsche Geschiedenis het eenige echte middel om den mensch tot waarlijk Christelijke Godsdienstigheid op te leiden. In Brieven van J. L. EWALD *aan Ouders, Predikanten en Onderwijzers der Jeugd. Uit het Hoogduitsch, door* W. GOEDE. *Te Amsterdam, bij* J. van der Hey. *In gr.* 8vo. 206 *Bl. f* 2-4-:

Gedachten en Gevoelens van eenen Christen. Naar het Hoogduitsch van J. L. EWALD. *II Deelen. Te Groningen, bij* W. van Boekeren. *In gr.* 8vo. *Te zamen* 443 *Bl. f* 3-12-:

Het zien van dezen stapel van geschriften van EWALD gaf ons eene aangename, maar ook tevens, dit ontveinzen wij niet, eene onaangename gewaarwording. Zekerlijk bevat hetgeen EWALD schrijft zeer veel goeds, en heeft menig geschrift van hem hier te lande nut gesticht. Werden deze schriften niet met graagte gelezen, zij zouden niet gekocht, en dien ten gevolge niet gedrukt worden, en er was voor eenen vertaler niets mede te verdienen. Het doet het gevoel en den smaak onzer natie eer aan; en uit dien hoofde verblijden wij er ons over, dat de nu voor ons liggende stapel bewijs is, dat geschriften van soodanigen godsdienstigen inhoud druk gezocht en ver-

kocht worden. Maar, uit een ander oogpunt de zaak beſchouwende, gevoelden wij ſmart. De vertaling van een werk van geleerdheid en ſtudie, hetwelk waarde heeft, is ons altijd welkom. Het noodeloos verkorten, en dikwijls verminken, van vreemde voortbrengſels hindert ons. Men geve ons den vreemden ſchrijver, zoo goed mogelijk, in onze taal, indien men zijn geſchrijf ook voor ons noodig houdt. Het is geheel verkeerd, iets niet te willen aannemen, hoe goed ook, omdat het voortkwam op uitlandſchen grond. Het pronken met vreemde vederen, het compileren en overnemen van den uitlander, dikwijls zelfs zonder den naam van het geplunderde werk, of den ſchrijver, bij wien men ter markt ging, te noemen, houden wij voor laag en verachtelijk. Het vertalen van andere werken is mede prijſelijk. Heeft eenig ſchrijver, ook ten aanzien van het algemeen bekende, eenen hem eigenen, aangenamen, bijzonder indruk makenden ſchrijftrant, wij hebben [redacted] daarvan eene en andere aangename en leerzame proeve. Maar men houde maat, en overlade ons niet met vreemde produkten. Een proefje van ſmakelijke vruchten uit het peperland is aangenaam; wij bedienen er ons van: maar wordt er zoo veel aangevoerd, en worden de menſchen zoo verwend, dat keukenmeid noch kok nu mij geene echt vaderlandſche ſpijzen meer voor mijne tafel bereiden wil, dan wordt het onaangenaam; en wij zouden, naar de wijze der voormalige Heeren Bewindhebbers onzer Oostindiſche Compagnie, wel gaarne nu of dan een vuurtje geſtookt zien. Tot het vertalen, van hetgeen dan vertaald worden *moet*, moesten zich eeniglijk aankomende geletterden leenen, die het zich nog niet toevertrouwen, en ook niet behoeven toe te vertrouwen, ons te onderhouden met vruchten van eigen' geest en geoefend nadenken. Maar, dat mannen van naam en letteren, geplaatst in de aanzienlijkſte kerkelijke bedieningen, en die door eigene ſchriften reeds met lof bekend zijn, hunnen kostelijken tijd beſteden tot het vertalen van geſchriften, die zij even goed zelve, en zonder veel inſpanning, kunnen vervaardigen, en die zij

als-

alsdan meer geheel nog naar den ſmaak en de behoeften van onzen landaard konden inrigten, — inderdaad, dit hindert *ons*. Willen dan onze geletterden zich niet behoorlijk toeleggen om te ſchrijven in den ſmaak van zoodanige vreemden, als zij zien, dat ook hier te lande het godsdienſtig publiek bijzonder bevallen? Of koestert onze natie het vooroordeel, dat een vreemdeling beter, dan een landgenoot, de kunst verſtaat, hem te leeren en te ſtichten? Of zijn de Heeren boekdrukkers de oorzaak? Zijn deze omtrent eigenen arbeid te karig, en omtrent het vreemde mild? Die mildheid is zeker zoo overgroot wel niet! en het ſchrijven of vertalen om brood houden wij voor den meest ondankbaren arbeid. Dat men naar werken ter vertalinge, en ſomtijds daarna eerst naar eenen vertaler zoekt, looft en biedt, en zoo na mogelijk dingt, is wel eene daadzaak. Dat menig geleerde wordt afgeſchrikt door den ſpotprijs, dien men hem voor eigenen goeden arbeid biedt, en dat daardoor menig nuttig werk ongedrukt, of ook wel ongeſchreven blijft, is ons mede niet twijfelachtig. Met dat al is op menigen Heer vertaler de volgende anekdote, die ons als waarheid verhaald werd, toepaſſelijk: Op zekere boekverkooping kocht zeker predikant een' bundel Hoogduitſche leerredenen; — nog al een; — kortom ieder Hoogduitsch geſchrift, dat predikatiën inhield, of daarnaar maar zweemde. Dit hinderde een' burger, die ook Hoogduitsch las, en gaarne ook eens een koopje had. „Uw Weleerwaarde, zeide hij, denkt juist als de ſmid van ons dorp." Hoe zoo? zeide de leeraar. „Wel, hernam de ander, onze ſmid zegt, dat hij zelf wel goede ſloten maken *kan;* maar dat het hem *gemakkelijker* valt, dezelve uit Duitschland te ontbieden." — *Sapienti ſat!*

No. 1. De *Chriſtelijke Overdenkingen* zijn vertaald door den weleerw. zeer gel. Heer B. VERWEY, Predikant bij de Hervormden in *'s Gravenhage;* een man, door een aantal vertalingen, en ook door eigen werk, genoegzaam bekend. Van EWALD bezaten wij reeds *Overdenkingen op alle dagen van het jaar*. Hij heeft daarna goedgevon-

den, ook deze overdenkingen, voor iederen avond, van 1 Jan. tot 31 Dec., te ſchrijven. Vertaler en uitgever beloofden zich ook van dit werk goeden aftrek, en vonden alzoo, dat het ook voor onze natie behoefte was; vooral ook, omdat het eerſte werk geheel is uitverkocht, en gedurig nog gevraagd wordt; zoo druk, echter, denken wij niet, dat men vooralsnog op vergoeding der kosten van eenen herdruk rekenen durft. Daarbij, dit boek is nu wederom een nieuwtje! Ook zijn deze overdenkingen korter; men behoeft dus minder tijd iederen dag; en voor minder geld heeft men dan iederen avond van EWALD toch wat. Wij hebben het werk doorbladerd, en menige overdenking gelezen, met ſtichting gelezen. Wij vonden overal EWALD; zijnen hem eigenen, beſchaafden, gemoedelijken ſchrijftrant, en zijnen godsdienſtigen geest. Hooge ingenomenheid met het Christendom en deszelfs Goddelijken Stichter kenmerkt overal den waardigen man, en hij weet [illegible] op nieuws voor den Heer en het goede te roeren. Het is er dus verre van daan, dat wij onzen Christenen het gebruik van dit werk zouden ontraden; wij gelooven integendeel, dat wij (met den Eerw. vertaler) hun het opwekken van zoodanige heilrijke denkbeelden, het verlevendigen van dezelve in het ſtille avonduur, en het zich met dezelve kalm ter ruste nederleggen, allezins moeten aanprijzen. De overdenkingen zijn, gelijk wij reeds zeiden, kort, en hebben meestal, het zij ieder afzonderlijk, het zij ook tevens voor eenige vervolgen, eenen Bijbeltekst ten opſchrift. Zij hebben veel licht en warmte; nu en dan echter, gelijk meest alle geſchriften van EWALD, wel iets donkers, en zijn voor Bijbeluitlegging minder, dan voor opwekking en ſtemming ten goede. Men kan dezelve zeer wel in den rang, waarin zij hier voorkomen, dagelijks lezen. Men kan ook, naar zijne bijzondere ſtemming en behoefte, kiezen: want verre de minſten zijn op den daarvoor hier beſtemden leesdag juist bij voorkeur toepaſselijk. Dit konde ook, uit hoofde van den aard van zoodanig werk, bezwaarlijk anders geſchikt worden. Wij zouden ons gezegde met proe-

ven

ven kunnen ſtaven, zoo ons de Redacteur van ons Tijdſchrift niet telkens en dringend opwekte tot bekorting, daar zoo vele boeken nog op onze aanmelding wachten. *Wij* willen dan wederom in liefde ontvangen, hetgeen ons hier door EWALD in liefde gegeven wordt. *God zegene dezen arbeid!* herhalen wij gaarne met hem; offchoon wij twijfelen, of hij wel de regte toepaſſing maakt van den Bijbeltekst, ja of hij zelf zich wel volkomen begreep, toen hij hierop volgen liet, dat dezelve, „ *zonder dien* „ *zegen, hoewel op Christus gebouwd, echter hooi, ſtroo en* „ *ſtoppelen is, welke in den grooten dag door vuur zul-* „ *len verteerd worden. Zijn wil geſchiede!*" — Zelden laat EWALD de gelegenheid voorbijgaan, om der Sekſe, ten aanzien harer godsdienſtige ſtemming, iets verpligtends te zeggen. Dat dezelve doorgaans meer *gevoel* heeft voor iederen, ook godsdienſtigen indruk, kunnen wij laten *gelden*; *maar dat de vrouw* meer godsdienſtige *behoefte* heeft dan de man, laten wij hem zeggen, doch op zijne eigene verantwoording. Deze uitdrukking is daarenboven ook vatbaar voor groote misduiding.

De vertaling van No. 2. zijn wij aan eenen landgenoot, die zich B. teekent, verſchuldigd. Dit werkje beviel ons uitmuntend; en indien wij niet vreesden, dat men op ons het bekende en ware ſpreekwoord: *het lest heugt het best*, zou toepaſſen, zouden wij, van alle de werken van EWALD, dit het ſterkſte aanprijzen en het meest nuttige noemen. Hier vinden wij EWALD geheel, en hier is hij te huis. Men moge al kunnen zien, dat deze opſtellen leerredenen geweest zijn; men moge al vinden, dat hier of daar zekere ſchriftuurtekst misſchien dat alles niet beteekene, wat EWALD dien beteekenen doet, en ook nu of dan iets te ſterk meenen uitgedrukt, — echte Bijbelſche, Christelijke waarheid vindt men hier overal, en men wordt geroerd en overtuigd. *Mannen, vrouwen, kinderen, heeren* en *dienstbaren* worden hier toegeſproken. Eindelijk, ten ſlotte, wordt over *huiſelijke vreugde* en *huiſelijk lijden*, en *de oogmerken van God met de ſtichting der huiſelijke verbindtenis*, regt Christelijk en

hartindringend gehandeld. „EWALD *ſchreef voor* zijne, *ik vertaalde voor* mijne *landgenooten*," lezen wij in het voorberigt. Wij hebben dus meer dan vertaling, en betuigen hartelijk dank voor de leering, herinnering, opwekking en ſtichting.

No. 3. behoort, zegt de voorredenaar, tot het onlangs mede in onze taal gegeven geſchrift van EWALD, *Geest des Christendoms;* en echter, bij het oppervlakkig inzien van dit boekje, was het ons als een reeds oude bekende. En inderdaad zoo is het; een oude bekende van nu vóór bijna 40 jaren. Toen, in onzen Akademietijd, 1783, maakten wij kennis met de ſtukjes van EWALD *über Predigerbeſchäftigung*, en het eerſte deeltje gaf ons *Briefe über den Gebrauch der Bibelgeſchichte beim Religions Unterricht.* Kennelijk ligt dit ſtukje bij het tegenwoordige ten grond. In hoofddenkbeelden en grondſlag, en in al wat wezenlijk is, heeft de [illegible] den man, in zoo vele jaren arbeids voor het Evangelie, niet in het minſte doen veranderen. Hij vond, integendeel, zijne methode proefhoudende. Dit werkje is echter in vele opzigten veranderd; het is, door achtgeven op al het latere, vermeerderd en uitgebreid, en draagt van ziel- en menschkunde, van Bijbelkennis en Bijbelbeoefening, en regt innerlijke, heldere overtuiging van het onderſcheid tusſchen godsdienſtige *kennis*, die in ons brein huisvest, en godsdienſtig *gevoel*, hetwelk in ons hart woont, het treffendst bewijs. Mogen deze brieven (want ook nu beſtaat dit werkje in brieven) gelezen worden door iederen prediker, iederen onderwijzer in den Godsdienst, iederen onderwijzer der jeugd, iederen vader en moeder! Het zal overtuigen en onderrigten. Een *zelfdenker* moge hier en daar (gelijk de vertaler) dan juist niet alles en in iedere bijzonderheid beamen; maar hij, wien het om Bijbelkennis en Godsvrucht te doen is, legt echter, even weinig als hij, het boekje ter zijde, zonder dankbaar gevoel jegens den waarlijk godvruchtigen ſchrijver, en den oprégten wensch: „*Gods zegen ruste op*

„*dit*

„*dit werkje des grijsaards, en zijn edel doel daarmede*
„*worde ook bij de Nederlanders bevorderd!*"

4. *Dit* ſlichtelijk werk van EWALD, ons verzorgd door *S.*, is reeds in 1796, en dus al vroeg, door den waardigen J. VAN LOO — geſtraft? Neen, dat zegt de vertaler niet; maar VAN LOO heeft er niet ſlechts den titel, maar nog wel *iets meer* (en, zoo wij wèl onthouden hebben, veel) van ontleend, voor zijne toen uitgegevene *Gedachten en Gevoelens van eenen Christen.* Nu ontvangen wij het werk zelf, zoo als EWALD het in 't licht gaf; en het kan niet anders, of het wordt met genoegen ontvangen door de beminnaars van EWALD's ſchriften. Het bevat allerlei, maar van groot belang, en is vol Bijbelſche aanwijzing, aanmoediging en troost, in EWALD's bekenden warmen ſchrijftrant. Het bevat ſtukken uit leerredenen, brieven, of ook enkele, *een weinig ontwikkelde*, vooral voor het hart ontwikkelde gedachten. Ver het minſte gedeelte was oorſpronkelijk *voor de drukpers* geſchreven. Zoodanige uitvloeiſels van het godsdienſtig hart vergoeden, door het natuurlijke, en de gemakkelijke toepaſſing bij ſoortgelijke omſtandigheden, als bij welke zij uit het hart vloeiden, het gebrek aan meerdere, vooraf berekende naauwkeurigheid. Den waardigen en warmen vereerder van Christus en Christendom zal ook hier wel niemand miskennen. Ook dit werk vinde dan zijne lezers! „Zij zullen er (zeggen wij „met S.) den beminnelijken EWALD, den lievelings„ſchrijver van zoo velen, voor dank weten, en bij hun„ne edelſte gevoelens dan vooral ook HEM niet verge„ten, van wien alleen de *volmaakte giften* tot ons af„dalen, en die, bij het groote werk der opvoeding van „Zijne kweekelingen, ook zoo dikwijls een goed boek „tot het gezegende middel maakt."

Alle deze Heeren vertalers hebben hunne taak goed volbragt. Bij dit algemeene moeten wij ons ten aanzien van deze boeken bepalen, wegens plaatsgebrek; hetgeen wij ons te liever getroosten, omdat wij veilig mogen vooronderſtellen, dat ieder vooraf reeds gevoelt, wat hij

in een godsdienstig geschrift van EWALD zoeken en vinden kan. Onze voorafrede had alzoo in geenen deele ten oogmerk, de lezing dezer godsdienstige en, ieder in zijne soort, uitmuntende boeken te ontraden; maar eenigljjk perste het gezigt van zoo vele vertalingen van denzelfden schrijver ons de vraag af, of dan al dat *vertalen* bij ons wel behoefte is? en of het juist *onze* geleerde en gemoedelijke schrijvers wel zeer tot eere strekt?

Menschelijk gezag, of Goddelijk gezag, of de Rede, wat moet de regelmaat van ons Geloof zijn? Door G. BENTHEM REDDINGIUS. *Te Groningen, bij* W. Zuidema. 1821. *In gr.* 8vo. 64 *Bl.* f :-11-:

Het is onbegrijpelijk, dachten wij, hoe iemand hierover schrijven kan. Welk [illegible] gemoede herssenen kan toch twijfelen, wat hij volgen moet, ten aanzien van zijn hoogst en eeuwig belang, — het gezag van anderen? eigene overtuiging? of den hoogen God? indien hij namelijk eenen God erkent, en gelooft, dat DEZE gesproken hebbe. Een oogenblik nadenkende, meenden wij, dit geschriftje zou tegen den Paus en zijnen aanhang zijn gerigt, en het geloof aan eene onfeilbare Goddelijke openbaring zou daarentegen als hoogstredelijk geslaafd, en de opmerking, dat zoodanig eene openbaring echter aangenomen wordt op menschelijk gezag, worden ontzenuwd. Wij vonden ons echter in onze meening bedrogen. Na eene inleiding, die het denkbeeld van partijdigheid, daar het boekje door een' Christenleeraar geschreven is, wegnemen moet, wordt het menschelijk gezag, als onnoodig, gebrekkig, niet verzekerende tegen dwaling, en met der menschen vrijheid strijdig, afgekeurd. Nu wordt de Rede ten toets gebragt, en bepaald, dat hier niet van dezelve in het algemeen, en hoe ver zij het wel brengen kon, sprake is; maar van *onze* rede, zoo als die zich onderwerpelijk in ons (in ieder van ons) bevindt. Deze nu kreeg door opvoeding en onderrigt al vroeg eene plooi;

en

en de Schrijver wijst aan, dat het hier niet baat, dat meer verlichten dit gebrek te boven zouden zijn, alzoo die eene verwijzing van ons tot menschelijk gezag in zich sluit, en wij niet in staat zijn, juist te bepalen, bij wie die verlichte rede is. Nu worden eenige *a-priorische* kenmerken eener Goddelijke openbaring opgegeven, en aan dezelve het Evangelie getoetst en proefhoudend bevonden. (Hier vinden wij 7 bijzondere punten; hoewel er vooraf, als toetspunten, slechts 4 genoemd waren.) Eindelijk lost de Schrijver vier bezwaren op, ontleend uit 1.) den *vorm* of de *gedaante* der openbaring; 2.) de belemmering onzer *vrijheid*; 3.) het gezag, dat men aan de *uitleggers* daarbij toekent; en 4.) dat alzoo onze kennis enkel *gelooven* en geen *weten* is.

Het boekje heeft, in ons oog, luttel waarde. De groote zaak in geschil, en waarop het bij den verstandigen eenigzins aankomt, *wordt niet aangeroerd*. Deze is, onzes inziens, 1°. Is het geloof aan eene Goddelijke openbaring dán alleen *redelijk*, wanneer dezelve onze rede verhoogt, zoodat men nu haren inhoud aan de rede toetsen moet? Of kan zij ook verklaringen doen, die de rede als *axiomata* aanneemt, omdat het Opperwezen dezelve bekend maakt? 2°. In hoe verre verschilt het geloof aan geschiedkundige getuigenis van menschen, en het daardoor op daadzaken gegronde geloof aan Goddelijk gezag, van het erkennen van menschelijk gezag in den Godsdienst? Of, wil men liever, welke innerlijke bewijzen van Goddelijkheid worden er tot het geloof aan zoodanige openbaring gevorderd, bij de uitwendige geschiedkundige bewijzen?

Wij gelooven den Schrijver gaarne, dat hij dit opstel enkel vervaardigd had tot bijzonder gebruik, en naar bijzondere aanleidingen; maar twijfelen zeer, of het tegen bij- en ongeloof wel iets af zal doen bij bevoegde regters.

JO. GUIL. DE CRANE Oratio de Vosſiorum Juniorumque familia ſeculo præſertim XVII inſigni eruditionis laude clara, optime de literis, apud posteros etiam, merita; habita Franequeræ in Athenæo publico, cum hujus Rectura iterum abiret, d. VI Novemb. 1820. Groningæ, apud *J. Oomkens*, 1821. 4to. pp. 88.

Deze Akademiſche Redevoering is een nieuw bewijs van 's Autheurs onvermoeide en naauwkeurige naſporing der vaderlandſche, zoo letterkundige als doorgaande geſchiedenis. Ook is het onderwerp zijner vlijt en wetenſchap volkomen waardig. Wie kent den naam van VOSSIUS en JUNIUS niet? Ja, zeer algemeen zal het bekend zijn, dat meer dan één van beide namen onzer geleerde wereld tot luister verſtrekten. Maar derzelver naauwe vereeniging, maar de [illegible] vruchtbaarheid van dit geſlacht, vooral der VOSSIUSSEN, in uitſtekende..... helaas! veelal maar jongelingen, als hen de dood reeds wegrukte, en de onbegrijpelijke werkzaamheid van ſommigen, de geheel éénige vroegrijpheid van den min bekenden DIONYSIUS, — dit zal toch menigeen met verwondering treffen. Ook de meer bedrevene in de letterkundige geſchiedenis dankt gewis den Heer DE CRANE voor zijne bijdrage, door tamelijk uitvoerige noten geſtaafd, die van de opregtſte waarheidsliefde en vlijt getuigen. Het ſtuk is inderdaad den ouden roem van Vrieslands Hoogeſchole en de doorgaande hechtheid van den landaard waardig, die nog op vele plaatſen in ons vaderland blijft ſchitteren, waarvan deze eigene Oratie ten bewijze verſtrekt, tenzij het noodlot op éénsalles had vernietigd: want in dat éene verloopene jaar ſtierven YPEY, BOSSCHA, BORGER en BRUGMANS, allen Vriezen van geboorte.

Hand-

Handboek der Heelkundige Ontleedkunde, van Dr. F. ROSENTHAL, *buitengewoon Hoogleeraar der Geneeskunde aan de Hoogeſchool te Berlijn. Naar het Hoogduitsch, door* A. VAN DER HOUT, *Heel- en Vroedmeester, enz. te Amſterdam. Aldaar, bij* C. G. Sulpke. 1821. *In gr.* 8*vo. XVI en* 244 *Bl. f* 2-4-:

Het was inderdaad eene gelukkige ingeving, welke den bekwamen Schrijver van dit werkje aandreef, hetzelve zamen te ſtellen; en voor de overbrenging op onzen bodem zijn wij den verdienſtelijken Vertaler mede den grootſten dank ſchuldig. Het ontbrak onze Heelkundigen aan een werk, hetwelk, in een beknopt beſtek, het zamenſtel des ligchaams als één geheel beſchouwde; de verſchillende deelen, in derzelver betrekkelijke ligging, loop, grootte, en afſtand van de oppervlakte, en van andere naburige deelen, leerde kennen. De kennis van dit alles is echter den Heelmeester, bij het heelkundig onderzoek, maar voornamelijk bij het doen van kunstbewerkingen, ten uiterſte noodig. Hoe zal hij het mes, met eenige zekerheid, met gerustheid en vaardigheid, in de ingewanden van den lijder voeren, wanneer hij zich niet duidelijk kan voorſtellen, waar en hoe diep de deelen liggen, wier kwetſing hij vermijden moet; hoedanig de ware plaatſing zij van het deel, hetwelk zijne hulp vordert, enz.? Het is waar, men vindt dat alles in goede Heelkundige werken, bij de behandeling der verſchillende gebreken en operatiën; maar verſtrooid, en alleen toepaſſelijk op de onderwerpen, welke er behandeld worden. Hier vindt hij een kort overzigt van het geheel; wat er in elke ſtreek des ligchaams gevonden worde; hoe verre van de oppervlakte verwijderd; in welke plaatſing en verbinding, met opzigt tot andere deelen; op welken afſtand van dezelve. Te dien einde geeft de Schrijver, na een enkel woord over het nut van dergelijke beſchouwingen gezegd te hebben, eerst eene algemeene ſchets

van

van de evenredigheid der verſchillende deelen van het menſchelijk ligchaam, waarnaar men den waren afſtand der verſchillende deelen berekenen moet; vervolgens, het ligchaam verdeelende in het hoofd, den romp, de onderſte en bovenſte ledematen, en elk dier hoofdverdeelingen wederom in verſchillende *ſtreken* of onderafdeelingen, noemt hij de operatiën op, welke in elke ſtreek verrigt worden, en gaat dan over tot de opgave en beſchrijving der daar aanwezige deelen in hun verband, beginnende van de oppervlakte der huid en de daaronder het eerst gelegene ſpieren, voortgaande met de vaten en zenuwen, en zoo vervolgens tot de dieper liggende deelen dringende, waarbij dan wederom telkens de bijzondere voorzorgen en handgrepen worden aangewezen, welke bij deze en gene kunstbewerking gevorderd worden en uit het opgemerkte voortvloeijen. Daarenboven is het hier uit andere Schrijvers [illegible] doorweven met eigene, en daaronder niet onbelangrijke, waarnemingen, welke de waarde van het werkje, ook uit een Heelkundig oogpunt, vermeerderen. Ook de vertaling is, enkele min gelukkige uitdrukkingen daargelaten, welgeſlaagd; terwijl eene welgeſchrevene Voorrede, waarin het groote nut dezer praktikale Ontleedkunde nader wordt ontwikkeld en aangedrongen, het werk van den Duitſchen Geleerde op eene waardige wijze bij onze Landgenooten inleidt.

Wij kunnen ons dan ook ligt begrijpen, dat de Amſterdamſche Hoogleeraar BOSSCHA dezen letterarbeid zijnen bijzonderen bijval geſchonken heeft, en beveelt mede denzelven onzen Heelkundigen zeer aan.

Rus-

Rusland en de Nederlanden beſchouwd in derzelver wederkeerige betrekkingen, door Mr. J. SCHELTEMA, *Ridder der Orde van den Nederlandſchen Leeuw, enz. enz. IIIde en IVde Deel. Te Amſterdam, bij* de Wed. H. Gartman. *In gr.* 8vo. *f* 9-12-:

Wij hebben van het eerſte deel dezes werks een uitvoerig verſlag gegeven, om de hooge belangrijkheid en de allergelukkigſte bewerking daarvan aan te wijzen. En viel ook ons berigt van het tweede wat ſchraler uit, omdat dit juist het tijdvak behelsde, dat door het vroeger uitgegeven werkje van den Autheur reeds zeer was in het licht geſteld, het derde, waartoe wij thans gevorderd zijn, als ook het vierde, den afloop vermeldende, dat wij meteen willen opnemen, opent het grootſche tooneel eerst volkomen, daar PETER, *als uit het vuur van Prometheus uit Holland* teruggekeerd, nu dadelijk de groote herſchepping begon.

Inderdaad, dit boek, thans door ons ten einde gelezen, biedt zoo vele belangrijke en gunſtige zijden aan, dat wij bijna niet weten, uit welk ſtandpunt het vooral behoort beſchouwd te worden, om hetzelve bij den landgenoot aan te prijzen. De menschkunde vindt in PETER een der grootſte en ſtoutſte vernuften, in den kenbaren en onverdelgbaren bolſter der barbaarschheid, worſtelende met alle krachten tegen het rijk der duisternis, der baatzucht, des vooroordeels, der traagheid. De volkenkennis heeft hier te doen met een uitgebreid landſchap, zoo veelfoortig in aard en zeden der inwoners, als in ligging en luchtſtreek, met kusten, rivieren en inwendige rijkdommen, die het voor de algemeene maatſchappij van groote aangelegenheid maken. De liefhebber der ſtaatkundige geſchiedenis ontdekt er eene worſteling van handelsbelangen met veiligheid en trouw en zwarigheden van allerlei aard, in *Rusland* zelve of bij jaloerſche naburen opgerezen, welke de aandacht evenzeer gaande houdt, als zij tot gewigtig

tig nadenken voert. De wijsgeer ziet er de ontwikkeling van een groot volk uit den ſtaat der woestheid; doch niet op de gewone, langzame en als 't ware toevallige wijze; neen! in weinige jaren, door den wil van een enkel man: de middelen, de overgangen, de moeijelijkheden en mislukkingen, die echter ook niet geheel verloren gaan — dit alles ſtaat hem in een kort beſtek, onder een gemakkelijk overzigt, voor oogen. De man van ſmaak, die, tot uitſpanning, gaarne op zijn gemak en met die evenredige en zoete voldoening leest, welke een heldere, vloeijende en levendige ſtijl alleen verſchaffen, moet met SCHELTEMA al evenzeer voldaan zijn. En de *Nederlander*, (want wij moeten eenmaal een einde aan onze optelling maken) de liefhebber van zijn vaderland, die zich zoo gaarne verlustigt in de bewondering en den roem zijner kleine en zoo dikwijls miskende, ja verguisde natie, wordt al nader en nader overtuigd, dat onze landgenooten, ons land, onze mijverheid en onze verlichting, geringen en grooten, regenten, krijgslieden en burgers, PETER in ſtaat geſteld, PETER bezield en opgewekt hebben, om zijne ſchepping tot ſtand te brengen — die ſchepping, aan welke het noordelijk en westelijk *Europa*, ook onze dierbare geboortegrond, onlangs zijne verloſſing uit de dwingelandij en veldwinnende barbaarschheid had te danken, en op welke het anderé gedeelte (dat met herinneringen aan het ſchitterendſte licht en de ſchoonſte vrijheid das te rampzaliger moet zijn in den eeuwen langen kerker) nog zijne éénige hoop naar buiten ſtelt. Neen! ſtreelender, grootſcher gedachte kan hem niet bezig houden; ſchooner gedenkteeken voor den roem der vaderen, tevens de roem des handels, als bron van beſchaving en menſchelijkheid, kan er niet wezen, dan door SCHELTEMA in dit boek is geſticht. De man, trouwens, is gewoon, de velden der geſchiedenis, die hij zich ter beärbeiding voorſtelt, zoo te doorwerken, dat men dezelve in onze algemeene historie altijd zal kunnen onderſcheiden, door hunne vruchtbaarheid in voldoende reſultaten en belangrijke bijzonderheden. Het is

dus

dus inderdaad niet vreemd, (maar onedel moeten wij het noemen, hierop ſchimpende aanmerkingen te maken) dat de Schrijver, gevoelende zoo wel de groote moeite, door hem beſteed, als de uitſtekende waarde der ſchatten van wetenſchap en kennis, met dezelve aan het licht gebragt, den wensch ſlaakt, dat het toch als een *blijvend* boek, niet als een voorbijgaand nieuwtje van den dag, door den landgenoot mag beſchouwd worden; een boek, dat men zich aanſchaft en met oplettendheid leest, nog eens leest, en bij de hand houdt, om er zijnen kinderen belangrijke gedeelten uit te vertellen, tot opwekking van vaderlandsliefde en alle de deugden, die onze voorzaten onderſcheidden. — Maar wij vergeten, dat wij een beöordeelend verſlag en niet eene lofrede zouden ſchrijven. Dan, lezers, hoe menig lofredenaar wordt een bloot levensbeſchrijver, en kan niet anders! Verheugen wij ons, dat, met menſchen zoo wel als zaken, ook ſomtijds het tegendeel plaats heeft.

Gelijk het eerſte deel, de betrekkingen vóór PETER bevattende, in vier tijdperken was verdeeld, zoo begon met het tweede, waar deze groote man langzamerhand te voorſchijn kwam, eene dergelijke nieuwe verdeeling, en begint dit derde deel met het IVde tijdperk: van de terugkomst van PETER in *Moscow*, tot de oorlogsverklaring aan *Zweden* (1698—1700). Dan volgt V, tot den ſlag van *Pultowa* (1709). VI, tot aan de tweede reis van den Czaar naar *Holland*. VII. Deze reis (in 1716 en 1717). Hier, derhalve, hebben wij de groote ontwikkeling: de ſchepping der vloot, de vestiging aan de *Oostzee*, den bouw van *Petersburg*, in één woord de kern der geſchiedenis, even zoo vol van groote uitkomſten, gelijk de ſlag van *Pultowa*, die over het gelukken der ganſche onderneming inzonderheid beſliste, als van belangrijke bijzonderheden, perſonen en zaken betreffende, inzonderheid van de groote moeijelijkheden, met welke de regering van dezen ſtaat had te worſtelen, om voor hare onderdanen, niet ſlechts de voordeelen van handel en zeevaart te behouden, maar ook, om ze, in *Rusland*, te beveiligen tegen roof en moord.

moord. Het is waar, men kan niet nalaten, haar gedrag daaronder somtijds te gispen, wegens ontrouw aan de traktaten, ja ook wegens eenen schijn van laagheid in het dulden der woeste vermetelheid van afgezanten en dergelijke, en zelfs misschien van eene verkeerde rekening, als latende den Czaar alles leeren kennen en zelf vervaardigen, zonder dat hij haar zelfs de oogenblikkelijke voordeelen gunde, althans bij uitsluiting toestond, welke met zijne onderneming gepaard gingen. Doch, het geduld, de wijsheid en moeite verdienen echter bewondering, als moetende enkel strekken om den onderzaat en het algemeene land te verrijken; terwijl het, van den eenen kant, dwaas zou zijn, de opvolging van streng zedekundige voorschriften in de *politiek* te verwachten, en, van de andere zijde, vermetel, het voordeel harer handelwijze beter dan zij zelve te willen kennen: immers, dat de vijanden over ontrouw en de kooplieden over geleden nadeel ook luide genoeg zullen hebben geroepen, gebiedt ons ieder tijdperk, vooral het onze, gereedelijk aan te nemen. Hoe dit echter ook zij, *Holland* blijkt duidelijk de school en het magazijn van PETER te zijn geweest, en PETER heeft *Europa* met eenige millioenen beschaafde menschen verrijkt. Men moet deze zaken in het groot zien en niet te zeer uitpluizen. In allen gevalle komt het karakter der handelende personen van onze natie, in en voor *Rusland*, doorgaans gunstig uit; de getuigenis van PETER zelven omtrent de trouw en degelijkheid van den volksaard is belangrijk, — en wie zou een' man als CRUYS niet achten en liefhebben, gelijk hij den grooten WITSEN hoogelijk bewondert?

Het vierde en laatste deel vervolgt met het VIIIste tijdperk: van 's Czaren terugkomst te *St. Petersburg*, tot aan den vrede van *Nijstad* (1717—1721); IX. tot aan de zegepraal van PETER, als schepper der *Russische* vloot, (tot 1703); X. tot aan PETER's overlijden (in 1725); waarna nog een besluit, benevens belangrijke bijlagen, bewijzen en nadere bijdragen. Schoon wij dus het vorige deel de kern der geschiedenis noemden, ziet echter elk-

een

een terſtond in, dat het belang met dit laatſte geenszins af-, maar veeleer nog gedurig toeneemt: de ganſche voleinding van PETER's worſtelingen met *Zweden*, die tusſchenbeiden door den oorlog met *Turkijë* nog, zoo ongunſtig ſtond, in den vrede van *Nijſtad*; het ſtoute en aandoenlijke feest, over de vloot gevierd; het doodvonnis over zijnen zoon, en zijn eigen overlijden, met zoo vele andere belangrijke gebeurtenisſen en karakters daartusſchen.... Ja, wij kunnen den Heere SCHELTEMA geen ongelijk geven, dat het hagchelijk is, een werk, dat, gaandeweg, zoo zeer in gewigt en aandoenlijkheid van inhoud is geklommen, daarna, onder min belangrijke hoofdperſonen en hoofdzaken, voort te zetten; hoezeer dan ook de nieuwsgierigheid is opgewekt, om al meer en meer te weten, en de geſchiedenis er gewis bij winnen zal. Wat hiervan ook worden moge, het tegenwoordige *werk* maakt een volſchoon geheel. Hetgeen de Schrijver beloofd heeft, heeft hij volbragt; en geen billijk *beoordeelaar* zal zijne gevolgtrekkingen voor den roem onzer natie, uit deze beſchouwing toevloeijende, willen tegenſpreken. Maar voor het onderhoudende, voor het algemeen belangrijke, bij elk, die zegt: *ik ben mensch, en trek mij aan, alwat de menſchen betreft*, heeft hij veel meer gedaan, dan men billijk kon verwachten. Over de zeldzame lotwisſeling van vele perſonen, uit de diepſte laagte tot de ſchitterendſte hoogte, of omgekeerd, dikwijls beide en bij afwisſeling, kunnen wij niet uitweiden. Even zoo min zou er een einde zijn aan de vermelding der vreemde krullen en grillen van den wonderlijken despoot. Zijne, dikwijls *baroque*, maar evenzeer grootſche en treffende feesten, zijn almede niet over te nemen; noch ook de naïveteiten, door eenvoudige ſchippers, aan het vorſtelijk hof, of in het gezelſchap van den Czaar en de Czarin, dikwijls voortgebragt; hoewel dit alles elk verlustigen moet. Om de kortheid, nemen wij alleen de loſſpraak over, die zoo blijkbaar op onze natie terugkaatst:

„De Senaat en het Synode, de beide hoogſte Colle-

gien in het Rijk, traden bijeen, en overlegden, wat zij aan hunnen Monarch, zijner waardig, zouden aanbieden. Op den voornaamsten dankdag trad de Senaat, na de openbare godsdienstoefening, tot hem, en nu sprak de Groot-Kanselier, de Graaf GABRIEL GOLOWKIN, in naam van alle standen des Russischen rijks, het volgende: „ Niet aan ons alleen, maar aan de geheele „ wereld is het bekend, dat wij door Uwe Majesteit uit „ de duisternis der onwetendheid op het groote tooneel „ der wereld en des roems zijn gebragt, en uit het niets „ tot werkzaamheid geroepen, in den rang der beschaafde volken zijn gekomen. De jongste, zoo voordeelige „ vrede, is de heerlijke vrucht uwer pogingen. Ons ontbreken de woorden voor behoorlijken dank. Onze lofspraak zal den Monarch niet aangenaam zijn. Opdat „ wij echter in het oog van tijdgenoot en nakomeling „ niet verachtelijk mogen zijn, bidden wij u, in naam „ van het Russische Rijk en van alle standen uwer onderdanen, dat wij, als een teeken van onze erkentenis voor „ zulke groote weldaden, u met de titels mogen begroeten, welke uwer waardig zijn?" — Na eenige stilte, volgde de uitroep van alle aanwezigen: LEVE PETER DE GROOTE, DE KEIZER ALLER RUSSEN, DE VADER DES VADERLANDS!"

Bijdragen tot de Geschiedenis der Boekdrukkunst, door JACOBUS KONING, *Lid van het Zeeuwsch Genootschap, enz. II Stukken. Te Haarlem, bij* de Wed. A. Loosjes, Pz. 1820. *In gr.* 8vo. *Te zamen* 350 *Bl. f* 3-4-:

Over den Voortgang en de Verbreiding der Boekdrukkunst in de XVde en XVIde Eeuw, van G. M. DELPRAT, *Predikant bij de Waalsche Gemeente te Leeuwarden; eene Prijsverhandeling, uitgegeven door het Provinciaal Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, en aan welke op den* 26 *Junij* 1819 *de Gouden*

Eer-

Eerprijs is toegewezen. Te Utrecht, bij J. Altheer. 1820. *In gr.* 8*vo.* 138 *Bl.*

Wij voegen deze twee werken, als over hetzelfde onderwerp handelende, en bijna gelijktijdig uitgekomen, bijeen. No. 1 is een Vervolg op de algemeen zoo gunstig ontvangene Verhandeling van den Heer KONING *over de Boekdrukkunst*, waarvan wij in de *Letteroefeningen* voor 1817, No. XII, verslag gedaan hebben. Het bevat verscheidene bijvoegselen, opheldering en, en beantwoordingen van tegenbedenkingen, van meer- of minder belang. Het eerst wordt het in de Verhandeling terneêrgestelde wegens de *taal* en *spelling* van den *Nederduitschen Spiegel onzer Behoudenis* nader aangedrongen, ten betooge, dat die geenszins in den *Vlaamschen* of *Brabandschen*, maar in den *Hollandschen* tongval gesteld is. Het bewijs grondt zich voornamelijk op de woorden *sel*, *sellen* en *of*, als bij uitsluiting in *Holland* voor *zal*, *zullen* en *af* gebezigd, en nog als zoodanig in de gemeenzame taal te *Amsterdam* in gebruik, terwijl men die nimmer in dezen zin in *Brabandsche* boeken vindt. De *Spiegel*, nu, heeft die woorden; dus is dezelve een echt *Hollandsch* stuk. 2.) Over de Papiermerken, zoo van den *Spiegel der Behoudenis*, als van oude Grafelijke Registers en Charters, voornamelijk ten betooge, dat de *Gothische* letters *p* en *y*, (in pl. 10, 11 en 12 der Verhandeling had de Schrijver verkeerdelijk laatstgemelde letter voor eene *p* aangezien) *m* en *a* de beginletters zijn van de namen der toen regerende Vorsten uit het *Bourgondische* Huis; als PHILIPS *den Stouten* en zijnen Kleinzoon PHILIPS *den Goeden*, YZABEL van *Portugal*, Echtgenoote van den laatsten, en MARIA, of misschien haar Echtgenoot MAXIMILIAAN. Men vindt ook nog zeer duidelijke merken van KAREL of CAREL *den Vijfden* (met de R (*Rex*) of I (*Imperator*). 3.) Bijvoegsels tot de Levensgeschiedenis van KOSTER. Daar te *Utrecht* het leveren van wijn voor de kerk aan de kosters was opgedragen, en LAURENS JANSZ. verscheidene

malen gelden voor wijnen ten behoeve der Groote Kerk heeft ontvangen, (blijkens de Kerkregisters, door den Heer KONING eerst *na* het afdrukken zijner Verhandeling gebruikt) zoo pleit deze bijzonderheid, gevoegd bij de getuigenis van JUNIUS, zeer voor het gevoelen, dat LAURENS ook het Kostersambt (liever dan de *kosterlijke waardigheid*, bl. 25) bekleedde. Dat, volgens JUNIUS, dat ambt in zijn geslacht erfelijk was, wordt niet omvergeworpen door het bekleeden van hetzelve in 1396 door zekeren HENDRIK VAN LUNEN; immers, er waren vier Kosters te gelijk aan de Groote Kerk. De daarop volgende bijzonderheden wegens KOSTER's verrigtingen in de toenmalige Staatsberoerten, zijne zendingen ten Hove enz. zijn op zichzelve, als herinneringen uit de Vaderlandsche Geschiedenis in dien tijd, niet onbelangrijk, doch staan in geen onmiddellijk verband met het onderwerp der Verhandeling. Het meerdere of minder [illegible] van den uitvinder doet tot de uitvinding niets. Daarop volgt nog iets wegens 's mans afbeeldingen. De bijlagen, uit de *Thesauriers* Rekeningen van *Haarlem*, meest betrekkelijk de bovengemelde lotgevallen van KOSTER, bevatten ook menige bijzonderheid, tot de geschiedenis der zeden van dien tijd betrekkelijk; zoo als, dat de leden der Stadsbezending van *Haarlem*, natuurlijk uit de deftigsten dier stad bestaande, in 1418 *in 't veld aten*, (dus waarschijnlijk van medegenomen voorraad; men weet, dat zulks nog tot in het begin onzer vrijmaking van *Spanje*, althans volgens de algemeene overlevering, het geval met *Hollands* Staatslieden was.) 4.) Aanhaling van den *Italiaanschen* tekst van GUICCIARDINI, ter staving van zijne getuigenis nopens KOSTER. 5.) Opgave van de werkzaamheden en het sterfjaar van CORNELIS DEN BOEKBINDER (1522) uit de Registers der Groote Kerk te *Haarlem*. Dit is zekerlijk van veel belang; men kon zich anders niet wel voorstellen, dat iemand, die reeds omtrent 1439 leerling van KOSTER was, lang genoeg geleefd had, om aan TALESIUS, in 1505 geboren, het geval te ver-

verhalen. Nu blijkt, dat CORNELIS in 1522 nog in leven was; dus kon hij ook aan TALESIUS', toen 17 jaren oud, gemakkelijk berigt geven van hetgeen zijn' ouden meester en winkel betrof. 6.) Bijvoegsel tot de lijst der schilders, beeldhouwers en goudsmeden te *Haarlem*. 7.) Verkeerde jaargetallen achter oude gedrukte boeken. (Een weinig te lang, te droog, en hier van geen onmiddellijk belang. Deze lijst wordt ook in het tweede Stukje voortgezet.) 8.) Beantwoording van gemaakte bedenkingen, bij uitstek bescheiden, even als die bedenkingen ook in een' bescheiden' toon waren opgesteld. Mogten alle de letterkundige geschillen altijd zóó gevoerd worden! De zwarigheid, onder anderen ook door ons geopperd, wegens het bestaan eener drukpers en drukkersgereedschappen te *Straatsburg* sedert 1436, dus vóór den diefstal, is vrij wel beantwoord: de Schrijver ziet daarin slechts een verbeterd werktuig tot het afdrukken van houtsnee-prenten enz.

Het *tweede* Stuk begint met 1.) een nieuw, in een Register der Groote Kerk te *Haarlem* gevonden, *fragment* van eenen DONATUS, en een ander van CATO's *Disticha* uit de Boekerij van SPENCER, met dezelfde letters, als die der *Spiegels onzer Behoudenisse*, bij KOSTER gedrukt. 2.) Een stuk, wel veel overeenkomende met de *Spiegels*, doch later (onder Paus PIUS II en den Kardinaal TURRECREMADA) (*) gedrukt; de Heer KONING kent zulks aan de nakomelingen van KOSTER toe. 3.) Vervolg der bovengenoemde lijst van verkeerde jaargetallen. 4.) Beantwoording van gemaakte bedenkingen (in de *Hallische Litteraturzeitung*: de beoordeeling is anders onpartijdiger, dan de *Duitschers* op dit stuk gewoon

(*) De Schrijver begaat hier een' kleinen *historischen* misslag. De Kardinaal TURRECREMADA, die in 1467 overleed, is niet dezelfde met den afschuwelijken Monnik THOMAS DE TORQUEMADA, stichter der *Spaansche Inquisitie* in 1480, en zeer ijverig medehelper van FERDINAND *den Katholijken* (den trouweloozen).

woon zijn.) 5.) Berigt aangaande de bewijzen voor *Haarlem*, gevonden in het werk van OTTLEY, *over den oorsprong der gravure in hout en koper*. Dit werk is zekerlijk ongemeen gunstig voor KOSTER, en wij ontvangen hier van hetzelve een even uitvoerig en beredeneerd verslag, als de Heer SCHELTEMA in zijn *Mengelwerk* van de Verhandeling onzes Schrijvers gegeven heeft. OTTLEY kent, tegen het gevoelen van HEINEKEN, de vroegste houtsnee-prentwerken aan de *Nederlanders* toe, en verdedigt voorts de getuigenis van JUNIUS, en de geheele daadzaak der *Haarlemsche* uitvinding, ook van *gegotene* letters, voornamelijk tegen den *Franschen* Schrijver LAMBINET, met zoo veel oordeel en grondigheid, dat men het werk van dezen schranderen onderzoeker, die bijkans denzelfden weg is ingeslagen als de Heer KONING, (met wien zijn werk ook gelijktijdig is uitgekomen) als eene nieuwe, onzijdige getuigenis voor de deugdelijkheid van Hollands aanspraak, mag opnoemen. Wij bedanken den Heer KONING voor zijn uitvoerig uittrekſel, en voor de meeste der hier geleverde stukken, welke inderdaad, met zijne Verhandeling in verband beschouwd, de aanspraak van *Haarlem* niet weinig versterken.

Het tweede stuk, in de *Fransche* taal geschreven, hoewel tot dezelfde kunst betrekkelijk, is van een' anderen aard. Het houdt zich niet bezig met het opzamelen van gronden tot staving van de plaats der *uitvinding*, maar met het schetsen van den *voortgang* en de *uitwerkselen* dier kunst. Het is dus natuurlijk in een' stijl geschreven, welken het weglaten van vele kunsttermen en *technologische* bijzonderheden hem vergunde. Dit ontneemt echter niets aan de grondigheid dezer Verhandeling, welke wij met uitstekend genoegen gelezen hebben, en die met volle regt door de kundige beoordeelaars bij het *Utrechtsche* Genootschap met goud is bekroond. Gemakkelijk was de vraag niet (het onderzoek naar den voortgang en de verbreiding der Drukkunst in hare twee eerste Eeuwen, en haren invloed op de menschelijke verlichting):

ting): zij vereischte aan den eenen kant vele *bibliographische* kundigheden, en aan den anderen geen gering wijsgeerig overzigt van de lotgevallen des menschdoms. En in beide opzigten heeft, dunkt ons, de Eerw. DE PRAT aan zijne taak uitstekend beantwoord. De vraag zelve vereischte twee hoofddeelen; den *voortgang* en den *invloed* der Drukkunst. De eerste wordt eerst beschouwd in de XVde Eeuw, zoo als zij plaats had in de *Nederlanden* (waar de Schrijver, KONING tot grondslag nemende, eerst over KOSTER en zijne erven, daarna over de latere vermaarde drukkers handelt, zoo als G. DE LEEUW (te *Gouda* enz.), in *Duitschland* (te *Mentz*, *Keulen* enz.), in *Italië* (te *Rome*, *Florence*, vooral te *Venetië* onder ALDUS), in *Zwitserland*, *Frankrijk*, *Engeland*, *Zweden*, *Denemarken*, *Pruissen*, *Polen*, *Hongarije*, ja in *Turkije* (reeds in 1488). In *Spanje* belette haar de *Inquisitie* (dus nog lichtschuwer dan de *Turken*). In 't algemeen waren de vorderingen der Drukkunst in de XVde Eeuw dus reeds verbazend groot: één monnik beroemde zich in 1478, reeds 3000 deelen te hebben *gecorrigeerd*; te *Nördlingen* zijn nog 330 *regtsgeleerde* werken van vóór 1500 voorhanden, en vóór 1501 zou de pers reeds *dertien duizend drukken* en meer dan *vier millioenen deelen* hebben voortgebragt (p. 49). Tot de XVIde Eeuw genaderd, loopt de Schrijver weder de onderscheidene landen van *Europa*, doch in één hoofdstuk, door. Hij ontmoet hier die oude Vorsten der Drukkunst, PLANTIJN te *Antwerpen*, de ELZEVIERS te *Leyden* (slechts aangestipt, als behoorende tot de XVIIde Eeuw), de STEPHANUSSEN (ETIENNES, HENDRIK, ROBERT, en HENDRIK II), die, gelijk de ALDUSSEN (ALDUS I, PAULUS MANUTIUS, en ALDUS II), tevens Drukkers en Geleerden van den eersten rang waren. Nog zijn de *Grieksche* boeken, vooral het N. T. van STEPHANUS, wat naauwkeurigheid en netheid betreft, niet overtroffen; R. STEPHANUS was ook de verdeeler van het N. T. in verzen. Naast de ALDUSSEN stonden de GIUNTA's, te *Rome*, *Florence* en

Venetië. In *Duitschland* hadden naast de WECHELS te *Frankfort* de COMMELINS te *Heidelberg* kunnen geplaatst zijn, welke hier slechts met een woord bij *Frankrijk* vermeld worden. De *Censuur*, en de geest der duisternis (in het godsdienstige en staatkundige), was natuurlijk een vijand der reeds zoo heerlijk bloeijende kunst. Paus PAULUS IV liet alle verdachte boeken, geheele bibliotheken, alle werken van ERASMUS, en *zelfs den Bijbel*, verbranden. (PIUS VII. durft dit niet wagen, maar verbiedt hem ten minste.) PHILIPS II, in *Spanje*, zette de *doodstraf en verbeurdverklaring van goederen* op het lezen, koopen, verkoopen of bewaren der boeken, door de *Inquisitie* verboden; en zijn ALVA deed, in 1569, alle boeken verbranden, die hij magtig kon worden, (p. 69.) Zoo PHILIPS en het Heilig Verbond (*la sainte Ligue*) in *Frankrijk* hadden mogen zegepralen, zou de Drukkunst welhaast, tot blijdschap aller Despoten, of vernietigd, of onder het vernielend opzigt der Monniken geplaatst zijn (*).

En dit brengt ons van zelve tot de beschouwing van den *invloed der Drukkunst op de verlichting des Menschdoms*. Deze wordt in verscheidene hoofdzaken uiteengezet, en algemeen als gunstig beschouwd. I. *De Drukkunst bewaarde de kundigheden*. Dezelve liepen toch, bij den slechten staat, de zeldzaamheid en duurte der handschriften en verkortingen, de onbekwaamheid en onoplettendheid der afschrijvers, het gevaar van brand, enz. de grootste kans van ten minste gedeeltelijk verloren te gaan. (De

(*) Dat de vrienden van het *Despotismus* in dit punt zichzelve sedert twee Eeuwen volkomen gelijk blijven, blijkt uit twee stellingen, die men in 1820 te *Leyden*, tot ergernis aller Hoogleeraren, openlijk heeft durven verdedigen: de eene, dat *een Vorst geene magt heeft, zijn gezag door Grondwetten te laten binden*; de andere, dat de zaak van *de uitvinding der Drukkunst veel schadelijker dan nuttig geweest is*. Natuurlijk keuren zulke lieden ook den opstand onzer Vaderen tegen *Spanje* voor *onwettig*.

(De Schrijver had er de rampzalige gewoonte kunnen bijvoegen, van het parkement, waarop oude Schrijvers ſtonden, ſchoon te maken, en weder voor misboeken, *legenden* enz. enz. te gebruiken; doch misſchien heeft hij deze bijzonderheid weggelaten, omdat dezelve, door de zorg van PETRARCA, BOCCACCIO, FILELFO en andere letterhelden, die grooten prijs op handſchriften ſtelden, misſchien in de XVde Eeuw reeds had opgehouden.) II. *De Drukkunst vermeerderde de kundigheden door uitbreiding.* 1.) Het onderwijs der jeugd werd door woordenboeken (eerst met de uitvinding der Drukkunst in zwang geraakt), den lageren prijs der boeken, en het wegruimen der geheime Genootſchappen, die van letterkunde en wetenſchappen een *monopolie* wilden maken, bevorderd. 2.) Eene menigte Hoogeſcholen, in het laatst der XVde Eeuw opgerigt, was voor het hooger onderwijs bevorderlijk, en een gevolg van de meer algemeen verſpreide behoefte aan kundigheden; tevens werden er Boekerijen aangelegd. Een ondergeſchikt nut der gedrukte boeken was, dat zij veel minder plaats beſloegen, dan voorheen de papierrollen of parkementen. 3.) De ſpoed van mededeeling der kundigheden door de drukpers komt met dien door de affchrijvers, zelfs door de ſnelſchrijvers, niet in vergelijking. Dit werkt voordeelig op den volksgeest, en kan dien in één oogenblik tot de krachtigſte beſluiten opwinden. ELIZABETH verhief de gemoederen harer onderdanen, tijdens de *onverwinnelijke Vloot*, door een nieuwsblad. III. *De Drukkunst vermeerderde de inwendige verlichting.* 1.) Door de wrijving der denkbeelden, waaruit noodzakelijk lichtvonken moesten ſpatten. 2.) Door de ſtichting van het *Gemeenebest der Letteren*, en de ſchepping van den *publieken geest*. Zonder de ſpoedige uitbreiding der kundigheden, het gevolg der Drukkunst, ware dit onmogelijk geweest. Er beſtond bij de Ouden wel een *nationale*, maar geen *publieke* geest, die den *Noorman* gelijk den *Spanjaard*, den *Duitſcher* en *Noordamerikaan* voor dezelfde zaak kan doen gloeijen. (De Schrijver ſpreekt ſlechts van de Letterkunde: in de Staatkunde is het niet minder waar.) 3.) Door de Schrijvers, op hoop van meerdere belooning, aan te moedigen. 4.) Door het naſlaan en aanhalen gemakkelijker te maken. 5.) Door de hedendaagſche talen meer te ontwikkelen. III. *Voordeelen, die men in de toekomst mag hopen, en wegruiming van zwarigheden.* 1.) *China* bezit de Drukkunst, doch blijft ſedert Eeuwen op dezelfde hoogte. Maar *China* verkwijnt onder het Des-

pectimus, 't welk *al het oude voor heilig en onfeilbaar verklaart*; daarbij is het ſtelſel der *Chineſche hieroglyphen* (niet letters) allermoeijelijkst: ſlechts Geleerden kunnen, en nog niet volkomen, lezen. Zou men ons letterſtelſel (vraagt de Schrijver) ook niet nog vereenvoudigen kunnen? 2.) De Drukkunst heeft vele oproeren, en onder anderen de bloedigſte en heilloosſte Omwenteling onzer dagen, in de hand gewerkt. Maar al het menſchelijke is gebrekkig en heeft eene gevaarlijke zijde. De ſchuld daarvan lag aan de ketenen, die men der drukpers aanleide. Eensklaps hare boeijen geſlaakt ziende, ſpatte de vrijheid uit den band, en holde onbeſtuurd voort. Men was het vrij ſchrijven nog niet gewoon. Men zie *Engeland*, waar de vrijheid langzaam is ingevoerd en niet dan heilrijke vruchten draagt. 3.) Men wordt met boeken overſtroomd: waar zal dat eindelijk heen? Doch dit is de noodzakelijke loop van den menſchelijken geest, die niet ſtil kan ſtaan, en wiens voortgang de Drukkunst ſlechts beſpoedigd heeft. Misſchien zouden Genootſchappen, alleen met naſlaan en onderzoek van het voorledene bezig, den denker, wijsgeer en uitvinder der wetenſchap veel tijds beſparen. 4.) Het *Genie* wordt onder den last der vele boeken verſtikt. Doch men was te voren ook al te afgodisch met onze voorgangers, vooral met *Grieken* en *Romeinen*, ingenomen, en volgde die te ſlaafs na. Deze *pedanterie* is thans merkelijk afgenomen. Men moet onze voorgangers meer als *leidslieden* dan als *voorbeelden*, de boeken meer als *middel* dan als *doel* van onderwijs beſchouwen. — Ten ſlotte van alles, dringt de Schrijver nog met een woord de verwachting aan, dat de Drukkunst *een band van vereeniging* tuſſchen verlichte volken van alle landen, en *een waarborg tegen de terugkeering der barbaarſchheid* zal worden.

Tot dusverre ons verſlag van deze ſchoone, veelbevattende en welgeſchrevene Verhandeling. Nu nog eene en andere aanmerking. 1.) Indien de *polyglotte*, door GRANVELLE ten deele bekostigd, en bij PLANTIJN gedrukt, van 1569—1572 is uitgekomen, kon zij van geen nut zijn voor ERASMUS (p. 54), die reeds in 1536 geſtorven was. 2.) Indien, zoo als hier gemeld wordt (p. 57), de beroemde Drukker BADIUS, of ASCENSIUS, te *Parijs*, in de Voorrede *ad Occami Dialogos*, reeds in 1494 aan KOSTER de uitvinding der Drukkunst hebbe toegeſchreven, zoo is dit een beſliſſend bewijs voor onzen *Haarlemmer*; geen ander kan daarbij halen,

len, en de zaak is afgedaan; wij verwonderen ons flechts, dat deze plaats den naauwkeurigen KONING ontfnapt is. 3.) Het is niet volkomen naauwkeurig, dat men ten tijde van LEO X de werken van TACITUS niet meer kende, en dat die Paus een vrij gebrekkig handfchrift *daarvan* met 500 ftukken gouds betaalde. Dit handfchrift bevatte flechts de vijf (thans zes) *eerfte Jaarboeken*; de laatfte Jaarboeken en de boeken der *Hiſtoriën* waren reeds in 1468 te *Venetië* gedrukt. (Zie ROSCOE, *Leven van* LEO X, *Ned. Vert.* IIde D. bl. 377, 378.) 4.) Teregt merkt de Schrijver aan (p. 83), dat de boeken, waarop de Godgeleerdheid (ook de Godsdienst) en de Regtsgeleerdheid gegrond zijn (de *Bijbel* en het *Corpus Juris*), bezwaarlijk nog twee Eeuwen de verbastering der affchrijvers zouden hebben kunnen uithouden, zonder onkenbaar te worden. Wij mogen hier, althans wat den Bijbel aangaat, bijvoegen, dat dezelve in twee Eeuwen waarfchijnlijk geheel zou verdwenen, en door brevieren, misboeken enz. vervangen zijn. Tijdens de Hervorming zeide toch reeds een Monnik, *in weerwil der vele* uitgaven van den Bijbel, *dat er een goddeloos boek, vol van ketterijen, was uitgekomen, met name het Nieuwe Testament.* 5.) De Schrijver heeft ons niet overtuigd, dat de Drukkunst van *zoo veel* nut voor de nieuwere talen geweest is. Het *Spaansch* der oude Romances moet verrukkelijk zijn. Geen *Italiaansch* Dichter heeft in zijne foort PETRARCA in poëzij, BOCCACCIO in proza overtroffen. Hoe zuiver van gevoel en taal waren de *Duitfche* Minnezangers! Hoe zuiver van taal MAERLANT en MELIS STOKE! Het bederf *onzer* tale begon juist tijdens de uitvinding der Drukkunst, onder het Huis van *Bourgondië*. Wat het *Fransch* betreft, mag de Schrijver gelijk hebben.

Taal- en Dichtkundige Verfcheidenheden, door Mr. WILLEM BILDERDIJK. *Iſte Deel. Te Rotterdam, bij* J. Immerzeel, Jun. 1820. *In gr.* 8vo. *X en* 196 *Bl. f* 3-:-:

Onuitputtelijk is de bron van BILDERDIJK's geleerdheid, en onverzadelijk de lust, om zich aan dezelve te verkwikken. De ftukken, die ons hier aangeboden worden, zijn echter opftellen van vroegeren tijd; doch, daar ze nimmer in omloop gebragt zijn, zijn ze voor het publiek nieuw, het-

welk

welk weder betuigen zal, des Schrijvers bewonderenswaardige geleerdheid niet genoeg te kunnen roemen.

Op BILDERDIJK's ſpelling en woordvoeging duldt men geene aanmerkingen, zoo het ſchijnt; en deze te maken op de, hoe zullen wij zeggen? knorrige luim, of den toon der zelfverheffing, die ons, bij onzen geheel ongeveinsden eerbied voor 's mans talenten, niet kan behagen, lust ons niet, die ons anders reeds in het Voorberigt, bl. I—IV, en elders, zouden moeten ergeren. Van zijn zoo lang en dikwijls voorverkondigd verſcheiden te gewagen, (want dat hoort er zoo bij) is den Schrijver ditmaal ontſnapt; hetwelk toch nog zeer lange achterblijve!

Na zich, zoo als het heet, verontſchuldigd te hebben, dat hij mede Salomo's gezegde bevestigt, „aan vele boeken te maken, is geen einde," en betuigd te hebben, dat hij zich over de uitwerking zijner pogingen niet verontrust, dewijl *het hoogere algemeene aan de onomſtootelijke verordening aller zaken, met de volle berusting des Christendoms moet overgelaten worden*, levert hij ons vijf ſtukken, verſcheiden, en dus afzonderlijk te beſchouwen, maar allen betrekking hebbende op Taal- en Dichtkunst.

Het eerſte is eene Verhandeling, voorheen (1809) uitgeſproken in de Tweede Klaſſe des Koninklijken Inſtituuts, *over Dichterlijke Geestdrift en Dweeperij*. Wat elke van beiden is, en hoe men deze hoedanigheden onderſcheidt? deze is de vraag, die door BILDERDIJK op zijne manier, welke ieder, die zijn Dichtſtuk, waarin het *gevoel* als de bron der Poëzij voorgedragen wordt, kent, beantwoord wordt. Overvoortreffelijk noemen wij deze Verhandeling, en bezwaarlijk zal men ons eene proeve aanwijzen van ſterker taal, dan met welke hier — hoe heet het? — verſtand en hart overtuigd en overreed wordt. Hoort het eens! „Poëzij" (hier juist van Dichtkunst onderſcheiden) „is eenzelvig. Zij is uitſtorting van overſtelpend gevoel: even onwillekeurig als ſchreien of lachen. Uitſtorting van gevoel, dat lucht eischt, dat zich uitbreiden, dat zich meêdeelen, dat zich verveelvuldigen moet, of het hart zou barſten, en de geest tot de overſpanning der razernij overgaan. — — Hij-alleen, die van zijn gevoel overmeesterd, zich zelven onmachtig, dat gevoel in den ſtijl, de bewoording, de maat, die het zelf tevens ingeeft, en in eens te gelijk vormt en kneedt, overſtort; hij-alleen zal u meêſleepen, hij-alleen uwe ziel aan zijne tonen kluisteren,

ren, hij-alleen uw God (†) zijn; in wiens uit- en overvloeiende volheid ge u verlieste!" En dan nog dit! „De oorſprong des lichaamlijken levens is lichaamsgevoel. De toevloed des bloeds, door het zure der lucht in de longen gefcherpt, prikkelt het hart, en 't gevoel dezer prikkeling doet het ſamentrekken en dat zelfde bloed door de flagaders verſpreiden, van waar het door de aders te rug koomt; en deze werktuiglijke omloop vernieuwt zich geſtaag door de zelfde prikkeling. Het is even zoo in het zielgeſtel, en de zelfde wetten beheerſchen 't onſtoflijk en ſtoflijk deel van den mensch. 't Is 't gevoel der ziel, 't is het redelijk, het onſtoflijk gevoel van het goede, het kwade, het ſchoone, het onſchoone — — 't is dit zuiver gevoel, in zijn aart eindloos fijner, eindloos ſterker, eindloos vermogender, dan de hevigſte der lichaamlijke wellust of ſmart, dat de ziel in beweging brengt, en waardoor zij in geene doodſche of vuidige vadzigheid inſlaapt, maar tot haar beſtemming wordt opgewekt." — Maar wij kunnen deze gantſche Verhandeling niet afſchrijven, die, *daarenboven*, van des Schrijvers diepe kennis allerwegen treffend blijk geeft. Bijzonder *gaarne* namen wij nog uit dezelve *over*, hoezeer we het liever wat malſcher gezegd vonden, wat BILDERDIJK van de dweepziekte der Duitſchers, bl. 30, en van de gevolgen des Nederlandſchen ſmaaks in dien der Duitſchers, bl. 38, zegt; doch wij moeten ook van de overige ſtukken gewagen.

Het tweede, dan, is eene ter zelfde plaatſe voorgelezene Verhandeling over *het gebruik der Bijvoegelijke Naamwoorden met en zonder uitgaande e.* Vernuftig, maar even waar is hetgene, ter inleiding, geleerd wordt, dat de talen, in haar tegenwoordigen toeſtand, het gewrocht zijn van het *gebruik*, door zeker duister, maar in ieder heerſchend, en altijd een grond van betrekkelijke waarheid onderſtellend, gevoel voortgebracht (wij ſpellen nu zoo als BILDERDIJK); dat deze waarneming moest gemaakt worden, zoodra men regels voor eene ſpraakkunst maakte; dat die regels, die algemeene uitkomſten voorſtellen, tot welke alle, en, dewijl ze enkel zijn, onvolkomene, waarnemingen nooit leiden, aan zoo vele uitzonderingen onderhevig zijn, die de onvastheid dier regelen bewijzen, boven welke de taal verheven is, die het onkundig gemeen, daarom, beter dan zijn taalmeesters ſprak. Had men meer onderzoek der taal in zich zelve gedaan, men zoude ook tot algemeene regels hebben kunnen komen, en

on-

onderſcheidingen waargenomen hebben, die alle zoogenaamde ſpraakkunſtenaars voorbijzagen, ſchoon wij ze, achteloos ſprekende of ſchrijvende, in acht nemen. Het gebruik der uitgaande *e*, in het bijvoegelijk naamwoord, dat een zelfſtandig woord van het onzijdig geſlacht voorgaat, wanneer het geſchiedt met het aanwijzend lidwoord, en waarin men telkens eene feil begaat, of geacht wordt te begaan, is nu het onderwerp, dat daarvan ten bewijze ſtrekt. Men ſchrijft *het zwarte paard*, maar *een zwart paard*; doch ook, *het Koninklijk Inſtituut*, zonder *e*. Inderdaad, men moet den naauwlettenden doorgronder onzer tale in het onderzoek hiernaar zelven lezen, en — hoe veel leert hij ons! Zij alleen worden gewaarſchuwd, die zich ergeren mogten aan zijne ſcherpe uitdrukkingen, als: de tegenwoordige Schoothollanders; en: ô zalige dagen, der Vaderen, die nog geen Hoogduitſchen wanſmaak enz. voor hun zuivere moederſpraak inruilden! en wat er zoo al meer volgt; maar wiens oordeel onbevangen is, zal BILDERDIJK bewonderen, en den Meester in hem erkennen. Wij kunnen niet anders, dan het ſyſteem van zijn onderzoek opgeven: alle adjectief *met* e is van *individueele*, *zonder* e van *ſoortmakende* toeëigening. De *eigen namen* nemen geen ander dan 't *individueele* adjectief aan; de *appellativen* zijn of toepaſſingen op *den man* of *op vrouwen*. *Eigen namen* als appellativen gebruikt, ſchoon zij ook een onbepaald lidwoord aannemen, blijven echter in de taal eigen namen, en dulden dus alleen het *individueele adjectief*. Appellativen die op den *man* ſlaan, nemen, met het onbepaald lidwoord, het *ſoortmakend adjectief* aan, als men de qualiteit aan het ſoort eigenen wil, en dit doet men in 't geval van tytels; ook is dit plechtiger. De *overige appellative* in 't *mannelijke* en *alle vrouwelijke* namen, nemen (met welk lidwoord ook) alleen het *individueel* adjectief aan. Het *onzijdige* eindigt (met het onbepaald lidwoord gebruikt) altijd het *ſoortmakend* adjectief; maar (met het bepaald lidwoord) neemt het beide aan, naar men de hoedanigheid aan het ſoort, of wel, individueel verbinden wil. Eindelijk: 't adjectivum als ſubſtantief gebruikt, is 't individueele." — Wij vonden dit een en ander genoegzaam geſtaafd, door voorbeelden opgehelderd en tegen bedenkingen verdedigd, en hebben ons geene uitzonderingen op hetgene BILDERDIJK voordraagt kunnen herinneren. Van het aanhangſel ſpreken we nu niet: het is in plaats van eene voorlezing ten vervolge, voor welke geene gelegenheid meer kwam.

zwam. Is het niet jammer, dat zoo vele waarheid gezegd wordt met eene ſcherpte, die niet allen vrij van bitterheid zullen nemen?

Een derde ſtuk handelt, kort, over de zoogenaamde *Bijvoegelijke Naam- en Bijwoorden*. Dit ſtuk is, namelijk, een uittreksel uit een vertoog, door BILDERDIJK gehouden, neen, over het geſchil, of men het *bijvoegelijk woord*, dat zonder opzigt tot het geſlacht van het zelfſtandige gebruikt wordt, voor een *Bijwoord* had te houden, eene prijsvraag was beantwoord. Een vierde ſtuk behelst een *kort verſlag wegens gevondene brokken van een oud Hollandsch Rijmwerk*, ook om BILDERDIJK's aanmerkingen belangrijk genoeg, doch waarbij we ons niet kunnen ophouden, willende nog de aandacht vestigen op het laatſte ſtuk, voorheen in een geleerd Gezelſchap voorgelezen, over *het Treurſpel der Ouden in de uitvoering*. Aangewezen hebbende, dat de Rei geheel afgeſcheiden was van hetgene wij Treurſpel noemen, en niet eens tot het Tooneel behoorde, vraagt BILDERDIJK, of de Rei door een goed Genie tot een deel des Treurſpels te maken zij? Hij bewijst de onmogelijkheid om het met den Rei der Ouden te vereenigen, en toont aan, dat met de Reijen in onze Treurſpelen geheel iets anders bedoeld werd; waarop, in een tweede gedeelte, de vraag, of een Rei, zoo als de Hedendaagſchen zich verbeeld hebben in den ouden te zien, niet gewigtig en nuttig zijn kan? toeſtemmend, maar met vele beperking, beantwoord wordt; b. v. hij moet een werkelijk deel nemen in de tooneelhandeling; verbeeldt hij het volk, beſtaat hij in een bepaald getal van perſonen, dan is hij onbruikbaar. Maar BILDERDIJK is er niet tegen, dat men bovennatuurlijke wezens voor de Reijen gebruike, gelijk VONDEL de Engelen, ASCHYLUS reeds de Furiën enz. De verbinding der hoogere wereld met de onze maakt den Dichter onze zoogenoemde beſchaving, echter, heeft ons voor die bovennatuurlijke wereld de vatbaarheid ontnomen: de kieschheid onzer dagen ſtaat den Dichter op zijn hoogst toe, zijne onderſtellingen van eene hoogere wereld voor te dragen als een bloot ſchaduwſpel, behalve dat het Tooneel thans zoo onteerd is, dat niemand het zoude verdragen, zoo men er eene hooge en godsdienſtige inſpanning van maken wilde. En, wat is nu het beſluit? „Tot zoo lang onze gantſche wijze van denken omkeert, en de mensch weder met kinderlijke onſchuld aan God en zijne Engelen hangen zal,

zal, en, ondanks den blinddoek des lichaamlijken, hun de hand reiken; tot zoo lang — *geene Reien in 't Treurſpel!*" Wij hopen, dat BILDERDIJK dit niet te vergeefs zal gezegd hebben, en zijn welig vernuft en, zij het dan ook overdreven, ſcherpzinnig oordeel, hier geuit, niet zal beſpot worden door zijne tijdgenooten of nakomelingen! Want, hoe veel waarachtigs wordt hier toch met krachtigen ernst gezegd, dat een ander zeker, met meer beklag, medelijdend zoude uitdrukken, maar dat toch maar *waar* is!

Lijkrede aan het Graf van NAPOLEON BUONAPARTE, *ten vervolge der Napoleóntiſche Redevoeringen, door* W. H. OCKERSE. *Te Amſterdam, bij* J. van der Hey. 1821. *In gr.* 8*vo. VIII*, 40 *Bl. f* 1-10-:

Wij hebben voorheen verſlag gedaan van 's Heeren OCKERSE *Napoleóntiſche Redevoeringen*; wij zijn het evenzeer van deze verſchuldigd. Trouwens, zijn is bij hemzelven een gevolg van die eerſte; en wij twijfelen, of hij anders zou beſloten hebben, een ſtuk te vervaardigen, dat uit eigen' aard aan zoo vele zwarigheden onderworpen is. Eene lijkrede op een braaf, voorbeeldig man is van zelve aangenaam en ſtichtelijk. Het laatſte kan zeker die op eenen ondeugenden ook zijn; doch het eerſte bezwaarlijk. Voor eene ſchandrede is tijd en plaats te ſtarig, te ernſtig; voor..... Doch houden wij ons met deze algemeene aanmerkingen niet langer op. Over ſtijl en trant behoeven wij niets te zeggen. Deze zijn uit het vorige bekend. Over het geheel beſpeurt men hier ligt wat meerder bedaardheid, hetzij door het onderwerp, hetzij wegens de gemaakte aanmerking, dat 's mans ſtoute en hooge vlugt wel eens aan het gezwollene en winderige grensde. Van dezen kant hebben wij dus enkel goedkeuring te uiten. Doch, is het begin niet wat vreemd? voor eene lijkrede niet min gepast, min deftig? („ BUONA-„ PARTE!..... NAPOLEON!..... NAPOLEON!..... „ Geen gehoor, — geene beweging. Zou hij dood zijn?" — ezv.) Voorts: waren die beſpiegelingen over het doodenrijk, als tuſſchenſtaat beſchouwd, hier noodig? en zijn ze eenigermate met eenvoudige, bijbelſche begrippen overeen te brengen? Eindelijk: zoo de verbeelding ook ten opzigte van eenen NAPOLEON eenigen ſteun en uitzigt der hope in de toe-

toekomst behoeft, of de Christelijke liefde die althans van den lijkredenaar vordert, ware het dan niet beter geweest, aan eene eindelijke algemeene gelukzaligheid te denken? Zonder toch ons eenig oordeel aan te matigen, zouden wij wel haast denken, dat de Hel gerustelijk mag worden uitgedoofd, indien een NAPOLEON dezelve ontgaat! Het is waar, OCKERSE schijnt zijn berouw en bekeering in den *Hades* niet onmogelijk te houden. Gelukkig, dat de man geen vast leeraar meer is; nu behoeven wij niet te vreezen, dat hij van vooronderstelde verkettering nadeel zal lijden. Doch wij vinden zulk een Vagevuur in den Bijbel niet, maar wel: *zoo de boom valt, zal hij zekerlijk blijven liggen*; en: *een iegelijk zal wegdragen naar dat hij in het* LIGCHAAM *gedaan heeft.*

De laatste twee zoetsappige regels van het anders fraaije grafschrift behagen ons dan ook minst:

Laat, Wand'laar! tranen hier van dank'bre vreugde vloeijen,
Die op zijn graf de bloem der zaal'ge hoop doen bloeijen!

Of beteekent dit welligt: God dank, dat hij dood is!? Nu, *dan zij het zoo!*

Deze redevoering gaat verzeld van eenige aanmerkingen; en wij wenschen, dat zij strekken moge, om het waarschuwend en ter neêrzettend aandenken aan den man des bloeds nog eenigen tijd levendig te houden.

Het titelvignet is fraai; maar de met een' dolk gewapende en op het lijk van NAPOLEON wijzende Furie (of wat het anders verbeelden moet) staat met eene zoo zegepralende houding daar, alsof zij zelve hem had omgebragt. Die houding dunkt ons niet gelukkig. Immers de Furiën zelve mogen veeleer weeklagen bij zijn graf!

De Eenzaamheid en de Wereld. Door Mr. RHIJNVIS FEITH. *Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. 1821. *In g. 8vo. VIII*, 128 *Bl. f* 3-18-:

Na de verschijning van den laatstuitgekomen' bundel van den geliefden vaderlandschen Zanger, onder den titel van: *Verlustiging van mijnen Ouderdom*, ten jare 1818, in het licht gegeven, hadden wij ons niet durven vleijen, zoo spoedig, als thans het geval is, vergast te worden op zulke schoone en

voortreffelijke vruchten, als ons in het boven aangekondigd werk worden aangeboden. Immers zijn de jaren van onzen Dichter tot eene aanmerkelijke hoogte geklommen; en scheen dit alleen reeds genoegzaam, om het vermoeden te wettigen, dat wij van de dierbare hand des edelen Grijsaards geene hervatting van dichterlijken arbeid, hoe wenschelijk ook, met grond konden verwachten.

Dubbel aangenaam en verrassend was ons daarom het voorloopig berigt van de uitgave dezer dichtstukken, ons toevallig ter ooren gekomen, en nu door derzelver verschijning bevestigd; en wij wenschen onzen Landgenooten met die verschijning van harte geluk!

De Eenzaamheid en de Wereld. Onder dezen titel biedt de Zanger aan den *IJssel* ons twee gedichten aan, elk in drie Zangen, aan wier hoofd, even gelijk op den titel, zeer keurig uitgevoerde Vignetten geplaatst zijn, welke dezer uitgave tot een bevallig sieraad verstrekken. — Wij willen eenige oogenblikken bij dit werk vertoeven, en daarbij de inspraak volgen van een hart, met den persoon des Dichters evenzeer als met zijne vele en uitmuntende geschriften ingenomen.

Kan het vreemd geacht worden, wanneer Recensent hier oprecht verklaart, dat hij, bij al zijn verlangen naar de uitgave dezer zangen, nu en dan, door anderen op dat denkbeeld gebragt, voor een oogenblik, de mogelijkheid kon onderstellen, dat de stempel des ouderdoms op dezelve, meer of min zigtbaar, zoude staan uitgedrukt? Of kan het eenigzins beleedigend voor den eerwaardigen Zanger schijnen, dit vermoeden hier ter plaatse openlijk te vermelden? — Neen: nimmer dacht de edele man hoog van zichzelven; en wij gelooven grond te hebben om te mogen vermoeden, dat het boven vermelde in den geest van den echt-nederigen Dichter, Wijsgeer en Christen is ter neder geschreven: alles, wat maar eenigzins gezetheid op vleijerij kan genoemd worden, is vreemd aan zijn waarlijk edel hart.

En nu — indien eens de liederen van den grijzen Bard het merk des ouderdoms hadden gedragen? — wie zou hem zelfs dan, gedachtig aan vroegeren roem en eere, niet nog hartelijk gedankt hebben voor dit geschenk der grijsheid? o, Indien wij den achtingwaardigen Vader slechts hartelijk beminnen, dan wordt hij ons in alles dierbaar, ook zelfs in datgene, wat de koelzinnig onverschillige op de lijst zijner gebreken stellen zoude! — Maar neen: de oppervlakkige inzage reeds be-

bevredigde ons, in dit opzigt, volkomen. En wij verklaren hier, in alle opregtheid; dat deze zangen het ſchitterendſte tijdperk van onzen Dichter volkomen waardig zijn. Waar zouden wij beginnen, waar eindigen, indien wij alle de bewijzen hiervoor uit het werk zelve wilden ontleenen? Dan, dit is gewis reeds in handen van elk, die al wat waar, goed en ſchoon is waardeert, en onze aanwijzing kan dus, van dien kant, veilig overtollig gerekend worden. Elk hart, dat voor waarheid, deugd en kunstmin gloeit, — en, Gode zij dank! veler hart klopt er nog voor, — voorkomt gewis onze lofſpraak, en brenge den edelen Dichter de eerbiedigſte, de welmeenendſte hulde.

Schitterend is de hoogte, waarop onze vaderlandſche Poëzij zich thans geplaatst ziet; elk erkent dit gereedelijk, maar is niet zoo gereed, of ook zoo eenſtemmig, in de opgave der middelen, om den verkregen' roem te bevestigen, te handhaven. o, Jeugdige Dichters! hij wordt niet bevestigd door ſchelklinkende woorden en hoogdravende klanken: de ware poëzij ſpreekt uit het hart, tot het hart, in de taal, die het hart kent, *ſpreekt en verſtaat*; en de kunst, om die taal te ſpreken, kunt ge bij *hem* leeren, die er, op elke bladzijde van *zijne Eenzaamheid en Wereld*, u de modellen voor geſchonken heeft. o, Leert dan gaarne van FEITH! — het is zoo wel eer als voorregt voor u, van den bijkans zeventigjarigen *Grijsaard* te mogen leeren.

Wij herhalen het, *Nederland* mag, in het begin dezer negentiende Eeuwe, op groote mannen roemen! maar, het zij met eerbied voor allen gezegd, men ſchenke, in eene vergadering van Dichters, de eer van het voorzittersgeſtoelte aan FEITH! Van welke zijde men hem beſchouwe, hij is die onderſcheiding waardig. Wat was er van den vaderlandſchen Zangberg geworden, ten dage toen FEITH denzelven begon te beklimmen? Hoe veel groots, goeds en edels heeft hij geſticht, bevorderd, bevestigd en uitgebreid! Tegen hoe vele vooroordeelen en bekrompene begrippen heeft hij moeten kampen! Hoe veel weêrſtands is hij niet te boven gekomen! En nu, aan den avond van zijn welbeſteed en werkzaam leven, verſchijnt hij ons in al den luister der kunst, en in al de grootheid van den echten Wijsgeer en waren Christen!

Wat zegt het toch, dat wij het ſchoon der Deugd door het bevallig kleed der Poëzij verhoogd zien, indien hierbij ſlechts het *genie* van den Dichter, maar geenszins het *hart* zich werkzaam betoont? Wij, voor ons, vergelijken dunds-

nige zangen, hoe voortreffelijk van de zijde der bewerking, bij wolken, die over het dorstende veld heentrekken, zonder zich in weldadige regendroppen te ontlasten. Hoe geheel anders is het bij onzen Christelijken Zanger! Hier is Mensch, Wijsgeer, Christen, Kunstenaar, in één woord, alles vereenigd, en zijne tonen weerklinken harmonisch in ons gemoed.

Recensent is slechts de tolk van het algemeen gevoelen, ten opzigte van dit laatste werk van onzen zoo verdienstelijken Dichter; en het strekt hem tot een waar genoegen, de lofredenaar van eenen FEITH te mogen zijn, bij eene natie, die nimmer zal ophouden hem hoog te achten en te waarderen, ook dan, als de vrome Christen zijn eerbiedig geloof reeds met een vrolijk aanschouwen zal hebben verwisseld. — Ja, wij zeiden het zoo aanstonds, *Nederland* roemt thans op groote mannen; allen staan echter, bij allen en allerlei soort van lezers, niet op even hoogen prijs; deze zal dien, gene weder een ander verheffen: omtrent onzen Zanger bestaat geen verschil; zijne liederen, ook deze Eenzaamheid en Wereld, zijn dierbaar aan allen, en wij durven vragen, of dit niet een onwederlegbaar bewijs zij zijner zeldzame verdiensten? — Ja, hij staat daar, de geliefde, de eerbiedwaardige Zanger, aan de grens zijns levens, niet als de boom, die, eenmaal rijke en overvloedige vruchten opgeleverd hebbende, nu, met verstorvene en afgebrokene takken, en genoegzaam bladerloos, eenzaam en schier vergeten wegkwijnt; neen, hij staat er, de met roem bekroonde Dichter, als de statige eik: vele zaden draagt hij tot nijpheid, en vele vielen in eene weltoebereide aarde: de ouderdom kromt zijne stevige takken; maar derzelver bladeren zijn nog groen en frisch: menige storm ging over hem voorbij; hij is echter staande gebleven: de landjeugd verzamelt zich, met wellust, om zijnen stam, en de ouderdom zit onder zijne liefelijke schaduw rustig neder, en denkt aan het Vaderland en het Vaderlijk huis. — Vallen zal hij, de geliefde boom; eenmaal zal de winterstorm hem vellen; maar het zaad, dat hij strooide, ging niet verloren, en jeugdige planten, uit hem gesproten, zullen dan het sieraad van het landschap zijn. — Gelukkig het land, dat zulke Dichters bezit; ja, driewerf gelukkig de natie, waar zij de lievelingen des volks geworden zijn! daar wordt, voorzeker, de goede smaak hoog gewaardeerd, ware levenswijsheid op prijs gesteld, het echte Christendom geëerbiedigd, en al wat waar, goed en schoon is dankbaar gehuldigd.

Wij

Wij hadden het voornemen, bij de herhaalde lezing dezer zangen, eenige treffende plaatſen, ter verſiering van ons Maandwerk, aan te ſtippen; doch werden weldra genoodzaakt, uit de breede lijst, van nieuws te kiezen, wilden wij niet meer dan het halve boekdeel afſchrijven. Ziet hier dan eenige dier plaatſen uit zeer vele!

De Dichter, eene ſchoone teekening opgehangen hebbende van de genoegens, welke de echte Wijsgeer op het eenzaam veld geniet, zingt ten ſlot:

Hoe moeilijk is de dood bij 't woelig aardsch gewemel!
Het ſtil, eenvoudig veld grenst nader aan den hemel.
Bij minder banden, en geringer zinlijkheid,
Is door Natuur ons hart tot ſterven voorbereid.
Wij voelen zachtkens ons door haar tot God gedreven.
Wij zagen haren dood; wij zagen haar herleven.
Wij ſluimren met haar in, door de Almagt zelf gedekt,
Tot dat, voor ſchooner bloei, de groote Lente ons wekt.

Wil men gevoelen, wat de eenzaamheid op het land den Held en Staatsman te allen tijde was, men leze:

Ja, altijd was het veld, in elke vaag des levens,
De ſtille zamelplaats van deugd en grootheid tevens.
Hoe menig edel zaadje ontklemde in zijnen kring!
Daar vond de Staatsman moed, de Held verademing.
Zoo zocht een Scipio, ver van de Tiberſtroomen,
Vaak de eenzaamheid op 't land, en woog er 't lot van Romen.
Daar zag hij 't ſchoon der deugd, en 't nietige der eer,
En keerde grooter tot het woelig leven weêr;
Maar midden in den roem, dien hij zich waardig maakte,
Toen hij het toppunt van verdiende glorie raakte,
En alles eerbied droeg aan d' onverwonnen held,
Verliet hij ſtad en praal voor altijd voor het veld.
Ligt grooter in zijn rust dan in zijn zegepralen,
Zag hij zijn levenszon daar zonder wolken dalen,
En zachter loeg de dood, dan op zijn gloriebaan,
Hem op zijn Landhuis bij het ſtil Liternum aan.

Munt de geheele derde Zang uit door de waarlijk treffende

ſchildering van de zeden der Aartsherders, wij kunnen ons niet weêrhouden, daaruit de volgende regels over te nemen:

Gelukkig Herdervolk bij zoo veel deugd en zegen,
Hoe gloeit nog in 't verhaal uw ſchuldlooze eeuw ons tegen!
Hoe zweeft ons hart u na door 't ongedekte land,
Waar gij uw kudden leidt, waar gij uw tenten ſpant!
't Geluk woont op uw' grond, maar bloeit er 't liefst verſcholen,
Het vergenoegen ſchijnt met u door 't veld te dolen,
Uw hart wordt door geen weelde of praalzucht nog gevleid,
Maar in uw ſtil verblijf woont vrede en zaligheid.
De ligtverdraagbre tent rijst onder de eikenlommer;
Daar toeft de Herdervorst, en leeft er zonder kommer;
Zijn hart vertrouwt op God, en, veilig in zijn hand,
Vindt hij, waar die hem leidt, altijd zijn vaderland.
Zijn kroost, zijn knechten, al wat zich om hem vergader',
Eerbiedigt hem als Heer, en mint hem als hun Vader.
Hij rigt het outer op bij elken keer van 't lot,
En knielt en bidt hun voor, en allen vreezen God.
Dit rein gevoel der ziel vertoont zich in hun wandel,
Hun hart is zonder list; opregtheid ſiert hun handel.
Eén broederlijk gezin, en naauw aaneen verknocht,
Woont onder hen geen wrok of kwellende achterdocht.
De kuiſche maagdenrei zwerft veilig om de knapen.
De vriendſchap drenkt het vee; de liefde hoedt de ſchapen.
Het hart geeft aan het hart, en kent geen naberouw.
Een woord is eed, een kus het zegel van de trouw.

Hoe aandoenlijk is, in dezen zelfden Zang, de ſchets van het verkeer des Heilands in het verachte *Galilea*, en zijne afzonderingen aldaar! Inzonderheid zijn regels als deze welkom aan het Christelijk hart:

En gij, Olijfberg, met uw koele en ſtille dreven!
Gij trekt mij aan; maar doet mij ſtraks terugge beven.
Nu, lieflijk als natuur, als ze in de lente lacht,
Dan, ſchrikbaar vreeslijk in uwe eenzaamheid en nacht;
Hier, gruwzaam bij verraad en ſmart en 's afgronds duister,
Daar, vol van liefde en troost en reinen hemelluister;
Aan uwen lagen voet een bang Getſemané,
Vol bloed en tranen, vol van onuitſpreekbaar wee;
Op uw verheven kruin een wolk ten zegewagen,

Tri-

Triumfzang, Englenheer, en Godlijk welbehagen!....
Olijfberg! 'k zinge u niet — 'k aanbid in 't ſtof alleen.
U zing' de Hemel door alle eeuwigheden heên.

Wij moeten, onzes ondanks, bekorten, en tot het tweede dichtſtuk, de *Wereld*, overgaan. Hoe echt zedig en ſchoon ſpreekt hier de Dichter van zichzelven! Ja, *zoo* hooren wij dit gaarne:

Niet altijd was mijn dag in zonneglans getooid,
Niet immer was mijn pad met rozeblaên beſtrooid;
'k Heb menig zoet geluk op 't wereldrond genoten,
Maar menig bittren traan ook in het ſtof vergoten;
Vaak hulde in 't vreugdekleed zich ſtil verborgen ſmart,
En knaagde aan 't vriendenmaal de wreedſte worm mijn hart,
Dan kwam op eens de dood mij op een grafzerk wenken,
En al mijn heil beſtond in weenen en herdenken.
Maar ook hoe menig leed, dat als een ſchaduw vlood,
Heeft mijn geluk vernieuwd, en mijn genot vergroot!
Hoe dikwerf zonk de nacht al ſtormende op mij neder,
En gaf mij de ochtend aan de zoetſte kalmte weder!
Hoe menig ſchoone roos ontlook op d' eigen grond,
Daar korts een doren of een ſcherpe diſtel ſtond!
En zoude ik, vreugdloos op den rand mijns grafs gezeten,
Het eindloos meerder goed voor 't luttel kwaads vergeten?
Neen, dankbaar voor 't genot van zoo veel zaligheid,
Door acht-en-zestig jaar hier op mijn pad verſpreid,
Vereer ik 't plantje nog, daar 'k eenmaal vreugd van maaide,
En dat een Vaderhand zoo mild op aarde zaaide.

Uit dezen zelfden eerſten Zang kiezen wij ook nog dit echt juweeltje:

Het heerlijk einde doet vaak 't klein begin verdwijnen.
De rups is noodig, zal de vlinder eens verſchijnen;
Maar wie, als deze in 't rond den bloemenhonig lekt,
Denkt aan het kruipend, traag zich kronkelend inſekt?
En toch moet lang de rups langs grond en boomen kruipen,
Zal 't vlug-kapelletje aan haar doodkleed eens ontſluipen.

En in welk een bevallig licht toont ons de edele Grijsaard

de wereld, als plaats, waar zich menschengeluk en menschenwaarde, ook onder allerlei beletselen, heerlijk ontwikkelen!

Neen, nimmer was de mensch verworpeling op aarde!
De Liefde ontwierp zijn lot, en hem natuur nog baarde.
Zij schiep zijn' eersten nood, zij schiep zijn' eersten dorst,
Maar ook het ouderhart, maar ook de moederborst.
De hemelvlam wordt aan eene aardsche vonk ontstoken.
Nooit heeft de mensch den mensch hier straffeloos ontbroken.
Nood zet aan zeedlijkheid hare eerste krachten bij,
En uit zijn wisseling rijst de schoonste harmonij.
Wat waar' hier ouderzorg, zoo nooit behoefte griefde;
Wat al het rein genot der teedre huwlijksliefde?
Hoe menig eedle daad had de aarde nooit gezien,
Kwam menschelijke ellend' haar de eerste stof niet bien?
Wat heerlijk deugdental waar' nooit in 't stof ontloken,
Had de ondeugd aan heur zij' het hoofd niet opgestoken?
Het teeder meegevoel, door tranen voorbereid,
Legt vaak den eersten grond hier tot menschlievendheid.

Deed de poëzij van FEITH hem te allen tijde kennen als een meester in de zoogenaamde beschrijvende poëzij, plaatsen als deze doen zien, dat de verdiensten van onzen Zanger, in dit opzigt, voor geen zijner vroegere werken behoeven te wijken. Hij beschrijft den weldadigen invloed der liefde op den jongeling.

De liefde ontgloeit zijn borst, en 't nog onneveld doel
Doorwoelt zijn ingewand met nooit gekend gevoel.
Daar blinkt op eens zijn heil uit twee aanminnige oogen!
Hij voelt, door zacht geweld, zich aan zich zelv' ontogen,
Vreest beurtelings en hoopt; geniet, lijdt, juicht en schreit,
En smaakt bij elk gevoel een nieuwe aanwezigheid.
Daar meldt hem de eerste kus, die hemelvreugde op aarde,
Die 't hart hier één slechts smaakt, zijn zegepraal en waarde.
Zijn mond is spraakloos; naauw verzwelgt zijn ziel 't genot;
Ze omvat de schepping, en is zalig als een God.
Hier, ziet hem 't eenzaam veld aan hare zijde dolen;
Daar, rust hij aan haar borst, in 't koele woud verscholen.
Nu, dekt hem een priëel, bij eene frissche bron,
Die lieflijk om hem mort, voor 't steken van de zon;
Dan, dobbren ze op een vliet, van ruischend riet omgeven,

Elk

Elk met een tedje ſpaan, die 't booſje voort doet zweven.
Met zoete eenſtemmigheid plast elk de roeiſpaan neêr,
En op den wenk der min verheft hem ieder weêr.
De golfjes ſchuimen met een liefelijk geklater,
En ſtuwen 't ſchuitje met een ſnelle vaart door 't water;
Of, wordt eens adm geſchept, waar 't ſpiegelend ſtrand verdwijnt,
Het regent kusjes in de boot, die hemel ſchijnt.
ô Zoet herdenken aan te ras vervlogen dagen!
Wie zou den levenslast om u niet willig dragen?
Wie ooit de Liefde en Lente op 't land genoten heeft,
Juich' ſtervend nog tot God: 'k heb niet vergeefs geleefd

Bijzonder gelukkig is de Dichter in de keuze en voordragt van dichterlijke beelden. Begeert men eene proeve? Welaan! De Dichter heeft doen zien, dat de mensch de eigenlijke ſchepper is van zijn genot en ſmarte op aarde, en zegt ten ſlotte van hem:

... *De eigen wereld*, die zoo velen vreugd verwekt,
Heeft hij, niet God, voor zich met vloek en nacht bedekt.

En nu ſtelt hij deze waarheid nader zinnelijk voor, in deze treffende beelden:

Zoo ruischt een heldre beek de blijde landjeugd tegen,
En ſpreidt de vruchtbaarheid en welvaart allerwegen.
De wijze lacht haar aan; zij laaft hem in zijn' nood;
De dwaas ſtort in haar neêr, en drinkt zich zelf den dood. —
Zoo zegent de Akkerman het ijzer, dat de voren
Hem in den harden grond ontſluit voor 't voedend koren;
Terwijl de ontzinde haat, door wraakzucht aangezet,
Het, tuk op muichelmoord, tot eenen ponjaard wet.

Eindelijk, (want wij moeten, doch kunnen haast niet ſcheiden) hoe ſchoon en verheven is het tafereel, waardoor de eerwaardige Zanger ons wil doen gevoelen, dat ſchijnbare wanorde, naar Gods beſtel, eenmaal ſchooner ſchepping rijzen doet:

Zoo doet, van wolken en van afgrond ſlechts omgeven,
Savoijens IJsgebergt' den koenſten Wijsgeer beven.
Hij waant een oogenblik, door 't ſchrikbre alom misleid,

Zich aan 't gebied ontrukt van Gods Voorzienigheid,
En ijst, dat hem een rots, aan 't eeuwig ijs ontschoten,
Of sneeuwval in den nacht des afgronds neêr zal stooten;
Maar ijlings ziet hij in die beddingen van ijs,
Die sneeuwgebergten, door den last van eeuwen grijs,
Dat schuimend zaamgeperste, en, met een schor geklater,
Door duizend reten staêg zich nederstortend water,
Den grooten voorraadbak, door de Almagt zelf gesticht,
Waaraan rivier en stroom hun aanzijn zijn verpligt,
Zoodat zij, nooit verdroogd, door veld en akker zwieren,
Alom de welvaart en de vruchtbaarheid doen tieren,
En immer mensch en vee nog drenken aan hun rand,
Schoon uit het kreeftgestarnt' de zon de velden brandt.
Hij hoort nog altijd ijs, sneeuw, wind en water razen,
Maar voelt den grooten Geest ook om hem henen blazen,
En bij het dondren van den sneeuwval en orkaan
Bidt hij Gods vaderzorg ook in dees bajert aan.

Zulke zangen zijn niet alleen *dichterlijk*, neen, zij zijn *stichtelijk* tevens. O, Mogt elke dichterlijke arbeid, het publiek aangeboden, waar het pas geeft, beide in zich vereenigen! Dan zou de dank der menschheid elken edelen Zanger met schooner eerkroon sieren, dan Phebus-Apollo immer aan zijne lievelingen schenken kan.

Lang nog smake de edele Grijsaard de genoegens van eenen gezegenden ouderdom! Lang nog geniete hij de schoone vruchten van het zoo wèl bestede leven:

Tot dat de Dood hem, zacht in zijnen arm gezonken,
Aan 't eeuwig leven en den hemel heeft geschonken (*).

(*) Bl. 127.

No. 1. *Nederlandsche Muzen-Almanak.* 1822. *Vierde Jaar. Te Rotterdam, bij* J. Immerzeel, Jun. *f* 3-10-:

2. *Almanak voor het Schoone en Goede.* 1822. *Te Amsterdam, bij* G. J. A. Beijerinck. *f* 1-10-:

3. *Almanak, aan Bevalligheid en Deugd gewijd.* 1822. *Te Amsterdam, bij* M. Westerman. *f* 1-10-:

4. *Al-*

4. *Almanak van Vernuft en Smaak.* 1822. *Te Rotterdam, bij* Menſing en van Westreenen. *f* 1-4-:

5. *Almanak voor Vrouwen door Vrouwen.* 1822. *Te Rotterdam, bij* Menſing en van Westreenen. *f* 1-4-:

6. *Almanak voor het Verſtand en Hart.* 1822. *Te Amſterdam, bij* C. Schaares. *f* 1-:-:

7. *Nuttige en aangename Tijdkorter in ledige oogenblikken, of Almanak voor* 1822. *Door* A. HAZELHOFF. *Tiende Jaargang. Te Groningen, bij* A. Hazelhoff. *f* :-5½:

8. *Almanak der Akademie van Groningen.* 1822. *Door* TH. VAN SWINDEREN. *Tiende Jaargang. Te Groningen, bij* J. Oomkens. *f* :-14-:

9. *Almanak voor Reizigers in het Koningrijk der Nederlanden. Met Platen en Plattegronden van Steden. Derde Jaargang.* 1821—1822. *Te Amſterdam, bij* Mortier Covens en Zoon, ten Brink en de Vries. *f* 1-16-:

10. *Almanak tot Nut en Vergenoeging voor de onderſcheidene Standen des Maatſchappelijken Levens.* 1822. *Door* J. A. UILKENS. *Te Groningen, bij* J. Oomkens. *f* :-6-:

11. *Sterre- en Weêrkundige Berigten voor het Jaar* 1822, *enz. Door Mr.* E. H. GREVE. *Vijfde Jaargang. Te Amſterdam, bij* G. van Dijk. *f* 1-:-:

Ziet hier, Lezers! niet minder dan, op één na, een dozijn Jaarboekjes, van onderſcheiden' aard, vorm, kleur en geur, en evenzeer van onderſcheidene betrekkelijke waarde. Niet één derzelve vonden wij verwerpelijk; niet één zelfs, die niet, in zijne ſoort, eenigen lof verdient. Maar, behalve dat reeds andere beoordeelende Tijdſchriften, omtrent ſommige dezer boekjes, ons zijn vóór geweest, wij kunnen ſlechts met één enkel woord van dezelve gewagen; en, had zulks niet iets ſtuitends voor ons gevoel, wij zouden ons, van wege het aantal, vergenoegd hebben, met die, aan het hoofd dezes, in een paar rubrieken te verdeelen, en, door No. een tot zoo veel, de ſchatting en den rang aan te duiden, welke hun,

bij

bij het doorloopen, in ons oog, toekwam. Veilig, echter, en zonder vreeze van mis te tasten, durven wij, wat de poëtische en letterkundige waardij betreft, de *drie eerste* zoodanig rangschikken. En nu van elk derzelve een enkel woord.

No. 1 dan, de deftige *Muzen-Almanak*, houdt zich, over het geheel, treffelijk staande; waarvoor, trouwens, de namen van eenen FEITH, Mr. en Vrouwe BILDERDIJK, TOLLENS, LOOTS, SPANDAW, WARNSINCK, VAN HALL, KLIJN, MESSCHERT, NIERSTRASZ, IMMERZEEL, en anderen, genoegzame waarborg zijn. Teeken- en Graveerkunst enz. deden het hare, om deszelfs luister te verhoogen. Een stukje van SIMONS kiezen wij ter proeve, omdat juist in dit eigen No. aan *Loevestein* wordt gedacht:

Gegroet zijt gij, o hooge muren,
Aan Merwe, Maas en Waal gebouwd!
Beschermt gij uwe nageburen,
De steden, die hier 't oog aanschouwt?
Ziet gij daar zinds, in vruchtbre dreven,
Nog Arkels achtbre schimmen zweven,
Gedost ten strijd, met helm en speer?
Hoort ge, in 't geruisch der lindebladren,
Nog, 's nachts, den dappren Herman nadren,
En spoken in zijn tegenweer?

Mij vaart een huivring door de leden.
En vreemd gevoel beklemt de borst!
Wat doet mij angstig binnentreden?
Vreeze ik den dolk, met bloed bemorst?
Geen zwaard, dat Barneveld deed vallen,
Verbergt gij in uwe oude hallen,
En toch grimt hier verderf en dood;
Weleer in bittren wrok gezworen,
Aan hen, voor Hollands roem geboren,
Aan Hogerbeets en Huig de Groot!

O Loevestein! o holle zalen!
Is hier de plaats waar Hugo zat?
Dat uwe wanden mij verhalen,
Hoe hij tot God om redding bad!
Of deden de eeuwen u vergeten
Den droeven tijd, hier bang gesleten,

Zijn

Zijn leed, op Neêrlands vrijen grond;
De tranen, in zijn ſchrandere oogen,
Toen hij noch regt, noch mededoogen,
Maar onverzoenbren wreevel vond?

Gedoemd, zich hier aan 't end te treuren,
Van Argus oogen naauw beſpied; —
Een vrouw ontſluit uwe ijzren deuren,
En vreest de dubble wachten niet!
Als Daedalus, den dwang ontkomen,
Voert zij hem veilig, langs uw ſtroomen;
Geweld zwicht voor vernuft en moed!
De laster poog' de deugd te treffen,
Zij zal zich boven ſmaad verheffen,
Die hare regters blozen doet.

Nog menige eeuw van honderd jaren
Ga u, gelijk de ſtroom, voorbij;
Maar 't oog moet op u nimmer ſtaren,
Of 't harte jnich': De Groot kwam vrij! —
Die regt en *vrijheid* durft verkrachten,
Moog', levenslang, bij u vernachten,
Waar hij voor heiligſchennis boet;
Moet onſchuld hier de handen wringen,
Zoo moogt gij van elkander ſpringen,
En zinken in den diepen vloed!

No. 2 ſpant de kroon in keur van zedelijke verhalen. Waarlijk, in dit vak is de Eerw. SWART een meester! Hij vertelt zoo leerzaam, naïf en ongedwongen; de vinding is meestal zoo vernuftig en gelukkig; de uitkomst zoo treffend en verraſſend; de ſtijl zoo levendig en onderhoudend, dat het boekje, van dien kant reeds, eene blijvende waarde bezit. LOOTS en TOLLENS, WAGENSINCK en SPANDAW en anderen, door de Eerw. Uitgever, ſtrooiden hier mede eenige dichtbloemen; de prentjes zijn keurig; kortom, het is een Jaarboekje zoo als het behoort te zijn. Wie zal ons nu eene proeve leenen? De verhalen moeten in hun geheel gelezen worden. Wel dan! een brokje van SPANDAW en van TOLLENS.

Ja; Holland is de moedergrond,
Waar ons de liefde koestert;

Waar

Waar onze wieg beſcherming vond,
Die onze kind'ren voedſtert;
Het Land, waar kunst en wetenſchap
Steeds prijken op den hoogſten trap;

Waar golvende aren, rijk belaân,
Op welige akkers ruiſchen,
En hooger, boven 't gouden graan,
De woeste baren bruiſen;
Waar 't voorgeſlacht uit wier en krocht
Een paradijs van wond'ren wrocht;

Waar ſteden, rijzende uit het ſlijk,
Het oog des vreemd'lings treffen,
En burgers, koningen gelijk,
Den fieren geest verheffen;
Waar menigwerf der vorſten twist,
Het pleit der volken, werd beſliſt;

Waar handel niets dan vrijheid vraagt,
Geen' gunst, geen voorrang bedelt;
Waar de eer de kunſten voedt en ſchraagt,
Verdienſte alleen veredelt,
De dankbaarheid van 't Vaderland
Meer loont, dan ſtar of ridderband.

In Holland klopt de boezem vrij,
Daar voelt de mensch zijn waarde;
Er is, wat Rijk ook bloeijend zij,
Één Holland ſlechts op aarde:
Voor Holland klinke ons vreugdgeſchal,
Wij juichen: Holland bovenal!

Neen, neen! het Hollandsch hart te vangen
Met lier en lied,
Vermogen Franſche beuzelzangen
En Franſche noten niet.

Wat raakt mij, wie mij meerder hooren,
Wat meer mij noem'?
Die 't Hollandsch harte mogt bekoren,
Is rijk genoeg aan roem!

Dien

Dien roem begeer ik! dien te winnen,
Dat regt is mij!
En ſtreelen andren wakker zinnen
En leeger harten vrij!

Klink, citer! laat uw toonen vloeijen!
o Dichtvuur, blaak!
En doe uw goud mijn zangen gloeijen,
Geliefde moederſpraak!

Geen ſchooner eerkroon zie ik hangen,
Geen ander, neen!
Voor Nederland — alleen mijn zangen,
Voor mij haar lof — alleen!

No. 3. heeft nagenoeg geen proza, maar des te meer verſchot van lieve versjes; inzonderheid munten die van MESSCHERT en WARNSINCK uit. Ook WESTERMAN zorgde, als Dichter en Uitgever, voor zijne faam en naam, en *het geheele boekje* heeft onze volle goedkeuring.

No. 4 en 5. Oude bekenden, in een' nieuwen dos geſtoken, *die hun* vrij goed kleedt. De boekjes doen vooral niet onder bij die hun, onder dezelfde titels, zijn voorgegaan. Wij vonden, hoezeer niet in *alle*, echter in *verſcheidene* ſtukjes Vernuft en Smaak gepaard. (*De Landjonker en zijn Poedel* is reeds elders en wèl vertaald te vinden.) Die *voor Vrouwen* is... *door* Vrouwen! Wij zijn niet oud genoeg, om, ook als Beoordeelaars, ſtreng of zelfs onaardig jegens de Sekſe te zijn; maar te zeer *Hollanders*, om haar *douceurs* te kunnen zeggen. Hoe zullen wij het hier maken? Wij willen ons *diligent* verklaren, en alleen nog zeggen, dat wij, hoewel in ſommige opzigten den voorrang moetende ſchenken aan No. 4, echter, in No. 5, onder anderen, de *Zurichſche Vrouwen en Maagden* en het welgeſtelde levensverhaal van *Louiza, Koningin van Pruiſen*, met hartelijk genoegen hebben gelezen. — Uitvoering en plaatjes verdienen lof.

No. 6. De versjes meest alle van P. M. Deze beminnelijke Dichteresſe kent ſchier elk, ook zonder hare naamletteren. Dit is alzoo reeds eene aanbeveling, welke de onze overbodig maakt. Van de twee verhalen is het eene een *vervolg* van het jaar 1820; iets, dat zeer ongevallig is. — De prentjes zijn wèl, en de uitvoering zindelijk.

No. 7.

No. 7 blijft zichzelf volkomen gelijk, en is voor den zoogenaamden Gemeenen Man een lief, zedelijk, ſtichtelijk en goedkoop leesboekje. De versjes ſtreng te toetſen aan de regels der kunst, ware hier ongepast. Wij vonden hetzelve doelmatig, en dit zij genoeg.

No. 8, 9, 10 en 11, hoe verſchillend ook in aard en ſtrekking, noemen wij daarom als in éénen adem, omdat ook zij zich zoo volkomen zijn gelijk gebleven, dat wij, bij plaatsgebrek, volſtaan mogen met de bloote vermelding, en den voorheen aan dezelve gegeven' lof andermaal op dezelve toe te paſſen.

En zoo maken dan alle deze Jaarboekjes wederom eene goede fortuin!

De kleine Dierentuin, of Geſchiedenis der Dieren, tot onderwijs en vermaak der Jeugd. Naar het Fransch. 198 *Bl. f* 1-6-:

De kleine Natuurkenner: een nuttig Leesboek tot uitbreiding van de kennis der Natuur en der Volken. Uit het Hoogduitsch. Met 89 *Afbeeldingen.* 165 *Bl. f* 1-14-:

Kinder-reizen, of Verhalen der merkwaardigſte Voorwerpen in vreemde Landen. Naar het Hoogduitsch. (Alle te Deventer, bij A. J. van den Sigtenhorst. 1821.) 94 *Bl. f*:-16-:

Men klage toch nimmer (althans zoo men geen Recenſent is!) over de menigte van dagelijks uitkomende werkjes voor kinderen: de jeugd, zoo wel als wij, bemint verſcheidenheid; en bovendien (Rec. weet zulks bij ondervinding) hoe ſchielijk zijn ze ten einde — niet zoo zeer gelezen, als verbruikt, zoodat er weldra geen zamenhechten meer aan is! Welkom blijft ons derhalve elk nieuw geſchenkje voor de lieve jeugd, dat eenige waarde heeft. Van de aan het hoofd dezes vermelde boekjes mogen wij zulks met mimte getuigen: de inhoud is even verſcheiden als leerzaam, en de prentjes, hoezeer wat bont, zullen juist daarom het kinderoog te meer behagen; die van No. 2 zijn inzonderheid aardig. Wat zullen wij, bij onze beperkte ruimte, er meer van zeggen? Wilt ge, Ouders! uwe kleinen eens regt blijde zien, (en wat vader of moeder ziet zulks niet gaarne?) koopt dan deze lieve boekjes, en...

't Kinderkusje, honigzoet,
Streelt, betoovert uw gemoed.

BOEKBESCHOUWING.

Nieuwe Verhandelingen van het Genootſchap tot verdediging van den Chriſtelijken Godsdienſt, enz. voor 1819.

(Vervolg van No. XIV des vorigen jaars.)

De andere Prijsverhandeling, welke wij in dit Deel ontmoeten, is van den Eerw. DIRK MOLENAAR, Predikant te *Deutichem*. Zij dient ten antwoord op de vrage, om „ eene beknopte, en naar de algemeene vatbaarheid ingerigte, verklaring te geven der uitſpraak van „ Paulus, 2 Tim. III: 16, zoo veel den hoogen oorſprong betreft der H. Schriften; en (verder) eene, in „ overeenſtemming van de algemeene Bijbelſche leer, daarop *gegronde* opheldering van de wijze, waarop men „ zich de *Ingeving der Heilige Schriften* moet voorſtellen." Het gelukte zijn Eerw. wel niet „ in *allen* opzigte aan het verlangen des Genootſchaps te beantwoorden," maar toch „ *zoo veel goeds* te leveren, „ dat men zijnen arbeid der uitgave en bekrooning met „ *zilver* waardig oordeelde." Wij onderſchrijven gaarne dit gevoelen der achtbare Vergadering, ook ſchoon wij ons niet dieta maken, dat, hetgene wij in dit ſtuk *beter*, voor het minst *anders*, gewenscht hadden bewerkt te zien, juist datzelfde zal bevonden worden te zijn, wat „ niet beantwoord heeft aan het verlangen van het Genootſchap," waaromtrent het *Programma* zwijgt, en ons hieromtrent alleen het giſſen overblijft. Duidelijk, intusſchen, en wel geſchikt naar de algemeene vatbaarheid van het lezend publiek, is buiten kijf des Schrijvers voordragt, en verklaring der bedoelde plaats; de algemeene Bijbelſche leer wordt almede ter ſtaving van zijn gevoelen omtrent den zin van Paulus woorden bekwamelijk ontwikkeld; ook poogt hij door kracht van redenen de wijze op te helderen, waarop hij meent, dat men zich de *Ingeving der H. Schriften* hebbe voor te ſtellen; voor-

gende hij er eindelijk een enkel woord bij over het nuttig gebruik van het verhandelde. Dit is zoo de ruwe omtrek of korte schets van het stuk, dat voor ons ligt, in geleidelijke orde, door de vraag aangeduid, haren belangrijken inhoud ten toets brengt, en voorzeker daarom vooral verdient geprezen te worden, dewijl hetzelve, met afkeuring der aloude en stroeve gevoelens omtrent eene *woordelijke ingeving*, hierover meer redelijke denkbeelden voordraagt en bepleit. Door alle tijden heen, met name ook na de Hervorming, was er onder de Christenen over dit moeijelijk onderwerp, en den zin der bedoelde woorden van Paulus, langdurig verschil, te meermalen met hevigheid gevoerd. Veel nieuws derhalve, het zij in de uitlegging der plaats, het zij omtrent de wijze, waarop men de *ingeving der H. S.* te verstaan hebbe, laat zich of *voor* of *tegen* het algemeen gevoelen niet verwachten, dat iemand geven kan. Een beknopt verslag hierom nopens de denkwijze des Eerw. zaal genoeg zijn, om den lezer met zijnen arbeid bekend te maken.

I. Dewijl in vs. 15 door Paulus van de Heilige Schriften gewaagd werd, en *καὶ*, of het koppelend lidwoordje, in de bedoelde rede voorkomt, is hij van meening, dat *alle de schrift* op het *geheele Oude Verbond* doele, en het zelfstandig werkwoord *is* in de *eerste* zinsnede te regt werd ingevuld door onze Overzetters. Aan hunne vertaling dus, boven de oude *Syrische*, *Arabische*, *Latijnsche Vulgata*, en die van LUTHER, de voorkeuze gevende, stelt hij, dat *alle* of *geheel de Heilige Schrift van Goddelijke ingeving is*, enz.

II. Vervolgens onderzoekt hij de leer des Bijbels, om hare overeenstemming met deze *zijne* opvatting van Paulus woorden te doen gevoelen. Wij behoeven de menigerlei gezegden van den Heiland en zijner Leerlingen, noch de plaatsen uit het O. V. geenszins aan te duiden, die, als bekend is, de *Goddelijkheid der Wet en Profeten* voldingen: men weet ook, dat op dezen grond de *Evangelien* en *Brieven* daarvan getuigenis geven; en verder, dat deze het opstel zijn van Mannen, (naar Chris-

tus

tus belofte) „ door den H. Geest geleid in alle waarheid:" weshalve dan befloten wordt, dat het gezegde van Paulus klem hebbe, letterlijk wel omtrent het *Oude*, dan toch, bij regtmatige toepasfing, ook omtrent het *Nieuwe* Verbond, of den *geheelen* Bijbel. Over de wettigheid van dit befluit zullen wij ons niet inlaten, om met den Schrijver te redetwisten. Andersdenkenden zouden misfchien in zijne redekaveling dezen en genen fprong waarnemen; beweren, dat des Heeren toezegging aan de Apostelen veelmeer op *hunne prediking* doelde, dan wel eenen *bovengemeenen* invloed van Gods Geest beloofde, die *hunne pen* onder het fchrijven tegen alle dwaling en onwillekeurigen misflag beveiligde. Men wil toch gaarne dien weg henen, dat, terwijl het algemeen beftuur der Voorzienigheid over de zedelijke wereld door elk, die Jezus vereert, erkend wordt, nogtans het zeggen van HORATIUS gedurig zal overdacht worden van verftandige Godgeleerden bij het uitleggen en verklaren van de Gewijde Boeken:

Nec Deus interfit, nifi dignus vindice nodus
Adfuerit.

En wij achten zulks vooral noodig in fchriften, beftemd om het Christendom tegen deszelfs vijanden te verdedigen. Mogelijk wees dan ook het Genootfchap den hoogeren prijs niet toe aan den Eerw. MOLENAAR, dewijl hij ondernam meer ftaande te houden, dan wij zeggen niet te *gelooven* en te *beweren*, maar volledig te *bewijzen* valt. Dan, hooren wij hem verder, daar hij

III. De *wijze* zoekt op te helderen, hoe men zich deze *ingeving* hebbe voor te ftellen. Naar zijne denkwijze dient vooral onderfcheid gemaakt tusfchen *Openbaring* en *ingeving*. Deze, wij hebben het reeds gezegd, was, volgens onzen Schrijver, *niet woordelijk*. Hiertegen verzet hij zich met nadruk, onder anderen de aanhalingen uit het Oude Verbond in het Nieuwe ten betooge aanvoerende. Zijn gevoelen is, dat eene *Goddelijke zorg* en *geleide* de Gewijde Schrijvers, beide van den ouderen en lateren tijd, vergezelde in het verfpreiden van licht, waar-

heid en godsvrucht, door hunnen dienst; bovenal in het getrouw mededeelen der Openbaringen, of van den last, hun opgelegd. Dus past hij, hoezeer eenen meerderen en minderen invloed erkennende, dezen toe op *alle* de Bijbelboeken, ook wier Opſtellers onbekend zijn en vermoedelijk geene *Profeten* waren. „ Deze leiding van den „ H. Geest intuſſchen nader te verklaren," zegt hij, „ in „ derzelver *wijze* van werking, is mij niet mogelijk." Trouwens, dit mag ook niemand vorderen. De vraag blijft maar, of wij, die in vele, met name in het geſchiedkundig en zedelijk deel der Schrifture, vermeenen zouden, dat een getrouw geheugen, opregte waarheidsliefde, en een vroom, godvreezend harte, bij de erkende hooge voorlichting omtrent het *geopenbaarde*, toereikende waren, daarenboven eene bijkomende, gedurige *ingeving*, hoedanige die moge geweest zijn, hebben aan te nemen? Wil iemand zulks, gelijk wij meenen dat MOLENAAR dien weg inſlaat, dan blijft ons raadſelachtig, hoe DAVID den vloek over zijne vijanden *kon* uitſpreken, SALOMO het Hoogelied dichten, en de *Gewijde Geſchiedſchrijvers*, ja de *Evangelisten*, al is het in zaken van kleen belang, echter, *onder toezigt van den H. Geest*, ſtrijdigheden, dat is, de eene of de andere dadelijke *onwaarheid*, in hunne verhalen konden inlaſſchen. Om dit op te losſen, is het niet genoeg, met onzen Schrijver, het daarvoor te houden, dat de Gewijde Mannen hunnen eigen' ſtijl ſchreven: zij ſchijnen dan toch, ondanks die hoogere zorge en geleide, ook werkelijk zich van ſtrikte *waarheid* verwijderd te hebben, en tot kleene *misſlagen*, of hetgene, bij *zedelijken toets*, *verkeerd* genoemd mag worden, door den geest der tijden en menſchelijk zwak, vervoerd geweest te zijn. Intuſſchen vinden wij het ſtelſel omtrent de *ingeving* tegen die beſchuldiging niet voldoende gehandhaafd in deze Verhandeling.

IV. Eindelijk, en ten ſlotte, waarborgt ons de Schrijver, met korte woorden, tegen het mogelijk misbruiken van de leer der *ingeving*. Dus ſtaat hij het onderzoek des

Bij-

Bijbels toe, als van een menſchelijk boek; waarſchuwt tegen overmatig gezag aan Overzetting, of gewone lezingen van den Grondtekst; maant af van bijgeloovigen eerbied; verdedigt eene gezonde en verſtandige Uitlegkunde, en boezemt op het einde gepasten eerbied in voor de leer der Openbaring, die in de Heilige Schrift te lezen is, en boven het gezag der Rede bij ons moet gelden, vermits de Profeten en Apostelen *onfeilbaar* waren.

Het gewigt der zake, en het onvoldoende, dat de beoordeelende Vergadering in dit antwoord des bekroonden Schrijvers aantrof, deed ons te langer daarbij vertoeven. Welligt is de grond der zwakheid en onvolledigheid van MOLENAAR'S oplosſing te zoeken in zijne afkeuring der *andere* Vertaling, die ook door de goedkeuring van DE GROOT, CASTALIO, DE CLERQ, HEINRICH (*) en andere voorname Mannen is aangeprezen, door zijn Eerw., naar *ons* gevoelen, op al te zwakke gronden ter zijde gelegd. Paulus, namelijk, waarſchuwt in dit Hoofddeel *Timotheus* tegen de valſche en verleidende Leeraars; prijst hem integendeel, van kindsbeen af onderwezen in de kennis der Heilige Schriften; noemt deze den grond of bron der *wijsheid*, waarop het zaligmakend geloof rust in Jezus Christus, en vervolgt nu: „ Alle van God in„ gegevene Schrift" (Petrus ſpreekt, 2 Br. I: 19, van *het Profetisch woord*) „ is ook nuttig ter leering," enz. Dus dringt de Apostel bij zijnen geestelijken Zoon de duurzame beoefening dier Oorkonden (*των ἱερων γραμμαατων*) aan, wier Heiligheid en *Goddelijkheid* hij *hem* niet behoefde in te ſcherpen. Neen! daarom bezigt Paulus het bijvoegelijk naamwoord *van God ingegeven*, vermits het *Profetisch deel*, dat van den Meſsias getuigde, hem vooral voor den geest was. De toepaſsing dier uitdrukking op den *geheelen* Bijbel is hierom te ver getrokken. Voor het overige, dat hier ter plaatſe *en* (*και*) door

(*) *Zie* de aanhalingen van het werk der eerstgedachte Mannen *aan* het einde van dit verſlag, en HEINRICH *ad 2 Tim. III:* 16. *Ed.* KOPP. *Vol. VII.*

door *ook* vertaald mag worden, en de inlasſching van het werkwoord *is* even goed bij het *tweede* als *eerſte* deel der zinſnede geſchieden mag, vereischt geen bewijs. — Maar laten wij de pen nederleggen, (*) afſcheid nemende van onzen geachten Landgenoot, die wel veel goeds geſchreven heeft, maar nog wel eens, over het ſtuk der *ingeving*, de ſchriften dier voormalige Nederlandſche Vraagbaken mogt naſlaan, uit welke Recenſent gaarne belijdt, eenen en anderen wenk bij dit verſlag te hebben ontleend. (†)

(*) Wij hebben wel eene en andere drukfout ontmoet, echter der opmerkinge niet waardig geacht. Alleen gewagen wij hier van éene zinſtorende; op bl. 57, reg. 9, ſtaat *gedichten*, lees *gedeelten*.

(†) GROTII *Animadverſiones in Anim.* RIVETI. *Sentimens de quelques Théologiens de Hollande ſur l'Hist. Crit. du* RICHARD SIMON, *Let. XI et XII. Défenſe des Sentimens contre la Réponſe du Prieur. Let. IX et X.* S. CASTALIONIS *Tractatus de Inſpiratione apud* WETST. *in N. T. Vol. II, et ibidem* WETSTENII *Diſſertationem de Interpretatione Novi Testamenti, cui additus est* CASTALIONIS *Libellus.*

Leerredenen, door W. A. VAN HENGEL. *Te Amſterdam, bij* J. van der Hey. 1821. *In gr.* 8vo. *XXIV*, 392 *Bl. f* 3-18-:

Wij vonden onlangs ergens de vraag geopperd, of dat veelvuldig uitgeven van leerredenen, hetwelk onzen tijd onderſcheidt, ook ſchadelijk kon worden, door eene ſoort van oververzadiging en vertroeteling, zoodat men in de kerk niet meer zou behoeven te zoeken, wat men te huis veelal beter kan hebben. En mogelijk is deze bedenking niet geheel ijdel, in aanmerking genomen zijnde het groot getal van predikers, die geene zwarigheid behoeven te maken om met hun werk voor den dag te komen, als ook de gemakkelijkheid en verleidelijkheid ter verwerving van

van eenigen naam, als schrijvers, met stukken, die dadelijk afgewerkt en met een bepaald zegel van goedkeuring bestempeld zijn. Een Hoogleeraar echter, en wel een Hoogleeraar in de predikkunde, over welke hij zelfs oogmerk heeft openlijk iets uit te geven, maakt, naar het ons voorkomt, eene billijke uitzondering op elk verbod, dat uit de geopperde bedenking zou mogen voortvloeijen, inzonderheid wanneer het een man is als VAN HENGEL, die noch dit middel behoeft, om een' naam te maken, noch eenigzins schroomt, driedubbele moeite te doen, om geleerde en schoone stukken van onderscheiden' aard in het licht te brengen.

De uitvoerige voorrede bewijst ons metderdaad, dat hij ze eenigzins als proeven wil beschouwd hebben van die bepaalde wijze van prediken, welke de geleerde man, bij alle geoorloofde en nuttige verscheidenheid, geneigd is voor de beste te houden. Over het eerste vereischte, hierbij opgegeven, *bestaat* in ons land wel geen verschil meer: de *tekst moet* verklaard en dadelijk gebruikt worden. Over het andere zijn wij het althans even zeer met hem eens: hij moet, zoo veel mogelijk, de bron en de leiddraad der geheele leerrede zijn. Wat echter aangaat de inleiding, wij zijn van oordeel, dat VAN HENGEL hier te veel wil bepalen. Geeft zich ongezocht eene gelegenheid aan de hand, om aan eene of andere tijdelijke of plaatselijke omstandigheid den aanvang der rede te knoopen, zulks is een voordeel, dat Paulus (te Athene) en vele andere groote redenaars ons te regt leeren niet te verwaarloozen. Maar, wie het altijd vinden wil, die zoekt het; en het blijft dus niet ongezocht. Behalve dat, zien wij geenszins in, dat die gedachte, welke bij ons, onder het overdenken of geregeld ter neder stellen van eene leerrede, eerst oprijst, niet zou mogen geacht worden inderdaad de eerste te moeten zijn, om langzamerhand in de stoffe ingeleid en, al voortgaande, met haar bekend gemaakt te worden. Van andere zaken, dit of dat treffend denkbeeld, 't welk met het overwogene in verband staat, althans ligtelijk daarmede in verband gebragt wordt,

en zoo al meer, ſpreken wij thans niet. Dikwijls is een woord uit den tekst, deszelfs oppervlakkige zin geſchikt, om zulk een denkbeeld bij den toehoorder, zoo wel als den ſpreker, op te heffen; zoo het dan al doorgaans noodig is, eene inleiding voor het geheele discours te hebben, en eene gepaste aanvatting van den tekst niet reeds voldoende wordt gevonden. Maar de Heer VAN HENGEL heeft den tekst ſteeds achter de introductie laten plaatſen. Had dit insgelijks plaats bij het uitſpreken; zoodat het eigenlijk is, wat men gemeenzamer de vooraffpraak noemt, zelfs het voorgebed voorgaande, gelijk wij dit in de Lutherſche kerk wel hebben gehoord? Dan, zeker, komt onze laatst aangegevene gedachte niet te pas. Maar wij willen niet ontkennen, zelfs bij het lezen hinderde ons, misſchien uit louter gewoonte, dit gemis van eenen tekst aan het hoofd, en hadden wij dan liever het opſchrift of thema (ten minſte *ook*) zien weggelaten, om de verrasſing. Omtrent 's mans denkbeelden van populariteit enz. willen wij wederom niet met hem twisten. Ook voegen wij er gaarne terſtond de getuigenis bij, dat hij die in de praktijk vrij getrouw blijft, wat het wijsgeerige betreft; maar dat hij, daarentegen, ſomtijds welligt ver genoeg gaat in het ophalen en vermelden van wereldgebeurtenisſen en allerlei zaken, even zoo eigen aan zijne uitgebreide kunde, als vreemd voor het oor van menigen aandachtigen Christen, althans op den predikſtoel.

Tot de ſtukken zelve overgaande, bekennen wij er zeer veel voortréffelijks te hebben gevonden. In den eerſten opſlag trof het ons echter, niet op de aangenaamſte wijze, dat wij minder ſchriftverklaring, minder natuurlijke en naauwe ineenſluiting en zamenſmelting der verhandelde ſtof met dezelve aantroffen, dan wij volgens de voorrede hadden verwacht. Doch later verviel meestal deze aanmerking, en in het bijzonder is het ons, op nieuw, voorgekomen, dat VAN HENGEL een meester is in het behandelen van geſchiedkundige onderwerpen. *Jezus weenende over Jeruzalem*, *Paulus voor Felix*, *de ſteeniging van Stephanus*, en *Mozes kindschheid*, behaagden ons boven ve-

vele andere. Doorgaans, echter, heerscht er een regt goede toon in deze ſtukken. Zij zijn verſtaanbaar, levendig, warm gefteld. De ſtijl is gekuiscbt. De denkbeelden zijn.... ja, hoe noemen wij het best? verſtandig, verlicht, onbekrompen, op de praktijk des levens onmiddellijk toegepast, en tevens bijbelsch, algemeen christelijk, en, zoo wij beter niet weten, regtzinnig. Voor het overige heeft de Hoogleeraar weêr zijnen eigen' trant, in zekeren zin losſer dan die onzer andere beste kanſelredenaars, misſchien ruim zoo veel gevormd naar de beste kerkvaders. Hij ſpreekt de toehoorders, de onderſcheidene toehoorders, niet zelden vrij hartig aan, over bijzonderheden, over meer of min gewone gebreken, en wat dies meer zij. Gelijk hij het zich echter tot eene wet gemaakt heeft, de eenheid te betrachten, zoo houdt hij zich hieraan ook zoo veel mogelijk.

In één woord, het zijn goede leerredenen, over ſchoone tekſten en *belangrijke* onderwerpen, die men, in weerwil van *andere reeds* beſtaande, met genoegen en ſtichting zal lezen. En meent men ook, dat hier of daar eene aanwending meer gezocht, eene redenering min klemmende zij, wat wij voor ons niet willen ontkennen, daarentegen zijn er ook toepaſſingen, die waardig zijn in het geheugen bewaard te worden, als modellen van vernuft en welſprekendheid. Rijk is de Prof. dikwijls in het gebruik van gepaste bijbeltaal, zoo uit het Oude als Nieuwe Verbond ontleend; ja ſomtijds zagen wij eene plaats gebezigd op eene wijze, die ons nieuw en treffend was; bij voorbeeld, Jezus woord tot Jeruzalem: *gij hebt niet gewild!* overgebragt op elken zondaar, die zich op onmagt of onvermogen beroept. *Ik ben dood geweest*, ten tekst op goeden vrijdag, is gewis niet minder gepast en uitnemend door den Leeraar gebezigd, om Jezus dood leerzaam aan ons voor te ſtellen. Alleen zou men misſchien kunnen aanmerken, dat de verleden tijd, en de verwijzing, daarin opgeſloten, op onſterfelijkheid, niet ſterk genoeg uitkomt, zoo niet de reden bij de hand was, namelijk het naderende feest der opſtanding zelve.

Ziehier de lijst van alle: I. *Het geloof aan Gods Zoon als het middel tot de overwinning der wereld, naar 1 Joann. V:* 4b. II. *De gedachte aan onzen dood, als een hulpmiddel tot de getrouwe vervulling van onzen pligt op aarde, naar Joann. IX:* 4. III. *De Christelijke vrijheid, in vergelijking van de dienstbaarheid der Joden, naar Rom. VIII:* 15. IV. *Jezus, weenende nabij Jeruzalem, naar Luc. XIX:* 41. V. *Ter plegtige gedachtenis van den dood onzes Heeren en Zaligmakers, naar Openb. I:* 18. VI. *De onderhouding van Mensch en Vee door Gods Voorzienigheid, naar Psalm XXXVI:* 7b. VII. *De afhankelijkheid onzes levens van Gods Voorzienigheid, naar Psalm XXX.* VIII. *De onwankelbaarheid der Christelijke Kerk, naar 2 Tim. II:* 19a. IX. *De weldadige roepstem Gods tot de viering van het Heilig Avondmaal, als een bijzondere zegen zijner genade, naar Psalm XCV:* 7b, 8a. X. *Jezus Christus als het licht op den weg des doods, volgens den Lofzang van Simeon, Luc. II:* 29—32. XI. *De zorg van God voor het kind Mozes, als een beeld van zijne zorg voor alle kinderen, naar Exod. II:* 1—10. XII. *Stephanus, als de eerste Martelaar voor de zaak van het Evangelie, naar Hand. VII:* 54—60. XIII. *De rampzalige kracht der zonde, naar Hand. XXIV:* 24, 25. XIV. *Het Evangelie van Christus, als de bron van ware rust op aarde, naar Matth. XI:* 28.

En nu nog een staal uit dien optogt, welken wij gaarne geheel zouden afschrijven: Meermalen heeft Jezus de hoofdstad des lands op de hooge feesten bezocht. Ook te dien tijde is Hij van een aantal zijner leerlingen vergezeld geweest. Maar een optogt, zoo als Hem thans ten deele valt, heeft Hij nooit beleefd. Thans is, naar den waan van al zijne volgelingen, en van geheel de schare, die Hem omringt, het zoo gezegend uur gekomen, waarop Hij als Messias zijn rijk aanvaarden zal. Met uitgelatene vreugde voeren zij Hem dan naar Jeruzalem henen. Den weg, dien Hij betreden moet, bestrooijen zij met palmtakken. Anderen spreiden hunne opperkleederen, om

Hem

Hem voor tapijten te dienen. Luidkeels vermelden zij zijne groote daden, ook zijne opwekking van Lazarus. Voor Hem en achter Hem verheffen zij hunne Hozanna's: Bergen en dalen weêrgalmen het feestgeschal: *Gezegend (is) de Koning, die daar komt in den naam des Heeren!* Het schijnt dan waarlijk de optogt van den Koning der belofte te zijn, die zijnen troon beklimmen gaat, om de natiën der wereld te beheerschen. — Doch de eenige van al die feestelingen, die door den uiterlijken glans niet verblind wordt, is Jezus. Wat zeg ik? verblind wordt? Midden onder al die vreugde denkt Hij zelfs aan deze vreugde niet. Het is Hem genoeg, Jeruzalem voor zijne oogen te zien, om door andere aandoeningen, aandoeningen van smart bewogen te worden, en de zonde, en den val dier ongevoelige stad te beklagen en te beschrijen. Maar even min als Hem nu de blinde opgetogenheid *der menigte* verblijstert of bekoort, even min wordt zijne ziel in drift ontsloken, wijl vijandige Farizeërs zich als *verspieders* onder de schare zijner volgelingen vermengen. Leest Hij al den nijd en de spijt in hunne blikken en gelaatstrekken; kent Hij de boosaardigheid, waarmede zij Hem toeduwen: *Meester, bestraf uwe leerlingen!* . . . , ook voor hen is zijne ziel geheel barmhartigheid. In hetzelfde oogenblik, waarin zij Hem aanvallen, is Hij tot vergeven bereid, en weent Hij over die aanvallers en al derzelver kinderen. En wat het grootste van alles is, deze tranen stort de Heiland, nu Hij zelf de tranen der ganssche wereld verdient. . . . . Voor de poort van Jeruzalem gekomen, schijnt Hij zijn eigen verschrikkelijk lot te vergeten, en weent over stad en tempel! Niet, dat Hem een maagdenrei met treurgezang te gemoet komt, en tranen van erbarming afperst. . . . . (Neen) Hij heeft niemand tot deelgenoot in zijne aandoeningen. Hij weent geheel alleen, geheel uit zichzelven, geheel van uit den bodem zijner ziel. . . . . Dat oog, hetwelk wij niet lezen, dat geweend heeft, van dat Hij door Judas verraden werd, tot dat Hij den geest aan het hout uitblies, . . . is thans een springader van tranen. . . . Hier zien

zien wij het beeld van den Hemelſchen Vader.... Hier zijn wij de grenzen van het menſchelijke reeds verre, verre te buiten getreden. Wij bevinden ons met onze gedachten in verhevener kringen, in het gebied van het goddelijke, waarvoor ons oog ſchemert.

Denkbeelden over het verhaal der geſchiedenis van Jezus verſchijning aan twee van zijne Leerlingen op den weg naar Emmaus. Waarbij gevoegd is eene Dooprede. Door J. L. EWALD. *Uit het Hoogduitsch vertaald door* G. C. SPAAN, *Predikant te Heerjansdam en Kijfhoek. Te Dordrecht, bij* Blusſé en van Braam. *In gr.* 8vo. 41 *Bl. f* :-11-:

De denkbeelden zijn, onzes inziens, niet *over*, maar *bij* het verhaal, op den titel gemeld; en hoezeer wij onder de hoogachters der ſchriften van EWALD behooren, zoo behaagt ons echter deze ſoort van leerredenen niet, waarin zoo weinig tekstverklaring is, en zoo weinig regtſtreeks uit den tekst wordt afgeleid. De vertaler wist, naar het ſchijnt, ook niet, of hij dit ſtukje *leerrede* of *verhandeling* noemen moest. Het opſchrift is: *Hoe moet de leer van den Bijbel op een behoorlijk voorbereid mensch werken?* Die voorbereiding is: opgewekt gevoel van behoefte, en eenige geſchiedkundige wetenſchap van Jezus en den Bijbel; en alleen door echt Bijbelſche leerſtukken moet op den voorbereiden mensch gewerkt worden. En dan werkt die Bijbelleer krachtig op geheel het beſtaan van den mensch. Door kennis en gevoel (indrukken, van welke men zich rekenſchap geven kan en niet kan) worden wij opgebeurd, verwarmd en bezield, gelijk die twee leerlingen van Jezus op den weg naar Emmaus, wier hart in hen *van liefde* brandde. Het wordt dan voor den mensch, volgens de natuur zijner ziel, onmogelijk, niet overeenkomſtig zijn geloof te handelen. Het doel van den ſchrijver ſchijnt deze leer te zijn: men moet niet ſlechts *bewijzen*, dat het Christelijk geloof zich in daden openbaren moet; door bewijzen alleen wordt men niet

tot

tot zoodanige daden bezield; het geloof moet nog anders dan door enkel bewijzen levendig, vast en hartelijk zijn; anders zal er, om alle die bewijzen, geene daad meerder verrigt worden. Wie twijfelt, of hij zal ook hier door EWALD het een en ander goed en treffend gezegd vinden? Hier en daar, echter, was ons de meening niet duidelijk; b. v. „ Het groote plan van God, tot ver-„ edeling en gelukzaligheid der menschen, door eenen „ menschen- en Godszoon, die zijne lotgevallen met on-„ ze lotgevallen zoo naauw verbond, dat wij ons met „ hem verheffen moesten, of hij zonk met ons."

De Dooprede zag reeds in 1810, bij denzelfden uitgever, in onze taal het licht; zij werd hier, met eenige verbeteringen, die wij niet beoordeelen kunnen, alzoo wij de vroegere uitgave niet ter hand hebben, herdrukt. Dezelve heeft geenen tekst, is eene hartelijke, hier en daar zelfs roerende aanspraak, die nu of dan, ter afwisseling, een ander Doopformulier vervangen kon. Het slotversje, *inzegening* genoemd, heeft, immers naar deze vertaling, geene uitstekende waarde.

Letter- en Oudheidkundige Verhandelingen van de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen te Haarlem. IIIden Deels 2de Stuk. (Prijsverhandeling van BORGER, *over het gebruik der Geschiedschrijvers, om hunnen Helden enz. verdichte Aanspraken in den mond te leggen.) Te Haarlem, bij* de Wed. A. Loosjes, Pz. 1820. *In gr.* 8vo. *VIII*, 134 *Bl. f* 1-5-:

Wij weten zelve niet, hoe het komt, dat deze met het eeregoud bekroonde prijsverhandeling van den onsterfelijken BORGER zoo lang onaangekondigd bij ons is blijven liggen. Wij zullen er ons dan nu ook niet breed over uitlaten. De Latijnsche taal en stijl zijn, zoo als men die van hem gewoon is; voortreffelijk. Voor het overige kiest hij die partij, welke zijne solide denkwijze, naar

on-

onze gedachten, te meer verceert, hoe meer eigene levendige verbeelding en dichterlijke gevoeligheid voor het ſchoone, bij natuurlijke ingenomenheid met de ouden, hem meer tot de andere moest neigen. Hij beweert namelijk, en bewijst naar ons oordeel, dat het verzieren of zelfs opſieren van aanſpraken, aan de helden der geſchiedenis in den mond gelegd, is af te keuren; op grond inzonderheid, dat eene uitgeſprokene redevoering een dadelijk feit is, niet tot den vorm, maar tot de verhandelde ſtof der historie behoorende, en hij, die hetzelve verdicht, een leugenaar; en vervolgens, dat op die wijze ook de waarheid zelve, althans het vertrouwen daarop, te niete gaat, indien anders de bedoelde perſoon dadelijk iets mogt geſproken hebben, door de oorſpronkelijke berigten bewaard; hetgeen een groot verlies is voor de beoordeeling van het karakter, de denkwijze en oogmerken van zoodanig iemand.

Hierbij geeft ons de geleerde ſchrijver een zeer volledig verſlag van de gevoelens en gronden van anderen in deze zaak, en inzonderheid eene regt wijsgeerige ontwikkeling van de wijze, hoe de geſchiedenis, uit kinderlijke beginſelen, bij eene armoedige taal, ontſtaan, en vervolgens, als in de jongelingsjaren, tot poëzij geworden, zeer natuurlijk de ſporen daarvan nog een tijdlang droeg, die echter hare tegenwoordige bezadigdheid moeten onteeren; waarbij het al verder blijkt, dat de grondigſten onder de ouden zelve niet zoo gunſtig dachten over de beſtredene gewoonte; waartegen de nieuweren, in eenen tijd, dat er ook geenszins meer zoo druk wordt geredevoerd, en althans de ſtaatkunde en perſoonlijke invloed op die eenige ſpil niet meer draait, veel minder verſchooning voor zulk een opkwikken van de deftigſte aller ſchrijfmanieren hebben.

o! Waarom mogen wij niet meer zulke ſchoone lettervruchten van dezen verheven' geest wachten!

P.

P. VAN LIMBURG BROUWER, Commentatio de ratione cæt. (*Verhandeling over de wijze, waarop Sophocles zich bediend heeft van der Oúden denkbeelden over het beſtuur en de regtvaardigheid der Goden, om zijne Treurſpelen voor den lezer belangrijker te maken.*) Lugd. Bat. 8vo. pp. 169. *f.* 1-16-:

Het is eene zeer moeijelijke vraag: wat was het Noodlot bij de Ouden? want men vindt, in de geſchriften van hunne Dichters voornamelijk, de woorden *lot*, *noodlot*, *fortuin*, *Godenbeſtuur*, *regtvaardigheid*, en wat dies meer zij, zoo door elkander gebruikt, dat het niet gemakkelijk is, juist te bepalen, wat zij door een en ander verſtaan hebben. Intuſſchen heeft de Heer M. 'STUART, in het tweede deel van de Gedenkſchriften der derde klaſſe des Kon. Nederl. *Inſtituuts*, deze vraag uitſtekend beantwoord. *Dat de* Heer LIMBURG BROUWER ook veel over dat onderwerp zeggen moest, laat zich reeds uit het lezen van den titel zijns geſchrifts begrijpen. Na eene uitgebreide inleiding, verdeelt de Schrijver zijn onderwerp in Hoofdſt. I. over het doel van het Treurſpel bij de Grieken, en de wijze, waarop zij op de menſchelijke hartstogten werkten; II. over de denkbeelden der Grieken, aangaande het beſtuur en de regtvaardigheid der Goden. Dit alles vrij wel beſchreven hebbende, beſteedt de Schrijver vervolgens aan ieder der zeven Sophocleïſche Treurſpelen een afzonderlijk Hoofdſtuk, en onderzoekt, welk gebruik Sophocles van de bovengenoemde denkbeelden gemaakt hebbe. Het geheele ſtuk is met oordeel zamengeſteld; en menig jongeling, een of ander Treurſpel van dien Athenſchen puikdichter willende lezen, zal zich er wèl bij bevinden, om zich eerst met den geest van hetzelve uit een dezer Hoofdſtukken bekend te maken.

PE-

PETRI CAMPERI Diatribe cæt. (*Verhandeling over Thucydides, en het gevoelen van Cicero omtrent denzelven.*) Traj. ad Rhen. 8vo. pp. 183.

De naam van Thucydides is in het vak der geſchiedenis met regt zeer groot. Door eigen aard en oefening had hij het voorregt verkregen, om in korte woorden zoo veel te kunnen zeggen, dat hij ſchier allen de hoop op navolging benomen heeft. Voeg daarbij zoo vele andere deugden, welke den Geſchiedſchrijver volmaken, en het zal niemand vreemd voorkomen, dat en Grieken en Romeinen als uit éénen mond den lof van Thucydides verkondigden. Onder de Romeinen is er welligt niemand geweest, die den Griek beter verſtond en beoordeelen konde, dan Cicero. En het was zeker wel der moeite waardig, om het gevoelen van Cicero over Thucydides nader te verklaren. Deze taak heeft de Heer CAMPER op zich genomen, en de volvoering daarvan maakt het grootſte gedeelte van het aangekondigde ſtuk uit. Hij wijdt het eerſte Hoofdſtuk aan de vermelding van de opvoeding, oefeningen in het vak der Geſchiedkunde, en het leven van Thucydides, gelijk ook van de goede gelegenheid, welke hij gehad heeft tot het ſchrijven zijner Geſchiedenis. Het tweede, verreweg het uitgebreidſte, van bl. 41 tot 179, verklaart het algemeene gevoelen van Cicero bij gedeelten, en de bewijzen worden uit Thucydides zelven bijgebragt. Wij hebben gemerkt, dat de Heer CAMPER zijn ſtuk met lust beärbeid heeft, en gelooven, dat hij wel aanleg bezit, om te eenigen tijde in deze ſoort van ſtudie met glans te kunnen optreden. Daarom verlangen wij, dat hij de ons op bl. 138 gegevene hoop niet te leur ſtelle.

J.

J. R. THORBECKE, Commentatio cæt. (*Verhandeling over het leven en de letteroefeningen van C. Afinius Pollio. Benevens eene toegifte van* C. J. C. REUVENS *over eenige gedenkteekenen uit de oudheid, die op de geſchiedenis van Pollio betrekking hebben.*) Lugd. Bat. 8vo. pp. 144. VIII. XVIII. *f* 1-16-:

Deze zeer naauwkeurig geſchrevene Verhandeling is verdeeld in twee Hoofddeelen. De Schrijver ſpreekt in het eerſte wijdloopig over het openbare leven van Pollio. Zijne eerſte afkomst wordt nageſpoord; er wordt vermeld, welk deel hij in de burgeroorlogen gehad hebbe, welke posten hij in den ſtaat bekleedde, welk algemeen nut hij in dezelve ſtichtte, voornamelijk door het oprigten eener *openbare boekerij*, door het voorſtaan en beſchermen van *de kunst* van ſchilderen en beeldhouwen, en hoedanig zijn karakter en ſtaatkundige gevoelens waren. In het tweede Hoofddeel wordt met geene mindere naauwkeurigheid gehandeld over Pollio, als Redenaar in het algemeen, als Declamateur, als Geſchiedſchrijver en Dichter, als Beoordeelaar van Schrijvers, en het geheel met dezen *Epilogus* beſloten: „Dit hebben wij over het leven en de letteroefeningen van Pollio willen ſchrijven. Indien wij daardoor te weeg gebragt hebben, dat der nagedachtenisſe van den beroemden man eene niet onwaardige of onnuttige hulde is toegebragt, zullen wij oordeelen, aan het oogmerk van dit ons geſchrijf, immers naar ons vermogen, te hebben voldaan, en het daarvoor houden, dat onze arbeid niet vruchteloos geweest is." Wij verzekeren den Schrijver, dat hij dit veilig gelooven mag. — Het *Epimetrum* van den Hoogleeraar REUVENS is verſierd met *ichnographiſche* afbeeldingen van drie gebouwen.

Phyſiologisch-Geneeskundig Onderzoek, aangaande de oorzaken, verſchijnſelen en genezing van de Graveel- en Steenziekte. Door F. MAGENDIE, *Hoogleeraar aan de Hoogeſchool te Parijs, enz. Uit het Fransch. Te Rotterdam, bij* J. Hendrikſen. *In gr.* 8*vo. IV, 76 Bl. f* : -15- :

Al kunnen wij het den Schrijver van dit ſtukje niet toegeven, dat er, tot dusverre, niets opzettelijk over het Graveel geſchreven is, blijft evenwel zijn werkje der uitgave overwaardig, en de vertaling van hetzelve zeer gepast. Men is toch, onder ons, nog te weinig overtuigd van de mogelijkheid eener op wetenſchappelijke gronden gevestigde behandeling van het Graveel en den Steen, door geneesmiddelen. Intusſchen moet men deze verhandeling niet als eene volledige beſchouwing van dit onderwerp aanmerken, daar de Schrijver meer bepaaldelijk ſpreekt over dat graveel, hetwelk uit het piszuur beſtaat, en niet dan ter loops over de blaasſteenen, welke niet zelden uit andere beſtanddeelen zijn gevormd. Hij beijvert zich vooral, om het ontſtaan van het graveel uit eene te rijkelijke voeding en oververzadiging van het ligchaam met ſtikſtof, aan de eene zijde, en eene te geringe afſcheiding van water, of vermindering der natuurlijke warmte van hetzelve, aan de andere, te ontwikkelen. Op de eerſte wijze, toch, wordt het piszuur vermeerderd, daar hetzelve van alle dierlijke beſtanddeelen het rijkst aan ſtikſtof is; op de tweede, wordt de mogelijkheid, om het voorhanden piszuur op te losſen, verminderd, en hetzelve dus voor de uitlozing afgeſcheiden. Bij deze gelegenheid overweegt hij, wat ligchaamsgeſtel, ouderdom, ſekſe, leefwijze tot het graveel toebrengen. Ten aanzien van het eerſte zegt hij, dat een welgevoed ligchaam veelal gunſtig voor het graveel is. Dit lijdt, althans bij ons, uitzonderingen. Verſcheidene voorbeelden kwamen ons voor van magere, als uitgedroogde menſchen, die aan jicht of graveel onderhevig waren. Wat den ouderdom betreft, kinderen lijden

den veel aan graveel, hetwelk de Schrijver voorbijgaat. Wat eindelijk de leefwijze aangaat, het verblijf in eene vochtige landſtreek, het veel ſtilzitten in de opene lucht, vooral met hangende beenen, (bij koetſiers, postilljons enz.) zijn mede verwijderde oorzaken, waarvan de Schrijver geene melding maakt. Zijne geneeswijze bepaalt zich hoofdzakelijk tot vier punten: 1ſt. vermindering van het pisznur, door eene ſchrale tafel en gebruik van plantaardig voedſel; 2°. vermeerdering der waterlozing, door waterachtige, de nieren zachtprikkelende dranken, (b. v. Seltzer-, Fachinger-water) in groote hoeveelheid en koud gedronken; 3°. verzadiging van het piszuur; 4°. uitlozing en oplosſing van het graveelzand, door alkaliſche middelen. Hierbij is te weinig gelet op de verſterking der eerſte wegen, op de vermeerdering der opſtopping, door ontlastingen, zelfs van bloed, en op het verminderen der bijkomende toevallen, welke deze kwaal, inzonderheid zoo er reeds ſteen is, zeer verergeren. Ten flotte wordt het gebruik van koolſtofzuur in het wit graveelzand, uit phosphorzuren kalk beſtaande, voorgeſteld.

De vertaling is, hier en daar, wel wat heel onnaauwkeurig (bl. 3, reg. 4; 6, reg 4; 17, 18; 9, reg. 22; 11, reg. 16 en volgg. enz.) en van drukfouten overladen.

Vaderlandſche Hiſtorie, vervattende de Geſchiedenisſen der Vereenigde Nederlanden, van de veſtiging van het Erfſtadhouderſchap in de mannelijke en vrouwelijke linie tot aan 's Lands verloſſing uit de inlijving in het Franſche Keizerrijk. Door MARTINUS STUART, *Geſchiedſchrijver des Rijks. Met Platen en Kaarten. Iſte Deel. Te Amſterdam, bij* E. Maaskamp. 1821. *In gr. 8vo. XVI en 533 Bl. f 6-18-:*

WAGENAAR vervolgd door STUART! Welke groote verwachtingen moet dit niet wekken! Het is waar, de eerſte jaren na den tijd, waarin de eerstgemelde zijne Geſchiedenis beſloot, waren dor en onvruchtbaar voor de eigenlijk gezegde Historie: niets, dan de moeijelijk vol-

gehoudene onzijdigheid en klagten over *Britſche* roove-rijen gedurende den Zevenjarigen Oorlog, gaf eenige afwisſeling aan het eenvormige tafereel van ſtil Volksgeluk en klimmende welvaart, tot op de uitbarſting des *Engelſchen* Oorlogs in 1780. Maar dan ook, welk een belangrijk tafereel van menſchelijke hartstogten, woelingen, partijſchappen! welke treurige, maar gewigtige leſſen der ondervinding! — Wij dachten dus, dat onze Geſchiedſchrijver, met voorbijgang van het minder-gewigtige, ons in dit eerſte Deel althans tot aan het begin der *Amerikaanſche* onlusten zou hebben gebragt, om vervolgens over de nu belangrijker gewordene buiten- en binnenlandſche gebeurtenisſen meer uitvoerig te zijn. Wij ſtelden ons voor, dat WAGENAAR, indien hij geleefd had, dus zou gehandeld hebben. Het is waar, deszelfs eerſte Vervolger kwam in het eerſte Deel niet verder dan tot in 1758; maar, dat deze geen Modèl ter navolging was, bleek uit het anders overbodige hervatten zijner reeds afgewerkte taak, en daarenboven was zijn eerſte Deel niet zeer uitgebreid (382 bladzijden.) Het tweede begint ook onmiddellijk met het overlijden der Prinſesſe *Gouvernante*. Wij waren dus niet weinig verwonderd, te zien, dat de Heer STUART mede zijn eerſte Deel, beſtaande 533 bladzijden, niet verder dan tot den dood, of liever de begrafenis, der *Gouvernante* brengt. De eerſte Vervolger van WAGENAAR heeft tot het Koningſchap van LODEWIJK in de veertig Deelen gevuld: op dien zelfden maatſtaf gerekend, kan het werk van STUART althans niet minder lijvig worden. Zulk eene Geſchiedenis komt ons voor, dat het beſtek van WAGENAAR verre te buiten gaat. Deze heeft in zijn laatſte (twintigſte) Deel ook wel ſlechts zeven jaren vervat; doch welke jaren! De Oorlog met *Frankrijk*, de Omwenteling van 1747, de plundering der Pachters, de verandering der Regering, de woelingen der *Doelisten*. Hier zijn insgelijks zeven jaren te boek geſteld; maar vier jaren van diepen Vrede, en ſlechts drie, waarin de Oorlog tusſchen *Frankrijk* en *Engeland* de *Gouvernante* deed bedacht zijn op ver-

vermeerdering der land- en zeemagt tevens; terwijl de Zeeprovinciën, *Frankrijk* blindelings vertrouwende, en slechts gebeten op het roofzieke *Engeland*, liever uitsluitend vermeerdering der zeemagt zouden hebben gezien, — iets, hetwelk, met de kuiperijen van den *Fransschen* Gezant en eenige binnenlandsche geschillen over Regeringsbestellingen, de laatste dagen der Vorstin wel kon verbitteren, maar, naar evenredigheid van het nog af te werken geheel, onzes inziens, geene genoegzame stof voor *zulk* een boekdeel aanbieden.

Wij vinden hier dan ook dingen, die wij meenden, dat in de *Geschiedenis* niet te pas kwamen, maar enkel in *Jaarboeken;* zoo als, een uitvoerig verhaal der plegtigheden van de verheffing des vierjarigen Prinsen, WILLEM V, tot *Ridder van den Kousenband* (beslaande zeven bladzijden, 37—44; waarbij *de voegzame houding van het vorstelijke Kind* niet vergeten wordt, hetwelk wij voor den stijl eener *officiële Courant* hielden); een verhaal van een bezoek des *Fransschen* Gezants op het Huis in 's *Bosch*, waarin wij naauwkeurig vernemen, wie er vóór en in de onderscheidene koetsen waren, met eene niet minder uitvoerige beschrijving van een tegenbezoek; vervolgens Reglementen omtrent de knoopen en boordsels op de montering van 's lands troepen (bl. 65); een let gaat van een Particulier aan het Weeshuis te *Breda* (bl. 73); de vermelding van een bal ten Hove, op de vijfde verjaring van WILLEM V, en met wien Prinses CAROLINA daarop gedanst heeft (bl. 109); de aanneming van denzelfden Prins Erfstadhouder tot lid van *de oude en doorluchtige Broederschap van St. Joris* (bl. 131); de Kerkgeschillen (die hoegenaamd geenen invloed op den Staat hadden) met Do. VAN DER OS, te *Zwolle*, in 1755 (bl. 183), die daarop tot de Doopsgezinden overging; de vermelding der luchtgesteldheid (bl. 204) en wat dies meer zij. Doch misschien bedriegen wij ons. Misschien behooren zulke voorvallen wel degelijk tot de omstandig beschrevene Geschiedenis. Maar wanneer wij den lastbrief des Heeren STUART, als Geschiedschrijver des

Rijks, ons in de Voorrede bij uittreksel medegedeeld, in zien, zoo treft ons daarin het begin, behelzende den last, om „ *noch met al te groote uitvoerigheid*, noch „ met al te in het oog loopende bekrompenheid werk„ zaam te zijn." Van het laatste zal wel niemand den Schrijver beschuldigen; doch wat het eerste betreft, zien wij niet, hoe het verhaal bij mogelijkheid uitvoeriger had kunnen zijn. Het verhaal van eenen herhaalden twist tusschen de *Gouvernante* en de Regering van *Haarlem*, over het verkiezen van Regenten, (een twist, die op het *geheel*, destijds althans, geen' merkelijken invloed oefende) wordt van bl. 367—396, en dan van bl. 479—501, dus in 50 bladzijden, behandeld. Gelijke uitvoerigheid heerscht bij de vermelding van alle de geschillen over de vermeerdering der land- en zeemagt, of der zeemagt alleen; doch hier kunnen wij het beter inschikken, wegens het belang der zake, en omdat de Schrijver (blijkens de Voorrede) uit de geheime besluiten van *Holland* en de geheime briefwisseling van D'AFFRY, dus uit deels ongebruikte, deels onbekende bronnen, heeft kunnen putten. Hij heeft voorzigtig op het oog gehad, uit daadzaken het karakter der Vrouwe *Gouvernante*, die bij haar leven te veel miskend werd, in een gunstiger licht te plaatsen; en dit is hem, naar ons begrip, zeer wel gelukt. Wij zien inderdaad, dat ANNA, hoezeer eene *Engelsche* Koningsdochter, geenszins in de gerezene geschillen eenzijdig was voor *Engeland*, of, met voorbijzien der gevaren, die het land en deszelfs bronnen van bestaan ter zee bedreigden, alleen voor de vermeerdering der landmagt stemde. Verre van daar! Zij wilde, ja, de landmagt met 13450 man en 1092 ruiters, maar ook de zeemagt met 25 schepen vermeerderen. De Landprovinciën, meest belang in de landmagt hebbende, waren het met haar eens; maar de Zeeprovinciën wilden van geene vermeerdering der landmagt hooren; zij wilden uitsluitend de zeemagt vergroot hebben. Het bekende gezegde, aan den Geheimschrijver van H. K. H. DE LARREY toegeschreven, „ dat de *Gouver*„ *nante* er een punt van eer in gesteld had, hierin niet

„ toe

„ toe te geven," wordt niet, met KLUIT en VAN DER AA, als een kwaadaardig verzinsel, maar als een kwalijk verstaan of begrepen gezegde beschouwd. Inderdaad was de *Gouvernante* in zeer moeijelijke omstandigheden. De *Engelschen* verklaarden stellig, zich aan het verdrag van 1674 niet te *willen* houden, en den *Hollandschen* kooplieden den handel met scheepsbehoeften naar *Frankrijk*, alsmede op de *Fransche* Koloniën, te verbieden; terwijl zij alle *Hollandsche* schepen, welke dien handel dreven, opbragten. (Sommige Schrijvers beweren wel, dat het voordeel der onzijdige vaart op andere plaatsen de schade, bij de *Engelsche* kaperijen geleden, verre overwoog; doch wij gelooven zulks niet: immers de kooplieden begrootten in 1758, in het tweede jaar des Oorlogs, hunne schade op 25 millioenen; zij kwamen toen met eene *nieuwe lijst* van 71 genomene schepen ter bane.) Wat moest de *Gouvernante* in deze omstandigheden doen? De middelen tot verdediging wilde men haar of niet, of slechts eenzijdig, in handen geven: en moest zij nu *Holland* en *Zeeland* verpligten, en op de gegronde klagten der Landgewesten, die hunne grenzen door de oorlogende partijen bedreigd zagen, en, om aan deze ontzag in te boezemen, het leger versterken wilden, geene acht slaan? Al *had* dus LARREY die gezegden in haren naam gebezigd, zou zij nog te verontschuldigen zijn: want *Holland* alléén maakte toch den Staat niet uit; *Overijssel* en *Gelderland* hadden gelijke regten. In dit opzigt is dus het werk van STUART onzijdiger en hooger te schatten, dan het vroegere onmiddellijke Vervolg op WAGENAAR (XXII en XXIIIste Deel), waarmede het voor 't overige hier en daar bijna woordelijk overeenkomt (b. v. in het begin van de karakterschets der Vrouwe *Gouvernante*); natuurlijk, daar beiden uit dezelfde bronnen geput hebben.

Wij vinden, onder de gewigtigste voorvallen in dit tijdvak, eene raadpleging wegens het verbod van uitvoer der granen, in eenen tijd van schaarschheid (1757). Het is merkwaardig, dat de Staten van *Holland*, het meest han-

deldrijvende gewest der Republiek, bij de Staten-Generaal dat verbod voorſtelden, en daarop aandrongen, zoodat het doorging, in weerwil der vertoogen van de *Amſterdamſche* graanhandelaars. (Zie bl. 296—306.) Men vergelijke hiermede het gebeurde in December 1816, toen ons land door de *Belgiſche* Afgevaardigden met dezen maatregel bedreigd werd, die onfeilbaar hongersnood zou hebben te weeg gebragt. Reeds waren de *Hollanders* in de Tweede Kamer overſtemd, en de zaak was tot een beſluit gekomen, toen de wijsheid des *Konings* den ſlag afkeerde, den gemeenen man voor volſlagen gebrek, en *Amſterdam* voor verlegging van deszelfs gewigtigſten handelstak bewaarde. Is dit geen ſprekend bewijs, dat het oude vooroordeel, alsof eene Monarchale Regering aan de vrijheid, vooral van den handel, nadeelig zou zijn, geheel ongegrond is? Het is waar, wanneer onze Voorouders van *Koningen* en *Monarchen* ſpraken, dachten zij doorgaans aan *Despoten*. Een OLDENBARNEVELD, een DE GROOT, misſchien zelfs DE WITT, zouden hun lot gezegend hebben, onder onze tevens vrije en eenhoofdige Regering te leven, die, door den arm der *Wet*, de wetteloosheid van *gedelegeerde* Regters zoo wel, als de woede van het janhagel zou hebben weten te ſtuiten; en de Koopman mag (eerlang geheel) zich niet minder geluk wenſchen met de vervulling van alle zijne wenſchen, ten aanzien eener redelijke vrijheid van handel. — De Lezer houde ons dezen uitſlap ten goede. Men mag wel eens herinnerd worden aan het goede, dat men geniet: want het klagen uit gewoonte, den *laudator temporis acti* vindt men in alle ſtanden en leeftijden.

Wij moeten, eer wij van dit werk afſtappen, nog van de waarlijk fraaije Inleiding gewagen, waarin wij STUART zoo geheel hebben wedergevonden. Het is eene beantwoording der vraag: „ Waardoor viel *Nederland* in dit „ tijdvak (van 1751 tot 1813) zoo geheel, na in de vo„ rige Eeuw zoo hoog gerezen te zijn?" Door tweedragt, zegt men. Maar waren dan de latere *Nederlanders* zoo veel meer twistgezind dan hunne Voorvaders? Im-

binnen neen. Onze Schrijver zoekt zulks veeleer in verſcheidene redenen; zoo als, de ligging van het kleine land tusſchen magtige Mogendheden, het Bondgenootſchappelijke (verouderde) Stelſel, de onbepaalde magt des Stadhouders, de uitfluitingen der *Diſſenters* van de Regering; welke drie laatſte oorzaken, te voren, door gebrek aan *vertegenwoordigende Regeringen* en het denkbeeld van *Souvereiniteit des Volks*, minder gevaarlijk, thans, door den invloed der *Amerikaanſche* en *Franſche* Omwentelingen, ter vernielende uitbarſting werkten. Daarop noemt de Heer STUART ook den invloed der Tegenſtadhouderlijke partij, onder den verachtelijken naam van *Loeveſteinſche factie*. *Et tu, Brute?* Wij hopen toch niet, dat de ijlende koorts tegen onze grootſte, edelſte, wijsſte en ongelukkigſte Staatsmannen van elders ook tot den *Geſchiedſchrijver des Rijks* zal zijn overgeſlagen! De naam van *Loeveſteinſche factie* is zoo ongepast als immer mogelijk. Men moest dan ook de *Franſche* Protestanten de *Parijſche factie* noemen, ter herinnering aan den *Parijſchen* moord, waaronder zij bezweken; of de *Grieken* van onzen tijd de *Konſtantinopolitaanſche factie*, omdat zij dáár vooral vermoord zijn! Wat kan ereidwazer bedacht worden, dan de plaats, werwaarts men onſchuldigen tegen de wetten heenvoert, als een ſcheldwoord te gebruiken tegen die zelfde perſonen? —— Eindelijk noemt de Schrijver, als de min opgemerkte, maar zeer werkzame oorzaak der latere ongelukken, op, dat de mindere drukte van den handel bij de zeventiende Eeuw meer tijd tot ſtaatkundige beſpiegelingen overliet; terwijl tevens de renteniers veelal hunne kapitalen buitenslands uitzetteden, en daardoor ruim zoo veel belang in de welvaart dier Mogendheden, als van hun eigen Vaderland, bekwamen. Men zou hierbij kunnen voegen, dat, bij de mindere drukte, daarom toch niet minder, ja meer geld was dan in de ſchitterende tijden onzes Vaderlands, blijkens de hooge interest der ſtaatspapieren, tegen $2\frac{1}{2}$ ten honderd, (10 percent boven *pari*) omſtreeks 1780. Hierdoor hadden woelgeesten en partijhoofden altijd de handen ruim,

om hunne belangen door klinkende munt te ondersteunen en te doen zegevieren.

Wij hebben over dit werk met vrijmoedigheid onze gedachten gezegd. De Inleiding is fraai, en in een' wijsgeerigen trant gesteld; maar aan dien aanhef beantwoordt geenszins het overige. Nietsbeduidende voorvallen, naauwelijks een nieuwspapier waardig, verschijnen daarin naast gewigtige gebeurtenissen. Vele staatsstukken worden ons met eene uitvoerigheid medegedeeld, die wel aan een Jaarboek, maar niet aan eene Geschiedenis past. Wij namen de vrijheid, dit dus onbewimpeld te zeggen, opdat de Schrijver zich in de volgende Deelen een weinig bekorten moge, en minder plaats aan kleinigheden vergunne.

De Platen zijn, voor zulk een kostbaar werk, niet meer dan middelmatig. Zij verbeelden de Vrouwe *Gouvernante*, hare eerste zitting in de Staatsvergadering van *Holland*, de Vrouwe van *Renswoude*, de waterschadding op het *Haarlemmer-meer* (de beste plaat van alle), en de opschudding in de Lutherse oude kerk te *Amsterdam*; (deze bevalt ons het minst: er staat onder *Aurdeving*; maar, volgens de beschrijving, moet deze vroeger hebben plaats gehad, en het valsche gerucht van brand, of het gewag van het voorgevallene door den Leeraar, die hier, op eene kluchtige wijze, wordt voorgesteld, hals over hoofd van den predikstoel te vlugten, de geheele beroerte hebben te weeg gebragt.)

Behalve de Inleiding, is dit Deel slechts het Eerste Hoofdstuk des Eersten Boeks, hetwelk de Geschiedenis des Erfstadhouderschaps tot 1795 moet bevatten.

Geschiedkundige Bijdragen tot de kennis van den Mensch in zijnen onbeschaafden staat. Naar het Deensch van C. BASTHOLM, *Doctor der Godgeleerdheid en eersten Hofprediker te Kopenhagen. Te Leeuwarden, bij* Steenbergen van Goor. 1820. *In gr.* 8vo. 432 *Bl. f* 3-5-:

Geen belangrijker voorwerp ter kennisneming, dan dat geslacht,

slacht, waaromtrent deszelfs eigene medeleden zoodanig in de war zijn, dat zij niet weten, of zij het nader bij God dan bij den Duivel zullen plaatsen! Beiderlei beoordeelaars hebben daadzaken tot gronden voor hunne meening; want verrigtingen, die getuigen konden van afkeerigheid van God en menschen, als ook dezulke, welke niet anders dan uit liefde tot beiden kunnen zijn voortgekomen, worden door de geschiedenis der menschheid vermeld. Éene omstandigheid, echter, laat niet na in het oog te loopen; deze, dat, hoe de beoordeelaars ook bestist mogen hebben, zij door vooringenomenheid zijn bevangen geweest — de eenen door die, welke de verkleefdheid aan een stelsel, de anderen door die, welke te gensprak tegen dit zelfde stelsel, gepaard welligt met te hooge schatting van eigene vrijheid en voortreffelijkheid, opgaf. Beiden begaan ook eene fout daarin, dat zij den mensch te veel in zijnen beschaafden, of door menigte van omstandigheden bewerkten, stand beschouwen, en niet, gelijk toch tot eene regtvaardige beoordeeling noodig is, in zijnen *natuurstaat, in welken* zijn natuurlijke aanleg het duidelijkst kan worden waargenomen. Want het blijft toch waar, dat bij *den maatschappelijk* gevormden mensch goed en kwaad meer voorkomt als het uitwerksel eener bijzondere keus, dan bij den onburgerlijken natuurmensch. Eindelijk hebben zoo wel de voorstanders van de leer der menschelijke verdorvenheid, als die van de leer der voortreffelijkheid van Adams nageslacht, te zeer zich bepaald tot de ééne zijde der beschouwing, en de andere uit het oog verloren. Van daar de, door alle geschiedenis tegengesprokene, uitersten in de beoordeeling.

Men behoorde dus nimmer, met een stelsel ingenomen, de menschheid van voren te hebben beoordeeld; maar het zijn de geschiedkundige daadzaken, gelijk de Schrijver dezes werks se regt aanmerkt, uit welke men moet putten. En wat zal men dan vinden? — Ter beantwoording van deze vraag is de Inleiding, die algemeene aanmerkingen over het karakter van den wilden en onbeschaafden mensch behelst, van uitstekende waarde. Niet zoo vrij en niet zoo onvrij; niet zoo goed, maar ook niet zoo kwaad als men haar doorgaans doet voorkomen, en echter soms uitmuntend in zedelijkheid der daden, maar ook daarentegen weder uitsporig in verkeerdheid, *is* de natuur van den mensch, gelijk zij voorkomt op het tooneel der algemeene natuur. Er kunnen, ja, oorzaken harer onderscheidene gesteldheden bij verschillende volken worden

den opgegeven: klimaat, regeringsvorm, godsdienst; en met dit al doen zich verschijnsels op, die wederom vlak het tegendeel zijn van hetgeen bijkomende oorzaken bij eenig volk hadden doen verwachten, omdat zij het bij een ander hadden voortgebragt; zoodat de Schrijver zich genoodzaakt vindt te bekennen, dat hieromtrent geen vast besluit op te maken valt, maar men soms oorzaken moet vooronderstellen, te zeer verborgen, dan dat zij konden worden nagegaan. Ook zal, bij de beschouwing van den mensch in zijnen ongecivilisseerden staat, de opmerker worden te leur gesteld, indien hij zich verbeeld heeft, dat deze en gene mate van verstands- of kunstbeschaving ook deze of gene gevolgen moest hebben; en waarlijk in verlegenheid komen ten aanzien der bepaling van hetgeen bij zijne gecivilisseerde landgenooten gevolg der beschaving is of niet. „Men vindt — zegt de gemelde inleiding — bij eenige volksstammen beschaving van verstand, maar geene beschaving van zeden; bij andere zedelijk goede gevoelens en begrippen, zonder eenige beschaving van het verstand of vorming van het hart; bij andere wederom deze beide hoedanigheden, doch met de ruwste zeden gepaard. Eindelijk zijn er nog volken, die eenen zekeren trap van kunstbeschaving bereikt hebben, zonder nogtans, voor het overige, zich op hunne beschaafdheid eenigermate te kunnen beroemen. Wegens deze verscheidene soorten van beschaving, waarvan elke wederom hare veelvoudige afdeelingen heeft, is het somwijlen moeijelijk, de meerderheid van het eene volk, in dit opzigt, tegen die van het andere in de weegschaal te leggen, en over het geheel stellig te bepalen, naar wiens kant de evenaar overslaat, wanneer men het menschdom binnen deszelfs beide uitersten, de grootste ruwheid en de hoogstmogelijke beschaving, gadeslaat." — Bij dit alles hadden wij nog wel de vraag te voegen: waar is deze hoogstmogelijke beschaving? Bij ons, in onze, door kunst, wetenschap en Godsdienst verlichte, landen? Maar, vindt men niet in deze wederom bij de enkele wezens, ja in sommig opzigt meer dan te zeer heerschend, ruwheid en ondeugden, geheel strijdig met deze beschaving? En wat aangaat de deugden: vindt men die, welke de Christen zich ter take moet stellen, niet ook bij wilden in het ruwe? Voorwaar, allerlei bijgeloof, onreinheid en geweld is te vinden in de beschaafde landen van Europa; zoo wel als dankbaarheid, kuischheid, edelmoedigheid, verachting van het zinnelijke

(in-

(zuiverheid der ſmaak), vaderlandsliefde en wat dies meer zij, bij menſchen in den onbeſchaafden ſtaat der natuur. Zoo is het waarlijk nog niet bewezen, dat de mensch, om tot zedelijke volmaaktheid op te klimmen, juist in beſchaafde landen leven moet, en dat hij, die dit doet, boven andere natuurgenooten uitmunte; even min als dat hij, die buiten het licht der evangeliſche openbaring wandelt, daarom ſtellig minder, ja veroordeelenswaardiger zij dan hij, die deze openbaring hebben kon. Paulus zelf leerde eenmaal, dat „ onder „ de wet" en „ zonder de wet" elkander niets te verwijten hadden.

Intusſchen merke men wel op, dat wij ſpreken van „ in beſchaafde landen leven" en „ de evangeliſche openbaring *kunnen* hebben;" iets, hetwelk voorzeker nog geheel iets anders is dan „ zelf beſchaafd, en met den geest der Christelijke openbaring doordrongen zijn." Bij wie dit het geval is, ja! die munten uit boven den natuurmensch, hoe goed deze voor het overige ook moge voorkomen; en volmondig ſtemmen *wij den Schrijver* toe, dat de Evangelieleer het onmisbaar middel is om te geraken tot dien ſtaat, die bij uitſtek „ *beſchaving*" mag heeten, en welke zonder reine kennis en zedelijkheid nimmer kan beſtaan. Wie derhalve de menſchelijke verdorvenheid en doemwaardigheid zuiverheid bij hen moge meenen te zien, die, buiten hunne ſchuld, niet in de uitwendige belijdenis van Jezus Christus zijn, die denke aan de goede hoedanigheden, toch hier en daar bij wilden doorſtralende, en aan de wilden onder de Christenen, en matige zijn oordeel door de ondervinding, dat goed en kwaad, ondereen gemengd, het deel des menſchen is, en beide evenzeer zijn gegrond in zijne natuur, het eerſte in zijne zedelijke, het laatſte in zijne dierlijke; terwijl het er ſlechts op aan komt, welk van beiden het meest ontwikkeld wordt door in- of uitwendige oorzaken.

Terwijl wij dan nu door den Schrijver onder de onbeſchaafde volken worden rondgevoerd, en in 17 Hoofdſtukken (waaronder de bovengemelde Inleiding is begrepen) derzelver *gebrek aan opmerkzaamheid op het verhevene in de natuur, of op de voortbrengſels van kunſtvlijt — bijgeloof — traagheid — morſigheid — wellustigheid en ſchaamteloosheid — dronkenſchap — hebzucht en diefachtigheid — gehardheid en ſtandvastigheid — harde behandeling en verachting van het vrouwelijk geſlacht — gedrag jegens oude lieden — wraakzucht*

zucht — bloedwraak — wreedheid jegens vijanden — wreede straffen — menschenhandel — menschenëten — en *gastvrijheid* leeren kennen, krijgen wij voor ons een tafereel, dat beurtelings deernis, afschuw, bespotting, en tusschenbeiden ook wederom liefde en eerbied jegens de menschelijke natuur opwekt. En het wordt gevoeld, wat de Schrijver in de Voorrede zegt, „ dat zijn boek niet geschikt is om ons op ons geslacht te verhoovaardigen; terwijl het ons daarentegen slechts het gewigt en de belangrijkheid der beschaving van verstand en zedelijkheid moet leeren inzien. In beschaafde landen leeren wij, wat de menschen *worden kunnen*; in onbeschaafde, wat zij *zijn*." De Schrijver bepaalt zich echter niet alleen tot de volstrekt onbeschaafde natuurmenschen; maar spreekt ook van hen, die op eenen hoogeren trap staan. De onvolkomenheid der zedelijkheid bij dezen, echter, doet ons wederom de groote weldaad der Christelijke beschaving beseffen, en verpligt ons, toe te zien, dat wij haar niet verloochenen door toegeeflijkheid aan de dierlijkheid, die, benevens den aanleg tot zedelijke volmaaktheid, het menschelijk deel der menschen is.

Het moet voor eenen ieder, die er belang in stelt zijn geslacht te kennen en onpartijdig te beoordeelen, van groote waarde zijn — en dit is ook in eene der loffelijke getuigenissen aangaande dit werk in Hoogduitsche tijdschriften opgemerkt — hier alles, wat die beoefening bevorderen kan, in een kort bestek bijeen te vinden; dus een boek te bezitten, hetgeen, *in dit opzigt*, de vele reisbeschrijvingen, door den Schrijver in het oorspronkelijke aangehaald, maar welke aanhalingen door den Nederduitschen Vertaler, om gegronde redenen, (zie deszelfs Voorberigt) zijn weggelaten, ontbeerlijk maakt. Dit, gevoegd bij het korte en onderhoudende, door de afwisseling en het gestadig treffende veroorzaakt, maakt deze, uit eene goede Hoogduitsche, in onze taal zeer goed overgebragte en vloeijend lezende, vertaling tot eene bijdrage, welker goed debiet wij door ons tegenwoordig verslag gepoogd hebben te helpen bevorderen.

Lon-

Londen, Amſterdam en Parijs, in Omtrekken. Uit het Hoogduitsch. Te Amſterdam, bij G. Portielje. 1821. *In gr.* 8*vo.* *VIII*, 310 *Bl.* *f* 2-18-:

Wij hebben deze *omtrekken* met genoegen gele... neen, dat gaat niet — ware het nog *ſchetſen* geweest, die is men lang gewoon zoo wel te lezen als te beſchouwen, maar *omtrekken* is een nieuwe roof op de ſchilderkunst, dien wij daarom liever niet zoo openlijk, op den titel, hadden zien ten toon gehangen. Doch dit daargelaten, wij zouden het boek met nog meer genoegen hebben gelezen, indien de vertaler had kunnen goedvinden, Amſterdam de eere te beſparen van nogmaals als eene der drie hoofdſteden op te treden van den omtrek, waarin zich nu niet BUONAPARTE, maar de onbekende Duitſche reiziger voor eenigen tijd heeft bewogen. Alles toch, wat wij hier ten opzigte van onze vaderlandſche ſtreken vinden vermeld, is de oude ſoep van Hollandſche zindelijkheid, Broek in Waterland, de beſpotte*lijke ſleedjes*, *de lompe* taal, de domheid en onbeduidendheid van menſchen zoo wel als zaken. Het zij den moffen gegund, (van wezenlijk beſchaafde en geleerde of geestige Duitſchers ſpreken wij niet) elkander dien honderdmaal opgewarmden kost telkens weêr op te disſchen; den Hollander houde men dien ten minſte van onder den neus. Bij gelegenheid, als een ſtaaltje, om de grap, dat laten wij gelden, maar hier wordt er te veel mede bedorven. Immers, wat krediet kan men hebben voor de kundigheden, de kunstkennis of de liefhebberij van een' man, die te Delft op den toren klimt om den omtrek te zien, en — het is ook 's vertalers aanmerking — niet denkt om de kerk te beſchouwen, waar het ſchoone gedenkteeken van vader WILLEM en het eenvoudige van den grooten HUGO gevonden wordt; die breed uitweidt over het gezigt der ſtad Amſterdam van het IJ, bij den ondergang der zon — iets, waarvan zijn bergachtig land wel veel ſchooner ſtalen mag opleveren — en in het geheel niet denkt aan de kunstſchatten in 's rijks Muzeum; die de nieuwe kerk, ja, bezoekt, en DE RUYTER's tombe ziet, maar die van VAN GALEN niet opmerkt; die zich ook te Leyden ophoudt, maar om geen kabinet van *naturalia*, geen *hortus* of bibliotheek denkt; die zich deerlijk over de lomp-

lompheid der Broekenaars beklaagt, omdat ze een paar morfige vreemdelingen het inwendige van hun huis niet willen laten zien, ten einde van hen bespot, belogen en ten toon gesteld te worden, maar die onze liefdadige en school-inrigtingen geheel niet noemt; die (om er een eind aan te maken) in den Amsterdamschen schouwburg alweêr een oud wijf uit Broek opmerkt, met eenige duizenden aan juweelen omhangen, dat er waarschijnlijk niet geweest is, maar geenerlei talent bij de spelers heeft gevonden, schoon SNOEK dien avond (volgens den vertaler) optrad? Welk vertrouwen, zeggen wij, kunnen wij op zulken schrijver stellen, wanneer hij ons elders gedurig bezig houdt met voorwerpen van kunst en dergelijke, die Londen en Parijs, natuurlijk, in menigte opleveren? Het is zoo, hij spreekt zeer gemakkelijk en aardig over alle die zaken. Inzonderheid ten aanzien van eerstgemelde stad volgden wij zijne aanwijzingen met genoegen. En, in hetgeen hij ons te Parijs vertelt, straalt een minste gezond verstand en eene mate van vernuft door, die met vermaak doen toeluisteren. Doch men heeft immers ook niet meer dan een tamelijk goed hoofd en goede tong, of vlugge pen, noodig, hoe ledig het eerste dan ook zijn moge, om in vroegere reis- en plaatsbeschrijvingen stoffe te over te vinden, ter invlechting dier beschouwingen van de St. Paulskerk en dergelijke, welke wij hier, gelijk elders, aantreffen. Had men ons nu maar niet doen zien, dat de man er niet van weet; had dat ongelukkige vooroordeel der Duitschers, dat er in het vaderland der VOSSIUSSEN en HEMSTERHUIZEN, der POTTERS en DOUWS (want deze, voor elken landaard verstaanbaar, zijn toch genoeg bekend) niets goeds kan gedijen, of althans verblijven; en had hij daarom niet te zeil gegaan op eenige ellendige pamfletten over dit land, — wij zouden zeer tevreden zijn geweest over het werkje, en het gaarne als eene drukfout hebben aangemerkt, wanneer hier of daar de aap der onwetende praalerij al was voor den dag gekomen; bij voorbeeld, wanneer hij van het beroemde monument van den brand te Londen zegt, (de vertaler heeft het in de haast, waarvan het werk hier en daar getuigt, zeker niet opgemerkt) dat hetzelve achtentwintig *vierkante* voeten *breed* is. De man is toch ten minste op de plaatsen geweest, gelijk men zelfs uit de opgave van het logement te Amsterdam kan zien: want de nederigheid en weinige bekendheid van dit verblijf pleit voor de echtheid.

En

En dit kan men van alle, inzonderheid Duitſche, reizigers niet wel gelooven, daar ze meermalen blijkbaar hunne verhalen uit werkjes halen, die eene halve eeuw oud, maar daarom zeker ook te goedkooper zullen zijn, hetgeen voor een' echten, regt hongerigen broodſchrijver wel de hoofdzaak is.

Wij herhalen dan, had de vertaler kunnen goedvinden, den luchtigen kwant, die toch zoo razend veel van klimmen houdt, dat wij er gedurig duizelig bij werden, ons vlakke landje maar te laten overſpringen, in plaats van hem ſlechts hier en daar, wij erkennen dikwijls zeer aardig, teregt te wijzen *in de noten*, (die, waarbij 's mans landgenooten wordt geluk gewenscht met het gras op onze beurs, omdat er dan wat voor hen te maaijen valt, en de aanhaling van het bekende puntdicht omtrent den Gasconjer en het Amſterdamſche ſtadhuis, hier zoo wèl ter ſnede, behaagden ons in het bijzonder) het boek zou ruimſchoots door ons aangeprezen zijn geworden. Nu, evenwel, willen wij ook niemand ontraden, het aan te ſchaffen of te lezen. Het is meestal waarlijk *onderhoudend en lief geſchreven*. Wij ſtemmen wel niet altijd met den man in, en zijn, bij voorbeeld, geene zoo *onbepaalde bewonderaars* van VOLTAIRE en ROUSSEAU als hij; doch elk zijn oordeel. En al is het dan ook het zijne eigenlijk niet; al heeft hij misſchien GOEDE (lees GEUDE) en anderen ſlechts geplunderd, men hoort het goede wel gaarne nog eens; en daar hij er toch wezenlijk geweest is, zoo komt er ligt nog wat nieuws bij. Zoo leert hij ons, bij voorbeeld, dat op het graf van den beroemden WREN geen woord gevonden wordt van die bekende ſpreuk: *Si quæris monumentum, circumſpice!* „Zoekt (of vraagt) gij naar mijn gedenkteeken, zie rond!" hetgeen wij echter niet weten, of zelfs onze alles wetende BILDERDIJK niet vooronderſtelt, wanneer hij deze aardigheid zoo netjes omkeert en tot een' regten *ſteek onder water* maakt, daar hij zegt: ja wel is die nare, *lugubre* (en ik weet niet, hoe vele *bre's* nog meer) St. Paulus-kerk een *monumentum*, een grafteeken, of liever graf! De Duitſcher is het althans ook hierin met onzen grooten, ſchoon zeker wel wat *paradoxen*, kunstkenner geheel niet eens. Het is jammer, dat hem deze bijzonderheid onbekend ſchijnt geweest te zijn: want hoe kon hij zichzelven en zijne landgenooten met dezen trek van den dommen Hollander hebben vermaakt, die het buitendien aan kunnen SCHILLER en KLOPSTOCK ligt wel verdiend heeft!

Doch, laten wij uitſcheiden: de menſchen zouden anders bij ſlot niet weten, wat ze aan onszelven hebben. In het kort dan, wij raden de lezers, dat over Holland maar over te ſlaan, of althans de noten maar alleen mede te nemen, en, dus geprepareerd, nog zoo veel op den koop toe, als ze kunnen *ſlikken* (vergeef het woord! in Spanje *zingt* men het wel). Doch laten ze, om dit nietsbeduidend gedeelte, niet nalaten, de rest te gebruiken. In een verloren uur, in de ſchuit, en voor renteniers en dergelijke, zelfs op den geheelen, langen dag, is het eene kostelijke lectuur. En dan nog een mooi prentje toe: de drie ſteden zusterlijk bij elkander, aardig geordonneerd! Inderdaad een lief boekje! Eene bevallige ſnapſter! Slechts wat kwade gewoonten, Duitſche *ton! Sie empfehlt ſich bestens.*

DAN. WYTTENBACHII Opuscula varii argumenti Oratoria, Historica, Critica, nunc primum conjunctim edita. Tom. I et II. Lugd. Bat. apud *S. et J. Luchtmans*, Amſtel. apud *P. den Hengst et Fil.* 1821. 8°. *f* 10-16-:

De opvolging van HEMSTERHUIS, VALCKENAER, RUHNKENIUS en WYTTENBACH zal ſteeds in de geſchiedenis der oude Letteren hier te lande een gulden tijdperk heeten. De gedachtenis van HEMSTERHUIS en RUHNKENIUS is naar waarde vereerd. Indien, ondanks aller wensch, VALCKENAER en WYTTENBACH hunne lofredenaars voor altijd misten, ware het onvergeeflijk. Het bevreemdt ons, dat de pogingen, die men aangewend heeft, om den eerſten naar waarde te verheffen, nog geenen gunſtigen uitſlag hebben gehad; en, wat den laatſten betreft, bij het ontvangen dezer mengelwerken hadden wij zeker verwacht, van dit verlangen in de eerſte plaats voldoening te zullen vinden. In ſtede hiervan vindt men voor het eerſte deel een berigt der Boekverkoopers, dat, hoewel voor het overige kort en goed, ons van den grooten WYTTENBACH genoegzaam niets doet kennen. Wij hadden bij geruchte gehoord, dat een afbeeldſel van den waardigen Geleerde dit werk zou verſieren. Ook dit zochten wij te vergeefs. Waaraan dit zij toe te ſchrijven, is ons van ter zijde bekend geworden. De reden daarvan is ten uiterſte bekrompen, en geens-

geenszins aan de uitgevers, of aan den bezitter van het geschilderd afbeeldsel alhier door den Heer MORITZ, te wijten.

Een nieuw werk van WYTTENBACH is zoo begeerlijk, zoo welgevallig, dat wij al aanstonds bij de ontvangst der beide deelen dezelve doorbladerden, zoekende naar iets, dat nog niet was uitgegeven, naar nagelatene werken, aanteekeningen, brieven als anderzins; maar van dit alles vonden wij niets.

Beschouwen wij nu de uitgave dezer deelen uit het oogpunt voormeld, zoo heeft zij weinig bijzonders. Al wat hier gevonden wordt, bestond. Ja, het heeft deze nadeelige strekking, dat sommige der bestaande werken, waaruit deze verzameling is bijeengebragt, in hunne waarde vrij wat hebben verloren.

Dan; wij zijn niet zoo bekrompen, dat wij hieraan te zeer hechten. Deze uitgave heeft een groot, ja zeer groot nut; en het is daarom, dat wij in de uitgave juichen. Al wat van WYTTENBACH is, kenmerkt den hoogstbekwamen Man. Zijn stijl en werk zijn meesterlijk. Alles is van de hoogste keurigheid, *juistheid en geleerdheid*. Zijne gemakkelijkheid en *losheid* zijn grooter, dan van één eenigen zijner voorgangeren. Zijne schriften zijn en blijven de toetssteen van echte *Latiniteit* en ware *soliditeit*. Werken van deze soort kunnen niet te zeer vermenigvuldigd en te algemeen verkrijgbaar gemaakt worden. Mogten geleerde Mannen door deze verzameling als uit den slaap worden opgewekt, om de schim van dezen grooten Man, welligt hun Leermeester, te verzoenen, door niet langer over hem te zwijgen! Het is onverdragelijk, dat noch te Amsterdam, noch aan Leydens Hoogeschool (waar zoo veel geleerds huisvest, en waar men tegenwoordig allerlei oude koeijen uit den modder haalt) geene lijkrede gehouden is, of nog wordt, over WYTTENBACH, het modél van geleerdheid en uitlegkunde der Ouden; eenen Man, zoo éénig, zoo waardig, dat, zoo iemand, hij althans ten volle regt heeft, om, als de hoogste roem en luister van ons land, in zijn vak, te worden gehuldigd. Men verschuilt zich misschien achter de geruchten, dat deze taak elders zal worden opgenomen. Dan, hoe dit zij, de smet, dat te Leyden noch te Amsterdam waardiglijk en openlijk over eenen Hoogleeraar van dien naam na zijn overlijden gesproken is, hopen en vertrouwen wij dat zal worden uitgewischt.

Van deze verzameling eene verdere beoordeeling te geven,

kan niemand van ons vergen. De ſtukken, daarin voorkomende, zijn bevorens uitgegeven, en om WYTTENBACH's ſchriften regt te beoordeelen, is onze taal, onze kennis, onze kracht ongenoegzaam. Wij eindigen met den wensch, dat de geleerde en kundige Weduwe van den Overledene de behoefte zal vervullen van ons meerder, en dus minbekende ſtukken, van WYTTENBACH te leveren, en vooral van alsdan te zorgen, dat er afbeeldſel noch levensberigt ontbreke.

Dichtſtukken bekroond door het Koninglyk Genoótſchap van Taal en Dichtkunde, te Antwerpen, den 16 September 1821. T' Antwerpen, bij Ancelle. *In gr. 8vo. 35 Bl. f :-12-:*

Verhandeling over onze Nederduytſche Taal. Zynde eene Antwoord op de Prysvraag van het Koninglyk Genoótſchap te Antwerpen. Luydende als volgt: of en in hoeverre de Moedertael tot grondſlag dienen moet in het leeren van andere Taelen en van Weétenſchappen. *Door* ISFRIDUS THYS (*doopnaem* JOANNES FRANCISCUS), *voórtyds Heyligschryver in de Abtdye van Tongerloo, daer naer Pastor te Wyneghem, nu ook lid van de Koninglyke Academie van Weétenſchappen en Fraeye Letteren te Brusſel. T' Antwerpen, by* J. C. Rooſen. 1821. *In gr. 8vo.* 108 *Bl.*

Antwerpſchen Almanach van Nut en Vermaek voór het Jaer 1822. *Doór het Koninglyk Genoótſchap van Tael- en Dichtkunde, te Antwerpen. Achtſte Jaer. T' Antwerpen, by* Ancelle. *In kl. 8vo.* 113 *Bl. f* 1-:-:

Ziet daar drie werkjes, die bij elkander behooren, en alle betrekking hebben tot het Genootſchap te Antwerpen, hetwelk, ſinds zestien jaren ijverig bezig ten nutte der vaderlandſche Letteren, ſedert eenigen tijd zich bijzonder onderſcheiden heeft door edelaardige gevoelens, en van dag tot dag in ſmaak en kunde luisterrijker toeneemt. Het bewijs daarvan is onwederſprekelijk in den hier boven vermelden Al-

Almanak, welke niet alleen de vorigen in waarde overtreft, maar waarin wij op ééns Dichters van belang in de Zuidelijke Provinciën leeren kennen, wier namen zelfs ons onbekend waren. De *Lof der Zeevaart*, een dichtſtuk van meer dan driehonderd regels, van A. CLUWEN, JOH. NEP., *Profeſſor bij de Kweekſchool voor de Zeevaartkunde te Antwerpen*, is meesterlijk, en heeft dien vasten en edelen gang en toon, welke bij vele Dichters in de Noordelijke Gewesten van ons Vaderland dikwerf te zeer verwaarloosd wordt. Hoe ſtatig is de aanhef!

O ſchoone wetenſchap, die ons uw' vroegſten morgen
Houd in de duistre nacht des grijzen tijds verborgen!
ô Nutte zeevaart, die, uit 's menſchen geest ontſtaan,
Op vleugten van den wind zweeft over d'oceaan!
Gij, die den ſchat der aarde op Neêrlands vrije zoomen,
Gelijk eene ebbe en vloed, mogt af en aan doen ſtroomen,
En ons vergeten volk deed rijzen uit het ſtof!
Gij vuurt mijn zangdrift aan: u heilig ik mijn' lof.
Verheven dichtkunst, die de zielen vangt door de ooren!
Meld ons, naar oud verhaal, hoe zeevaart werd geboren,
Hoe ze opwies, luister won, ten wereldzetel ſteeg,
En langs der zeeën plas het algebied verkreeg.
Vertoon haar eerst als kind, dat kruipt uit onvermogen;
Voorts als ontloken maagd, van jeugdig ſchoon omtogen;
Daarna als kloeke vrouw, als fiere monarchin;
En blaas hierbij mijn' geest uw rijke vinding in!

In dit ganſche gedicht heerscht iets natuurlijks en eenvoudigs, dat wij niet genoeg kunnen prijzen en aanbevelen. Na den voormelden aanhef gaat de Dichter dus voort:

Toen de Almagt aan onze aard' het aanzijn had gegeven,
En ſchepſels zonder tal geroepen tot het leven,
Toonde aller zeeën vlak, van 's menſchen dwang nog vrij,
Niets dan eene onbezielde en nare woestenij.
De bruinvisch, die ſomtijds, bij 't ſtormen op de baren,
Opſpringende uit den vloed, deed kop en ſtaart ontwaren;
De walvisch, die, geſtrekt langs d'onafzienbren plas,
Deed wanen dat hij ſlechts een drijvend eiland was,
Doch 't witte zeeſchuim blies, dat, in de lucht geſtegen,
Als twee ſonteinen klom, en neêrdaalde als een regen;

Het schelprijk lage strand, dit maakte alléén bekend,
Dat leven ook bestond in 't woelig element.
Sints toen ging zich de mensch op d'oever nederzetten,
Om 't zwemmend schubbig heir te vangen in zijn netten;
Doch week met angst te rug, als de opgewassen vloed
Langs rots en slibbig zand kwam rollen voor zijn voet.
Wie toch voorzag, destijds, dat zulk een eindig wezen,
Dat nimmer 't bruisschend nat aanschouwde zonder vreezen,
Eenmaal zoude onderstaan, met meer dan reuzenkracht,
De golven en den storm te breidlen door zijn magt?
Een vesting vormen zoude uit dobberende woning,
En, waar hij vlood als slaaf, gebieden gaan als koning?
Men zegt, en 't vind geloof, dat eens een holle boom,
Ontworteld door den wind, geworpen in den stroom,
Waar hij langs d'oever dreef, een stouten mensch deed wagen
Te klimmen in die boot, die 't eerst zijne oogen zagen,
En hij, op 't nat gewiegd, bij 't roeijen met zijn hand,
Een eind' wegs van dat oord behouden kwam aan land;
Nu werd ras, door vernuft, waaraan zich ijver paarde,
Een karkje saamgesteld, wanvormig, kleen van waarde;
Men nam 'er vin en staart van 't zwemmend vischje in acht,
En riem zoowel als roer was daadlijk voortgebragt;
Men wist, door zwellend doek, den voortgang aan te spooren;
Men kliefde 't schuimend zout; en Zeevaart was geboren.
Gering beginsel, groot in hooge vordering!
Wat strekt des menschen geest ooit tot beteugeling?
Van goddelijke teelt vertoont hij d'echten stempel:
Hij denkt een stroohut uit, en sticht paleis of tempel;
En de eigen holle boom, bij toeval in den vloed,
Baarde eens het driemastschip, dat zeeën buigen doet.

Dan, wij zouden het gedicht op deze wijze uitschrijven; want het houdt, van den beginne tot aan het einde, in eene zeer gemakkelijke en welluidende *versificatie*, het onderwerp met zoo veel klem en fierheid vast, dat wij er van versteld stonden bij het lezen van dit stuk van een ons geheel onbekend Dichter. Daarenboven is de taal zuiver, de spelling naauwkeurig, en alles kiesch van behandeling, vol van de edelste beginsels en de meest mogelijke onpartijdigheid.

De Navolging der bekende Ode van HORATIUS: *Solvitur aeris hyems &c.*, door L. D'HULSTER, *Professor bij het Koninklijk Collegie te Gent*, is niet minder der bijzondere op-

opmerkinge van goede kunstregters waardig. Men leze slechts het eerste gedeelte, waarlijk zoo kunstig overgebragt, dat noch oorspronkelijke gedachte, noch val en wending van maat iets schijnen verloren te hebben;

De ruwe winter vlugt: de lieve lentetijd
Vertoont zich weêr op vleuglen der zefieren;
De drooge kiel, die reeds 't herlevend strand ontglijdt,
Gaat weêr op wind en golven zegevieren.

Het vee verlaat den stal, en hijgt naar 't jeugdig gras;
De boer verlangt weêr ploeg en spa te slijten;
En de akker, die zoo lang door rijp verzilverd was,
Verspreidt op nieuw zijn groene geurtapijten.

Zie ginds den blijden dans, bij 't scheemren van de maan,
Der Nimfenrei en der Bevalligheden:
't Is Venus, die ze leidt en voordanst, wijl Vulkaan
Zijn Reuzengrot doet dreunen door het smeden.

Van *denzelfden* Dichter heeft men een oorspronkelijk dichtstukje: *De Verliefde*, dat vol gang en geest is.

Een der fraaiste stukjes uit dezen waarlijk belangrijken bundel is het *Treurdicht op het afsterven van den Heere* VAN HOOREBEKE, *Schei- en- Kruidkundigen te Gend*, door C. VERVIER, *Ontvanger particulier voor het Arrondissement Eecloo te Gent.* Het is vol gevoel, en treffend van toon en houding. *Het Verlangen*, door J. C. COUVENT te *Antwerpen*, is regt natuurlijk en zacht gestemd, en gansch niet zonder geest. Bij vorige gelegenheden spraken wij van den edelaardigen en smaakvollen WILLEMS te *Antwerpen*, van wien men ook hier vier fraaije dichtstukjes vindt. Ook Buitenleden van het Genootschap hebben dit Jaarboekje door hunne gedichten luister bijgezet, als de Heeren WISELIUS en BRUYN van *Amsterdam*, NIERSTRASZ, VAN SOMEREN en W. MESSCHERT van *Rotterdam*, R. P. VAN DE KASTEELE van *'s Hage*, J. M. VAN BEVERWIJK van *'s Hertogenbosch*, en andere hekwame lieden. Wij kunnen, uit gebrek aan plaats, geene proeven van hun werk bijbrengen, maar zouden den Heere L. DE POTTER, *Professor bij het Koninklijk Collegie te Gent*, te kort doen, indien wij zijner *Dichtkunde* geene openbare hulde van

ſtoutheid en keurigheid deden. Wij gevoelen, dat hij een juist beſef heeft

———— der Kunst, waardoor men zijn gedachten
Den ſtervelingen kan, met onweêrſtaanbre krachten,
Afmalen, en hun hart, weêrſpannig uit zijn aard,
In zijne driften ſtuit, ontwapent en bedaart,
Wanneer men, door de magt van welgeſchikte woorden,
De zinnen opwaarts drijft, en als in hooger oorden,
Voor de oogen van den geest een' lusthof openſpreidt,
Alwaar het fijn gevoel, al ſpelende ingeleid,
Smaakvolle vruchten plukt; en gantsch van weelde dronken,
Het aardrijk vergeet, te laag reeds neêrgezonken.

Ook het laatſte gedeelte van dit gedicht is voortreffelijk, grootsch van gedachten en ſtout van beelden, ſchoon ons de twee allerlaatſte regels minder bevallen.

Aan het einde van dit belangrijk boekje vindt men van den Heer L. BONNIER-HELLYER, te *Antwerpen*, een zeer verdienſtelijk Fransch Huwelijkgedicht, *L'Hymen, l'Amour et l'Amitié* genaamd, dat zeer verre overtreft alle de vorige Franſche ſtukken, in vroegere boekjes van het Genootſchap voorgekomen. Ten ſlotte heeft men eene goede Franſche Navolging van de eerſte Ode van het vijfde Boek van HORATIUS, door H. DE B., te *Antwerpen*.

Dit Zuidelijk Almanakje, zindelijk en eenvoudig, zonder prentjes of pracht, voor weinige ſtuivers te krijgen, ſtellen wij, der waarheid hulde doende, boven de meeste uitgekomene Almanakken in de Noordelijke Gewesten, hoezeer vele dezer laatſten door titel, dos, plaatwerk en prijs ook uitſteken. Och! dachten wij telkens bij het lezen van ſommige ſtukjes, laat die Zuidelijke Heeren te *Gent* en *Antwerpen* maar begaan; het licht dringt van zelve door, en waar in zoo korten tijd zóó veel gevorderd is, wat mag men daar niet in 't vervolg verwachten!

Dit Genootſchap bepaalt zich niet, gelijk men hier boven zien kan, bij het uitgeven van Almanakken; het ſchrijft ook reeds Eereprijzen voor Verhandelingen en Dichtſtukken uit, en heeft het genoegen gehad, zulks grootendeels met gelukkigen uitſlag te verrigten.

Nadat het, bij beſluit van Z. M. van 27 Junij 1820, den Koninklijken titel verkregen had, erlangde het een nieuw en ver-

verhoogd gevoel van ijver en erkentenis, en ſchreef de volgende Prijsſtukken uit, belovende

1°. Een' gouden Eerpenning aan den Dichter van het beste Nederduitſche Dichtſtuk op PETRUS PAULUS RUBENS.

2°. Een' gouden Eerpenning aan den Schrijver der beste Verhandeling, in de Nederduitſche taal, op de Vraag: „ *of en in hoeverre*, enz. (Zie boven, bl. 84.)

3°. Een' zilveren Eerpenning aan den Schrijver van het beste Dichtſtuk, in de Franſche taal, *ſur la Réunion de toutes les Provinces des Pays-Bas, ſous le Roi* GUILLAUME PREMIER.

De Dichtſtukken, aan het hoofd van dit ons verſlag aangekondigd, en nu gedrukt voor ons, zijn de bekroonde, zoo Nederduitſche als Franſche.

Het Genootſchap heeft zeer voorzigtig gedaan, bij het Programma, de beoordeeling der Nederduitſche ſtukken over te laten aan eene Commiſſie van vijf Buitenleden van het Genootſchap, tevens Leden zijnde van het Koninklijk Nederlandsch Inſtituut van Wetenſchappen, Letterkunde en Schoone Kunſten. Het Rapport over vier Nederduitſche Dichtſtukken en drie Verhandelingen, met verzwijging der namen van de beoordeelaars, ſtaat voor deze gedichten gedrukt, en draagt *blijken* van vast oordeel en beſcheidenheid. De vier ingekomene Dichtſtukken waren alle verdienſtelijk. No. 2 *echter overtrof* de overige; waarop No. 4 in waarde volgde.

Inderdaad, het eerstgemelde, van J. L. NIERSTRASZ, JUNIOR, te *Rotterdam*, is verheven, krachtig, vol vinding, en kunſtig van wending. Het is ſtout, met eene ſchilderij van RUBENS te beginnen, en de aandacht al aanſtonds op deze wijze ſterk te ſpannen. Te regt is het dichtſtuk een *Dithyrambe* genoemd; anders ware de ſprong, om zoo te ſpreken, op allerlei versmaat, eenigzins ſtuitend. Er zijn ſommige kleine feilen in dit dichtſtuk; maar het geheel is zoo *vol* van geestverheffing, dat het poëzij van den echtſten ſtempel heeten mag. Wij hebben in lang geen vers gelezen, zoo volkomen goud waardig! Ééne waarſchuwing, niet zoo zeer op dit vers als wel op de geheele ſtemming van den regt dichterlijken NIERSTRASZ toepaſſelijk. Hij wachte zich voor overdrijving! — Wij zijn in onze keus, om iets over te nemen, niet weinig belemmerd; het geheel moet, en verdient gelezen te worden. Wij kiezen dan maar de laatſte regels:

Wat heilbeſef mij ooit de ziel deed blaken,
De hoogſte weelde waar ze aan hing,
Was, dat ik 't licht op Neêrlands grond ontving,
Den grond van RUBENS, waar zijn kunst haar' dag zag naken,
En dierbaar door zijne asch, aan ons geſlacht vertrouwd.
Italje! die aan de aard' uw wonderen ontvouwt,
'k Eer-

'k Eerbiedig u, waar gij uwe outers doet ontbranden,
Da Vinci, Rafaël ter eer!
Maar 'k werp mij daar voor 't heilige outer neêr,
Waar RUBENS kunstpenseel mij boeit aan eigen wanden!
Verga de dwaas, die 't bloemtapeet
Van zijn' geboortegrond vergeet,
En dartlen gaat in vreemde lustwaranden!
Of die een sprankel gouds uit vreemde mijnen wroet,
Als hier de diamant hem toeblinkt aan zijn' voet!

Eene zilveren Medaille werd toegewezen aan den Heer R. H. VAN SOMEREN, mede van *Rotterdam*, wiens gedicht, hoewel van minder verheffing, zeer vele verdiensten heeft. Het treft de gelijkenis van RUBENS bijzonder wel, en heeft meesterlijke stalen van stoute beschrijvingen. Het is beter van *versificatie*, maar eentooniger dan het vorige van gang en maat. Het verdient volkomen den prijs, dien het verworven heeft.

Niet minder regtmatig is het zilveren Eermetaal toegewezen aan den Heer CH. FROMENT, *Leeraar in de Rhetorica bij het Collegie te Audenaerde*, wiens *Poëme, sur la Réunion de la Hollande et de la Belgique*, zeker een uitstekend gedicht is. Vol kracht, zin en verheffing, is het tevens vloeijend en gemakkelijk. Het slot vooral, waar de geest van WILLEM DEN EERSTEN met die van EGMOND, Prins MAURITS, RUBENS, GROTIUS en VONDEL wedijvert om deze vereeniging van hun Vaderland te vereeuwigen, is hoogstbelangrijk; vooral troffen ons deze regels:

VONDEL, *roi vénéré des chœurs mélodieux,*
Le sublime VONDEL, *barde inspiré des dieux,*
Qui, dans de frais vallons, habités du mystère,
Poursuit ses nobles chants, commencés sur la terre,
Se lève; à ses accords, enchantés et ravis,
Tressaillent les enfans des lumineux parvis,
Et cet Hymne d'amour, aux célestes royaumes,
De nos ayeux charmés réjouit les fantômes:
„ *Croissez, peuples heureux, trop long-temps désunis,*
„ *L'un sur l'autre appuyés, l'un par l'autre agrandis!*
„ *Tels deux fleuves rivaux, rois des plaines fécondes,*
„ *Pour doubler leurs trésors réunissent leurs ondes,*
„ *Et portant l'abondance au sein des mêmes lieux,*
„ *Répètent dans leurs flots l'azur des mêmes cieux.*" &c.

Wij zijn over de beide bovengemelde werkjes reeds zoo breedvoerig geweest, dat wij maar kort over het werk van den Eerwaarden Heer THYS kunnen uitweiden.

De Commissie en het Genootschap hebben over dit stuk, onzes oordeels, juist geoordeeld en beslist, en zelfs blijken gegeven van onpartijdigheid en genegenheid, die de Heer THYS, nu, blijkens zijn Voorberigt, ontevreden, slecht beant-

antwoordt. Zij hebben hem willen sparen; en zeveis willen verceeren zijne vlijt en geleerdheid, hoe vele blijken van gebrek aan oordeel en smaak zijn werk ook dragen mogt. Ook wij sparen gaarne den geestelijken Heer, door geene voorbeelden van dit kaatse aan te halen; maar zullen hem echter herinneren, dat *best* de overtreffende trap is van *goed*, en dat van *drie* Verhandelingen het niet genoeg is de *minst gebrekkige* te zijn, om zoo stout *goud* voor het in eigene oogen *best* gekeurd werk te dischen, tenzij het eerst bewezen ware, dat het werk van hem positief *goed* was. Wij gelooven, dat zijn Eerw. de vraag noch de uitschrijving juist begrepen heeft. Zeker werd er niet gevraagd, of Adam in het Paradijs *Vlaemsch* gesproken heeft, zoo als de Heer Pastoor beweert. Dit en veel van dien aard neemt echter niet weg, dat er zeer veel uit deze belangrijke Verhandeling te leeren is, en dat wij ons daarom van harte verheugen, dat dezelve door den ijverigen en geleerden, maar van zichzelven veel te hoog denkenden Geestelijke, in druk, zoo wij meenen bij inteekening, is uitgegeven.

Eindelijk is ons nog in handen gekomen eene gedrukte

Cantate exécutée le 23 Septembre 1821, à l'occasion de la distribution des prix proposés par la Société Royale de Littérature, à Anvers.

welke mede zeer verdienstelijk, maar wat al te vol mythologische personen ons voorkomt.

Nieuwe Verhandelingen van het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen. IVden Deels 1ste Stuk. Inhoudende: Antwoord op de Vraag, over de Inrigtingen der Gilden, door Mr. H. W. TYDEMAN, *Professor Juris aan de Universiteit te Leyden, enz. Te Middelburg, bij* S. van Benthem. *In gr.* 8*vo.* 123 *Bl. f* 1-5-:

Proeve over de beste inrigting van het Onderwijs voor de geringere Standen, en de geschik(t)ste middelen om dezelfs vruchten in volgenden leeftijd te bewaren. Door Mr. A. BOXMAN. Candide sed decenter. *Te Gorinchem, bij* J. Noorduyn. 1821. *In gr.* 8*vo.* 108 *Bl. f* 1-2-:

Deze twee stukjes hebben wel geene zeer treffende overeenkomst, maar zijn toch beide prijsverhandelingen, die de verbetering van het lot der middel- en mindere standen in de maatschappij bedoelen, en mogen als zoodanig bijeenstaan.

De bekroonde, en die eenen Professor tot schrijver heeft, verdient echter billijk den voorgang. Dezelve is met vele kennis van zaken opgesteld. Men leert er het voor en tegen, volgens de inzigten van allerlei schrijvers, goed uit kennen. De beginselen daarenboven, door den Hoogleeraar zelven bij zijne redenering gevolgd, zijn (wij achten het niet overtollig, zulks op te merken) liberaal en verstandig. Wij durven dus elk, die over de belangrijke zaak wenscht na te denken,

den

ten einde eene keus voor zich te kunnen doen, en naar dezelve, waar het pas geeft, te werken, dit boeksken wel aanprijzen, zoo dit anders nog poodig en nuttig zou kunnen zijn bij een ſtuk van de Zeeuwſche Maatſchappij. Wenscht iemand, daarentegen, maar alleen de ſlotſom te weten, en, hetzij de ſtemmen te tellen, hetzij dezen éénen en laatſten leidsman maar te volgen, of... niets te doen, welnu dan: TYDEMAN zegt op het eerſte gedeelte der vraag (zijn de Gilden zoo voordeelig, dat aan derzelver afſchaffing het gebrek aan welvaart en de neringloosheid zijn toe te ſchrijven?) „neen!" maar meent echter, dat zekere vrije Corporatiën zouden kunnen worden opgerigt, van welke elk man van zeker bedrijf, op eene gegevene proef van bekwaamheid, (of — maar hierin zien wij geene andere nuttigheid, dan van eene gemeenſchappelijke bus — op eene bepaalde ſom gelds) lid *kon* worden, zonder dat iemand echter zou worden verhinderd, hetzelfde bedrijf, buiten dit lidmaatſchap, bij de hand te nemen. Dit, meent hij, door goede reglementen bepaald en gewijzigd, zou, aan den eenen kant, ſlecht werk, beunhazerij en zoo al meer beletten, daar ieder nu toch weten kon, wie een bevoegd werkman was, en, aan den anderen, dwang, monopolie enz. buitenſluiten. Terwijl het dan voorts gemakkelijk viel, hieraan andere heilzame inrigtingen, b. v. eene beurs of bus, te verbinden, die wederom, in verband met de ſpaarbank, den verarmden gildebroeder mogt te hulp komen.

Het ſtuk van den Heer BOXMAN is een der zeventien antwoorden op eene vraag der Maatſchappij *Tot Nut van 't Algemeen* naar de beste voorzorg, dat het geleerde op de ſcholen niet ſpoedig weêr vervloeije. Hetzelve is noch met goud, noch zelfs met zilver bekroond; en dit kunnen wij, in weerwil van deszelfs verdienſte, ook zeer wel begrijpen. Immers, de titel zelf dezer Proeve doet reeds eenigermate, maar de verhandeling nog veel beter inzien, dat het geen eigenlijk en regtſtreeksch antwoord op de gedane vraag is. Integendeel, de ſchrijver bepaalt zich, 1°. uitſluitend bij den gemeenen man; 2°. geeft op, wat die eigenlijk en eenigelijk op de ſcholen heeft te leeren; en voegt hierbij, 3°. allerlei middelen, om de zedelijkheid dezer volksklaſſe op den duur te behouden en te volmaken. Voor het overige is het met warmte en, in vele opzigten, met oordeel geſchreven; ſchoon wij niet kunnen ontkennen, dat er onder de voorgeſtelde middelen zijn, die ons minder behagen, zoo als de wapenoefening op de ſcholen; of zelfs avontuurlijk toeſchijnen, gelijk het verſpreiden van zekere zendelingen der kennis en deugd onder den grooten hoop. In allen gevalle verheugen wij ons over de openbare verſchijning van dit ſtukje te meer, daar het waarſchijnlijk hemelsbreed zal verſchillen met de bekroonden, en ook uit dien hoofde geene eigenlijke bouwſtof zal hebben kunnen leveren tot het leergeſticht, door de Maatſchappij bedoeld, en door haar met edel metaal beloond.

BOEKBESCHOUWING.

Over den eenparigen en zich zelven ſteeds gelijken Aard, Leer en Leerwijs van Jezus Christus; of Aanmerkingen over de drie eerſte Hoofdſtukken van het Evangelie van Joannes, met de Evangeliën van Mattheus, Markus en Lukas vergeleken. Door E. A. BORGER. *Uit het Latijn vertaald. In 's Gravenhage, bij* de Wed. J. Allart en Comp. 1821. *In gr.* 8*vo. XXV*, 284 *Bl. f* 2-15-:

Het is niet zoo zeer ter beoordeeling van de ſtukken zelve, in dit boekdeeltje voorkomende, dat wij deze aankondiging *plaatſen.* Want het eerſte en uitgebreidſte is, bij deszelfs verſchijning in de oorſpronkelijke taal, reeds *behandeld.* Het tweede is niet meer dan eene voorrede, die nogtans, door een zeer bevoegd regter, met vele boekdeelen in waarde wordt gelijk geſteld. Het derde, eindelijk, is zelve een beoordeelend verſlag, uit een kritiſch tijdſchrift overgenomen. Doch wij huldigen de nagedachtenis van den waardigen grijsaard, onlangs almede aan deze aarde ontrukt, en welligt reeds met zijnen betreurden vriend in zaliger gewest vereenigd, (het is de Heer J. DE KRUYFF, als dichter van het *Wederzien* vooral zoo uitſtekend gunſtig bekend) voor de gelukkige gedachte en zorgvuldig beſtede moeite, om niet ſlechts deze aanmerkingen over het Evangelie van Joannes (op den titel vermeld) uit het Latijn in onze moedertaal over te brengen, maar ook hetzelfde te doen ten aanzien der genoemde voorrede voor 's mans tweede uitgaaf zijner, bij *Teyler* bekroonde, verhandeling over het Mysticismus, en er eindelijk het uitmuntend uittrekſel van deze allergewigtigſte en allerſchoonſte verhandeling, door den geleerden DONKER CURTIUS vervaardigd, op verkregen verlof, bij te voegen. Alwie der Latijnſche tale

niet magtig is, doe hiermede zijn voordeel, ten einde de waarde van BORGER des te beter te leeren ſchatten, en zijne nalatenſchap volkomen te genieten! Die verhandeling toch, over het Mysticismus, ſcheen ons altijd toe, de kroon op het hoofd van BORGER te plaatſen; zoodat wij, hem uit het godgeleerde in het taalgeleerde vak zienderogen overgegaan, reeds wenschten nog eene verandering te beleven, welke voor de Leydſche Akademie, naar ons oordeel, van onberekenbaar belang zou zijn. En ſchoon wij in dit *ſchema* natuurlijk op verre na niet alles wedervonden, waardoor het oorſpronkelijk ſtuk ons had getroffen en gebeid, zoo is het welligt alles, wat wij te verwachten hebben, en billijk verwachten kunnen. Eene vertaling toch wordt bijna voor onmogelijk gehouden, en eene volledige ſchets is bezwaarlijk te geven. Nog eens, derhalve, wij verheugen ons hartelijk in het geſchenk, en prijzen het volgaarne aan.

Kerkelijke Redevoeringen, tot opening en ſluiting van het algemeen Synode der Hervormde Kerk in het Koningrijk der Nederlanden, vergaderd in 's Gravenhage, den 4 Julij 1821. *De eerſte uitgeſproken door* E. KIST, *Predikant te Dordrecht. De laatſte door* A. VAN BEMMELEN, *Predikant te Amkeveen. Waarbij gevoegd zijn de Aanſpraken van zijne Excellentie, den Staatsraad, Directeur-generaal van de zaken der Hervormden, en van den Preſident van het Synode,* A. VAN DEINSE, *Predikant te Middelburg. Te Dordrecht, bij* Blusſé en van Braam. 1821. *In gr. 8vo. VI en* 170 *Bl. f* 1-5-:

Recenſent betuigt wel niet veel op te hebben met de uitgave van Synodale Redevoeringen, al ware het maar om de in dezelve onvermijdelijke pligtplegingen of *complimenten*; en nog veel minder behagen hem die plegtige en deftige Redevoeringen, wanneer de overige werkzaam-

he-

heden der Hoog-eerw. vergadering van weinig algemeen gewigt en nut zijn. Toch las hij deze Redevoeringen, om van de Aanſpraken niet te gewagen, met veel genoegen: trouwens, de eerſte is van KIST, naar aanleiding van *Efeze* II: 21, aanwijzende: „de geheele Christelijke „ Kerk, op den grondſlag der Apostelen en Profeten, en „ bovenal van Jezus Christus zelven, waarop zij gevestigd is, verder opgebouwd en tot meerdere volkomen„ heid gebragt wordende, door onderlinge zamenwer„ king, moet en zal, langs dezen weg, allengs toenemen „ tot eene wijduitgeſtrekte en heerlijke maatſchappij, die „ geheel aan God en zijnen dienst is toegewijd." Dat het aan KIST toevertrouwd was, hierover, zoo als het behoort, te redenen, behoeft niet gezegd te worden. De tweede Redevoering, bij welke ook het voor- en nagebed gevoegd is, is den, als voortreffelijk Predikher, beroemden VAN BEMMELEN niet minder waardig. *Lukas* X: 21¹, geeft hem aanleiding, om over de blijdſchap van *Jezus*, als die der edelſte zelfvoldoening, der menſchenliefde, der godsvrucht, en van het heugelijk vooruitzigt op de verdere ontwikkeling van het plan der Goddelijke openbaring, verſtandig, geleidelijk en voldoende te ſpreken, en zoodanige blijdſchap vervolgens ten onderrigtend en vertroostend voorbeeld te nemen, tot gepaste ſluiting der vergadering. Hoe het met het aanhooren der beide Redevoeringen geweest zij, weet Recenſent niet; maar wel, dat de eene, niet minder dan de andere, bij alle verſcheidenheid, het welgevallen en den lof van zulke lezers zal behalen, die echte kanſelwelſprekendheid beoordeelen kunnen.

Het werk der beide Redenaars, de Aanſpraken van den Voorzitter VAN DEINSE, ja ook die van den Directeur-generaal, alles is *Kerkelijk goedgekeurd*. Door wie? *Rifum teneatis, amici!* Maar, wat is het toch gelukkig; want ware het eens anders? —

Leerrede van H. MUNTINGHE, *Hoogleeraar in de Faculteit der Godgeleerdheid aan de Hoogeſchool te Groningen, bij gelegenheid van het afſterven van zijnen Ambtgenoot*, J. A. DUYMAER VAN TWIST, *in leven Hoogleeraar in de Faculteit der Regtsgeleerdheid aan dezelfde Hoogeſchool. Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1821. *In gr.* 8*vo.* 36 *Bl. f* : - 8 - :

Eene Leerrede, den nederigen en voortreffelijken MUNTINGHE waardig; door allen, die de gedachtenis van VAN TWIST vereeren, dankbaar hooggeſchat, en door hen, die des Predikers overige geſchriften bezitten, bij dezelve niet te vergeten! Hoe gaarne namen wij vooral uit dezelve over, wat een man als MUNTINGHE getuigt van zijnen betreurden Ambtgenoot, als Christen beſchouwd! Waarlijk, dit en de geheele preek — de tekst is 1 *Kor.* XV: 55—57 — verdient gelezen te worden, en, werd het behartigd!

Drietal Leerredenen, door J. C. VORSTMAN, *Predikant te Rotterdam, gehouden na de onvergetelijke ramp, hem en zijne(n) lotgenooten overkomen, 7 Dec.* 1820. *Te Rotterdam, bij* M. Wijt. 1821. *In gr.* 8*vo. VI en* 160 *Bl. f* 1 - 10 - :

Reeds voorlange hadden deze Leerredenen, in dit Tijdſchrift, gunſtige melding en aanprijzing verdiend. Dat deze zoo laat geſchieden, heeft echter ook zijn voordeel. De ramp, op den titel bedoeld, blijft wel onvergetelijk; maar — dat men, zoo langen tijd nadat dezelve trof, den man, die dezelve doorſtond niet alleen, maar voor zich en anderen zoo voordeelig maakte, als dit alleen de Christen doen kan, met geen minder gevoel van belangſtelling over dezelve hoort, dan toen de deelneming der nieuwsgierigheid nog versch, en het hartstogtelijk gevoel des ont-

ontzetten medelijdens zoo heftig was, dit ſtrekt des Predikers werk tot geene geringe eer. Wij hopen althans door onze late aankondiging mede te werken, dat zoo min dit werk als de ramp, die er aanleiding toe gaf, vergeten worde; en niet alleen aan Predikers, die hier veel leeren kunnen, maar aan alle Christenlezers, die hier voor hun verſtand en hart veel wetenswaardigs en heilrijks zullen aantreffen, prijzen wij dit boekje, met geheel ons harte, aan; aan u ook, die der Christelijke Godsdienstleer een onverſchillig harte toedraagt, maar hier zien kunt, wat gij mist, vooral wanneer u niets anders rest, indien gij haren troost derft! Dank zij den Eerw. VORSTMAN, dat hij gepredikt heeft en verhaald, wat men hier leest, en dat hij het *zoo* gepredikt en verhaald heeft! Dank zij God, die er hem toe in ſtaat ſtelde! In veler handen kome dit zijn geſchrift; ook in de handen van *vele meisjes en vrouwen*, die er door worden opgewekt, om het karakter zijner overledene Echtgenoote zich meer *en meer eigen te maken*! De man is ons zelfs van aangezigt onbekend; maar, bedriegen we ons niet geheel, dan zal de vervulling van onzen wensch de beste vertroosting voor zijn lijdend harte wezen, dat deze Leerredenen, uit zoo naren jammer oorſpronkelijk, bij velen werken mogen, wat zij goeds werken kunnen, meer dan hij zich, bij zijn beſluit tot derzelver uitgave, konde voorſtellen! Hoe groot was dan het gewin, met zijn verlies gedaan!

Van de hem en zijnen lotgenooten overgekomene ramp geen woord meer! Die nog nieuwsgierig is naar verſcheidene bijzonderheden, zal genoegzame voldoening in de *opheldernde Bijlage* vinden, waarin men eene afwisſeling van verſcheidenheden aantreft, die men niet verwacht, en die den deelnemenden leeslust gaande houdt. Geene aanmerking maken wij ook op deze en gene bijzonderheid, die wij, in de Leerredenen zelve, gaarne wat anders zouden gewenscht hebben, gedachtig aan het billijk verzoek en vertrouwen, geuit op bladz. 135 en 137, en niet genoeg ons kunnende verwonderen, dat, na zooda-

nige ramp, zoo spoedig *zulke* treffelijke Leerredenen konden worden opgesteld en uitgesproken. Wij zeggen er alleen van; dat de *eerste* behelst des lijders *gevoelen bij zijne ramp;* de *andere*, *zijne verwachting;* de *derde*, *zijn voornemen*, en dat de stoffen tot deze Leerredenen genomen zijn uit Psalm LXXIII: 16b en 17a, uit vs. 24, en uit vs. 28b. 't Is het harte, het harte, dat weet, in wien het gelooft, hetwelk hier spreekt, in de treffende taal des verlichten verstands; der edelste godsvrucht; en hij is wel zeer te beklagen, die, bij de leasing dier taal, onbewogen blijven kan.

In de *Opdragt* dezer Leerredenen, aan de 74 jarige Moeder der overledene, leest men niet slechts van *onheusche beoordeelingen*, tegen welke eene soort van voorbereiding plaats vindt, maar ook van *spottenden* met de klagt des lijders. Dit wenschten wij, ja wel, dat de Christenleeraar had kunnen ongelezen; maar wie verwondert zich, die, in de *Bijlage*, leest, dat VORSTMAN ondervonden heeft, dat sommigen, ook in anonieme brieven(!), op zijne berigten in de Courant, en de aankondiging dezer Leerredenen, gespaald hebben, ja dat hem zelfs *voorbedachte onchristelijke handelwijze* bejegend is? Maar ook de steller van dit verslag herinnert zich nog al te wel, hoe hij, door de mare van VORSTMAN's onheil, bij eigen kommer, diep getroffen, koudbloedige creaturen hoorde oordeelen en aanmerkingen maken. Nu, met hen heeft de man, die zoo predikt en gevoelt, niets te doen. Der edelen en goeden deelneming, en het voordeel, dat, tot veler troost en heiliging, uit dit boek ontsta, doe VORSTMAN met medelijden op die ongelukkigen nederzien, die zich niet genoeg schamen kunnen, bij de vergelijking van hunne gezindheid met de zielsgesteldheid, welke deze Leerredenen voortbragt!

Je-

Jezus en de Vrouwen. Een Boek tot ſtichting voor denkende Vriendinnen des Heeren, van C. A. PESCHECK. *Uit het Hoogduitsch, door Vrouwe* A. OCKERSE, *Wed.* KLEYN. *Te Amſterdam, bij* J. van der Hey. 1821. *In gr.* 8*vo. XII en* 126 *Bl. f* 1-16-:

Tegen zoo vele ijdelheid, door EWALD ergens de zedelijke *tering* der vrouwen genoemd, die men niet ontkennen kan, dat de ligtzinnigheid omtrent het allerhoogſte goed des menſchen, den Godsdienst des harten, in zoo menig huisgezin bevordert, ſteekt toch heerlijk uit die lust tot alles, wat den geeſtelijken ſmaak veredelen, en het echt godsdienſtig gevoel zuiveren en verhoogen kan, — bij vrouwen niet minder, dan mannen — waarvan, onder anderen, de goede aftrek van zoo vele boeken, die daartoe ſtrekking hebben, ten bewijze mag dienen. *Recenſent* verheugde zich daarom op de aankondiging van dit geſchrift, en wenschte meer dan eene *denkende Vriendin des Heeren*, die hij hoogſchatte, geluk met hetzelve. De naam der Vertaalſter, die ons de *Kerkklokstoonen* en reeds een deel van den *Helon* van STRAUSS bezorgde, waarborgde niet alleen de naauwkeurigheid der overzetting, maar deed ook een boek van belangrijken inhoud en behagelijke bewerking verwachten. Er is, tot ſtichting van denkende Christenvrouwen, zoo veel gebruik te maken van hetgene de Evangeliën verſcheidens bevatten aangaande Jezus en de Vrouwen, van welke niet één, van de dochter *Phanuëls* af, tot de huisvrouw van *Pilatus* en verder, voorkomt, die niet, om het belang, dat zij in Jezus ſtelde, of de verpligting, die zij aan Hem kreeg, hoogstwaardig is, ter zedelijke leering te worden voorgeſteld; er is hier zoo vele ſtof tot mensch- en karakterkundige opmerkingen, en zoo vele aanleiding tot onderhoudende bevordering van Bijbelkennis en gemoedelijke ſtichting, dat, van alle zijden, het gekozen onderwerp toejuiching verdiende, maar ook groote verwach-

ting inboezemde. Doch, Recensent vindt zich althans hier niet weinig te leur gesteld, en wil er, met weinige woorden, reden van geven.

Men vindt hier *vijftien Overdenkingen*, onder de volgende titels: *Vrouwen, aan Jezus verbonden; Vrouwen, Jezus eerende* (Maria, de zuster van Lazarus, hem zalvende); *Vrouwen, in droefheid bij Hem* (bij den dood van Lazarus); *Vrouwen, Hem dienende* (van hare goederen); *Vrouwen, door Hem geleerd* (de Samaritaansche); *eene Vrouw, door Hem begenadigd* (de boetvaardige zondares); *Overdenking voor Vrouwen, op het Kerstfeest* (de moeder van Jezus, bij zijne geboorte); *Vrouwen, bij het kruis en graf des Heeren; de hoopvolle Moeders* (Maria en Elizabeth); *Vrouwen, kinderen tot Jezus brengende; Vrouwen, voor hare kinderen biddende* (Salome, Matth. XX); *Moeders, door Jezus verblijd* (de opwekking van Jaïrus dochtertje, en de Syrophenicische vrouw); *Moederzorgen en Moederwenschen* (Maria, vlugtende met haren zuigeling, en den twaalfjarigen Jezus zoekende); *Overdenkingen voor Verloofden* (de bruiloft te Kana; de Parabel der Maagden, enz.); *Overdenkingen voor Weduwen* (Hanna, Luk. II; die te Naïn; de arme weduw, Mark. XII, en Maria aan het kruis).

Recensent maakt daarop geene aanmerking, dat alle deze onderwerpen zoo zeer door elkander staan, want misschien behaagt deze wanorde weder meer aan sommigen, welker smaak verschillen moge van den zijnen; ook wil hij over de ongepastheid van, althans twee, opschriften niet uitweiden, b. v. boven de overdenking, waarin van Salome voorkomt, en de naastvolgende, het verhaal van Jaïrus dochtertje betreffende, dat van den vader alleen gewaagt; maar hij legt het gerust aan elks onpartijdig oordeel voor, hoe kort en oppervlakkig wel alles hier moet behandeld zijn, daar 126 bladzijden slechts .... *gevuld* zijn? Neen, het boek is zoo weinig, als het maar mogelijk was, gevuld: eigenlijk zijn er maar 121 bladzijden te lezen, en op elke derzelve slechts weinige, wijd en groot gedrukte regels; zoodat men, voor zes schellin-

liegen ten minſte, ſchraal voorzien wordt. Dan, misſchien vergoedt een fraai titelvignet, wat men aan letters mist? Er is een titelvignet, des Heilands zalving voorſtellende; doch, in ons oog althans, — hoe zullen wij, wat zullen onze kieſche Lezeresſen er van zeggen? — toch niet bekoorlijk, niet waardig genoeg.

Een enkel ſtaaltje zij genoeg, opdat men begrijpe, hoe toch over zóó veel, in een zoo klein beſtek, kan geſchreven worden. Bl. 20. „Wij, (vrouwen) hebben echtgenooten (*Spreuk.* XXXI: 11—28. *Sirach* XXXVI: 26 *en volg.* II: 16)" enz. Op bl. 123 wordt het gedrag der arme weduwe, die hare aalmoes in de tempelkist wierp, niet uitvoeriger dan door Markus medegedeeld, en geen halve bladzijde beſteed tot opmerkingen over dit ſchoone tooneel. Op ééne bladzijde wordt het verhaal aangaande Maria, bij het kruis, afgehandeld. Van deze *had zeker menig* eene denkende vriendin des Heilands gaarne wat meer gelezen, en, bij elk Evangelisch *verhaal, waarin Jezus* en eene vrouw voorkomt, wat langer verwijld met hare beſchouwing. Waarom is ook de lieve en rijke anekdote, Luk. XI: 27, 28, geheel overgeſlagen, uitgezonderd dat men er alleen van leest, bl. 103: „Offchoon men haar zag, van wege haren zoon prees—"?

Tot wat oogmerk op den titel ſtaat: „voor *denkende* Vriendinnen des Heeren," — daarop mag men peinzen; maar, waarlijk, men vereert weinig het verſtand onzer beſchaafde Christenvrouwen, indien men haar zulk een oppervlakkig geſchrift in handen geeft, en het doet voorkomen, alsof er heel wat meer bij te denken viel, dan bij de lezing van eenig ander eenvoudig boek. Hier en daar hinderde ons eene onnaauwkeurige en onbeſtemde uitdrukking, b. v. bl. 33: „zij *waagde* het dan, en „ging *vol vertrouwen*;" bl. 19, in de noot: „Maria „van Magdala wordt ten onregte van menig een bij Luk. „VII: 36 voor eene zondares gehouden; vergel. NIE„MEIJER." NIEMEIJER wil toch — en wie niet met hem? — deze Maria voor eene door Jezus te regt

gebragte zondares gehouden hebben, om redenen, die nog al wat meer afdoen, dan deze enkele uitspraak, dat het ten onregte geschiedt; doch — bij Luk. VII: 36 denkt men daarom nog niet aan deze Maria. Wat bewijs voor de verhooring van Salomes bede ligt daarin, en wat meent er PESCHECK mede, „ dat men in menige aan „ God gewijde woning de namen van *Jakobus* en *Johan-* „ *nes* voert"? De uitdrukking van *jongeren*, aan 's Heilands leerlingen gegeven, achten wij mede niet waardig althans, dat zij zoo dikwijls terugkeere. De geest en toon van dit boek is die der vrome godsvrucht, niet der dweeperij; maar toch, voor *denkende* en niet slechts *gevoelende* vrouwen, luidt het niet wel, aangaande Jezus: „ *Nu laat* „ *ik Hem niet los*;" en: „ *Nu ik Hem slechts hebbe, wis* „ *ik alles gaarn.*"

Niet minder, dan ons dit boek over het geheel tegenviel, mishaagden ons de *versjes*, hier vertaald overgenomen, schoon ze, naar de voorrede, oorspronkelijk van KLOPSTOCK, KRUMMACHER en anderen zijn. Neem eens:

„ O Gij, dierbaar, minlijk wichtje?
Alles, wat ik heb, of ben,
Bragt, en gaf ik, gaarne aan u:
Lach mij toe! ik kom, en neige
Mijne knie voor u, en zwijge:
Neem, o neem dit hart voor u!"

Had liever Mevrouw OCKERSE-KLEYN van haren dichtgeest medegedeeld!

Het spijt ons, dat wij dit boekje niet zoo prijzen kunnen, als wij zien, dat dit door den *Recensent ook der Recensenten* geschied is (D. XIV. No. 9), die echter, andere beoordeelaars vooruitgetreden, *daarom* nog onze voorganger niet zijn mag. — Neen! wij herhalen het, ook uit den mond van meer dan eene *denkende* en juistgevoelende Christenvrouw, dit boekje is zeer fobet uitgevallen, en behoefde althans niet vertaald te worden.

De

De ſchoone Oosterlinge, of Godsdienst en Huwelijkstrouw. Voor jonge Vrouwen en Meisjes. Naar het Hoogduitsch. Te Rotterdam, bij Menſing en van Westreenen. 1821. *In gr.* 8vo. 233 *Bl. f* 2-8-:

Zeker redenaar begon onlangs zijne voorlezing, ſarcaſtiſch genoeg, met zijne verlegenheid voor te wenden tot het vinden van eenig onderwerp, zoo weinig aan zijne hoorders bekend, dat het hun nog eenige belangſtelling kon inboezemen, en verontſchuldigde zich daarmede, dat hij eene geſchiedenis ten onderwerp nam uit de H. Schrift, van welk boek hij meende te mogen vooronderſtellen, dat het weinig of in het geheel niet meer bekend was bij een beſchaafd publiek. Misſchien had de ſchrijver dezer *ſchoone Oosterlinge* hetzelfde denkbeeld; voor het minst hij dicht de, wel niet uit den Bijbel, maar echter *uit de daar achter* gevoegde zoogenoemde *Apokryphe Boeken*, bekende Historie van SUZANNA op; hetgeen ons, die van *onze* lezers iets beters vertrouwen, van de moeite ontſlaat, om het beloop des verhaals op te geven. Wij keuren zoodanig plan geenszins af, en hopen integendeel, dat door dit romantisch tafereel de lust tot het nalezen der oude geſchiedenisſen in gezegde Boeken, maar vooral ook in de H. Schriften, zal worden opgewekt. Wij zijn menigmaal verwonderd, hoezeer langgerekte en ingewikkelde verzierde verhalen aanprijzing vinden, vooral van den kant hunner dikwijls ſchrale zedeleer, terwijl men dezelfde leſſen opeindig duidelijker, roerender en krachtiger ter gezegde plaatſe vinden kan.

Dit geſchrift, intusſchen, leest onderhoudend; het verdichte is niet overdreven, en het romantisch kleed niet onaangenaam. Dat het den vervaardiger veel arbeids gekost hebbe, gelooven wij niet; hij gaf zich althans geene moeite, om de bron, waaruit hij putte, te verdonkeren; geheel de Apokryphe SUZANNA blijft kenbaar genoeg.

De

De Liefde. Voor Vrienden van het edele en goede, ter bevordering van duurzaam Huwelijksgeluk. Door FREDERIK EHRENBERG. *II Deelen. Uit het Hoogduitsch. Te Amsterdam, bij* J. van der Hey. *In gr. 8vo. Te zamen 612 Bl. f 6-10-:*

Wie zou niet wenschen, dat het zoo begeerlijk doel, op den titel aangegeven, door dit werk overvloedig bevorderd worde? De Eerw. B. VERWEY, die hetzelve vertaald heeft, bidt, aan het slot van het voorberigt, en op dat gebed zeggen wij hartelijk AMEN! „*God, die zelf de Liefde is; uit wien alle liefde, ook die, welke er tusschen twee geslachten bestaat, voortkomt, wien wij het meest in de liefde kennen, wien wij het best door liefde gelijkvormig worden, zal zijnen zegen willen leggen op dezen arbeid. Zoo Hij dit goedgunstig doet, zal de* edele Liefde, *welke harten voor de eeuwigheid verbindt, meer en meer op aarde gekend en beoefend, het huwelijksgeluk en de huisselijke zegen uitgebreid of verhoogd worden. Met dien zegen zal ook gepaard gaan, dat van deze liefde gelde, hetgeen de Apostel des Heeren van de Christelijke liefde verzekert, dat zij de meeste is en van alles, wat afwisselt of ophoudt, blijft tot, en gezuiverd overgaat in het eeuwige leven!*" Het werk zelf is zekerlijk in zijne soort nog éénig; want, wat er ook over de liefde, de liefde, die op een huwelijk uitloopt, en de liefde in het huwelijk vooral dan ook, geschreven en gelezen worde, zoo wijsgeerig vonden wij dit onderwerp nergens ontleed of behandeld; maar daarom gelooven wij ook niet, dat het aan de verwachting van de meesten, die over de liefde willen lezen, en die het op den titel en het fraaije vignet af hebben aangekocht, allezins zal voldoen; en wij zelve moeten ook verklaren, dat wij zóó hoog niet loopen met den inhoud en geheel het beloop, als de Eerw. voorredenaar, die ook (hij vergeve ons deze aanmerking!) zoodanige moeite en zorge aan de vertaling

niet

niet ſchijnt beſteed te hebben, als wel aan andere werken van denzelfden ſchrijver, welke wij mede van zijne hand ontvingen. Zekere ſtroefheid en duisterheid in den ſtijl hinderde ons bij de lezing; b. v. „ Waar enkel me„ nigvuldigheid en een vrolijk leven, zonder innigheid en „ berusten, zich in den opſlag der oogen en in de uiter„ lijke beweging openbaren, daar is eene *ſchoonheid vol* „ *geest*, maar nog geene bevalligheid. — Waar, aan den „ anderen kant, innigheid en ſtil berusten niet met de „ verſcheidenheid en een vrolijk leven vereenigd zijn, daar „ is de ſchoonheid eene *bedaarde* en *zachte*, maar geene „ bevalligheid. — Met die twee ſoorten van *natuurlijke* „ *bevalligheid*, van welke in de eene de *zachtheid*, in „ de andere de *levendigheid* doorſtraalt, komen naauw„ keurig overeen twee ſoorten der *zedelijke*, van welke „ in de eene de *innigheid*, in de andere de *verſcheiden„ heid* en het *vrolijk leven* de overhand hebben; gene „ is de *lieftalligheid*, deze de *bemimmelijke*." Wij erkennen *gaarne*, dat eigen gevoel noch doorzigt, maar alleen de geachte namen van EHRENBERG en VERWEY, bij ſoortgelijke plaatſen, hoedanige wij hier vele aantroffen, ons voor eenen voortreffelijken zin en heilzame leering moesten waarborgen.

„ *Het hart van den man is weeker, dan het hart der vrouw.* „ Zij ondervindt alles met dieper gevoel, omdat zij min„ der tegenſtand bieden en het vermogen der gewaarwor„ ding minder door daden matigen kan." Deze redenering vatten wij niet, tenzij hier misſchien *man* en *vrouw* verwisſeld zijn. En D. II, bl. 33, lezen wij in éénen adem het volgende: „De zinnelijkheid der vrouw is meer „ verſtrooid. Haar verlangen en genot zijn onder eene „ groote verſcheidenheid van voorwerpen verdeeld; hier„ om is het in de afzonderlijke minder hevig. De zinne„ lijkheid van den man is meer eenzijdige en uitſluitende „ hartstogt; hierom in hetgene, waartoe zij zich bepaalt, „ opbruiſend, ſtormachtig en onverzadelijk." En: „ De „ zinnelijkheid der *vrouw* is meer verſtrooid. Hare begeerte „ en genietingen zijn onder eene groote menigvuldigheid

„ van

„ van voorwerpen verdeeld; van hier minder hevig tot
„ enkelen. De zinnelijkheid van den *man* is een meer
„ eenzijdige en uitsluitende hartstogt; hierom in hetgene,
„ waarop dezelve gerigt is, meer opwellend, stormach-
„ tig en onverzadelijk." Zoo wij in deze perioden *letterlijk* hetzelfde lazen, zouden wij gedacht hebben, dat *setter* en *corrector* beiden eene plak verdienden; dan, het *kleine* verschil spreekt beiden vrij; wij vinden dus hier, of van den schrijver, of van den vertaler, eene in het oog loopende onachtzaamheid.

Dat het werk veel waarheid, veel goeds en schoons bevat, willen wij niet loochenen; maar even weinig ontkennen wij, dat het werk over het geheel ons niet bijzonder bevalt. Onzes inziens wordt in hetzelve te veel ontleed en gesnipperd; en, hoezeer wij, wanneer er over liefde *tot* en *in* het huwelijk sprake is, het verstand wel degelijk inzage en stem geven, gelooven wij echter, dat door EHRENBERG hier wat al te veel nu uiteengezet en geredeneerd, en, bij gewone lezers voor het minst, de verwachting ook wel eens te hoog gespannen wordt; en vreezen wij, dat daardoor dan, bij teleurstelling, een verkoeling in, dan wel verhooging van de liefde bij velen zal bewerkt worden.

Ieder deel is in twee boeken gesplitst; ziet hier den inhoud. I. De aard en het wezen der liefde. 1) Wat is liefde? 2) Liefde en eigenbelang. 3) Gezelligheid, welwillendheid, toegenegenheid, behagelijkheid en liefde. 4) De neiging der sympathie. Vriendschap en liefde. 5) Liefde en schoonheid. 6) Liefde en zinnelijkheid. 7) Liefde en ijdelheid. 8) Liefde en verbeeldingskracht. 9) Liefde en deugd. 10) Liefde en verliefdheid. 11) Het karakter en de verschijnselen der liefde. — II. 1) Zinnelijke en geestelijke liefde. 2) Het geluk der liefde. 3) Weldadige invloed der liefde. 4) Vereischten der liefde. 5) Sterkte en moed der liefde. — III. Regelen tot bestuur der liefde. 1) Natuurlijke geschiedenis der liefde. 2) Trekken, welke de liefde des mans en der vrouw onderscheiden. 3) Waardoor wordt liefde verworven? (a) Aan jongelingen. (b)

Aan

Aan meisjes. 4) Waarop moet men bij den geliefden zien? 5) Verkeering der geliefden. 6) Nog eenige regelen voor de onderlinge verkeering der geliefden. 7) Veredeling der geliefden. — IV. Huiselijk leven der liefde. 1) Het huwelijk. 2) Hinderpalen tegen het huwelijk. 3) Keuze van eenen echtgenoot. 4) De bruid. 5) Het behouden der liefde in het huwelijk. 6) Ontrouwen ijverzucht. 7) Het huisgezin. 8) Liefde der moeder. 9) Gevaren der liefde.

Het oorspronkelijk werk droeg den naam van EUPHRANOR, omdat de schrijver zich iemand onder dien naam voorstelde, die, als een bejaard kenner van het menschelijk hart, voor zijne kweekelinge dat geschrift opstelde en naliet. De vertaler liet dien naam, en hetgeen tot die inkleeding betrekking had, weg, ter bekorting: of het werk daarbij won of verloor, weten wij niet; maar wij vreezen het laatste.

Wij wenschen van de lezing dezes werks de heilzaamste vruchten. Doch, wat men ook spreken of schrijven moge over vrijen en trouwen, het zal in dezen, denken wij, wel gaan, zoo als het ging van de schepping der wereld af tot op dezen dag: ongelukkige, dragelijke, gelukkige, gelukkigere, en zeer gelukkige huwelijken. Door deze blijft de wereld in stand!

Leerboek der Heelkundige Verbanden van J. C. STARCK, *vrij vertaald, verbeterd en aanmerkelijk vermeerderd door* A. VAN DER HOUT, *Heel- en Vroedmeester te Amsterdam, enz. III Deelen. Met Platen. Te Amsterdam, bij* C. G. Sulpke. *In gr.* 8*vo. Te zamen* 672 *Bl. Bij Inteekening f* 7-10-:

Een van de gewigtigste deelen, voorzeker, der Heelkunde is het leerstuk der Verbanden, hetwelk dan ook, bij de groote vorderingen, door deze kunst in de laatste jaren gemaakt, niet ten achtere is gebleven. Dit maakte, voor onze Nederlandsche Heelkundigen, die zich met het werk van BASS moeten behelpen, een *Leerboek der Heelkun-*

kundige Verbanden noodzakelijk; en aan deze behoefte heeft de verdienſtelijke VAN DER HOUT, op eene uitmuntende wijze, voldaan. Wij vinden toch in dit werk niet alleen eene vertaling van dat van STARCK, in Duitschland met veel roem bekend, maar die vertaling door de beſchrijving van een aantal later uitgevondene verbanden, zoo door in- als uitlandſche Heelkundigen, en door vele oordeelkundige aanmerkingen van den Vertaler aanmerkelijk vermeerderd. Wij hebben dan ook met genoegen gezien, dat de Uitgever een' verdienden bijval bij onze Genees- en Heelkundigen heeft gevonden; doch dit is tevens oorzaak geweest, dat wij de aankondiging van een werk, hetwelk wij reeds als in bijna elks handen beſchouwden, teſkens verſchoven. Wij achten het ongepast, er nu nog, in dit Tijdſchrift, hetwelk niet bij uitſluiting voor Geneeskundigen beſtemd is, breedvoerig van te ſpreken. Hen, die tot dusverre verzuimden, zich met hetzelve nader bekend te maken, willen wij er alleen opmerkzaam op maken, en hen opwekken, het zich aan te ſchaffen. Zij zullen er, na eene beknopte ontwikkeling der grondbeginſelen van de Verbandsleer in 't algemeen, waarin de ſtoffen, tot de verbanden benoodigd, en de verſchillende ſtukken, tot allerlei verbanden behoorende, verhandeld worden, in eene geleidelijke orde, alle verbanden van eenig aanbelang beſchreven, afgebeeld, in derzelver voor- en nadeelen overwogen, en de regelen, bij derzelver aanwending in acht te nemen, duidelijk voorgedragen vinden; zoodat zij dit werk, in de meeste gevallen, als een' veiligen gids, zullen kunnen volgen.

Hand-

Handboek over de kennis en genezing der Ziekten van het Vrouwelijk Geslacht. Door E. VON SIEBOLD, *Consulterenden Arts en Hoogleeraar te Berlijn. Uit het Hoogduitsch, naar de tweede vermeerderde en verbeterde Uitgave, door* J. J. GAASWIJCK, *Practizerenden Arts te Amsterdam. Iſten Deels 1ſte Stuk. Te Amsterdam, bij* C. L. Schleijer. 1821. *In gr.* 8*vo. X en* 173 *Bl. f* 1-10 :

De ſchrijver van dit werk is, vooral in dat gedeelte onzer kunst, hetwelk zich voornamelijk met de andere helft van het menſchelijk geſlacht bezig houdt, met te veel roem bekend, om niet met genoegen de vertaling te zien van een zijner geſchriften, hetwelk zich door zijne nuttige ſtrekking aanbeveelt. De ziekten der vrouwen geven den arts doorgaans veel te doen; niet alleen de behandeling der gewone ziekten bij vrouwen, maar inzonderheid dezulke, welke aan de vrouwen eigen zijn. De ſchrijver heeft zijne taak in twee deelen geſplitst, waarvan het eerſte over de ziekten handelt, welke niet in bijzonder verband met de geſlachtswerkingen der vrouw ſtaan, het tweede over die der zwangere, barende en kraamvrouwen. Het verwondert ons, dat hier die der zogende vrouwen niet zijn bijgevoegd. Vooraf gaat eene inleiding, beſtaande uit vier afdeelingen, waarvan de eerſte loopt over de *ligchaamsgeſteldheid*, de tweede over de *zielsgeſteldheid*, en de derde over de *algemeene manier om zieke vrouwen te behandelen*. (De vertaler noemt dit de *levenswijsheid* (*ſçavoir faire*) van den arts bij vrouwen. Dit woord is echter hier niet zeer gelukkig gekozen. Ook bevat deze afdeeling niet alleen de regelen van dit zoogenaamd *ſçavoir faire*, maar inderdaad de grondtrekken van de *ſemiotica* der vrouwelijke ziekten, of de kunst, om de ziekten der vrouwen, door het geneeskundig onderzoek, volgens bepaalde regelen, te leeren kennen. Nieuwe waarnemingen of gezigtpunten bevatten an-

ders deze afdeelingen niet; hier en daar zien wij oude dingen met nieuwe namen uitgedost.) De vierde afdeeling levert eene genoegzaam volledige litteratuur van dezen tak der geneeskunde, waarbij dan de waarde van de meeste schrijvers in korte aanteekeningen wordt opgegeven. — Men moet eigenlijk deze inleiding, of dit eerste stukje, als eene proeve aanmerken van het geheele werk, tot welks uitgave, in onze moedertaal, eene inteekening geopend wordt, waarin wij wenschen, dat vertaler en uitgever wèl zullen slagen. Over het geheel schijnt de eerste zijne taak met ijver aangegrepen en wèl volvoerd te hebben, zoo wij eenige taalkundige feilen, b. v. *handboek over*, *maan*-stonden, *stoffelijk* (*tomatisch*), uitzonderen.

Algemeen Aardrijkskundig Woordenboek, naar de nieuwste berigten en landverdeelingen. Door G. BRUINING. *Iſten Deels 1ſte Stuk. A—C. Te Rotterdam, bij* Arbon en Krap. 1821. *In gr.* 8vo. 406 *Bl. Bij Inteekening*, *f* 4-16-:

Algemeen Aardrijkskundig Woordenboek, volgens de nieuwſte ſtaatkundige veranderingen, en de laatſte, beste en zekerſte berigten. Door J. VAN WIJK, ROELANDSZ., *onder medewerking van onderſcheidene vaderlandſche Aardrijkskundigen. Iſte Deel. A—Bl. Te Dordrecht, bij* J. de Vos en Comp. *en* J. Pluim de Jaager. 1821. *In gr.* 8vo. 384 *Bl. Bij Inteekening. f* 4-10-:

Wij ontvangen hier, gelijk de titels aanwijzen, gelijktijdig *twee* Aardrijkskundige Woordenboeken, het eene door den Heer BRUINING, bekend door allerlei geschriften van geschied- en staatkundigen aard, het andere door den Heer VAN WIJK, die zich, als Aardrijkskundige, door eene vertaling van FABRI en eene omwerking van CANNABICH heeft onderscheiden. Het schijnt het lot van den eersten dier Schrijveren te zijn, dat hij in zijne ondernemingen gedurig in *colliſie* komt, gelijk

nog

nog onlangs omtrent de *Nederlandsche Synonyma* heeft plaats gehad. Hoe het zij, onze Letterkunde is daardoor met twee werken vermeerderd, die beide, elk in zijne soort, goed zijn, en eene behoefte vervullen, waaraan de hoogstgebrekkige, met verkeerde opgaven geheel vervulde, *Fransche Dictionnaire Géographique de* VOSGIEN nog niet eens ter helfte voldeed.

Eene naauwkeurige vergelijking der beide Woordenboeken zal men ons niet vergen. Geen van beiden is, uit den aard der zake, tot eene gezette doorlezing geschikt; waardoor men dus ook niet wel Artikel voor Artikel kan vergelijken. Over het algemeen merken wij op, dat BRUINING's werk eene oordeelkundige verkorting is van het *Engelsche* werk: *Edinburgh Gazetteer* genaamd, (doch met vele andere artikelen en bijvoegselen vermeerderd) en dat dit eerste Stuk een vierde des geheels bevatten zal; dat, daarentegen, de arbeid van VAN WIJK, meer oorspronkelijk, zich van uitheemsche Woordenboeken *flechts als hulpbronnen* bedient, zonder één derzelven bij voorkeur te volgen; dat hij, in bijna hetzelfde getal van bladen als BRUINING, de letter B flechts ter helfte brengt; en dat men dus, om billijk te zijn, dit in het oog moet houden, wanneer men zijne Artikelen vollediger vindt, dan die van zijn' mededinger.

Om nu eenigermate eene vergelijking te maken, lazen wij eerst de vier Werelddeelen (buiten *Europa* allen op A uitgaande) en eenige meer bekende of beroemde Landen en Steden, zoo als: *Abyssiniën*, *Amsterdam*, *Athene*, *Batavia*, *Berlijn*, enz. En, na deze naauwkeurig te hebben vergeleken, moeten wij bekennen, dat, zelfs het minder uitgebreide plan van den Heer BRUINING in aanmerking genomen zijnde, de Heer VAN WIJK ons in *alle* die Artikelen — alleen *Abyssiniën* uitgezonderd — zeer veel beter voldaan, en, onzes inziens, aan de vereischten van een Aardrijkskundig Woordenboek beter beantwoord heeft. Men raadpleegt dit toch niet om enkele opgave van bijzonderheden, maar om eene, zoo veel mogelijk, (al is het dan ook in gedrongene kortheid) *volle-*

dige kennis van het opgezochte land te bekomen. Om ons gevoelen met een voorbeeld te ſtaven, zullen wij het Artikel *Antilles* nemen. Bij BRUINING is het zoo kort, dat wij het geheel kunnen overnemen: „ANTILLES, „eilanden voor en in de Westind. of Karaïben-zee en „golf van Mexico, die in *groote* en *kleine Antilles* ver„deeld worden, terwijl men de kleine wederom in *Lu„caiſche eil.* of *Bahamas*, *H. Maagden eil.*, *Leewards*„ en *Windwards* verdeelt, of de twee laatſte onderdeelen „te zamen onder den naam van *Karaïbiſche eil.* omvat." — Het Artikel bij VAN WIJK vult bijna twee kolommen, en is dus veel te lang ter overneming. Hij beſchrijft eerst naauwkeurig de ligging dier eilanden, tuſſchen de zuidpunt van *Oost-Florida* en den mond van den *Orinoco*, dan de lands- en luchtsgeſteldheid, de orkanen, ſpreekt van de inwoners, de hoegrootheid der bevolking, de taal, den Godsdienſt, de bezigheden der Negers, de fabrijken, voortbrengſelen, (deze orde kon omgekeerd zijn) den handel, en dan van de *groote* en *kleine Antilles*, welke ieder afzonderlijk opgenoemd worden. Mogen wij nu niet met regt zeggen, dat men uit het eerſte dier Artikelen deze eilanden *niet*, uit het tweede die *wel* leert kennen?

Wil men een ander voorbeeld? Wij behoeven niet verre te gaan, maar zullen ons tot *Amſterdam* bepalen. BRUINING doet ons *Amſterdam* uit het *IJ*, en dus van verre, beſchouwen; zegt, welke gebouwen van daar in het oog vallen, meer dan voorheen, toen de laag ſchepen dikker was; geeft eene lijſt der in- en uitgegane ſchepen van 1816 tot 1818, waarbij echter voor het jaar 1817 eene drukfout moet wezen: immers er zullen toen geene 1884 ſchepen ingeklaard, en 2951, dus bijna *elfhonderd meer*, uitgezeild zijn. Wij meenen, dat er juist in 1817 wel *drieduizend* ſchepen (door den korenhandel) zijn binnengeloopen. De inkomende bodems in 1816 worden op 2801, bij VAN WIJK, meer naar waarheid, op 2563 begroot. BRUINING ſpreekt vervolgens van het fabrijkwezen, de molens, den handel, de beurs en het paleis, (dit laatſte wordt *ſlechts opgenoemd*) andere aan-

aanzienlijke gebouwen, boekerijen, (de Nieuwe Stads Herberg wordt naar evenredigheid vrij breed vermeld) het getal der inwoners naar de onderscheidene Godsdiensten, en de bepaling der lengte. — VAN WIJK, daarentegen, noemt den tijd der stichting, de bouwing op palen, de grootte van den omtrek, de haven, het aantal der bruggen, pleinen, huizen en inwoners. Daarna worden de Nieuwe en Oude Kerk kortelijk beschreven, een woord gezegd van de liefdadige gestichten, en van het Paleis, (de schilderijen, echter, zijn niet meer dáár, maar in het *Trippenhuis*) verder de voornaamste gebouwen, inrigtingen en Maatschappijen opgenoemd, (wij merken hier aan, dat *Concordiâ et Libertate* reeds sedert lang niet meer als letterkundig Genootschap bestaat) vervolgens de fabrijken en trafijken, de in 1816 ingekomene schepen, eenige voornaame Artikelen van in- en uitvoer, de wisselkoers, en enkele voorname mannen. — BRUINING heeft *negen*, VAN WIJK *twaalf* buitenlandsche plaatsen, eilanden *enz.*, *die den naam van Amsterdam* en den roem der *Hollandsche* ontdekkingen in alle vijf Werelddeelen herinneren.

Slaan wij het oog op *Amerika*, zoo is op dat woord het verschil der beide Woordenboeken nog aanmerkelijker. BRUINING heeft niets dan algemeenheden: van de groote bergen en rivieren wordt bijkans niets gezegd; zelfs worden de *Amazonen-* en *Plata*-rivieren, de grootste des aardbodems, niet eens genoemd; immers men zegt alleen: „De Portugesche vastigheden aldaar (in *Zuid-*„ *Amerika*) hebben aan elken kant van zich eene van de „ grootste rivieren des Aardbodems." Van de voortbrengselen worden alleen de ratelslangen, paarden, rundvee, koortsbast, aardappelen, goud, zilver en diamanten *met name* opgenoemd. Men noemt de bezittingen der *Europëers*, maar niet de landverdeelingen. — VAN WIJK geeft lengte, breedte, vlakken inhoud, tijd der ontdekking, en hetgeen latere Aardrijkskundigen de *physionomie* des lands noemen, de luchtsgesteldheid, bergen, kapen, rivieren, meren, de voornaamste voortbrengselen uit alle de drie Rijken, de onderscheidene opgaven van het getal der in-

woners, de waarſchijnlijke afkomst der inboorlingen, de verdeeling der landen, en een kort overzigt der voornaamſte reizen, ter zee en te lande derwaarts gedaan. Dit is te belangrijker, daar de aandacht der *Europeërs* zich thans zoo bijzonder op de Nieuwe Wereld vestigt, welke nu grootendeels hare onafhankelijkheid heeft bevochten, en een onuitputtelijk veld voor de berekeningen van den Wijsgeer en Staatkundigen opent. (BRUININ̄ doet het voorkomen, alsof die pogingen het werk der *Mistijzen* zijn, *of welke namen dat verbasterd geslacht nog al meer voert*, indien het eene verbastering is, in *Amerika* geboren te zijn, dan komt deze benaming te pas; want de hoofden en de kern der opstandelingen zijn *Kreolen*, d. i. in *Amerika* geborene *Spanjaarden*.)

Eindelijk zullen wij *Azië* tot voorwerp onzer vergelijking nemen, en, om het verschil in de wijze van voordragt en voorstelling te doen zien, het begin dezer Artikels bij beide Schrijvers mededeelen; na te hebben opgemerkt, dat hetzelve bij BRUININ̄ ruim 3, bij VAN WIJK 6½ kolom beslaat.

BRUININ̄. — „ *Azië*, werelddeel, dat eene „ door den Archipel, de Zee van *Marmara*, de „ Zwarte Zee en die van *Asof* getrokkene linie aan „ dien kant van Europa scheidt. Verderheen strekt de „ *Don* ter scheidslinie, tot daar hij den *Wolga* het digtſte nadert. Langs deze laatſte rivier kan de scheidslinie wederom zuidwaartsaan naar de *Casp.* Zee getrokken worden, waarbij men het in den Wolga gelegene *Astrakan* onder Europa, of, zoo men wil, onder het Caucasische *Azië* brengen kan. Langs den oever der Casp. Zee loopt de scheidslinie alsdan naar den „ *Ural*, en voorts langs deze rivier en de Uralsche bergketen, bij de Tartaren *werelgordel* geheeten, naar de „ IJszee. Of men zou de tegenwoordige grenslinie van „ het Rus. gebied tusschen de Zwarte en Casp. Zee tot „ scheiding van Europa en Azië aan die zijde kunnen nemen, de scheidslinie voorts van den *Kur*, of door de „ *Casp.* Zee henen naar den Ural leidende, en dus, behalve het thans Rus. *Schirwan*, *Daghestan*, enz. ook

„ nog

„ nog een deel der laatstgenoemde Zee tot Europa be-
„ trekkende, dat den ontzaggelijken omvang, dien *Azië*
„ steeds heeft, weinig deren zal. — Meer afbreuk doet men
„ aan dit laatstgenoemde werelddeel, door het ten Z. van
„ den Grooten Aziatischen Archipel gelegene Nieuw-Hol-
„ land, somwijlen *Zuidelijk* of *Austral-Azië* genoemd,
„ bij *Nieuw-Guinea*, enz. in het onderdeel van Oceanië,
„ dat wij *Australië* noemen, te voegen: maar ook dan
„ nog blijft Azië verbazend wijd uitgestrekt, en rijk in
„ eilanden, van welke *Borneo*, *Sumatra*, *Java*, *Celebes*,
„ *Gilolo*, *Mindanao*, *Luçonica*, met een geweldig aantal
„ kleinere, den gezegden Grooten Aziatischen Archipel
„ vormen, terwijl er zich van deszelfs N. O. einde tot
„ aan den N. O. hoek van dit werelddeel eene lange ei-
„ landenketen uitstrekt, in welker midden het Japansche
„ *Niphon* het voornaamste Ind. eiland *Ceylon* in belang-
„ rijkheid nog ver te boven gaat." — Tot volkomen ver-
stand van dit Artikel dient men te weten, dat BRUI-
NING, in zijn Artikel *Aarde*, (hetwelk VAN WIJK
niet heeft) aan het vijfde Werelddeel den naam *Oceanië*,
aan de gezamenlijke eilanden diens Werelddeels den naam
van *Zuidelijk* en *Noordelijk Polyneſiën*, en aan de eilands-
groep ten Zuiden van *Azië* (*Nieuw-Holland*, *Nieuw-
Zeeland*, *Nieuw-Guinea*, *Nieuw-Caledonië* enz.) dien
van *Australië* geeft; op het Art. *Australië* stelt hij ook
voor, hetzelve *Papuanië* te noemen, naar het ras der in-
woners.

Hooren wij nu VAN WIJK. — „ *Azië* of Azia, een der
„ vijf Werelddeelen, de wieg en bakermat van het men-
„ schelijke geslacht, van volken, godsdiensten en staten,
„ van spraken, kunsten en wetenschappen, van de oudste
„ en rijkste oorkonde der natuur en der geschiedenis, de
„ levendige schouwplaats der oudheid, welke zich aldaar
„ nog tegenwoordig in onderscheidene graden van hare
„ ontwikkeling vertoont. Het grenst ten N. aan de IJs-
„ zee, ten O. aan de 14 mijlen breede *Cooks-* of *Be-
„ rings*-straat, (mogelijk Golf) welke het van *Amerika*
„ scheidt, en den stillen Oceaan, ten Z. aan den Indischen

„ Oceaan, en ten W. aan de Roode Zee, die het van *Afrika*
„ ſcheidt, aan de Middellandſche Zee, de ſtraat der *Dar-*
„ *danellen*, de Zee van *Marmora*, de ſtraat van *Konſtan-*
„ *tinopel*, de Zwarte en *Azofſche* Zeeën en *Europa*, tus-
„ ſchen hetwelk [en *Azië*] het Uraliſche gebergte gedeel-
„ telijk de natuurlijke grensſcheiding uitmaakt. Het ſtrekt
„ zich uit van 43° 33′ tot 207° 40′ L. en van 10° Z. B.
„ tot 78° N. B.; de grootſte breedte is 900, en de groot-
„ ſte lengte 1750 mijlen, terwijl het eene oppervlakte van
„ 768,060 vierkante mijlen beſlaat. Het midden van dit
„ werelddeel, waarſchijnlijk de aloude aardrug van onzen
„ aardbol, wordt *Hoog-Azië* genoemd. Hier vormt de
„ *Bogolo-Oola* (de majestueuze hoogte van den *Altai*)
„ het middelpunt van alle bergen; hier vindt men de
„ dorre en woeste bergvlakte *Kobi* of *Gobi* aan de Noor-
„ delijke grenzen van *China*, welke 400 uren lang en
„ 180 breed is, niet dan woestijnrivieren en groote me-
„ ren, gelijk de *Kaspiſche* Zee en de meren *Aval* (*Aral*)
„ en *Baikal* heeft, en nu door brandende winden, dan
„ door winterſtormen, zelfs in den zomer, gekweld
„ wordt. Van den Noordelijken en Zuidelijken rand van
„ dit grootſte en hoogſte binnenland des aardbols trokken
„ de eerſte ſtammen der menſchen, den loop der rivieren
„ in vier voorname afhellingen volgende, naar alle oor-
„ den der wereld heen; ten minſte wijst ons de oor-
„ ſpronkelijke verwantſchap der *Indiſche*, *Mediſche*, *Per-*
„ *ziſche*, *Slavoniſche*, *Grieksche* en *Germaanſche* talen
„ naar *Hoog-Azië* of *Perzië* heen."

Men zal hier geene meer deftige voordragt en belangrij-
ker zaken miskennen. Alleen merken wij op, dat het nu
den ſchijn heeft, als zeide de Heer VAN WIJK, dat de
Kaspiſche zee en de beide overige genoemde meren in de
woestijn *Kobi* lagen, hetwelk toch geenszins het geval
is, daar de eerſte in *Wester-Azië*, de tweede niet verre
van daar in *Tartarije*, en de derde in *Siberië* ligt. Maar
de Schrijver bedoelt zekerlijk het vroeger genoemde *Hoog-*
Azië. Zoo wordt ook beneden in dit Art. gezegd, dat
de *Euphraat* en *Tigris* van de zuidelijke rij der *Indiſche*

Al-

Alpen afvloeijen; ſchoon iets lager erkend wordt, dat dezelve van den *Armeniſchen Ararat* afſtroomen. Doch dit zijn vergisſingen van minder belang.

Australië is zoo aanmerkelijk veel volledíger bij VAN WIJK dan bij BRUINING, dat de vergelijking overtollig is; doch BRUINING verſtaat daaronder, gelijk wij gezien hebben, ook ſlechts het westelijke gedeelte van dat werelddeel. Op het Art. *Afrika* heeft VAN WIJK ook boven BRUINING de verdeeling, en eene korte ſchets van 's lands bewoners, vooruit; echter is hier het verſchil minder groot dan bij *Australië*. In kleinere *Nederlandſche* plaatſen, zelfs zulke, die buiten den gewonen weg liggen, en met welke wij toevallig bekend zijn, hebben wij ook bij VAN WIJK verwonderlijke naauwkeurigheid, bij BRUINING oppervlakkigheid gevonden.

Het gezegde zal genoeg zijn, om ons gevoelen nopens deze twee gelijkſoortige werken te doen blijken. Wij ontzeggen den Heere BRUINING geene verdienſten; wij erkennen in hem aardrijkskundige bekwaamheid, en zien duidelijk, dat hij veel meer gedaan heeft, dan den *Edinburgſchen* Courantentolk eenvoudig te verkorten; doch, onzes inziens, is het werk van VAN WIJK, wél is waar uitvoeriger, maar ook merkelijk beter. Ook de letter is eenigzins kleiner, en de druk meer ineengedrongen, dan bij BRUINING.

Kortbegrip der Algemeene Geſchiedenis, van de ſchepping der Wereld af, tot op de ontruiming van Frankrijk in 1818. *Door* IJSBRAND VAN HAMELSVELD. *Tweede, veel verbeterde en vermeerderde Druk. Met Platen. Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. 1820. *In gr.* 8*vo.* 564 *Bl. f* 4-18-:

Hoezeer de Geſchiedenis, met het oog en tot het doel van den menſchenkenner en wijsgeer beſchouwd, buiten twijfel den lezer het nuttigst en aangenaamst bezig houdt, is dezelve, echter, ook als bloote herinnering aan de wisſeling der tijden en volken, en aan de voorvallen en daadzaken in de

wereld, altijd belangrijk, en moet alzoo de bouwstoffen leveren tot menschenkennis en die soort van wijsgeerte. Het is daarenboven onmogelijk, dat de gewone lezer toegang hebbe tot de oude oorkonden en echte bronnen. Die alzoo oordeelkundig de daadzaken verzamelt en bijeenvoegt, doet wezenlijk nut; en, daar men zeer uitvoerige werken niet zoo gemakkelijk en bij herhaling ter noodige herinnering lezen kan, moet zoodanig Kortbegrip, als wij nu voor ons hebben, welkom zijn, niet alleen voor de jeugd, maar ook voor den volwassenen. Het bevreemdt ons dan ook niet, dat deze arbeid van den geletterden VAN HAMELSVELD (die den naam van eenen *Polyhistor* buiten twijfel verdiende) zoo veel bijval vond, dat deze *tweede* uitgave noodig werd. Natuurlijk is de behandeling kort; hoezeer de bijzonder *compresse* druk ons hier meer geeft, dan men in een enkel boekdeel kon verwachten, en men den Schrijver grootelijks zou verongelijken, zoo men meende, dat hij niets meer dan eene dorre Kronijk geleverd had. — Dan, wij zouden bijna vergeten, dat wij hier den *tweeden* druk ontvingen van een werk, dat sinds lang in vele handen is, en van 't welk alzoo geene eigenlijk gezegde beoordeeling verlangd wordt. De goede aftrek heeft dan ook reeds genoegzaam het bruikbare en aangename van dit werk beslist. Men kent dus ook de waarde der Platen reeds, die wij in een Kortbegrip overbodig achten, ten zij hetzelve ook voor kinderlecture was bestemd. Zij zijn hier *twintig* in getal; meerder of minder, dan bij de eerste uitgave, weten wij niet, daar wij die nu juist niet bij de hand hebben; waarom wij dan ook de waarde der *verbeteringen* en *vermeerderingen* niet kunnen beoordeelen. De laatste zullen zich denkelijk vooral bepalen tot de latere jaren, door den Schrijver niet beleefd; en, hoe kort ook alles zij aangestipt, voor een Kortbegrip vonden wij hier hetgeen wij verlangen. De eerste (de verbeteringen) mogen zich vooral uitstrekken tot de geschiedenissen van Europa en ons vaderland van 1780 en vervolgens. De loop der volgende tijden, immers, gaf nog al andere oogpunten; en, bij het bekoelen der verdeeldheden en partijschappen, zou VAN HAMELSVELD ook wel zelf het een en ander hebben verbeterd en anders gewijzigd. Hoe dit zij, wij roemen de onpartijdigheid. Maar, gelijk wij zeiden, wij konden niet vergelijken. Dit, evenwel, mogen wij gerust verzekeren, dat de verklaring van de Uitgevers in het Voorberigt,

rigt, dat zij de herziening, verbetering en vermeerdering van dit werk aan eenen in dit vak *ervaren* man hebben toevertrouwd, nergens vonden gelogenstraft; weshalve wij dan ook dit Kortbegrip op nieuw eenen goeden aftrek wenschen.

Waarnemingen op Reizen in en buiten Duitschland, met Herinneringen van merkwaardige Levensgevallen en Tijdgenooten in de laatste vijftig jaren; door Dr. A. H. NIEMEIJER, *Uit het Hoogduitsch. Iste Deel. Te Haarlem, bij* de Wed. A. Loosjes, Pz. 1821. *In gr. 8vo. XXIV, 381 Bl. f* 3 - 12 - :

Wij bedanken den eerw. vertaler voor dit lettergeschenk aan onze natie. Schoon geene voorstanders van dien ijver, welken de heer NIEMEIJER zelf wel eens min hiesch noemt, om allerlei Duitsche voortbrengsels op onzen bodem over te brengen, ontmoeten wij echter den genoemden hoogleeraar, als een oud vriend, gaarne eens weder; inzonderheid daar hij ook over ons land spreekt, en nog breeder spreken zal, en wij toch durven hoopen, dat dit steeds met meerdere billijkheid zal geschieden, dan wij van zoo vele rapiaters en zwervende betweters gewoon zijn, welke hunne landgenooten, te onzen koste, met sprookjes, als van 't rood kousje, plegen bezig te houden. Het weinige, dat hier voorkomt, strijdt daarmede althans niet zeer; schoon hij ook met sommige namen van plaatsen deerlijk in de war is, en de vertaler zelf deze Egyptische duisternis maar gedeeltelijk opheldert. De gedachte, daarentegen, dat de heer DE RAADT, na gemaakte vergelijking in Duitschland, wel zou inzien, dat goede openbare scholen boven de beste bijzondere instituten te verkiezen zijn, trok, wij bekennen het, onze gunstige aandacht.

Het is waar, alle dingen hebben twee handvatsels, als het spreekwoord zegt; en zoo zou men derhalve ook deze onderneming van den heer NIEMEIJER als eene *speculatie* kunnen beschouwen, om, onder aanbeveling van zijnen naam, eenige boekdeelen in de wereld te zenden, die eigenlijk zeer weinig nieuws of bijzonders bevatten, en aldus uit de herinneringen en verstrooide aanteekeningen van een aantal reisjes, gedurende zijn leven gedaan, ten minste de gemaakte kosten te halen; maar dit zij al eens zoo, dan waarborgt die

naam,

naam, en 's mans billijke zorg voor denzelven, ons toch wel, dat wij geen' laffen en ongefausten kost door hem zullen zien opgedischt, maar veeleer zulken, dien wij, op deze wijze toebereid, met genoegen bij herhaling nuttigen. En hierin worden wij bij de lectuur niet te leur gefteld.

Vooreerst krijgen wij nog al het een en ander, dat 's mans eigen leven en lotgevallen betreft, daarna belangrijke uitweidingen over de geschiedenis van zijnen tijd, en eindelijk inzonderheid (in dit deel) eene reis, over Brunswijk, Bremen, Holland, naar Engeland, in den jare 1816. In dit laatfte rijk houdt hij zich eene poos op, en drie vierde gedeelten van het boek loopen er over. Dit is zeker bijna eene *locus communis*, eene afgezaagde ftof, inzonderheid voor de Duitfchers, geworden, die, over het geheel genomen, tot dweepens toe met Albion zijn ingenomen, en elkander dikwijls al meer en meer opwinden door brommende verhalen, die zij weten, dat des te vlijtiger gekocht en gelezen worden. Maar het is toch ook eene rijke en belangrijke ftof, uit welke een goede kijker telkens nog wel wat nieuws kan halen. Over het geheel mogen wij de fchoonheid en de welvaart van dat land, de kolosfale grootheid, volkrijkheid en woeligheid van deszelfs hoofdftad, de menigte, uitgebreidheid en voortreffelijkheid der liefdadige geftichten, de vrijheid en ftoutheid der natie, de hoogte en wijdte van de St. Pauluskerk en de onbeduidendheid der koninklijke paleizen, de vreesfelijke brouwerijen, de treffende zindelijkheid, en nog honderd andere dingen, al zoo tamelijk van buiten kennen. — NIEMEIJER is vooreerst wijs genoeg, om niet alles, maar inzonderheid flechts datgene te willen zien, wat hij eenigzins beoordeelen kan, en ten andere heeft hij dan ook inderdaad zelf geoordeeld, en ons zijn gevoel, zijne gedachten (dikwijls zeer in het breede) over de befchouwde voorwerpen medegedeeld. Nu eens verdiept hij zich, daarbij, in de geschiedenis; dan redeneert hij tamelijk uitvoerig over — het bijbelgenootfchap b. v., over Botanijbaai en andere inrigtingen; zijnde ook nog bijlagen, hiertoe betrekkelijk, achteraan medegedeeld. Bij het einde des boeks is de man nog te Londen, en dus krijgen wij hierover meer.

Het aangeftipte zal intusfchen genoeg zijn, om te doen zien, dat het werk eene zeer afwisfelende en inderdaad leerzame lectuur oplevert. De hoogleeraar weet zeer goed met de pen om te gaan, en menfchen en zaken op hunnen prijs

te

te ſchatten. Ook heerscht er vele gematigdheid en onpartijdigheid in de voortgebragte gevoelens omtrent godsdienſtige en ſoortgelijke onderwerpen; zoodat wij zelfs de aanmerkingen, welke de eerw. vertaler hieromtrent maakt, niet noodzakelijk of ten volle gegrond kunnen keuren. Met bevreemding en beklag zagen wij, niet ſlechts door den ſchrijver, maar ook door meer zaakkundigen, bij hem aangehaald, een zeer ongunſtig vonnis ſtrijken over de *deportatie* naar Botanijbaai; om welke reden dan ook reeds een nieuw *huis*, tot het bepaalde einde der verbetering van misdadigers ingerigt, aan de oevers van den Teems was verrezen. Doch, zijn dat dan radikale gebreken, welke hier worden bijgebragt? En kan ooit de opſluiting die vruchten voor ziel en ligchaam voortbrengen, welke werkzaamheid in de vrije lucht, onder betere menſchen, en met uitzigt op loon der deugd en duurzame eigene verzorging, geſchikt is te dragen?

Daar de heer RUSBURG zich de moeite getroost heeft, om hier en daar een woord, ter opheldering, bevestiging of *wijziging*, *onder den* tekst te plaatſen, hadden wij wel gewenscht, hier en daar *iets* te vinden, dat den Hollander *deed kennen*, *en de* eer onzer natie handhaafde. Om ſlechts iets te noemen: gaf niet de vermelding van het Duitſche gezelſchap te Bremen eene bijna onmiskenbare aanleiding om van *Felix Meritis* te ſpreken, dat belangrijk en even vereerend geſticht voor onzen handelſtand? En, als NIEMEJER zoo wel de Duitſche als Engelſche dichters noemt, die de drie ongelukkige koninginnen, binnen een kort tijdsbeſtek op het ſchavot geſtorven, in treurſpelen bezongen hebben, hoe kan hij dan de *Johanna Gray* van onzen puikpoëet, Mr. R. FEITH, onvermeld laten? Doch, ik beken, dit ſtond aan hem; en, dankbaar voor het ontvangene, zouden wij zeker deze gedachte niet hebben geopenbaard, zoo er niet meer deelen volgden, en dus deze wenk nog kon van nut zijn. Het ontbreekt toch den kundigen man gewis aan het vermogen niet. En hoewel de ſtijl van NIEMEJER, zoo als van vele Duitſchers, hier en daar wel eens wat gerekt en donker is, ja hoezeer ook de vertaler ons toeſchijnt niet *geheel* vrij gebleven te zijn van die beſmetting met Duitſche woordvoegingen, welke de gemeenzaamheid met deze zustertaal, vooral bij het overbrengen van eenig werk uit dezelve, ligt aanbrengt, zoo aarzelen wij echter niet, ſtraks

een

een staal aan te halen, hetgeen inzonderheid om den stijl belangrijk is.

Doch vooraf dit nog. Onlangs verhaalde ons een reiziger, dat het bekende grafschrift op WREN in de St. Pauluskerk niet bestond; hier vinden wij het nu weêr *ipsissimis verbis* aangehaald. Wie heeft gelijk? Voor het overige meent NIEMEIJER, dat er maar ééne stem is over de schoonheid van dit gebouw; maar zijn gevoel noopt hem toch om aanmerkingen te maken, en onder anderen deze, dat men zich bij het binnentreden, ja op den duur, zoo het schijnt, meer neêrgedrukt dan opgebeurd voelt door dit verbazende gebouw. Bij het gevoel van het verhevene grijpt, ja, wel eene zekere vernietiging als van ons zelven plaats; maar deze is toch, dunkt ons, geene neêrdrukking, daar het ons veeleer teffens, of althans straks weêr, verheft, en dus het verhevene inwendig doet smaken. Eindelijk vermeldt hij nog veel belangrijks en loffelijks van den bouwmeester zelven.

„Welk een tijd is er niet over het geheel, reeds met betrekking tot de *geschiedenis der wereld*, voor een' iegelijk voorbijgegaan, die de *vijf*, ja zelfs de *vier* laatste tientallen van jaren kan herdenken! Hoe heeft hem, als hij oplettend het groote schouwtooneel gadesloeg, elk jaar, dikwijls elke maand, van de beschouwing van de *eene* groote gebeurtenis tot eene nog *grootere* voortgesleept! Ligt niet binnen de grenzen dezer veertig jaren — een tijdvak, dat in andere tijdvakken der geschiedenis dikwerf zoo ledig verschijnt — eene gansche wereldgeschiedenis vol loutere onvoorziene gebeurtenissen? — De strijd voor vrijheid in *Amerika* — het laatste bedrijf in het leven van FREDERIK — de gansche gelukkige en ongelukkige, schier meer verwoestende dan heilbevorderende werkzaamheid van JOSEPH — het groote tooneel der Fransche omwenteling — de hoogste luister en diepste val van den gelukkigsten veroveraar, sedert ALEXANDER en TIMURBEG — *Frankrijks*, *Duitschlands*, *Hollands*, *Italiës* overheersching — eene reeks van keizers, koningen en koninginnen, pausen en vorsten, heden in purper, morgen voor het geregt, in gevangenis, als ballingen rondzwervende, krankzinnig, door verraderlijken moord omgebragt, hun leven eindigende op het schavot — de oude kracht van ons volk, de ontzettende ketenen verbrekende, ontwaakt, in eenen slag van volken, gelijk naauwelijks eenig tijdvak kan aantoonen, met zege bekroond — na vijf en twintig bloedi-

dige jaren een algemeene vrede — te midden des vredes oude ſtaatsvormen vernietigd, en nieuwe ingevoerd — regenten, behoorende tot drie onderſcheidene kerken, tot *een heilig verbond* vereenigd! Doch — waar zal men beginnen, waar eindigen?"

„Ik reken het onder de vele voorregten, welke ik gedurende mijn leven aan de Goddelijke Voorzienigheid heb te danken, dat ik mij onder de dit alles overlevenden kan rangſchikken. Een zeer groot getal van de merkwaardigſte menſchen van onzen leeftijd, natuurlijk de meesten op vaderlandſchen bodem, heb ik perſoonlijk, en toen zij door woorden en daden hebben gewerkt, nauwkeuriger leeren kennen. Ik zag, voornamelijk in de fraaije letteren, de wijsgeerte en de godgeleerdheid, vele ſcholen ontſtaan en ondergaan, en veel, wat men als het *eenige*, *hoogſte*, *laatſte* aankondigde, en van ons helaas! maar al te modezuchtig vaderland als zoodanig bewonderd en aangekweekt werd, na verloop van korten tijd, in volledige vergetelheid geraken. Ik was getuige van de — vaak maar al te onverſtandige en onverdraagzame — *zucht* om te hervormen in de *godgeleerdheid*, welke juist, uit hoofde zij niet binnen de behoorlijke *palen bleef*, *eenen* teruggang in alles, wat flechts den ſtempel der oudheid draagt, doet ſchromen. Ik was aanſchouwer van die onrustige, alleen van beſpiegelende ontwerpen uitgaande proeven in het gebied der *opvoedingkunde*, in ſtede dat men zich had gehouden aan de ondervinding en het gezond menſchenverſtand, als de veiligſte leidslieden. Ook de uiterlijke afwisſelingen des tijds lieten mij in den mij aangewezenen werkkring niet ongemoeid, en als zulks niet altijd bleef zonder ſmartelijke gewaarwordingen, kon ik nogtans ook daar den ſtillen gang der Voorzienigheid, die zoo dikwijls uit duisternis licht, en uit ongeluk zegen doet voortſpruiten, niet voorbijzien."

Gedichten van B$_{n}$. KLIJN, BZ. *IIde Deel. Te Amſterdam, bij* J. van der Hey. 1821. *In gr.* 8*vo.* 223 *Bl. f* 3-12-:

Poëzij is lekkernij. Zij moge zoo voedzaam zijn, als men wil; zij moge de eerſte en éénige koſt onzer vroege voorvaderen zijn geweest; ſedert het dagelijksch brood der gezonde pro-

proza is uitgevonden, behoeft men van louter wild of baars en oesters niet te leven, maar ſpaart dezen edelen kost liever voor eene, hetzij dan meer of min zeldzame, extra-gelegenheid. Om deze reden denken wij ook onzen recenſentenpligt, ten aanzien van het onderhavige werk, op ons gemak en bij poozen te verrigten, en vatten wij reeds de pen op, om ons reſpective oordeel neêr te ſchrijven, ſchoon er nog maar één ſtuk door ons gelezen is.

De naam, *Geluksbedoeling*, behaagt ons wel haast het minst. Zonder te willen bepalen, of hij taalkundig juist zij, of de s er niet uit moest, en of het geluk nu niet de handelende perſoon wordt, is het ten minſte eene *compoſitie*, dien ſtempel van echtheid en eenvoudigheid misſende, welken wij in ieder opſchrift verlangen. Dan, de naam doe al of niet ter zake, die zaak zelve blijft toch zeker het hoofd; en wij moeten bekennen, het vers met uitſtekend genoegen te hebben gelezen. Schoon het, in zekeren zin, tot de poëtiſche verhandelingen behoort, tegen welke wij ons wel eens hebben verklaard; ſchoon het geheel van wijsgeerigen inhoud is; eene moeijelijke ſtof voor den dichter; ſchoon het in de woordvoeging en ſtijl eigenaardigheden heeft behouden, welke (als bijzondere afwijkingen van het ideaal) meest altijd gebreken zijn, hier inzonderheid hinderlijk voor de klaarheid en naauwkeurigheid der uitdrukking — zoo rangſchikken wij het echter onder de voortreffelijke voortbrengſels van onzen tijd. De denkbeelden, derzelver ſchikking en opklimming, zoo wel als de inkleeding, maken het tot een ſchoon geheel, dat 's dichters geoefenden geest, levendig vernuft en regtſchapen hart teffens eere aandoet. Het zal ons regt lief zijn, zoo de voortzetting aan dit begin beantwoordt.

Aan Lijdenden heet het tweede ſtuk, dat echter ſpoedig blijkt, voor eene bijzondere gelegenheid en bepaalde perſonen vervaardigd te zijn. En deze omſtandigheden zouden genoeg zijn, om onze kritiek te doen verſtommen. Doch dit behoeft niet; het is voortreffelijk, ten uiterſte vloeijend van verſificatie, vol ware en ſchoone gedachten, vol waarachtig en ongekunſteld gevoel, en een zoo goed geheel, als men wenſchen kan. Inderdaad, wij willen juist niet opzettelijk vergelijken; maar het komt ons voor, dat KLIJN veel gevorderd is. Hij toont hier het werk meester te zijn, te kunnen zeggen, wat hij meent, en zoo als hij het meent; iets, waarop wij grooten prijs ſtellen. Het laatſte, uitvoerige beeld,

van

van den ſlapeloozen nacht ontleend, is keurig uitgewerkt, en het ſlotzangetje regt fraai.

De beſtemming van den Mensch. Veel hadden wij tot lof van dit vers gehoord, meer bijkans dan wij aannemen of gelooven konden. Immers, het onderwerp is volkomen wijsgeerig, zelfs voor eene gewone verhandeling van een uur ſprekens te belangrijk, te groot. En dit ſtuk wordt door den dichter gekozen tot eene gelegenheidsſtof, in eenen vriendenkring of klein genootſchapje, zekerlijk aan ſchoone bedoelingen gewijd! Ja, zoo die toegezwaaide lof geheel gegrond was, dan hielden alle aanmerkingen tegen poëtiſche verhandelingen op. KLIJN had zich dan met KINKER en DE KRUYFF vereenigd, om dezelve voor altijd te weêrleggen. Doch, ruiterlijk geſproken, de zaak is ons zoodanig niet voorgekomen. Wel kunnen wij begrijpen, dat het ſtuk bij elke voorlezing groot genoegen heeft gegeven. Wel bekennen wij, dat er doorgaans een poëtiſche toon in heerscht; dat er een aantal voortreffelijke, ſchilderachtige brokken in voorkomen, die ook het verſtand en hart des dichters tot hooge eer verſtrekken. Maar, noch het algemeen beloop, noch de uitdrukking van alle afzonderlijke denkbeelden is ons ten *volle helder* voorgekomen. Wat wil de dichter hiermede zeggen? dachten wij ſomtijds. En bij het ſlot weten wij, ja, dat hij *geluk* voor het doel van ons beſtaan houdt. Maar loopt het geheele betoog daarover en daarop uit? Is dat betoog ook altijd bondig; b. v. wanneer hij, in het begin, over het beſtaan van een Opperwezen, als ware het ter inleiding, redeneert? Het zij verre van ons, te beweren, dat dit eene gemakkelijke zaak zij, en dus den heer KLIJN van gebrek aan bekwaamheid te beſchuldigen. Slechts de keuze van het onderwerp, de liefde tot deze ſoort van ſtoffen, welke hem ſteeds bijzonder ſchijnt bij te blijven, kan ons minder behagen. De echte paarlen, welke in dit kleed geweven zijn, waren even goed aan een eenvoudig ſnoer of hoofdſieraad, ter bekrooning van vriendſchap en deugd of dergelijke, te rijgen geweest. Dit althans is ons gevoelen, hetgeen vrienden misſchien niet zoo openlijk zouden zeggen als wij hier, en dat ons niet belet, nogmaals te erkennen, dat vele ſchoonheden van den eerſten rang in dit ſtuk gevonden worden.

Zelfbeproeving. Wij kunnen bij alles niet even lang ver-

toeven. Het is ons meestal waar, altijd stichtelijk, en somtijds schoon voorgekomen.

Weldadigheid. Heel lief! In het eerste couplet mishaagt ons: „Wie bleef gezeteld in het bloed?" omdat men hier nog aan eene persoon denkt, die wij ons nooit gaarne als *gezeteld in bloed* voorstellen. Desgelijks moeten wij in het 6de afkeuren, hoedanig iets wij ook in het vorige vers vonden: „'t Gemoed zijn waarde schenden." Het is waar; deze constructie zou verdedigd kunnen worden, wanneer gemoed als derde naamval wordt aangemerkt. Doch *zijn* luidt te plat. *Dit is Hendrik zijn boek*, zeggen de kinderen, zeer zeker onjuist.

Aan mijne Vrouw. In dit hartelijke, godsdienstige versje moet bl. 104, reg. 3, zeker *Dat* voor *En* staan, en bl. 105, reg. 12, de laatste letter wegvallen.

Het zou misschien naar vitterij gelijken, indien wij eene menigte volgende stukjes, meest aan eene of andere gelegenheid toegewijd, aldus met de pen in de hand wilden nagaan. Zij zijn alle verdienstelijk, eigenaardig, wel eens een weinig zonderling, maar ook menigmaal uitnemend fraai. Zij heeten: *Gedachten bij het vijfentwintigjarig Echtfeest*, enz.; *Opwekking tot vreugde*; *Vertrouwen*; *Een Aalmoezeniers weesje aan zijne broeders*, enz.; *Aan mijn' Vriend, op zijn' verjaardag*; *Aan mijne Dochter, op den verjaardag harer Moeder*; *Aan mijn' Broeder E.*; *Mijn Jaardag*; *Aan H. H. Klijn*, over zijne uit te gevene gedichten; *Berusting*; *Geduld*; *Ter jaarlijksche Vergadering der Maatschappij Tot Nut van 't Algemeen*; *Bij het sterfbed mijner Moeder*; *Aan mijn' Schoonvader.* Wij recenseren wel geene personen of hunne hartsgevoelens, maar kunnen toch niet nalaten op te merken, dat een zedelijke en godsdienstige toon, een zachte ernst en gevoel, eene gehechtheid aan betrekkingen, en vooral eene moederliefde in deze stukjes doorstralen, welke dezelve bij welgestemde harten altijd welkom zullen maken. Eere den zoon, die zoo mag spreken aan het sterfbed zijner moeder! Eere der moeder, die zoodanige gevoelens, ook tusschen spruiten uit eenen verschillenden echt, en in weerwil der gewone bezwaren van een tweede huwelijk voor de kinderen uit het eerste, weet in te boezemen! En eere nog eenmaal den zanger, die dit gevoel niet kan verzwijgen, hetzij de gelegenheid daartoe meer of minder uitlokke!

Thans volgt eene bijzondere afdeeling van Vaderlandsche Ge-

Gezangen, en in dezelve bekleedt *De Veldſlag van Waterloo* de eerſte plaats. Wij kunnen niet bepalen, of dit ſtuk mede naar den prijs heeft gedongen, door den heer W. MESSCHERT voorheen bij de *Maatſchappij van Fraaije Kunſten en Wetenſchappen* behaald. Doch, zoo veel wij ons herinneren, is er eene mate van overeenkomst tusſchen beide, wat den vorm en bouw der verzen betreft. Wij twijfelen, in allen gevalle, niet, of de Maatſchappij zou het, op zichzelve beſchouwd, eene medaille waardig hebben geacht. Het *moge al niet* overrijk van denkbeelden noch volgepropt zijn met onweêrſtaanbaar gevoel, vloeijend, vol gang, en ten uiterſte gepast van inhoud, zal het altijd met genoegen worden gelezen. Geenerlei donkerheid of ſtroefheid, hoegenaamd, hebben ons in hetzelve gehinderd. Trouwens, het onderwerp alleen kan eenen dichter als KLIJN hierin doen vervallen.

De drie laatſte zijn: *Aan mijne Landgenooten* (1817); *Het vaderlandſche Lied*, en *Aan de vaderlandſche Jongelingen*; alle zoowel het ware patriottiſche hart van den dichter, als *zijner bekwaamheden* waardig; doch inzonderheid het laatſte van dien aard, dat alle ouders van den beſchaafden en aanzienlijken ſtand het in eene gouden lijst op de kamers hunner aankomende zonen behoorden te hangen, het hen althans van buiten te doen leeren, en, al ware het tot oefening in deze ſchoone kunst, dagelijks te laten opzeggen. Wij zouden het hier laten volgen, maar achten ons aan *De beſtemming van den Mensch* verpligt, daaruit liever een ſtaaltje te verkiezen.

De bloeſemrijke boom, in Perzië's vruchtbre landen
Ontſproten, en herteeld(d) in onze lustwaranden,
Ontwikkelt aan den tak een' groen bewaſſen ſteen
Van 't koel en ſaprijk ooft, de nederige keen.
De lente kleinst den grond, en warmer zonneſtralen
Doen ras de teedre vrucht in ſchooner omvang pralen;
Zij groeit en zet zich uit, krijgt eedler vorm en dos;
Het jeugdig groen verſmelt in d' aangenamen blos
Van 't zachte purper, 't welk, met donzig wit doortogen,
De pracht van 't rijpend ooft doet ſchittren en verhoogen;
Het gluurt in vollen gloed van onder 't groenend blad;
't Is 't ſieraad van den hof, des kweekers eêlſten ſchat;

Het lokt den gragen mond tot vriendelijk genieten,
En koelt den bloedſtroom af, en doet hem kalmer vlieten.
Doch als de worm zich zet en vasthecht aan de keen,
Door de eelſte veesten boort van d' onvolwasſen ſteen,
En daar zich neſtelt, zich vertalrijkt en blijft knagen,
Dan moog' de lentegloed of warme zomerdagen
De vrucht doen wasſen, of met gadelooze pracht
Haar tooijen, — wreed bedrog, die van haar laafnis wacht.
Uitwendig lokt zij 't oog door ſchoonheid, blos en verwen,
Inwendig is haar ſap ter prooije van 't verderven.
De wanſmaak, dien zij geeft, trekt mond en lippen zaam,
En wat haar' bloei nog rest, is ſlechts een ijdle naam.
Zoo kan de wijsheid ook met ſchat en gaven pronken,
En 't opgeklaard gemoed in eedlen lust ontvonken;
Zoo kan zij 't ſieraad zijn van 't menſchelijk verſtand;
De bron van eeuwig heil, der englen aanverwant.
Maar als 't inwendig woelt, en ſnoode driften blaken,
De geest zich ſchittrend tooit, doch 't hart zich blijft verzaken,
Als dan de kiem der deugd verſterft in 't boos gemoed,
Het ſlikkend gruis der eer ſlechts de aandrift ſterkt en voedt;
Dan moog' 't uitwendig ſchoon nog lof en roem verwerven:
Waar 't hart verdorven is, zal 't ooft der wijsheid ſterven.

Rijmen van J. C. PRUIMERS. *Te Amſterdam, bij* J. van der Hey. *In kl.* 8vo. 103 *Bladz. f* 1-16-.

Dit nette bundeltje, reeds door den *Recenſent ook der Recenſenten* (XIVde D. No. 3.) aangeprezen, naar wiens raad wij, om tijd en plaats te winnen, den jongen Dichter voorts wijzen, was ons zeer welkom, en zal het zeker aan die allen zijn, die in vrolijke en ſatyriſche poëzij behagen ſcheppen, en, zoo veel zij dit nog niet deden, op onze aanbeveling nu dit ſtukje, tot hun onſchuldig en nuttig vermaak, zich zullen aanſchaffen. Intusſchen men vindt hier ook andere poëzij; als de verzen, getiteld: *Verbeeldingskracht*; *Kindermin en Ouderliefde*; *Bij een Ziekbed*; *Hertog Karel van Egmond gevangen*; maar de genoemde dichtſoort is hier de meeste, en in dezelve is PRUIMERS regt t'huis. Het is waar, dat hij in de voorrede zegt: „ Sommige voortbreng„ ſelen van mijne lier mogen hier en daar vrolijk en luchtig

„ zijn,

„ zijn, geen derzelven zal nogtans om wulpsche dartelheid „ berispelijk wezen." Hoe veel dit zij, — en het is *zeer veel*, — van hem, die als Dichter optreedt, al noemt hij zijne lier *ruw* en zijne zangen *rijmen*, wordt meer geëischt, vooral nu Apollo Kapitein is, zoo als PRUIMERS in het laatste stukje tot zijne lezers praat; doch, zonder vleijerij! (wij hebben den Student nooit gezien, en kennen nu eerst zijn' naam) het volgende, in dat laatste stukje, is niet waar:

Schoon men (zegt hij) in dees blaadjes
Soms iets goeds ook vinden moog,
Zijn er nogtans duizend vlekken,
Zigtbaar voor 't geoefend oog.

Zoo scherp kunnen wij althans niet zien; en die dit zoude willen meenen, dien verdenken we zelfs van blindheid. Zoo schoon aan PRUIMERS de nederigheid staat, met welke hij in de voorrede een onbevooroordeeld antwoord verzoekt op de vraag, *of het hem geraden zij de Poëzij te beoefenen, dan wel of het beter zij geene verdere stappen te wagen?* ezv. *zoo opregt is* onze wensch, dat niets hem hindere in de ontwikkeling en volmaking van dien aanleg, dien wij hem toekennen, om eenmaal met roem in onzer Dichteren rij eenen voornamen rang te bekleeden. Hij ga dus voort, zijne ledige snipperuren der Zanggodinnen te wijden, met dezelfde nederigheid! Hier sta nu nog, uit het drieëndertigtal, een stukje ter voorbeelde. Ons oog valt op *Het Rijm*;

Een rijmelaar moest op zijn vrouw,
Naar haar gebod, een klinkdicht maken;
Maar 't was, of 't hoofd hem barsten zou,
Hij kon maar aan geen rijm geraken.
Hoe, riep hij uit, op *vrouw*, *vrouw*, *vrouw*,
Zou daar niet op te rijmen wezen? —
Ik heb 't! op *vrouw* rijmt: *steeds getrouw*.
Een vers behoeft niet waar te wezen.

Wordt niet boos, getrouwe Lezeressen! Die Rijmelaar was immers de uwe niet. *Gij* hebt u over PRUIMERS niet te beklagen. Maar — wij mogen nu niet meer afschrijven.

Toen het bovenſtaande reeds was verzonden, ontving de Recenſent de hem bedroevende tijding, dat dezen jongen Dichter, van wien zoo veel had kunnen worden, reeds door den dood het zwijgen opgelegd was. Met wat aandoening zal men nu zijn vers: *Kindermin en Ouderliefde*, lezen! Troosté zijne bedrukte ouders de deelneming der verſtandigen en braven, die zijne nagedachtenis vereeren, zijne kleine nalatenſchap dierbaar ſchatten, en hulde aan zijne verdienſten doen! Troosté hen vooral de overtuiging, dat hun zoon niet te vergeefs geleefd heeft, en, in betere wereld, niets der volmaking van zijnen geest in den weg ſtaat!

Leerrede, ter godsdienſtige viering des vijftigjarigen beſtaans van het Diaconie Wees- ende Mannen- en Vrouwenhuis der Lutherſche Gemeente te Amſterdam, den 15 van Louwmaand 1822, *door* J. M. L. RÖLL, *Predikant bij gemelde Gemeente. Gevolgd van een Verſlag, en van Gedichten. Te Amſterdam, bij* ten Brink en de Vries. *In gr.* 8*vo. VIII*, 108 *Bl. f* 1 : - :

Gewis zal dit boeksken met de uiterſte graagte ontvangen en gelezen worden. Het is een aangenaam bewijs van alles, wat den mensch, als Christen en Nederlander, tot eer verſtrekt. Stoffe en vorm dragen daartoe bij. Een broederfeest der liefde, met ſmaak en overvloedig talent gevierd.

De heer ROLL, wien deze taak bij het lot te beurt viel, ſta aan het hoofd. Zijn tekst (*een nieuw gebod geef ik u*, enz.) is gelukkig gekozen en wèl uitgewerkt. Wij lazen deze leerrede met veel genoegen, als een geleidelijk en goed geſchreven opſtel. In het bijzonder behaagden ons de veelvuldige aanſpraken, die, zij mogen dan naderhand bij het ſchrijven iets van den gloed hebben verloren, welken zij, uit het hart geſproken zijnde, eerst bezaten, nog altijd vol warmte, leven en gepaste afwisſeling zijn gebleven.

De heeren KLIJN (H. H. en B.) en TH. KERKHOVEN doorvlochten, hiertoe verzocht, 's mans redevoering met verzen, welke de ouden en de weezen beurtelings opzongen; en deden dit, kunnen verworven' roem waardig.

Dezelfde heeren, benevens EYBEN en HORSTMAN, als ook LOOTS, ſchoon geen deelgenoot, luisterden den maal-

tijd

tijd op, die 's donderdags onder Regenten enz. benevens derzelver vrouwen plaats had: en waarlijk het zijn schoone verzen, het is warme hartetaal, het zijn gewigtige, troostrijke waarheden, welke zij ons bij deze gelegenheid doen hooren. Wij willen niet gaarne iemand door stilzwijgen beleedigen; H. H. KLIJN heeft ons getroffen door zijne mannentaal; zijn broeder heeft ons diep geroerd; allen hebben ons voldaan en verrast; maar niet het minste welkom was ons toch het ingezonden stuk van den zanger, die op verre na niet zoo zeer dichter zou moeten zijn, om te kunnen woord houden, ten aanzien der voorgenomene stilzwijgendheid. Keere hij vrij den stroom; dezelve vindt hier of daar, nu of dan, een' uitgang, en breekt met te meer kracht en te schooner bruising uit. Men zie slechts dit Vondelaansch meesterstukje. — Wij hebben WESTERMAN vergeten, die ook een keurig versje ter voorlezing inzond. En bovendien vindt nog een ander plaats, dat echter deze bestemming niet had, maar door den vriendelijken drang des Eerw. ROLL hiertoe werd verkregen, van den uitgever, TEN BRINK.

Van dit alles, en den geheelen loop des feestes, ontvangen wij verslag door de pen des eerw. predikers, dien wij hartelijk dank zeggen voor zijne uitnemend volbragte taak. Indien het ons vrijstaat op een werk van dusdanigen aard aanmerkingen te maken, het zal niet zijn op de beschrijving, maar op de inrigting zelve van het eerste en voornaamste gedeelte dezer eeuwviering. Wij hadden, namelijk, zoo gaarne gezien, dat het een algemeen Christelijk liefdefeest ware geweest; dat alle weldadige gestichten, en dus ook armenverzorgers van alle gemeenten (ten minste voor zoo ver zij Jezus' belijden) waren genoodigd geworden. Het komt ons voor, dat deze daar ruim zoo wèl pasten als de leden van de regtbank of de plaatselijke schoolcommissie, en er zelfs een' meer eigenaardigen en treffenden luister aan zouden hebben bijgezet. En echter merke men dit als geene regtstreeksche berisping van die mannen aan, welke anders, bij de geheele inrigting, zoo veel oordeel en smaak hebben aan den dag gelegd, veel min van den geest der gemeente, die hier, in gebonden' en ongebonden' stijl, doorgaans geheel anders spreekt. Maar, waarschijnlijk hebben zij hierin zwarigheid gevonden, onaangenaamheid, of wie weet wat? gevreesd; en zou ons deze vreeze dan niet bedroeven? Ja, het zij zoo, als H. H. KLIJN zingt:

Zinloos, die zich, (rijp voor 't dwalen)
Aan geen *eigen* kerkband bindt.

Neen, hij kent den kamp om waarheid,
Kent haar heilge worstling niet,
Noch wat stroom van licht en klaarheid,
Uit die eeuwge wrijving schiet:
Die in ijdlen waan blijft dweepen,
Van één kerk, — één wil, — één wet;
En ons in 't gareel wil slepen,
Dat der geestkracht grenzen zet.

'k Juich verrukt met hart en woorden,
Bij de heilge broedermin.

Hetgeen hierop volgt, moet vooral niet vergeten worden:

En ik sluit in de eigen koorden,
Al wat mensch heet, hartlijk in.

Den mensch, en den Christen nog in het bijzonder. Ja — elk zijn smaak! — maar gaarne hadden wij, in sommige dichtstukjes, *Luthers volgelingen* door *Jesus navolgers* vervangen gezien.

Christelijk Maandschrift voor Armen en voor Zondagsscholen. Voor het Jaar 1820. *Door* A. VERWIJS, *Predikant te Deventer. Te Groningen, bij* R. J. Schierbeek. *In kl.* 8vo. 447 *Bl. f* 1-4-:

Toen de Schrijver van dit stukje, ten gevalle van hetwelk wij, schoon dan ook spade, gaarne door onze vermelding eene uitzondering maken, Predikant te *Dokkum* was, gaf hem tot herzelve eene preek voor Armen de eerste aanleiding. Van maand tot maand verscheen een Nommer ten jare 1820, na eene Inleiding over: *den Armen wordt het Evangelie verkondigd*, als No. 1, 2. *Jezus Christus is in de wereld gekomen, om Zondaren zalig te maken.* 2, 3. *Het Lijden van Jesus Christus.* 3. *De Opstanding van Jezus.* 4. *De Hemelvaartsdag en het Pinksterfeest.* 5. *Gesprek over de Ar-*

beid-

beidzaamheid. 6. *Over Geloof en Bekeering.* 7. *Over de Christelijke Deugd.* 8. *Over Doop en Avondmaal.* 9. *Geſprek, over de wijze, waarop ook arbeidende menſchen naar het hoogſte Goed ſtreven kunnen en moeten.* 10. *Over het Kerkgaan.* 11. *Over het danken en bidden.* 12. *Over de Geboorte van Jezus, en het beſluit des Jaars.*

De Eerw. VERWIJS heeft regt goed den toon getroffen, die tot zulk onderwijs vereischt wordt; hij ſchrijft eenvoudig en verſtaanbaar, maar niet plat, en niet beleedigend voor het gezond menſchenverſtand, dat men wel eens te weinig ſchat bij geringe lieden, die toch ook weten, dat zij het bezitten; hij ſchrijft gemoedelijk, vroom, maar geene dweepzucht wawelt hier; de hartelijke en verlichte godsvrucht ſpreekt tot verſtand en hart beide. Dat de Gereformeerde Kerkleeraar, zijner overtuiging getrouw, de waarheid des Evangelies zóó voorſtelt, dat anderen, hier en daar, van zijne voorſtelling nog al meenen te mogen afwijken, zal hem niet ligt iemand kwalijk nemen: hij ergert geene andersdenkenden. Men ontvangt hier, en de prijs is matig genoeg, een regt Christelijk boekje, dat, tot leering, verbetering en troost, dáár toch kome, waar het behoort! Het is waardig, dat er den armen Christen een geſchenk van gemaakt worde, en dat het in de Huizen der Weldadigheid worde gebruikt. Die Godsdienſtleeraars, die geroepen zijn, om den Armen afzonderlijk te dienen met het Evangelie, zullen van hetzelve mede nuts genoeg kunnen trekken; waarom Recenſent het algemeen aanprijst. Het is op zichzelve volledig; maar het was gebrek aan debiet, dat den Uitgever affchrikte om voort te gaan. Dit is waarlijk jammer, en — wij begrijpen het niet. Het Maandſchrift is zeker niet genoeg bekend geweest. Mogt Recenſent den lust hebben opgewekt om het te leeren kennen, en zoo zal wel een tweede jaargang volgen, zoo wij hopen, in denzelfden geest en ſtijl!

Wij hebben geene belangrijke aanmerkingen. Alleen vragen wij aan VERWIJS, of het niet beter geweest ware, dat wij bl. 429 eenvoudig lazen: „ Gij zoudt dit woord verkeerd verſtaan, als gij het liet beteekenen, dat God hen „ goedkeurt," ? Nu geeft het aanleiding tot misverſtand en verwarring. Hier en daar wenschten wij ook wel wat meerdere naauwkeurigheid, vooral daar men leerſtukken aanroert, waar, onzes inziens, bijzonder in ſoortgelijke ſchriften, de taal des

Bij-

Bijbels de bruikbaarſte is, zoo als bl. 76, waar *in onze plaats* niet noodig was. Dan, genoeg! VERWIJS heeft eere van, en hebbe zegen op dit zijn werk!

Galerij van Boosdoeners, of Levensgeſchiedenisſen van Misdadigers. Naar het Hoogduitsch. Te Amſterdam, bij J. C. van Kesteren. 1821. *In gr.* 8*vo. V en* 238 *Bl. f* 2-8-:

Hier hebt ge, Lezers! die nog niet genoeg te lezen hebt, 10 Levensgeſchiedenisſen van Misdadigers, de eene akeliger dan de andere, en van onwaarſchijnlijkheden, zoo als de traag-geloovigen zullen zeggen, of van wonderbare toevalligheden, meer of min voorzien. Waartoe ze vertaald zijn, bevat Recenſent nog niet. J. DE Q. had zijn' tijd wel nuttiger kunnen beſteden. De Voorrede van dien Vertaler is misſchien nog het beste van het geheele boek, om de aanſpraak aan de Jongelingen en Meisjes, met welke in zonderlinge wederſpraak is, onder anderen, bl. 111, de vraag: „Wie zal toch het onervaren meisje als misdadig beſchou„wen, dat zij den ſchoonen, vriendelijken man, die zich „voor eenen welgeſtelden koopman uitgaf, en haar beloof„de te huwen, in den aanvang eenige vrijheden toeliet, en „zich eindelijk geheel in zijne armen wierp?" Ei, ei! geeft men zulke boeken ter lezing aan hen, die men zoo vroom waarſchuwt tegen de verleiding? Het NB., dat ons zegt: *Met dit deel is dit werk compleet*, verheugt ons, om des Vertalers en Uitgevers wille; want — *ohe! jam ſat est.* Het *akelige* boek krielt van fouten, en laat zich, op verſcheidene plaatſen, zeer ongemakkelijk lezen. Doch, het moest ook maar zijn!

Reisje rondom de Wereld; geſchikt om jonge lieden tot de Aardrijkskunde op te leiden. Naar het Fransch van P. BLANCHARD. *Met Platen. Te Rotterdam, bij* J. Immerzeel, Jun. 1821. *In kl.* 8*vo.* 201 *Bl. f* 2-8-:

Wij raden iederen vader en onderwijzer wel zeer, dit reisje eens, en bij herhaling, met zijne leerlingen te doen. Hij leg-

legge de kaart op tafel, en volge het boekje. Het algemeene en meer drooge (ligging van landen en volken) wordt den jongelieden verzangenaamd door de vermelding van een en ander, tot land- en volkkunde, voortbrengſelen van den grond, landaard en geſchiedenis betrekkelijk. Bijzonder behaagt ons de kortheid van iedere afdeeling. Zoo blijft niet alleen, hetgeen bij dit onderwijs hoofdzaak wezen moet, wezenlijk de hoofdzaak, en wordt niet, gelijk anders wel eens het geval is, te zeer over het hoofd gezien door den leerling, maar heeft de onderwijzer ook gelegenheid, terwijl hij langzaam voortgaat, om mondeling het onderwijs nog meer te verzangenamen door bijverhalen, waartoe het eenen eenigzins kundigen man aan geene ſtof ter afwisſeling kan ontbreken, en met welke al meer en meer uitvoerige verhalen hij zijne kweekelingen beloonen kan, en hunnen leerlust tevens opwekken tot andere vakken van wetenſchap. Hetgeen het boekje bevat, en alzoo ieder kind zich eigen maken kan, zorge hij maar, dat blijke het geheugen te zijn ingeprent; daaraan worde telkens voldaan, eer hij door meer onderhoudende verhalen beloonen wil. De plaatjes dienen ter opheldering, en zijn voldoende; men heeft er ſlechts eene goede landkaart bij te voegen.

De kleine Zimmerman, of de Aarde en hare Bewoners; een Leesboek voor de beſchaafde Jeugd. Door P. G. WITSEN GEYSBEEK. *Iſte Deel. Met Platen. Te Amſterdam, bij* G. Portielje. 1821. *In kl.* 8*vo.* 160 *Bl. f* 1-14-:

Wij wenſchen de voortzetting van dit nuttig en onderhoudend werkje voor de jeugd, welke van de goedkeuring, waarmede het ontvangen wordt, zal afhangen, en waarop wij alzoo goede hoop hebben. Het is geenszins een uittrekſel of verkorting van het op den titel genoemde boek van ZIMMERMAN, maar ſlechts eene voorbereidende lecture tot het voortreffelijk werk van dien ſchrijver. Het bedoelt de verzangenaming van het onderwijs bij de aardrijkskundige leſſen. Het is eene bijdrage tot de kennis van volken en landen, en zal tot het verder onderzoek daarvan, en van geſchiedenis en oudheid, uitlokken. De ſchrijver ſtelt zich tot zijne lezers jongelieden van 12 tot 15 jaren voor. De hier

voor-

voorkomende ſtukjes, van meerdere of mindere uitgebreidheid, ſtaan ieder op zichzelve; en bindt zich de ſchrijver bij dezelve juist niet aan eene geographiſche volgorde. Ziet hier den inhoud: 1) *Portugal, Liſſabon, Brazilië.* 2) *Eene groote Moskee in Alexandrië* (waarvan ook eene afbeelding gegeven wordt.) 3) *De Zoutwerken van Wieliczka.* 4) *Bijzonderheden wegens eenige wilde Volken in Noord-Amerika.* 5) *Het Eiland Madera.* 6) *Het Rijtuig der Kamſchatdalen.* 7) *Athene, in Griekenland* (mede hier afgebeeld.) 8) *Bijzonderheden, wegens Archangel, in Rusland.* 9) *Het Eiland St. Helena* (met een aardig plaatje.) 10) *Het Eiland St. Kilda.* 11) *De Houtuloſſen.* De plaatjes bevallen ons; behalve de genoemde, zien wij *den Koning der Semiolen* tegenover den titel, en *het Opperhoofd der Nadoueſſiërs* in N°. 4; deze beide gekleurd. Het werkje zal inderdaad onze jongelieden leerzaam onderhouden.

Amſterdamſche Almanak, tot Nut en Vermaak. 1822. *Te Amſterdam, bij* Gebroeders van Arum. *f* 1 - 2 - :

Komen wij wat laat met onze aanmelding, het boekje is ons ook niet vroeg ter hand gekomen. — Wij vinden den inval onaardig noch onbelangrijk, een Jaarboekje te leveren, voornamelijk aan de afbeelding (de beſchrijvingen zijn, in dit, wat al te oppervlakkig) der voornaamſte NIEUWE Gebouwen, zoo in deze als andere Steden, gewijd. Het zijn hier ſlechts losſe, doch niet onbevallige of onnauwkeurige ſchetsjes. (Het boekje is ook niet zeer hoog in prijs.) Zij bepalen zich tot *Amſterdam*, en wel tot het nieuwe Lokaal, voor het *Leesmuſeum* beſtemd, het *Stadhuis*, de *R. K. Kerk op den Singel*, en het *Park*. (Er is ook nog een *Meugelwerk* bijgevoegd, en aan den *Reiswijzer* is inderdaad bijzondere oplettendheid beſteed.) Mogt deze Stad alleen (de Lezer vergeve eenen *Amſterdammer* dien wensch!) bij voortduring overvloedige ſtoffe opleveren voor vele jaren!

BOEKBESCHOUWING.

Leerredenen, over de Lijdensgeſchiedenis van onzen Heer, Jezus Christus; met Aanmerkingen van G. C. B. MOSCHE. *Uit het Hoogduitsch. Iſte en IIde Deel. Te Amſterdam, bij* ten Brink en de Vries. 1820, 1821. *In gr.* 8vo. *Te zamen X*, 868 *Bl. f* 6-10-:

De titel van dit werk (van hetwelk het derde deel, waarmede het zal geëindigd zijn, nog niet te onzer kennisſe kwam) leert hetzelve niet volkomen kennen. Het beſtaat uit Leerredenen, overgenomen, maar met zamentrekking en verandering van het noodige, uit de *Predigten über die Leidensgeſchichte Jezu Christi, aus dem Werken verſchiedener Verfaſſer geſammelt*, en ook uit andere werken van voorname Duitſche Schrijvers: de Aanmerkingen zijn niet alleen die van MOSCHE, (in zijne, zoo wij hopen, meer en meer gebruikt wordende *Erklärung der Leidensgeſchichte*) maar ook, zegt de Voorrede, van andere groote Uitleggers. Men ontdekt echter niet, wie deze anderen, behalve SCHLEGEL, zijn.

Deze beide deelen behelzen 25 leerredenen, als: 1. *Over de beste wijze, om de Lijdensgeſchiedenis van Jezus met nut te overdenken.* 2. *Over de aanſlagen van den Joodſchen Raad tegen Jezus.* 3. *Het Avondmaal van onzen Heer Jezus Christus.* 4. *Over de oogmerken der voetwaſſching, door Jezus aan zijne jongeren (leerlingen) verrigt.* 5. *Over het met den Joodſchen Raad afgeſproken verraad van Judas.* 6. *Over de ontdekking van den verrader.* 7. *Over de voorſpelling van Jezus aan zijne Discipelen, gedaan bij zijn heengaan naar den Olijfberg.* 8. *Over Jezus, als, in zijnen doodsangst, niet ſlechts een martelaar der deugd, maar ook een offer voor onze zonden, en een voorbeeld van broederliefde.* 9. *Over Jezus ware grootheid, bij zijne gevangenneming.* 10. *Over de ſchandelijke vlugt der Discipelen, ezv. Eene waarſchuwing*

voor de Christenen, om hunnen Heer nooit te verlaten. 11. *Over de misdaad van den grooten Raad te Jeruzalem.* 12. *Over de verloochening van Jezus door Petrus.* 13. *Over het navolgingwaardig berouw van Petrus.* 14. *Over het verſtandig gedrag, dat een Christen behoort te houden, bij de drieste aanvallen op zijn geloof.* 15. *Over de ijsſelijke gevolgen der zonden, blijkbaar uit de wanhoop van Judas.* 16. *Over de beſchuldigingen tegen Jezus, bij den Romeinſchen Landvoogd ingebragt.* 17. *Over de goede belijdenis van Jezus voor Pilatus.* 18. *Over het misdadige der ijdele wereldsgezindheid.* 19. *Over de vruchteloozе pogingen van Pilatus, om Jezus van de doodſtraf te bevrijden.* 20. *Over den grooten ſmaad van den Koning der Eere, die zelfs een' Heiden trof.* 21. *Over de verwerping van Jezus door de Joden.* 22. *Over het heengaan van Jezus naar Golgotha.* 23. *Over de aandoenlijke aanſpraak van Jezus, op den weg naar de ſtraffplaats.* 24. *Over de oogmerken van den ſmadelijken en ſmartelijken kruisdood van Jezus.* 25. *Over het opſchrift, boven het kruis van Jezus geplaatst.*

Vreemd mag de rangſchikking van ſommige leerredenen ſchijnen (men zie de derde tot de zesde); en dat ook hier weder de afſcheidsrede en bede van Jezus niet voorkomen, is een waar gebrek, waarop in DE KONING's *Dagelijkſche Oefeningen* en *Handleiding* niet te vergeefs behoorde opmerkzaam gemaakt te zijn. In geene bijzonderheden kunnende treden, uit hoofde der ons vergunde ruimte, verklaren wij alleen, deze Leerredenen, over het geheel, met genoegen doorlezen te hebben, en niet te twijfelen, of ze zullen hun tot een nuttig huisboek verſtrekken kunnen, die in het lijden van Jezus eene verzoening onzer zonden zoo wel, als het verhevenſte voorbeeld der godsvrucht en deugd eerbiedigen, en zich hier in hun geloof ſterken, en in hunnen ijver tot de deugd aanmoedigen kunnen. Wij zouden ons echter anders hierover meenen te moeten uitdrukken, dan b. v. geſchiedt, I. 57. *De Regter der geheele aarde zoude hem onmogelijk hebben kunnen ſtraffen — indien hij niet vrijwillig het lij-*

lijden op zich genomen had. En, nu dit het geval is, heeft dan die Regter Hem geſtraft? De Bijbel; in welken wij ook niet van de *voldoening* voor onze zonden lezen, zoo als hier II. 409, geeft waarlijk geene vrijheid tot zoodanige regtzinnigheid. Dat Pſalm LXIX zoo, zonder eenige bedenking, Meſſiaansch gemaakt wordt, (ald. 408) zal ook wel geene goedkeuring vinden bij hen, die op uitlegging der H. Schrift zich toeleggen. Ook zouden wij analogisch anders meenen te moeten voorſtellen, dan (I. 66) geſchiedt: *In Christus naam wordt eerst de boete, en dan de vergeving der zonde gepredikt.* Doch, het is hier de plaats niet voor uitweidingen. — Hoezeer de leerredenen, over het geheel, in een' gepasten stijl zijn voorgedragen, hadden wij hier meer en daar minder verheffing van denzelven gewenscht; en van langdradigheid is althans dit werk niet wel vrij te pleiten, die, immers ons, de lezing wel eens deed vervelen. — Van onderſcheiden aard zijn de aanmerkingen aan den voet der bladzijden. Aan ſommige opheldering beſtaat nog behoefte. Sommige aanmerkingen zijn of geheel onnoodig, of tamelijk onbewezen. Niet weinige zijn der behartiginge hoogstwaardig en zeer lichtgevend; enkele zijn verraſſend. Ziehier eene, waar ons het boek openvalt, (II. 360) niet omdat dezelve nieuw is, of omdat zij onze gave toeſtemming heeft, maar tot een proefje: *Men verſtaat* (Luk. XXIII: 31) *door het groene hout ja wel doorgaans den Heiland en zijne ware belijders, en door het dorre, de ongeloovige en hardnekkige Joden; maar de geheele zamenhang bewijst, dat deze woorden,* (vs. 31) *als door de ongelukkige Joden uitgeſproken wordende, moeten beſchouwd worden. En deze erkenden toch Jezus niet voor een' groenen, en zich voor dorre boomen. Werden ook bovendien bij het onheil, dat Jezus voorſpelde, zijne aanhangers niet uit het gevaar gered?* Elk gevoelt echter, dat dit laatſte alleen *bewijst*, zoo het eerſte mag gelden, en — ieder zoekt niet op dezelfde wijze den zamenhang.

De vertaling van dit werk is in goede handen gevallen. Op geene feilen van aanbelang ſtieten wij, behalve op

zich herinneren aan, voor *iets aan zich*, eene modefout, en *laten wij*, voor *laat ons*, in het gebruik waarvan de Vertaler zich niet gelijk is.

Dat dit werk voor onze natie *behoefte* was, gelooven wij volſtrekt niet; maar evén zoo gereed onderſchrijven wij, voor het overige, het oordeel dier kundige mannen, die de Vertaler zegt omtrent de uitgave dezer Leerredenen geraadpleegd te hebben: dat, namelijk, dit werk een zeer nuttig huisboek zijn kan voor godsdienstminnende huisgezinnen, en jonge Christenleeraars hier nog wel iets zullen vinden, waarvan zij met vrucht gebruik kunnen maken. Maar; maar — het kost alweêr zoo veel geld!

Leerredenen ter Christelijke vieríng van den Kinderdoop, plegtige toediening van den Doop aan Bejaarden, en openbare bevestiging en inzegening van nieuwe Leden der Kerk, door F. VAN TEUTEM, *Christenleeraar te Utrecht. Aldaar, bij* O. J. van Paddenburg en O. J. van Dijk. 1821. *In gr. 8vo. XII, 226 Bl. f* 1-16-c

Gelijk de heer VAN TEUTEM een der genen was, welke zich, naar aanleiding van zekere prijsvraag, als verſtandige ijveraars voor eene verbeterde, meer treffende en harttroerende inrigting der openbare godsdienstoefening bij de Protestanten, al vroeg deden kennen, en hij, hetgeen hij te dezen opzigte had geleerd, ook zocht in praktijk te brengen, den kinderdoop aan zijn eigen kroost in het bijzonder op eene geheel opzettelijke en plegtſtatige wijze met leerrede en aanſpraken vierende, welke hij daarna ook ſoms in het licht gaf; gelijk hij, bovendien, door zijne bijbelſche tafereelen, in twee bundels uitgekomen, toen reeds krachtig medewerkte tot eene losſer en ſmakelijker behandeling van vele bijbeltekſten, en alzoo tot verbetering van den kanſelſtijl niet alleen, maar ook tot opwekking van de zucht voor het genoemde heilige boek; zoo is hij, bij de latere groote vorderin-

ringen in de geestelijke welſprekendheid, en den overvloed van ſchoone voorbeelden, in openbaren druk uitgekomen; voortgegaan, van tijd tot tijd leerredenen en andere God-verheerlijkende ſtukken, bij onderſcheidene gelegenheden gebezigd, aan het godsdienſtig publiek te ſchenken, en ontvangen wij ook nu wederom een boekje uit zijne hand, dat ons 's mans behandeling van den doop, hetzij aan kinderen of bejaarden, als ook van de openbare bevestiging der aannemelingen, in vroegeren leeftijd reeds met het teeken des doops begunſtigd, doet kennen. Hij maakt, trouwens, van de ſchikkingen, omtrent een en ander, door de hooge kerkvergadering der bijzonder zoo genoemde Hervormden, een dankbaar en roemrijk gewag in zijne voorrede, die ons tevens leert, welke bepaaldelijk de kinderen of jonge lieden waren, aan wier heiliging in het openbaar elk dezer ſtukken was toegewijd. En, gelijk dit over het geheel weinigen zijn, de gemeente te Utrecht, zoo als meest alle die van 's mans kerkgenootſchap, ſlechts kleine uitgebreidheid bezittende, zoo vinden wij daaronder niet min dan vier eigene kinderen van den prediker, allen, zoo het ſchijnt, naar ligchaam en geest zoo gelukkig opgegroeid, dat zij het ouderhart tot ware vreugde mogen verſtrekken. Het behoeft naauwelijks aangemerkt te worden, dat dit een en ander een' verhoogden gloed, en teffens eene eigenaardige kleur, aan deze ſtukken geeft, die ze misſchien wel niet geſchikt maken om algemeen en zonder geest der onderſcheiding te worden nagevolgd, maar die echter der lecture, voor velen, een nieuw belang en genot zullen bijzetten. De heer VAN TEUTEM ſpreekt gewoonlijk als in een' vriendenkring, ja in zijne eigene familie; en ſomtijds dachten wij hierbij wezenlijk aan een' of anderen Aartsvader, die zijne kinderen zegent, vermaant en voorgaat, bij het offer of de plegtige geloſte aan Jehova. Men weet, dat de Remonſtranten in het ſtuk van den doop (om die, namelijk, reeds in de kindschheid of eerst in volwaſſen' ouderdom toe te dienen) geene partij gekozen, maar, naar hunne algemeene beginſelen, aan ieder vrijheid ge-

laten hebben, om hierin te handelen naar overtuiging. Geheel in dezen geest, verbindt VAN TEUTEM dan ook menigmaal de openbare bevestiging zonder doop met den doop der bejaarden zelven, jonge lieden van beide ſoort teffens aannemende, en, onder eene kleine wijziging, met dezelfde aanſpraken en gebeden der gemeente als binnenleidende.

Ziehier den inhoud, zoo veel mogelijk bekort. I. Algemeen overzigt der reine vreugde, welke wij aan en in onze kinderen kunnen hebben. Luk. I: 57, 58. II. De godsdienſtige verpligting der ouderen, in verband met de waarde en beſtemming van hun kind, enz. Luk. I: 66. Beide bij gelegenheid van kinderdoop. III. De Chriſtelijke doop aan onze opregte hartsverbetering en onzen zedelijken wasdom geheiligd. Hand. XXII: 16. Voor den doop der bejaarden. IV. Aanneming en belijdenis van het Chriſtendom, als een beſliſſend ſcheidpunt voor ons volgend leven. Joan. VI: 67—69. Doop en bevestiging. V. De heilzame invloed der godsdienſtige waarheden, enz. Joan. IV: 13, 14. Bevestiging. VI. Jezus, Leeraar, Voorbeeld, en Behouder. Joan. I: 46. Doop en bevestiging. VII. Belang der vroege godsvrucht, enz. Pred. XII: 1. Bevestiging.

Elk zal de gepastheid dezer onderwerpen en, althans doorgaans, ook der tekſten erkennen. De behandeling van dezelve in het algemeen behoeft hier niet beoordeeld te worden, omdat de prediker als zoodanig bekend genoeg is, en ſtukken als deze ook geenen maatſtaf voor iemands gewone predikwijze kunnen opleveren. Trouwens, elk heeft gemeenlijk al iets, dat hem onderſcheidt, en bij dezen bijzonder geliefd, bij dien min gezocht maakt, vooral in een kerkgenootſchap, waar niet ſlechts de denkwijze allerlei vrijheid geniet, maar ook de leeraars meer op zichzelve ſtaan, hier en daar verſtrooid zijnde, en maar zelden in de gelegenheid, anderen te hooren, met hen om te gaan, of zelfs uit aanhoudend verſchijnende geſchriften te leeren, welke thans de meer bijzondere denk- en zeggingstrant hunner naaste broederen is. Zoo wij te dezen aanzien eene aanmerking moesten

ten maken, het zou zijn, dat die ſtukken in dezen bundel ons wel het meest behaagden, die de afdeeling van het behandelde onderwerp het meest naauwkeurig opgeven. Zonder dat vloeijen de deelen misſchien wel een weinig te zeer in elkander, en de toehoorder weet niet zoo bepaald, waarop de ſpreker nu juist doelt.

Nergens hapert het aan ſchoone gedachten, in eenen vloeijenden ſtijl gekleed. Veel mensch- en wereldkunde, maar inzonderheid vele warmte, ſtralen in leerredenen en aanſpraken door. Veel beleid en ſmaak heerſchen in de ganſche behandeling der plegtigheid. Veel blijk van hartelijke en opregte verkleefdheid aan den geopenbaarden godsdienst van Jezus is overal zigtbaar. Met de belijdenis, die hij in het openbaar van zijne aannemelingen vordert, zal ook wel niemand ontevreden zijn; inzonderheid wanneer hij in aanmerking neemt, dat het den Remonſtrantſchen leeraar, natuurlijk, zelfs niet vrijſtaat, eenige bijzondere bepaling van betwiste leerſtukken als *geloofsbelijdenis* te vorderen. Er is, in het bijzonder, een ruim en gepast gebruik van de taal der H. ſchrift in dit kanſelwerk gemaakt. En de voorſtelling van Jezus, als Gods beeld op aarde, heeft ons, op meer dan één plaats, regt getroffen.

Ten flotte blijft ons niets over, dan eene kleine aanhaling, waartoe wij, zonder veel zoekens, het volgende, uit het midden der laatſte leerrede, beſtemmen: „Wanneer wij, gelijk ons dit het naaſte dient en betaamt, ons onderzoek met de kennis van onszelven aanvangen, dan vinden wij, als ware het, twee naturen in ons, met elkander in gedurigen ſtrijd. Immers, zijn wij, naar onzen aanleg en onze beſtemming, *zedelijke* — wij zijn niet minder, maar onze behoefte en ons belang, *zinnelijke* wezens. Het evenwigt in ons beſtaan wordt daarbij ligt verbroken, en wat wij dan aan ons hooger deel gemakkelijk miſſen, wordt ook niet zelden nimmer weer geheel herſteld of vergoed. Daarom ontvangt het menſchelijke verſtand zoo gereedelijk het begrip van eenen Hoogeren, en heeft de Eeuwige zelf zijne wet, die ons eenvoudig

gebiedt *het goede te doen* en *het kwade na te laten*, met zoo onuitwischbare letteren in ons hart geschreven. Naarmate dit begrip van eenen Hoogeren meer regtstreeks ontwikkeld en ons gevoel van verpligting aan de zedelijke wet levendiger wordt opgewekt, loopen onze voeten minder gevaar van uit te wijken, en ontvangt de inwendige mensch meer kracht en leven tot eigen beheer, vrije wilsbepaling, zedelijke verheffing en ware volkomenheid. Maar zietdaar dan ook aanstonds het wezenlijke belang der tijdig aangebragte en vroeg gevatte begrippen en beseffen van GOD en Godsdienst in het gemeen! De ontwaakte lust wordt daarbij aan erkend gezag gehoeid, en ook de neiging voor het Heiligst Voorwerp is weldra te zeer ontgloeid, om geheel en alleen, zonder wederhouding, gevangen en verward te kunnen raken in den strik der lagere begeerlijkheid. Hoe verrassend en bedwelmend is ook anders de op eens ontlokene bloei der jeugdige zinnen! Alles ademt genot, en de bevallige levensroos, die het meest schittert en bekoort, verbergt wellig onder hare gevaarlijke struiken de kwaadaardige adder, die onvoorzien het hart doorboort. Maar gij wandelt, vurige jongeling en teedere maagd, niet slechts in het licht van den GOD der Natuur, die, daar Hij u overal zegenend ontmoet, uwe dankbaarheid bezielt tot het zoeken van zijn welbehagen. Gij ook wandelt aan de hand van den GOD van uw hart, die, terwijl Hij te gelijk waarschuwt en vermaant, beveelt en bestuurt, zijne gebiedende en rigtende stem in uw binnenste uitbreidt en verheft. Wat gij in het duistere bezint of poogt, gij verbergt voor zijn heilig aanschijn uwe geheimste gedachte niet, en met bezoedelde handen kunt gij in zijn rijk niet komen. Door zintuigelijk gevoel en genot wil Hij ook wel uw tegenwoordig bestaan verzadigen en verkwikken; maar toch het ligchaam, waarin hier de onsterfelijke ziel voor eenen tijd mag wonen, heeft Hij zich tot eenen Tempel van matigheid, kuischheid, zedigheid, ingetogenheid, ootmoed en zelfbeheer verkoren. „ *Het stof keert ook* „ *eerlang weder tot de aarde, waaruit het genomen is;*

„ *maar*

„ *maar de geest gaat tot* GOD, *zijnen maker.* — *Wat* „ *baat het u dan, o mensch! de geheele wereld te gewin-* „ *nen, en gij lijdt ſchade aan uwe ziele?* — *Zoek eerst het* „ *koningrijk* GODS *en zijne geregtigheid* — geenen „ ſchat, dien de mot verderft en de roest verteert. *Uw* „ *ſchat is in den Hemel. Waar uw ſchat is, daar moet* „ *ook uw hart zijn.*" Wie is in ſtaat, met deze begrippen en beſeffen, levendig in den geest en in het hart geprent, roekeloos te zondigen, en tegen GOD en zijn geweten vermetel op te ſtaan? Wie zou daarbij ook geene ligtzinnige dwaasheid en jeugdige afdwaling met ware ſchaamte en hartgrondig berouw gaarne boeten en vergoeden? Maar werkt dan ook de vroege godsvrucht, uit den grond van haar beſtaan, niet als een wezenlijk tegengif tegen de driften van het hart en de uitſpattingen der zinnelijkheid, en is zij niet tevens in die gemeene en bepaalde ſtrekking het krachtigſte behoedmiddel tegen de gewone verleidingen der jeugd?"

Vijf Leerredenen, over Romeinen IX, door P. J. VAN DER WOUDE, *Leeraar bij de Doopsgezinden te Oldeboorn in het Oude Huis. Te Heerenveen, bij* F. Heſſel. 1821. *In gr.* 8vo. *VI en* 98 *Bl. f* :-18-:

Men zal wel op nog niet honderd bladzijden, en die niet eens zeer bezet zijn, van een zoo gewigtig gedeelte van den Brief aan de Romeinen, waarbij twee volgende Hoofdſtukken behoorden gevoegd te zijn, geene volledige behandeling verwachten. Nu, men bedriegt zich niet. Schoon VAN DER WOUDE vertrouwde, *dat hij de rede van Paulus in een klaar en duidelijk licht had voorgeſteld*, (bl. 49 en elders) begrijpen wij zeer wel, dat zijne hoorders *meerder licht en klaarheid van het lezen zijner Leerredenen hoopten.* (Voorb. bl. IV.) Wij twijfelen echter, of derzulker verwachting zich hierbij zal voldaan vinden. Aan BOSVELD's verklaring zullen ze meer, en genoeg hebben. Hier wordt over niet weinig,

ten toch wel een opheldrend woord behoefde, of geheel gezwegen, b. v. over de woorden, „*Jakob heb ik liefgehad*" ezv., of moeijelijke en gewigtige plaatsen zoo *lovi manu* behandeld, alsof ze niets te beduiden hadden, b. v. Paulus betuiging, „*ik wenschte wel verbannen te zijn van Christus*," en, „*dewelke is God, boven allen te prijzen*," ezv. Tot opheldering van deze en soortgelijke plaatsen is, bij den kortheidlievenden Prediker, geene meerdere ruimte noodig, dan b. v. in deze aanhaling, bl. 69. „*in het zeventwintigste, achtentwintigste, en negenentwintigste vers.*" Blijkbaar verkeerd is niet zelden de gegevene verklaring; en dat VAN DER WOUDE alsdan de man niet is, om hen, die dit behoeven, duidelijk, grondig en *conſequent* over des Apostels vertoog te leeren denken, ziet elk, die wat zien kan, terſtond, als hij, om maar iets te noemen, leest, dat de woorden, „*in Iſaak zal u het zaad genaamd worden*," dus zijn te verſtaan: „*daardoor* (waardoor?) *zult gij* (NB.) *naar den geest, ware nakomelingen hebben, die aan u in Godsvrucht gelijkvormig zullen zijn, en tot wien mijne beloften behooren!*" Zou den man BOSVELD's arbeid onbekend zijn? en hoe is het anders mogelijk, niet te gevoelen, dat men zoo niet opheldert, maar verbijstert! „*Het is niet des genen, die wil, noch des genen, die loopt, maar des ontfermenden Gods;*" dit moet beduiden: „*Het baat niemand, die naar zijn eigen wil, en naar zijn eigen welgevallen* (hoe juiste onderſcheiding!) *de middels* (middelen) *en de wijze zijner behoudenis verkiest, en daardoor ijvert om zich bij God aangenaam te maken; maar die eerbiedig met een Godvruchtig oogmerk zich tot God bekeert en toevlugt neemt tot zijne ontferming, welke hij door zijne barmhartigheid heeft bekend gemaakt.* Dit wilde Paulus zeggen," zegt Do. VAN DER WOUDE. *Non credo, bone!* VAN DER KEMP heeft het in zijne *Theodicee* beter geraden, verklarende vs. 16: „*'t Was niet het werk van een' willekeurigen, of zich overijlenden, maar van een' genadigen God.*"

Als Leerredenen lust het Recenſent niet, deze opſtellen

len te beoordeelen. Men zoeke ten minſte geene eenheid in dezelve, en de ſtijl is althans niet onderhoudend, veel minder verheft dezelve de aandacht, noch beweegt hij het harte. Licht en warmte ontbreekt; en Recenſent verlangt niet, dat meer. Leerredenen van deze ſoort, door VAN DER WOUDE gehouden, buiten *het Oude Huis* mogen komen: want — wat heeft men er aan?

Gedenkſtuk voor de Chriſtelijke Proteſtantſche Gemeente te Antwerpen; opgerigt in eene Leerrede over Pſalm LXXXIV: 1—5, uitgeſproken den 1 Julij 1821, bij de eerſte en plegtige opening der nieuwe, voor haren Eerdienst beſtemde, Kerk, door C. P. WINCKEL, *Predikant bij genoemde Gemeente. Te Rotterdam, bij* J. van Baalen. 1821. *In gr.* 8vo. 40 *Bl. f*:-8-:

„ *Kunstregters*," zoo ſchrijft Do. WINCKEL, in zijn voorberigt, „ zullen in mijne redevoering veel ge„ brekkigs in vorm, ontwikkeling, en ſtijl ontwaren; „ maar ik houde mij overtuigd, dat zij mijn doel liefde„ rijk zullen beoordeelen, en in aanmerking nemen, dat „ ik een grijsaard ben, en van geboorte een Hoogduit„ ſcher, die in die betrekking nog gedurig prediken „ moet." Wie zoude hier nog op kleinigheden, met name op een geijkt woord, dat in *deze* preek niet wèl ſtaat (bl. 39), vitten durven, of liever willen? Maar, geenerlei ſoort van medelijden behoeft de pen der kritiek hier te beſturen. WINCKEL heeft, onzes oordeels, geſproken, zoo als het *hem*, zoo als het hem *toen* paste, en geleidelijk en *con amore* heeft hij woorden van waarheid en gezond verſtand, die den ſteller dezes verſlags meer dan eens bewogen, voorgedragen. Vreemd is het verſchijnſel, bl. 35—37: eene Hoogduitſche aanſpraak aan de leden zijner gemeente ſtaat tusſchen de zoogenoemde pligtplegingen, in de Nederlandſche ſpraak gedaan; maar dit verwekt, in plaats van hinder, naar des Recenſents gevoel, geene ge-

geringe aandoening van deelneming in de taal des hartelijken ſprekers. Die taal is voorts zoo min als de ſtijl gebrekkig, en beider zuiverheid ſtrekt den grijsaard, en die in die taal niet gewoon is te prediken, tot geene geringe eer. Het voorberigt is lezenswaardig, *en* om hetgeene men er historisch vindt aangaande het kerkgebouw der Protestanten te *Antwerpen*, *en* om de betuigingen van WINCKEL's verdraagzame denkwijze, en van zijne vijfjarige ondervinding van de verdraagzaamheid van andersdenkenden. Wie leest dit zonder genoegen? Het worde hier niet nedergeſchreven, opdat men deze leerrede zelve moge lezen. Aangenaam is, na dit voorberigt, de naamlijst van inteekenaren binnen *Antwerpen*, op welke men niet weinige krijgslieden genoemd vindt.

Een en andermaal leest men hier van *Katholieke* Medechristenen; dit zij toch voortaan, als ze in zulke onderſcheiding voorkomen, *Roomsch-Katholieken*, voor welken de dienst der echt-Evangeliſche Chriſtenleeraars tot veel zegen verſtrekken moge, en wel verſtrekken zal, wanneer men ſlechts de *verlichting des verſtands* haren gang laat gaan; en, wie zal haren voortgang ſtuiten?

De Veneriſche Ziekte, in al hare wijzigingen en gedaanten, door JOHANN WENDT, *praktiſerend Geneesheer, gewoon Hoogleeraar te Breslau, enz. Naar het Hoogduitsch, door* G. J. POOL, *Doctor en praktiſerend Chirurgijn te Moordrecht. Te Rotterdam, bij* J. Hendrikſen. 1821. *In gr.* 8*vo. XVI en* 332 *Bl.* *f* 3-6-:

Dit werk verdient, naast dat van SWEDIAUR, eene gunſtige onderſcheiding onder die geſchriften, welke er over de Venusziekte in onze taal bekend zijn. In den grond is er tusſchen beide werken weinig verſchil, dan dat SWEDIAUR zijn onderwerp met meer uitvoerigheid en oorſpronkelijkheid behandelt. Hij heeft, zoo wel in de

de beſchouwing als in de behandeling der kwaal, zijne hem eigene manier; WENDT volgt meer de algemeene grondregelen der kunst, en ontleent voor de bijzondere gevallen van dezen dit, van genen dat. Uit een wetenſchappelijk oogpunt geven wij daarom den eerſten verre de voorkeur; terwijl wij den laatſten, daarentegen, beter keuren tot een handboek voor den Genees- en Heelmeester ten platten lande, voornamelijk zoo als het nu vermeerderd is met aanmerkingen van den ervaren' Goudaſchen Geneesheer BUCHNER, welke inderdaad de waarde van dit werk zeer vermeerderen.

Wat de orde der behandeling aangaat, na eenige voorafgaande aanmerkingen over den naam, den oorſprong en de geſchiedenis der kwaal, treedt de Schrijver eerst in eene nadere beſchouwing der *primitive* Venusziekte, waarvan hij de voornaamſte wijzigingen, naar gelange van de verſchillende plaats des gebreks, in derzelver loop en gevolgen naſpoort, en de onderſcheidene geneeswijzen opgeeft en overweegt; hierbij, althans bij de meest gewone vormen, b. v. den *druiper*, in vele bijzonderheden, vooral wat de manier van behandeling aangaat, tredende. Vervolgens tot de *ſecundaire* of algemeene Venusziekte overgaande, ſpreekt hij eerst over dezelve in 't algemeen, daarna over derzelver behandeling met het kwik, waarbij hij dan de voornaamſte bereidingen van dat metaal doorloopt; hierop volgt eene meer afzonderlijke beſchouwing der voornaamſte wijzigingen of gedaanten der algemeene Venusziekte; waarna hij wederom tot het kwik terugkomt, en de voorzorgen leert kennen, bij deszelfs gebruik in acht te nemen; eindelijk beſluitende met een enkel woord over de Veneriſche ziekte bij jonggeborenen, en over de genezing dier ziekte zonder kwik. Men ziet uit deze opgave, dat de orde der behandeling in het laatſte gedeelte niet geheel is goed te keuren.

Om nu ook in eene enkele bijzonderheid te treden, en den geest van het werk daardoor wat nader te leeren kennen: ten aanzien van den oorſprong der ziekte ſchijnt

de

de Schrijver het meest met hen te houden, die haar met de ontdekking van Amerika in verband beschouwen. Zoo ons voorkomt zeer ten onregte; en wie van het tegendeel overtuigd wil zijn, behoeft SWEDIAUR op dit stuk slechts na te lezen. Ook is het wat erg, te zeggen, dat HENSLER en GRUNER het gevoelen, omtrent de verspreiding der Venusziekte door de *Maranen*, *inzonderheid door hun gezag* hebben getracht te bewijzen. De zaak zelve daargelaten, hebben die verdienstelijke Geleerden voor hun gevoelen *goede gronden* aangevoerd, en niet als *ex tripode* gesproken. — Wat den aard en de ontwikkeling der kwaal betreft, WENDT beschouwt, te regt, de eigenlijke Venusziekte als een gevolg der plaatselijke, en den druiper als van dien laatsten aard zijnde. Hierin schijnt de Vertaler, en ook Dr. BUCHNER, van hem te verschillen, en druiper- en chankergift als van onderscheiden aard aan te merken. Wat zij bijbrengen, heeft Recensent echter niet overtuigd. Dat chankers het halve roedehoofd kunnen wegvreten, zonder dat daaruit een druiper ontsta, bewijst niets. Allerlei prikkels kunnen druipers verwekken, dus ook het chankergift, hetzij het dan van denzelfden of van een' anderen aard zij als het druipergift. Geschiedt het dus niet, zoo moet dit van de gesteldheid der pisbuis afhangen. Even zwak is het bewijs, ontleend uit het niet krijgen van Venusziekte, na eenen herhaalden, door gewone middelen, zonder kwik, behandelden druiper. Hoe zeldzaam is de druiper venerisch! en, zulks zijnde, hoe dikwijls wordt dan het gift nog vernietigd en ontlast door den loop dier ziekte zelve! — Bij de behandeling van den druiper vindt WENDT slechts zelden plaats voor de inspuitingen. Hierin zijn wij volkomen met hem van eenerlei gevoelen. Zij zullen dikwijls de prikkeling en ontsteking eer vermeerderen dan verminderen, en kunnen, zoo 't ons voorkomt, naauwelijks zijn aangewezen, dan, ter verzachting, van olieën slijmachtige middelen, of ter bestrijding van het gift.

Bij de geneeswijze van de bindvlies-ontsteking uit opgestopten druiper wordt aan de manier van SPANGENBERG,

BERG, met regt, de voorkeur gegeven; hierbij moet men echter aanmerken, dat SWEDIAUR omtrent dezelfde behandeling voorſtaat.

Bij de beſchouwing van de geneeswijze der algemeene *Syphilis* worden de bijzondere aanwijzingen tot de verſchillende behandelingen met het kwik zeer naauwkeurig en oordeelkundig uiteengezet, en inzonderheid aangetoond, dat geene in alle gevallen de voorkeur verdient; hetwelk ten aanzien van de nu, door verſcheidene Franſche en Duitſche Artſen, zoo verhevene kwijl- en hongercuur een woordje op zijn pas is. Drie waarnemingen van Dr. BÜCHNER toonen intuſſchen het nut dier geneeswijze in verouderde gevallen.

Over het geheel is de vertaling wel, ſchoon niet vrij van taalgebreken.

Algemeene Geſchiedenis, in vier-en-twintig Boeken, ontworpen door J. VON MÜLLER, *na deszelfs dood uitgegeven door deszelfs Broeder* J. G. MÜLLER. *Naar den derden Druk uit het Hoogduitsch vertaald, met Bijvoegſelen en Aanteekeningen, door* N. G. VAN KAMPEN. *Iſte Deel. Oude Geſchiedenis. Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. 1820. *Ingr.* 8vo. 598 *Bl. f* 4-18-:

Hoe zeer de werkzame VAN KAMPEN zegt, dat zijne aan deze vertaling beſtede moeite ſlechts door hen kan gewaardeerd worden, die het oorſpronkelijke kennen, en wij niet in dat geval zijn, zoo meenen wij toch eenigermate althans te gevoelen, dat deze arbeid niet gering was, en met ſmaak en zaakkennis is uitgevoerd; wij zijn den bekwamen Vertaler dank ſchuldig, en twijfelen niet, of het genoegen van ons publiek en een ruime aftrek van dit werk zullen hem aanzetten, om de volgende deelen, (de geſchiedenis der Middeleeuwen en de nieuwe geſchiedenis behelzende) zoo ſpoedig doenlijk, en op dezelfde wijze bearbeid, te leveren.

Het

Het werk is beknopt; en dit reeds doet ons zien, dat het geenszins geſchreven is voor een' in de geſchiedenis geheel onkundigen lezer, offchoon ook zoodanig een hetzelve met belangſtelling lezen zal, en zich opgewekt gevoelen, om ook andere Geſchiedſchrijvers (die eigenaardig hier magazijnen van bouwſtoffen genoemd worden, en als zoodanig waarde behouden) met gezette vlijt te lezen, waarbij dan de herinneringen en het inzigt, hem door MÜLLER aangebragt, voortreffelijke dienſten zullen doen, en de beoefening der geſchiedkunde tot eene even aangename als nuttige bezigheid zullen maken. De wereldgebeurtenisſen, van den aanvang des menschdoms, tot op den te Parijs geſlotenen Amerikaanſchen Vrede, worden hier in 24 boeken verhandeld, waarvan het tiende met den ondergang van het Westerſche Keizerrijk geſloten wordt. Tot zoo ver loopt dit eerſte deel.

Men moet de geſchiedenis niet ~~kronijkswijze~~, maar *wijsgeerig*, als eene *geſchiedenis der menschheid*, behandelen: hier is door HUME en ROBERTSON het ijs gebroken. Eene algemeene geſchiedenis in dezen geest — niet te uitgebreid, om ook den onderwijzer eenige ruimte te laten, en den kooper niet af te ſchrikken; maar ook niet te beknopt, om aan gewigtige gebeurtenisſen de vereischte ruimte te kunnen geven, de zeden en letterkunde der Volken, in verband met hunne omwentelingen, te kunnen beſchouwen, ook andere werelddeelen behoorlijk, in zoo verre zulks mogelijk is, met het geheel in zamenhang te brengen, en daarbij in eene voordragt geſteld, die aan het gewigt der zaken beantwoordt, — bezaten wij, zegt VAN KAMPEN, nog niet. De zorg van den Heer DORN SEIFFEN gaf ons wel het *Handboek der oude Geſchiedenis* van HEEREN in onze taal; maar HEEREN behandelt alleen de *oude* geſchiedenis. Hij had daarbij een verſchillend doel. Uit een ſtaatkundig oogpunt beſchouwt hij de verſchillende Volken: zeden, gewoonten, wetten, letterkunde, en derzelver invloed op de lotgevallen, vielen zoo zeer niet in zijn plan. MÜLLER, daarentegen, had al dit genoemde

de meer bijzonder ten doel: veel gaat hij daarom voorbij, maar is veelal zeer uitvoerig bij die inſtellingen, waardoor de Staten geworden zijn, hetgeen zij waren; zeden, wetten, en krijgswezen vooral. Ten aanzien der Aardrijkskunde is hij mede breeder; ook laat hij hier en daar zijn gevoel zich ruimer lucht maken. HEEREN ſprak van den Godsdienst niet, dan met de Staatkunde ineengevlochten; MÜLLER, integendeel, wijdt daaraan een geheel afzonderlijk boek. Omtrent de Grieken is HEEREN uitvoeriger, omdat dit met zijn plan overeenkwam. Beide die Geſchiedſchrijvers alzoo hebben hunne eigene, zeer groote verdienſten; en niemand zal zich beklagen, dat hij HEEREN bij MÜLLER, of MÜLLER bij HEEREN voege. De bijvoegſels en belangrijke uitbreidingen van onzen geleerden Vertaler zijn aan den voet der bladzijden geplaatst, of in den tekst met haken gekentmerkt. Bijzonder maakt hij er zijn werk van, om de te groote vooringenomenheid van den Schrijver met de oude Romeinen te doen opmerken en te temperen.

De geleerde MÜLLER, de groote Geſchiedſchrijver van *Zwitſerland*, in *Duitſchland*, wat kracht van ſtijl en gewigt van verhaalde zaken betreft, in de algemeene ſchatting aan THUCYDIDES en TACITUS geplaatst in den naasten rang, en die zijn geheele leven aan de Geſchiedenis wijdde, kon wel niet anders dan een zeer voortreffelijk werk leveren, hetwelk wij ons verheugen, *dat bij ons eenen zoo waardigen* Vertaler heeft gevonden. De grondſlag van dit werk zijn uittrekſels uit meer dan zeventienhonderd Schrijvers van ouden en nieuwen tijd, vooral die men eigenlijk *bronnen* kan noemen, in 1772 begonnen, en tot dertien dagen vóór zijnen dood, in 1809, voortgezet. Hieruit maakte hij eene Algemeene Geſchiedenis op, na de eerſte uitgave viermaal nog door hemzelven omgewerkt, tot voorlezingen, als Hoogleeraar in dit vak te *Kaſſel* en daarna te *Bern*. In 1796 en 1797 werkte hij zijn handſchrift nogmaals om, en meende dit in 1802 nog al eens te doen, en het dan uit te geven. Hij werd inmiddels tot hooge posten geroepen, en alzoo

dit werk, eerst na zijnen dood, door zijnen waardigen Broeder (den ook bij ons bekenden verdienstelijken Schrijver der *Geschiedkundige Bijzonderheden der Hervorming*) gedrukt. Het werk is alzoo uit talrijke en de beste bronnen, met onvermoeiden langdurigen arbeid, geput door eenen geleerden en waardigen man, wien in dit vak de pen, meer dan iemand anders, volkomen was toevertrouwd. Het IIIde en het Vde Boek zijn geheel aan de opgave en beschouwing der bronnen van de Griekſche en Romeinſche geſchiedenis gewijd, hetwelk eene bijzondere waarde geeft aan dit werk, en het gemis van korte aanhalingen bij iedere bijzonderheid rijkelijk vergoedt. De Inleiding geeft een algemeen overzigt, zegt een woord over Europa, en beſchouwt de Staatsregelingen. Daarop begint de eigenlijke Geſchiedenis: I. Van den oorſprong der menſchen tot den Trojaanſchen oorlog. II. De oorſprong der vrije Staten tot op SOLON. IV. Omwentelingen in Griekenland, van SOLON's tijd tot op de veroveringen der Romeinen in Azië. VI. De Romeinſche Republiek. VII. Het Romeinſche Rijk onder Keizers, zoo lang de vormen der Republiek in ſtand bleven. VIII. Schildering van het oude Romeinſche Rijk, van het begin der volksverhuizing, en verſcheidene inwendige veranderingen. IX. Geſchiedenis van den Godsdienst. X. De laatſte tijden van het Romeinſche Rijk, tot deszelfs ondergang te Rome.

Uit deze opgave zal, vertrouwen wij, de lezer genoegzaam zijn ingelicht nopens den gang des werks, en uit het vroeger gezegde nopens deszelfs uitnemende waarde. Tot eene proeve van den ſtijl kiezen wij het volgende uit de Inleiding, waarbij men onder 't oog houde, dat MÜLLER ſchreef, eer nog Europa van den Napoleontiſchen geeſel verlost was: „De voorſtelling van eenige oorzaken der tegenwoordige algemeene verwarring hebben wij ondernomen: *voorerst*, om de menſchen van bijgeloovige vrees voor een blind noodlot tot heilzame beſchouwing op te leiden van hetgeen van *hun* voortkomt, en 't geen *zij* veranderen kunnen; *ten andere*, om

om van eene ijdele hoop op gebeurtenisſen, die *of* nooit zullen komen, *of* toch de verwachte werking niet doen, tot het gevoel der noodzakelijkheid eener andere grondige herſtelling te geleiden; *ten derde*, om, wanneer aan grootere Maatſchappijen hiertoe het vermogen ontbreken mogt, aan kleinere gemeenten of enkele huisgezinnen, van welke alles *toch* uitgaat, en waartoe alles terugkeert, in den *duisteren* ſtorm eenige weldadige denkbeelden ter afbakening van hunnen weg op te geven; *ten vierde*, om de jeugd van het denkbeeld af te brengen, waartoe het gewoel der gebeurtenisſen, die elkander verdringen, haar zoo ligt kon doen vervallen, dat ſtoutheid en ligchaamskracht alles vermogen, terwijl veeleer dwaasheid en zwakheid zoo veel te weeg gebragt hebben. *Eindelijk*, (wanneer de Schrijver van zichzelven mag ſpreken) daar het aandoenlijke gezigt van het inſtortend Europa hem het ſtilzwijgen onmogelijk, doch zijne betrekkingen hem het ſpreken, zoo al niet gevaarlijk, toch nutteloos maakten, zoo beſloot hij zijnen kommer in den boezem van vertrouwde vrienden te ontlasten, door met de braven en edelen van zijnen en toekomſtige tijden over onderwerpen te ſpreken, die hunne deelneming, gelijk de zijne, zoolang er menſchen zijn, zullen opwekken. — Het vuur, dat de Staten verteert, is in het verwaarloosde binnenſte van hun ſtaatsgebouw ontſtaan: niet ſlechts zijn de zigtbare pilaren (de ſtaande legers en de ingewikkelde geldmiddelen) door de magt der vlammen geſprongen: tot in de diepſte grondvesten, Godsdienst en zedelijke gewoonten, is alles verbrijzeld en afgebrand; iets, waartegen alle hulpmiddelen zoo weinig vermogten als water tegen het Griekſche vuur: veel meer is door de ondoelmatigheid zelve, of de verkeerde toepaſſing dier middelen, aan de vlam nog meer voedſel en ruimere werking gegeven; zoodat de heerlijkſte, verbazendſte geſtichten, die vijf, ja tien Eeuwen en langer alle ſtormen en ſchokken, ja den tand des tijds trotſeerden, die eerbied wekten en onverniſelbaar ſchenen, als broze bakſteen plotſelijk tot puin ter neder vielen, en dat alle nog ſtaande gebouwen, reeds

vreesſelijk verhit, bij de eerſte draaijing van den wind in eenen algemeenen gloed dreigen te vergaan."

Wij ſchreven dit weinige af, niet alleen ter proeve, maar bijzonder ook om van den geest dezes werks een juister inzigt te geven. Laten wij er de aanteekening van den Vertaler te dezer plaatſe nog bijvoegen; dezelve bewijze, dat de gelukkige verandering in Europa, na den leeftijd des Schrijvers, het doel dezes werks ook ten dezen niet nutteloos maakt: „Gelukkig is de wind anders gedraaid, en er is nog iets van het oude ſtaande gebleven; dan, de grondvesten zijn eenmaal geſchokt; het onderling vertrouwen tuſſchen Regenten en Burgers is hier en daar weg; en de heillooze ſcheidsmuren tuſſchen Staten en Staten — de tolliniën en verbodswetten — zijn ongeſchonden gebleven."

Mnemoſyne. Mengelingen voor Wetenſchappen en Fraaije Letteren: verzameld door Mr. H. W. TYDEMAN *en* N. G. VAN KAMPEN. *VIIde, VIIIſte, IXde en Xde Stuk. Te Dordrecht, bij* Blusſé en van Braam. 1819—21. *In gr. 8vo. Te zamen* 1515 *Bl. f* 14-10-:

Vier boekdeelen in éens van een zoo voortreffelijk werk, van hetwelk nagenoeg iedere verhandeling eene niet ſlechts afzonderlijke, maar ook uitvoerige aanmelding met regt verlangen kon? — Het is zoo, Lezer! maar *menschlievendheid* geeft ons nu de pen in de hand. Deden wij, wat wij anders gaarne zouden doen, dan moest het laatst genoemde boekdeel nog eenen geruimen tijd zijne beurt wachten; en in dat laatſte deel juist vonden wij een treurig bewijs, zoo wij ons niet bedriegen, van de beginſelen eener droevige kwaal bij den Hooggeleerden, op den titel het eerst genoemden Verzamelaar, die der Leidſche Akademie, welke reeds zoo veel verloren heeft, eenen nieuwen ſlag ſchijnt te dreigen; en daar wij meenen een heilzaam geneesmiddel te kunnen aan de hand

hand geven, zoo mogen wij hetzelve geen oogenblik verzwijgen. De ongeſteldheid van den geleerden man (onze ganſche rede berust op de *onderſtelling*, dat de letters H. W. T. *zijnen* naam aanduiden; en niets zou ons, en gewis ook onzen Lezeren, aangenamer zijn, dan de verzekering te mogen openbaar maken, dat wij ons hierin hadden bedrogen.) De ongeſteldheid, dan, van den geleerden man komt ons kennelijk voor, haren zetel te hebben in de herſenen, en nog maar te zijn in de beginſelen; en, zoolang dezelve ſlechts het hoofd aandoet, en het hart nog niet aantast, houden wij haar niet voor ongeneeslijk. Zij ontdekt zich duidelijk in het gezegde deel van deze *Mnemoſyne*, bl. 71 en eenige volgende, waar de Hoogleeraar zijnen medeverzamelaar en vriend VAN KAMPEN te regt wil wijzen, omdat deze, in zeker voorafgaand ſtukje, den wensch had geuit, *dat het* OLDENBARNEVELD, DE WITT *en* VAN DE SPIEGEL *geoorloofd mogt geweest zijn, om onder de beſchouwing (beſcherming?) der wetten hun gedrag in het openbaar te verdedigen.* Reeds het nemen van ergernis aan dit onſchuldig gezegde door eenen *Profeſſor Juris* is bedenkelijk, en moet den onpartijdigen uitlokken, om hem eens *quid juris* te leeren. Maar als de Profeſſor in de Regten goedvindt ter neder te ſchrijven, dat *de eigenlijke veroordeeling (en tevens de executie) der* DE WITTEN geſchied is „ door het vrije volk van *'s Gravenhage*, (als men in 1795 plagt te zeggen) de gewapende Burgermagt," dan ziet men duidelijk de aangewezene kwaal; en als hij zijnen vriend VAN KAMPEN eenen veeg geeft, wegens verwarrende vermenging van oude en nieuwe namen, omdat hij VAN DE SPIEGEL in éénen adem met DE WITT en OLDENBARNEVELD noemt, en hij zelf dan kort daarop tevens met deze mannen van WIBMER en WALLEZ melding maakt, en den eerbiedwaardigen naam van den onſterfelijken HUIG DE GROOT almede niet ongemoeid laat, (hoewel VAN KAMPEN dezen volſtrekt niet genoemd had) alleen omdat het hem onbegrijpelijk is, dat VAN KAMPEN dezen kon vergeten, dan is er

wel bij ons geen twijfel meer over, of het ſchaelt den Profeſor daar, waar men de osjes kolt. In waarheid, nu, nadat onze geliefde en geëerbiedigde WILLEM in *Nederland* den troon beklom, nadat het geſchil over een Stadhouderlijk of Stadhouderloos beſtuur voor altijd onzin geworden is, — nu de treurige Godsdienstgeſchillen, op welke de Staatkunde zoo veel invloeds had, en ook omgekeerd, niet ſlechts geſtild zijn, maar volkomen opgelost door de wederzijdſche overtuiging van nietigheid, en het „ *Iliacos intrà muros peccatur et extra*," — nu, in eene *Mnemoſyne*, die toch wel enkel door het meest verlichte en beſchaafde gedeelte der natie gelezen wordt, te gaan ſpreken van eene *Loevenſteinſche factie*, en, terwijl men wederzijds de vroegere partijſchappen en dwalingen betreurt, en den Staatsdienaren (en deze buiten twijfel zich zelve) de altijd en bij allen geëerbiedigde deugden der waardige mannen, door VAN KAMPEN genoemd, toewenscht, te willen ſtuiten den edelen geest van beradigdheid, verbroedering, wederzijdſche hoogachting en waardering, en edelmoedige erkentenis van wederzijdſche dwaling, — dit levert, onzes inziens, zoo iets, bewijs op van gevaarlijke verwarring in de geſteldheid der herſenen, die allezins de opmerkzaamheid tot zich trekken moet, ſpoedige hulp vereischt, en die wij niet hopen, dat den ernſtigen Geneesheer te zeer aan het lagchen zal helpen, dan dat hij den patiënt de beste geneesmiddelen kan toedienen. Koddiger intusſchen, dan in dit geval, hebben wij zoodanig eene ziekte in de herſenen zich maar zelden zien aanmelden. De Heer Profesor is dan zonderling belust op ellendige twistſchriftjes, en deelt den lezeren der *Mnemoſyne* een Fragment mede van een ſtukje uit den treurigen tijd onzer burgertwisten van 1783 en 1784. en vervolgens, van 't welk hij ſlechts ettelijke bladzijden kon magtig worden; en hij zou zich gelukkig achten, zoo hij ook het begin en het ſlot konde opſporen. De aanvang van het Fragment is: „ *en de gryze verraders lieten onthalzen?*" en het ſlot: „ *de geheime beſtellers van Leycester...*" Het is in klein

fo-

folio gedrukt, en loopt van bladz 9 tot .... ja, dat weten wij niet; want, hetgeen na de aanwijzing van bl. 11: „ *Weeran roepen de Matroosen*," nog volgt, schijnt ons te veel voor één enkele bladzijde. Het heeft hier, gelijk men begrijpt, kop noch staart, zoodat men het stukje niet regt beoordeelen kan; waarbij het ons echter voorkomt, dat wij weinig verliezen, daar zoo veel althans schijnt te blijken, dat de vervaardiger in de opinie was, dat de toenmalige burgertwisten voornamelijk, zoo niet eenigljk, ontstonden en gevoed werden uit wraakzucht en eenen gevlockten haat over gebeurtenissen van vroegeren tijd, *waaraan het Edel onnozel* (Oranje) *Bloed geen deel had of hebben kon, en waaraan de wanden van eene kuische baarmoeder, en de rommelende ingewanden der Edele Prinsesse Moeder niet schuldig konden zijn;* en dat het afkeuren van den moord van de DE WITTEN, en het leedwezen over de onthoofding van OLDENBARNEVELD, niet kon zamengaan met opregte liefde voor WILLEM DEN V en zijn Huis, en de dankbare waardering der dapperheid en groote verdiensten van MAURITS en FREDERIK HENDRIK. Wij hopen echter, dat dit zonderling geschrift nog in deszelfs geheel zal worden opgespoord, en dat, die het vindt, hetzelve dadelijk den Heere Professor zal toezenden. Op dit één punt toch schijnt zijn Hooggel. vooralsnog maar te malen; en wij hebben meermalen gemerkt, dat zoo iets zich eindelijk nog wel herstelde, wanneer men, namelijk, vooral maar niet tegenspreekt, en zoodanig driftig verlangen, hetgeen de aanleiding tot de kwaal werd, bevredigd wordt; na welke bevrediging een verstandig Geneesheer dan gemakkelijk de aandacht van den lijder op andere voorwerpen kan afleiden; en wij vertrouwen, dat op deze wijze voor het minst zou worden voorgekomen, dat de ongesteldheid niet in eene volslagene *mania* eindige, en alzoo van den Professor nog zou kunnen gered worden, wat te redden is. Het smart ons, dat wij, eenigen tijd geleden, de vlug- en prulschriften van den toenmaligen tijd, die zich in eene vervaarlijke me-

nigte hadden opgehoopt, hebben opgeruimd en vernietigd; anders hadden wij gaarne den Hoogleeraar eenige baliemanden toegezonden, in welke hij dan wellig ook zijn kleinood gevonden had. Misschien, dit hopen wij, is iemand onzer lezeren in dezen niet zoo haastig te werk gegaan als wij, en zou dan, ook al vond hij juist het eigenlijk bedoelde niet, den lijder, meenen wij, geenen ondienst doen, zoo hij hem met soortgelijke schriftjes wilde gerijven, van welke, zoo wij meenen, de zoodanige, in welke niet alleen OLDENBARNEVELD en de Gebroeders DE WITT, maar vooral ook GROTIUS geveegd worden, den meesten dienst zouden doen.

Hetgeen ons de hoop op het herstel van den Heer T. nog niet doet opgeven, en hetzelve te meer nog verlangen doet, is, dat wij, voor het overige, bij alles, wat van zijne hand is in deze boekdeelen, voldoende bewijzen aantreffen van helder inzigt en gezond verstand. Eene bijzondere proeve hiervan levert eene soort van Voorberigt op (bij hetwelk immers de letters H. W. T. hem wederom als steller aanduiden?) voor den in dat zelfde deel geplaatsten *Rederijkers-Redeïwist over den afval der Nederlandsche Gewesten van Spanje*; welke merkwaardige stukken van het einde der zestiende Eeuw hier nogmaals worden uitgegeven, ten einde men de Monarchale redekaveling der Spaanschgezinden beantwoord zie door zoodanige redeneringen van algemeen Staatsregt, als velen wel gaarne zouden willen beweren, dat eerst in lateren tijd uit het *Contract Social* van ROUSSEAU zouden geput zijn; en waarbij de Hoogleeraar, zoo omtrent de *Sainte Ligue* van den vroegeren, als omtrent het *Heilig Verbond* van den tegenwoordigen tijd, gezond en rondborstig zijn gevoelen zegt. En welke uitgave van oude *Refereinen*, met gezegd Voorberigt vooral, dienen moet, om des Heeren TYDEMAN's afkeuring te bewijzen van de beginselen van algemeen Staatsregt, welke Mr. BILDERDIJK voordraagt, in zijne drie Verhandelingen *over de Gronden van het Natuurregt*, geplaatst in deze *Mnemosyne*, deel V en IX, en van welke het *derde* en, zoo

wij

wij vertrouwen, laatſte Vertoog nu in dit Xde deel, onmiddellijk vóór gezegde oude ſtukjes van omtrent het jaar 1598, te lezen is. Beide Verhandelingen van BILDERDIJK (de eerſte is reeds vroeger ook door ons beoordeeld) kenmerken — BILDERDIJK. Wij gelooven, dat niet alle lezers den man zullen vatten, en dat de meesten der genen, die hem vatten, meer, gelijk wij, met Profeſſor TYDEMAN dan met hem zullen inſtemmen. Bij hem is de Rede *het vermogen van klare en geduurzaam erkenbare erkentenis der afſpiegeling en invloeijing der Godheid, waardoor wij beheerscht moesten zijn, en dat alle onze vermogens moest regelen.* En deze Rede is bij ons *verduisterd.* De eigenlijke leer des Natuurregts is, volgens hem, niet in tegenſtelling met het Burgerlijk Regt te beſchouwen, maar dit laatſte integendeel als een voortdurend Natuurregt. Geheel de Burgerſtaat is, volgens hem, niet anders dan eene voortduring bij uitbreiding, of wel een herſtel van de zamenleving onder het vaderlijk gezag, dat óf door een algemeenen Vader geoefend, óf, waar deze ontbreekt, onderſteld wordt, en dat niet anders bevatten kan dan dit gezag. In de Monarchij ſtelt men dien Vader *des huisgezins.* In de Aristocratie (d. i., in haren eigenlijken aard, eene regering van beambten) onderſtelt men hem, als waarde hij onzigtbaar om, en werkte door hen, wien hij de verſchillende waarnemingen van het beſtuur had toevertrouwd. Alleen de Volksregering is een misgeboorte van het menſchelijk onverſtand, eene bron van al wat onmenſchelijk is, en heeft de Godsſaterlijke en herſenſchimmige afgod van Volksmajesteit voortgebragt. Er zijn wettige despotieke regeringen, alhoewel zeldzamer misſchien dan de eindelooze onwettige, door Ministeriéle regeringen (als die der *Maires du Palais* onder de *Rois fainéans*) ingedrongen. Het oorſpronkelijk beſtaan der menſchen *onafhankelijk* van elkander, en hunne *gelijkheid*, zijn de allerverderfelijkſte grondſtellingen, uit welke, naar BILDERDIJK's bewering, voortvloeijen moet het uitroeijen van alle zedelijkheid in den mensch, het omkeeren van de Burgerſtaten, en het invoeren van de volſtrektſte dwingelandij. — Wij wenſchen regt hartelijk nogmaals onzen Profeſſor een ſpoedig herſtel, en vertrouwen, dat hij alsdan niet alleen nog nader zijne afkeuring betuigen zal van de gronden van algemeen Staatsregt, hier met eene zoo triomferende houding ter neder gelegd, maar ook minder op zal zien, om te redetwisten met den GROOTEN BILDER-

BIJK, of althans (want twisten behoeft juist niet) het *eerbaar* en *pligtelijk* zal houden, ons zoodanig vertoog te geven, door 't welk de mindoorzigtige lezer der *Mnemosyne* nog sterker, dan door de bloote afkeuring des Professors, tegen het napraten van BILDERDIJK gewaarschuwd en gewapend wordt. BILDERDIJK moge groot zijn; (en wie zal hem zijnen roem als Dichter betwisten?) maar zijne geleerdheid en roem stellen hem daarom geenszins boven berisping wegens gebreken en dwalingen; en de man, wiens *Ingetogenheid*, in het eerste geschrift, dat ons van hem ter hand kwam, *Mijne Verlustiging* genoemd, zoo veel ophaaks gaf, behoort in het oog gehouden te worden, ook wanneer hem de *knien knikken*, en hij, als *oude suffer* en *grijsaard*, het leven moe, nog *Brulloftszangen* zingt. (Vergel. onze *Letteroeff.* voor 1821. bl. 673.) Men kan dien zelfden Dichter in deze *Ontwikkeling der Gronden van het Natuurregt* gemaklijk herkennen, als hij hier (Xde deel, bl. 97.) van *de in de allergodslasterlijkste ontheiliging overgegane vermenging der kunnen* gewaagt. De Dichter D. FRANCOIS (Xde deel, bl. 275) houde ons dit ééne woord ten goede; wij hadden zijn Loflied bijna over 't hoofd gezien. — Maar stappen wij van dezen BILDERDIJK af, van wien wij, (indien namelijk, waaraan wij niet twijfelen, Mr. W. *zijnen* naam aanduidt) in de boekdeelen, die thans voor ons liggen, eenigelijk nog eene fraaije vertaling ontvangen der Redevoering van JOANNES CHRYSOSTOMUS over EUTROPIUS, voor welke wij hem dank verschuldigd zijn. (VIIIste deel, bl. 229 en volgg.) Voorts kunnen wij hier niets meer in proza opsporen van zijne hand; over de poëzij zullen wij aan het slot met een enkel woord spreken. Ook van den Hooggeleerden Verzamelaar vinden wij in deze vier deelen nu niets meer, dan een paar bladzijden lezenswaardige aanteekeningen bij het *Levensberigt van wijlen Mr.* MATTHIAS TEMMINCK door den Hoogleeraar J. W. TE WATER, hetwelk hulde doet aan de nagedachtenis van eenen achtingwaardigen Geleerde, die echter slechts weinig in het licht gaf, maar van wien een aantal ongedrukte Verhandelingen geroemd worden, van welke ons eene *Lofrede op* RADBOUD HERMAN SCHEELE, in het jaar 1796 uitgesproken, wordt medegedeeld; welke proeve ons verlangen doet, dat onder 's mans nagelatene papieren nog meer door deze *Mnemosyne* voor de vergetelheid zal bewaard worden. Mr.

W.

w. z. zal, in hetgeen van dezen voortreffelijken en godvruchtigen Geleerde en Staatsman gezegd wordt, en de werken van dezen, waartoe wij hier worden verwezen, genoegzame gronden van overreding kunnen vinden, dat men den blijvenden roem van geleerdheid, staatkunde en godsvrucht verdienen kan bij geheel andere gevoelens dan de zijne; en, de Hoogleeraar TYDEMAN moge al minder gunstig over eenen JAN DE WITT b. v. denken, dan de waardige Lofredenaar, hij zal zich denkelijk (van zijne zielskrankheid hersteld, of ook wel reeds gedurende dezelve) hier minder opgewekt gevoelen tot tegenspraak, dan bij des Heeren BILDERDIJK's *Korte Ontwikkeling der Gronden van het Natuurregt.* — Van den Medeverzamelaar, den geleerden N. G. VAN KAMPEN, hebben wij, behalve *De mededinging der twee grootste Atheensche Redenaren*, ÆSCHINES *en* DEMOSTHENES, *aangetoond in eene schets van hunne twee uitmuntendste Redevoeringen*, Xde deel, (in welke de boven aangewezene periode des Professors gevoeligheid opwekte, en die niet nalaten kan, den roem van beide genoemde Redenaren bij ons te bevestigen, en ons met den Schrijver te doen instemmen in de voorkeuze *aan* DEMOSTHENES, maar tevens ons steeds naar meer van den Heer VAN KAMPEN verlangen doet) in deel IX, *Het oud-Duitsch Heldendicht der Nibelungen.* Eene, in ons oog, voortreffelijke Verhandeling, die den gang, den geest en de waarde van dit oorspronkelijk Heldendicht van den Teutonischen stam volkomen doet kennen, en welke, alhoewel reeds in 1818 in het *Mengelwerk* onzer *Letteroefeningen* geplaatst, waardig geoordeeld werd, ook in deze *Mnemosyne* opgenomen te worden, en zulks niettegenstaande dit werk mede versierd wordt door twee voortreffelijke Voorlezingen, over hetzelfde oude gedenkstuk, door den Hoogleeraar SIEGENBEEK, waarvan de eerste in het VIIde en de andere in het IXde deel gegeven wordt, en van welke de eene de *ongelukkige liefde* en de andere de *bloedige wraak* van CHRIEMHILDE behandelt. De Hoogleeraar SIEGENBEEK heeft gewis iederen lezer hoogelijk verpligt; en de énige smart, die wij bij deze zijne uitmuntende opstellen gevoelen, is, dat hij zich, alhoewel, gelijk hij zegt, met moeite, bedwong, om deze en gene der schoonste en aandoenlijkste plaatsen van het dichtstuk uitvoeriger en in dergelijke geheel ons mede te deelen. Dan, wij moeten van deze Voorlezingen afstappen, en de pen hier voor eene poos neder-

derleggen, daar de overige gedeelten der voortreffelijke verzameling, hoezeer wij ons ook mogen bekorten, meerdere ruimte eischen, dan wij aan dezelve in dit stukje van ons Maandwerk kunnen verleenen; weshalve wij de voortzetting van ons verslag nu tot ons volgend No. moeten uitstellen.

Beschrijving van de geaardheid, de zeden en de gewoonten van het Indische Volk, en van deszelfs instellingen, zoo godsdienstige als burgerlijke. Door den Abt J. A. DUBOIS. *Uit het Engelsch. III Deelen. Te Dordrecht, bij* Blusse en van Braam. *In gr. 8vo. Te zamen XXIV*, 1026 *Bl.* f 8-8-:

Uit de Voorrede van den Vertaler blijkt ons, van hoe veel belang de *Engelsche* Regering dit werk heeft geoordeeld, en in welke achting de Schrijver staat. Deze omstandigheid moet voor ons van veel waarde zijn, daar wij hier een werk ontvangen, rakende het in zekeren zin belangrijkste volk van den geheelen aardbol, van hetwelk zelfs de *Grieken* hunne wijsheid haalden, en waaromtrent nog zoo weinig, waarop men staat kon maken, in het licht kwam. (Zie de Voorrede van den Schrijver.) Deze wil alleenlijk eenige verzamelde opmerkingen mededeelen, belangrijke bijzonderheden, om eenigen lateren Schrijver, die eene meer zamenhangende en bevattelijker geschiedenis der *Indische* volken mogt beproeven, tot bouwstof te dienen.

Het werk vervalt in drie afdeelingen, met een aanhangsel. De eerste afdeeling behelst eene algemeene beschouwing der maatschappij van *Indië*.

Het volk van *Indië* is verdeeld in vier voorname *casten*, of stammen; der *Brahmanen*, der *Raja's*, der kooplieden en landbouwers, of de *Vaisya*, en die der *Sudra's*, of ondergeschikte landbouwers. Ondertusschen hebben elke van deze *casten* wederom zoo vele onderverdeelingen, dat er naauwelijks een oog op te houden is; terwijl ook in sommige oorden *casten* gevonden worden, die men aan andere niet kent. Zoo is er, onder anderen, aan gene zijde van *Marava* eene *caste* van — *roovers*. Een lid van dezelve, des gevraagd wordende, antwoordt koeltjes, dat hij een *roover* is. In 't algemeen heeft elke stam deszelfs bijzonderheden, waaronder zeer walgelijke. — De *Hindo's* huwen, zoo veel mogelijk, in hun-

hunne familiën, schoon geene kinderen van één mannelijke of één vrouwelijke lijn onderling mogen trouwen. In geen geval mag de *Hindo* buiten zijne *caste* in het huwelijk treden. — Bij allen strijd over den rang der *casten*, wordt die voor de aanzienlijkste gehouden, die het strengst alle gewoonten betracht. — De twee *sekten* zijn die van SIVA en van VISCHNOE.

De Schrijver is zeer ingenomen ten voordeele van de verdeeling der *Hindo's* in *casten*, en schrijft aan dezelve toe, dat zij niet tot onbeschaafdheid zijn vervallen, toen geheel *Europa* in dezelve lag. — De strengste straf, die eenen *Hindo* kan worden aangedaan, is, dat hij uit zijne *caste* gesloten wordt; in zulk een geval neemt zelfs geene mindere hem op, en vrouw en kinderen verzaken hem. Er behoort slechts weinig toe, om tot dit ongeluk te geraken. De verbannene kan echter in sommige gevallen weder in zijne *caste* worden aangenomen, indien hij zich aan de moeijelijke voorwaarden onderwerpt, onder anderen aan een bewijs van eerbied, bij gelegenheid van welks vermelding de Schrijver aanmerkt, dat het aan verscheidene volken van *Azië* gemeen is, en hetzelfde, *wat in den Bijbel* met den naam van aanbidding wordt *bestempeld*, al geldt het bloot sterfelijke menschen.

De *casten* der *Hindo's* schijnen, benevens de tot dezelve behoorende gewoonten, het oudste ter wereld te zijn; en de *Hindo's* zijn ook zoo aan hunne zeden en gebruiken, tot in kleinigheden toe, gehecht, dat de minste verandering daarin te willen ondernemen iemand voor niet wel bij 't hoofd zou doen doorgaan, en de natie in opstand brengen. Schrijver zelve, terwijl zij de godsdienstige gewoonten bespotten, bevelen meteen derzelver nakoming ten sterkste aan, en zijn daar voor zich zeer naauwgezet in. De *Hindo's* weven, ter instandhouding van derzelver gewoonten, deze in sterken indruk makende plegtigheden. Sommige hunner gewigtigste stellingen zijn allen ouden volken gemeen. De Zondvloed, den *Hindo's* zoo bekend als hij aan MOZES geweest is, is het tijdstip, van hetwelk af zij de instelling hunner *casten* rekenen.

De *Brahmanen* eigenen zich den hoogsten rang toe. In dezen worden zij echter niet geboren, maar verkrijgen hem door de plegtigheid van de koord. Zij rekenen hunne *caste* uit het hoofd van BRAHMA voortgekomen, en zich bijzonder af te stammen van de zeven vermaarde boetelingen, Deze wor-

worden gezegd door VISCHNOE, ten tijde van den algemeenen vloed, te zijn behouden in een schip, op hetwelk deze God zelf als loods diende, en na hun deugdvol leven te zijn opgenomen onder de schitterendste sterren. — De Schrijver stelt, dat *India* niet lang na den Zondvloed is bevolkt geweest, en dat de zeven boetelingen de zeven zonen van JAPHET kunnen zijn. Zoo deelt hij eenige gissingen uit de oude geschiedenis mede, aangaande oudheid en afstamming der *Brahmanen*, die wel in gewoonten aan hunne voorvaderen zijn gelijk gebleven, maar in zedelijkheid en godsdienstleer van hen ontaard. Wat bij de eerste stichters zinnebeeld was, werd naderhand een voorwerp van aanbidding. De *Jaïna's* verzetten zich tegen deze verbasteringen.

De *Brahmanen* zijn verdeeld in zeven takken, of ook in vier klassen, behoorende elke van deze tot een der vier *Veda's*, of heilige boeken, welke zij zorgvuldig voor andere *castes* verborgen houden. Kort: er zijn *Brahmanen* van onderscheidene soort. „ Om zijnen buik te dienen, speelt men alle rollen," is het geliefde spreekwoord der *Brahmanen*. Niettegenstaande er zijn, die vleesch en visch eten, (de *Hindo's* eten anders niets, wat leven heeft ontvangen) worden zij echter door de anderen, die er zich van onthouden, geduld.

De drie voornaamste Goden des lands zijn: BRAHMA, VISCHNOE, en SIVA. De groote hoop vereert alle drie gelijkelijk; toch zijn er onderscheidene aanhangen, welke hier in bijzonderheden beschreven worden.

Priesters heeten *Guro's*, d. i. *Meesters*; eene benaming, bijzonder eigen aan hen, die een heilig ambt bekleeden, hetgene hen zoo wel van eene geestelijke als wereldlijke magt voorziet. Zij worden diep vereerd, hun zegen en hun vloek van veel invloeds gehouden. Zij zijn talrijk, en er bestaat opklimming onder hen. De bijzondere *Guro's* der Vorsten worden door dezen kostelijk gehouden. — Zekere vrouwen worden ook als Priesteressen toegelaten, zijn dan, in naam van den God, wien zij dienen, de bijzitten der Priesters, en worden openlijk bij hare eigene *caste* in eere gehouden.

Voorspellingen te doen, huizen enz. te zegenen, en allerlei plegtigheden te verrigten, is het werk dier *Brahmanen*, welke *Purohito's* heeten, over dezelve zitten moeten om ze te besturen, en de formulieren, daarbij in gebruik, zorgvuldig verbergen, om hun voordeelig monopolie niet te verlie-

zen,

zen. Zij geven ook den *Hindoschen* almanak uit. Een merkwaardig bewijs van de kracht des bijgeloofs is, dat de man, die den almanak beſpot, de man zelf, die hem verzonnen en uitgegeven heeft, hem, ter ontdekking van dezen of genen uitſlag, zal raadplegen. Zoo weinig wil vaak het vrij denken, en de voorgewende verhevenheid in verlichting boven het gemeen, zeggen — bij de *Hindo's* en bij ons!

Groot is de kracht der formulieren, waarvan de *Hindo's* zich bedienen, om zekere uitwerkſelen voort te brengen. Zij heeten *mantra's*, en ſommige kunnen *zelfs de Goden in ketenen klinken*. Zij worden dus ook door hen, die ze verſtaan, zorgvuldig verborgen gehouden. Eene letter, verkeerd uitgeſproken, brengt het kwaad, dat de toovenaar inroept, op hemzelven te huis. Alles wordt in *Hindostan* aan tooverij toegeſchreven.

Zeer omſlagtig zijn de plegtigheden bij de bevalling van de vrouwen der *Brahmanen*, en omtrent kleine kinderen; eene, onder anderen, dient ter beveiliging voor den invloed van eenen betooverenden blik.

De tweede afdeeling handelt van de vier ſtaten in het leven van *den Brahman*. Een jongeling in de *caste*, die, door de omſlagtige en kostbare plegtigheid van het ontvangen der driedubbele koord, in den ſtand der *Brahmans* komt, heet *Brahmachari*; dit is de eerſte der vier ſtaten. De tweede is, wanneer hij trouwt. De derde, wanneer hij zich met zijne vrouw in de woestijn afzondert. De vierde, wanneer hij zich, zonder vrouw, in nog grootere afzondering begeeft. In alle deze ſtanden ontvangt hij eenen anderen naam.

De *Brahmachari* trouwt omſtreeks zijn zestiende jaar. De bruid is een kind van vier of vijf jaren. Een huwbaar meisje krijgt bezwaarlijk eenen man. Zoo is zij vaak reeds weduwe vóór haren huwbaren ſtaat, en de *Brahman* ziet en betreurt alle oneer, die hieruit ontſtaat (want eene weduwe mag niet hertrouwen); maar deze ongerijmdheid af te ſchaffen, komt niet in zijn hoofd op. — Gehoorzaamheid aan alle tuchtregels zijner *caste* is de groote pligt van den jongen *Brahman*; maar hij volgt ze ſlecht op. — Van het ontvangen der koord af aan, deelt hij in al de voorregten van den *Brahman*.

De *Hindo's* hebben den meesten affchrik van verontreiniging; en deze kan ligt plaats hebben, naar de denkbeelden, zoo wel de inwendige verontreiniging als de uitwendige; vandaar

daar talfooze reinigingen en een omſlagtig cerimonieel voor den *Brahman*. Het vleeſch der koe is een voorwerp van afſchuw; maar de koe zelve wordt voor heilig gehouden. De *Europeanen* worden door de *Hindo's* voor een walgelijk morſig volk gehouden, en ook om het eten van koevleesch verfoeid. Maar in 't geheim zijn de *Brahmanen* zelve de ergſte overtreders van hunne reinheidswetten. De Schrijver vindt den oorſprong der *Brahmanſche* reinheidswetten reeds vóór den Zondvloed.

Een man, die niet getrouwd is, wordt bij de *Hindo's* bijna voor een nutteloos lid der maatſchappij gehouden, en zijn toeſtand voor onnatuurlijk; maar de ſtaat van weduwe zeer veracht, en toch mag zij om geen hertrouwen denken. — Eigenlijk is ſlechts één vrouw den man geoorloofd, en het huwelijk mag niet verbroken worden. De huwelijksplegtigheden zijn zeer omſlagtig. — Bijna niet te onthouden zijn de regelen, welke de *Brahman* in zijn dagelijksch leven heeft te betrachten, gelijk hij ook vele vasten- en feestdagen heeft; maar hij zelf getuigt, dat hij zich ten gevalle der openbare meening uiterlijk aan al die cerimoniën bindt, en hij ſtelt zich bij geheime en nachtelijke offeranden voor dezen dwang ſchadeloos.

De *Brahmanen* zijn zeer verdraagzaam omtrent de onderſcheidene Goden des lands, en ſtellen den eenen niet boven den anderen; maar in den grond verachten zij hunne Afgoden, en hebben denkbeeld van den éénen waren God, wiens volkomenheden zij echter wederom aan hunne Afgoden toekennen. De Christelijke Godsdienst mishaagt hun niet; maar door eigenbelang zijn zij aan den hunnen verbonden. Men zou dus zeggen, dat het bekeeringswerk bij hen ligt zou zijn. Dit, ondertuſſchen, wordt gehinderd door de onverdraagzame gehechtheid der *Brahmanen* aan hunne burgerlijke inſtellingen. De *Moorſche* overwinnaars hebben alles beproefd, om gene tot de hunne te dwingen; maar alles vruchteloos. Daarom juist zijn nu de *Europeanen* de bij den *Hindo* meest verfoeide wezens, omdat zij onhebbelijkheden ten toon ſpreiden, en hunne zeden (b. v. het dragen van handſchoenen en laarzen, de overblijffels van een kreng) reeds in het oog van den *Hindo* onhebbelijkheden zijn, die walging en afkeer voor altijd ſtellen tot een' ſcheidsmuur tuſſchen den *Europeaan* en hem.

De *Hindo's* zijn dubbelhartig en achterdochtig; maar die

waar-

waarschijnlijk geworden door dwingelandsche regeting. — Eerbied der kinderen jegens de ouders bestaat niet; maar wel het tegendeel. Gesprekken en onbetamelijke tooneelen leiden de jeugd vroeg op tot buitensporigheid; daarom kan huiselijke tweedragt niet missen de overhand te hebben. Ontijdige verlossingen veroorzaken verleide vrouwen veel zichzelve. Velen der *Hindo's* bezitten een verfoeijelijk boek, dat de grootste onzuchtigheid leert. En bij al deze losheid van zeden wordt de uitwendige welvoegelijkheid in *Indië* zeer in acht genomen, en de *Indische* vrouwen zijn van nature kuisch. — De *Brahmanen* zijn wraakzuchtig, en wreken zich door heimelijke maatregelen. — Zelfmoord, niet geheel onbekend, wordt door de hard behandelde vrouwen het meest gepleegd. — De *Brahman* acht zich verheven boven allen, en zou den ongelukkigen van eene andere *caste*, die voor zijne deur lag te sterven, geen' druppel waters reiken.

Zekere *Europesche* ligchaamsgebreken zijn in *Indië* zeldzaam; maar de blindheid is hier menigvuldiger. — De kleur der *Hindo's* is verschillend, naar gelange van hunne woonplaats en bezigheden. Enkele menschen zijn onnatuurlijk wit; maar kunnen bijna alles in het donker zien, en zijn diep verachte schepsels. — De *Hindo* is zwak, en dezelfde zwakheid en geneigdheid om te ontaarden blijkt, van de plant af tot aan den mensch toe. Huiselijke en wilde dieren vindt men, met uitzondering van den eléfant en den tijger, hier ook in eenen staat van minheid. De zwakheid van geest bij de *Hindo's* is evenredig aan die van hun ligchaam. — Eenen *Brahman* ziet men ligt zijne verhevenheid boven andere *casten* aan. — Zijne oorspronkelijke kleeding is zeer eenvoudig. Zoo zijn ook hunne woningen. Maar zaamgesteld zijn hunne beleefdheidsbetuigingen, en noodzakelijk onderscheidene zinnebeelden aan het ligchaam.

(*Het vervolg en slot hierna.*)

Tiberius en Cajus Gracchus. Door A. H. L. HEEREN. *Vertaald en met eenige Aanmerkingen voorzien door* STEENBERGEN VAN GOOR. *Te Leeuwarden, bij* Steenbergen van Goor, 1821. *In gr.* 8vo. 107 *Bl.* f 1-2-1

Het ongelukkig, maar edel broederpaar T. en C. GRACCHUS

CHUS is in het algemeen meer bekend wegens hun deerlijk niteinde, dan wegens hunne onbaatzuchtige pogingen, om meer gelijkheid in den Romeinſchen ſtaat daar te ſtellen, en de vrijheid der burgeren tegen de onderdrukking der grooten te verdedigen. Het is, alsof het gezegde van JUVENALIS: *Quis zulerit Gracchos de ſeditione querentes?* ieder, op het hooren noemen dier mannen, voor de aandacht zweeft; ja, er zijn onder de ſtaatkundigen lieden geweest, en ze zullen er zeker nog zijn, die de GRACCHI gelijk ſtellen met eenen MARAT, ROBESPIERRE en andere gedrogten der Franſche Anarchie. Dat die ſtaatkundigen meer ijver dan hiſtoriſche kennis verraden, is niet twijfelachtig; en wij vermanen dezulken en allen, wien het aangenaam is een allerbelangrijkst tijdvak der Romeinſche Geſchiedenis naauwkeurig te leeren kennen, dit voortreffelijk werkje van HEEREN te lezen. De naam van dezen man is in het vak der geſchiedenis zoo groot, dat wij niets middelmatigs van hem verwachten. En ook zijn wij, hoe geſpannen onze verwachting ook moge geweest zijn, in dit ſtukje te dien aanzien niet teleurgeſteld geworden. Een onpartijdig oordeel, helder inzien van oorzaken en gevolgen, eene juiste kennis der bronnen, en zoo wel verſtand als geleerdheid om ze met elkander te vergelijken, zie daar wat den wijsgeerigen hiſtoriekenner, en HEEREN bijzonder, aanbeveelt. Daarom heeft de Heer VAN GOOR, een werkzaam, ſmaakvol en geleerd boekhandelaar, het publiek zeer verpligt, door het werkje van HEEREN niet ſlechts te vertalen, maar ook met eenige aanmerkingen te verſieren. Deze aanmerkingen ſtrekken deels tot nadere opheldering van het door den Duitſcher geſtelde, deels tot eenige teregtwijzing, en doen ons eenen oordeelkundigen en belezenen man kennen. — Een paar kleinigheden zijn ons onder het lezen van dit ſchoone werkje voorgekomen. HEEREN zegt, bl. 29, dat er tusſchen de voorſtelling en aanneming eener Romeinſche wet 19 dagen verliepen. Wij meenen, dat het *Trinundinum* 17 dagen bevatte. — De woorden van Appianus, door den vertaler bijgebragt, bl. 107, beduiden niet, dat men den zoon van Flaccus kiezen liet, hoe hij wilde ten dood gebragt worden; maar dat men hem zeide, dat hij maken moest, dat hij van kant kwam, de wijze natuurlijk aan hemzelven overlatende. Nero en andere Keizers zeiden hunne ſlagtoffers op die wijze dikwijls den dood aan. — Wij ho-

hopen, dat de vertaler ons ſpoedig het belangrijke ſtuk van HEEREN over de Kruistogten zal geven, gelijk hij in de voorrede belooft. Onze belangſtelling in dat werk is vermeerderd, ſedert wij het oordeel van Prof. VAN HEUSDEN, in de uitmuntende Levensſchets van DE RHOER, daarover gelezen hebben.

Prometheus, naar het Grieksch van ESCHYLUS *gevolgd door Mr.* L. DA COSTA. *Te Amſterdam, bij* P. den Hengst en Zoon. 1820. *In gr.* 8*vo. XX*, 83 *Bl. f* 1-16-:

De Heer DA COSTA, die ons vóór eenige jaren vergast heeft op eene uitmuntende dichterlijke navolging van de *Perzen* van ÆSCHYLUS, doet ons thans hetzelfde vermaak door het geven van den *Prometheus*. Hij verklaart zelf, eenen bijzonderen ſmaak te hebben in het lezen van dien Oudvader des Griekſchen Treurſpels, die hem dikwijls zulke onbeſchrijfelijke aandoeningen veroorzaakte, dat hij zich niet weêrhouden *konde, denzelven*, zoo als hij hem bevatte, in Nederduitſche dichtmaat uit te drukken. Wanneer nu iemand door zijnen aanleg en aard tot deze ſoort van ſtudie geleid wordt, die aanleg door den omgang met en de leiding van eenen BILDERDIJK nog meer tot het waarlijk ſchoone en verhevene gevormd is, en hij zijnen arbeid met die liefde vertigt, dan laat het zich bijna van voren begrijpen, dat wij ook in het vertalen van dit Treurſpel veel voortreffelijks te wachten *hebben*. En na de lezing zijn wij voor ons ten volle overtuigd, dat dit werk niet alleen voor hen, die het oorſpronkelijke kunnen lezen en verſtaan, maar ook voor die het kunnen lezen en niet verſtaan, en voor die geen van beide kunnen, zeer welkom is. De Heer DA COSTA geeft in de voorrede eene korte herinnering aan den oorſprong en voortgang van het Griekſche Treurſpel. Dat hij te veel vooringenomen is voor ÆSCHYLUS, bijzonder ten koste van EURIPIDES, zal menig lezer, der zaken kundig, gelooven wij, ons toeſtemmen. ÆSCHYLUS, SOPHOCLES en EURIPIDES zijn zoo dikwijls, door menſchen van zoo verſchillende tijden, oordeel, geleerdheid en ſmaak vergeleken, dat men met die beoordeelingen meer dan een lijvig

boekdeel zoude kunnen vullen. Ons oordeel beſtaat altijd in dezen regel:

Spectetur meritis quisque poëta ſuis.

Vervolgens wijst DA COSTA zijnen lezer het ſtandpunt aan, uit welk hij den *Prometheus* beſchouwen moet. Eene allernuttigſte zaak! Trouwens daardoor leest men het ganſche ſtuk met veel meer genoegen, en kan beter doordringen tot den geest van hetzelve. Wij hebben gemerkt, en de Dichter bekent dat ook zelf, dat deze vertaling of navolging vrijer is uitgevallen, dan de *Perzen*. Wij gunnen eenen Dichter zoodanige vrijheid gaarne, indien het geheel in den geest van het modèl blijft, gelijk hier doorgaans het geval is. Over 't algemeen, echter, zijn wij meer voor de meestmogelijke getrouwheid, hetwelk eenen DA COSTA niet moeijelijk kan vallen. Wij hebben ons ook in dit opzigt dikwijls verwonderd over de gemakkelijkheid, waarmede BILDERDIJK b. v. de *Œdipuſſen* van SOPHOCLES, het *Epithalamium* van CATULLUS op *Peleus* en *Thetis* zóó teruggeeft, dat hij het oorſpronkelijke bewaart, het meestal in kracht en naïveteit op zijde ſtreeft, en meermalen overtreft. — De dichterlijke talenten van DA COSTA zijn dikwijls, ook in ons Maandſchrift, naar waarde geſchat en geprezen; zoodat wij, daar hij zich ook hier gelijk blijft, daarover niet behoeven te ſpreken. Tot eene kleine proeve ſchrijven wij deze regels af:

Met regt, o ſterveling, met regt
Schuwt gij een' ongelijken echt!
De liefde ſtort in onafzienbre rampen,
Als zij verbinden wil, hetgeen het noodlot ſcheidt.
Ge erkent u magteloos om tegen dit te kampen,
En, wien bij u zijn gunst een troon heeft toegezeid,
Slaat op geen herdersmaagd een' blik van teederheid.

In het oorſpronkelijke ſtaat: „Wijs, ja waarlijk wijs was hij, die dit het eerst in zijn hart droeg, en het met de tong uitſprak, dat het trouwen naar zijnen ſtand verreweg het beste is. En dat niemand, door rijkdom aan een weelderig leven gewend, of door geſlacht verheven, handwerkſters beminnen moet." Men ziet hieruit de keurigheid en kieschheid van den vertaler. En, daar wij meer plaatſen bij het oorſpron-

spronkelijke vergeleken, en daarin dezelfde manier beſpeurd hebben, dunkt ons, dat wij het overige naar dit voorbeeld wel mogen beoordeelen. De Heer DA COSTA heeft het Treurſpel geopend door eene uitmuntende Ode, *Het Treurſpel* getiteld, en beſloten door eene dichterlijke navolging van *Caſſandra's Voorzegging*, een heerlijke brok uit den *Agamemnon* van ÆSCHYLUS. Ten laatſte vindt de lezer aanteekeningen, door welke eenige toeſpelingen van ÆSCHYLUS, eenige zaken uit de geſchiedenis en fabelkunde doelmatig worden opgehelderd. Wij hopen meer ſtukken van ÆSCHYLUS, door eene zoo bekwame hand bearbeid, te mogen ontvangen.

Epigrammatiſche Anthologie, of Keur van Puntdichten, uit de voornaamſte en beſte Nederlandſche Dichters bijeenverzameld en uitgegeven door P. G. WITSEN GEYSBEEK. *Te Amſterdam, bij* Geysbeek en Zoon. 1821. *In gr.* 8vo. *XII*, 170 *Bl. f* 3-15-;

De titel van dit boek is zoo duidelijk, dat het bijna onnoodig zij, den lezer te zeggen, wat er al in te vinden is. Het is wel waar, dat de waardij eener Bloemlezing veel afhangt van de kunde en den ſmaak des verzamelaars. Maar de roem, door GEYSBEEK in dit vak verkregen, ſtaat ons reeds borg, dat deze Bloemlezing in waarheid eene Bloemlezing zijn moet. De uitgave van dit boek was ons in een dubbel opzigt aangenaam. Vooreerst, (en hier ſpreekt natuurlijk het eigenbelang) wij zijn groote beminnaars, en gelooven, alle menſchen, die eenige aanſpraak maken op gezond verſtand, zijn het met ons, van een goed Puntdicht. Nu geſchiedt ons groote dienst, wanneer wij, die toch al die Dichters niet bezitten, en, bij den besten wil, thans, in de regtmatige achting voor vaderlandſche oude Letterkunde, dikwijls niet bezitten kunnen, eene keurige verzameling dier Puntdichten mogen ontvangen. Ten andere zijn wij er trotsch op, dat ook ons Vaderland in dit opzigt voor geene andere natie behoeft te wijken. Het is waar, dat wij ook in deze verzameling vele oude kennisſen ontmoetten; dezulke namelijk, die uit het Grieksch en Latijn, bijzonder uit MARTIALIS, genomen zijn. Maar dit hebben alle Epigrammatisten van den

nieuwen tijd met elkander gemeen, en bewijst, dat hij, bij gebrek van eigene ſtof, niets beters vonden, dan de met regt zeer hoog geroemde, oude Schrijvers. Voor 't overige kunnen onze Vaderlanders zich met glans laten zien; en, gelijk zij nu dikwijls een' inval van den Griek of Romein ontleenden, zoo zouden Griek en Romein, als 't mogelijk geweest was, dikwijls gaarne iets van hen ontleend hebben. De inkleeding van het puntige is natuurlijk in deze verzameling verſchillende, en ſtaat gelijk met den trap der beſchaving, welken de Dichtkunst op verſchillende tijden in ons Vaderland bereikt heeft. Daarom heeft de verzamelaar zeer wel gedaan, de Dichters in eene Doodörde te plaatſen, beginnende met SPIEGHEL, overleden in 1612, eindigende met STRICK VAN LINSCHOTEN, overleden in 1819. Dat de uitgever de oorſpronkelijke ſpelling der vervaardigers behouden heeft, is te prijzen, en, om de waarheid te zeggen, wij hadden dat ook niet anders verwacht: want die oude ſpelling heeft zoo veel eigendommelijks, dat men, met het verlies van dezelve, veel meer dan dat alleen zoude verliezen. Maar dat de uitgever met de ſpelling van den tegenwoordigen tijd den draak ſteekt, en van het juk van een Siegenbekianismus en eenen Orthographiſchen Lycurgus ſpreekt, dat hadden wij eigenlijk niet verwacht. Waarom kromt hij zijnen hals onder dat juk, als hij zoo zeer voor vrijheid is? Intuſſchen vergeven wij hem dezen uitval even gaarne, als de Heer SIEGENBEEK over deze en dergelijke uitvallen lacht, en bedanken hem voor zijn aangenaam geſchenk. Wij bezaten in onze taal reeds twee dergelijke Bloemlezingen, ſchoon het eerſte door ons te noemen ſtuk dien naam naauwelijks verdient; het is getiteld: *Hemithilias, of halfduizend Vaerſen, uit verſcheide Latijnſche en Nederduytſche Digters verſamelt*, in 't jaar 1725. Dit ſtukje is een wonderlijk mengelmoes van de tegenſtrijdigſte zaken door elkander. Zoo vindt men b. v. op de eene bladzijde een in al te vrije taal uitgedrukt puntdicht op *Jan en Trijn*, op de andere een zeer zedig versje op *het Chriſtelijk geduld*. Het andere werk, hetwelk meer aanſpraak maakt op eene Bloemlezing, is genaamd; *De vrolijke Zanggodinnen, of Mengelwerk van Vernuft*, II Deelen in 8vo. 1781, waarin men ook de beſte puntdichten uit onze voorname Dichters in groot aantal bijeenvindt. Maar, tot ons leedwezen, betuigen de verzamelaars, of verzamelaar, (wij meenen wel eens den naam van

STIJL

zeggen hier te hebben hooren noemen) dat zij de meeste ſtukken zeer merkelijk veranderd en verbeterd hebben. „ Genoegzaam alles, wat zij vonden, moesten zij van kunst- en ruiſonnen zuiveren." Hoe gering intuſſchen die zuiveringen dikwijls zijn, willen wij met een voorbeeld bevestigen. GEYSBEEK heeft, bl. 64, dit puntdicht uit ANTONIDES:

Tree zachtjes, wandelaer; neen, tree vrijmoedig aen.
Gij hebt geen nood van hem te wekken:
Want of hij ſchoon u hoorde op zijne graftee gaen,
Hij zou het doch in twijffel trekken.

In *De vrolijke Zanggodinnen*, IIde D. bl. 87, vindt men ook dit, aldus veranderd:

Treed zagtjes Wandelaar: neen: treed vrijmoedig aan:
Gij hebt geen nood van hem, wiens lijk hier legt, te wekken:
Want ſchoon hij u al hoorde op zijne Graftee gaan,
Hij zou het nog in twijffel trekken.

Intuſſchen hebben zij het in andere Epigrammata erger gemaakt, welke de nieuwsgierige lezer op beide plaatſen kan vergelijken.

Verhandeling over de behandeling van Kinderen van zwakke zielsvermogens, met betrekking tot derzelver verſcheidenheid, grondoorzaken, kenmerken, en de middelen, om hen op de gemakkelijkſte wijze, door onderrigt, te hulp te komen, bijzonder met opzigt tot de Pestalozziſche leerwijze voor het rekenen; van T. WEISSE. *Vertaald en met eenige Aanmerkingen vermeerderd, door* H. W. C. A. VISSER, *Schoolopziener, enz. Te Amſterdam, bij* G. J. A. Beijerinck. 1821. *In kl.* 8vo. 55 *Bl. f* : - 9 - :

Menſchenliefde! (zeggen wij met den ſchrijver, en dit denkbeeld maakt ons het boekje zeer gewigtig) *gij hebt het noodig gevonden, voor doofſtommen ſcholen op te rigten; neem u dan ook hen aan, die zwak van ziel zijn, en wier menſchheid dikwerf met voeten wordt getreden.* Een ſtukje, dat

de Heer VISSER zijne moeite van vertaling en het bijvoegen zijner aanmerkingen waardig hield, behoeft flechts aanmelding, en geenszins aanprijzing. Ieder waardig onderwijzer en ieder opvoeder zal het zich zekerlijk aanfchaffen, en, hoe kort het ook zij, voor de verftandige aanwijzingen en fchrandere wenken den fchrijver en vertaler dankbaar zijn. Den kundigen onderwijzer laat het zeker niet veel te wenfchen meer overig; doch de vader en moeder, met de leerwijze van PESTALOZZI, NIEUWOLD, *de vormleer* en *het boek der moeders*, door den eerstgenoemden, minder bekend, zouden wel, bij eene tweede uitgave, ten dezen meerdere uitgebreidheid en aanwijzing wenfchen.

De Kasteelen in Zwitserland, of oude Overleveringen uit den Riddertijd, door Mevr. DE MONTOLIEU. *Uit het Fransch vertaald. Te Amsterdam, bij* J. C. van Kesteren. 1820. *In gr.* 8vo. 260 *Bl. f* 2-16-:

De gemeene man leest deze foort van geschriften niet, en, finds wij hier te lande de eer hadden eener perfoneele nadere kennismaking (de vroegere was vergeten!) met het Franfche volkje, behoort waarfchijnlijk de Franfche taal niet meer tot een der eerfte vereischten van eene befchaafde opvoeding bij den deftigen burgerftand! Deze verandering ware in ons belang en prijsfelijk, meenen wij. Dan, of dezelve werkelijk reeds beftaa, is ons echter nog twijfelachtig. De vertaler en uitgever fchijnen voor het minst op eenen goeden aftrek van dezen hunnen *uit het Fransch vertaalden* arbeid te rekenen. Als dan maar het *uit het Fransch* op den titel geen nadeel doet; want het is inderdaad meer het Fransch produkt, dan eigenlijk de Franfche taal, hetwelk den regtgeaarden, door ondervinding wijs gewordenen, Nederlander doet huiveren. Wij verklaren inmiddels, en dit moge (in zoo verre men op onze goedkeuring eenigen prijs ftelt) vertalers en uitgevers ter waarfchuwing zijn, dat wij bij hetgene uit Frankrijk komt meer angstvallig toezien, en het *latet anguis in herba* ons als 't ware onwillekeurig wordt ingefluisterd, als wij zoodanig boek ontvangen. In meer dan één opzigt letten wij daarom op ieder uit het Fransch vertaald geschrift; en, daar zoodanige angstvalligheid ons lastig is, hopen wij, dat meer

meer nog een genoegzame voorraad van goede oorſponkelijke Noord-Nederlandſche geſchriften, ook in het vak der Romans, dan de ijver van boekdrukkers en vertalers, onze beſchaafde jonge lieden overtuigen zal, dat, om hunne ledige uren aangenaam door te brengen, en hun verſtand en hart te beſchaven, het aanleeren der Franſche taal juist geene volſtrekte behoefte is. Uit een wetenſchappelijk oogpunt laten wij het aanleeren van het Fransch even zeer, maar vooral niet meer dan van iedere andere taal, nogtans gelden. — De Lezer verſchoone dezen, misſchien nog wat te voorbarigen, uitval! Recenſent heeft wel iets van CATO, die daar, waar het te pas kwam, en ook al kwam het zoo zeer niet te pas, zijn gevoelen omtrent *Carthago* moeijelijk terughouden kon. (*)

Wat deze *Kasteelen* betreft, men kan dezelve aan de hand van Mevr. DE MONTOLIEU veilig bezoeken; wij hebben dezelve gelezen met een nog al ſcherpziend oog, en zagen niets, dat de zedigheid blozen doet; wij vonden het voorberigt bevestigd, hetwelk zegt: *De geest der voormalige Zwitſerſche tijden is hier zoo wèl bewaard, de karakters zijn zoo overeenkomſtig met den aard van dat vrijheidlievende heldenvolk geſchetst, dat men zich werkelijk in die dagen verplaatst, en met de perſonen waant te verkeeren, welke de Schrijfſter met zooveel kracht ten tooneele voert.* Ook hebben wij op de taal en den ſtijl des Vertalers niets te berispen. De Plaat tegenover den titel (het Kasteel van *Hallwijl* afbeeldende) is aardig genoeg. De Kasteelen, of Verhalen, zijn vier in getal, en zijn alle uit den ouden Riddertijd, welken onze Dames hier zeker niet leeren terugwenſchen. Liefde en trouwen is, gelijk van zelve ſpreekt, de ſchering en inſlag. Wij mogen het lijden; zoo blijft de wereld in ſtand; en het zij verre van ons, dat wij de liefde en het huwelijk wilden tegenwerken. Hadden de Franſchen ons nooit iets anders dan deugdzame liefde en het wettig huwlijk te eeren geleerd! — Wij beloven der jeugd, bij de lezing van deze fraaije verdichtſelen, vermaak. Bevallen dezelve, zoo zal een ſoortgelijk viertal nog volgen.

(*) De naaste aanleiding tot dezen uitval was eene periode van een' *Franſchen* Recenſent, bij de aankondiging van een *petit Roman*, welks Schrijfſter hij, profhan genoeg, dit compliment maakt: *Pour parodier une phraſe de l'Ecriture ſainte, nous lui pardonnerons, ſi elle veut encore aimer.*

De

De Geſchiedenis der Apostelen, in Geſprekken. Door FREERK HOEKSTRA, *Leeraar bij de Doopsgezinden te Harlingen. Te Harlingen, bij* M. van der Plaats. *In kl.* 8*vo.* 248 *Bl.* *f* 1-8-:

Onder de werkjes, waarvan wij nog verſlag ſchuldig zijn, behoort deze Geſchiedenis, door den Eerw. Schrijver in gelijken trant bewerkt als zijne *Geſchiedenis van Jezus*, te regt met zoo veel goedkeuring ontvangen. Het gunſtig oordeel, daarover door ons geſtreken, herhalen wij thans volmondig met opzigt tot deze Geſprekken. *Grootvader* vertelt zeer onderhoudend, klaar en leerzaam, en de aanmerkingen, door de kinderen gemaakt, zijn niet kinderachtig, maar kinderlijk, gepast en naïf. „Ik zou," zegt de Heer HOEKSTRA, „dit kindergeſchrift aan den voet der bladzijden nog wel „eenig aanzien van geleerdheid hebben kunnen bijzetten „door aanhalingen van Schrijvers, op wier gezag in ſommige „twijfelachtige en betwiste gedeelten ik mij beroepen kon, „of door het opgeven van *mijne* redenen, waarom ik *dus* „en niet *anders* geſchreven heb. Maar de kleine lezers en „lezeresſen zouden meestal de geleerde noten overſlaan, en „voor deskundigen zouden dezelve geen nieuws behelzen." Deze denkwijze behaagt ons, en het eenvoudige en bevattelijke, doch tevens zakelijke in de behandeling doet ons zeer gunſtige denkbeelden vormen van het oordeel en den ſmaak des Schrijvers, wien wij tevens van de zijde des vernufts zoo wel, als van de goede geſteldheid des harten, op eene voordeelige wijze leeren kennen. Wij vinden in deze Geſprekken geene vreemde nieuwigheden. Overeenkomſtig het duidelijk berigt van de *Handelingen der Apostelen*, door den H. LUKAS beſchreven, wordt alles geleidelijk voorgeſteld, en vooral de hoogere medewerking door teekenen en wonderen, ter vestiging en voortplanting des Christendoms, aangewezen. Struikelden wij op enkele uitdrukkingen, die, ſchoon in den mond der kinderen, ons wat te plat voorkwamen, (zoo als het zeggen van een derzelve met opzigt op *Rhode*, omdat zij *Petrus*, dien zij herkende, niet terſtond inliet: „wat ſtomme meid was dat!" bl. 94) dit zijn kleinigheden, die ruimſchoots opgewogen worden door het treffende der verhalen van de hoofdgebeurtenisſen. Bijzonder fraai kwam ons voor, hetgeen van den *ſtokbewaarder* verhaald wordt.

Wa-

Ware het niet te breedvoerig, wij zouden het, als een staal van den onopgesmukten, maar eenvoudig krachtigen schrijftrant van HOEKSTRA, bijbrengen. Om dezelfde reden moeten wij ook andere proeven laten liggen, en ons bepalen tot het volgende:

„ Van Lydda vertrok *Petrus* naar Joppe. En hier verrigtte hij nog grooter wonder.

Klaartje. Ik houd daarom zoo veel van *Petrus*, omdat hij zoo vele wonderen deed.

Grootvader. Zulke wonderen waren in die dagen noodzakelijk, zou het Christendom tot stand komen. Maar indien wij anders weinig belang in de dingen stellen, of er moet zoo iets gebeuren, is het verkeerd. Gij herinnert u nog wel uit de geschiedenis van JEZUS, hoe deze niet hebben wilde, dat de menschen alleen uit nieuwsgierigheid, om wonderen te zien, Hem naliepen. Dat noemde Hij de spijze, die vergaat; maar de spijze, die blijft in eeuwigheid, was zijne Goddelijke leer. En bij de wonderen der Apostelen moeten wij ook wel in het oog houden, dat ze geschiedden tot bevestiging van die leer.

Te Joppe woonde eene Discipelinne, met name *Tabitha Dorcas*, eene zeer brave, liefdadige vrouw, die heel veel goed aan de armen deed. Deze werd ziek en stierf. Het verlies van zulk eene edele weldoenster werd ongetwijfeld algemeen betreurd. Het gerucht van *Petrus* wonderdoende magt had zich reeds te Joppe (niet ver van Lydda gelegen) verspreid. Nadat men het lijk reeds had *afgelegd*,(?) liet men *Petrus* door twee afgezondene boden verzoeken tot de overkomst, of het ware, dat hij ook, gelijk eertijds zijn Meester, eene doode kon opwekken. *Petrus* bewilligde terstond in hun verzoek. Te Joppe in het sterfhuis gekomen, bragt men hem in de lijkkamer. En hier was hij getuige van een waarlijk zeer aandoenlijk tooneel. Vele weduwvrouwen, waarschijnlijk arme weduwen, die van de overledene ondersteund waren, stonden schreijende bij hem. Allen roemden al snikkende om strijd het liefdewerk der afgestorvene. „ Zie hier „ (zeide de eene) den rok, dien zij mij gemaakt heeft. Dit „ geheele kleed, (eene andere) dat ik aan heb, is haar „ werk. O! die dierbare! hoe veel hebben wij aan haar verloren!"

Klaartje. Ik kon wel met die arme menschen schreijen.

Grootvader. Zoo, mijne kinderen! worden goede menschen

schen na hunnen dood betreurd en gezegend; terwijl men zich verheugt bij het sterven van den onbarmhartigen. Schreijende komt de mensch in de wereld, terwijl de omstanders juichen; o! mogten wij zoo leven, dat wij juichende de wereld kunnen verlaten, terwijl de omstanders weenen!

Gelijk voorheen zijn Meester, bij de opwekking van het dochtertje van *Jaïrus*, de menigte der omstanders verwijderde, zoo deed ook *Petrus*.

Petrus, alleen zijnde bij het lijk, bad op zijne knieën, en sprak toen het woord der almagt: *Tabitha, sta op!* Op hetzelfde oogenblik rees de doode overeinde, en vertoonde zich levend aan het binnengeroepen rouwdragend gezelschap.

Guurtje en *Klaartje*. o, Wat zullen die arme weduwvrouwen nu blijde geweest zijn!

Grootvader. Niet alleen deze, maar allen, die het hoorden in de stad. En het gevolg was ook weder, dat ook velen geloofden in den Heere JEZUS CHRISTUS.

Wij wenschen van harten, dat dit werkje, 't welk met een kort verslag van de lotgevallen der overige Apostelen, behalve *Petrus* en *Paulus*, en van de verwoesting der stad Jeruzalem, eindigt, en tevens met een Kaartje, overeenkomstig ons betuigd verlangen, voorzien is, door een uitgebreid gebruik, algemeen nut mag stichten.

Het Huisgezin van Oswald. Een Geschenk voor Kinderen, ter opwekking van hun godsdienstig gevoel. Naar het Hoogduitsch van J. A. C. LÖHR. *Met Platen. Ifte en IIde Deel. Te Amsterdam, bij* C. Schaares. 1821. *In kl. 8vo. Te zamen 472 Bl. f 3-:-:*

In lang kwam ons geen doelmatiger geschrift voor den kinderleeftijd ter hand. Op de meest onderhoudende wijze wordt hier een leven met *het oog op God* en met *God in het hart*, als de echte wijsheid en het geluk des levens, der lieve jeugd aanbevolen. Alles geheel naar de vatbaarheid van het kinderlijk verstand, en op zoodanig eene wijze, dat het kinderhart regt getroffen wordt en ten goede bewogen. Wij gelooven, dat er wel weinige kinderen zijn, die dit voortreffelijk werkje niet met het grootste genoegen zullen lezen en herlezen, en durven verzekeren, dat het hun, onder alle onderscheidene omstandigheden van hun volgend leven, en nog in eenen grijzen ouderdom, nut zal doen. Het derde deeltje, hetwelk alleenlijk over JEZUS handelt, zien wij daarom dus ook met het grootst verlangen te gemoet.

BOEKBESCHOUWING.

Leerredenen van E. A. BORGER. *IIde Deel. In 's Gravenhage, bij* de Wed. J. Allart en Comp. 1821. *In gr.* 8*vo. XVI*, 316 *Bl. f* 3-12,:

Welk een toevloed van gedachten overſtroomt ons, natuurlijk, daar wij nederzitten om dit tweede deel der Leerredenen van BORGER aan te kondigen! Onze beoordeeling van het eerſte, met derzelver nafleep, 's mans later zoo hoog geklommen luister en geluk, door even treffende rampen en eenen vroegen, onverwachten dood daarna vergezeld en beſloten, de Voorrede, eindelijk, voor dezen bundel geplaatst, en de nieuwe, hoewel dan juist niet bloedige, twisten over BORGER's kanſelärbeid, hier vooronderſteld of uitgelokt — ziedaar alwat ons *gelijkelijk* voor den geest komt en wel moest komen, nu wij ons oordeel, ook over dezen bundel, voor het publiek zullen uitbrengen. Doch, wij vinden geene reden of geene vrijheid, om ons aan dezen drang opzettelijk over te geven. En het zal ons genoeg zijn, zoo wij over dezen arbeid van eenen overledenen, die noch ter wederlegging, noch ter aanwending, tot meerdere volmaaktheid, naar onze aanmerkingen meer kan luisteren, kortelijk ons gevoelen hebben gezegd.

Wij danken dan den beroemden uitgever regt hartelijk voor dit geſchenk. Want ook zijne eigene, zoo keurige, zoo rijke en afwisſelende Leerredenen maken ons deze ſtukken geenszins — wij zeggen niet, ontbeerlijk, maar zelfs niets minder aangenaam en nieuw. Er wordt in dezelven een ſchat van oorſpronkelijke denkbeelden gevonden, op even oorſpronkelijke en te gelijk dieptreffende, roerende wijze uitgedrukt, waarvan in een zoo klein beſtek van dusdanigen populair-ſtichtelijken arbeid naauwelijks een tweede voorbeeld is aan te wijzen. Wij erkennen, dat de algemeene vorm van BORGER's Leerredenen,

nen, zoo als ook zijn ſtijl en zeggenſtrant, nooit tot een modèl voor anderen kan dienen. Indien ongelukkig die zucht eens mogt veld winnen, dan ware er geen einde aan het ledig gebrom of de *barocque* overdrijving, en wij weten niet welk wonderlijk mengelmoes al, te zien. Een Genie, een groot en ſtout Genie, wien welligt bovendien nog een zeker overblijffel van onbeſchaafdheid aankleefde, gaat altijd zijnen eigen' gang, zijnen eigen' moeijelijken weg, op welken geen gewoon mensch hem volgen kan. Doch dit zelfde vreemde, en misſchien niet algemeen gangbare, zet eene eigene uitlokking aan deze Leerredenen bij. De vernuftige aanwending van eenen tekst boeit uwe aandacht — de zeldzame aanknooping van het discours aan bijzondere omſtandigheden wekt uwe uiterſte oplettendheid telkens weêr; en de beeldrijke, ſtoute taal, in welke hij de groote waarheden van den Godsdienst voordraagt, zoo wel als de ronde, menschkundige, ſomtijds ſtrenge, ſomtijds zelfs halfſchimpende aanmerkingen, met welke hij alles doorzaait en aanvult, laten u, na volbragte lezing, noch het hart en de verbeelding, noch het verſtand, tot langdurig nadenken, ooit ledig. Ook bekennen wij, op geene zoo zigtbare afwijkingen van den goeden ſmaak in den vorm, en van het bondig oordeel in de ſtoffe en redenering, geſtooten te hebben, als ons in het eerſte deel voorkwamen, aan 's mans weelderig vernuft en ſtouten geest te zijn ontſnapt. Over het geheel kunnen wij ons wel vereenigen met het oordeel des Voorredenaars, dat in BORGER 's Nederduitſchen ſtijl de gebreken en deugden zoo naauw met elkander verbonden zijn, dat men ſchromen moet voor eene al te volkomene, althans te ſpoedige en gewelddadige zuivering. En zoo de eerſte Leerrede, hier voorkomende, als voor de uitgave toebereid, beſnoeid en beſchaafd, verdiend heeft, als eene der besten, de reijen aan te voeren, dan verheugen wij ons, — de aanleiding hiertoe ter zijde geſteld zijnde — dat de overigen die herziening niet hebben ondergaan. Immers, bijna geene van allen heeft ons minder getroffen, door meer

dan

dan alledaagſche en bekende denkbeelden of gevoelens, dan juist deze. *Wij roemen ook in de verdrukking*, Rom. V: 3, is haar tekst.

De tweede, „over het wederzien," volgens Joan. XVI: 22, de eerſte na het overlijden zijner gade, is, natuurlijk, met veel gevoel geſteld.

Doch de derde, „over de Voorzienigheid," volgens Jezaja XL: 26 en 27, is, in ons oog, eene der ſchoonſten. BORGER ſtelt den grootſchen, dichterlijken tekst, met deszelfs voorafgaande deelen, inzonderheid in een heerlijk licht. Hij is daar als op eigen' bodem, aan de hand van een' zoo gevoeligen, zoo verhevenen en vromen Godsman als Jezaja. En niet minder gepast is de aanwending. *Wij zijn gedeelten van Gods ſchepping — wij zijn redelijke wezens — wij zijn verordend tot onſterfelijkheid — wij zijn genoemd naar den naam van Chriſtus, Gods Zoon. — Deze verdubbelde betrekking waarborgt ons de gegrondheid van ons geloof, dat eene wakende en zorgende Voorzienigheid ons gadeſlaat en niet vergeet.*

No. 4, *De droefheid naar God werkt eene onberouwelijke bekeering tot zaligheid*, 2 Cor. VII: 10a., is mede, naar ſtof en vorm, eene ſchoone Leerrede, inzonderheid gewigtig, om den mensch aan zichzelven regt bekend te maken. Zelden vonden wij het berouw, het zij dan duurzaam en ter zaligheid leidende, of niet, zoo juist geteekend en zoo wèl ontleed. Zelden wist iemand juist hierdoor de ondeugd in een vreesſelijker licht te ſtellen. En de toepaſſing der leere van het kruis op dit alles is niet min treffend.

No. 5, *De namen nu der twaalf Apostelen*, enz. Matth. X: 2—4, is niet zoo vreemd, als wel de tekst. Zij loopt over de vraag, waarom Jezus juist deze (eenvoudige, onaanzienlijke, en in temperament en karakter zoo zeer verſchillende) mannen tot zijne Apostelen hebbe verkozen: en dit onderwerp, van leerſtelligen aard, wordt uitnemend behandeld.

No. 6. *Gij dan hoort de gelijkenis van den zaaijer*,

Matth. XIII: 18. Wederom een vreemde, als afgebrokene tekst, die ons herinnert aan: *Daar ſtaat geſchreven.* BORGER brengt denzelven in verband met het onvruchtbare, verloopene jaar 1816, en poogt ons inzonderheid te leeren, van God af te hangen, op Hem te zien, en in zijn beſtel te berusten, in het geestelijke zoo wel als in het wereldſche. Voorop gaat een kort betoog, dat het gebruik der gelijkenisſen rust op de gelijkvormigheid der wetten, door God in de natuur en in de genade, in de zigtbare en onzigtbare wereld gevolgd. Zekerlijk zal deze Leerrede, bij het gehoor, getroffen en voldaan hebben, ſchoon zij dan ook geen modèl kan worden.

No. 7. *Derzulken is het koningrijk Gods*, Marcus. X: 14. Hier wordt betoogd, *dat de leer onzer verzoening met God, welke de hoofdinhoud van het Evangelie is, zich gemakkelijk aan de gezindheden en denkbeelden van een kind aanſluit*, enz.; 1. om zijne gewoonte van op gezag aan te nemen, 2. om zijne hulpeloosheid en afhankelijkheid, 3. om de gelijkheid zijner betrekking tot de ouders, als van ons allen tot God. Deze geheele behandeling prijst zich terſtond gunſtig aan. Tusſchenbeiden bezigt BORGER de gelegenheid, om den trots der ſtelſelmakers te vernederen. En de toepaſſing is: den tijd dan niet te verwaarloozen, om deze leer vroeg in het kinderhart te planten.

No. 8. *Den derden gaf hij één talent*, Matth. XXV: 15. Deze is zijne Affcheidsrede, als Akademieprediker. In plaats van eenige verdere opgaaf, ſta hier, als een belangrijk ſtaal, de volgende inleiding: „Indien menſchelijke wijsheid, of liever, indien de wijsheid van eenig beperkt en eindig wezen, het plan had moeten ontwerpen van eenen regeringsvorm voor de ganſche geſchapene natuur, voor de redelijke zoo wel als voor de redelooze ſchepſelen, er is geen twijfel aan, of er zou eene geheel andere orde van zaken beſtaan, de wereld zou anders beſtuurd worden. Wij mogen van achteren, ook in de ſchijnbare wanorde, de hooge wijsheid van Hem beſpeu-

ren

ren en aanbidden, wiens gedachten zijn boven onze gedachten, gelijk de hemel is boven de aarde, van voren hadden wij toch eene andere inrigting verordend, en het belang van het geheel en van ieder deel in het bijzonder anders berekend. Anders draaide de aardbol om zijn aspunt, om het eene deel voor verſchroeijende hitte en het andere voor verſtijvende koude te beveiligen. Anders volgden de geſlachten elkander op, en geene ouders droegen hunne kinderen, maar kinderen hunne ouders naar het graf. Anders waren de geluksgoederen verdeeld, en geen rijkaard zou zwelgen en brasſen, terwijl een Lazarus ſterft van armoede en ſmarte. Anders ſtond het met de verſcheidenheid van rangen en ſtanden in de maatſchappij, en niemand, die eene kroon verdiende, werd veracht en vergeten, niemand, die verachting en vergetelheid en ketenen verdiende, zat op den ſtoel der eere, of voerde den rijksſtaf ten plaag der volken. Wat zouden wij al anders maken, zoo het roer der wereld in onze handen berustte, en niet in de handen van den Hoogverhevenen, den Koning der eeuwen, die het licht ſchept en de duisternis, die met de inwoners der aarde doet naar zijn welbehagen, wiens raad beſtaan zal, wiens hand niemand kan afſlaan!"

No. 9 en 10. *Deze dingen heb ik tot u geſproken, opdat gij niet geërgerd wordt*, Joan. XVI: 1. Over deze woorden, of liever over het ganſche geſprek van Jezus, waartoe zij behooren, zijne laatſte, troostende en waarſchuwende redevoering vóór het lijden, loopen de beide Leerredenen, van welke het min zeker is, of zij ook door BORGER voor de uitgave waren beſtemd. In de eerſte, namelijk, behandelt hij, wat Jezus in deze redevoering *verklaart*; in de tweede, wat hij *belooft*. Dat hij noch zijne Apostelen tot deze wereld behoorden — dat dezelve hen op gelijke wijze haatte — dat de zaak, waarvoor zij leden, Gods zaak was; ziedaar de verklaringen, welke niet ſchooner ontwikkeld, dan uitnemend zijn toegepast. Hier moeten wij nog eene aanhaling inlaſſchen. Want een man als BORGER kan ſlechts zijn eigen lof-

redenaar zijn — ten zij althans Neêrlands eerste redenaar en dichter optreden.

„ Vrome menschen! bloeden uwe harten om de zonden uws naasten; verbeeldt u dan een hart als het hart van Jezus, verbeeldt u ééne zonde als de zonde der Joden. Gewisselijk, alle ligchaamssmarten waren bij onzen Heer vergeten, toen alle ongeregtigheden, die ooit of ooit gepleegd zijn of gepleegd kunnen worden, in ééne ongeregtigheid zamenliepen, en zich met al hare verschrikkingen voor het oog van eenen man vertoonden, die geene zonde gedaan had, in wiens mond geen bedrog was gevonden. Alle ligchaamssmarten waren vergeten, toen zelfs zijne alwetendheid de mate van zijn lijden scheen te vergrooten, als hij in de gemoederen zijner vijanden den onreinen droessem der hartstogten in volle kracht zag gisten. Menschenvrienden! gevoelt gij smarte, als gij uwe heilzame oogmerken ziet mislukken; verbeeldt u dan de smarte van onzen Heer, die geene grootere zaligheid kende, dan aan de menschen de grootste zaligheid te schenken; die, ter volvoering van zijn ontwerp, de hitte des daags en de koude des nachts had verdragen; die, voor het heil zijner broederen, duizendmalen met zijnen God had geworsteld in den gebede, en, nu aan het einde van zijne loopbaan gekomen, wel vele geroepenen zag, maar weinige uitverkorenen. En was deze mislukking slechts bij toeval, buiten de schuld der voorwerpen van 's Heilands teederste zorge? Neen, zij was een gevolg van de zwartste ondankbaarheid, waaraan zich ooit het menschelijk geslacht heeft schuldig gemaakt. Edele harten! wordt gij treurig, als gij uwe weldaden met deze ondeugd ziet vergelden, verbeeldt u dan het gevoel van onzen Verlosser, die, door reine menschenmin bewogen, rust en genoegen en aardsche grootheid en alles opofferde, om een ontaard volk in de rijkste zegeningen des hemels te doen deelen; die door zijne predikting hun verstand verlichtte, door de teekenen en wonderen, die hij deed, de lijdende menschheid troostte, en eindelijk, ter belooning van dit alles, misschien de handen aan zich zag slaan door geraak-

raakten, die hij genezen had, misschien den bloedkreet tegen zich hoorde aanheffen uit monden, die, zonder zijne hulp, stom zouden gebleven zijn. Beminnaars van uw vaderland! hebt gij gezucht onder een' ijzeren scheptter, die den bodem, waarop wij geboren zijn, drukte, maar niet omkeerde; verbeeldt u dan de zielesmarte van Jezus Christus, wien slechts weinige uren te voren de aanstaande ondergang van Jeruzalem tranen had afgeperst, en die nu stierf met het vooruitzigt, dat, om de uitroeijing van den Messias, na dertig jaren, dit land, dit tooneel van Gods wonderen, verwoest zou worden, na dertig jaren deze stad des grooten Konings met haren gewijden tempel in vlammen zou staan. Verbeeldt u al deze folterende gewaarwordingen, vereenigd in de ziel van eenen gefolterden kruiseling, en, Christenen! wat is ons lijden, wat is het zwaarste lijden, bij het lijden van onzen Verlosser? Indien u dan de wereld haat, denkt, dat zij uwen Heer het eerst heeft gehaat: indien gij tot lijden wordt geroepen, denkt, dat uw Heer het eerst heeft geleden, niet alleen zwaarder, dan wij kunnen lijden, maar ook zwaarder, dan de menschelijke verbeelding zich kan voorstellen."

De beloften zijn, dat hunne onderlinge betrekking zou voortduren; een trooster komen; hunne gebeden verhoord worden, en hij ze eenmaal tot zich zou nemen. Ook hier oordeele men nogmaals uit dit weinige:

„ Wij allen zijn menschen, en wie wij ook zijn mogen, voor de regtbank van ons aller gevoel is het beslist, dat er, om naar den hemel te verlangen, niets meer gevorderd wordt, dan op aarde te zijn, en uit te wonen van den Heer. Eenige druppels meer of minder verdriet in den beker van ons leven, smarte is toch het erfdeel van Adams zonen en dochteren, de zucht tot rüste de familietrek van ons geslacht. Neen! dat gevoel laat zich niet verdooven, die behoefte laat zich niet paaijen. Eindelijk, eindelijk wordt het licht duisternis, het paleis een kerker, het vaderland vreemdelingschap, de vriend een vijand; en hetgeen de zon is voor hem, die in het donker dwaalt,

hetgeen de vrijheid is voor den gebondenen, het vaderland voor den vreemdeling, de vriend voor den verlatenen, dat is de onſterfelijkheid voor den ſterveling, de hemel voor den aardbewoner, en Christus voor zijne verlosten. — Wee dan den menſche, die het gebouw zijner hope lager bouwt, dan de ſtarren! Maar ook wee hem, die met alles, wat beneden de ſtarren beſtaat, ontevreden is, en met morrend ongeduld uitziet naar zijne afloſsing van den post, waarop God hem plaatſte!"....

Wie hoort hier niet dien zelfden ſomberen, maar godvruchtigen toon, welke in den zwanezang *Aan den Rijn* weêrgalmt? Het was echter niet deze, het was No. 8 in dezen bundel, waarmede hij, niet ſlechts zijn openbaar ambt, als Prediker, maar ook zijn leven beſloot.

Helaas! Wie beklaagt dien vroegen dood niet? Ja, zoo wij, in dit verſlag, ſlechts ten oogmerk ſchijnen gehad te hebben, om onze lezers de voortreffelijkheden van den bundel te leeren kennen, over vele andere zaken vlugtig henenloopende, men ſchrijve het vrij aan dit gevoel van een ſmartelijk gemis toe. En was het misſchien ook nutteloos, omdat bijna iedereen het werk zal bezitten en gelezen hebben; te meer nog, daar het met 's mans uitnemende afbeelding en nog een bevallig gedenkſtuk te zijner eere praalt, door eene waardige en ook reeds verſtijfde hand verſierd; wel nu, zoo erkenne men hierin ten minſte onze liefde en hoogachting voor den man, die zelf, op den duur, geenen wrevel kende, noch zich eenigzins inbeeldde volmaakt te zijn.

Indien wij nog eene eigenaardigheid van BORGER's Leerredenen mogen opgeven, het is, dat zij meestal zeer korte tekſten hebben. Doch dit moet niemand misleiden, om te denken, dat het louter opſchriften waren. Neen; het puntige van zijn vernuft mogt hierin bijzonder vermaak vinden, het zijn doorgaans gezegden, die met een' veel breederen tekst naauw te zamen hangen, uit welken hij dan ook rijkelijk putte, ſchoon de voorlezing van ſlechts weinige woorden hem te meer ruimte

liet

liet voor de keuze van het ſtandpunt en die treffende ſpelingen, welke wij dikwijls aantreffen.

Ten ſlotte, zoo vreezen wij geenszins, als beoordeelaars, door den Heer VANDERPALM onder de preekbedervers te worden gerangſchikt, omdat wij allen in *ons* keurslijf zouden willen ſteken. Liefst, voorzeker, zien wij gezonde leer en zuivere uitlegkunde met warme hartetaal en indringende welſprekendheid vereenigd. En moet eene van beiden lijden, dan is de keuze moeijelijk. Wat is licht zonder warmte? wat warmte zonder licht? Alles hangt hier van de mate en toepaſſing af. Doch ja, gewis, de warmte kan nog eer ſchadelijk worden, bij eenen dompigen, dikken hemel. God! laat *uw* licht altijd voor ons ſchijnen: want dat is als de zon, gloed en glans te ſyens; dat doet alles gedijen.

Kerkelijke Raadvrager en Raadgever. IIde Stuk. Door JODOCUS HERINGA, ELIZA'SZ. *Te Utrecht, bij* J. G. van Terveen *en* J. de Kruyff. 1821. *In gr.* 8*vo.* *X en* 316 *Bl. f* 2-8-:

Dit ſtuk maakt met het vorige, waarvan wij in 1819, bl. 634 en volgg., berigt gegeven hebben, één deel uit. In het eerſte ſtuk, bl. 59, durfde de Hoogleeraar, bij voorraad, niet meer beloven, dan elk jaar twee ſtukken, van grootte als het toenmalige. Dan, het tweede ſtuk is eerst twee jaren na het eerſte uitgekomen; waaruit blijkt, hoeveel het verſchilt, dat hij aan zijne eigene verwachting of begeerte voldaan hebbe. Wat ook de reden hiervan zijn moge, wij verwonderen ons geenszins, dat de Heer HERINGA, die men algemeen weet, dat het zeer volhandig heeft, en wiens nette en keurige wijze van bewerken bekend is, in plaats van ieder jaar twee ſtukken te geven, er om de twee jaren, ook in 't vervolg, ſlechts één geve.

Daar wij ons, bij vorige gelegenheid, over de inrigting en ſtrekking van dit werk genoegzaam hebben uit-

gelaten, zou het overbodig zijn, thans er iets meer van te zeggen. Dit ſtuk, wij twijfelen er niet aan, zal niet minder bevallen dan het voorgaande; en mogt het al dat nut ſtichten, hetwelk de gemoedelijke Schrijver er mede bedoeld heeft! Het begint met eene opmerking, beoordeeling en raad, betreffende de geheehtheid aan oude, en de afkeerigheid van nieuwe inrigtingen en leerwijzen. Deze afdeeling is de uitvoerigſte, en beſlaat ruim de helft van het geheele ſtuk. Men kan dezelve beſchouwen als eene zeer uitgewerkte verhandeling over eene ſtof, bijzonder voor onze dagen gefchikt. Dat de ſteller derzelve zijn onderwerp onpartijdig en oordeelkundig behandelt, kan, onder anderen, uit de volgende plaats blijken: *Wij loopen in jeugdigen leeftijd gevaar van door het nieuwe te ſpoedig bekoord te worden: naar mate wij in jaren vorderen, wordt het gevaar grooter van gehechtheid aan het oude. Wie een nieuweling is in de wereld, zoekt eerder het nieuwe op: wie oud is, laat zich het oude niet gemakkelijk ontnemen. Laat ons toezien, dat onze perſoonlijke neiging ons oordeel over het oude en nieuwe niet verraſſe!*

Op deze allerbelangrijkſte verhandeling volgen eenige berigten, aanmerkingen en bijzonderheden, die alle in een naauw verband ſtaan met het hoofdoogmerk van dit werk, tot welks voortzetting wij, op nieuws, den geachten Schrijver den Goddelijken zegen toewenſchen!

Helon's Bedevaart naar Jeruzalem, door FR. STRAUSS. *Uit het Hoogduitsch. IIde Deel. Te Amſterdam, bij* J. van der Hey. 1821. *In gr.* 8vo. 237 *Bl. f* 3-:-:

Met genoegen zien wij, dat de vertaling van dit aangenaam, nuttig en ſtichtelijk werk zoo ſpoedig wordt voortgezet, als de keurige uitvoering gedoogt. De Hooggel. CLARISSE heeft weder menigen lezer verpligt door zijne aanteekeningen; doch hij zou hen nog meer verpligt hebben, indien hij, door het bijvoegen van cijfers in den tekst, hun het gebruik daarvan gemakkelijker ge-

gemaakt had: onze wensch hieromtrent, bij de aankondiging van het eerste deel geuit, is dus onvervuld gebleven.

In dit deel wordt Helon's komst in het Land der Belofte, zijne bedevaart naar Jeruzalem, en zijne viering van het Paaschfeest aldaar, op dien zelfden levendigen toon beschreven, die het lezen van het eerste deel reeds voor velen zoo aangenaam gemaakt heeft, met inmenging van alwat bij die gelegenheid over den toestand van land en volk gepast kon vermeld worden. Achter op den zoogenaamden Franschen titel staat, dat het werk in vier deelen kompleet zal zijn, en dit kan men ook opmaken uit hetgene bl. 225 in eene aanteekening staat van de twee nog volgende deelen. Men zal dus geene reden hebben, om te zeggen, dat het werk te groot is: en, wanneer wij de twee overige deelen zullen ontvangen hebben, zullen wij, overeenkomstig het verzoek des Schrijvers in de voorrede voor het eerste deel, over het oogmerk en de inrigting des geheelen werks eerst volkomen kunnen oordeelen; waarom de lezer zich thans met deze korte vermelding vergenoege.

De Egyptische Oogontsteking onder de Koninklijke Pruissische Bezetting in Mainz, enz. Door Dr. J. N. RUST. *Met eene Voorrede en eenige Bijvoegsels van* F. VAN DER BREGGEN, CORNZ., *Med. Doctor en Hoogleeraar in de Medicijnen te Amsterdam. Aldaar, bij* L. van Es. 1821. *In gr.* 8vo. *f* 2-16-: (*).

Welke vooralsnog de gevoelens over de afkomst of den oorsprong der onderhavige Oogziekte mogen zijn, elke beschrijving derzelve is eene belangrijke bijdrage tot de uitbreiding van heelkundige kennis, vooral van die, welke zich met de gebreken der oogen bezig houdt. Nog be-

(*) Ingezonden, en met eenige Aanteekeningen van eenen anderen Recensent.

belangrijker wordt deze bijdrage, daar dezelve over eene ziekte handelt, bij ons niet ſlechts bij name gekend, maar meer dan eens onder onze krijgslieden voorgekomen; of liever, welke, ſedert haar begin, nog niet heeft opgehouden zich te verſpreiden; die, wanneer zij uitgeroeid ſcheen, ſlechts onderdrukt was, en dus ook nu nog aan ſommige Artſen bij het krijgswezen werk verſchaft. — Het heeft wel, ook in ons Land, niet aan eene en andere bijdrage ontbroken. De verdienſtelijke Hoogleeraar KLUYSKENS heeft zich hier ook wederom werkzaam getoond, niet alleen in de behandeling van dit gebrek, maar ook in de mededeeling zijner gevoelens over hetzelve. Maar, bij het onvolledige, hetwelk men nog altijd in beſchrijving en behandeling beſpeurt, mag iedere poging welkom worden geheeten, al ware het ſlechts, om bij vergelijking te zien, wat anderen hierover gedacht, hierbij gedaan hebben. Wij ontvangen derhalve met dankbaarheid dit werk van den onvermoeiden Hoogleeraar RUST; en wij houden ons verpligt jegens den Hoogleeraar VAN DER BREGGEN, die zorgde, dat de Nederlanders met dit werk, in hunne taal overgebragt, bekend zouden worden.

Dan, wij betreuren, aan den anderen kant, dat de uitgave van dit werk den Hoogleeraar VAN DER BREGGEN heeft doen afzien van de volvoering van zijn vroeger voornemen, de beantwoording der vraag, over deze Oogziekte uitgeſchreven door het *Utrechtsch Provinciaal Genootſchap van Kunſten en Weteuſchappen*, October 1821. Men vindt zeker, zoo als de Hoogleeraar zegt, in het werk van RUST alles volkomen bijeenverzameld, uiteengezet en opgegeven, wat tot deze ziekte betrekking heeft; maar toch niet, wat als een volledig antwoord op die Prijsvraag ſtrekken kan. Hier ontbreekt, onzes achtens, nog het een en ander, al ware het maar om nog verder bij te brengen hetgeen ſedert dien tijd al wederom is waargenomen (*).

Wij

(*) Inzonderheid verdiende het eene nadere overweging, of

Wij hebben derhalve met leedwezen vernomen, dat de Hoogleeraar zoo spoedig van zijn voornemen heeft afgezien, zeker ten nadeele van de kunst in het algemeen en van dit gebrek in het bijzonder. Wij hopen, dat niet allen, die het voornemen mogten hebben gekoesterd, hunne krachten in dit strijdperk te beproeven, hiervan zijn teruggekomen; dat er bij de reeds voorhanden zijnde blijken van werkzaamheid onzer Landgenooten te dezen opzigte nieuwe mogen toegevoegd worden. Zoo worde er voldaan aan de verwachting van het Utrechtsch wetenschappelijk Genootschap, ten voordeele der lijdenden, tot eere der Schrijvers!

Het schijnt, dat dadelijk na de herstelling van dit Rijk in de rij der Volken, en terstond na de zamenstelling of oprigting der Legers voor hetzelve, al aanstonds deze Oogziekte (dat wij haar, ter onderscheiding, Egyptische noemen!) is waargenomen. Sedert dien tijd heeft zij voortgeduurd, niet altijd even hevig, maar tot nog toe is zij niet ten onder gebragt; althans in het jaar 1821 waren er zeker nog drie of vier Garnizoenen, onder anderen *Arnhem* en *Nijmegen*, waar zij bestond. De onvermoeide pogingen van het krijgskundig Geneeskundig Toevoorzigt hebben zeer veel bijgedragen, dat de verspreiding nimmer zeer algemeen is geworden, en dat deze Oogziekte den Inwoneren niet tot eene algemeene en zoo verderfelijke plaag is geworden, als dit wel in naburige Landen of Rijken is geschied. Maar het ontbreekt, bij alle voorzorge, echter niet aan slagtoffers; en telt men deze ook niet bij duizenden, en is derzelver onderhoud geene aanzienlijke Staats-

of alle de, onder den naam van *Egyptische Oogöntsteking* beschrevene, *epidemiën* en bijzondere gevallen wezenlijk *dezelfde* ziekte doen kennen. Uit hetgene Dr. L. FRANK, die zelf in Egypte geweest is, daaromtrent zegt, uit de vergelijking van de waarnemingen van RUST met die der Engelschen, (in het bijvoegsel medegedeeld) van Dr. PONTA en anderen, schijnt het tegendeel te blijken. *Aanteek.*

Staatsuitgave geworden, zoo als in Engeland, or zijn toch vele Soldaten, uit hoofde van blindheid of andere ongemakken, de gevolgen dezer Oogziekte, ontſlagen. Nieuwe bijdragen zijn dus vooralsnog niet overtollig te achten.

De Hoogleeraar VAN DER BREGGEN, die de vertaling heeft doorloopen (*), deelt eenige aanmerkingen mede in zijne Voorrede, welke hierop nederkomen: dat deze Oogziekte eene aanſtekende is, wier zetel in de ſlijmklieren moet gezocht worden; — dat de ontſteking, een voornaam verſchijnſel dezer ziekte zijnde, nogtans niet oorſpronkelijk of gelijktijdig met de Oogziekte te beſchouwen is. — Hoe dit moet verſtaan worden, is moeijelijk te bepalen. Wij wenschten van deze ſtelling eene uitvoeriger verklaring. Zoo ook achten wij de ſtelling gewaagd, dat deze Oogziekte *nimmer* (?) ook in haare *hoogſte graden* (!) door *koorts* vergezeld wordt. Hiertegen getuigt de ondervinding van velen. Zeker is het niet geheel beſlist, of zij wezenlijk uit Egypte ontſproot. De Franſchen brengen hier veel tegen in (†); maar het ſchijnt, dat der Engelſchen ſtelling veel vóór heeft, dat deze Oogziekte van Egyptiſchen oorſprong is. Of nu de ſmetſtof dezer ziekte niet zoude kunnen vernietigd worden, zoo lang men de oorſpronkelijke bron niet zal ontdekt hebben, — hiervoor ſchijnt mede beter te

(*) Jammer, dat deze vertaling zoo ſlecht is! Lezende, hebben wij *zeer* dikwijls naar den zin moeten raden. Wat is b. v. bl. 32, *met merkmalen zamenſtellen?* 34. *orde en eensluidendheid?* 54. *verſpreiding der conjunctiva? ontſteking der Iritis?* 183. *zeer onmogelijk?* om van nog erger te zwijgen, welker aantooning te veel omſlags zoude vorderen. *Aant.*

(†) Vele anderen, en onder dezen L. FRANK, twijfelen er mede aan. Eene der hoofdredenen, welke zij bijbrengen, is, dat de ziekte in Egypte andere verſchijnſels aanbiedt. Deze reden doet weinig af. Eene kwaal, door bijzondere omſtandigheden verplant, moet door het klimaat en het verſchillend geſtel der lijders dikwijls onkenbaar veranderen. *Aant.*

re ondervinding te zijn: wierden de maatregels van voorzorge ſlechts overal met nadruk doorgezet, zij zoude misſchien reeds vernietigd zijn. Gebrek aan ijver bij velen, het onverſtandig twisten over de al of niet beſmettelijkheid, terwijl intusſchen de ziekte voortgaat, en de invloed van vele nadeelige oorzaken bij den Soldaat, zijn zoo vele redenen, dat zij nog niet is ten onder gebragt. Men *zie*, wat een RUST te *Mainz* kon ten uitvoer brengen! Wijze beſturing van eenen verlichten Arts, geene tegenkanting van betwetende Krijgsoverſten, krachtdadige onderſteuning van het Gouvernement, goede wil der medehelpers, en volgzaamheid der ondergeſchikten, — ziet daar, waardoor hij ſlagen kon! Door zulke middelen is men ook reeds grootendeels in dit Rijk geſlaagd. Zoo werden er in der tijd vele pogingen in Italië gedaan, maar niet met zulk eenen uitſlag bekroond, ofſchoon een aanzienlijke beambte, die echter geen Geneeskundige was, aan het hoofd werd geſteld. Wat, bij de geneeswijze, de bloedlatingen betreft, of zij onder onze Troepen van nadeeliger gevolgen zijn geweest, zouden wij haast durven tegenſpreken uit de verzekering van velen, dat zij voordeelig zijn geweest. KLUYSKENS, onder anderen, heeft er zich wèl bij bevonden. Wij achten ze noodzakelijk, behoudens verſtandige wijziging en met vermijding van het overdrevene, hetwelk ook zeker wordt bedoeld door den Hoogleeraar VAN DER BREGGEN. De vreesachtigheid, om eenige oncen bloed af te trekken, is evenzeer af te keuren, als het vermetel is te achten, alleen bij ponden te ſpreken. Vorderen de meeste oogöntſtekingen algemeene of plaatſelijke bloedontlastingen, ook hier mogen ze niet verzuimd worden; en maakt het geſtel van den Nederlandſchen Soldaat, in vergelijking met andere, geene uitzondering. — Dan genoeg, om nog iets over de Verhandeling zelve te kunnen zeggen.

In de *Inleiding* gaan algemeene aanmerkingen vooraf. En wordt in deze beſchouwd de overgang der Oogziekte uit Egypte naar Europa; derzelver komst in het Pruiſſiſche

ſche leger; toenemende verſpreiding; eindelijk derzelver bijzondere zetel te *Mainz*, waardoor de Hoogleeraar RUST in de gelegenheid werd geſteld, haar waar te nemen, en ter uitroeijing van dezelve krachtdadig werkzaam te zijn.

De ontwikkeling dezer ziekte te *Mainz*, en derzelver verſpreiding, trok de aandacht der Pruisſiſche Regering tot zich; zij beraamde de noodige middelen ter ſtuiting van dit kwaad. Wijsſelijk koos men eenen Geneeskundigen tot beſturing van die maatregelen, welke aan hem echter door het Gouvernement, al wederom wijsſelijk, werden overgelaten. En de Hoogleeraar kweet zich van zijnen last op eene wijze, die beantwoordde aan het vertrouwen, in hem geſteld door het Pruisſiſche Gouvernement. Mogt men onder zulke omſtandigheden toch altijd eene gepaste keuze doen, en den Geneeskundigen in derzelver werkzaamheden geene belemmering doen ondervinden, door hun menſchen toe te voegen, die, hoe minder zij van de zaak weten, ſomtijds te lastiger worden door hunne ingebeelde kennis van zaken! — Bij de volmagt voegde men ook aanzienlijke geldelijke middelen, en het werk ging te gereeder.

Van hetgeen er gedaan werd, getuigen de bijlagen, te regt door den Hoogleeraar VAN DER BREGGEN overgenomen en achter het werk gevoegd. Zij kunnen ten voorbeeld verſtrekken voor die genen, welke in deze, of andere ziekten van zulk eenen aard, met dergelijken last mogten vereerd worden. Men vindt deze ſtukken van bl. 231—263. Wij onthouden ons van aanmerkingen over dezelve, vooral ook, bij gebrek aan ondervinding, over de aanprijzing der houtskolen ter luchtzuivering, bl. 248 (*).

(*) Deze eigenſchap der houtskolen is door onderſcheidene Geneeskundigen bevestigd. Zie, onder anderen, RITTER, *Natuurk. Verhandel. der Haarl. Maatſch.* IXde D. bl. 53. *Aant.*

(*Het vervolg en ſlot hierna.*)

Ver-

Verhaal der Staatkundige en Militaire Gebeurtenisſen, te Napels, in de jaren 1820 *en* 1821, *voorgevallen, gerigt aan Z. M. den Koning der beide Siciliën, door den Generaal* GUILLAUME PÉPÉ, *met Aanmerkingen en Opheldering omtrent het gedrag der Napolitanen in het algemeen, en dat van den Schrijver in het bijzonder, gedurende dit tijdvak, gevolgd door eene verzameling van meestal onuitgegevene Bewijsſtukken. Te Amſterdam, bij* J. C. van Kesteren. 1822. *In gr.* 8vo. *f* 1-4-:

De *Napolitaanſche* Omwenteling, met hare gevolgen, hield, ruim een jaar geleden, aller gemoederen in *Europa* bezig. Thans is dezelve weder door een' ſtroom van grootere gebeurtenisſen als verdrongen. Nogtans blijft dezelve, door haar veelbelovend begin, door haren bloedigen voortgang in *Sicilië*, doch bedaarde houding in het anders zoo driftige *Napels* zelve, en eindelijk door haren bijkans beſpottelijken afloop, merkwaardig, als *Epiſode* in het groote Tooneelſpel onzer dagen. Een der voornaamſte vertooners, de Generaal PÉPÉ, geeft hier zelf verſlag zijner verrigtingen, in eene ſoort van *Apologie*, aan den Koning gerigt. Hij tracht zichzelven van de tegen hem ingebragte beſchuldigingen, van onvoorzigtigen aanval, overhaaste vlugt, en verdonkering van 's lands gelden, vrij te pleiten, (wat de twee laatſte punten betreft, willen wij hem ook gaarne gelooven) en tevens zijn leger te verontſchuldigen wegens deszelfs overhaaste vlugt in het gezigt van den vijand. Op dit punt, nogtans, heeft hij ons zoo min overtuigd, als omtrent de noodzakelijkheid van den aanval, in de gegevene omſtandigheden. Vooreerst zegt PÉPÉ, (bl. 44, verg. met bl. 112) dat hij ſlechts 8 bataljons en 200 paarden tegenover 50,000 man geregelde troepen had. Al rekent men nu onder die 8 bataljons de gewapende burgers, of *Nationale Garde*, niet mede, welke, volgens bl. 48,

9000 man ſterk ſchijnt geweest te zijn, zoo was het, *indien deze opgave waar is*, toch eene razende onderneming, om met zulk een klein getal geregelde manſchappen *aan te vallen*, en dus in den Oorlog zelven den altijd hatelijken naam van EERSTEN AANVALLER op zich te laden; om nu niet eens van den krijgskundigen misſlag te ſpreken, dat men met weinig ruiterij goede ſtellingen verlaat, om in de vlakte te *manœuvréren*. PÉPÉ heeft zich dus met al zijn betoog der noodzakelijkheid van den aanval, onzes inziens, niet geregtvaardigd. Hij had moeten *wachten* tot hij aangevallen werd, te meer daar hij den *phyſieken* en *morelen* toeſtand zijner troepen beter had moeten kennen, en begrijpen, dat men met zulke nieuwelingen geene 50,000 *Oostenrijkers*, in de oorlogen tegen *Frankrijk* gehard, kon verſlaan. Immers, dat de *Napolitanen* zich in den éénigen ſlag, dien zij geleverd hebben, lafhartig hebben gedragen, is zoo blijkbaar, dat alle de redeneringen van den Generaal PÉPÉ ten tegendeele het verwijt niet kunnen ontzenuwen. Reeds vóór den aanval (zie bl. 46) waren 3 bataljons van de *militie* uiteengeloopen: na eene poos tijds het gevecht te hebben uitgehouden, liep de *militie* weg, die in den nacht door de overigen en door de ſoldaten gevolgd werd; zoodat genoegzaam het geheele *Corps* uiteenvloog, en de Officieren zich moesten aanbieden, om als ſoldaten te dienen, (bl. 54.) Neen! de *Napolitanen* hebben zich der vrijheid niet waardig getoond; want zij waren niet gereed, voor dezelve te ſterven. PÉPÉ vergelijkt hen bij eenige andere volken, die, voor de vrijheid ſtrijdende, ook in den beginne ongelukkig waren; doch zij waren het ten minſte niet, dan na ernſtige en voor den overwinnaar bloedige gevechten. De *Amerikanen* en *Spanjaarden* wisten (1777 en 1808) wel de legers hunner vijanden, die tegen hen optrokken, gevangen te nemen; de *Franſchen*, hoewel ook meest uit burgers beſtaande, die nimmer het vuur hadden gezien, dreven de Bondgenooten, in 1792, uit *Champagne*. Doch met *Napels* was alles terſtond na het eerſte gevecht gedaan, en er was ſedert

zweem

gweest noch schaduw meer van opstand tegen de vreemde krijgsbenden. In 1799 en 1806 verdedigden zich de *Calabrazen* nog; thans onderwierpen zich ook deze terstond. Men zou hieruit moeten opmaken, dat de geestdrift der *Napolitanen* voor den nieuwen Regeringsvorm niet zoo vurig was, als de Generaal PÉPÉ het wil doen voorkomen. Nogtans zijn wij er daarom verre af, van den gewapenden inval van vreemden in een land, hetwelk *hun* geene reden tot klagten gegeven heeft, goed te keuren. *Oostenrijk* kon twee gronden voor dezen maatregel aanvoeren: vooreerst het gevaar voor zijne *Italiaansche* bezittingen, bedreigd door de grondstellingen der *Carbonari*, die geheel *Italië* gaarne tot één' Staat wilden verheffen, door eigene wetten volgens eigene zeden bestuurd; en ten tweede het gesloten verdrag met den Koning in 1815, waarbij dezelve, *na reeds eene vrije Constitutie aan zijn Volk te hebben beloofd*, (zie de *bewijsstukken* bij dit boekje, bl. 83, 84) genoodzaakt werd te beloven, „dat hij geene veranderingen zou toelaten, strijdig met de oude monarchale Regeringsvormen, of met de grondbeginsels van bestuur, door *Oostenrijk* voor deszelfs *Italiaansche* Provinciën vastgesteld," (bl. 151, 152). Doch het eerste kon en mogt alleen door eene goede bezetting van 's Keizers eigene landen, en vooral door een *vaderlijk* en *liberaal* bestuur, hetwelk aan het volk eenige regten toestaat, en daardoor het verlangen naar verandering onderdrukt, worden weggenomen; het tweede was een verdrag, hetwelk de Koning niet *mogt* sluiten, zonder zich met de daad voor eenen *afhangeling* van *Oostenrijk* te verklaren, en dus het staatkundig evenwigt ten behoeve van dat Huis te verbreken, hetwelk toch de bedoeling der Hooge Bondgenooten niet kan geweest zijn: want anders waren ook de gedwongene *Rijn-Confederatie* en de bemiddelingsakte van *Zwitserland* gewettigd. *Europa* moet voortaan, zoo het *Heilig Verbond* iets zal beteekenen, dat goed en heilig is, uit *vrije*, onderling bevriende, maar niet van elkander afhankelijke Staten bestaan: wie dit laatste eischt,

zondigt tegen de grondstellingen der verbindtenis, in 1813 en 1814 tegen NAPOLEON gesloten, en baart ongerustheid voor de vrijheid aller Staten van den tweeden rang. Het is waarlijk niet weinig bedenkelijk, *geheel Italië* thans, van den top der *Alpen* tot de zee van *Afrika*, door *Oostenrijks* krijgsbenden bezet en in bedwang gebragt te zien.

Op bl. 145 is eene zinstorende drukfout: men leest aldaar, dat PÉPÉ, op 13 September *achttienhonderdëenentwintig* door den Koning tot Staatsraad benoemd is. Dit moet zekerlijk *achttienhonderdtwintig* zijn: want in September 1821 bevond zich die Generaal voortvlugtig in *Spanje*, en zal zekerlijk van het Hof geene gunstbewijzen hebben ontvangen. Onder de fouten der vertaling behoort de gedurige vermelding van *la Pouille*, in plaats van *Apulië*.

Request aan de Kamer der Pairs, van den Heer DOUGLAS LOVEDAY, *Engelschman en Protestant, zich beklagende over eene Ontvoering door Verleiding, (Rapt de Séduction) gepleegd aan zijne twee Dochters en zijne Nicht, door hem op eene Kostschool te Parijs geplaatst, en waar men van de ligtgeloovigheid dier jonge personen heeft misbruik gemaakt, door middel van bijgeloovige schrikbeelden, kwellingen en valsche wonderwerken, om haar plotseling tot het Katholicismus te bekeeren, in afwezigheid, zonder medeweten, en tegen den wil harer Ouders. Te Haarlem, bij* de Wed. A. Loosjes, Pz. 1822. *In gr.* 8vo. 27 *Bl. f* : - 5 - 8

Toen, na de herstelling van KAREL II, Koning van *Engeland*, op den troon zijner vaderen, godsdienstige onverdraagzaamheid terstond het hoofd begon te verheffen, en die Vorst, in 't geheim door de *Jezuiten* tot het *Roomsche* geloof aangeworven, met zijnen nog driftiger' en bijgeloovige' Broeder, JAKOB II, de Regten der Natie te-

tevens met de Regten van het Geweten ondermijnde; toen voorzagen ſchrandere mannen eenen tweeden en nu onherſtelbaren val van het Huis der STUARTS. Zonder nu in alles hiervan de toepaſſing te willen maken op het tegenwoordige beſtuur in *Frankrijk*, is het toch zeker, dat de *Engelſche* opſtand in 1640 met den *Franſchen* in 1789 en later, en ook beider gevolgen eene treffende overeenkomst hebben, en dat de BOURBONS wèl zouden doen, zich aan de daden en het lot der STUARTS te ſpiegelen. *Frankrijk* begon adem te ſcheppen, toen, op den 5den September 1816, de partij der vrienden van onde heerendienſten en onverdraagzaamheid uit alle bewind en invloed geraakt was; thans heeft die partij (wie weet, door welke kuiperijen?) ten Hove al haar vorig aanzien weten te herkrijgen, en bedreigt het Koningrijk met de herſtelling van Staat en Godsdienst, zoo als die vóór 1789, of liever vóór 1787, beſtonden, toen de *Protestanten* geene burgerlijke Regten bezaten, en met de invoering, bovendien, der *Jezuiten*, die, voor Eeuwen lang, alle verlichting, verdraagzaamheid en waarheidsliefde uit dat Rijk ſtaan te verbannen. Dat dit geene loutere ſchrikbeelden zijn, blijkt uit de, hetzij domme en der elfde Eeuw waardige, hetzij razende en tegen andersdenkenden opruijende preken dier zoogenaamde *Miſſionariſſen*, welke niet anders dan *Ex-Jezuiten* en geeſtelijke goochelaars zijn; preken, welke, helaas! door de bajonetten beſchermd worden; — het blijkt uit de ſchandelijke handelwijze, die men zich, blijkens het voor ons liggende boekje, zelfs tegen eenen vreemdeling, eenen *Engelſchman*, heeft durven veroorloven, wiens beide kinderen men, benevens eene nicht, tot het *Roomſche* geloof letterlijk heeft *geronſeld*. Het is niet het verachtelijke wijf alleen, dat het vertrouwen eens vaders, in hare kostſchool geſteld, op de ſchandelijkſte wijze misbruikt, door hem zijne dierbaarſte panden te ontrooven, deze tegen haren vader op te zetten, en de oudſte dochter in eene dweepſter van de ergſte ſoort te herſcheppen, welke den braven vader, die haar geene vrijheid van Godsdienst

weigert, te meermalen ontloopt, en hem eindelijk in een klooster, waar hij haar opzoekt, *doet gevangen zetten en tusschen vier bajonetten plaatsen*, terwijl een helsche glimlach om hare lippen zweeft, en zij den oorsprong, naast God, van haar aanzijn *verwenscht* en *lastert*! (bl. 19, 20.) — neen, het is die Kostschoolhouderes niet alleen, aan welke wij dit weeffel van ongeregtigheden, dezen *zielemoord* toeschrijven, (want zelfs eerlijke *Roomschen* zullen eene zoo diepgevallene dochter toch wel voor eene dier *Proselyten* erkennen, van welke CHRISTUS zeide, dat de *Farizeën* ze tot *kinderen der helle* maakten, tweemaal erger dan zij zelve, *Matth.* XXIII: 15.) — het zijn hoogere personen, die de diepbedrukte vader niet eens noemen durft, maar slechts van verre aanduidt; *Vorsten der Kerk*, *Prelaten*, *naast den troon geplaatst*, (bl. 13) welke achter het scherm hunner hooge waardigheid dit gruwelstuk hebben bestuurd, en thans daarvan de straffeloosheid verzekeren! Immers, alle de gezagvoerders, tot welke de bedrukte vader zich om Regt vervoegd heeft, *willen* of *mogen* hem niet helpen. De Procureur des Konings noemt de zaak *teeder* en *netelig*, en doet niets; de Prefekt der Politie, de Hoogeerwaardige Aartsbisschop (is hij misschien de bedoelde *Vorst der Kerke?*) verwaardigen zich niet eens, te antwoorden. Het éénige, volstrekt het éénige, hetwelk men tot geregtelijke (niet tot zedelijke) verontschuldiging der misdaad bijbrengt, is, dat het meisje eenëntwintig jaren oud, en dus meerderjarig is. Maar zij was dit (zegt de vader te regt) nog niet, toen het werk der boosheid begonnen werd. Men heeft hem zelfs in het voorleden jaar, in Augustus, nog opzettelijk misleid, met te schrijven, dat *zijne vrees op het stuk van den Godsdienst eene beleediging zijn zou*. En moet nu *dit* niet gestraft worden? De middelen, waarvan men zich tot dat einde bediend heeft, zouden belagchelijk zijn, indien het doeleinde niet zoo afgrijselijk ware. *De geschiedenis van een' Jood en een gerijfelijk meisje, gekweld door de verschijning eener bloedende hostie, boven hunne hoofden zwevende*, benevens an-

andere ongerijmde wonderwerken, onder anderen die thans nog te *Amiens* zouden plaats hebben, en verdraaijingen van Bijbelplaatſen, om de kinderen tegen den vader op te zetten (bl. 7, 8); deze maken het geestelijke goochelſpel uit, waardoor men een *Engelsch Protestantsch* meisje in eene *Roomſche Franſche* non heeft weten te herſcheppen. (De jongſte is nog bij tijds uit de klaauwen van deze verſcheurende wolven in ſchaapskleederen verlost.)

Wij zouden over dit geval zoo breed niet zijn, indien het in de gevolgen zoo bedenkelijk niet ware voor den *Protestantſchen*, ja voor allen redelijken Godsdienst. Men weet, dat de *Jezuiten*, *die, volgens hunne leer, volſtrekt geene middelen behoeven te ontzien om hun doel te bereiken*, van hunne oprigting in 1540 af, tot hunne vernietiging in 1772 toe, niet opgehouden hebben, een' onverzoenlijken oorlog (bedekt of openlijk) tegen de *Protestanten* te voeren. Deze Orde, die met JEZUS niets dan den naam gemeen had, (wij ſpreken van haren geest, niet van alle hare leden) was naauwelijks afgeſchaft, of er verſpreidde zich in *Frankrijk*, in *Beijeren*, zelfs in *Oostenrijk*, (dat land van duisternis en ſchaduwen des doods) onder de *Roomschgezinden* een zachte, milde, Christelijke geest. Men begint elkander te naderen. Mannen als SAILER, OBERTHUR, HUG, JAHN, LEXIUS doordringen hun Kerkgeloof met Bijbelgeest. Maar PIUS VII herſtelt de *Jezuiten*, en — op nieuws begint de duisternis zich over het *Roomſche Europa* te verſpreiden. De Bijbelgenootſchappen worden afgekeurd en vervloekt. In *Beijeren* wordt het zoo ſchoon ontkiemende zaad der *Evangeliſche* vrijheid en waarheid bij de *Roomſchen* verſtikt. In *Rusland* verleiden de *Jezuiten* de edelſte vrouwen en zelfs mannen, zoodat de godsdienſtige en verdraagzame ALEXANDER verpligt is, hen ten lande uit te jagen. In *Hongarijë* hoort men op nieuws van vervolging. In *Zwitſerland*, waar de *Jezuiten* te *Frijburg* een brandpunt hebben, verleiden zij den naneef des grooten HALLERS, dat hij, lang onder ſchijn van *Protes-*

tant, de *Roomſchen* voorthelpe, tot hij eindelijk gedwongen het masker afwerpt. In *Spanje* wordt de *Inquiſitie* herſteld. In *Nederland* is het *proſelyten*-maken (waarvan men in jaren niet gehoord, waaraan men niet eens gedacht had) aan de orde van den dag; en een oproerige Biſchop predikt ongehoorzaamheid aan de wetten. In *Frankrijk*, waar de gelijkheid van Godsdienſten te voren de uitmuntende werking deed, van burgers met burgers in eendragt te verbinden, en het heillooze zoogenaamde *bekeeren* tot uiterlijk kerkgebaar van eenige ſekte te beletten, (waartoe NAPOLEON, hoe ſlecht ook anders, door krachtige maatregelen veel bijdroeg) worden thans, ten ſpijt der nog beſtaande wetten, weder eene menigte *kloosters* opgerigt, en die geſtichten, misſchien ook de afgelegde geloften, als *onſchendbaar* gehandhaafd. Het bloed der tweeduizend *Protestanten*, in 1815 vermoord, roept nog om wraak tegen den ſchandelijken TRESTAILLON en andere moordenaars, aan welken de *Ultra's* (die groote beſchermheeren der *Jezuiten*) wel ſtraffeloosheid hebben weten te verzekeren. Nu ontrukt men zelfs reeds kinderen aan de ouders, en doet dit *ſtraffeloos*; want ook dit Verzoekſchrift, door den ongelukkigen vader, zoo wel aan de Kamer der *Pairs*, als aan die der Afgevaardigden, ingeleverd, is *vruchteloos geweest*. Het past dus aan alle *Protestanten*, op hunne hoede te zijn. In ons gelukkig Vaderland zijn wij wel volkomen veilig tegen *geweld*, en kabalen, gelijk die tegen DOUGLAS LOVEDAY geſmeed, zouden wel geſtraft worden; maar tegen list, tegen *Jezuitſche* list, kan ook de beste Regering niet altijd beveiligen. Maar bij geluk komt de Bijbel, dat beste holwerk tegen *Papismus* en *Jezuitismus*, thans in zoo veler handen, dat alle de kinderen en kleinkinderen van LOYOLA met elkander de lichtſtralen, daaruit opgerezen, niet zullen verdooven. Doch wij houden hier op: de veruitziende gevolgen, meer dan dit bijzondere geval, hebben ons aanleiding tot deze, naar evenredigheid, uitvoerige Recenſie gegeven.

Be-

Beſchrijving van de geaardheid, de zeden en de gewoonten van het Indiſche Volk, enz. Door den Abt J. A. DUBOIS. *III Deelen.*

(*Tweede Verſlag.*)

De vrouwen beſtaan, naar 't begrip der *Hindo's*, enkel ten nutte en tot vermaak der mannen; worden voor onbekwaam ter geestontwikkeling gehouden, dus ook in de opvoeding volſtrekt verwaarloosd. Naaiwerk is haar onbekend, ook het breijen; maar allen zijn bedreven in het katoenſpinnen. De vóór hare huwbaarheid getrouwde vrouw leeft in haar ouders huis, tot dat zij in dien ſtaat komt. De ſchoonmoeders behandelen de ſchoondochters als gekochte ſlavinnen. De vrouwen zijn zoo aan ſtrengheid gewoon, dat zij haren vriendelijken en gemeenzamen man zouden verachten. [Wat is het toch wijs en weldadig, dat de mensch aan alles gewoon raakt!] De Schrijver heeft eene vrouw woedend tegen haren man gezien, omdat hij haar op eenen minnelijken toon had toegeſproken. „ Zijn gedrag — zeide zij — overdekt mij „ met ſchaamte, en ik durf mijn hoofd niet meer opligten. „ Zulk eene manier van doen is nooit onder ons gezien. Is „ hij een *Paranguay* (een ſcheldwoord, waarmede zij *Euro-* „ *peanen* aanduiden) geworden; en denkt hij, dat ik een „ vrouwmensch van die *caste* ben?" Maar in het openbaar genieten de vrouwen de grootſte achting. Het gelukkigſte lot van eene *Indiaanſche*, inzonderheid *Brahmanſche* vrouw is, dat zij ſtaande haar huwelijk ſterft. De boeken der *Brahmanen* noemen dit eene belooning voor goede daden. De droefheid van eene vrouw bij den dood haars mans is zeer afrobbend en louter ceremonieel. Eene weduwe, voornamelijk zonder kinderen, is ten uiterſte veracht. Zouden onze vrouwen ook lust hebben aan de volgende voorſchriften, die wij, als voorbeeld uit meer; toch even moeten vermelden? „ Eene „ vrouw heeft geenen anderen God op aarde, dan haren man. „ Hij moge mismaakt [met één woord: al wat leelijk is] „ zijn: nooit zal zijne vrouw hem anders dan als haren God „ aanmerken. Lacht haar man, dan behoort zij ook te lachen; weent hij, dan weene zij mede. Zij zal zich van „ alle voedſel onthouden, dat haren man niet ſmaakt. Als „ hij ſpreekt, moet zij ſtil wezen, en naar niets anders luisteren. Als hij zingt, moet zij in verrukking wezen. Als

„ hij danst, ziet zij hem met genoegen aan. Als hij van „ wetenſchappen ſpreekt, is zij vol verwondering. Haar man „ moge al eens in drift zijn, haar zelfs onverdiend ſlaan; in „ geen geval zal zij weeromſpreken, dan om hem door zacht- „ zinnige woorden tot bedaren te brengen." Hiermede zullen onze Dames wel hare bekomst hebben! — Karakteristiek, echter, is, dat, daar de regels voor de vrouwen bij ſommige ſtammen nog ſtrenger zijn, waar de vrouw niet tegen hare ſchoonmoeder mag ſpreken, zij echter teekens weet te maken, zoo vol uitdrukking, dat er de oude razend om wordt. — Het vrijwillig verbranden van zichzelve, der weduwen met het lijk van haren man, is niet meer zoo algemeen of menigvuldig als in vroegere tijden. Maar toch 30,000 ſlagtoffers, jaarlijks, is ontzettend. Roemzucht en het ongelukkig lot der weduwe bewegen deze tot die opoffering; maar toch velen bedanken er voor, b. v. de vrouwen der *Brahmanen*; ſchoon deze laatſten de zaak bij de andere *castes* bevorderen, en de ijsſelijke plegtigheden beſturen.

Een *Brahman*, geenen zoon hebbende, is verpligt eenen aan te nemen, dat met vele plegtigheden geſchiedt. — De bezorger der begrafenis erft ſchaden en baten. Vrouwen en dochters erven nimmer; maar de erfgenamen moeten haar onderhouden.

De *Brahmanen* zijn de oude bewaarders der wetenſchappen; maar de tegenwoordigen zijn niet gevorderd. — Het ſcheen den *Hindo's* voormaals onmogelijk, anders dan in dichtmaat te ſchrijven. — De briefſtijl aan meerderen is overladen met gezwollene pligtplegingen.

De ſchrijfkunst moet zeer oud zijn in *Indië*. Papier is niet onbekend; gemeenlijk, echter, ſchrijft men op palmbladen, en zulks met eene ijzeren pin, enz. Op papier ſchrijft men met een riet, *calam* geheeten. De palmbladen worden opgeregen en tusſchen twee plankjes gebonden.

Onder de menigvuldige plegtigheden bij de lijkſtaatſie van eenen *Brahman* verdient die opmerking, dat de leidsman der begrafenis aan elke opening van het ligchaam zijnen mond moet zetten.

De derde orde der *Brahmanen* is die van *Vanaprastha*, of woestijnbewoners. De Schrijver gelooft, dat zij niet meer beſtaat. Zij waren de oudſte *Brahmanen*, en hoog geëerd; maar hunne leerſtellingen zijn bedorven geraakt. Hoogstwaarſchijnlijk is een der kleinzonen van NOACH haar grondlegger ge-

geweest; en zijn het *deze Brahmanen*, tot welken PYTHAGORAS, LYKURGUS en ALEXANDER gingen, om te leeren. Van de fabelachtige reuzen, vijanden der *Vanaprastha's*, gewaagt de Schrijver alleen daarom, dewijl zij genomen schijnen uit hetgeen wij in de Schrift aangaande de reuzen en *Enakim* vinden. De *Vanaprastha's* hebben zeer zuivere denkbeelden van de Godheid verkregen, waarschijnlijk meest regtstreeks van de Patriarchen. Naderhand is de verbastering tot Veelgoderij ontstaan. Voorts zijn er verscheidene stelsels onder de *Brahmanen*; ook zeer egoïstische, en die wij in latere stelsels en meeningen kunnen wedervinden. De kluizenaarswijsgeer (*Vanaprastha*) rekende zich door zijne afzondering tot eenen God gelouterd, en was dus niet weinig trotsch. Hunne leer leidde natuurlijk tot dweeperij en onnatuurlijk voorgeven van ongevoeligheid. Sterrekunde en tooverkunst waren de twee wetenschappen, waarop de kluizenaars zich toelegden.

Het begin van het ware tijdperk der *Hindo's* moet tot zeer digt bij den algemeenen vloed klimmen; want in de *Bhagavata* wordt deze gebeurtenis, na MOZES, duidelijker beschreven dan elders; en in de 7 boetelingen, met MANU behouden in een schip, waarvan VISCHNOE zelf de loods was, en die de stamvaders der tegenwoordige *Brahmanen* zijn, worden ligt NOACH met de zijnen herkend.

De *Sannyasi-Brahman* is de verhevenste. Eene enkele geboorte hiervan — zeggen de *Hindosche* boeken — levert meer verdienstelijks op, dan tienduizend geboorten bij eene andere wijze van leven zouden kunnen doen. Hij is ook van alle betrekkingen *volstrekt* afgesneden. — Over de leer der bespiegeling bij de *Hindo's* zouden zich onze Mystieken enz. niet behoeven te schamen; doch later is ook zij verbasterd: vandaar louter ongerijmdheden ter boetedoening.

De derde afdeeling van het werk handelt over den Godsdienst der *Brahmanen*. BRAHMA, VISCHNOE en SIVA zijn de drie magten: *Schepping*, *Bewaring* en *Afbreking*. Zij heeten *Trimurti*, en de *Hindosche* boeken zijn vol afschuwelijke vertellingen van dezelve. De leer was eerst wel goed, maar geraakte naderhand ook door verzinnelijking ontaard. Het zijn de hoofdstoffen, die vereerd worden. Er zijn vele algemeene feesten bij de *Hindo's* in zwang; onder allen één, waarop elk aan de werktuigen zijner kostwinning offers brengt. Geen land in de wereld is er misschien, waar de

de tempels zoo menigvuldig zijn als in *Indië*, en, door de ligtgeloovigheid des volks, beter beantwoorden aan de oogmerken der ſtichters van de valſche Godsdienſten. [Telkens, waar het te pas komt, toont de Schrijver gelijkvormigheden met den Godsdienst der Aartsvaderen in den Bijbel aan, zoo de oudheid van den *Indiſchen* eerdienst aanduidende.] De bij de tempels danſende meisjes (het publiek noemt ze plomp weg *hoeren*; en dit zijn zij ook van alle man, zonder ſchande voor haar of hare familie) zijn de eenigſte vrouwen, die mogen leeren lezen, zingen en danſen. Ontzettend zijn de ontuchtigheden, die godsdienſtiglijk (mogen wij dit woord gebruiken) bedreven worden. [Dat de menſchelijke Rede, aan zichzelve overgelaten, tot zulke afdwalingen vervallen kan, betwisten wij den Schrijver; maar ſtemmen toe, dat zij den mensch begeeft: dit is niet eenerlei.] Ook ontbreekt het geenszins aan zelfpijnigingen, om geloften te voldoen, of ter boete. [Bij het lezen van dezelve kwam, gelijk wel eens meer, bij ons de gedachte op: ô! wanneer de mensch eens een honderdſte gedeelte der zelfverloochening, hem elders door het bijgeloof afgeperst, aan de ware deugd beſteedde?] Bij den tempel van *Tirupati* wordt een feest gevierd, op hetwelk vrouwen voor den God geſchaakt worden. In den tempel van *Jagannath* wordt alle onderſcheid van ſekte vergeten. Voor 't overige is de *Hindoſtanſche* eerdienst de ſchaamteloosſte en onbetamelijkſte van de wereld; want de verbeeldingskracht van het *Indiſche* volk kan alleen in werking gebragt worden door hetgeen gedrogtelijk is. Dit wetende, hebben de *Brahmanen* den eerdienst bedorven. [De Schrijver vermeldt den weinigen voortgang, welken de Christelijke Godsdienst onder de *Hindo's* konde hebben, en gehad heeft. De Vertaler gelooft de berigten der Zendelinggenootſchappen meer, dan den man, die midden onder dat volk leeft en vandaar ſchreef. De grond van dien weinigen voortgang ſtelt de Schrijver voornamelijk mede in het onwaardig gedrag der door *Indië* verſpreide Christenen, die, wèl te weten, in Christelijke landen geboren zijn.]

De *Indiërs* rekenen niet minder dan driehonderd-en-dertig millioenen Goden! Het is natuurlijk op te maken, dat het zulk een geloof niet aan fabelen ontbreekt; en deze zijn meest van de allerontuchtigſte ſoort. [Merkwaardig is, dat BRAHMA, de hoogſte God, Schepper, Onderhouder van alle dingen, noch tempel, noch eenigen dienst hoegenaamd, heeft.

heeft. Zou de reden hiervan ook, oorspronkelijk, liggen in de overtuiging: *Hij woont niet in tempelen, enz.?*] De *Hindo's* bewijzen eer, bijna, aan al wat leeft; ook aan kwade Geesten.

De *Pariah's* zijn de slaven der andere stammen, en uitermate verachte, inzonderheid in het zuiden des Schiereilands. *Pariah's* alleen kunnen dienstboden der *Europeërs* zijn; weder eene reden tot verfoeijing van dezen. — Nog verachter dan de *Pariah's* zijn de *Palli's*, *Pulia's* en *Chakili's*, of schoenmakers. — De schoone kunsten worden zeer laag geschat. — *Moorsche* Regeringen ontvangen van de dieven eene zekere belasting voor de uitoefening van hun handwerk. — Er zijn in 't algemeen in *Indië* vele afgescheidene *casten*, die allen zeer veracht zijn.

De leer der zielsverhuizing heeft PYTHAGORAS van de *Indiërs* ontvangen, maar niet deze van hem. De *Hindo's* stellen geene eeuwige straffen. Het paradijs van BRAHMA heet: *de wereld der waarheid.* Na genoegzame zuiveringen, door vele nieuwe geboorten, wordt de ziel vereenigd met PARA-BRAHMA, den oneindigen Geest. Deze gelukzaligheid noemen de *Hindo's: de verlossing.* — Menschenoffers zijn ook bij de *Indiërs.*

Wat aangaat de burgerlijke en lijfstraffelijke regtspleging, de *Hindo's* laten hunne vrienden, of de hoofden der *caste*, of van alle *casten* des distrikts, de zaken in geschil beslissen. Er is geen wetboek, ja geene schaduw van openbaar regt. De ontvanger der belastingen is de éénige magistraatspersoon in elk distrikt. Van schuldvorderingen gaat drie vierde in den zak van den regter. Met het verkrijgen van regt ziet het er in 't algemeen slecht uit. Alle onroerende goederen behooren aan den Vorst. Weinig geeft men hier om den eed, vooral bij de *Brahmanen;* maar de vuurproef en dergelijke zijn in gebruik. In elk kanton heeft men eenen pachter der overtredingen. Door gebrek aan regt worden de misdaden aangemoedigd; terwijl de doodstraf gespaard blijft voor ingebeeld schuldigen. Een *Pariah* werd gedood, omdat hij eenen gewijden stier, die de velden verwoestte, had omgebragt. Voor 't overige zijn de lijfstraffen barbaarsch, die echter meest gebruikt worden als pijnigingen om geld af te zetten.

De bijzondere smaak der *Hindo's* voor de dichtkunde heeft vele fabelen doen ontstaan, die in omloop zijn; en in hunne boeken worden goede, leerzame zedekundige vertellingen aange-

getroffen. [Die echter, welke de Schrijver ten voorbeelde bijbrengt, komt ons voor niet gelukkig gekozen.] Zij hebben ook eene, in eene regelmatige orde geſchikte, verzameling van fabelen. Waarſchijnlijk heeft ESOPUS uit deze bron geput.

Wat het krijgswezen aangaat, daar het land overal het erfdeel van den ſterkſten is geworden, is het wapendragen algemeen. Na de *Brahmanen* genieten de krijgslieden de grootſte voorregten. Het beroep der wapenen is bij de *Hindo's* oud, en met een goed gevolg beoefend. Een *Hindoesch* leger beſtaat uit vierderlei wapen: elefanten, wagens, ruiterij, en voetvolk; hetgeen de *Indiërs* kenſchetst als uitvinders van het ſchaakſpel, door hen, gelijk hun leger, het leger van vier wapenrustingen genaamd.

Een aanhangſel geeft beſcheid van de ſekte der *Jains's*, en hetgeen hen voornaamelijk van de *Brahmanen* onderſcheidt. Dan, ons berigt reeds langer geworden zijnde dan ons beſtek eigenlijk gedoogt, kunnen wij hierbij niet vertoeven; vertrouwende den lezer genoegzaam te hebben ingelicht, aangaande het belangrijke van den inhoud dezes werks.

Gedichten van Mr. J. KINKER, *Hoogleeraar in de Wijsbegeerte, enz. aan de Hoogeſchool te Luik, Lid van het Koninklijk Inſtituut. IIIde Deel. Te Amſterdam, bij* J. van der Hey. 1821. *In gr.* 8vo. *XLIV*, 202 *Bl. f* 4,-10-:

Het is nu voor de derde maal, dat wij over KINKER's gedichten hebben te ſpreken. Het zijn, dit is zoo, telkens weêr andere gedichten; maar het is toch één geest, een zelfde toon en wijze van zien, die doorgaans in dezelve heerscht. Om deze reden mogen wij ons bijna geen zoo breedvoerig, beoordeelend verſlag van den bundel vergunnen, als wij voorheen hebben gegeven. Het ontbreekt echter daartoe geenszins aan ſtof. Want wij ontvangen, op nieuw, ſtukken, in gebonden zoo wel als ongebonden ſtijl, die de uiterſte aandacht kunnen gaande maken, en de oplettendſte overweging welligt verdienen.

Doch, beginnen wij met onze gedachten te zeggen over den inhoud in het algemeen. Die komt ons, in het kort, voor, wederom niet zoo rijk in bruikbaarheid en onmiskenba-

bare ſchoonheid voor allerlei lezers te zijn, als het tweede deel. De betuiging van velen; bij de verſchijning van het eerſte, dat zij aan zulke verzen niet hadden, dezelve niet verſtonden, veelmin aangenaam vonden, was toch niet ongegrond of onbillijk. En ſchoon het: *Non omnia poſſumus omnes*, hier mag aangevoerd, de mildheid der natuur, in verſcheidenheid van voortbrengſelen, voor verſchillende behoefte en ſmaak, geroemd, en tegen de genoemde klagte die van KINKER en BILDERDIJK geſteld worden over gebrek aan gevoel voor het hoog-poëtiſche, en gehechtheid aan *Caſſiaanſchen* klinkklank, bij velen onzer landgenooten; het blijft echter van belang, zich voor uiterſten te wachten, en niet hooger te vliegen, dan deels de wieken toelaten tot eene waarlijk geregelde en veilige vlugt, deels het gezigt van anderen magtig is te volgen. Ja, het moge waar zijn, dat men niet zingt om gehoord of bewonderd te worden, het zal echter niet zoo geheel mis zijn, denken wij, wanneer het laten drukken van verzen, voor een gedeelte, aan dit doel wordt toegekend. Daarentegen worden hier ook eenige ſtukjes uit 's dichters jeugd gevonden, die zekerlijk dat gebrek van duisterheid niet hebben, maar die ons dan ook voorkomen, niet zoo gelukkig in vinding en rijk in inhoud of dichterlijk ſieraad te zijn, als wij thans in dergelijke ſtoffe bezitten. Onze hedendaagſche poëzij zelve was toen nog meer in de jongelingsjaren; en het is inderdaad geen wonder, dat dit aan de voortbrengſelen, hoezeer reeds veel belovende, wel is te merken.

Het Dichterlijk Vernuft, waarmede de bundel wordt geopend, ſchijnt ons toe, reeds niet zoo geheel klaar en geleidelijk van gedachten te zijn, als het wel wezen mogt. Wij meenen in deze ideale wereld nog al geene volſlagene vreemdelingen te zijn; maar het valt ons echter moeijelijk genoeg, om overal zin en ſlot, licht en kracht te vinden. Trouwens, dit onderwerp is zoo uitlokkend, en bovendien, deels in proza, deels in poëzij, al zoo menigmaal behandeld, door lofredenaars of beoefenaars (minnaars en aanbidders der Goden), die den toon al hooger en hooger ſtelden, dat het wel te vergeven is, zoo althans een gewoon hoofd, bij het naſtaren der laatſte vlugt, een weinig draait en duizelt.

Treurzang, bij het plegtig vieren der nagedachtenis van WASHINGTON, 1800, heet het tweede ſtuk, dat ons, wij moeten het bekennen, in gang der denkbeelden enz., ook zoo niet

niet behaagd heeft, als wij hadden verwacht. Is, bij voorbeeld, deze aanhef gelukkig, in een ſtuk, dat openlijk voorgedragen wordt?

Ja, 'k volg u, beeldtenis van grievend leed en ſmarte!
O Treurig ſchaduwbeeld der droefheid, 'k volg uw ſpoor!
Gevoel van zwaarte houdt mij tegen, drukt mij 't harte;
Maar 'k zal, 'k zal volgen: zweef mij ſlechts in weemoed voor!
Voer mij langs paden, die, doorweekt van bloed en tranen,
Naar 't Altaar leiden, door het menschdom opgerigt,
Waar 't zich ten offer kiest, waar 't, trots(ch) en wreed, de vanen
Der zelfvernieling plant bij 't ſmokend fakkellicht.

Wij althans wisten niet, waar dit heen moest, en konden niet denken, dat het op eene ſchilderij van oorlog en verderf zou uitloopen, waarbij de menschheid nog op eenige weinige vrienden, als ſteun en redders, hoopte, maar, WASHINGTON verliezende, niet meer hoopte. Immers deze grijsaard was reeds lang van het werkzaam tooneel getreden, en zijn naam en voorbeeld ſtierf niet met hem. Doch wellig is dit een en ander uit den tijd, en de ſtemming der gemoederen (in 1800), te verklaren, die naauwelijks eenen anderen toon duldde.

Proeve eener Inleiding voor een Heldendicht, 't welk men de Wereldſtaat zou kunnen noemen. Ziedaar den uitvoerigen titel van dezen eerſten, en tot hiertoe éénigen, zang des genoemden dichtſtuks! Men kan hetzelve te eer als het voornaamſte ſtuk in dezen bundel beſchouwen, daar bijna de geheele Voorrede van het boekdeel over hetzelve loopt. Deze wordt daardoor, ten naastenbij, voor het Heldendicht, wat die voor het tweede is voor de Ode. En wij vinden ons genoopt, proza en poëzij, leer en voorbeeld, aanleiding en gevolg hier zamen te vatten.

De Heer KINKER meent, kortelijk, dat een heldendicht velerlei vorm toelaat, en zelfs geene andere eenheid vereischt, dan die van zin en doel. Het komt hem nogtans ook voor, dat het wonderbare moet te hulp geroepen worden, zal het regt poëtisch zijn; en, ſchoon dit wonderbare in den grond niet anders is dan allegorie, ſtaan ons echter de middelen hiertoe niet gemakkelijk ter hand, en men moet BILDERDIJK's vinding, in zijnen *Ondergang der eerſte Wereld*, waar hij allerlei gemengde, meer of min verhoogde menſchelij-

lijke wezens, zoo goeden als kwaden, op eene zeer gepaste wijze te voorschijn roept en in werking brengt, allergelukkigst achten. KINKER liep dan ook, van het eerste oogenblik af, zeer hoog met dit dichtstuk, waarop hij enkel aanmerkte, dat de Duivel hem niet duivelsch genoeg was. En tot volgde, van den kant des dichters, eene vriendelijke uitdaging, dat hij zijne krachten aan eene zwartere schilderij mogt wagen. Om dit te doen, had hij eene lijst voor zijne teekening, eene werkplaats en werkkring voor zijn schepsel noodig; en dit gaf de aanleiding tot dezen zang, bij welke uitwerking KINKER nogtans bevond, dat zulk een wezen, als hij wilde, zoodanig eene zamenschakeling van ontkennende denkbeelden werd, dat hijzelf het niet verder dan tot eene Duivelin bragt, die hij echter meent, (en wij met hem) dat ..... niet voor de poes is.

Bij zulk eene aanleiding kan men niet nalaten, aan eenige vergelijking tusschen *de eerste Wereld* en *den Wereldstaat* te denken. En deze schijnt ons toe, eenige opheldering te geven omtrent eene mate van verschil in de theorie der beide meesters in kennis en behandeling, van welken BILDERDIJK *het geloof* des dichters aan zijne hoogere wezens van *belang houdt*, en KINKER niet. Immers, de eerste gelooft eenigermate aan zijne schepping; zij rust althans voor een deel op die openbaring, welke hij Goddelijke waarheid acht. De laatste, daarentegen, sticht een wijsgeerig-poëtisch luchtgebouw, waaraan, ja wel, in het algemeen, iets in de wezenlijkheid zou kunnen beantwoorden, maar dat dan toch een, in de bijzonderheden, volstrekt onbekend iets is. En wij ontkennen het niet, BILDERDIJK's schepping wekt meer belang, is eigenaardiger, en inzonderheid verstaanbaarder.

KINKER wijkt geenszins intusschen in stoutheid. o Neen! zijne geheele stof is nog veel reusachtiger — *grootscher*, durven wij niet zeggen, en *grotesker* zou weêr te veel naar de andere zijde overhellen. Het ganssche firmament is de eerste schouwplaats; melkwegstelsels, zonnen en werelden, met derzelver bewoners en geleigeesten, woelen er door elkander, en de geboorte van ons zonnestelsel is hier slechts eene aanleiding tot de voornaamste *intrigue*; schoon reeds zigtbaar is, dat de aarde en hare bewoners eene voorname rol in de volgende zangen zouden moeten spelen. Er mag, buiten tegenspraak, veel tot lof van het *concept* (hoe zullen wij het anders noemen?) worden gezegd. Het is, in KINKER's

geest, zeer wijsgeerig gedacht; en teffens behoort er eene zoo ſtoute vlugt van verbeelding toe, als waardoor deze man zich onderſcheidt, om de grootſche gedachte in zulke verbazende beelden te kleeden. Ook de uitvoering is op vele plaatſen uitmuntend. Men kan dikwijls niet nalaten, de afwerking ook van dit heldenſtuk te wenſchen. Het zou gewis nergens zijns gelijken hebben, en welligt eene nieuwe baan voor het wijsgeerig dicht openen. Doch tusſchenbeiden ſchijnt ons evenwel, om eene uitdrukking van KINKER zelven te gebruiken, *de molen door de vang te loopen*; althans hij draait zoo rad, dat wij er geen oog op weten te houden. Zoo ſtaat het, bij voorbeeld, met een groot deel dezer plaats, welke wij, ook om de ſchoonheid, geheel zullen afſchrijven:

Zeg mij, wat wezens in 't beweeglijk heer dier hemelen
Gevoelen, denken, en ſchier ſtofloos, 't licht doorwemelen,
Waarmeê 't gevoed wordt. Meld me, indien 't uw taal vermag,
Wat teelt van Englen of van Goden, met den lach
Van zuivren welluſt op 't gelaat, van ijver blaken
Om hun geluk, en deugd, en kennis te volmaken;
Hun lichtgedaante en gansch doorſchijnbre rozenkleur;
Den glastoon hunner ſtem, den waasmend' ambergeur,
Die prikkelend voortſtroomt uit onzigtbaar krinklende aderen,
Wanneer ze in dartle liefde elkander ſpelend naderen,
En, zalig zwijmende in het heiligſt mingenot,
Zich zelf verliezen in de liefde van den God
Der ſcheppende Natuur, vol Godlijke gedachten,
Van 't wakendſte beſef der vrije levenskrachten
Doorgloeid, en telkens aangeprikkeld door den luſt
Die geen verzading kent, en nooit wordt uitgeblusſcht!
Geen ſchaamte of minnenijd, geen zelfbedoelend blaken,
Ontadelt ooit den gloed van hunne minvermaken.
Één echt vereenigt ze alle. — In alles lotgemeen,
Zwiert alles vrij, vol drift, en zwefmende ondereen.
Hun ſmachtend oog doorkruist 't oneindig ruim dier tranſen
En etherkolken, waar geen nacht ooit de oosterglanſen
Verdooft. Geen ſlaap ſluit ooit voor 't ongeſchapen licht
Hun onvermoeide, nooit bevangen oogen digt.
Hun pligt is leven, en hun leven is genieten.
Hun denkkracht en gevoel in ſtroomen uit te gieten,
Te rijpen voor het doel der hoogſte wetenſchap,
(De kennis van 't heelal en God) van trap tot trap,

De

De wet, die ſtof en geest vereenigt, te doorgronden,
En 't immer naadrend rijk der Godheid te verkonden —
Is aan de onhelzing kunner gaden ſteeds verknocht.
Ze juichen, daar ze elkaâr omſtrengelen, 't gewrocht
Der almagt toe. — — —

In het kort, wij hebben in dit ſtuk veel, zeer veel bewonderd, wegens vernuft, ſchranderheid en menschkunde, zoo wel als beeldrijke, harmoniſche en teffens naauwkeurige uitdrukking; maar niet alles zoo weeten te onderſcheiden, dat wij er onbepaalden lof aan kunnen geven. Elk, die eenigzins nieuwsgierig naar vreemde en groote voortbrengſels van den menſchelijken geest is, leze het ſtuk zelve.

Proeve eener metriſche overzetting van een gedeelte des zesden Boeks van den Eneas. Deze proeve ſchijnt ons toe uitnemend geſlaagd te zijn. Ja, hadden alle dichters poren en bekwaamheden als KINKER, wij zouden niet wanhopen, om eenmaal de hexameters en andere versmaten der Ouden, met goed gevolg, op onzen grond te zien overgebragt.

Cantate ter nagedachtenis van JAQUES KUYPER. Wij hebben dit ſchoone zangſtuk, na verſcheidene jaren, hier met groot genoegen herlezen.

Aan Prins FREDERIK, *bij drie onderſcheidene gelegenheden.* Vrijmetſelarij, die veel goeds en ſchoons, maar ook, natuurlijk, het een en ander bevat, dat een ongewijde zoo niet geheel verſtaat of begrijpt.

Na verſcheidene ſtukken van vroegeren tijd, ſommige geteekend 1786, die wij niet alle kunnen verhandelen, volgt, behalve eenen regt ſmaakſchen *Nieuwejaarswensch*, voor 1802, door Thomasvaâr en Pieternel — niet uitgeſproken, en een ander zeer geestig *rijmpje*, *De Duivel van de Negentiende Eeuw*, met het jaarmerk 1806. Ten laatſte *Mijn Afſcheid aan het IJ en den Amſtel, bij mijn vertrek naar Luik.* Een ſtuk, zoo vol vernuft en kunst en wetenſchap, dat het genoeg ware, om meer dan éénen man naam van bekwaamheid te geven. Welk eene losheid! En welk eene kracht wederom, waar hij dit noodig acht! Het kost ons inderdaad verbazend veel, het niet bijna geheel af te ſchrijven. Doch eene keuze is haast niet te doen. Die beſchrijving, hoe hij den *Luikenaren* onze taal zal leeren, met het heerlijk voorbeeld er bij, waarin men het onweêr hoort en ziet? Die aardige afleiding van een aantal namen, b. v. *Boulogne* van

beuling, ten bewijze der oudheid en algemeenheid van onze taal, met veelerlei andere zaken? Het volgende echter, welhaast de taal der *Luikenaren*, moge eene plaats vinden:

„ Vrind, hoe vaar je? — Wees gegroet! —
„ Nu — hoe maakt het de Amsterdamsche
„ Huisvrouw? — Vindt ze ons land niet goed?
„ Maalt ze nog van oit en t' hois zijn,
„ Van de botter en de kaas? —
„ Kijk! dan spreekt men hier toch beter
„ Aan de boorden van de Maas. —
„ En de Rotterdamsche deerne
„ Geirt die nog de dubbelde EE?
„ Doen de Gouwsche Jonker KLOASSEN
„ En zijn dikke tante KEÉ
„ Nog de scherp-lange OA-klank hooren,
„ Met een open' bollen mond?
„ Is de spraak der Laijenaren
„ Nog zoo lijm'rig, zout, en bont;
„ Vol met allerhande kleuren
„ Van gemengd vokaal-geluid?" (Enz.)

Wij hebben hier en daar gemeend te kunnen merken, dat de schrijver van de drukpers verwijderd woonde; doch gelukkig niet in dit of eenig ander stuk, waar één vlekje alles kon bederven.

Mijne Herinneringen van Gouda. In 's Gravenhage, bij de Erven J. Thierrij en C. Menting en Zoon, 1821. *In gr.* 8vo. 86 *Bl.*

De Schrijver van dit stukje houdt zich geheel voor ons onbekend. Hij doet zich echter voor, als een man, wien het aan meer dan 'gewone kennis van zaken niet ontbreekt, hoe zeer het en uit zijne spelling, en uit zijnen stijl blijkt, dat hij niet gewoon is, voor het publiek de pen te voeren. Hierom, en hulde doende aan zijne menschenliefde, die ten bate der Armen van Gouda dit werkje ter drukperse gaf, bevorderen wij gaarne, door onze aanbeveling, zijn oogmerk.

Het gevoel zijner betrekking op zijne geboortestad werd door het lezen van het *Iets over de Stad Gouda*, in VAN MO-

HOGENDORP's *Bijdragen*, ezv. niet weinig verlevendigd, en gaf hem aanleiding, om, hetgene hij zijne *herinneringen* noemt, in die orde, welke de Graaf heeft, mede te deelen.

Des handelt hij eerst over de pijpenfabrijken en pottenbakkerijen, van welker verval de verscheidene oorzaken, en de voor het wederzijdsche belang dezer fabrijken zorgende maatregelen, opgegeven worden; en, voorts van nog andere fabrijken, korter, gewaagd hebbende, geeft hem het gezegde van VAN HOGENDORP, aangaande de markt van de vruchten des omliggenden lands, en de verzending van boter en kaas, aanleiding tot zijne aanmerkingen, en een ander gezegde doet hem over de gelegenheid der stad tusschen handeldrijvende gewesten het zijne zeggen. Eene afteekening, in steendruk, van den steen binnen *de groote Sluis* versiert dit werkje hier. Zegt HOGENDORP, dat Gouda, in de dagen der Republiek, één stem uitbragt in de Staten-vergadering, en daarom de zitting in derzelver Vroedschap gezocht was, ezv. ezv. de Schrijver dezer *Herinneringen* deelt daarover zijne gewaarwordingen mede, die omtrent vijf zaken, welke de Graaf opgeeft, belangrijk licht verspreiden. Niet minder belangrijk *is* ons toegeschenen de wijziging der aangegevene middelen van herstel der bronnen van welvaart. Van de bedeelingen gewagende, spreekt hij ook van de uitdeelingen van brooden, sedert 1451 tot 1795; en vindt men hier eene afteekening der koperen penningen, voor de overblijvende uitgereikt. Ten besluite wordt van de geschilderde glazen, en de Librie in de St. Jans- of Groote-kerk, gesproken. De Noten onder den tekst, en de *Aanmerkingen* en *Bijvoegsels* achter dit werkje, getuigen van de liefhebberij-studie en de waarlijk vele belezenheid des Schrijvers, wiens stukje allen, die in de stad Gouda belang stellen, bij dezen als zeer lezenswaardig wordt aangeprezen, althans verdient bij des Graven VAN HOGENDORP's *Bijdragen tot de Huishoudkunde van Staat* in aanmerking genomen te worden, en zeker door allen, die het groote werk van DE LANGE VAN WIJNGAARDEN bezitten, gaarne zal worden aangeschaft. Die voldoening wenschen we althans den Schrijver, dat hij zijn oogmerk, waarmede hij, *ten voordeele der Armen van Gouda*, zijne herinneringen uitgaf, bereike.

Wij nemen de volgende noot over: „Den vermaarden Abt VOGLER, die zijne ongemeene talenten, ook door het bespelen van dit uitmuntend orgel, had doen hooren, ten zelf-

den dage ontmoetende, had ik gelegenheid, naar deszelfs gedachten en oordeel, zoo wel over dit orgel, als over het Haarlemſche, te vernemen; zie hier zijn antwoord: *Monſieur! je les compare avec deux femmes bien differentes; l'une* (het orgel te Haarlem) *est une femme belle, ſuperbe, mais fière, dure, capricieuſe; l'autre* (dat van Gouda) *est douce, aimable, traitable; en un mot, c'est ma maitreſſe.*"

Het titelblad prijkt met het Goudſche wapen, en op de gepastheid van het motto: *Forſan et haec olim meminiſſe juvabit*, is wel niets af te dingen.

Lofrede op FRANS NAERBOUT, *uitgeſproken in de Vergadering van het Goesſche Departement der Maatſchappij* Tot Nut van 't Algemeen, *den* 20 *van Wintermaand* 1819. *Met eenige opheldernde Aanteekeningen; door een der Leden van hetzelve Departement. Te Goes, bij* F. Kleeuwkens. 1820. *In gr.* 8vo. *II en* 90 *Bl.*

Het lezen, met zoo veel genoegen, van het fraaije ſtukje van RONDEAU, onlangs in ons Mengelwerk geplaatst, en waarvoor zeker velen onzer Lezeren den Dichter dankbaar zijn, herinnerde ons de hier vermelde *Lofrede*, ter beoordeeling wel zeer laat ons toegezonden, maar door omſtandigheden, die buiten ſchuld van den Redacteur en den Recenſent liggen, tot dusverre onvermeld gebleven. Hiervoor wordt aan de Beſtuurders van het Goesſche Departement verſchooning gevraagd, die ze te ligter zullen geven, nu het ſtraks genoemde vers door deze aankondiging zoo ſpoedig wordt opgevolgd, dat wij niet twijfelen, of de opgewekte belangſtelling in den verdienſtelijken Loods zal een nader berigt aangaande hem gretig aannemen, en door deze Lofrede betere kennis willen maken met die omſtandigheden en handelingen, die hem zoo veel roems verworven hebben.

Jammer, dat deze welgeſtelde Lofrede door zoo vele drukfeilen is ontſierd. De Redenaar (hij had zich wel mogen noemen) heeft *con amore* zijn onderwerp behandeld, en weet zijne ingenomenheid met zijnen Held anderen mede te deelen, in gepaste taal en niet hoogdravenden, maar toch zich waardig verheffenden ſtijl. Wij wenſchen aan dit boekje vele lezers, en hopen, dat deze hulde aan NAERBOUT, te-

vens

vens eene hulde aan ons Vaderland, eenen edelen naijver verwekke, om die heldengroothèid te bezitten, die in *het kunnen*, *het willen* en *het durven*, van hetgene goed en edel is, beſtaat.

De Secretaris van het Departement, dat te regt de nagedachtenis van NAEREBOUT vereeuwigd heeft, vermeldt, in het Voorberigt, de bronnen, die den Redenaar gediend hebben, om de *geſchiedenis* van dien Zeeloods behoorlijk mede te deelen; en de *ophelderende Aanteekeningen*, 35 in getal, waarvan de 34ſte zes Lofdichten, ſommige ook elders geplaatst, behelst, zijn, ter juiste bevatting van het een en ander, belangrijk genoeg.

De onpartijdige vriend der waarheid vergelijke, echter, met deze Lofrede, de, in ons *Mengelwerk* voor November 1820, bl. 737 ezv., geplaatſte *Voorlezing*, in welke de Heer DE KANTER, PHIL. Z., een voornaam deel van de eere der redding van het ſchip *Zuiderburg* aan KOENRAAD CORNELISSE toekent; waarop hem de Heer VAN DEN BOSCH, Lid van het Goesſche Departement, in ons *Mengelwerk* voor Junij dezes jaars, No. VII, bl. 308 ezv., heeft geantwoord, en DE KANTER weder hem (zie aldaar Augustus 1821, No. X, bl. 469) zijne aanmerkingen gemaakt heeft. Wij ontveinzen niet, te wenſchen, dat of de Steller dezer Lofrede, of een ander, bijzonder het geſtelde, bl. 6, aangaande *het overzijde zeilen van het fregat Brunswijk*, en, bl. 18, aangaande *het ontwijken van Engelſche ſchepen*, tegen de daarop gemaakte aanmerkingen bij DE KANTER mogt willen verdedigen, of anders verbeteren, waartoe ons Mengelwerk voor zijne beſcheidenheid openſtaat. In het rijk der letteren moet waarheid en vrijheid heerſchen. Intusſchen, eik hebbe eer, die den verdienden roem onzer Landgenooten verheft en vereeuwigt, en alzoo ook deze Lofredenaar, dien wij voor zijn werk opregtelijk danken.

De Battuécas, *door Mevr.* DE GENLIS. *II Deelen. Naar het Fransch. Te Zaltboemel*, *bij* J. Noman. *In gr.* 8*vo.* 377 *Bl. f* 3-15-:

Eene genoegzaam ontoegankelijke vallei, ergens in Spanje voorhanden, en welker veiligheid nog daarenboven door het bijgeloof nopens ſpoken en geesten gewaarborgd wordt, is,

gelijk al wat omtrent dezelve hier verhaald wordt, volgens berigt van Mevr. DE GENLIS, historiſche daadzaak. *Het dal der Battuécas* is de naam van deze vallei. De bewoners zijn echter geene wilden, maar Christenen. Toevallig ontdekt, ontvingen zij eenige beſchaving en onderrigt door waardige geeſtelijken, die zich liever hier zelve mede opſloten, dan deze natuurmenſchen bloot te ſtellen aan het bederf der overige wereld. Eenen *Battuécas* der wereld in te leiden, den bij hem verwekten indruk te teekenen, en hem de meest ſmaakvolle weetenſchappelijke beſchaving te doen aannemen, behoudens de eenvoudigheid en de zuiverheid van zijn hart, is het gelukkig denkbeeld, hetwelk bij dezen roman ten grondſlag ligt. Reeds verloofd toen hij vertrok, werd hij echter in de beſchaafde wereld ſpoedig verliefd op eene beſchaafde en roerende ſchoonheid; door hare en zijne eigene braafheid bleef hij evenwel zijner verloofde getrouw, maar, in de vallei teruggekeerd, kon hij nu zijne tweede en eigenlijke geliefde niet vergeten; eindelijk, echter, vond hij door de vadervreugde en de ongeloofelijke liefde zijner vrouw het wezenlijk geluk des levens, daar zijne andere liefde in de zuiverſte vriendſchap en hoogachting veranderd werd. — Meer zeggen wij niet van het verhaal, dat, aardig ingekleed, de nieuwsgierigheid gaande houdt, en met het uiterst genoegen gelezen wordt. — De moordtooneelen in Spanje, ten tijde van den Napoleontiſchen oorlog, worden hier treffend verlevendigd; en hoe zich de *Battuécas* over den oorlog uitlaat, raadt onze lezer gemakkelijk.

Ons oordeel ſtemt volkomen met dat van Mevr. DE GENLIS in, als zij zegt: *Ik geloof, dat dit werk, wat het romaneske gedeelte betreft, niet mislukt is; doch de berisping der zeden is niet zoo volledig, als zij had kunnen zijn.* Wij moeten intuſſchen hare verontſchuldigingen laten gelden, en ontvingen dezen haren arbeid met genoegen, gelijk wij bij het zien van haren naam reeds vooraf dit genoegen verwachtten. Eene andere vraag, intuſſchen, is al weder, of wij deze overzetting behoefden? Immers zoolang de Franſche taal bij ons nog zoo gemeenzaam is? Voor het minst had men daarbij tegen ſchrijf- of drukfouten naauwkeuriger moeten waken. — Een paar aanmerkingen der Vertaalſter verbeteren het oorſpronkelijke niet. Als Mevr. DE GENLIS zegt, „dat de ſtandvastigheid in de liefde alleen uit de verbeeldingskracht ontſtaat," dan zegt zij niets meer of minder, dan 't geen de Dame of het

het Dametje Vertaalſter nagenoeg zelve zegt; zij bedoelt bepaaldelijk het zinnelijke in de liefde tuſſchen de ſekſen; die is, ja, wel naauw met de vriendſchap, die uit geest en hart voortvloeit, verbonden; doch deze laatſte geeft alleen aan het eerſte eene wezenlijk redelijke ſtandvastigheid, waarom dan ook die liefde in het gelukkig huwelijk zich (hoewel de wijze natuur hier ook de zinnelijkheid nooit geheel doet zwijgen) tot vriendſchap en hoogachting hoe langer hoe meer oplost. — En waarom kon dan (dit geldt de tweede aanteekening) de *Battuécas* niet wenſchen, de toenmalige gade van zijnen weldoener en vriend nooit anders dan *als eene zuster* bemind te hebben? — Dit in het voorbijgaan, of ſoms de Vertaalſter zelve ons eenen oorſpronkelijken roman, ter teekening der liefde, mogt hebben toegedacht.

De Italiaan, of de Biechtſtoel der zwarte Boetelingen. Naar het Engelsch van ANNA RADCLIFFE. *II Deelen. Te Amſterdam, bij* J. C. van Kesteren. 1821. *In gr. 8vo. Te zamen 577 Bl. f 5-16-:*

IJzing en vrees, langdurige ijſſelijke onzekerheid, — zoodanige gewaarwordingen zijn, zoude men zeggen, niet aangenaam; en het is dwaas, dezelve door verzierde verhalen op te wekken. Het is echter waar, dat verſchrikkelijke verhalen met graagte worden gelezen, en met te meerdere graagte, naarmate men langer in vrees en onzekerheid gehouden wordt; en dat zelfs de koele en onverſchillige bij het zien van werkelijke ellende het levendigst belang ſtelt in de ellende en gevaren van denkbeeldige wezens. Deze *Italiaan*, waaruit voor 't overige niet veel belangrijks te leeren is, ook niet veel bijzonders (wat het voorberigt des vertalers ook bewere) ten aanzien der geheimzinnige handelingen der verfoeijelijke Inquiſitie, — deze *Italiaan*, zeggen wij, zal alzoo ook wel met geſpannene verwachting en groot genoegen gelezen worden. Zelden lazen wij iets ſoortgelijks, dat ons evenzeer met ijzing vervulde, en tot bijna de laatſte bladzijde toe in onzekerheid hield. RADCLIFFE heeft daarenboven eene treffende ſchrijfwijze. Wij waarſchuwen onze Lezeresſen vooral, dat, als zij ſlechts eenige weinige bladzijden gelezen hebben, zij niet zullen rusten vóór zij het einde der geſchiedenis weten, en gedurende geheel de bei-

beide deelen gehouden worden in angst, gedurig zich vernieuwenden angst, voor beide de belangrijke gelieven, in de meest beangstigende onzekerheid, tot dat dan deze eindelijk, aan het slot, de huwelijkshaven gelukkig bereiken.

De Mensch aan het Hof en in het Burgerlijke Leven, geschetst in Romans en Verhalen. Naar het Hoogduitsch van F. LAUN, C. B. VON MILTIZ *en anderen. Te 's Gravenhage, bij* W. K. Mandemaker. 1821. *In gr.* 8*vo.* 344 *Bl.* *f* 3-:-:

Die *anderen* zijn hier G. PRÄLTZEL en E. VON HOUWALD; want de verhalen zijn slechts *vier* in getal, en wij vatten niet, waarom deze Schrijvers niet mede op den titel genoemd worden, ten zij wij hier slechts het eerste deel hebben van eene uitvoerige verzameling, waarvan echter het voorberigt zoo wel, als de titel, zwijgt. Mogt dit echter het geval zijn, dan wenschen wij, dat de verzamelaar, die zich J. DE Q.... noemt, eene even gelukkige keuze zal doen.

ARMINIA VON SENDOW is het waardige slagtoffer, niet der verleiding, maar van hartstogtelijke, onberadene liefde; zij viel, maar haar minnaar viel even ongelukkig als zij. Jonge lieden en hunne ouders vinden hier zeer behartigenswaardige wenken. Meer zeggen wij niet, opdat wij den nieuwsgierigen Lezer zijn vermaak niet bederven, terwijl hem de lezing tevens kan nuttig zijn.

Graaf BOËMOND VON PEYERSBERGE behaagt ons bijzonder om den echt-Duitschen geest. Het verhaal behoort tot het laatste tijdvak van den ouden Riddertijd, *toen eene ontelbare menigte Duitsche edellieden hun geld, hunne gezondheid en hunne onschuld naar het schitterende Frankrijk bragten, en arm, kwijnend en misdadig terugkeerden, als wanneer zij zich nog gelukkig mogten achten, wanneer zij eene vrouw konden vinden, die hen in hunne door weelde en wellust verouderde jeugd wel wilde oppassen, hunne kwade luimen verdragen, en eindelijk eene kinderlooze weduwe worden.* Graaf BOËMOND was en bleef echter een BIEDERMANN, (hoe zoudt ge dit woord vertalen, Lezer?) *wiens echt-Duitsch hart zich geheelenal stoot voor al hetgeen men doorgaans beminnelijk in het Fransche karakter vindt. De gevoelvolle en bijna dweepzuchtige jongeling had een' tegenzin, ten aanzien van de*

de ligtzinnigheid, die hij (in Parijs) *overal zag heerschen; hij gruwde er van, wanneer hij zag, hoe de zoogenaamde beschaafde lieden hunne echtelijke, kinderlijke en vriendschappelijke betrekkingen als met voeten traden, terwijl zij de hoogdravende woorden van eergevoel en teederheid onophoudelijk in den mond hadden; ook konde hij zich de schaamtelooze vermetelheid niet begrijpen, met welke hij hier de mannen hunne vrouwen zag verlaten, om zich in de armen van andere te werpen; terwijl het hem eindelijk geweldig tegen de borst stiet, als hij zag, dat de vrouwen hem bespotteden, wanneer hij haar op eene eerbiedige wijze naderde, en zelfs een paar van haar hem gezegd hadden, dat die oudvaderlijke gewoonte thans niet meer te pas kwam, en dat eene vrouw daarmede in het geheel niet gediend was.* Een Fransch Markies, die door het zwaard van den Graaf zijn' lang verdienden dood vond, zou ons *onwaarschijnlijk boos* geteekend schijnen, bijaldien niet de koele moordenaar en dwingeland in onzen tijd, door den moord van den Hertog VAN ENGHIEN onder anderen, ons overtuigd had, dat de maatstaf van het waarschijnlijke, dien wij elders in het beschaafd Europa gebruiken, voor den Franschman niet berekend is. — Dit verhaal zal onze jeugd alzoo, door het aanlokkende der Fransche zeden, gewis niet bederven. Juist hadden wij in het oorspronkelijke de *cronique galante*, of liever *scandaleuse*, doorbladerd van den Markies DE LAUZUN, met welker vertaling men ons almede bedreigt. Maar wee den Vertaler en den Uitgever, die onbeschaamd genoeg mogt zijn, dat schandstuk van Fransche ontucht op vaderlandschen bodem over te planten!

Het derde verhaal is *De zilveren Trommel* genoemd, en is meer eene aardigheid. Het bevat de geschiedenis van het huwelijk van een' knappen, braven jongman, die de dochter van den rijken waard in de herberg bekwam, door middel van eene spookgeschiedenis, en die eenen ellendigen en leelijken apotheker op die wijze uit de baan knikkerde.

JACOB THAU, *de Hofnar*, is het onderhoudend en aandoenlijk verhaal van eenen armen jongeling, die zijne voor hem verlorene geliefde van den dood redt, en, na alles gedaan te hebben tot haar geluk, voor haar in den dood gaat.

Met dit weinige hebben wij deze verhalen genoegzaam doen kennen om den leeslust op te wekken, bij welks voldoe-

doening wij onzen Lezeren vermaak wenschen, en ook met eenig vertrouwen beloven.

Levensbijzonderheden der Apostelen, voor Kinderen: door W. BEEKHUIS, *in leven Predikant te Garijp, in Friesland. Te Amsterdam, bij* ten Brink en de Vries. *In kl.* 8vo. 258 *Bl.* f 1-10-:

De te vroeg gestorven BEEKHUIS heeft door zijn *Leven van Jezus voor Kinderen* (door eene Voorrede van Prof. HEKINGA aanbevolen) veel goeds gesticht. Daar men wist, dat hij dien arbeid ten aanzien van de *Handelingen der Apostelen* wilde voortzetten, verlangde men natuurlijk, dat ook deze arbeid werd uitgegeven, zoo dezelve in handschrift aanwezig was. Dit was het geval; doch had dat geschrift eenen anderen vorm. Op verzoek der Uitgevers gaf een vriend des overledenen dan ook aan hetzelve gelijksoortigen vorm, als het *Leven van Jezus* had. Wij kunnen niet raden, of dit eene verbetering zij, dan of de Schrijver welligt goede redenen had, eenen anderen voor dit kinderboekje te kiezen. Hoe dit zij, wij ontvangen een allerliefst en nuttig werkje voor de jeugd, waarin wij den kundigen en waardigen Bijbeltolk, en den hartelijken Kindervriend, die berekend is om voor kinderen te stellen, op iedere bladzijde herkennen. Ten slotte vinden wij nog eenige berigten omtrent de lotgevallen der Apostelen, in de *Handelingen* niet voorhanden, en de geschiedenis van Jerúzalems verwoesting. Een fraai Titelvignet stelt Gamaliël voor, daar hij den Raad tot bezadigdheid brengt, en een voldoend Kaartje stelt de kinderen in staat, om de Apostelen bij hunne reizen als op den voet te volgen. Wij geven dus aan dit werkje allen lof.

No. III. bl. 136. reg. 14. moet staan *Nadewesiërs*.

BOEKBESCHOUWING.

Bijbel voor de Jeugd. Door J. H. VAN DER PALM. *Xde Stuk. Te Leyden; bij* Dl du Mortier en Zoon. *In kl. 8vo. 204 Bl.*

In dit ſtukje vervolgt de heer VAN DER PALM zijne tafereelen uit het leven van Saul en David. Treffend en leerzaam is het begin des eerſten hoofdſtuks, over de wegen der Voorzienigheid, in David's harde beproevingen, eer hij tot den troon verheven werd. Men zou bijkans, na David's zalving, verwacht hebben, dat, Saul in een' veldſlag ſneuvelende, David terſtond aan het volk door Samuël zou voorgeſteld zijn, als de door God zelven verkoren koning, en ook terſtond tot voorſpoed, roem en grootheid geraakt zijn. Maar geheel anders werd het door God beſchikt! — Door deze juiſte en kort ontwikkelde aanmerking wordt de geſchiedenis, in het vorige ſtukje afgebroken, met die van het onderhavige aaneengeknoopt, en een gepaste overgang gemaakt tot de beſchrijving van David's lotgevallen, gedurende zijne vlugt voor Saul. Deze worden in drie tijdperken onderſcheiden: het eerſte, toen hij omzwierf, zonder nog vervolgd te worden; het tweede behelst de eerſte vervolgingen; het derde gaat van Saul's herhaalde vijandelijkheden tot kort vóór den veldſlag, waarin hij het leven verloor; en met David's verheffing tot koning over gansch Israël eindigt dit ſtukje.

In het eerſte, dan, van de drie opgenoemde tijdperken komt terſtond vóór de wijze, waarop David bij den hoogepriester Achimelech eene leugen gebruikte, 1 Sam. XXI: 1 en 2. Hierover heeft de heer VAN DER PALM zeer goede aanmerkingen, en vooronderſtelt, dat David die leugen verzon, om Achimelech te ſparen. Zou, echter, David niet misſchien de waarheid geſproken hebben, indien hij niet terſtond bij den hoogepriester den hatelijken

Doëg gezien had, van wien hij, volgens hoofdst. XXII: 22, alles kwaads vermoedde. Het is waar, er wordt eerst vervolgens in het geschiedverhaal, namelijk in het 7de vers, van dezen man melding gemaakt. Maar, wien is het onbekend, dat meermalen de gewijde geschiedschrijvers de juiste tijdsorde niet volgen? Wanneer men nu dat aanneemt, dan ziet men duidelijk, dat David de ware oorzaak van zijne komst niet kon openbaren, zonder zichzelven aan het grootste gevaar bloot te stellen, en zich daarom door eene leugen zocht te redden, waarin men in dien tijd geene zonde vond. Wij denken, derhalve, dat hij, indien Doëg's tegenwoordigheid hem niet verhinderd had, zijne omstandigheden aan den hoogepriester zou hebben te kennen gegeven, daar hij kwam, om door dezen het goddelijk orakel te raadplegen, zoo als blijkt uit hoofdst. XXII: 10 en 15. Ook twijfelen wij, of hij door die leugen gelegenheid gegeven hebbe tot het wreedaardig vermoorden van alle de priesters te Nob, zoo als het door den heer VAN DER PALM wordt voorgesteld; waardoor dan David daaraan niet geheel onschuldig zou zijn. Zijne komst, alleen, bij den hoogepriester, die, ware hij van zijne vlugt voor Saul onderrigt geweest, hem voorzeker niet zou afgewezen, noch hem eenige blijken van medelijden of menschlievendheid geweigerd hebben; die komst, alleen, bij hem, als bij den eersten bedienaar van den godsdienst, had zeer onschuldig aanleiding tot die wandaad gegeven; en dit is het alleen, dat David wilde zeggen in hoofdst. XXII: 22. Hadde hij geweten, dat Doëg zich bij den hoogepriester bevond, hij zou voorzeker aldaar niet gekomen zijn. De schuld van dien gruwel moet dus geheel en alleen aan den boozen Doëg geweten worden; en zoo beschouwde het ook David in den 52sten psalm, in welks derde en twee laatste verzen hij zulk een vertrouwen laat blijken op zijnen God, hetwelk alleen uit een hart kon voortkomen, van zijne onschuld in dezen volkomen bewust.

In het tweede tijdperk van David's omzwervingen zijn twee bijzonderheden allertreffendst. De eerste is de onmoe-

moeting van Jonathan en David, kort, maar meesterlijk voorgedragen, volgens h. XXIII: 16—18. Met regt zegt onze menschkundige ſchrijver, dat er niets edeler, godvruchtiger, grooter uit te denken is, dan Jonathan's toeſpraak aan David. — De andere bijzonderheid is het grootmoedig ſparen van Saul door David in de ſpelonk van Engedi, volgens h. XXIV. Deze vereischte meer ontwikkeling, en is niet minder ſchoon behandeld. Vooral beviel ons de gelukkige inval, hoe David zou te moede geweest zijn, hoe hij de rust van zijn hart zou verloren hebben, als hij den raad zijner makkers had gevolgd, om Saul van kant te maken. Onder het aandachtig lezen, echter, van dit ganſche gedeelte kwamen ons twee aanmerkingen voor, die wij, kortelijk, zullen mededeelen. Daar David, namelijk, aan zijne ſpitsbroeders, die hem tot den moord van Saul hadden willen aanſporen, verklaarde, dat hij afkeerig was om zijne hand te ſlaan aan den gezalfde des Heeren, vindt de heer VAN DER PALM zijne taal niet alleen edel, maar ook geſchikt naar de denkwijze en vooroordeelen van zijne tijd- en landgenooten. Waarin beſtond dan toch dat vooroordeel? Dit zal immers daarin niet te zoeken zijn, dat Saul, met zoo veel nadruks, een gezalfde des Heeren genoemd wordt? Was hij niet inderdaad uit Jehova's naam door Samuël gezalfd, en bekleedde hij diens plaats niet in de Israëlietiſche Godsregering? En dit gegronde denkbeeld, was dat alleen niet genoegzaam, om een' man als David te weêrhouden? Men vergelijke h. XXVI: 9 en 10, alwaar hij verklaart, dat het Jehova alleen toekwam, om Saul, als door Hemzelven aangeſteld, te doen ſterven. Wat VAN DER PALM dus met dat vooroordeel van David's tijd- en landgenooten gemeend hebbe, bevatten wij niet. Indien er een valsch denkbeeld, een vooroordeel ware, dan is dit, onzes achtens, daarin te zoeken, dat David's medgezellen in Saul alleen den vijand van David beſchouwden, op wien hij zich wreken moest. Naar dit vooroordeel, allezins overeenkomſtig met den aard der menſchen van dat land en van dien tijd, wilde de edele, de godsdien-

ſtige man zich niet ſchikken, maar kantte er zich ten ſterkſte tegen aan, zoodanig zelfs, dat hij die mannen terughield om Saul te vermoorden. En dit brengt ons vanzelve tot onze tweede aanmerking; zij is deze: dat wij wel gewenscht hadden, het edelmoedig gedrag van David, ook in dit opzigt, ontwikkeld te zien. Trouwens er ſtaat h. XXIV: 8, dat David zijne mannen weêrhield, en hun niet toeliet, tegen Saul op te ſtaan. Hieruit kan opgemaakt worden, dat zij zeer ontevreden op hem waren, en dat hij hen niet dan met zeer veel moeite weêrhield om Saul van kant te maken. Hoe gemakkelijk, intuſſchen, had hij zich door hen, als 't ware, kunnen laten overmeesteren, en zich naderhand, voor het oog der ganſche natie, verontſchuldigd, dat zij, tegen zijn' zin, Saul vermoord hadden! En zouden zijne tot hiertoe getrouwe medgezellen hem nu niet kunnen verlaten, daar hij deze zoo geheel éénige gelegenheid zich had laten ontglippen, om van zijnen vijand ontſlagen te zijn? Zouden zij zich de ongemakken van zulk een ellendig omzwerven nog langer willen getroosten? Zouden zij, als er geſtreden moest worden, genegen zijn om hun leven voor hem te wagen? Maar dit alles, en hun ongenoegen, hunne verwijtingen, en wat ook uit zijne tegenkanting kon voortſpruiten, kwam bij David niet in aanmerking, waar het geweten hem zijn' pligt voorſchreef. — In dit zelfde tijdperk is de ontmoeting van David met Nabal en Abigaïl voorgevallen; welk voorval door den hoogleeraar zóó wordt ontwikkeld, dat wij zijne uitnemende geſchiktheid, om het in deszelfs Oosterſchen geest voor te dragen, niet genoeg hebben kunnen bewonderen.

Wat, eindelijk, het derde tijdperk betreft, hierin is zeer merkwaardig en leerzaam de hernieuwde edelmoedigheid van David omtrent Saul, volgens h. XXVI; en deze bijzonderheid wordt, door den begaafden ſchrijver, zeer natuurlijk en levendig geſchilderd. Dat David terſtond, na zijnen vijand geſpaard en van hem de ſterkſte geruſtſtellingen verkregen te hebben, andermaal zijne toevlugt

nam

nam tot der Filistijnen koning Achis, komt onzen schrijver verwonderlijk voor; schoon hij David eenigzins verontschuldigt, die geen staat maakte op Saul's betuigingen, en het zwervend leven moede was. Ondertusschen, wanneer wij letten op hetgeen h. XXVII: 4 vermeld wordt, dat Saul, David's vertrek naar Gath, waar Achis zijnen koninklijken zetel had, vernemende, niet meer voortging hem te zoeken, dan vermeenen wij grond te hebben om te denken, dat hij, kort na zich zoo getroffen te hebben betoond door David's nieuwe edelmoedigheid, zijne herhaalde beloften vergetende, wederom met gewapende manschap uittoog om David op te zoeken, en dat om die reden David, met al zijn vertrouwen op God, hetgeen toch niet blind of onberedeneerd was, begreep, dat, zoo lang Saul leefde, er voor hem rust noch veiligheid was te hopen in zijn eigen land. Met dat al is David's dubbelzinnig gedrag bij den koning Achis, in het XXVIIste en het begin van het XXVIIIste hoofdst. geboekt, verre van lofwaardig te zijn; offchoon, echter, de billijkheid ons noopt, om te erkennen, dat hij zich in eenen allermoeijelijkſten toestand bevond, waarin hij zich gedrongen moest rekenen, om het vertrouwen van Achis te behouden en meer en meer te winnen. Hij zag zich dus, toen de Filistijnen Saul wilden gaan bevechten, in de grootste verlegenheid gebragt. Dan, juist in dit hagchelijk tijdstip was het zijne zaak, om het vertrouwen van derzelver koning niet te verliezen; hoezeer hij, voorzeker, bij zichzelven besloten zal hebben, om, wat er ook gebeuren mogt, tegen zijne eigene landgenooten niet te vechten.

Met voorbijgang van andere bijzonderheden, in dit stukje verhaald en ontwikkeld, meenen wij nog eenige weinige oogenblikken te moeten stilstaan bij het alleropmerkenswaardigst voorval, betreffende des gestorvenen Samuël's oproeping, door de zoogenaamde tooveresse van Endor, op Saul's verzoek. De hoogleeraar verwerpt met alle regt het denkbeeld, dat, door de kunstenarijen dier vrouwe, of door tusschenkomst des duivels, Samuël wer-

kelijk zou opgeroepen en verſchenen zijn uit den doode; maar hij is van oordeel, dat er iets buitengewoons zal hebben plaats gehad, geheel onafhankelijk van de kunst der vrouwe, 't welk haar zelve met ontzetting vervulde; en dat dus, door een wonder, eene zekere, naar Samuël gelijkende geſtalte is te voorſchijn gekomen. In eene aanmerking, echter, op zijne Bijbelvertaling erkent hij openhartig, dat dit gevoelen niet zonder bedenkelijkheid is, en dat de zwarigheden tegen het gevoelen, volgens 't welk hier niets anders dan goochelarij hebbe plaats gehad, door deszelfs voorſtanders niet voor onoplosſelijk gehouden worden. Ja, in het onderhavige ſtukje zegt hij, bl. 114, dat het geval op deze natuurlijke wijze verklaard *kan* worden. Wij, voor ons, derhalve, zijn van gedachte, dat, daar men zonder noodzakelijkheid geene wonderen behoort aan te nemen, en de verſchijning van Samuël ook niet als een wonder wordt voorgedragen, het eenvoudigſte gevoelen de voorkeur verdient, en dat het liſtige vrouwsperſoon, de toedragt der zaken wetende en Saul ras herkennende, genoegzame reden had, en alzoo waagde, om niets dan de ongelukkigſte uitkomst te voorſpellen; door welke voorſpelling zij tevens verwachtte, het geloof aan de onfeilbaarheid harer kunst ten ſterkſte te bevorderen.

Leerredenen, uitgeſproken bij gelegenheid der plegtige opening van de Kerk voor de Hervormde Gemeente te Kantens, op Zondag den 29 April 1821, *door* J. VAN DER LINDEN, V. S., *Christenleeraar bij de Hervormden aldaar. Te Groningen, bij* W. van Boekeren. 1821. *In gr.* 8*vo.* 46 *Bl.*

Wij lazen deze leerredenen, ter hoogst zeldzame gelegenheid uitgeſproken, met genoegen, en leerden den prediker, die der gemeente te *Kantens* reeds 32 jaren diende, hier kennen als een Christenleeraar van kunde, goeden

den ſmaak en echt verdraagzamen geest; hij kent het innerlijke van den Godsdienst, en het is zijn doel, dit te bevorderen. De eerſte leerrede heeft Pſ. LXXXIV ten onderwerp, en ten doel, vernieuwde *belangſtelling in den openbaren Godsdienst*, *en zucht voor Vaderland en Koning*, op te wekken. De tweede, over 1 Cor. XIV: 26b, leert *ſtichting*, als *het eindoogmerk van den openbaren Godsdienst*, opmerken. Wij noemden de gelegenheid, voor welke deze leerredenen geſteld werden, hoogst zeldzaam: het kerkgebouw was in 1817 geregtelijk wegens ſchulden verkocht, en dus de gemeente vier jaren lang van eene plaats ter uitoefening van den eerdienst, en, naar het ſchijnt, de leeraar van alle gelegenheid, om voor zijne gemeente te prediken, verſtoken. Door gunst van onzen godsdienstminnenden Koning en zijne tusſchenkomst had de gemeente nu dit kerkgebouw, vrij van alle ſchulden, terug bekomen, en heeft nu ſlechts in het onderhoud voor het vervolg te voorzien. De Eerw. leeraar werpt, voorzigtiglijk, eenen digten ſluijer over de gebeurtenisſen in de vier gezegde jaren, en hetgeen tot de ontbering der gemeente aanleiding gaf; dien ſluijer kunnen wij niet geheel, en, voor zoo veel wij dit misſchien zouden kunnen, willen wij dien niet opligten. Wij wenſchen en gemeente en leeraar met het vernieuwd bezit van harte geluk, en Gods besten zegen over deze leerredenen, ook nu bij de uitgave; verzekerende den Christenlezer, dat hij dezelve met belangſtelling en ſtichting lezen zal.

Het werkwoord *ſchuilwinkelen* (bl. 21) was ons vreemd.

Leerrede over de zaligheid der vroegſteryende Kinderen, door J. WIJS, J. C. ZOON, *Predikant te Schiedam*. *Te Schiedam*, *bij* G. W. van Hemsdaal. 1821. *In gr. 8vo.* 44 *Bl.*

De predikwijze van den Eerw. WIJS, thans Predikant in 's Hage, is genoegzaam bekend uit eenen bundel door hem uitgegevene leerredenen, van welke wij op zijn' tijd

zeer gunſtig verſlag gedaan hebben aan onze lezers. Men mag dit ſtukje bij dezelve voegen. Deze leerrede, die 2 Sam. XII: 23b ten tekst heeft, werd geſteld kort nadat de leeraar een zijner kinderen door den dood verloren had, en tot troost van Christelijke ouders in ſoortgelijk geval werd dezelve uitgeſproken, en komt die nu in het licht. Zij geeft de gronden van 's leeraars verwachting op de zaligheid van vroegſtervende kinderen aan; lost dan eenige bedenkingen van het ter nedergedrukte hart op, en wordt ten ſlotte ter vertroosting en beſturing aangewend. Nieuws kon men wel over dit onderwerp niet verwachten; maar de woorden van den leeraar zijn toch zeer gepast, en kunnen treurende ouders nuttig zijn. Dor en koud is de leerrede niet; het hart van den redenaar ſprak; maar hij zoekt toch niet, door vooral op het hartstogtelijk gevoel te werken, te roeren en te behagen; hij ſpreekt bedaard, verſtandig, Christelijk: wiens goedkeuring moet dit niet wegdragen? — God zegene dezen en iederen arbeid des leeraars tot echte Christelijke opbeuring en vertroosting!

Heliodoor, des Jongelings Leerjaren. Voor godsdienſtig gevormde Zonen. Door Dr. G. FRIEDERICH. *Uit het Hoogduitsch. Met eene Voorrede van* J. CLARISSE, *Hoogleeraar der Godgeleerdheid te Leyden. Te Amſterdam, bij* de Wed. G. A. Diederichs en Zoon, 1822. *In gr.* 8vo. 349 *Bl.*

De titel meldt den waardigen Voorredenaar en bevoegden beoordeelaar, waardoor onze beoordeeling genoegzaam onnoodig wordt, en geeft overvloedige verzekering, dat dit werk van leerzamen en godsdienſtigen inhoud is. Na het *eerſte Nachtmaalsfeest met deszelfs naklank*, en het *Afſcheid uit het Ouderlijk Huis van Heliodoor*, behelst dit werk vertoogen, door eenen ouden, uitmuntenden Geestelijke geſteld, en dezen Jongeling van goeden huize, tot waarſchuwing, opwekking, raad en leering,

ring, medegegeven op zijnen volgenden levensweg. Zij handelen over *de beſtemming des Jongelings in het algemeen*, — *de zorg voor het ligchaam en de gezondheid*, — *zelfkennis en zelfbeheerſching*, — *vorming van een vast karakter*, — *het leven in de Maatſchappij en in de Natuur*, — *Vriendſchap*, — *het leven in God, en zijnen Goddelijken Zoon*, — *harmoniſche ontwikkeling der zielsvermogens*, — *de keuze des beroeps*, — *Vaderlandsliefde en Huiſelijk Geluk*. De Schrijver der *Serena*, ook door onze landgenooten met zoo veel goedkeuring ontvangen, gaf aan onderſcheidene zijner kerkelijke redevoeringen nu dezen vorm, om den in den Godsdienst bevestigden mannelijken kweekeling, *na zijne intrede in het burgerlijke Leven, waardig en wijsſelijk te leiden*, gelijk hij in gezegde *Serena* godsdienſtig gevormde *Dochters* ten waardigen leidsman was.

De Hoogeerw. CLARISSE vond ook dit werk zoo voortreffelijk, dat hij gaarne zijnen naam bij de uitgave leende, ten einde daardoor tevens den Vertaler, *een nog bij ons Publiek ten eenemale onbekend Jongeling van goede vermogens, braaf gedrag en groote verwachting*, bij dezen zijnen arbeid te kunnen inleiden en gunſtig aanbevelen bij ons lezend Publiek. Intuſschen kon de Hoogleeraar daarbij niet ontveinzen, dat hij wel iets meer van den Schrijver verlangd had, aangaande het *kenmerkende* der Evangelieleer, als eene leer voor *zondige* menſchen, die *ſchuldig* voor God zijn, en tevens *diep bedorven*, en die *om niet geregtvaardigd worden uit Zijne genade, door de verloſſing, die in Christus Jezus is*; welk gebrek intuſschen, *nu eenmaal aangewezen, verder geen nadeel doen kan aan den* (hier zich bevindenden) *ſchat van wijze en heilzame leſſen, voor welker mededeeling ieder welgezind Jongeling, — en welligt ook deze en die verleide, na door hem te regt gebragt te zijn, — naast God, den Schrijver bedanken zal.*

Wij vereeren gaarne, met den Hoogleeraar, de edele gezindheid van den Jongeling, die aan de vertaling van een werk van zoo ernſtigen aard de jeugdige vermogens en

ſnipperuren van uitſpanning heeft beſteed; maar het is eene andere vraag, of deze arbeid, zonder herziening en verbetering door eene meer geoefende hand, wel had behooren het licht te zien. Het komt ons voor, dat deze vertaling niet onder het oog zal gekomen zijn van den geachten Voorredenaar, (die het oorſpronkelijke met genoegen zal hebben gelezen, en misſchien wel ter vertaling aanbevolen) voordat dezelve reeds was afgedrukt, en dat hij anderzins, in ſtede van, bij deze EERSTE *proeve van jeugdig vlijtbetoon*, voor *enkele gebreken in de overzetting en kleine taal- en ſpelfouten* verſchooning te vragen, of zelf gemakkelijk dit verzoek had kunnen onnoodig maken, of door de aanwijzing van eenen Heer Studioſus, of ook van eenen ſchoolmeester, (die dit althans den Profesſor niet zouden geweigerd hebben) deze fouten doen verhelpen. De *onvermijdbare* drukfeilen, waarvan het aanprijzend Voorberigt almede gewaagt, *moesten* desgelijks, in een boek voor lezers uit den beſchaafden ſtand, met de meeste zorgvuldigheid vermijd geworden zijn.

Nog twee bijzonderheden trokken onze opmerking: de eerſte betreft den door ons hier, wegens den aard des werks, niet verwachten uitval op *de in onzen leeftijd niet ongewone broeihuis-opvoeding, bijzonder bij de Jongelingſchap des hoogeren ſtands.* Die uitval moge nu al eens waar en goed zijn; maar voor het minst één der in de aanteekening aan den voet der bladzijde (115) (terſtaving, dat de zoogenoemde wonderkinderen, of vroege genies, even zoo ſpoedig phyſisch verwelken, als zij zich geestig ontwikkelen, en daarom wel eene glansrijke, maar voor de menschheid en derzelver welzijn ten eenemale onnutte verſchijning zijn) aangevoerde voorbeelden vordert een wondergeloof, zoo als wij alvast, en ook voorzeker wel niemand onzer lezeren bezit. Dezelve vermeldt zekeren CHRISTIAAN HENDRIK HEINICKE, die ſlechts *vier* jaren leefde, in alles uitmuntte, zeer vaardig Latijn ſprak, Fransch wat minder, en voorał in de geſlachtrekening der regerende huizen buiten mate ſterk was(!), en *dit alles in een zoo kort leven, van het-*

hetwelk ziekten en reizen een aanzienlijk deel wegnamen. Ware dit het nog al, dan zouden wij eene drukfout vermoeden. Maar de verklaring, dat dit kind „bij het einde van „ zijn *eerſte* levensjaar alle geſchiedenisſen des ouden, in „ de *dertiende maand* die des nieuwen testaments, en in „ de *achttiende maand* wereldgeſchiedenis en aardrijks„ kunde zoo eigen waren, dat het alle vragen ligtelijk „ beantwoordde;" deze verklaring is eene zoo grove beſpotting van den tot ernst geſtemden lezer, dat wij ons hoogelijk ſchamen voor den Duitſchen Doctor, die dezelve ter neder ſchreef; en de twee andere hier bijgevoegde voorbeelden zijn, hoewel wat minder ſterk, van denzelfden ongeloofwaardigen ſtempel. Waren er deze niet bijgevoegd, dan zouden wij den jeugdigen Vertaler van misverſtand verdacht hebben.

De tweede bijzonderheid is het titelvignet, hetwelk voorzeker niet van de vinding van Prof. CLARISSE is, en zeker ziet zijn Hoogeerw. ongaarne zijnen naam op dezelfde bladzijde met eene zoo beſpottelijke afbeelding van JOANNES DEN DOOPER; deze toch leert ons bl. 98, dat het jonge mensch is, hetwelk daar genoegzaam naakt, met eene beestenvacht omhangen, onder een' boom ligt, en een lammetje naast zich heeft, hetwelk in een' ſtok of zweep bijt; terwijl hij, in zijne luije houding, met een afgewend gezigt, met de hand wijst op eenen perſoon op zekeren afſtand, dien wij aan zijne glorie herkennen. En dit moet dan waarſchijnlijk het: *ziet het lam Gods*, van JOANNES zijn!!!

De Egyptiſche Oogontſteking onder de Koninklijke Pruisſiſche Bezetting in Mainz, enz. Door Dr. J. N. RUST.

(*Vervolg en ſlot van bl.* 196.)

Hoe deze Oogontſteking van Egypte naar Europa overgeſlagen zij, zal naderhand nog uitvoeriger door den Schrijver in den loop der Verhandeling betoogd worden.

Hij

Hij gaat over, in eene *eerſte Afdeeling*, tot de mededeeling van de *Geſchiedenis der Oogontſtekings-Epidemie in Mainz*, van bl. 9—41. Hij betoogt hier, hoe dezelve door aanſteking is overgebragt; waaruit derhalve veel kan worden afgeleid ten voordeele der beſliſſing, of deze ziekte aanſtekende zij, dan niet; hetwelk mede nog wordt beſtreden; offchoon er bijna geen twijfel meer ſchijnt te zijn voor hen, die ondervonden hebben, hoe groot het aanſtekend vermogen dezer ziekte is. Hoezeer het meeste hier betrekking heeft tot het plaatſelijke van het tooneel zijner werkzaamheden, het verdient de oplettende naſporing. Wij gewagen ſlechts van het zonderling verſchijnſel, dat, terwijl de Pruiſen in *Mainz* zoo zeer door de Oogziekte werden geteisterd, de Oostenrijkers geheel verſchoond bleven. Voldoende redenen worden er door RUST opgegeven. Men wete, dat, door een ſtaatkundig verdrag, de veſting eene gemengde bezetting heeft van Pruisſiſche en Oostenrijkſche ſoldaten.

In de *tweede Afdeeling* gaat de Schrijver tot de beſchrijving der ziekte over, bl. 41—221. Vooraf gaan de *verſchijnſels*, waaruit de *diagnoſis* wordt opgemaakt; (*) al hetwelk niet wel voor een uittrekſel vatbaar is. Gekomen tot de zitplaats der ziekte, wordt het belangrijk vraagſtuk behandeld, of die Geneesheeren het regte ſpoor ingeſlagen hebben, welke beweren, dat deze Oogziekte *niet beſmettelijk* zij. (†) Derzulken gevoelens worden wederlegd, en het tegendeel bewezen door voorbeelden, in het Pruisſiſche leger voorgekomen, en door andere, in de legers van Zweden, Engeland, Italië en de Nederlanden waargenomen. Er is een tijd geweest, dat ook ve-

(*) De onderſcheiding in drie tijdperken, altijd waargenomen, welke ook de hevigheid der kwaal ware, kwam ons opmerkelijk voor. *Aant.*

(†) Men moet de beſmettelijkheid en den Egyptiſchen oorſprong wèl onderſcheiden. Al voedt men omtrent den laatſten nog eenigen twijfel, de eerſte is, na al wat daaromtrent gezegd is, zeker. *Aant.*

vele der Pruisſiſche Artſen tegenſtanders waren van het gevoelen, dat deze Oogziekte beſmettelijk is. Of er in het Nederlandſche leger wel zoo vele zijn, als de Officier van Gezondheid der 2de klaſſe, Dr. PONTA, beweert, (*de Ophthalmitide inter Milites exercitus Belgici grasſante etc.*) houden wij voor eene gewaagde ſtelling, die wij voor zijne rekening laten. De voorſchriften, door het Departement van Oorlog met het Geneeskundig Opperhoofd van den Militairen Dienst gegeven, ſchijnen van andere gevoelens te getuigen, welke ook zeker die der meerderheid zijn. De behandeling van dit twistgeding geeft nu den Hoogleeraar RUST aanleiding, om over den oorſprong dezer ziekte uit te weiden. Dit, het geſchiedkundige gedeelte, is zeer belangrijk en met vele kennis van zaken bewerkt, en de Schrijver is als overtuigd, dat zij uit Egypte afkomſtig is. Veel pleit daarvoor: en, zoo de waarſchijnlijkheid iets kan afdoen, is er bijna geen twijfel aan, of de togt naar Egypte heeft Europa dit euvel aangebragt. Spreekt men over de *mogelijkheid*, men denke aan de gevolgen der vroegere kruistogten; en wanneer was er één, die niet door eenen naſleep van onheilen gekenſchetst werd? Voor de gevoelens van RUST pleit ook de uitſpraak van *Sir* WILLIAM ADAMS, die haar echter van Aziatiſchen oorſprong houdt. Ook OMODEI koestert zulke gevoelens. Dat LARREY (*) van andere gedachten is, doet niets ter zake. Met belangſtelling wordt een werk van Profeſſor GRÄFE, te Berlijn, te gemoet gezien, uit wiens briefwisſeling met de genoemde Geleerden deze bijzonderheden ont-

(*) Hoewel, zoo hier gezag geldt, de naam van LARREY die van *Sir* WILLIAM ADAMS en OMODEI wel ſtaan kan, is het niet te ontkennen, dat de Franſche Geneesheeren, zoo in dit geval, als in hunne uitſpraak over de *Peſtſche vlecht*, van voorbarigheid niet zijn vrij te pleiten. Zij hadden 't zich eens, op de berigten van SAVARY, VOLNEY enz. afgaande, in 't hoofd gezet, dat die Oogziekte *niet* beſmettelijk was, en daarbij moest het blijven. *Aant.*

ontleend zijn. Dat zij in Frankrijk geen zoo zeldzaam verſchijnſel is, hiertegen getuigt KLUYSKENS en PH. VON WALTHER, in zijne beſchrijving der Epidemie, aan den Neder-Rijn waargenomen. Dit zij genoeg! Ook hier verdient de Schrijver met oplettendheid te worden nagegaan; al hetwelk hij behandelt in de algemeene beſchouwingen van de *wijze, hoe het contagium werkt*, bl. 119 en verv. het *eerſte deel der actiologia*, wier *tweede deel* is de *ontwikkeling der dispoſitie*, bl. 148. Dit *tweede* deel behelst belangrijke waarnemingen, omtrent hetgeen van eenen nadeeligen invloed kan worden, ter voortbrenging van dit ongemak bij den ſoldaat. Het is zeer genoegelijk, hier de grootſte overeenſtemming te vinden met hetgeen, ook bij onze legers, is aangewezen, ter vermijding van dit kwaad, in onderſcheidene Circulaires, door het Departement van Oorlog uitgegeven. Tegen hen, die in de verordening omtrent de kleeding hunne grillen willen mengen, is, uit een warm hart, door RUST een woord op zijn pas geſchreven. Over het nadeelige handelende van het te ſterke toehalen der kleedingsſtukken, of het te naauw maken dérzelven, zegt hij: „Dit is te „meer te beklagen, als buitendien grootendeels voor „eene doelmatige warme, tegen den invloed des weders „behoorlijk beſchuttende kleeding der ſoldaten zoo on„gemeen goed, en meer als ooit is gezorgd geworden, „en alle deze op de gezondheid zoo nadeelig werkende „krachten, onverminderd de wettige voorſchriften, en „zonder aanmerking op het ſierlijke des uiterlijken vorms, „zoo ligt konden vermijd worden; ja het zelfs met de „herhaalde hoogere en allerhoogſte bevelen volſtrekt ſtrijdig is, de gezondheid van de burgers des ſtaats op „deze wijze te ondermijnen." (bl. 156.) Eere zij den man, die zóó voor het algemeen welzijn ſpreekt! Dat zijne ſtem niet die des roependen in de woestijn moge zijn! Van de *oorzaken* komt hij tot de *voorzegging*, welke zich hier, zoo als elders, naar den graad der ziekte rigt: bij groote hevigheid is zij altijd moeijelijk, en blijft de uitkomst twijfelachtig.

Ein-

Eindelijk komt de Schrijver (bl. 174) tot de behandeling der ziekte. Van eenen zoo verlichten Geneesheer laat zich billijk verwachten, dat hij zich niet alleen bepale bij hetgeen er moet gedaan worden ter wegneming van de ziekte, maar ook vooral zijne aandacht late gaan over al wat tot voorbehoeding kan ſtrekken. Van dit gewigtig punt begint ook dit gedeelte; en, hoe moeijelijk het ook zijn moge, de uitkomst heeft geleerd, wat er kan gedaan worden, indien men ſlechts wil, en de zaak behoorlijk aangevat worde. Het is niet mogelijk, den Schrijver hier in elke bijzonderheid der behandeling te volgen, noch met hem alle aangewende middelen kritisch te overwegen; dit blijve voor dien lezer overgelaten, wien het om naauwkeurig onderrigt te doen is. Deze Verhandeling behelst zeer veel, dat ook op de Oogziekten over het algemeen toepaſſelijk is. De weetgierige, gefteld op de uitbreiding zijner kundigheden, ga dan ook verder, en blijve niet bij ons beoordeelend verſlag ſtaan! Wij bepalen ons bij de opgave van twee der belangrijkſte geneesmiddelen, met welke de ondervinding der meeste waarnemers ook overeenkomt; het zijn: bloedöntlastingen en kwikpurgatiën. Kan men van eenig middel hulp verwachten, bij het wezenlijk beſtaan dezer ziekte, het zal van deze beide zijn. Met ruime bloedöntlastingen begonnen, zette men de behandeling onder het gebruik der gezegde purgatiën voort, en bezige niet vóór het einde der ziekte verſterkende middelen, die ook dàn nog met voorzigtigheid behooren toegediend te worden. Waar het noodig is, dat er anders worde gehandeld, zal de wetenſchappelijk gevormde Arts zulks ſpoedig ontdekken.

Over de uitwendige middelen is de oordeelvelling te onbepaald en te uitgebreid, om daarvan iets over te nemen. Van meer gewigt is des Schrijvers vermaning, dat de aangewezene middelen niet ruw of empirisch mogen aangewend worden, maar afzonderlijk, naar de aanwezige aanwijzingen. Dit kan niet genoeg behartigd worden. Recenſent heeft de kracht van dit gezegde volkomen bewaarheid gevonden bij de behandeling van eene zeer lang-

du-

durige en hardnekkige Oogziekte, waar de uitkomst langen tijd zeer hagchelijk stond. Alleen door de opvolging dezer les kon hij zijnen moed levendig houden en het vertrouwen bewaren. En bij de gelukkige te boven koming is hem niets aangenamer dan de gedachte, steeds naar aanwijzing te hebben gehandeld. De voorschriften bl. 221—231 zijn zeer doelmatig, en zullen doorgaans voldoende zijn.

Zoo verre over het werk van RUST. De Hoogleeraar VAN DER BREGGEN, om het geheel vollediger te maken, levert, als bijvoegsel, iets *over de etterende Oogontsteking onder de Britsche Armee*, door JOHN VETCH. Ook dit stuk is eener doorloopende beoordeeling wel waardig; maar wij zijn reeds te uitvoerig geworden, om van meer dan den titel te gewagen. Wij vinden mogelijk eerlang gelegenheid, nog eens tot deze stoffe terug te keeren. Wij voegen hier nog slechts bij, opgave der andere bijvoegsels; als: waarnemingen van Dr. REUSINGER, SPRENGEL en BÜTTNER, ontleend uit het *Magazin für die gesammte Heilkunde von* RUST, in welk belangrijk tijdschrift men nog meerdere bijdragen zal vinden.

Bij de later uitgekomene werken over deze Oogziekte, bl. 346, kan men nog voegen eene Verhandeling over deze Oogziekte, welke in het Werkhuis te *Brauweiler* heeft geheerscht, waargenomen en beschreven door PH. VON WALTHER, in deszelfs *Journal der Heilkunde*, en een stukje van minder belang, uitgegeven door DELLAMARE, Chirurgijn-Majoor bij de 3de Afdeeling Nederlandsche Infanterie.

Ilis-

Historische en geheime] *Gedenkschriften der Keizerin* JOSEPHINE, *eerste Echtgenoote van* NAPOLEON BONAPARTE. *Met Platen en Fac-simile. Door Mejufvrouw* M. A. LE NORMAND. *Uit het Fransch vertaald. Te Amsterdam, bij* de Erven H. Gartman. *Iste Deel, XLIV en* 342; *IIde Deel,* 434; *IIIde Deel,* (*Aanteekeningen*) 455 *Bl.* 1821. *In gr.* 8*vo.*

Niet zonder nieuwsgierigheid namen wij dit werk, de *geheime* gedenkschriften der Echtgenoote van den man, die vijftien jaren lang bijna uitsluitend de aandacht van *Frankrijk* en van *Europa* heeft tot zich getrokken, in handen. Doch wij moeten bekennen, dat dezelve slechts gedeeltelijk voldaan, gedeeltelijk te leur gesteld is geworden. Vooreerst is het boek te lang, wij zouden bijkans zeggen langdradig, en doorzaaid met dagelijksche aanmerkingen, *loci communes*, die de Lezer of zelf gereedelijk kan maken, of die gedeeltelijk niet eens waar, en wel eens zeer duister zijn. JOSEPHINE (of hare uitgeefster) spreekt ondragelijk veel van zichzelve, hetwelk zelfs den geduldigsten en *galantsten* Lezer vermoeijing moet baren. Ten tweede: de vrouw, die het werk heeft *geredigeerd*, is — eene *waarzegster*, eene waarzegster van beroep, en dus kan men begrijpen, dat het bijgeloof hier genoeg voedsel zal vinden, hetwelk juist niet tot aanbeveling van het boek strekt. In het eerste Deel vindt men zelfs de afbeelding van de hand der *schoone Creole*, (zoo als zij, vóór haar huwelijk, tot verveling toe genoemd wordt) met de strepen, punten en teekens, tot de *cheiromancie* (handwaarzegging) betrekkelijk. En dat voor eene Keizerin! en dat in de negentiende Eeuw! Ten derde is veel blijkbaar slechts uit andere werken overgenomen, hetwelk, tot NAPOLEON's Geschiedenis betrekkelijk, algemeen bekend is, en hetwelk slechts noodeloos bezwaart. Ten vierde hindert ons op verscheidene plaatsen de onkunde van den Vertaler, die de eigenna-

men (op zijn *Fransch*) verhaspelt, zoo als *berg Tarpuien*, voor *Tarpejiſche rots*. Zelfs de namen der *Latijnſche* Schrijvers onder de *Motto's* zijn verfranscht; PROPERCE, VIRGILE enz., en de *Motto's* zelve in 't *Fransch*, niet in 't *Nederlandſch*, vertaald. *Laurent le Magnifique* wordt vertaald door *Laurens de Trotſche*. *Beaupère* wordt door *ſchoon-* in plaats van *ſtiefvader* vertaald. Wij lezen van eene wet van TALLION, als van een' perſoon (*la loi du talion*, de wet van *gelijk voor gelijk*). Voor ſtaatlievertooning (*repréſentation*) leest men *vertegenwoordiging*, enz. De aanteekeningen, welke het derde Deel beſlaan, bevatten de meeſte merkwaardige bijzonderheden, anekdoten en wetenswaardige trekken uit het leven van JOSEPHINE's Echtgenoot, dien men hier zekerlijk van meer dan één belangrijke zijde leert kennen. Het doet eer aan het hart der zwaar verongelijkte Vrouwe, dat zij den man, die aan haar zijne geheele bevordering te danken had, wien zij zelve, (blijkens dit werk) vooral in 1799, toen het om zijnen dood of om zijne heerſchappij gedaan was, de gewigtigſte dienſten bewezen had, en die haar naderhand onwaardiglijk verſtiet, zoo zacht, met zoo veel verſchooning en blijkbare liefde beoordeelt. Slechts zijne onbegrenzde eerzucht keurde zij af, en poogde die te ſtuiten, of te verzachten. Zijne misdaden kent zij aan zijne vleijers toe, welke 's mans oorſpronkelijk goed en groot hart (zoo als zij voorgeeft) bederven, en hem tot verrigtingen wegſleepten, die zijnen roem bij de nakomelingſchap moesten bezwalken, en nog bij zijn leven zijne Regering doen vallen. Zij noemt niet alle deze geeſels van haar Vaderland en des menschdoms; ſommigen kan men uit de eerſte naamletters ſlechts raden; doch onder de familie van haren Echtgenoot (van welke zij zeer weinig goeds zegt) noemt zij MURAT met name, als haren vijand, en bederver van haren Echtgenoot. De anekdoten over de Moeder en Zusters van BUONAPARTE zijn meer kluchtig; vooral wordt de bijna ongeloofelijke gierigheid van 's *Keizers* Moeder aan de kaak geſteld. NAPOLEON's Zuster ELISE (Groot-

hertog-

hertogin van *Toscane* en Prinses van *Lucca*) schijnt de meeste overeenkomst met haren Broeder gehad te hebben, en deszelfs lievelinge geweest te zijn. PAULINE BORGHESE was ligtzinnig, en ontzag zelfs het bijzondere eigendom der burgers niet, wanneer hare grillen zulks vereischten, doch daarbij goedhartig. Dat HORTENSIA, de gewezene Koningin van *Holland*, door hare *eigene* Moeder voorgesproken, en hoogelijk wegens hare deugden geroemd wordt, is natuurlijk en zeer verschoonlijk; doch JOSEPHINE zou *ons* ook niet kwalijk nemen, dat wij op die bewondering een weinig afdingen, zonder daarom stellig het gerucht van NAPOLEON's gemeenzamen omgang met zijne Stiefdochter, hetwelk hier tegengesproken wordt; te gelooven. Het lot der ongelukkige Koningin van *Hetrurie*, *Spaansche* Koningsdochter, (en thans Prinses van *Lucca*, met aanspraak op *Parma* en *Piacenza*) wordt uitvoeriger, dan wij nog ergens hebben aangetroffen, verhaald. NAPOLEON's valschheid en wreedheid vertoonen zich daarbij in het afzigtigste licht. — Doch loopen wij kortelijk het werk door.

MARIE ROSE TASCHER DE LA PAGERIE, werd van een *Fransch* gezin op *Martinique* in 1763 geboren. Men laat ons niet onkundig, dat zij met een' *helm* ter wereld kwam, *een onfeilbaar kenteeken van voorspoed*. Zij was in hare jeugd vrolijk en dartel, doch onschuldig, en geraakte verliefd op een' jongen *Engelschman*, destijds in de kolonie woonachtig, met name WILLIAMS, welke neiging zij echter moest onderdrukken. Kort daarna ging zij naar *Frankrijk* bij eene Tante, die veel omgang had (en naderhand huwde) met den Marquis DE BEAUHARNAIS, Vader van den Burggraaf (*Vicomte*), die, in weerwil van zijn' stelligen afkeer, met JOSEPHINE huwde door koppeling dezer Tante. (Zij speelde hem het portret van JOSEPHINE's schoonere Zuster, in plaats van het hare, in handen. Zoo wat eene LABANS-streek!) Men kan denken, dat dit huwelijk niet gelukkig geweest is. Eerlang scheidden de Echtgenooten, door onderlinge verdenkingen gefolterd, en JO-

SEPHINE ging met hare Dochter naar *Martinique* terug; doch na drie jaren keerde zij weder, en verzoende zich met den Burggraaf. Ondertusschen was de Omwenteling uitgebroken; en men weet, dat BEAUHARNAIS, hoezeer een ijverig voorstander derzelve, ook onder het getal harer slagtoffers behoorde. JOSEPHINE zelve werd gekerkerd, en eerst door den val van ROBESPIERRE bevrijd. Zij maakte daarop kennis met TALLIEN, die het meest tot dien val had bijgedragen, en wiens Echtgenoote, JOSEPHINE's bijzondere vriendin, door BUONAPARTE bemind werd, die haar eene scheiding van haren Echtgenoot, en een huwelijk met hem, (doch vruchteloos) voorsloeg. Allengs geraakte JOSEPHINE in kennis met de vijf mannen, die toen (onder den naam van *Uitvoerend Bewind*) het hoogste gezag in *Frankrijk* stonden te aanvaarden. Zij kenschetst de vier overigen met enkele trekken. De Vertaler heeft hier waarschijnlijk weder een misslag begaan; hij zegt, bl. 166: LA REVEILLÈRE LEPEAUX *was een waar menschenvriend*; en kort daarna wordt van hem gezegd: *hij beweerde zijnen belagchelijken eeredienst en zijne dwalingen te wettigen.* Dit strookt niet te best met het vorige; maar denkelijk heeft er in het *Fransch* gestaan, *théophilanthrope*; eene soort van *Deisten*, waarvan LA REVEILLÈRE LEPEAUX de Hoogepriester was. Onder de vijf mannen wordt het karakter van BARRAS het naauwkeurigst geschilderd; natuurlijk! door iemand, die BARRAS zoo wèl gekend heeft. Men leest hier met verbazing, dat hij een geheim Koningsgezinde was, en zwanger ging met het ontwerp, het oude Stamhuis te herstellen. *Aant.* bl. 81—83. Vandaar is BUONAPARTE's gedrag jegens hem in 1799 wel te verklaren. Over den aard der betrekkingen van JOSEPHINE tot den *Directeur*, waarover in den tijd zoo veel gesproken is, wordt een diep stilzwijgen bewaard, misschien uit verachting; maar zij erkent volkomen, dat BARRAS bemiddelaar geweest is in haar huwelijk met BUONAPARTE, wien zij in het eerst met afkeer beschouwde, wegens de overwinning, die

die hij op de *Parijzenaars* behaalde. Want JOSEPHINE, de Weduwe van een' Edelman, reeds gedurende haar eerſte huwelijk aan den Koning en de Koningin voorgeſteld, en met zeer veel goedheids ontvangen; JOSEPHINE, goedhartig en menſchelijk, had eenen afkeer van die verſchrikkelijke Omwenteling, waarin de bloedtooneelen, volgens de toen gemeenzame uitdrukking, aan de *orde van den dag* waren; en zij gebruikte, na haar huwelijk met BUONAPARTE, ſteeds al haren invloed, om de ſlagtoffers dier Omwenteling in hunne eer, ambten of goederen, zoo mogelijk, te herſtellen, of in het leven te behouden. Dus redde zij eens, door eene vernuftige vinding, alle de *Uitgewekenen*, die zich in de veſting *Mantua* bevonden. Tuſſchenbeiden komen er, vooral in het verhaal der eerſte *Italiaanſche* veldtogten, grappige *hiſtoriſche* misſlagen voor. Wij leeren, b. v., dat de zachtheid van het Gouvernement der Pauſen ſedert meer dan *tweeduizend jaren* den moed der afſtammelingen van ROMULUS gekluisterd houdt. De Pauſen regeerden dus reeds ten tijde van HANNIBAL! JOSEPHINE wist op eene behendige wijze de geheimen van den *Italiaanſchen* Adel uit te vorſchen, en zelfs door hen verborgene papieren weder te voorſchijn te brengen. (*Aant.* bl. 142.) En *daardoor* bewerkte JOSEPHINE voor NAPOLEON de overwinning van *Italië!* O die vrouwelijke ijdelheid! Maar naast zulke trekken van onkunde en verwaandheid vindt men dan ook weder belangrijke anekdoten; zoo als, dat de last, aan BUONAPARTE ten aanzien van den Paus gegeven, ſtellig luidde, om denzelven zijn wereldlijk gebied geheel te ontnemen, hem de burgerlijke inrigting der Geeſtelijkheid van 1791 te doen goedkeuren, en hem tot *eerſten Biſchop der Republiek* te maken. JOSEPHINE wendde toen (volgens haar) dat onweder af. BUONAPARTE ſloot, op eigen gezag, vrede met den Paus, en liet hem twee derden van zijn land behouden. Omtrent PIUS VII was hij, later, zoo inſchikkelijk niet; deze, die hem toch gekroond had, werd van alles beroofd. *Mantua* werd niet zonder be-

hulp van omkooping ingenomen. (*Aant.* bl. 202, 210.) JOSEPHINE deed nu in zegepraal met haren Gemaal ſpeeltogtjes door de ſteden van *Italië*, die zij niet onaardig beſchrijft, vooral *Venetië*. Reeds toen (1797) ſtrekten zich de plans van NAPOLEON verbazend wijd uit: hij had het ontwerp, om in het toen nog onzijdige *Florence* eenmaal eene zijner Zusters te doen regeren. Reeds na dien veldtogt wilde hij zijn nederig huis in *Parijs* tegen een *paleis* verwisſelen, hetwelk hij met de vaandels, door zijn leger veroverd, zou opſieren. Een oogenblik had hij, tijdens de onderneming naar *Egypte*, het denkbeeld, de kruisbanier op de torens der *St. Sophia*-kerk te planten. Over die onderneming (welke hier geheel niet als zijne uitvinding, maar als die van het Vijfmanſchap voorkomt) had hij eene hevige woordenwisſeling met de vijf *Directeurs*, van welken REWBELL hem, op zijne bedreiging van zijn affcheid te nemen, koeltjes eene pen aanbood, zeggende: *Teeken dat affcheid!* Toen praatte hij er over heen. JOSEPHINE's leefwijze op *Malmaiſon*, gedurende dien merkwaardigen veldtogt, (van welken hier vele, ook van elders bekende, bijzonderheden voorkomen) wordt kortelijk beſchreven, om meer omſtandig uit te weiden over de groote gebeurtenis van November 1799, die BUONAPARTE aan het hoofd der *Franſche* Republiek plaatſte, waarvan verſcheidene bijzonderheden worden verhaald, en waaraan JOSEPHINE zich geen gering aandeel toeſchrijft. De terugkomst des Generaals moet de oude liefde weder opgewakkerd hebben; want vóór den *Egyptiſchen* togt gebeurden er ergerlijke tooneelen: JOSEPHINE werd eens uit het huis gejaagd, en kon, als zij wilde, den nacht op ſtraat doorbrengen; door de kunſtgreep eener vriendin, die haar herbergde, werd de vrede herſteld. Hoe het zij, JOSEPHINE werd nu Echtgenoote van den eerſten *Conſul*; en het ſchijnt, dat zij toen het gelukkigſte was. Hare ijdelheid voelde zich genoegzaam geſtreeld door den hoogen rang, de ſchitterende overwinningen, en de toen nog gematigde en menſchelijke Regering van haren Gemaal,

die

die naar den titel van *algemeenen Bevrediger* haakte: de latere hoofsche pracht en hof-*etiquette*, die haar tegen de borst waren, beſtonden nog niet. Het is waar, voor een oogenblik werd hare rust wel geſtoord en haar gevoel geſchokt door de *uitbarſting van het helſche werktuig* in December 1800; maar deze ſchrik ging ſpoedig voorbij. Doch eenigen tijd daarna (Februarij 1804) werd, zeide men, de groote zamenzwering van GEORGES, PICHEGRU en MOREAU ontdekt. Uitvoerig is de Schrijfſter in het verſlag derzelve. PICHEGRU's gewaande zelfmoord wordt tegengeſproken, en zijn dood aan een' opzettelijken last van NAPOLEON toegeſchreven. Zoo men JOSEPHINE gelooven mag, zou zij niet alleen ijverig voor den Hertog D'ENGHIEN in de breſe geſprongen zijn, maar zelfs aan NAPOLEON de aanvaarding des Keizerſchaps afgeraden, en ſteeds voor het oude Stamhuis geijverd hebben. Dit is eene zelfverloochening bij eene Vrouw, die op het punt ſtaat van *regeerende Keizerin* te worden, zoo als wij in de Geſchiedenis, behalve JOHANNA GRAY, geen ander voorbeeld kennen. Maar (komt dan bij ons de booze gedachte op) zou dat wel alles *waar* zijn? Wij moeten het toch maar op het gezag van Juffrouw LE NORMAND aannemen, die hare heldin alles kan laten ſpreken, wat haar belieft; de echtheid kunnen wij niet onderzoeken.

Na de verheffing van NAPOLEON tot Keizer worden de merkwaardige bijzonderheden dunner gezaaid; nogtans vindt men er eenige, zoo als de ſtoutmoedige taal van FERDINAND, den tegenwoordigen Koning van *Spanje*, tegen NAPOLEON, (IIde D. bl. 168) een tooneel met den Naamkoning van *Spanje*, JOSEPH BUONAPARTE, die naakt en berooid (*hij bezat geen' ſtuiver meer*) tot zijnen Broeder komt, en hem zeer ernſtig de waarheid zegt, (bl. 176, 177) en TALLEYRAND's ontwerp, die de vijandſchap tuſſchen ALEXANDER en NAPOLEON zou aangekweekt hebben, om den laatſten te bederven, enz. Maar de historie der Echtſcheiding wordt met eene vervelende langwijligheid behandeld.

Men kan wel nagaan, dat dezelve JOSEPHINE niet aangenaam was; maar het behoefde ons in geene 74 bladzijden te worden verhaald. En dan hooren wij van *zwarte en roode mannetjes*, die achter den ſtoel van een' Minister ſtonden en NAPOLEON bezochten, en van de *Societeit der Philadelphen*, aan welke hij zich verbonden zou hebben tot haat tegen de Koningen, en in wier geheimen hij zou ingewijd zijn NB. in eene Moskee te *Cairo*. Dit alles luidt zoo avontuurlijk, dat wij het eer voor een ſprookje van Jufvrouw LE NORMAND (het is zoo net een kolfje naar hare hand) dan voor eene aanteekening van JOSEPHINE houden. Op het laatst van het werk heeft men gedurig weinigbeduidende geſprekken of uitboezemingen, den ſchijn der hartstogtelijkheid zonder het wezen derzelve, en zulk eene zucht voor *declamatie*, dat er eens, in het holle van den nacht, *des morgens ten 4 ure in den winter*, een Courier aan JOSEPHINE'S deur komt kloppen, om den Heer DE ** aan te dienen, die de volgende zedeſpreuk zegt — en meer niets: „Wanneer het Volk gelukkig is, beoordeelt het met toegevendheid de daden, die niet van dwalingen zijn vrij te pleiten; maar het verkeert in eene vreesſelijke, onmeêdoogende en bijna altoos onregtvaardige Regtbank, als het zich aan de ſlagen van het ongeluk blootgeſteld ziet. Alsdan zijn de menſchen ſchuldig, derzelver daden misdadig, en de ſtrijd, waarin zij moeten onderdoen, is door zwarte ondankbaarheid gelevend geworden." Kon de man inderdaad niet wachten tot het dag was, om dat te vertellen?

De lotgevallen der laatſte vier jaren van JOSEPHINE'S leven, na BUONAPARTE'S tweede huwelijk, zijn, als natuurlijk van minder belang, ſlechts kortelijk aangeſtipt. Het merkwaardigſte voorval daarin was het bezoek van den Keizer van *Rusland* en den Koning van *Pruiſſen* bij huns vijands verlatene Echtgenoote, welke kort daarna overleed. Hare laatſte levensdagen (zij overleed in Junij 1814, 52 jaren oud) zijn door de Uitgeefſter bij het werk gevoegd. Op haar doodbed verdedigde

zij

zij nog haren Echtgenoot, en deed wenſchen voor zijn geluk.

Indien dit werk, in plaats der oneindige *declamatiën*, in een' beſcheidenen, hartelijken, natuurlijken toon geſteld ware, zou het gewis meer behagen.

Mnemoſyne. VIIde, VIIIſte, IXde en Xde Stuk.

(*Vervolg en ſlot van bl.* 164.)

Wij gaan nu over, om den rijken en voortreffelijken voorraad aan te wijzen, welke, buiten het reeds genoemde, in deze *vier* deelen voorhanden is. Al aanſtonds werden wij op het aangenaamst vergast door eene *Verhandeling over de Dichtkunst, beſchouwd als de Geſchiedſchrijffter van het Menſchelijk Geſlacht*, door Mr. A. BOXMAN; eene inderdaad eenvoudig welſprekende en tevens overtuigende voorlezing, die ons in de overblijffelen der oude gezangen de bronnen van de geſchiedenis der wereld en der bijzondere volken kennen doet, en zulks niet alleen bij de vijf beſchaafdere volken der oude wereld, de Joden, Indianen, Egyptenaren, Grieken en Romeinen, (waarna ſlechts met een woord de gedichten van onbekendere en bijna geheel barbaarſche volken worden aangewezen) maar ook bij onszelven en onze naburen, de Noordſche volken, Germanen, Britten en Gallen. *De algemeen geliefkoosde Volksdichter is de beste Geſchiedſchrijver van zijn tijdvak, de naauwkeurigſte maatſtaf van deszelfs beſchaving; en de Wijsgeer, die een Volk wil leeren kennen, moet met de beoefening zijner bemindſte Dichters aanvangen.* Dit is door BOXMAN op zoodanig eene wijze voorgeſteld en betoogd, dat hij op de overtuiging van zijne lezers mag rekenen.

Hierop volgt eene *Beſchouwing van de voornaamſte denkbeelden, in het Griekſche Treurſpel heerſchende, met betrekking tot deszelfs doelmatige werking op het Menſchelijk Hart*, door P. VAN LIMBURG BROUWER, *Med. Doct.*; welke altijd, maar bijzonder in eenen tijd, waarin men in dit vak het dichterlijk talent van den vaderlander uitlokken en verheffen wil, bijzonder lezenswaardig is. Eene redevoering, welke ons ook geenszins eenen jongen en minder geoefenden ſteller zou vermoeden doen, zoo hij niet zelf zich zoodanig genoemd had. Na de meerdere eenvoudigheid van het

Griekſche Treurſpel boven het tegenwoordige opgemerkt, iets gezegd te hebben over het doelmatige van den Rei bij hetzelve, die aan de godsdienſtige beurtzangen zijnen oorſprong verſchuldigd was, en aangewezen, dat men deze eenvoudigheid als geene onvolmaaktheid beſchouwen moet, daar dezelve veeleer het Treurſpel der Grieken juist berekend deed zijn voor de behoeften van het menſchelijk hart, zegt hij: *Het Treurſpel is beſtemd, om, door het wijzigen van twee der meest natuurlijke aandoeningen, den ſchrik en het medelijden, ons hart te veredelen, en ons in de rampen des levens te troosten.* In een eerſte deel betoogt nu de Redenaar dit, als het wezenlijk doeleinde van het Treurſpel; welk kort betoog met de opmerking geſloten wordt, dat het Treurſpel niet slechts geſchikt is, om eenige weinigen groote daden te doen bewonderen en navolgen; maar dat het beſtemd is voor den ſterveling, die zijne zwakheid gevoelt, en in de zinnelijke voorſtelling van het ongeluk zichzelven en zijne beſtemming als 't ware wedervindt. In het tweede ſtuk worden drie denkbeelden, in het Griekſche Treurſpel ſteeds heerſchende, aan dit doeleinde getoetst: het geloof aan 1) het noodlot, 2) het volgen van de ſtraf op de misdaad, en 3) de overtuiging, dat de mensch, ook de grootſte en magtigſte, gevoelig is voor ligchaams- en zielesmart, en daardoor ongelukkig wordt. Treffend wordt dit, als hoofddenkbeelden in het Griekſche Treurſpel, bij de ſtukken bewezen; zoodat het ons leed doet, dat wij hier den Redenaar niet in bijzonderheden mogen volgen, en ons vergenoegen moeten met den wenk af te ſchrijven, met welken hij eindigt: *dat wij, ook in dit vak, de Ouden verre zouden kunnen overtreffen, indien wij onze, zoo verre boven de hunne verheven, godsdienſtige, ja zelfs ook wijsgeerige begrippen op dit onze aanwendden, op welke zij van de hunne gebruik maakten; en dat, al ware dan ook het Treurſpel bij ons geene godsdienſtige inrigting, het zeker nuttiger en belangrijker zou kunnen worden, indien wij, ook maar alleen met betrekking tot de hoofdleer, in hetzelve heerſchende, meer het Griekſche ten voorbeeld namen, indien wij in hetzelve de leer van eene vooruitbepaling onzer lotgevallen door die van eene, alles heilig beſtierende, Voorzienigheid wijzigden; indien wij door hetzelve, in de ongelukken der Vorſten, de verheven oogmerken wisten te doen eerbiedigen, die de Godheid door dezelve, met betrekking tot de volmaking van den zedelijken aanleg van volken en perſonen, ſchijnt*

ſchijnt te willen bereiken; en indien wij, bij dit alles, den gevoeligen aanſchouwer de menschheid wisten voor te ſtellen, als hier op aarde nimmer beveiligd en ſteeds gevoelig voor het lijden, dat, in het plan van opvoeding zijns Hemelſchen Vaders, tot zijne beſtemming ſchijnt te behooren.

Het vrij uitvoerig *Iets over het Hartstogtelijke in de Dichtkunst, en de gebreken, die zelfs voorname Dichters in de voorſtelling van hetzelve ſomtijds begaan hebben*, is in zijne ſoort even voortreffelijk. De aandoeningen moeten gevoeld worden, zal de Dichter dezelve uitdrukken; en de kunst moge het verre brengen in de nabootſing van het gevoel, maar ieder lezer, die zelf gevoel heeft, zal ligt den ſchijn van het wezen onderkennen. Dan, niet alleen moet de Dichter gevoel hebben, maar bij zijnen zang moet dit gevoel hem leiden. De gebreken ten dezen ſpruiten voort uit den dwang, dien men zich tot dichten doet ten ongepasten tijde, of uit de, het individueel gevoel des zangers vreemde, onderwerpen, en uit een verkeerd begrip van echte navolging der Ouden. Het is geene geringe verdienſte van den onbekenden ſteller van dit *Iets*, die zich A. Z. teekent, dat hij in de vijf bijzonderheden, welke hij aangeeft, de voorbeelden dier gebreken uit de uitmuntendſte Dichters (HORATIUS en VONDEL b. v.) kiest, en tevens tegenovergeſtelde voorbeelden, ter voorkoming van misverſtand, daarbij voegt; zoodat het niet misſen kan, of hij moet ieder, die ſmaak en gevoel bezit, overtuigen. Wij beloven ons van dit opſtel wezenlijk nut.

Eene ſchoone *Proeve over de Wijsbegeerte des Levens* hebben wij aan den *Med. Doct.* C. PRUYS VAN DER HOEVEN te danken. Zij leidt tot algemeene broeder- en menſchenliefde, en eindigt met de verheffing van het Evangelie. De wijsgeerte vindt minder vereerders, zoo begint de Redenaar, van wege haren tegenwoordigen aard en gedaante, zoo geheel verwijderd van het dagelijksch leven, enz. Bij de Ouden, nadat SOCRATES als hervormer ten dezen was opgetreden, was zij levenswijsheid, de kunst van wèl te leven. Wijsheid, deugd en geluk treffen wij aan in naauwe verwantſchap in den levensloop der Ouden. Maar waarin de eenheid van den mensch te zoeken? welke is de hoofdtoon der menſchelijke natuur? welk is het hoogſte doel des levens? EPICURUS en ZENO worden ten aanzien dezer belangrijke vragen getoetst. Wij onthouden ons met moeite, van wege ons beperkt beſtek, om ten minſte de ſlotſommen dezer

zer vergelijking op te geven. Beiden geſchiedt regt; en wordt aangewezen, dat de gebreken hunner leer minder aan hen dan aan hunnen leeftijd te wijten zijn. Wij moeten eenen anderen weg dan zij inſlaan ter beantwoording der bovengenoemde vragen. De drie karaktertrekken bij den mensch, die hem van het vee onderſcheiden: de langdurige kindschheid en naauwe betrekking van ouders tot kinderen, — de duurzame liefde en verbindtenis des huwelijks, — de vatbaarheid voor ſpraak en taal, zijn zoo vele grondbeginſelen van de leer der natuur, waarin zij ons de ware wijsheid des levens ontvouwd heeft. *Vraagt gij* dan *naar de kunst des levens, de natuur zegt u: zij is de kunst van beminnen. Die kunst vordert geene uitſtekende gaven, geene zware oefening noch vermoeijende inſpanning; zij is allen aangeboren*, enz.

Eene *Verhandeling over het Leerſtelſel van den Wijsgeer* EPICURUS, van eenen ongenoemden, eindigt met den wensch van eene ruime mate van *Epicuriſche* genoegens aan den lezer. Deze wensch bevat intusſchen, in den zin des ſchrijvers, niets meer noch minder, dan die van *eene gezonde ziel' in een gezond ligchaam*. Het ſtelſel van EPICURUS vond alzoo in dezen geleerden verhandelaar eenen waardigen verdediger; en met genoegen zal men, na de vorige verhandeling, wien ſteller even gunſtig over dien miskenden en gelasterden wijsgeer denkt, dit meer opzettelijk en uitvoerig onderzoek over 's mans wijsgeerte lezen; welk genoegen nog vermeerderd wordt door de mededeeling van echte berigten nopens 's mans zedelijk gedrag en levensloop. Het wedervinden van een gedeelte der ſchriften van dezen wijsgeer te *Herculanum*, en de goedkoope uitgave derzelven door J. C. VAN ORELLI, (1818, te *Leipzig*, bij VOGEL) den ſteller bij het uitſpreken dezer redevoering nog onbekend, wordt in het voorberigt van dit VIIde ſtuk der *Mnemoſyne* herinnerd.

De Heer C. GROEN, *Rector der Latijnſche Scholen te Enkhuizen*, levert, in dit zelfde ſtuk, eene *Proeve eener Vertaling van de Verhandeling van* PLUTARCHUS, *over de wijze, op welke men van zijne vijanden nut kan trekken*, hetwelk voorzeker den Nederduitſchen kenner van zijne Levensbeſchrijvingen welkom is, en, zeer goed vertaald, van ons niet anders dan deze melding behoeft, en der beoefeninge waardig is; gelijk ook, van dezelfde hand, ſoortgelijke *Proeve* uit de *Verhandeling* van denzelfden ſchrijver over het *Bijgeloof*, in het Xde ſtuk.

Van

Van de voortreffelijke *Lofrede op* JERONIMO DE BOSCH behoeven wij niets te zeggen, daar dezelve gesteld en uitgesproken werd door Mr. D. J. VAN LENNEP, uit het Latijn vertaald is door C. W. WESTERBAEN, en met tal- en belangrijke *Aanteekeningen*, door den bloedverwant en naamgenoot van den beroemden overledenen, is verrijkt. Het geheel is aan de nagedachtenis van den voortreffelijken Geleerde en achtingwaardigen Burger eene waardige hulde.

De onbekende steller van de bovengenoemde verhandeling over EPICURUS geeft ook nog, in het VIIIste stuk, eene kleine, maar lezenswaardige *Verhandeling over de vereenigingen der Griekſche Gemeenebesten*; onderzoekende, wat men omtrent staatkundige vereenigingen onder de (oude) Grieken kan vaststellen. Uit den aard van de vergaderingen der Amphictyonen en van het Achaisch verbond, in verband met eene beschouwing van de zeden, het karakter en de geschiedenis dezer volken, en uit de uitwerkselen, die de geschiedenis oplevert, tracht de schrijver het antwoord te vinden.

Een *kort Overzigt van den loop der Griekſche Letterkunde te Alexandrië*, door J. GEEL, is, alhoewel eenigljk geschikt tot inleiding of voorberigt ter mededeeling eener proeve van het heldendicht van APOLLONIUS RHODIUS over den *Argonauten-togt*, eene welkome bijdrage, waarin de vaderlandsliefde, als de krachtigste spoorslag, aan welken wij de meesterstukken der oude letterkunde te danken hebben, wordt aangewezen. Zonder bewondering van den oorspronkelijken Dichter, en den Vertaler, zal men deze proeve niet lezen; en is zij te merkwaardiger en meer aandoenlijk, naarmate men haar beschouwt uit het hier gegevene standpunt, als eene der laatste spranken van het Griekſche genie, nabij het oogenblik van deszelfs ganſche verdooving.

De redevoering van den *Rector der Erasmiſche Schole te Rotterdam*, Mr. W. TERPSTRA, *over den zeer grooten dienst, door* DESIDERIUS ERASMUS *aan de Jongelingen van zijnen leeftijd bewezen, door het ſchrijven van zijne gemeenzame Geſprekken*, was de opneming in deze voortreffelijke verzameling van rijpe lettervruchten overwaardig; en wij kunnen den wensch niet terughouden, dat aan deze *Colloquia* van ERASMUS derzelver vroegere rang bij het schoolonderwijs mogt worden teruggegeven, waarvan wij tegen bijgeloof en zedeloosheid voortreffelijke hulp zouden verwachten; terwijl de, zoo iemand, bevoegde beoordeelaar ten dezen, de

Heer

Heer TERPSTRA, genoegzame waarborg is, dat daardoor de echte kennis der Latijnsche taal vooral geene schade zou lijden.

De *Med. Doct.* J. BANGA, te *Franeker*, wijst, in eene korte verhandeling, *den wederkeerigen invloed van de gezondheid des ligchaams en der ziele* aan, in twee hoofddeelen, die het opschrift natuurlijk reeds opmerken doet, betoogende, hoe de gezondheid des ligchaams het beste middel tot deugdsbetrachting zij, en omgekeerd, hoe de deugd het beste middel is om gezond te leven. Moge deze verhandeling, in eene harer Departementsvergaderingen gelezen, de bijzondere aandacht der Maatschappij *Tot Nut van 't Algemeen* tot zich trekken, en welligt aanleiding geven tot eene, niet minder doelmatige, nadere wijziging harer tegenwoordige werkzaamheid, door welke zoo veel goeds werd gesticht ter beschaving van den geest!

De *regtvaardiging van het gedrag der Hollandsche Geleerden omtrent* JOH. JAC. REISKE, door den *Frankersch*en Hoogleeraar EV. WASSENBERGH, geeft stellige overtuiging, daar zij de eigene bekentenis van REISKE eenvoudig aanwijst, en kan niet anders dan onze verontwaardiging opwekken, welke naauwelijks door de betuiging van schuld- en leedgevoel van REISKE genoegzaam gematigd wordt. Dit opstel heeft daarenboven waarde, ook daarom, dat hetzelve aangename herinneringen aan de geleerde en zedelijke voortreffelijkheid van ons dierbare namen oproept.

De twee laatste bladzijden in het VIIIste stuk, de *Psalmen* noemende, *die meest geschikt voor de Jeugd zijn*, en eene dergelijke aanwijzing nopens de *Evangelische Gezangen* (bij de Hervormden) belovende, hadden wij in een werk als de *Mnemosyne* niet verwacht.

Over OSSIAN is het opschrift van een stukje; welks steller bijzondere zorg droeg, dat bij dezen titel geen woord werd bij- of afgedaan, ook zijn naam niet genoemd, noch ook de plaats, waar deze rede gehouden werd. Wij gunnen den man deze eigenheid! Iets over het volk en den persoon van den ouden Bard gaat vooraf; alsmede iets over zijnen leeftijd, de letterkundige geschiedenis, en eene aanwijzing van zijne overgeblevene werken. Voorts wordt zijn scheppend vermogen, zijne gave van te beschrijven en te schilderen, en eindelijk die van te roeren, aangewezen, en door welgekozene proeven uit zijne gedichten gestaafd.

De

De *Dordrechtsche* Predikant B. F. TYDEMAN geeft eene *beoordeelende Vergelijking van* MOZES *en* MAHOMED, *in hunne Profetische vertooning; of in dat karakter, hetwelk zij beiden hebben aangenomen, als een noodzakelijk middel ter bereiking van hun oogmerk.* Wij ontvangen hier een verhaal van beider vroegeren levensloop; voorts de aanwijzing van beider bedoeling (waar die van MOZES voortreffelijk uitkomt); en een vertoog, dat beider doel bereikt is, door zich voor te doen als Profeet, — zonder 't welk ook het bereiken van hun doel niet gelukken kon. Eindelijk is dan, na aanwijzing, dat de een zich overtuigend bewees te zijn, die hij voorgaf, welk bewijs de ander schuldig bleef, het besluit, dat MAHOMED slechts in schijn een Godsgezant, maar inderdaad een hoogmoedig wereldbeheerscher was; MOZES, integendeel, waarachtig Godsgezant, deugdzaam en groot; en dat beider geschiedenis intusschen bewijs is voor hunne overtuiging, dat, tot bloei van eenen staat, Godsdienst een noodzakelijk vereischte is. — Het in ons oog vlugtig bewerkt stuk geeft goede grondslagen en bouwstof voor meer uitvoerige beschouwing en strenger betoog.

De *Proeve over den Willem Tell van* SCHILLER, eene voorlezing van Do. A. DOUBER, TZ., geeft een treffend overzigt van den inhoud van dat meesterlijk Treur- of Tooneelspel, dat heerlijk tafereel van Zwitsersche zeden en Zwitsersche vrijheidsmin. De proeve doorloopt geheel het stuk, welks inhoud zij achtereenvolgend opgeeft; terwijl wij telkens worden stil gehouden, waar dit, zoo ter opheldering van het geheel, of ter ontvouwing van afzonderlijke schoonheden, eigenaardig verlangd wordt. Met eene en andere algemeene aanmerking, en de alleenspraak van TELL, daar hij het gezegende schot op GESSLER zal doen, wordt deze voorlezing besloten.

Aan den Hoogleeraar ADAM SIMONS hebben wij eene *Herinnering aan het Tijdvak van* FREDERIK HENDRIK te danken; *bijzonder met betrekking tot de Nederduitsche Poëzij*, zegt het opschrift te regt; maar de roem des dierbaren vaderlands moest toch tevens vermeld worden, alware het eeniglijk ter aanwijzing, hoe de Dichter en de Poëzij zich door zoo veel gunstigs gevormd en veredeld hebben. Deze *Herinnering* is *con amore* gesteld.

Ik wil trachten, u den ganschen Homerus te doen kennen,

hem

hem te leeren kennen in zijnen geest, u in zijne wereld over te brengen, en u met hem te doen gevoelen en denken, zegt de Heer C. PRUYS VAN DER HOEVEN, in een *Iets over* HOMERUS, *als Zanger van den Heldentijd der Grieken*; en deze zijne poging heeft hij op het gelukkigst uitgevoerd, zoodat niemand hem niet toestemt, als hij aan het einde zegt: *Ik trachtte u* HOMERUS *in zijnen geest, door zichzelven te leeren kennen, en u over te brengen in de dichterlijke wereld, bij het onbeschaafd, eenvoudig geslacht, waarvan hij gezongen heeft.* Wij gevoelden inderdaad hier geheel *den eenvoudigen kinderzin van den goeden Zanger*, en tevens, dat, nadat wij den *Homerus*, en veel, en daaronder veel voortreffelijks, over HOMERUS, gelezen hebben, dit onderwerp niet is uitgeput.

De bekende prijsvraag van de Maatschappij *Tot Nut van 't Algemeen*, om *het al spoedig vergeten van hetgeen op de scholen geleerd was door den gemeenen man* te verhoeden, gaf aanleiding tot het hier plaatsen van *Fragmenten* of brokstukken van eene mislukte prijsverhandeling, waarin de verzamelaars der *Mnemosyne* veel nog vonden, huns inziens, den druk, de lezing en behartiging waardig. Het oordeel van deze Geleerden moge bij de leden van gezegde Maatschappij dan ook eene aanbeveling zijn!

Prof. J. CLARISSE geeft eenige *losse Gedachten over Vrouwelijke Verstandsoefening*, in welke hij der Dames behoorlijk regt doet, en haar tevens zoodanige wenken of lessen geeft, die wij vertrouwen, dat het geletterde gedeelte der sekse in Nederland wel zal willen behartigen. Dit stukje is leerzaam en zeer onderhoudend.

Eindelijk, en hiermede hebben wij dan het prozaïsch gedeelte dezer vier stukken der *Mnemosyne*, zoo wij wèl zien, aangewezen, Prof. G. J. VAN DER BOON MESCH deelt ons nog zijn belangrijk *Iets* mede *over de Lotgevallen van den Landbouw, als Wetenschap beschouwd*. Het is een lezenswaardig iets, en versterkt den wensch bij ons, dat de leerstoelen voor de Landhuishoudkunde, nu ook in ons vaderland opgerigt, aanleiding zullen geven, dat de wetenschappelijke kennis ten dezen meer algemeen gewaardeerd, en de ondervindingen der vorige en der tegenwoordige eeuw voor de nakomelingschap op de beste wijze bewaard worden.

De Dichtstukken in deze verzameling verdienden uitvoeriger melding, dan wij aan dezelve thans kunnen verleenen, daar

daar ons verslag van het proza-gedeelte zoo uitvoerig werd. Maar wat behoeven wij hier veel te zeggen? De namen van BILDERDIJK en zijne Gade, J. LI NIERSTRASZ, J. M KEMPER, JACOB VAN DAM, I. DA COSTA, A. BOXMAN, enz. zijn aanbeveling genoeg; en de daarbij gevoegde grootere of kleinere dichtstukken, met of zonder naamteekening, zijn dit gezelschap veelal niet onwaardig. Met genoegen zal men vooral den 2den en 3den zang van RODRIGO *de Goth*, van Mevr. BILDERDIJK, en het *Nachtfeest van Venus*, door Mr. BOXMAN, hier aantreffen. Ook trok bijzonder onze aandacht de *Togt uit Babel*, door Mr. DA COSTA; en met aandoening vonden wij eenen *Bruiloftszang* en eene *Elegie* van wijlen J. W. VAN SONSBEECK, in wien het vaderland zoo wel eenen waardigen Staatsman als voortreffelijken Dichter te vroeg heeft verloren.

Hoezeer wij vermoeid de pen nederleggen, daar ons, voor een zoo kort bestek, te veel in één ter beoordeeling, die weinig meer dan aanmelding worden kon, toekwam; verlangen wij echter reeds weder naar een volgend deel.

Het Leven en de Regering van ELIZABETH, *Koningin van Engeland, geschetst in een Tafereel van haar Hof en de zeden van haren tijd. Door* LUCIA AIKIN. *Uit het Engelsch en Hoogduitsch. Ifte Deel. Te Amsterdam, bij* J. C. van Kesteren. 1821. *In gr.* 8vo. 352 *Bl.*

Wij ontvangen hier eene Geschiedenis, meer van ELIZABETH's bijzonder Leven dan van hare Regering, door eene Vrouw, die daartoe, in het opdelven van oude stukken, geene moeite gespaard heeft. Doch waarom dit alweder „uit het *Engelsch* en *Hoogduitsch*" moet zijn, begrijpen wij niet. Hoe komt het *Hoogduitsch* hier te pas? De Overzetter zegt wel, in de Voorrede, dat hij de bekortingen der *Hoogduitsche* vertaling *behouden* heeft; maar 1.) was hij dan zelf niet in staat, het werk behoorlijk te verkorten, wanneer hij zulke geraden oordeelde? 2.) doet ons dit woord *behouden*, in plaats van *gevolgd*, en de woorden *uit het Hoogduitsch* op den titel; benevens eenige *Germanismen*; (zoo als *aanmatig*, bl. 238; *redelijk*, in den zin van *oprecht*, bl. 236) enz. vermoeden, dat hier weder met het *Hoogduitsche* kalf geploegd is; dat een Vertaler, die het *Engelsch* maar half verstaat, zijn ge-

brek in dezen door eene *Hoogduitsche* overzetting heeft willen vergoeden: want *geheel* is het uit het *Hoogduitsch* ook niet vertaald, blijkens bl. 107: „ In *Shrovetide* rigtte THOMAS „ POPE in 1556 voor Lady ELIZABETH, geheel op zijne „ eigene kosten, eene groote rijke *maskerade* aan." Zou men niet denken, dat *shrovetide* hier eene plaats was? Intusschen is het eenvoudig: *op vastenavond*. Weder eene bijdrage tot de menigvuldige blijken van bekwaamheid der Heeren Vertalers van beroep! Doch wij moeten er bijvoegen, dat deze blijken hier geenszins talrijk zijn, en dat de overzetting zich in 't algemeen zeer wel laat lezen, hetwelk bij zulk een werk, uit twee onderscheidene talen zamengesmolten, anders zelden het geval is.

Het werk zelve bevat vele minbekende bijzonderheden wegens de beroemde zoo wel als berugte Vrouw, de eer en schande harer Sekse. Hoewel LUCIA AIKIN gunstiger over haar denkt, dan over hare mededingster, MARIA STUART, die ook niet minder, lofredenaars dan berispers gevonden heeft, bewimpelt zij echter geenszins haar geheel staatkundig gedrag omtrent den Godsdienst, die bij haar geheel geene zaak van het hart schijnt geweest zijn. De omstandigheden harer geboorte en de toestand van *Europa* dreven haar tot het Protestantismus; voor zichzelve helde zij meer over tot de *Roomsche* vormen, was niet alleen geenszins tegen de vereering der beelden, (zij behield nog lang een kruisbeeld in hare kapel, en had eenen afkeer van het prediken) maar was voornamelijk geweldig tegen het huwelijk der Geestelijken, en bleef zulks tot aan haren dood. In 't algemeen had deze ondoorgrondelijke Vrouw een' tegenzin in het huwelijk. Vrouwen van haar geslacht, zelfs verre bloedverwanten, gelijk CATHARINA en MARIA GRAY, die buiten haar verlof in het huwelijk traden, (en dit verlof gaf zij nooit) werden (de eerste tot haren dood) gevangen gehouden. Zij schijnt vermaak gevonden te hebben, een aantal Prinsen, die zich met hare hand vleiden, met beloften te mompen; hoewel zij nog meer anderen stellig afsloeg. Tot de laatsten behoorden, nog bij het leven van haren Broeder, CHRISTIAAN III, Koning van *Deenemarken*, onder de Regering harer Zuster MARIA, EMANUEL PHILIBERT, Hertog van *Savoye*, de overwinnaar van *St. Quentin*, en de Koningszoon ERIK van *Zweden*, (die naderhand als Koning zijn aanzoek herhaalde) en vervolgens Koning FILIPS II; — tot de tweede soort,

Aarts-

hartshertog KAREL van *Oostenrijk*, wien zij zoo goed als reeds haar woord gegeven had, en naderhand de Hertog van *Alençon* of *Anjou*, Broeder des Konings van *Frankrijk*. Hare gunstelingen als *Vrouw* waren, de bekende onwaardige LEICESTER, en daarna ESSEX; als *Vrouw*, zeg ik, want als *Koningin* had zij verstands genoeg, de kunde en eerlijkheid van CECIL VAN BURLEIGH te waarderen. Ook hier vindt men overvloedige bevestiging der vrouwelijke ijdelheid, die de anders zoo verstandige ELIZABETH kenschetste; haar, ook van elders bekende, gesprek met MELVIL, Afgezant van MARIA, waarin zij als eene meer bespottelijke dan doortrapte *Coquette* voorkomt, wordt ook hier vermeld; alsmede de anders onbekende bijzonderheid, dat er eene *Proclamatie* was uitgevaardigd, dat niemand, behalve zeker daartoe aangesteld Schilder, zich zou hebben te verstouten, Harer Majesteits gedaante, schoonheid en bevalligheid in gebrekkige afbeeldingen ten toon te stellen, (bl. 222.) Deze trek is uit haren vroegeren leeftijd niet te verklaren; maar wel hare doortrapte geveinsdheid, waartoe zij gedurende het leven van haren ergdenkenden Vader, onder de woelingen der partijen aan het Hof van haar' Broeder, en vooral onder de hatelijke, wantrouwige Regering harer Zuster, zoo zeer genoodzaakt was, dat zij daarvan de hebbelijkheid schijnt te hebben verkregen, even als van de *Roomsche* kerkplegtigheden, waaraan zij slechts een' tijdlang, onder haren Broeder EDUARD VI, ontwend was. ELIZABETH's wakkerheid, omzigtigheid, standvastigheid en kloekmoedigheid in de Regering had zij zekerlijk in de bittere, maar heilzame school des ongeluks geleerd. Haar huwelijkshaat was misschien ook een gevolg harer eerste jeugdige liefde. Als een meisje van 15 jaren schijnt zij den Admiraal SEYMOUR bemind te hebben. Deze verloor zijn hoofd op een schavot. Daarop versmaadde de beminnelijke Graaf van *Devonshire* (COURTENEY) om harentwil den troon van *Engeland* met MARIA, om met ELIZABETH gevaar en gevangenis te deelen. Ook tegen de beantwoording aan deze liefde verzette zich het noodlot. Is het te verwonderen, dat ELIZABETH, dus in de liefste neigingen van haar hart gedwarsboomd, die vereeniging begon te haten, zoo wel voor zichzelve als voor anderen, waarvan *zij* het zoet nimmer had mogen smaken? Gewis kon een LEICESTER het hart niet voldoen, dat eens een' DEVONSHIRE bemind had; en wij vreezen, dat deze liefde

niets anders was, dan — bloote zinnelijkheid. De genegenheid tot ESSEX was de beſpottelijke *ſenilis amor* eener zestigjarige Koningin tot een' fraaijen dertigjarigen Onderdaan. Doch hieromtrent, alsmede omtrent de minnarij met LEICESTER, zal ons het volgende Deel wel nadere berigten geven. Dit Deel loopt tot de *Parijſche* bruiloft en den dood van NORFOLK (1572).

Reis door het Koningrijk der Nederlanden en het Groothertogdom Luxemburg, voor jonge lieden; door A. B. VAN MEERTEN, *geb.* SCHILPEROORT. *Iſte Decl. Te Amſterdam, bij* Schalekamp en van de Grampel. 1822. *In gr.* 8*vo.* 292 *Bl.*

Deze Reis, aan Prinſes MARIANNE opgedragen, is niet wezenlijk gedaan, maar in het hoekje van den haard, of wel in een zeer beperkt landverblijf, zegt de Schrijfſter. De bedoeling is, de jeugdige lezers bekend te maken met alle, immers de meeste, plaatſen, en het merkwaardige in ons vaderland. Dit denkbeeld moge al niet nieuw zijn, het is echter gelukkig, en wordt, voor zoo ver wij uit dit eerſte deel kunnen oordeelen, gelukkig uitgevoerd. De romantiſche vorm behoeft geene verontſchuldiging; ook niet het bijeenvoegen hier of daar van hetgeen juist niet gelijktijdig in deze of gene plaats te zien is; meer zou dit behoeven, wanneer hier of daar te veel tot ſieraad was aangebragt, en als merkwaardig genoemd, hetgeen men te vergeefs ter aangewezene plaatſe zoeken zou. Doch met zoodanige ſieraden is dit deel niet overladen; en de Schrijfſter geve dan ſlechts, gelijk zij nu deed, eenen kleinen wenk van hetgeen enkel zoodanig ſieraad is. Op de beſchrijving van onderſcheidene fabrijken of trafijken heeft zij zich bijzonder toegelegd. *Ik ben*, zegt zij intusſchen, *geen handwerksman, en de minſte leerjongen zal mij welligt fouten kunnen aanwijzen.* Dit is mogelijk; maar wie ware niet, bij zoodanig veelomvattend plan, met haar in hetzelfde geval? Het komt ons echter voor, dat zij uit goede bronnen put; en haar werk zou, meenen wij, nog nuttiger worden, bijaldien zij deze bronnen aanwees; dan kon zij zich ook meer nog bekorten, en de lezer voor het minst zich, des noods, dan zelf verder onderrigten.

Eene aanzienlijke en vermogende Familie onderneemt deze Reis, door den verſtandigen vader ter leering en vorming zijner

ner twee zonen en dochter ontworpen. Behalve door zijne echtgenoote, wordt hij door den geleerden Gouverneur, en eene kamenier, die echter meer de vriendin zijner dochter is dan wel hare dienstbode, vergezeld. Eerst deelt de vader zijn plan mede aan eenen vriend, geeft het karakter op zijner kinderen, en de vereischten om met nut te reizen, welke hij vordert, en naar welke hij zich rigt. De kinderen schrijven aan een' vriend of vriendin; ook de moeder, de Gouverneur, en de vader zelf. Dit geeft eene aangename afwisseling, en tot nog toe is het karakter van ieder dezer briefschrijvers genoegzaam bewaard. Dit is de inkleeding. Eer men op reis ging, zorgde de vader, dat het merkwaardige van *Amsterdam* bezigtigd en beschreven werd. Om te groote uitvoerigheid te vermijden, bleef datgene van fabrijken enz. ongezien, wat men elders op reis in meerdere volkomenheid opnemen kon. De eigenlijke reis gaat dan eerst over *het IJ* naar *de Zaan*; voorts per as, na ook *Broek* bezigtigd te hebben, op *Monnikendam*, over *Edam* en *de Beemster* op *Hoorn*, en door *de Streek* op *Enkhuizen*; toen op *Medenblik* en *Schagen* naar *de Helder*; men bezocht ook *Texel*, en trok toen op *Alkmaar* enz., naar *Haarlem*, en keerde daarna voor eene korte poos te *Amsterdam* terug. Spoedig werd de togt hervat, op *de Lemmer*, door *Vriesland*, op *Groningen*, vanwaar het mannelijk gedeelte des gezelschaps een' uitstap naar het Noordoostelijk gedeelte dier Provincie doet; voorts neemt men gezamenlijk *Drenthe* op; de nieuwe Koloniën, *Frederiksoord* enz., worden vooral niet vergeten. Wij laten de Familie te *Steenwijk*, vanwaar de laatste brief geteekend is.

Veel, zeer veel is er bezocht, gezien, opgemerkt, ook van oudheid en geschiedenis herinnerd, en regt onderhoudend hier voorgesteld. Aan geheele volledigheid is, uit den aard van het veelomvattend ontwerp, niet te denken; maar het meest merkwaardige en meest nuttige wordt vermeld, en zoo is voldaan aan hetgeen de bescheidene lezer verwachten kan. Wij prijzen deze Reis daarom ook met volle ruimte aan, en beloven den jeugdigen lezeren veel leering, steeds toenemende belangstelling in hun vaderland, en een zeer aangenaam onderhoud. Offchoon wij onze jeugd reeds ontwassen zijn, en het meeste ons bekend was, hebben wij dit deel met zeer veel genoegen gelezen, en moeten der Schrijffter onzen dank betuigen voor de leerzame herinnering en het wezenlijk ver-

maak. 't Is het plan van het hoofd des reisgezelschaps, ook de voornaamste landen, immers van *Europa*, op dezelfde wijze met zijne familie te bezoeken. Zoo de Schrijfster het gezelschap daar volgen wil, zal hare taak moeijelijker worden. Wij wenschen haar goede bronnen, leven, lust en krachten. Maar ons tegenwoordig vaderland zal haar nog wel een boekdeel of wat opleveren, toch altijd een op zichzelf staand geheel geven, en voor den Nederlandschen lezer het belangrijkst blijven. Het werk zij dan *compilatie*, en geve slechts oppervlakkige kennis; hier en daar is er toch veel, dat niet enkel compilatie, en niet zoo geheel oppervlakkig is; en bijaldien slechts deze soort van lecture even gezocht en gekozen worde, door onze jonge lieden, als thans de menigte Romans, vertaald en niet vertaald, dan heeft de Schrijfster gewis, door deze leiding van den smaak, het vaderland eenen uitstekenden dienst bewezen.

Gids voor jonge lieden van beschaafden stand; tot regeling van hun gedrag bij hunne eerste intrede in de wereld, zoo wel als in hunne huisselijke betrekkingen. Door A. E. VAN MEERTEN, *geb.* SCHILPEROORT. *Te Amsterdam, bij* G. J. A. Beijerinck. 1821. *In gr.* 8*vo.*

Wij stemmen volkomen in met de uitspraak der loffelijke Maatschappij *tot Nut van 't Algemeen*, dat dit opstel door haar niet kon worden bekroond, als missende het zeer voorname vereischte daartoe, dat, namelijk, van *inzonderheid geschikt te zijn voor de geringere standen*; en evenzeer zijn wij het met dezelve eens, dat met dat al dit werkje echter eene onderscheidende en vereerende melding verdiende; ook willen wij niets afdingen op den lof, aan de Schrijfster gegeven door den Eerw. SWART, wiens Brief, in welken hij de uitgave, onder den tegenwoordigen titel, ernstig aanraadt, aan het hoofd van het boekje geplaatst, reeds eene voldoende aanbeveling is.

De Schrijfster draagt dezen *Gids* aan hare Kinderen op, en die Opdragt is voor dezelve vereerend en hartelijk. Het werkje zelve voldoet aan den titel, en zal met nut worden gelezen; het behandelt *al de pligten voor jonge lieden, van veertien jaar tot den volwassenen leeftijd toe.* Het woordeken *al* moet hier, gelijk van zelf spreekt, niet te sterk gedrukt worden;

den; en het getal der bladzijden wijst genoegzaam aan, dat de behandeling doorgaans kort is. Eenige aanzienlijke Familiën, bij al de verliezen van den tijd nog ruim met middelen bedeeld, van de ſtaatszorgen ontſlagen, of zich daar nu vrijwillig van ontdaan hebbende, zetteden zich, tijdens de *Franſche* overheerſching, aan de grenzen van ons vaderland neder op vier nabij elkander gelegene landgoederen, om daar zich gezamenlijk toe te wijden aan de opvoeding hunner kinderen; terwijl zij, tot hunne hulp, een paar brave en geleerde jongelieden en eene zeer beſchaafde en beminnelijke vrouw aan zich verbonden. De kinderen maakten te dien einde als 't ware een en hetzelfde gezin uit; in tegenwoordigheid der ouderen werd er van tijd tot tijd onderzoek gedaan naar de vorderingen in de weetenſchappen en de zedelijke vorming der kinderen; en altijd werden deze handelingen geopend of geſloten met eene korte en eenvoudige voorlezing, door een' der vaders of opvoeders, voor al de kinderen, of ook wel alleen voor de zonen; terwijl de moeders of opvoedſter, op andere tijden en bij andere gelegenheden, hunner dochters iets voorlazen. Deze voorlezingen, beſchouwden de kinderen te regt *als een gids voor hun gedrag*, en vijf van dezelve worden nu hier onzen *jongelieden van beſchaafden ſtand* met hetzelfde oogmerk aangeboden. Deze voorlezingen zijn dus verreweg het voornaamſte en grootſte gedeelte van dit ſtukje, ja het overige is van zeer weinig belang. Hoewel dezelve niets bijzonder nieuws konden behelzen, zijn zij echter doelmatig en leerzaam; en de Schrijfſter zegt hier hare raadgevingen en leſſen op de, reeds genoegzaam bekende, haar eigene wijze, die voor de vatbaarheid en belangſtelling der jeugd inderdaad berekend is.

De eerſte voorlezing werd door den eerſten opvoeder gehouden, kort vóór dat de Familiën, die na de herſtelling van het vaderland repatrieerden, het land nu verlieten, en handelt over *de pligten, welke kinderen van beide ſekſe, Gode; hunne ouders, broeders en zusters ſchuldig zijn.* De tweede door de opvoedſter der jonge meisjes, *om dezelve voor te bereiden tot hare maagdelijke beſtemming, bij hare eerſte intrede in de wereld.* De derde door den oudſten der vaders, den avond van den dag, op welken de oudſte zonen en dochteren de plegtige belijdenis van hun geloof hadden afgelegd. De vierde door een' der vaders, den avond *vóór het vertrek van verſcheidene der zonen en kweekelingen, naar Akademi-*

en andere oorden. De vijfde, eindelijk, door de oudſte der moeders, om hare huwbare dochters en kweekelingen *met de pligten en voorregten van haren aanſtaanden ſtand bekend te maken.*

Wij wenſchen deze voorlezingen vele nadenkende lezeressen en lezers, en twijfelen niet, of dezulke zullen zich aan de bekwame Schrijfſter voor hare vele nuttige en wijze leſſen verpligt gevoelen. Wij gelooven niet verdacht te kunnen worden van *eenen*, zoo als de Heer SWART zich uitdrukt, *aan watervrees grenzenden afkeer van vrouwelijke bekwaamheid in het voeren der penne*; ook behooren wij niet onder die vele mannen, van welke in eene der voorlezingen gezegd wordt, dat zij eene gade BIJ UITSLUITING *liever* ALLEEN *met de naald en de breikous, dan met de pen of een boek* zien; wij kunnen ook zeer wel verdragen, *dat de vrouw voelt, en weet, dat zij even zoo wel als de man eene voor beſchaving en veredeling vatbare ziel heeft*, en wij houden de vrouw bij uitſtekendheid dwaas, die *ons* bij zich zou willen noodigen, om met ons over een *kleed of kous* te praten, en niet liever die gelegenheid zou waarnemen, om met ons over een door haar gelezen goed boek te ſpreken; alhoewel wij dan meenen, dat de fatſoenlijke vrouw zich nog niet tot de klaſſe van eerſte dienstbode verlaagt, wanneer zij haar boek eens uit de handen legt, om den man de hem onaangename moeite uit te winnen van met de naaiſter of linnenmeid over het repareren zijner kouſen of het zuiver houden van zijn linnen te ſpreken. Wij zien hier, en bijna doorgaande in dit geſchrift, dat Mevrouw VAN MEERTEN met ons van hetzelfde gevoelen is; maar hoe kon zij het dan van zich verkrijgen, zoodanige gezegden ter neder te ſchrijven, als zij bl. 104 h. v. heeft goedgevonden te doen? En waarom laat zij NB. eenen man, en wel eenen verſtandigen vader, zeggen, *dat verre de meeste mannen* egoïsten *zijn, die vreezen*, (NB.) *dat hun perſoonlijk belang er bij lijden zou, als de vrouw uit of dan een goed boek in de hand nam, of een paar regels van gezond verſtand ter neder ſchreef?* Weet zij dan niet, hoe veel, en door hoe vele waardige mannen, er vooral ter beſchaving en veredeling van vrouwen en meisjes geſchreven is? Weet zij dan niet, en gaf zij daarom misſchien dezen *Gids* in het licht, dat..... Maar neen! neen! wij willen niet verder gaan; misſchien had de Dame, toen zij dit ter neder ſchreef, eene verdrietige luim. *Die kaatſen wil, moet*

den

den bal wachten, zegt het ſpreekwoord te regt, en daarom mogen wij de aangevoerde uitvallen niet onopgemerkt voorbijgaan; en ook zien wij, uit zeker natuurlijk gevoel voor de ſchoone Sekſe, nooit dan met zekeren angst de Vrouw in eene kaatsbaan, waar de ballen wel eens wat onhandig geſlagen worden, of onwillekeurig ook kwetſen, en geven dan gaarne een waarſchuwend teeken, in de hoop, dat *een zachte wenk genoegzaam zal zijn om de Vrouw terug te doen treden binnen hare grenzen*, waar zij buiten gevaar is, en tot het inroepen van ieders beſcherming geregtigd.

Het is er echter zoo verre van daan, dat *wij* ons door bovengezegden (hoe moeten wij het noemen; onheuſchen?) uitval bijzonder geraakt zouden gevoelen, dat wij ons gernst ten dezen op Mevrouw VAN MEERTEN zelve durven beroepen, wat onze *Letteroefeningen* betreft; en, wel verre dat wij hard en onbillijk over eene geleerde Dame zouden ſtigten, zoeken wij aanſtonds, met STERNE, wanneer eene Vrouw zich hier of daar onvoorzigtig blootgeeft, een' lap of kleed, om die naaktheid voor het oog van den boosaardigen ſpotter te bedekken. Deze onze gezindheid willen wij nu ook dadelijk ſtaven met eene proef: „God geve, dat bij ons leven de Tempel van JANUS nooit weder geſloten worde!" (bl. 87.) — *Hoe kan toch eene Vrouw zoo onmenschlievend en zoo onchristelijk wenſchen?* — Zoo meent de Dame het niet, Mijnheer de Criticus! — *Dan is het dom; en welk eene roeping had zij, om van* JANUS, *en* MINERVA, *en* MARS *te ſchrijven, als zij deze perſonaadjen niet naauwkeurig kent?* — Gij zijt een *ignorant*, Mijnheer de Criticus! maar de Dame niet. Haar lag waarſchijnelijk het *nooit te verzoenen* in het hoofd, dat men doorgaans op de bruiloft den jonggehuwden *met een oud-vaderlandsch glaasje* toewenscht. De Tempel van JANUS was wel en digt toegeſloten, toen deze wensch in druk kwam. De Dame wenscht, dat men hem ter dege digt zal houden; dan behoeft men hem immers nooit weder te ſluiten. — Wat zegt gij, Mevrouw! hebben wij dien wijsneus van een' ſchooljongen daar niet eens regt goed met een' langen neus afgeſcheept?

Bij al den Riddergeest, die ons jegens de ſchoone Sekſe bezielt, veroorloven wij ons echter nu of dan wel eenige aanmerking, die misſchien van nut kan zijn, bij volgende ſchriften, en die wij vertrouwen, dat, met beſcheidenheid voorgedragen, altijd welkom is, ten zij men vooraf verkla-

ren

ten mogt, dat men in zoodanig geschrift *alleen door Vrouwen op Vrouwen* werken wil, in welk geval wij eerbiedig aftrekken. — Vooreerst dan zij het ons vergund te zeggen, dat de vorm van het werk ons minder bevalt, vooral uit de pen eener Vrouw. Het is wel de gemakkelijkste wijze voor het geven van lessen, dezelve in te kleeden als voorlezingen, voor eenen nagenoeg alleen huisselijken kring; maar het is, in ons oog, de meest onderhoudende niet. Zamenspraken en brieven zouden wij daarom verreweg verkiezen. Ook heeft dat statige voorlezen, van vaders en moeders vooral, (misschien wel op een verheven gestoelte) aan eigene kinderen, of immers kinderen, die men als eigene beschouwt, gelijk hier het geval is, altijd iets onnatuurlijks en gedwongens, iets dat ons belagchelijk voorkomt; om nu van de *complimenten*, waarvan men zich op den spreekstoel dan moeijelijk onthouden kan, niet te gewagen. Een brief, een huisselijk gesprek is en geeft den natuurlijken toon, waarin men spreken moet.

Wij voegen er, ten tweede, bij, dat het eene groote kunst is, onderscheidene redevoeringen te stellen, en aan onderscheidene personen in den mond te leggen, waarvan de eene Man, de andere Vrouw is. Wij herkenden in alle deze verschillende redevoeringen wat al te zeer dezelfde hand. En de vierde (voor de zonen, die naar de Akademie of andere oorden gaan) bevat wel veel goeds, maar is, in ons oog, minder dan de anderen gelukt. Dit laat zich ook ligt begrijpen; dezelve vorderde vooral het hoofd, de ondervinding, en het hart van eenen Man.

Eene derde aanmerking betreft het soort van voorbereidingspreekje, hetwelk MATTH. X: 19, 20, als 't ware, ten tekst heeft, door een' der vaders gehouden, op het oogenblik toen de jongelieden uitgingen tot het afleggen hunner belijdenis. Wij willen de keuze van den tekst nu daarlaten, en de wending, daaraan gegeven, om denzelven bruikbaar te maken, eens laten gelden; maar de herinneringen hadden wij den jongelieden liever vroeger gegeven, en die des avonds te voren herhaald, dan juist op dat oogenblik. Ook schoten wij wezenlijk in den lach, (offchoon wij den jongelieden gaarne een goed middagmaal, eene behoorlijke kleeding, en eene uitspanning gunnen) dat van de zwarte rokken der jongelingen, de witte kleeding, den neteldoekschen sluijer en de witte roos in het haar der meisjes, het vrolijk feestmaal en de stil-

ſtille onſchuldige vreugd bijzondere melding geſchiedt, als behoorden deze mede, als iets gewigtigs, bij dezen plegtigen dag. Veel liever hadden wij vernomen, dat die jongelieden ook na, na deze plegtigheid, de hun zoo hartelijk elders gegevene leſſen tot eenzaamheid, nadenken, en het gebed, uit drang van hun hart en als wezenlijke behoefte, bijzonder dezen dag hadden opgevolgd. Het is waar, van het gezegde geſchiedt ſlechts met een enkel woord en als in het voorbijgaan melding; maar ook dit weinige hinderde ons. Misſchien zijn wij in veler oog te ſchroomvallig; maar Godsdienst en wereldzin moeten zich nimmer vereenigen. — Dan, basta! Wij prijzen het waarlijk overigens welgeſchreven en nuttig boekje, en durven voor hetzelve eenen herdruk hopen. Dan moge de *vrouw*, bl. 133, de laatſte regel, (dit is immers eene drukfout?) in *vouw* veranderd worden. En, daar al wat van eene Vrouw komt zich door zuiverheid en netheid onderſcheiden moet, moge dan ook, in de hier boven door ons nageſchrevene opgave, die van het onderwerp der voorlezingen ten aanzien der *derde* zoo wel *curſif* geſteld worden, als zulks ook bij de volmaakt daarmede gelijkſoortige *vierde* is geſchied; vooral moet de epiſode bl. 130, daar de meisjes *opſtaan en* eene zoo plegtige belofte doen, als van den tekst *onderſcheiden*, worden gekenmerkt. Deze ééne vraag bij dezen nog aan de Schrijfſter: is het opzettelijk, dat zij, bl. 17, reg. 10. v. o., het woord *kinderlijk*, in den zin van *als een kind*, of *kinderachtig*, bij herhaling, gebruikt heeft?

De beide Maria's, eene Geſchiedenis; door F. JACOBS, *Profeſſor te Gotha. Uit het Hoogduitsch. Te Franeker, bij* G. IJpma. 1822. *In gr.* 8*vo. XXIV*, 256 *Bl.*

De Schrijver is reeds door meer geſchriften in ſoortgelijken trant, zedelijke Romans namelijk, onder ons bekend. Dezelve behooren gewis tot de beste onder de duizenden (zou men haast zeggen), welke *Duitschland* ons oplevert. Hij is een man van bekwaamheid, die de gangen van den mensch wèl weet na te ſporen en met bevalligheid voor ons af te ſchetſen. De vooropgaande brief in het bijzonder, van SEBASTIAAN VAN WARNAR, eene ſoort van inleiding, behelst vele gewigtige waarheid. De titel van het geheele boek zou kunnen zijn: *de natuurlijk geſtrafte ondeugd*; maar het heeft

heeft deze bevoegdheid wellig met de grootſte helft van verdichte geſchiedenisſen gemeen. NEMESIS zwaait wel nergens haren ſchepter zoo onbepaald, als in deze wereld der verdichtingen; hetzij zulks dan inderdaad uit de overtuiging der Schrijvers ontſta, of, voor een goed deel, *tot nut van 't algemeen* op deze wijze wordt geſchikt.

Hetgeen ons in het opſtel minder behaagt, is deszelfs doorgaand bedroevende inhoud. Zulk eene lectuur drukt neêr, en is niet geſchikt om den geest, in een uur van uitſpanning, op te beuren en te ſterken. Voorts meenen wij, dat men de meisjes en vrouwen, de besten en verſtandigſten zelfs, zoo maar niet moet laten vallen. Dit is voor mij altijd een onaangenaam ſchouwſpel; en ik geef zulke boeken aan mijne onſchuldige, maar ook onervarene dochter nooit graag in handen. Het zijn kwade voorbeelden, wier kracht door geen medelijden met de bedrogene ongelukkige behoorlijk tegengegaan, zoo niet nog meer bevestigd wordt. Hierbij hebben wij onszelven eene en andere zaak niet wel kunnen oplosſen: hoe, b. v., de eerlijke ſchilder kon toelaten, dat zijne dochter door een ander gekamerd werd? en waar de eigene bezitting van de weduwe bleef, met welke de Baron huwde? Van andere onwaarſchijnlijkheden willen wij niet ſpreken; de waarheid zelve is wel eens onwaarſchijnlijk. Maar in het algemeen hebben wij dit tegen vreemde, inzonderheid *Duitſche* Romans, dat zij *onze* zeden niet ſchilderen, *onze* omſtandigheden en gevaren niet doen kennen, *onze* goede en kwade karakters niet ſchetſen, en dus *ons* eigenlijk niet wijzer, maar al ligt maller maken.

En hiermede onze conſcientie hebbende gekweten, herhalen wij, dat het boek onder de goede nieuwere Romans uit *Duitschland* behoort.

Boertige Reis door Europa; in VII Deelen compleet; door A. FOKKE, SZ. *Met* 28 *Karikatuurplaten*, 3 *Kaarten, en het frappant gelijkend Portret des Autheurs. Thans te bekomen bij* F. Kaal, Jz., *te Amſterdam, tot den prijs van f* 10-10-:

Onlangs meldig gemaakt hebbende van de nieuwe uitgave van wijlen FOKKE's *Ironisch-komisch Woordenboek*, kunnen wij niet nalaten, gedreven door de zucht om de duurzame lezing van 's mans geestige werken te bevorderen, ook de bovenſtaande aanbieding zijner *Boertige Reis door Europa* met een enkel woord te gedenken. Het is en blijft toch altijd eene onderhoudende lectuur, tevens geſchikt om onze Historiekennis — niet zoo zeer te bevorderen, als wel te herinneren. En zoo zij dan ook de herinnering aan deze ironisch-komiſche pennevrucht van onzen vernuftigen Landgenoot niet te vergeefs!

BOEKBESCHOUWING.

Nieuwe Verhandelingen van het Genootſchap tot Verdediging van den Chriſtelijken Godsdienſt tegen deszelfs hedendaagſche Beſtrijders, voor het Jaar 1820. *In 's Gravenhage, bij* de Erven J. Thierrij en C. Menſing en Zoon. *In gr.* 8*vo.* 230 *Bl.*

Daar wij met ons verſlag over de Verhandelingen, die dit Genootſchap in het licht zendt, ten achtere waren, toefde dit Deel te lang op onze tafel, om niet door andere vaderlandſche Maandwerken voorgekomen te worden. Onder anderen kwam ons de beoordeeling in handen, geplaatst in de *Bijdragen tot de Godgeleerde Wetenſchappen*, D. IX. St. 4. Ongenegen om op te diſchen, wat reeds aan onze Landgenooten werd voorgezet, en over het geheel nagenoeg van éénen ſmaak en gevoelen met dezen onzen voorganger, nemen wij ditmaal de vrijheid, onze Lezers derwaarts heen te wijzen, en hopen, dat zij zich mogen vergenoegen met hetgene wij hun nog, betrekkelijk dit Deel, hebben aan te bieden.

Behalve het Programma, en de belangrijke Aanſpraak van den, nu wijlen, EW. KIST, uitgeſproken in de vergadering van het Genootſchap Sept. 1820, ontmoeten wij in dezen een tweetal Verhandelingen, beide in die bijeenkomst met *zilver* bekroond; die van den gewezen' Profesfor J. A. LOTZE, en van den *Chriſten*-Leeraar bij de *Doopsgezinde* Gemeente te *Gogh*, H. W. VAN DER PLOEG (*). Aan den inhoud der Vragen, door elk dier

(*) Onbedachtelijk het voorbeeld en de modegril onzer eeuwe navolgende, heeft VAN DER PLOEG zich betiteld *Chriſten-Leeraar*, en laat hij den alouden, en in ons Vaderland ſedert jaren geachten, *Sektenaam* tot onderſcheiding over aan zijne *Gemeente*, waarvan hij zich alzoo uitmonſtert,

dier Schrijvers beantwoord, herinneren wij onze Lezers bij onderſtaande noot (*).

Intusſchen noch de voormalige Hoogleeraar aan de Hoogeſchole van *Franeker* en bij het Athenæum van *Harderwijk*, nu ambteloos te *Amſterdam* levende, noch de Doopsgezinde Leeraar, die de aanzienlijker Gemeente van *Crefeld* met die in het vergeten *Gogh* verwisſeld heeft, duide het ons ten kwade, dat wij aan het eerſte hier voorkomende ſtuk, aan de Rede van den hoog bij ons geachten Voorzitter, verre de meeſte waarde toekennen. Want, terwijl wij dezen bundel doorlazen, vonden wij ons aan de *eerſte* tafel keurig vergast; werden bij de *tweede* minder naar onzen ſmaak onthaald; en bij het *desſert* troffen wij wel eene omſlagtige aanregting, maar geene gepaste orde aan, proefden meer dan eens hetzelfde, en, rondziende naar eenige verſnapering, werd ons nu dit, dan dat *asſiet* toegediend met verouderd banket uit de zeventiende eeuw. Dan, ter zake.

Hoe veelmalen ook het Geſchiedkundig geloof in de Won-

als geroepen om haar, of leden uit haar, te brengen tot de ware Kerk van Christus. Wij raden intusſchen niemand der Leeraren van eene *andere* Gezindte, zich aan dien opgeraapten Geestelijken Adeldom te ergeren: want, gedachtig aan den ouden CATO, zeggen wij: „het is beter een *Chris-*„ *ten* te *zijn*, dan een *Christen* te willen *ſchijnen*, of zich-„ zelven dus te *noemen*." Men vergelijke Jac. II: 18.

(*) No. 1. *Welke middelen moeten meest geſchikt gerekend worden, om den Christelijken Godsdienst toegang tot de aanhangers van* MOHAMMED *te doen verkrijgen, de vooroordeelen en tegenwerking tegen deszelfs grondleeringen en voorſchriften te overwinnen, en alzoo de aanneming van het Christendom, met de heilrijkſte gevolgen, bij dezelve te bevorderen?* — No. 2 vorderde een betoog, *dat de nog blijvende onbekendheid met het Christendom, en de afkeerigheid van hetzelve bij het grootſte gedeelte des menschdoms, zoo weinig als de tegenſpoeden der Christelijke Kerk, een gegrond vermoeden opleveren tegen de waarheid en echtheid van den Christelijken Godsdienst.*

Wonderen des Nieuwen Verbonds bepleit is, en wij de *Neologen* van onzen tijd, die de medewerkende Almagt zoeken weg te verklaren uit onze Gewijde Boeken, verdreven achten uit hunne rampzalige en ligt opgeslagene verschansingen, te regt evenwel en met nadruk betoogt de Eerw. KIST, in zijne belangrijke Aanspraak, dat het *ongemeene* van den geheelen en welzamenhangenden inhoud dier Schriften juist daardoor een duidelijker bewijs draagt van het *Goddelijke* der Openbaring. Nogtans, de Kerkgevoelens van andere Christenen vereerende en daarlatende, achten wij ons verpligt, één plaats uit te monsteren, waarbij de Redenaar ons toeschijnt, de vergadering van het Genootschap al te zeer gestemd te hebben tot *verdediging* van hetgene hij zelf, en gewis menigte Eerwaardige Mannen met hem, voor *waar* en *heilig* aannemen, hoezeer dat, onzes inziens, evenwel bij anderen, die Jezus *Goddelijke Zending* en zijnen verhoogden *Naam* vereeren, betwist mag worden, als niet *noodzakelijk* voor het geloof des Christens. Hierom keuren wij beter, deze en gene geschilpunten onaangeroerd te laten; vooral, het duistere en geheimzinnige, of wat voor de menschen raadselachtig en *verborgen* blijft, en immer blijven zal, niet aan te dringen tegen *Ongeloovigen*, of *Neologen*. Ziehier de woorden, waarop wij doelen: „Verwonderlijke persoon! Zoon van Maria, en echter Zoon van God! naar den *vleesche* uit de Vaderen, en echter *God te prijzen tot in eeuwigheid!* mensch en *dienstknecht*, en echter in *Goddelijken stand! minder* dan de Vader, en echter den Vader *gelijk! toenemende* in kennis, en echter *alle dingen wetende! uit* den hemel *nedergedaald*, en echter *tevens in* den hemel *zijnde!* de wereld verlatende, en echter bij de zijnen verblijvende tot aan het einde der wereld! hongerende, en echter den vijgeboom verdorrende! *slapende*, en echter *gebieder* van zee en stormen! *gekruist*, en echter de *Heer der heerlijkheid!*" Wij zouden ongaarne den alouden twist over de *tweederlei Natuur* in Christus verlevendigd en hernieuwd zien in onze dagen, en

onthouden ons dus van alle aanmerking, behalve deze: wij proeven in de bijgebragte, met zorg geſtelde plaats de uitdrukkingen, doorgaans ontleend uit de Schrift; maar is het daarom de taal, de bedoelde *zin* der H. Schrijvers? Leert één der Evangelisten ons, b. v., dat Christus over zee en ſtormen gebood, terwijl, ja zoolang hij ſliep? Neen! wij herinneren ons in het Nieuwe Verbond geene tegenſtelling, zoo *wonderbaar*, zoo inloopende tegen de gezonde Rede; en het verheugt ons daarom, dat wij zoodanige *verborgenheid* op *Goddelijk* gezag even weinig behoeven te gelooven, als die der *Trans-* of *Conſubſtantiatie.* Doch, vervolgen wij.

In het Gemeenebest der Letteren heeft LOTZE zijnen rang; en, volgens het oordeel in de *Bijdragen*, geeft deze zijne Prijsverhandeling daarvan eene nieuwe en den geleerden Schrijver vereerende proeve. Bij den tegenwoordigen ijver, om het Christendom, en meer bijzonder de Protestantſche gevoelens, ook onder de *Mohammedanen*, door Zendelingen en Zendelingsgenootſchappen, uit te breiden, zal zeker dit ſtuk door velen met graagte gelezen, door anderen ook welligt met vrucht kunnen gebezigd worden. Wij loopen er nogtans niet zoo hoog mede als de *Recenſent* in het genoemde Maandwerk, die dezen arbeid een *gouden kleinood* noemt, en bij herhaling ſpreekt van den *onvergelijkelijken* LOTZE! Trouwens, waar wij ter kerke gaan, zwaait geen gedienſtige outerknaap den wierook achter den Prieſter. De onzijdigheid van het Genootſchap heeft betuigd, dáárom 's mans Verhandeling niet dan met *zilver* bekroond te hebben, vermits dezelve gekeurd werd „niet uitgebreid genoeg bewerkt te zijn." Wij vonden er eene plaats, die duidelijk kenmerk droeg van eenen misſlag, welligt uit overhaasting ontſtaan. (*) Wij ontbeerden vooral in dit

(*) De vergelijking tuſſchen de opgave van LOTZE, bl. 21, met die van RELAND, *de Rel. Mok.* Lib. I, betrekkelijk *de oude Openbaringen*, waarvan MOHAMMED (*Surâ* 57) ſpreekt, legt dadelijk de onnaauwkeurigheid van onzen Schrijver

dit ſtuk alle onderzoek en navrage, of de Hervorming, na den afloop van drie eeuwen, genoeg gevorderd zij in het verlichten der Protestantſche Kerk, om haar, met de wapenen der rede en van een opregt geloof, in het ſtrijdperk te doen treden tegen het *voorname vooroordeel* der *Mohammedanen* tegen het Christendom, waarvan de list des Profeets inzonderheid zijn voordeel trok, om de leere des zwaards en der overheerſching in het Oosten te vestigen? (*) Geene middelen, dus, om tot dat punt te komen *van onze zijde*, ſtaan hier aangeduid. *Schikking* wordt, te onregt misſchien op der *Apostelen* voorbeeld, den Zendeling aangeprezen. Maar eene *ſchikking* nopens de *Eenheid Gods!* of liever achterhoudendheid en bewimpeling van het geheimzinnige en verborgene van dat *Wezen* naar het *geloof* der Kerke, die *beide* den *Vader* en den *Zoon* aanbidt, zal die den aandrang van eenen verſtandigen *Muzelman* wederſtaan? of hoe kan de Zendeling antwoorden op de taal van MUSTAPHA, in WHISTON's *Regtsgeding?* (†) Kortom, zie hier dan eene proeve, waarom ook wij het ſtuk van LOTZE voor *niet uitgebreid genoeg bewerkt* vermeenen te moeten houden; daar deze hoofdzaak, dit verſchil tusſchen de Kerk en MOHAMMED, naauwelijks door hem aangeroerd, veelmin naar eisch behandeld is.

Met weinige woorden hebben wij alreede ons gevoelen over VAN DER PLOEG's Verhandeling aangeduid;

meer

ver aan den dag. Bij LOTZE is het getal 144; bij RELAND ſtaat 104, en zijne berekening ſluit daarmede, doordien MOHAMMED, volgens dezen Hoogleeraar, aan SETH 50 Openbaringen toeſchreef. LOTZE gewaagt maar van 5 aan genoemden Aartsvader, en, bij optelling der ſom, komt men bij hem niet hooger dan tot 59. Trouwens 59+50—5 (die, namelijk, voor SETH) =104, zoo als het ook RELAND heeft.

(*) Volgens de Verhandelingen, geplaatst en bekroond bij TEYLER's *Godgeleerd Genootſchap*, D. V.

(†) Men leze 's mans *Regtsgeding over het ontkennen der H. Drieëenheid voor den Opperpriester* DE REDE, bl. 40 env.

meer vindt men daarover in de *Bijdragen*. Wij, verpligt om zijnen arbeid te doorlezen, waarmede hij in zoo verre doel trof, dat het Genootſchap hem daarvoor het *zilver* toewees, hadden nog al veel aangeteekend, dat ten bewijze dienen kon, hoezeer hij in woorden ſtruikelt, en al te ligtzinnig, in voordragt van zaken, zich zwaait naar den toon van *Duitſche* Godgeleerden, die op een *myſtiek* gevoel meer prijs ſtellen, dan op een koelzinnig oordeel en welgegronde overtuiging des verſtands. Zoo wraakt hij *het geheugen-geloof*, als ware er een ander mogelijk, dat *niet* op kennis en zekerheid van daadzaken rust, (Hebr. XI: 1.) Zoo ſpreekt hij van *bevinding*; en veroorlooft zich meermalen, de H. S. aan te halen naar luim of willekeur van een ſpelend vernuft, niet volgens den zin, dien eene goede uitlegkunde en het verband der plaatſen aanwijst of veroorlooft. o! Mogt hij voortaan, na deze nu behaalde *zilverkroon*, ruste geven aan zijne vlugge pen en verbeelding! Want waarlijk, ſchoon hij ook bevorens als uitgever van eigene *Leerredenen* optrad, wij raden hem, voortaan niet meer in het *openbaar* te willen pralen. Liever benaarſtige hij zich om waarlijk nut te ſtichten in zijnen vergeten kring, ja ook opzettelijk eens ter ſchole te gaan in de werken van eenen JOANNES STINSTRA, dat ſieraad van het Genootſchap der Doopsgezinden, vooral om deszelfs vermaarden *Brief tegen de Geestdrijverij* te overpeinzen; want daartoe vreezen wij in zijne *gemoedelijkheid* eenige overhelling te ontwaren.

Het Christendom en de oudſte Godsdienſten van het Oosten; of over den zamenhang van onderſcheidene Oosterſche godsdienſtige begrippen en woordklanken met dergelijke bij de Westerſche Volken, hoofdzakelijk met betrekking tot Joden- en Christendom en de wijsgeerige Stelſels der Wijzen van Griekenland. Naar het Hoogduitsch van J. A. L. RICHTER, *Conrector aan de Hertoglijke Hoofdſchool te Desſau. Te Nijmegen, bij*

G.

G. J. van Goor en Zoon. *In gr.* 8vo. *XVI en* 472 *Bl.*

Wanneer Recenſent een werk, uit eene andere taal in onze Nederlandſche overgebragt, in handen komt, wil hij, natuurlijk, weten, om wat reden men hetzelve vertaald hebbe; en gewoonlijk vindt hij, in eene voorrede van den vertaler, iets, het moge dan gegrond of ongegrond zijn, tot aanbeveling van het werk. Voor het werk, dat wij thans ter recenſie bij ons hebben liggen, heeft de onbekende vertaler geen enkel woord gevoegd, om de reden van zijne onderneming op te geven. Wat mag dan toch die reden wel geweest zijn? dachten wij bij onszelven. Zou het ook eene boekverkoopers *ſpeculatie* zijn, die op eene waarſchijnlijke winstberekening rust? Dan, de inhoud en voordragt van het werk is niet zoodanig, dat eene vertaling van hetzelve veel voordeel beloven kan. Het ſchijnt dus, dat iemand, der Hoogduitſche tale magtig, zoo zeer met het werk is ingenomen geworden, dat hij het heeft willen vertalen, en een' drukker gevonden heeft, dien hij tot zijne eigene gevoelens heeft weten over te halen: want dat en een vertaler en een boekhandelaar zich zouden hebben kunnen vereenigen, om zulk een werk onder het oog van het Nederlandsch publiek te brengen, alleen met oogmerk om eene proeve te geven van de zonderlinge en aanſtootelijke wijze, waarop men in het naburig Duitschland den geopenbaarden Godsdienst behandelt, en aan denzelven, met eene geleerde en voor den kenner beſpottelijke opgeblazenheid, eenen ſlechts menſchelijken oorſprong toeſchrijft; dit kunnen wij noch aan onszelven, noch aan iemand anders diets maken. Althans men had veel beter gedaan, om dit werk *niet* te vertalen; en wij twijfelen, of er onder die genen, die in ons land het Hoogduitsch verſtaan, (en voor de zoodanigen was in allen gevalle de vertaling overbodig) wel velen zullen zijn, die eenig behagen in hetzelve ſcheppen. — Volgens dit werk, is in de godsdienſtige begrippen van Indië, Perzië en Egypte niet alleen eene aanmerkelijke overeenkomst te vinden met de wijsgeerige ſtel-

ſels der Grieken, maar ook zelfs met den Joodſchen, en inzonderheid met den Christelijken Godsdienst; welke overeenkomst, echter, of zeer ver gezocht is, of niets bewijst, en ook grootendeels op woordſpelingen en mystieke uitleggingen berust. Voorts wordt, onder anderen, de leer der zielsverhuizing als zeer aannemelijk en gerustſtellende voorgedragen, en het leerſtuk van den Meſsias bij de Joden en van eenen Verloſser des Menschdoms bij de Christenen verzekerd in verband te ſtaan met verſcheidene denkbeelden in het Oosten. — Het algemeen beloop van het werk komt hierop neêr: In het Jodendom was van de oorſpronkelijke zuiverheid der godsdienſtige denkbeelden ſlechts eene bloote ſchaduw overig gebleven. Vóór 1800 jaren had er onder de volken een dergelijke toeſtand plaats als ten tijde van LUTHER; eene kriſis, in welke de Goddelijke Voorzienigheid Jezus van Nazareth deed opſtaan, een' man van den hoogſten geest, die de aloude leer, door God bij de ſchepping in 's menſchen harte gegrift, begreep, en zijnen toehoorderen duidelijk wist te maken; en de natuurkracht, waardoor hij werkte, is dezelfde, die in onzen leeftijd onder den naam van *Magnetismus* weder ontdekt is, en die door Jezus, dat verhevene *ideaal* der menschheid, in de hoogſte mate is uitgeoefend, en door hem aan zijne Apostelen medegedeeld. — Dat heet eerst *helderziende* of *clairvoyant* zijn in de zaak van den Godsdienst! Of liever, om in hetzelfde beeld eenigzins te blijven, het zijn verwonderlijke grillen en droomen van eenen ſlaapwandelaar, welke door den verſtandigen, die waakt en bij zijne kennis is, met medelijden en verontwaardiging beſchouwd worden.

Jezus leeft en wij zullen leven! Of het XVde Hoofddeel van den Iſten Brief van den Apostel Paulus aan de Corintheren tot een Leesboek voor Christenen bewerkt, door T. E. MEBIUS, *Predikant te Beers en Jellum. Te Leeuwarden, bij* J. W. Brouwer. *In gr.* 8vo. *VIII en* 356 *Bl.*

Onder alle die waarheden van het Christendom, die het meest

meest geſchikt zijn, om den mensch zijn' verheven' aanleg te doen gevoelen, hem zijne aardſche loopbaan met moed te doen betreden, en hem aan zijne gewigtige pligten ſteeds te doen beantwoorden, behoort, voorzeker, in de eerſte plaats, de allerbelangrijkſte leer van een nieuw leven, tot hetwelk wij hopen uit den dood te zullen opgewekt worden. Het is niet de afgetrokkene en voor den zinnelijken mensch min bevattelijke leer van de onſterfelijkheid der ziel, van eene verplaatſing in de wereld der geesten; maar eene leer, volkomen overeenſtemmende met de zamengeſtelde natuur des menſchen, en met deszelfs ware behoeften. Deze leer moge door ſommigen verkeerd worden voorgedragen, en wat al te zinnelijk voorgeſteld; door anderen moge zij, veelal uit hoofde van die verkeerde voordragt, beſtreden worden, vermits, door den gedurigen omloop van de ſtoffelijke beſtanddeelen der menſchelijke ligchamen, ieder mensch onmogelijk zijn geheel ligchaam weder kan verwachten: ſoortgelijke zwarigheid treft de voordragt van den diepdenkenden Apoſtel niet, die het toekomſtig ligchaam, als voortſpruitende uit eene verborgene kiem, beſchrijft, die niets heeft van al wat tot verrotting overgaat, en uit welke een onverderfelijk ligchaam zal voortkomen. Deze zoo ſchoone en zoo aannemelijke leer wordt, in het XVde Hoofdſtuk van den eerſten Brief aan de Corinthers, zoo duchtig bewezen, zoo krachtig verdedigd, zoo heerlijk ontwikkeld, en zoo opbeurend en aanmoedigend aangewend, dat het, in onze dagen, wel der moeite waardig was, om, tot leering en ſtichting der Christenen, dat Hoofdſtuk, te bewerken. Of, echter, de Eerw. MEBIUS genoegzaam berekend was, om zoodanig werk, overeenkomſtig de behoefte onzer dagen, te leveren, zouden wij, de geheele inrigting van dit zijn onderhavig boek in aanmerking nemende, eenigzins kunnen betwijfelen. Maar de man heeft de beste oogmerken gehad, en geleverd, wat hij kon: en wij twijfelen niet, of velen zullen door dit zijn boek geleerd en geſticht worden. Intuſſchen zijn wij bij onszelven overtuigd, dat hij nog meer nut zou heb-

ben kunnen doen, indien hij de kortheid beter betracht hadde. Wij weten wel, dat, reeds in de vorige eeuw, de Hoogleeraar in de Godgeleerdheid, GERDES, te *Groningen*, alléén over de verklaring van dat Hoofdſtuk, zestien Disſertatiën onder zich heeft laten verdedigen, die, uitgegeven, te zamen een dik boekdeel in 4to uitmaken. Dan, in een Volksboek, tot ſtichting voor Christenen geſchreven, moet alle zweem van omſlagtigheid en alle noodelooze uitweiding vermeden worden. De Heer MERBIUS is, over het geheel genomen, veel te wijdloopig. Dit hebben wij reeds op bl. 326 der *Letteroeff.* voor 1821 opgemerkt, bij de korte recenſie van de 21 eerſte Pſalmen, door hem ter ſtichting van Christenen bearbeid: en, daar hij, in het naberigt op zijn tegenwoordig werk, het vervolg van zijn werk over de Pſalmen heeft aangekondigd, wenſchen wij, dat hij de kortheid en bondigheid beter betrachten zal.

Katholijke Gebeden en Godsdienſtige Beſpiegelingen voor den beſchaafden ſtand van het Vrouwelijk Geſlacht. Naar het Hoogduitsch. Te Utrecht en te Leyden, bij G. Banning *en* J. W. van Leeuwen. 1821. *In kl.* 8*vo.* 215 *Bl.*

Wat zullen wij van dit boekje zeggen? Prezen wij het, dan, vreezen wij, zou juist onze lof hetzelve minder doen gebruiken door het publiek, voor hetwelk het eigenlijk beſtemd is; en keurden wij het af, zoo zou juist die afkeuring eene ſterke aanbeveling zijn. Het best is, dat wij dan eenvoudig referenten zijn. Het is een *Gebeden- en Stichtingboek*, zegt het voorberigt; en de opgave van den inhoud ſtrekte ten bewijze, dat het werkje aan dezen titel beantwoordt. Het bevat, 1) een *Ochtend-* en een *Avondgebed;* voorts *Chriſtelijke Overdenkingen tot ſtichting*, over de vrouwelijke waarde, — beſtemming. — God onzigtbaar en toch tegenwoordig, — van eeuwigheid liefde en onveranderlijk. — Reinheid van hart en

en levenswandel. — Gods vermaningen. Het Christelijk vertrouwen tot God. — De zegeningen eens Christelijken gebeds. 2) *Gebeden gedurende de H. Mis;* hier acht in getal. 3) *Christelijke boete*, ter voorbereiding, — gewetensonderzoek, — berouw en bekeeringsvoornemen. — Vóór en ná de biecht, en vóór en ná de Communie. 4) *Op de voornaamſte Feestdagen des Heeren;* zes in getal. 5) *Op die der H. Maagd Maria;* hier hebben wij er zeven. 6) Eindelijk, *Gebeden voor onderſcheidene omſtandigheden.* Eene jongedochter, — huisvrouw, — moeder. — Bij het ſterven van een kind. — Eene weduwe, — in verzoeking, — in droefheid. — Een kranke in eenen ſlapeloozen nacht. — Chriſtelijke gewaarwordingen bij graven. — Algemeen dagelijksch gebed.

Taal, ſtijl en ſpelling dragen, over het geheel, onze goedkeuring weg. Wij mogen niet meer zeggen; want de bedenking, die wij opgaven, moet ons terughouden. Of *wij* Protestanten den inhoud en doorgaanden toon goedkeuren, moge dan een raadſel blijven; genoeg, ja alles doet de verklaring van J. CRAMER, Aartspriester van Holland, Zeeland en Westvriesland, af, welke zegt, dat dit boekje hem *voorkomt* (een Priester der *onfeilbare* Kerk moest toch *feilbaar* ſpreken, dunkt ons) *niets te behelzen tegen de Leer en goede Zeden der H. Kerk.* Dus kan het de Roomschgezinde gerust gebruiken. Den Protestant, die meenen mogt, dat de Roomschgezinden intusſchen overal tot gebeden en overdenkingen geheel in dezen geest worden opgeleid, raden wij, in de Roomſche kerken nu en dan eens te luisteren en rond te zien; en hij lette bij dit boekje vooral ook op hetgeen hij *niet alzoo* gelooven en medebidden kan, opdat hij hier of daar het *timeo Danaos etiamſi dona ferentes* niet uit het oog verlieze.

Aanwijzing van uitlegkundige Schriften, zoo over den geheelen Bijbel, als over bijzondere gedeelten van denzelven. IIIden Deels 2de Stuk en IVden Deels 1ſte en 2de Stuk. Te Amſterdam, bij W. Brave, *In gr.* 8*vo.* 216, 363 *en* 252 *Bl.*

Wij moeten op nieuw hulde doen aan 's verzamelaars naauwkeurigheid, welke wij, onder anderen, bijzonder opmerkten in eene opgave der ſchrijvers over het leven van Paulus en zijne verrigtingen als Apostel. Met genoegen zagen wij ook, onder de ſchrijvers over alle, of de meeste, Brieven van Paulus, aangewezen PIERRE DE LA'UNAY, *Paraphraſe ou Expoſition ſur les Epiſtres de St. Paul, Charent.* 1650. Dit is wel een zeer oud, bij velen onbekend boek; maar het bevat veel meer goeds en bruikbaars, dan vele nieuwere. Jammer is het, dat het zoo zeldzaam voorkomt. Met deze ſtukken is dan het werk compleet, waarvan wij van tijd tot tijd een voordit letterkundig Tijdſchrift toereikend verſlag gegeven hebben. Wij zouden bij de overige ſtukken mogelijk nog wel hier en daar eenige ſchriften kunnen voegen. Dan, indien de vlijtige verzamelaar zijne, in het voorberigt, voor het 2de deel geplaatst, beloofde bijvoegſelen nog voornemens is te geven, twijfelen wij niet, of het voornaamſte van hetgeen wij nog zouden kunnen opgeven, ja zelfs veel meer dan dat, zal zijner oplettendheid niet ontglippen. Wij wenſchen hem geluk, dat hij de laſtige taak, die hij op zich genomen had, zoo goed volbragt heeft. Voor het laatſte ſtuk is de lijst der inteekenaren geplaatst. Deze zijn zoo talrijk niet, als wij gedacht hadden. Dan, wij vermoeden, dat, nu het werk volledig is, er veel meer liefhebbers zullen zijn. Velen zijn toch met het gemak gediend, en voor den werkzaamſten geleerde zelv' kan dit werk zijn nut hebben.

Het

Het zamenſtel der Gewrichten beſchouwd in deszelfs gezonden en ziekelijken toeſtand, gepaard met eene korte ſchets van die zoo belangrijke als veel voorkomende Gewrichtsziekte, Arthrocace genaamd, met de daartegen te pas komende aanwending van het gloeijend ijzer. Naar het Hoogduitsch van den Hoogleeraar J. N. RUST, *te Berlijn. Te Amſterdam, bij* L. van Es. *In gr.* 8vo. *IV en* 56 *Bl.*

De ontwrichting, door inwendige oorzaak, of ziekte en ontaarding van het gewricht of een der daartoe behoorende deelen, behoort onder de meest gewone ziekten van onzen tijd. De beroemde RUST heeft daarover reeds voorlang een zeer lezenswaardig werk in 't licht gegeven, waarvan de verdienſtelijke Amſterdamſche Heelmeester TIMONS hier een kort verſlag levert, echter het theoretisch gedeelte alleen betreffende, voornamelijk om de gronden te ontwikkelen, waarop zijne aanwending van het brandijzer in deze kwaal ſteunt. Hetzelve moet als een doordringende prikkel en tevens als een afleidend middel werken, wanneer, het eerſte of ontſtekingstijdperk voorbij zijnde, er reeds werkelijk ontaarding in het gewricht plaats heeft. De voordeelen van dit brandmiddel boven de bijmiddelen worden vervolgens opgegeven, alsmede de voorzorgen, welke men bij deze geneeswijze moet in acht nemen. Bij dit alles bepaalt zich de Schrijver niet tot de gewrichten in 't algemeen, maar treedt ook in die bijzonderheden, welke deze ziekte in de verſchillende gewrichten vertoont.

Het ſtukje wordt door eene belangrijke waarneming van den Nederlandſchen verſlaggever beſloten, zoo als hij het ook door eene algemeene beſchouwing der gewrichten in den gezonden en zieken ſtaat opent. Hierbij heeft hij echter zijn onderwerp niet ſcherp in 't oog gehouden, maar zich wat veel aan geheel onnoodige afwijkingen ſchuldig gemaakt, b. v. over planten- en dierlijk leven, zamen-

mengeſteldheid van het menſchelijk ligchaam, meerdere volmaaktheid in zintuigen en bewegingswerktuigen, enz. Van ſtijl en taal zeggen wij niets, dewijl TIM die zelf met geen zeer gunſtig oog beſchouwt. Het is echter jammer, dat het werkje, in dit opzigt, en ten aanzien van de *logiſche* behandeling, niet wat meer beſchaafd is; dan zouden de belangrijke zaken, die het bevat, in een helder licht zijn voorgekomen.

Beſchouwing van den tegenwoordigen Oorlog tusſchen de Grieken en de Turken, door een' Griek. Uit het Fransch vertaald. Te Amſterdam, bij J. C. van Kesteren. 1821. *In gr.* 8vo. 95 *Bl.*

Griekenland en Engeland, in het tegenwoordig tijdsgewricht, ſtaatkundig beſchouwd. Te Deventer, bij A. J. van den Sigtenhorst. 1822. *In gr.* 8vo. 16 *Bl.*

„ De tijd doet valſche gevoelens verdwijnen, doch hij „ bevestigt de uitſpraken der Natuur!" dus ſprak eens *Rome's* grootſte Wijsgeer en Redenaar; en de tijd heeft doen zien, dat ook deze uitſpraak die der Natuur en waarheid was. De groote waarheden van Gods beſtaan, voorzienigheid, en de onſterfelijkheid, zijn zoo oud, en nog zoo algemeen en uitgebreid, als de wereld. De leer van 's menſchen verhevene waarde, alleen door eene behoorlijke vrijheid te verkrijgen, is wel meer het kind der beſchaving, maar heeft toch ook gebloeid, zoo dikwijls en waar echte beſchaving immer ten troon klom. Eenmaal te *Athene*, te *Rome*, en naderhand in ons gelukkig Vaderland zoo wel, als te *Londen* verkondigd, heeft zij zich thans wijd en zijd over de oude en nieuwe Wereld verſpreid, en heerscht in de *Spaanſche* en *Amerikaanſche* Rijken van FILIPS DEN II, gelijk in het geheele Westelijke *Europa*, in ſpijt van die haar haten. Zij is thans, mag men zeggen, op het algemeene gevoelen van *Europa* gegrond, en voortaan onuitroeibaar. Doch geen groo-

grooter en voor de menschheid ſtreelender verſchijnſel heeft zich daarvan opgedaan, dan de opſtand der vierhonderd jaren lang verdrukte *Grieken*, waar het tevens de belangen der vrijheid, der menschheid, der beſchaving, en van den Godsdienst gold. Ook heeft geene zaak bijkans immer zulk eene groote en algemeene belangſtelling opgewekt. Alle harten in ons werelddeel kloppen voor de zaak der verdrukte *Grieken*, met uitzondering van eenige verbasterde aterlingen, bij welken de ſtaatkunde alle menſchelijk gevoel heeft uitgedoofd, of van enkele beklagenswaardige miltzuchtigen, welken de Ouden naar *Anticyra* zouden gezonden hebben. En, ſchoon de worſteling reeds een jaar geduurd heeft, is echter de geestdrift voor dezelve niet in het minst af-, maar veeleer toegenomen. Doch, hoezeer men in het algemeen met de zaak bekend moge zijn, de afgelegenheid, en de vrij natuurlijke onverſchilligheid, die men tot hiertoe omtrent een Volk betoonde, hetwelk men zich verbeeldde, dat het ijzeren juk der wreedſte Barbaren met zeker welgevallen droeg, althans die Barbaren de voeten lekte, en zich door bedriegerij voor onderdrukking ſchadeloos ſtelde, — deze onverſchilligheid belette veelal de nadere kennis aan bijzonderheden, welke onze deelneming aan de heilige zaak der *Grieken* nog hooger opgevoerd, onze verfoeijing tegen de tirannij van den *Sultan*, en de ſchandelijke rol zijner hem waardige CHRISTELIJKE *Hooge* Bondgenooten, nog meer verſterkt zouden hebben. In het aangekondigde boekje, No. 1, worden ons die bijzonderheden medegedeeld door iemand, die der zake allezins kundig ſchijnt. Er worden ons hier verborgenheden der ongeregtigheid opengelegd, die het onbegrijpelijk doen voorkomen, hoe eene ſtaatkunde, doller en onmaatſchappelijker dan die van NAPOLEON, (welke zich ten minſte van zijne oogmerken rekenſchap geven kon) de *Turken* met de teederſte belangſtelling voorſtaat, opdat het Oostelijk *Europa* van jaar tot jaar meer ontvolkt, en eindelijk tot eene woestijn worde. Zoo klaar als de dag wordt hier

hier betoogd, dat de *Turken* niet zoo zeer eene geregelde, gevestigde Natie, als een *leger* zijn, dat zich, ter vestiging van het *Islamismus* en deszelfs gewone medgezellen, *Despotismus*, verdrukking, verarming, ontvolking en domheid, in de ſchoonſte landen van *Europa* heeft nedergeſlagen. „ Het (*Turkſche*) Volk begrijpt niet, dat „ er goede orde kan plaats hebben, zonder dat de man, „ met een regterlijk gezag bekleed, door benlen vergezeld worde. Hij (het) herkent de meerderheid van een' „ Regent aan den ſchrik, die alom zijne ſchreden volgt, „ en aan het getal der hoofden, die hij, ter voldoening „ aan zijne grilligheid, vallen doet..... Het is onder „ de *Turken* aangenomen, dat de *Sultan dagelijks veertien menſchen kan ombrengen, zonder dat het geoorloofd zij, de minſte twijfeling aan zijne regtvaardigheid te doen blijken* (*). Elk mensch, die door het „ Gouvernement wordt ter dood gebragt, wordt geacht „ de misdaad van gekwetſte majesteit begaan te hebben, „ en dien ten gevolge behooren zijne goederen, volgens „ regt, aan de Keizerlijke ſchatkist. Het gebeurt ook al„ toos, dat men begint met eén' mensch ter dood te „ brengen, om vervolgens het regt te hebben, hem uit „ te plonderen," (bl. 10, 11.) De *Turken* kennen (althans in *Europa*) weinig burgerlijke bedrijven: de *Christenen* zijn, in den volkomenſten zin, hunne *Heloten*, (men kent deze ſlaven der oude *Spartanen*) die in het zweet huns aanſchijns hunne luije Meesters moeten voeden en verrijken. Van een *finantieel* ſtelſel hebben de *Turken* zoo min eenig denkbeeld, als van eenigen anderen tak der Staatshuishoudkunde. De vreemdeling betaalt niet meer dan 2 of 3 percent inkomende of uitgaande Regten; de onderdanen van 10 tot 15. Het heillooze *Fatalismus* der *Turken* ſchijnt de pest in die landen te zullen vereeuwigen, waaruit zij meer dan een millioen men-

(*) Dit is in zes jaren bijkans het dubbele getal der ſlagtoffers van ALVA, in denzelfden tijd in *Nederland* om hals gebragt!

menſchen weggeſleept heeft. (*Oostenrijk* ſchijnt wel beluſt, die ramp gedurig zijne grenzen te zien bedreigen, waardoor kostbare Quarantaine-inrigtingen noodzakelijk worden.) De *Turken* ſchijnen onvatbaar voor alle kunde en letteren (*): tweemaal hebben zij de beſchaving verſtikt; eerst die der *Abaſſiden* in *Bagdad*, en daarna die der *Grieken* in *Konſtantinopel* en op het Schiereiland. De tegenwoordige *Sultan*, onder anderen, (die nog niet eens een monſter onder de monſters is) heeft zijnen broeder en eenige zijner kinderen doen worgen, zijne getrouwſte dienaars onthoofden, en in vijftien jaren driemaal de munt-ſpeciën veranderd, (zekerlijk verlaagd, om zich van de voordeelen daarvan te bedienen.) De godsdienſtige voorregten der *Christenen* zelfs, hoezeer door den woesten veroveraar van *Konſtantinopel*, MOHAMMED II, (hier bij eene drukfout MUSTAPHA II genoemd) gewaarborgd, worden dagelijks geſchonden. Meermalen is de voorſlag, om *alle de Grieken* te vermoorden, ter bane gebragt.

Dit zijn de daadzaken, die in het eerſte gedeelte van het onderhavige ſtuk worden medegedeeld. Daarop begint eene regtvaardiging van den opſtand, dien men voorál niet met de laatſte opſchuddingen in *Italiê* moet gelijkſtellen. Wij gaan dezelve met ſtilzwijgen voorbij, daar zulks (ook volgens den Schrijver zelven) niet meer bewijs behoeft dan het licht op den middag; ook zullen wij den Schrijver niet volgen in de opgave der onderſcheidene Volken, die *Europeesch Turkije* bewonen, welke wij niet als echt zouden durven mededeelen, daar ten minſte het getal der *Grieken* in *Klein-Azië*, op 2 millioen, te ruim is opgegeven, en de kusten van dat gewest *niet* voor het *grootſte gedeelte* door *Grieken* bewoond zijn; liever gaan wij over tot de niet onbelangrijke bijdragen nopens de geſchiedenis van het eerſte ontſtaan des opſtands. Prins

HY-

(*) Men moet nogtans de langé en ſchitterende Regering van SOLIMAN II, veroveraar, wetgever en letterminnaar, uitzonderen; doch ook deze was een beul zijner eigene kinderen.

MYPSILANTI, een edele *Grick*, vele van wiens bloedverwanten door de *Turken* vermoord zijn, schijnt uit louter vaderlandsliefde te hebben gehandeld; doch het oogenblik der uitbarsting (die voor 't overige reeds lang schijnt voorbereid geweest te zijn) werd door de omstandigheden bepaald. Eensdeels waren de *Grieken* ten hoogste verontwaardigd, dat de *Engelschen* de laatste, kleine schuilplaats der onafhankelijkheid, *Parga*, waarop zij niet eens regt hadden, aan den tiran ALI-*Pacha* verkochten; ten andere waren zij met reden gebelgd, dat de *Turken*, in weerwil van verdragen en beloften, de Kerken van vier gewezene *Venetiaansche* steden in Moskeën veranderden; ten derde schonden de *Turken*, na hunnen eersten voorspoed tegen ALI-*Pacha*, hunne gedane belofte, om de *Grieken* in het bezit der eigendommen te herstellen, waarvan die dwingeland hen beroofd had. Terwijl dus de verbittering over de telkens aangroeijende verdrukking, op een oogenblik, waarin *Europa* het zoo veel belovende HEILIGE *Verbond* gesloten had, den hoogsten trap bereikte, bood ALI-*Pacha*, die, in weerwil zijner dwingelandije, door taal, zeden en afkomst, (hij was een *Albanees*, en geen *Turk*) den *Grieken* nader stond dan de tiran te *Konstantinopel*, hun alle zijne onmetelijke schatten te hunner bevrijding aan. Dit lokaas was, in hunnen toestand, onweêrstaanbaar; zij vatteden de wapenen op, waartoe hun ook in den jongsten tijd, door herhaalde tergingen, overvlocdige reden gegeven was, doch behandelden de *Turken* nog volgens het Regt der Volken, althans in *Morea*, en beloofden hun bescherming, indien zij zich stilhielden. De *Turken* hebben zulks beantwoord met den moord aller *Grieken*, overal waar zij die konden meester worden, en eindelijk met de ongehoorde gruweldaad, (die regt eigenlijk eene opzettelijke terging aller *Christenen* van alle denkwijzen schijnt) het ophangen van den Patriarch van *Konstantinopel*, (die bij de *Griekſche Christenen* zoo veel is als de Paus bij de *Roomschgezinden*) met zijne geheele Geestelijkheid, op den gedenkdag van CHRISTUS' opstanding. Dit was een bewijs, dat

geen

geen *Griek* hoegenaamd zijn leven meer veilig was, en dus het ſein tot eenen *algemeenen* opſtand, zoowel der eilanders als der *Moreaten*, *Livadiërs*, *Theſſaliërs* en *Macedoniërs*. De *Serviërs* zijn door kuiperijen van *Oostenrijk* onder bedwang gehouden; en door datzelfde verraderlijke middel is ook de edele HYPSILANTI van zijne ſtrijdgenooten in het oogenblik der beſliſſing verlaten, en wordt thans, (even als weleer de edele TOUSSAINT L'OUVERTURE door BUONAPARTE) met ſchending van het Regt der Volken, in eene *Oostenrijkſche* vesting opgeſloten gehouden. Maar de mannen van den *Peloponneſus*, van *Hydra*; *Samos* en de andere eilanden, de *Theſſaliër* ODYSSEUS, en de edele broeder van den mishandelden Held, houden nog vol; het roof- en moordhol *Tripolitza* is zelfs in handen der *Grieken* gevallen; (de *Oostenrijkers* en *Engelſchen* maken, met geveinsde menſchenliefde, een geweldig misbaar om de *Turken*, die daarbij zijn omgekomen, en die zekerlijk geen tiende gedeelte der vermoorde *Grieken* bedragen) *Korinthe*, *Pylos* en *Monembazia* zijn in hunne magt; — in weerwil aller *Machiavellistiſche* kunstjes, zal *Rusland*, op het uiterſte getergd, den heiligſten Oorlog, die immer gevoerd werd, *moeten* beginnen, en de Menschheid en het Regt zullen zegepralen!

Maar waarom toch zoekt *Engeland*, door de laagſte middelen, den Oorlog, ten geheelen bederve der *Grieken*, tegen te werken, en de *Turken* tegen hen bij te ſtaan? — Dit wordt in No. 2 kort, maar duidelijk, uiteengezet. Het is opgeſteld ter gelegenheid van een ſtukje in den *Recenſent ook der Recenſenten*, waarin men het vertrouwen te kennen gaf, *dat de vrijheidlievende Britten de ſlavernij van een ongelukkig Volk niet zouden willen vereeuwigen.* De ongenoemde Schrijver van het opſtel, *Griekenland en Engeland*, denkt zoo gunſtig niet over die Heeren. Hij weet wel, dat zij de vrijheid *ten hunnent*, maar nergens elders, begeeren, en herinnert zeer gepast aan hunne handelwijze met ons in de 17de Eeuw. (Hij had er de gruwelen tegen de ongelukkige *Hindoes*, tegen hun-

ne *Amerikaanſche* broêderen, tegen de *Deenen*, wier vloot zij als openbare Roovers hebben weggehaald, enz. enz. wel kunnen bijvoegen.) Te regt worden zij *de Karthagers van onzen tijd* genoemd. De *belangen der menschheid* komen bij hen dus niet in aanmerking. Maar zij hebben zich, vooral ſedert 1798, eenen overwegenden invloed op de *Turken* weten te verſchaffen, waar zij niet alleen de *Franſchen*, maar ook ons, van alle markten bijna verdrongen hebben. De *Turken*, nu, zijn traag, en zullen van hun heerlijk land en voortreffelijke havens geene partij trekken. De *Grieken*, daarentegen, een reeds zeer handeldrijvend Volk, (men denke aan de menigte ſchepèn van het kleine eiland *Hydra*, die in een oogenblik als oorlogſchepen bemand zijn) zouden, als een onafhankelijk, magtig Volk, in het bezit der Oostelijke kusten, den *Engelſchen*, zoo al geene vrees voor hun *Oostindisch* Rijk inboezemen, (hetwelk de Schrijver misſchien wat te ver trekt) althans hunnen *Levantſchen* handel geducht kunnen benadeelen door eene *Akte van Scheepvaart*, in den ſmaak der *Engelſchen* zelven. (Zoo als de waard toch is, vertrouwt hij zijne gasten!) En dit is reden genoeg, om de *Turken* tegen de *Grieken* te doen ondersteunen.

Beide Schrijvers, met wier goede gezindheden wij volkomen inſtemmen, wenſchen de herſtelling van het geheele, onafhankelijke *Griekſche* Rijk. Wij hopen van harte, dat de voortreffelijke WITTGENSTEIN met zijn heldenzwaard eerlang dien wensch vervullen, en het kruis op de tinnen van *St. Sophia* mag planten!

Bijdragen tot de Geſchiedenis der Wetenſchappen en Letteren in Nederland, door JOHANNES PIETER VAN CAPPELLE. *Te Amſterdam, bij* J. van der Hey. 1821. *In gr.* 8*vo.* 298 *Bl.*

De Hoogleeraar VAN CAPPELLE, de Wetenſchappen en Letteren te zamen vattende, levert ons hier proeven

van

van zijne bekende zucht voor het opdelven en geſchiedkundig navorſchen van hetgeen in vroeger tijd in Wis-, Natuur- en Werktuigkunde is verrigt, gepaard met ſoortgelijke ſtalen, meer betrekking hebbende tot zijn tegenwoordig vak van onderwijs, Hollandſche Taal- en Letterkennis. Trouwens, het is alles vaderlandsch, niet Oud-Grieksch of Romeinsch, wat hier voorkomt; en in STEVIN, den eerstbehandelden van zeven perſonen, onder negen verſchillende onderwerpen, vereenigen zich de zoogenoemde praktiſche Wijsbegeerte en Letteren.

Men kent zoo wel de navorſchende vlijt, ſchranderheid en goed oordeel van den geleerden Schrijver, als zijnen gemakkelijken en aangenamen ſtijl, en verwacht dus, met reden, niets gewoons en dagelijkschs van deze Bijdragen. Doch het ſpreekt van zelve, dat, bij de verſcheidenheid der ſtoffe, aan allen niet alles evenzeer zal behagen. In het voorgelezene bij onderſcheidene Maatſchappijen moge dit al eens minder hinderen, omdat hier altijd een zeker doel van algemeen aangenaam en belangrijk onderhoud moest beſtaan; in de Bijlagen, achter verſcheidene Verhandelingen gevoegd, was die hinder, zonder verwaarloozing der grondigheid en van het geheele oogmerk der uitgave, niet wel te vermijden.

Men heeft, vooreerst, groote verpligting aan den Heer VAN CAPPELLE voor zijne uitvoerige behandeling der verdienſten van STEVIN; een man en vaderlander, zeker niet zoo bekend als hij behoorde te zijn, de leermeester en vriend van onzen grooten Veldheer Prins MAURITS, en niet min zelfſtandig denker in vele ſtukken, tot taal- en letterkunde betrekkelijk, dan groot en oorſpronkelijk in de wis- en werktuigkundige wetenſchappen. Wij wijzen den liefhebber van zeldzame en ſchrandere uitvindingen, onder anderen, op zijne zeilende wagens, omtrent welker waarachtig beſtaan en voortreffelijke werking hier geen twijfel overblijft; ſchoon ons anders nog al zwarigheden tegen de mogelijkheid voor den geest komen, en de ondervinding van derzelver ongepastheid voor eigenlijk en doorgaand gebruik, even als

van alle die latere uitvindingen, bij welke men zonder paarden of andere trekbeesten veilig en snel over den weg zou rijden, zelfs geen spoor van dit verschijnsel, buiten de beschrevene geschiedenis, schijnt te hebben nagelaten. De man van letteren, daarentegen, zal zich in zijnen lof der vaderlandsche taal, en hare geschiktheid om alle wetenschappen daarin te behandelen, mogen verlustigen.

Niet minder danken wij den Hoogleeraar voor zijne geschiedenis van CORNELIS DREBBEL; een wonderman, zoo als alle eeuwen en landen nu of dan hebben opgeleverd, over wien het oordeel der tijdgenooten reeds zoo onzeker en tegenstrijdig is, dat het althans den nakomeling bezwaarlijk vergund wordt, daaromtrent iets zekers aan het licht te brengen. Het vreemde en verbazende blijft intusschen ligtelijk langst in de geheugens hangen; waarentegen echter de zoodanigen, die omtrent alles vreemds en nieuws volstrekt ongeloovig vallen, met dergelijke overleveringen slechts lagchen. Inderdaad, wanneer wij dit Artikel in het, anders zeer wel geschreven, werk, *Geschiedenis van beroemde, meest Nederlandsche Mannen en Vrouwen*, nazien, dan kunnen wij niet nalaten te meesmuilen over de mirakels, daar maar zoo plat heen verteld, alsof er niets wonders achter stak. De Heer VAN CAPPELLE, daarentegen, heeft naauwkeurig en grondig onderzocht; en al verspreidt hij dan ook geen vollen dag over deze duistere personaadje, al weet men bij het slot nog niet, of hij bijna een bloote kwakzalver en windmaker, dan inderdaad een schrander, schoon grillig en niet eigenlijk geleerd, vernuft zij geweest; de weg tot nadenken en verder opsporen is althans gebaand, en men staat niet meer zoo geheel verbaasd over het verhaal te kijken.

In het stuk over de wiskundige verdiensten van Prins MAURITS, een gevolg van des Schrijvers doorbladeren van STEVIN's werken, leeren wij dezen Vorst in een belangrijk daglicht kennen, begrijpen daardoor te eer, hoe hij zulk een groot krijgsman zij geworden, en verheu-

heugen ons over de nieuwe ſtof en aanleiding, om onzen doorluchtigen Koningsſtam te bewonderen.

Over den invloed der Hollandſche Letterkunde op de Hoogduitſche, in de zeventiende Eeuw, is het opſchrift des volgenden ſtuks, waarmede wij, voor eene poos, als op eenen anderen grond worden verplaatst. Hetzelve is zeker belangrijk; inzonderheid voor zoo velen onder onze landgenooten, als met de geſchiedenis der Letteren min bekend zijn. OPITZ en verſcheidene zijner volgelingen werden in Holland óf door Hollandſche Dichters gevormd, en bragten, aldus toegerust, eene groote verbetering in de Letterkunde huns Vaderlands te weeg, die destijds verwaarloosd en door allerlei bastaardij bijna verdrongen werd. Er is echter eene latere hervorming noodig geweest, om de Germaanſche Muze tot haren tegenwoordigen bloei te verheffen; en aan deze heeft zeker hare Hollandſche zuster niet zoo veel toegebragt.

Zeer gepast volgt thans DANIEL HEINSIUS, als zijnde de voorname leidsman en het model van evengenoemden Duitſcher geweest. Hij was een man, in vele vakken en takken van geleerde wetenſchap uitmuntende, en Latijnsch zoo wel als Hollandsch Poëet. In het laatſte opzigt heeft zijn trant overeenkomst met dien van CATS. Trouwens, hij was een Brabander van geboorte, waar die manier te allen tijde gezocht ſchijnt geweest, ja nog gebleven te zijn.

Op dezelfde wijze geeft CAPPELLE ons de geſchiedenis van GERBRAND ADRIAANSZ. BREDERO, bij velen alleen bekend door zijne ſpreuk: *Het kan verkeeren*, die dan nog dikwijls aan den *Heer van Brederode*, een geheel ander perſoon, wordt toegeſchreven. Wij achten ons aan den Schrijver verpligt voor de oplettende naſporing en onpartijdige beſchrijving van 's mans geſchiedenis; ſchoon zijne verzen, in vrij grooten getale aangehaald, wel niet zonder vernuft, en ook zonder belang voor de zeden van den tijd, maar toch al te ruw, en vooral te plomp in uitdrukking zijn, om bij onzen tijd veel fortuin te kunnen maken. Hoe ver moet het op-

halen van die oude ſtukken eigenlijk gaan? De letterkundige geſchiedenis ſchijnt wel haast een vischnet, de *zegen* genaamd, dat alles medevoert! Het ziften is intusſchen de zaak van iederen lezer niet.

BOERHAAVE *en* 'SGRAVESANDE brengen ons eindelijk weêr in het gebied der Natuurkunde terug. Hunne verdienſten, ter verbreiding en vestiging van zuivere beginſelen in dit belangrijk vak, worden hier in eene fraaije Voorlezing of Redevoering bij het Koninklijk Inſtituut ontvouwd. Terwijl VAN CAPPELLE dus eene ſtof behandelt, tot die geliefde wetenſchap naast betrekkelijk, bewijst hij door den vorm, voor zijn eigenlijk beroep niet minder berekend te zijn. Schoon altijd bedaard en deftig, is zijn ſtijl echter waarlijk zwierig en bloemrijk. Ja, eene enkele keer ſchijnt ons de Redenaar zelfs zijne gewone bedachtzaamheid te vergeten, en zoodanig gebruik van de gekozene beelden te maken, als de oordeelkunde bezwaarlijk zal goedkeuren. Althans reeds in den aanhef noemt hij de Natuur *de Moeder van het geſchapene*. Wat is echter *het geſchapene*, tenzij de Natuur zelve, die wel eenen Vader of Werkmeester, Scheppер, maar geene Moeder heeft; of het moest de *Chaos*, de *oude nacht*, het *niet* zijn. *De Moeder alles dinges* noeme men haar, omdat deze, ſtuk voor ſtuk, als uit haar voortkomen, met hare melk gevoed, door hare hand verzorgd worden. Doch *het geſchapene* komt, als zoodanig, onmiddellijk van den Scheppeſ.

Eindelijk pronkt deze belangrijke en keurige verzameling met de beeldtenisſen der behandelde perſonen, onder welke ſommigen weinig bekend zijn. De goede uitvoering van deze, ja van het geheele werk, moge den hoogen prijs van het boek verſchoonen. In ſtukken als dit ſchaadt die, over het geheel, welligt zoo zeer niet. Doch anders ware het voor onze Letterkunde, en hare uitbreiding vooral in de herkregene gewesten, van groot belang, dat de goedkoop meer in het oog wierd gehouden,

De Geſchiedenis van Spanje, ſedert de uitvaardiging der nieuwe Conſtitutie, door de Cortes in het jaar 1812, *tot op de plegtige bekrachtiging van dezelve door den Koning, in het jaar* 1820. *Door Dr.* C. VENTURINI. *Uit het Hoogduitsch. Iſte Deel. Te Amſterdam, bij* Viſſer en Comp. 1821. *In gr.* 8*vo.*

Een boek, dat of den tegenwoordigen of den jongst afgeloopenen toeſtand van Spanje ſchildert, moet den denkenden lezer in onze dagen hoogst welkom zijn. De Spanjaarden hebben, zoo wel door de verdediging van hun grondgebied tegen eenen vreemden overweldiger, als door de handhaving hunner regten tegen binnenlandſche dwingelandij, de achting van Europa herwonnen, en aan elk, die den voortgang der verlichting met welgevallen beſchouwt, de grootſte belangſtelling ingeboezemd. Wie zou dus niet gretig een boek ontvangen, dat ons dit eerbiedwaardig volk in deze omſtandigheden ſchildert? Wie zou niet wenſchen naar eene omſtandige en getrouwe voorſtelling der redenen, die of aanleiding gaven tot de vervaardiging der Conſtitutie, of naderhand de zegepraal der burgerlijke vrijheid op de onbepaalde heerschzucht des Konings veroorzaakten? Zulk een onpartijdig verhaal der zaken is, gelijk de Schrijver zelf in zijne voorrede heeft aangemerkt, het beste middel, om het vooroordeel van velen en de kwaadwilligheid van ſommigen of weg te nemen of ſchadeloos te maken. Want, hoezeer wij overtuigd zijn, dat een boek, hetwelk uit de berigten van Engelſche, Duitſche, Franſche en Spaanſche nieuwspapieren, benevens enkele vertrouwelijke mededeelingen van kooplieden te *Kadix*, is zamengeſteld, uit den aard niet geheelenal onpartijdig zijn kan, zoo is dan toch de hoofdzaak en het grootſte deel der bijomſtandigheden aan geene twijfeling onderworpen, en tot overtuiging van elk, die de duisternis niet liever heeft dan het licht, volkomen genoegzaam. Jammer ſlechts, dat het werk zich binnen de grenzen bepaalt, die de titel opgeeft, en niet wat hooger opklimt. Wij hadden zoo gaarne de geheele groote, aaneengeſchakelde gebeurtenis in een tafereel vereenigd gezien, van het oogenblik af, dat BUONAPARTE aan Spanje deszelfs eigen' Koning ontnam en zijnen broeder in de plaats ſtelde, tot de ſtaatkundige verrijzenis der

natie in het jaar 1820. Naar ons inzien zou zulks voor de eer van het Spaansche volk oneindig voordeeliger geweest zijn. De geheele vierjarige strijd tegen Frankrijk (1807—1811), door de verontwaardigde Spanjaarden begonnen en voortgezet, treedt thans in den achtergrond, en maakt plaats voor het tijdperk van den beslisſenden strijd voor de vrijheid en onafhankelijkheid van het Schiereiland in de jaren 1812 en 1813, waarvan de eer hoofdzakelijk aan WELLINGTON toekomt. Bovendien heeft de Schrijver, door hier te beginnen, en het verhaalde der toenmalige krijgsverrigtingen tot het onderwerp te maken van het eerste hoofdstuk zijner Geschiedenis, het geheele beloop der zaken, het verband van oorzaken en gevolgen, voor den dagelijkschen lezer, die met het vroeger gebeurde minder bekend is, eenigzins verduisterd. Dit is dus, gelijk wij zeiden, de inhoud des eersten hoofddeels. Het tweede voert dezen titel: *Regeringloosheid en partijwoede in Spanje, na deszelfs ontruiming door de Franschen. Terugkomst van* FERDINAND VII. *Pogingen tot herstel van de onbepaalde magt. Eerste tegenwerkingen van den geest der omwenteling.* Een hoofdstuk, (wij herhalen het nog eens) dat wij ter ernstige lezing en herlezing en overweging bevelen aan elk, die in het Despotismus vermaak schept, en nog vragen durft, of de Spanjaarden ook regt en reden hadden om hunne ketenen te verbreken! Met het einde van deze afdeeling sluit het eerste deel. In het tweede hebben wij, volgens de voorrede, ook een dubbel hoofdstuk te verwachten. Het eerste zal de schildering behelzen van het voltooide schrikbewind, met al deszelfs gruwelen van regeringloosheid, oproer, geweldenarij, en vaneenscheuring der inwendige banden van den staat. Het tweede, daarentegen, zal de groote ontknooping voorstellen, waarin het gemeen eindelijk de boeijen van het geweld verbreekt, de gewapende magt zelf zich tegen den troon verheft, en den Koning dwingt, de Constitutie door zijne goedkeuring te bekrachtigen.

Dit weinige zal genoegzaam zijn, om den lezer eenigzins met den inhoud van dit belangrijk werk bekend te maken. Voor een uittrekſel of doorloopende opgave van den inhoud is het niet vatbaar. Daartoe zijn de zaken te menigvuldig en de stijl te kort en ineengedrongen. Ook kunnen wij gerust zeggen, dat men geen proefje tot aanbeveling noodig heeft. Zoo ons iets bij de lezing heeft gehinderd, het was het ge-

mis

mis eener Kaart, groot en goed genoeg om er de krijgsverrigtingen naauwkeurig op te kunnen volgen. Zoo iets zou men bij zulk een boek wenschen; maar wij gevoelen tevens, dat zulks voor velen den prijs te zeer zou verhoogen.

Wat eindelijk de vertaling betreft, deze heeft ons bij uitstek bevallen. In zuiverheid van stijl en uitdrukking heeft zij zeer weinige mededingsters, en wij durven haar gerust ten voorbeeld stellen aan allen, die werken van andere natiën in onze taal overbrengen. Twee uitdrukkingen hebben ons slechts mishaagd: de eene bl. 121. *de dans ging den volgenden morgen dadelijk weder aan*; de andere aan het slot: *laten wij ons gereed maken, om ook het tweede — met eenen helderen blik te betrachten*; de eenigste *Germanismus*, dien wij ontmoet hebben.

Reis door Griekenland en de Ionische Eilanden, in de maanden Junij, Julij en Augustus 1821, *van Dr.* CHRISTIAAN MULLER. *Uit het Hoogduitsch. Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. 1822. *In gr.* 8*vo. IV en* 294 *Bl.*

Behalve de zucht ter nasporing van Griekenlands oudheden op den klassieken grond, door Dr. C. MULLER in het Voorberigt eene *lievelingsneiging* van zijn harte genoemd, trok hem in den verleden jare een ander beginsel naar dat beroemde land; een beginsel, waarom het boek, dat voor ons ligt, de opmerkzaamheid van ons vaderlandsch publiek voorzeker niet ontgaan zal. „Het herstel van Griekenland, uit de ver„ te door hem beschouwd," maakte dien indruk op den Duitscher, dat hij „ zich bereid gevoelde, om alles te verdragen „ en te wagen, ja met hart en hand deszelfs strijd tot den „ zijnen te maken." Welk eene teleurstelling, dus, ontmoette de Reiziger, wanneer hij, van *Sicilië* over *Zante* naar *Morea* vertrokken, aldaar, in stede van een goed of dragelijk onthaal te vinden, benevens zijne weinige togtgenooten, door eene rooversbende van *Mainoten* werd overvallen, uitgeschud, en als *Frankenhonden* geteisterd; zoodat hij niet zonder het uiterste levensgevaar ontkomen mogt, ja ook vervolgens te *Kalamata*, bij het zoogenoemde hoofdkwartier der Grieken, geen regt, geene belangstelling, geen beklag, maar veelmeer koele onverschilligheid en minachting aantrof! Na dit alles kon het oordeel van den miskenden en mishandel-

delden Schrijver over de Grieken, en het beleid bij hunne onderneming om het ijzeren juk der Turkſche dwingelandij van zich te willen ſchudden, kwalijk anders dan zeer ongunſtig vallen. Hunne ſnorkerij, lage trots, onervarenheid in krijgskunde, gebrek aan orde, geldmiddelen en eendragt, onderling wantrouwen en verraad, laffhartigheid en dweepzucht (welk alles hij den armen Grieken toedicht) maakte hem weldra aldaar het leven moede; weshalve hij, ondanks het berooide van zijnen toeſtand, geraden keurde, naar *Zante* weder te keeren, en het waagſtuk te beſtaan, om de waakzaamheid der *Engelſche* politie op dat eiland te misleiden bij de landing. Daarenboven, hoezeer de Schrijver den oorlog der Grieken tegen de Porte en der Turken euvelmoed alſlezins blijft wettig keuren, hij beſchouwt nogtans (zeer ten onregte, naar *ons* inzien) hunnen opſtand als een werk van *Europeſche* ſtaatkunde, en ten ontijde begonnen; wil dien krijg geenszins voor *Nationaal* hebben aangezien, en is er verre af, om van dezen opſtand zich eenen goeden uitſlag, of de verloſſing te beloven der Grieken van het Oosterſche Despotismus. Want dezen acht hij niet berekend voor het genot van burgerlijke vrijheid; en hunne zeden, in woestheid zoo zeer gelijk aan die van hunne barbaarſche onderdrukkers, moeten zelfs in goede trouw en in regtvaardigheid onderdoen voor hetgene nog van deze deugden overbleef bij den hedendaagſchen *Mahomedaan* (*III*)

Tot hoeverre de Heer MULLER weggeſleept zij door eigene gevoeligheid over het lot, hem bejegend, in het ſchetſen van den toeſtand van Griekenland, kunnen onze onpartijdiger Lezers uit het reeds vermelde opmaken. Die zelfde onpartijdigheid verpligt ons echter, hun te doen opmerken, dat POUQUEVILLE en anderen, die, zeer onlangs, den *Peloponneſus* bezocht hebben, omtrent de zeden der inwoners, als van hunne beroemde Voorvaderen geheel verbasterd, eene nagenoeg even ongunſtige getuigenis hebben afgelegd, als wij hier lezen. Dit, evenwel, verandert den aard van hunnen heiligen opſtand niet. Elk regtſchapen Nederlander, bij wien geen vooroordeel of jaloerſchheid van het *Pausdom* tegen de *Griekſche* Kerk mag gelden, aanſchouwt met deelneming de bange worſteling van *Morea* en der *Christenen* tegen het geweld der *Turken*, voorwaar te lang gezeteld op Europeſchen grond! eene worſteling, die duurzamer ſtand houdt, en, in ſpijt van *Engeland*, vooral ter zee meer zegepraalt, of beter

ſlaagt,

ſlaagt, dan men uit onzen Schrijver zou durven giſſen. Intuſſchen, hoezeer de gruweldaden en moordtooneelen, te *Konſtantinopel* en elders met ontmenschte woede aangerigt; een gansch Werelddeel met verontwaardiging en innige deernis vervuld hebben, de Staatkunde nogtans, die van menschlievendheid noch menſchelijkheid in hare affchuwelijke berekeningen wil hooren, verbiedt en ſtuit tot hiertoe den krijg tot hulp en redding der verdrukten; het zwaard blijft werkeloos tegen den vijand der Christenen, door geweld van wapenen gezeteld, en voortgedrongen aan deze zijde van den *Hellespont*; en onder de Hoven van Europa is er, die maar al te duidelijk den Turk en zijne overheerſching begunſtigt. Aan het einde des boeks ontmoeten wij, in een Aanhangſel, denkelijk van den Vertaler, een geſchiedkundig verſlag nopens hen gebeurde in Griekenland, na het vertrek des Reizigers, tot den tijd der uitgave. Maar hierbij zullen wij onze Lezers niet toeven, daar de ſteller van dat bijvoegſel kwalijk anders dan uit de tijdingen van den dag heeft kunnen putten, en wij vooralsnog niet genoeg in ſtaat zijn te toetſen, wat op zoo verren afſtand voor geloofwaardig te houden zij onder de loopende geruchten, veelal het kenmerk dragende der Hoflucht, waarmede zij tot ons overkomen.

Wij laten alzoo dit onderwerp daar, en keeren terug tot onzen Reiziger. Naauwelijks eene maand, en voorwaar in eenen zeer berooiden toeſtand, onthield zich de Heer MULLER op het Schiereiland. Door een en ander werd hij verhinderd, om vele merkwaardige oudheden aldaar na te ſporen, gelijk ook om naar *Athene* zich te begeven. De kundige Man weet echter de aandacht van den Lezer, zoo te lande, als bij het varen rondom *Morea*, op onderſcheidene zeer aangelegene voorwerpen, op de kusten en voorgebergten van dien vermaarden grond, te vestigen. Beter onderhoud, nogtans, verſchaft ons zijne pen, bij het verſlag wegens de Iönifche eilanden, *Zante*, *Cefalonia*, *Ithaca*, *Sante Maura*, of *Leucas*, en *Corfu*, waar hij langer toefde en beter onthaal genoot. Geregeld loopt hier het verſlag. Omtrent de oude namen en lotgevallen dier eilanden, van den vroegſten tijd af, onder den bloei van Griekenland, gedurende de heerſchappij der Romeinen, in de latere tijden, vooral onder de magt van Venetië, der Turken, en in de jongſte dagen, terwijl eindelijk de Iönifche Republiek aan Engeland onderworpen werd, ſpreekt MULLER met naauwkeurigheid en belang

langstelling. Zijne brieven, gedurende de reize van elk der genoemde eilanden geschreven, beginnen doorgaans met dusdanig aangelegen verhaal van deszelfs geschiedenis; daarna deelt hij de geographische ligging (*), de beschrijving van land en plaatsen mede; is uitvoerig omtrent de aardbevingen, en de verwoestingen, daardoor aangerigt in deze schoone oorden; laat vooral de overblijfselen der oudheid niet onvermeld; toeft den Lezer bij den tegenwoordigen toestand van ieder eiland, bij deszelfs voortbrengselen, zeden der inwoners, hunne middelen van bestaan, regeringsvorm, leefwijze, en wat dies meer zij. Onderhoudend alzoo, en rijk in zaken, mag doorgaans deze bondige reize te regt genoemd worden: en zoo gij, Lezer, op verzoek des Schrijvers, hem niet ongaarne vergeeft, dat hij, naar den smaak van sommigen, te uitvoerig geweest zij omtrent alles, wat Griekenlands oudheden betreft, gij zult, op uwe beurt, hem uwen dank niet mogen weigeren, wanneer hij, in warmen stijl, u bij de pekbronnen op *Zante* toeft, u in de nabijheid voert van *Ithaca* en van de *Leucadische* rots, of wel de baatzucht van Engelsche Ambtenaren, in het verdonkeren van vele Griekse oudheden en munten, hekelt, en over het geheel de mishandeling en ontrouw van het Britsch Gouvernement omtrent de Ionische Republiek aan den dag legt. Ons bestek gehengt niet, dat wij den Heer MULLER op zijnen togt van plaats tot plaats, van haven tot haven, en langs de klassieke kust te scheep vergezellen. Omtrent *Zante*, voormaals *Sacynthus*, verdient CHANDLER met hem vergeleken te worden, in het laatste Hoofdstuk van deszelfs *Reize door Griekenland*; schoon MULLER in dezen ons beter en vollediger onderrigt geve, dan zijn gezegde voorganger. Tot eene proeve, wegens het ongedwongene en wel eens schilderende van zijnen stijl,

(*) Voor ieder eiland deelt de Heer MULLER ons deszelfs *breedte* en *lengte* mede, zonder te gewagen, of hij die door eigene waarneming bepaald hebbe, dan overgenomen op gezag van anderen. Intusschen, onze Landkaarten raadplegende, vonden wij doorgaans eenig verschil; zou de breedte bijkans een graad lager zijn, de lengte vooral ook geene mindere oostelijke ligging hebben. Vanwaar die misslag ontstaan zij, weten wij niet te ramen, en hebben het oorspronkelijke van den Duitscher niet kunnen opslaan. In onze vertaling was voorzeker de correctie dier cijfertallen onmisbaar: daar staat *Zante* (bl. 99) als gelegen op 30 graden breedte, moet zijn 38°, of ruim 37° 3' en ten aanzien van het eiland *Ithaca* is (bl. 187) de lengte, tusschen 28° 32' en 38° 48' gesteld, eene zeer tastbare drukfout; schoon wij het dan nog meer oostelijk plaatsen zouden.

lijk, diene het volgend uittrekſel uit den XIVden Brief, geſchreven van *baai Viscardo op Cefalonia*, oudtijds *Samos*, ook *Dulichium*, genaamd, naar die toenmalige ſteden aldaar. „Aan de baai *Viscardo* vertoonen zich de bouwvallen van „een *Romeinsch* bad. Het is ſleehts een gemeen *opus reti-* „*culatum*, en het geheel is van weinig belang. Aan de „noordzijde van de baai verheft zich een kleine berg, die „met groote ſteenen als bezaaid is. Op zijne hoogte liggen de „ruïnen van het kasteel *Viscardo*, dat in de oorlogsgeſchie„denis der *Adriatiſche* zee zulk eene voorname rol geſpeeld „heeft. Hoe ongemakkelijk ook de weg naar boven liep, „beloonde dezelve toch de moeite. Wanneer men zich op „eenen hoogen ſteen van deze ruïnen plaatst, wordt men „verrukt door het ſchoonſte gezigt van de wereld. Boven „over het kanaal ligt *Ithaca*, en de verſchrikkelijke bran„ding der zee, aan deszelfs rotſige kusten, raast als de don„der uit de verte. Aan de linkerzijde ziet men *Leucas*, of „*St. Maura*, en aan deszelfs punt de *Leucadiſche* rots. Ik „wenschte wel, dat elke uitſtekende vrouw eens in haar „leven hier mogt ſtaan. Immers hier is het ſchoonſte ſtand„punt, om zich het groote en heerlijke in het leven der „vrouwen te herinneren. Hier PENELOPE's rijk, daar de „plaats van SAPPHO's dood! Wat vrouwelijke trouw en „verhevenheid in het leven zijn, dat toonde de echtgenoote „van ULYSSES op *Ithaca*; en hoe vrouwelijke liefde blij„moedig in den dood gaat, wanneer in het leven geene „bloem meer voor haar bloeit, dat ſtaat op gemelde rots ge„ſchreven, van welke SAPPHO, met den hemelſchen dicht„geest bezield, zich in de golven nederſtortte." Dit zij genoeg: de Reiziger ſtichtte aldaar, van zaamgebragte ſteenen, een eenvoudig gedenkteeken, waarop hij het woord *Vrouweneere* beitelde; en, te *St. Maura* toevende, liet hij de *Leucadiſche* rots niet onbezocht, en ſchrijft daarover meer in het breede.

Eindelijk, hoezeer de zeden der Grieken, ook op de Ioniſche eilanden, volgens onzen Schrijver, van de voorvaderlijke deugd en dapperheid maar al te veel verbasterd zijn, niet geheel ongunſtig evenwel is zijn oordeel omtrent de bewoners van *Corfu*, weleer *Corcyra*. Vele verbeteringen aldaar, en verfraaijingen der ſtad en gebouwen, heeft men wel aan den Britſchen ſmaak en invloed van hunne Regering dank te weten; maar ook in andere opzigten, in het mishandelen vooral en onderdrukken van dit ge-

deel-

deelte van Griekenland, kenteekent zich met nadruk de baat-zucht en trots der Engelsche overheersching. Wij nemen alleen het slot hier over van den XXsten Brief, geschreven van *Corfu*: „ Een Volk, hoewel door vooroordeelen en „ ondeugden verlaagd, dat echter nog zucht tot nationaliteit „ heeft, is waarlijk nog niet verloren, is nog vatbaar voor „ hoogere beschaving en volmaking. Of is het misschien een „ bewijs voor de slechtheid van de bewoners van *Corfu*, dat „ zij over de *Engelsche* onderdrukking klagen en knarsetan„ den, en dat zij de maatregelen inzien en weten te schat„ ten, welke de *Engelsche* Regering bezigt, om uit eene „ vrije Republiek, waarin zij alleen het uitvoerend bewind „ in handen behoort te hebben, en die zij beschermen moet, „ eene *Indische* Kolonie te maken?" Wederom in Brief XXIII beklaagt hij zich over dat zelfde Gouvernement, „ als dade„ lijken bijstand aan de *Turken* biedende, door aan dezelven „ wapenen, ammunitie, levensmiddelen en dergelijke te zen„ den; hierdoor de verklaarde neutraliteit schendende, en „ zich vijandig gedragende tegen de *Grieken*." Dus spreekt een ooggetuige: en wij, gereed de pen neder te leggen, durven, tegen zijne ervarenis aan, de trouw van het heedendaagsche *Londen* niet hooger waarderen, dan die van het aloude, lang verwoeste *Carthago*, sedert eeuwen met eene zwarte kool geteekend.

Dagverhaal eener Reize in de Vereenigde Staten van Noord-America, en Neder-Canada, gedaan in 1817, *door* J. PALMER. *Uit het Engelsch, met eene Inleiding, bevattende een statistisch Overzigt der Vereenigde Staten van Noord-Amerika. Met eene nieuwe Kaart. Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. *In gr.* 8vo. 320 *Bl.*

Het belang, 't welk geheel Europa bij de kennis der Vereenigde Staten van *Noord-Amerika* heeft, noopte den Vertaler van dit werk, om zijne Landgenooten ook met de beste statistische berigten van dat land bekend te maken. Deze ontvangen wij dan in de Inleiding, die zeer belangrijk is.

De reiziger komt in *Nieuw-York*, waar, naar matige berekening, verscheidene duizend varkens vrij langs de straat loopen, en reist naar *Philadelphia*, in welks fraaije omstreken eene hangende brug, 1½ voet breed en 200 voet lang, merkwaar-

waardig is. In de postkoets naar *Germantown* treft de reiziger eene dame aan, die kennelijk dweepster is, uit hetgene zij verhandelde, meenden wij M. H..... te proeven en geeft ons wijders een verslag van de Mennonieten, dat zijner kunde geene eer aandoet. De *rots der eeuwen* bij *Bustletown* is bijna 200 voet hoog, zeer steil en vol gaten, hangende over eene kleine kreek. Berigten aangaande den landbouw der streek. Geest van gelijkheid onder de passagiers. Het *geregtshof* van het district zat thans te *Wilmington*, en had vier menschendieven veroordeeld, om gegeeseld, met de ooren aan de kaak gespijkerd, en het vastgespijkerde stuk te worden afgesneden. Verscheidene kooplieden te *Baltimore* hebben deel in de kaapvaart, door of in den naam der *Zuid-Amerikaansche* opstandelingen, inderdaad tegen alle Mogendheden, in naam alleen tegen *Spanje*, gedreven. *Baltimore* is zeer spoedig toegenomen, neemt nog toe, en is de levendigste stad in *Noord- Amerika*. De verbondsstad *Washington* wordt eenigzins uitvoerig beschreven. In deze streken is het reizen moeijelijk en gevaarlijk. De vrouwen en dochters der landlieden, in dit gedeelte van *Pensylvanië*, loopen uit verkiezing barrevoets, en hebben soms veertig of vijftig paren eigen gebreide kousen *bij zich*. [Dit laatste is ons *in dit verband* niet helder. Even min, hoe stukken gelds, welke bij de kleederen gepakt, maar door het schommelen van het rijtuig waren losgegaan, linnen en kleederen *letterlijk* konden *doorsneden* hebben.] Van *Pittsburg*, rijk in fabrijken, zeilt men den *Ohio* en *Mississipi* af, 2000 mijlen ver, naar den Oceaan. Indien te *Pittsburg* iemand een paard te koop heeft, moet hij het al rijdende, markt en straten op en neêr, bij opbod veilen, of het zoo laten doen. Uit eene vergelijkende tafel tusschen 1816 en 1817 blijkt, dat de behoeften in dien tijd in prijs gestegen zijn; maar de belastingen zijn ligt. Te *Portsmouth* aan den *Ohio* vond de reiziger in de herberg verscheidene landverhuizers, die hunnen tijd en hun geld dwaasselijk in den drank verspilden. De arbeidsloonen zijn in deze streken veel duurder dan de levensmiddelen. In *Cincinnati*, van welke stad eene uitvoerige beschrijving wordt gegeven, is een *Lancaster's* schoolgebouw, geschikt voor 1100 leerlingen, jongens en meisjes. Deze stad heeft eene goede politie; maar geene lantaarnen noch nachtwachten, welke men ook niet schijnt te missen, en slechts één brandspuit. De reiziger huisvestte in het midden der stad; zijne deur was

nacht en dag bijna altijd open. Dieffal is zeer zeldzaam; de gemeenſte lieden ſchijnen daarboven verheven te zijn. De Methodisten in *Cincinnati* zijn zeer ijverig. Hun eerdienst begon meestal 's avonds ten 8, duurde somtijds tot 12 ure, en ging met buitensporige gebaren van Predikers en Gemeente verzeld. Indien daarbij ten laatſte een zwak geſtel in onmagt valt, noemen zij dit den aanvang der bekeering of wedergeboorte. De 4de Julij de verjaardag der *Amerikaanſche* onafhankelijkheid. Goedkoop leven en ligte belastingen. De regter LOWE haalt zelf (als hospes) de pantoffels voor de gasten, enz. Het is in dit republikeinſche land zeer algemeen, dat Regters en Kapiteinen logement houden; want men ziet op bekwaamheden, niet op rijkdom. [Zou menige hooge ambtenaar in onze landen wel meer van zijnen post verſtaan, dan een molenaar of kastelein, indien hij in denzelven geplaatst ware, er van zou verſtaan hebben?] De reiziger woont eene allerzonderlingſte godsdienstoefening te *Union* bij. Een ſmid maakt zwarigheid, om *op Sabbat* een paard te beſlaan; maar, na het afdoen van het werk, ſtelde hij zijn geweten gerust, door ½ *dollar* (13 ſt.) extra te rekenen! De onweders zijn zwaar in *Amerika*, maar de afleiders algemeen en van goede uitwerking. *Lexington* is de plaats, waar het eerſte bloed in den *Amerikaanſchen* vrijheidsoorlog is gevloeid. De *Kentuckers* zijn groote ſtaatkundige tinnegieters. Verandering van natuurtooneelen, na het overſteken van de *Kentucky*-rivier. De Geneesheeren in deze ſtreken behandelen de menſchen op *Indiaanſche* wijze, en zenden er *ten minſte* zoo velen naar de andere wereld, als zij bedienen. De weduwe, bij welke de reiziger huisvestte, was juist door eenen rondreizenden Methodist bekeerd. Er heerschte daar te lande, zeide zij, groote opgewektheid. Eene hitte van 102 gr. Fahrenheit! Uitgebreid berigt aangaande de landſtreek, alwaar zij dan zeer knaphandig een kuiken weten te bereiden. Liefde voor vaderland en vrijheid bij de *Amerikanen*, eenvoudigheid, natuurlijke nieuwsgierigheid, enz. Het *Engelſche boxen* is in de Vereenigde Staten onbekend; maar daarvoor drukt men bij ſommige vechtpartijen elkander de oogen uit. Op den weg tusſchen de bergen en het westelijk *Virginië* zijn de wolven en ratelſlangen bijzonder menigvuldig. Op de regtdagen zijn de herbergen in *Virginië* vol van beſchonkene lieden; en het is hier duurder, dan in het Westen. Belangrijke beſchrijving van eene natuurlijke rotsbrug, en berigt

aan-

aangaande eenen ouden blinden *Heſſiſchen* ſoldaat, door zijnen wettigen Vorst van *Heſſen-Kaſſel* aan den Koning van *Engeland verhuurd*, om menſchen, die hem op eenen afſtand van 3—4000 mijlen nooit in den weg waren gekomen, den hals af te ſnijden; enz. Een zielverkooper met een' troep ſlaven, en deszelfs berigten aangaande het Westen. Geschiktheid der *Duitſchers* alhier aan hunnen landaard, zoodat zij ſoms naar *Duitschland* om vrouwen ſchrijven: farſoenlijke kunnen in elk huis der nieuw aangelegde ſtreken éénen nacht herberg vinden, mits zij het verſtaan, zichzelve eenigzins te helpen en te behelpen. In *Amerika* eet men ſpoedig; drinkt, nooit onmiddellijk na den maaltijd, maar een uur na dien, een glaasje ſterken drank. De landlieden in *Amerika* hebben allen eenige kennis van de wereld en van het beſchouwelijke van hunnen ſtand; en bezitten veel vuur en werkzaamheid. Aan de westzijde der blaauwe bergen worden de ſlaven zeer goed behandeld; maar overal in de Vereenigde Staten hebben zelfs de vrije Negers de wetten zeer in hun nadeel. Onder de talrijke godsdienſtige gezindten tellen de Methodisten de meeste leden. Reizende predikers van laatstgemelde ſekte houden vaak, in eene ſtad of in de bosſchen, van te voren aangekondigde leerredenen. In de laatſte verzamelen zich dan wel eenige duizenden menſchen, die beddegoed en kookgereedſchap medebrengen; en in de nabijheid ſlaan paardenhouders (voor harddraverijen), verkoopers van appeldrank en korenbrandewijn enz. hunne tenten op, gelokt door de hoop op gewin of uitſpanning, tot groote ergernis der broederen, die alsdan hunnen ijver waarlijk tot het toppunt van dweeperij en ongerijmdheid drijven. Hunne razende gebaren en geſchreeuw gaan bijkans alle geloof te boven; terwijl, volgens gewoonte, een groot aantal oningewijde nieuwsgierigen, en onder anderen eene karavaan van wilde beesten, ſoms bijna de ſtem des predikers overſchreeuwt. In weerwil dezer tooneelen, en der zoo verſchillende ſekten, is toch de groote meerderheid des *Amerikaanſchen* volks vrij van dweeperij, en bijgeloof is er naauwelijks bij naam bekend. De geheele inrigting der landmilitie, en een tuighuis, *dat door niet eenen enkelen ſoldaat bewaakt wordt*; bewijzen, dat men hier onlusten noch oproeren, noch vrees voor dezelve kent. De pogingen ten minſte, tot afſchaffing van den ſlavenhandel, worden voortgezet. In *Penſylvanië* is het contrast met de Staten, waarin men ſlaven houdt, zeer in het

oog loopend, en ſchijnt een bewijs op te leveren, dat 's Hemels hand dit volk gezegend heeft, hetwelk de ſlavernij door zijne wetgeving heeft verbannen. Gewetenloosheid der Kapiteins omtrent de landverhuizers. Met de genen, die de vracht niet kunnen betalen, wordt bijna even als met de ſlaven in den handel geleefd. Eene *Bill* in *Louiſiana* ſtelt perk aan onmenſchelijkheden te dezen opzigte. In de vijf Staten van *Nieuw-Engeland* heeft men begrepen, dat voorſtanders van de vrijheid geene ſlaven moesten houden. Indien in de gewesten van *Quebec* een oud man met eene jonge vrouw trouwt, wordt hij des nachts zoo lang met beſpottelijke toneelen voor zijn huis geplaagd, tot dat hij de acteurs onthaalt, of tot een accoord komt.

Daar dit belangrijk werk, hetwelk ons de Vereenigde Staten tot in bijzonderheden doet kennen, voor geen uittrekſel vatbaar is, en ons beſtek niet gedoogt, er meer van te zeggen, zoo moeten wij ons tevreden ſtellen met de bovenſtaande proefjes, door mededeeling van welke wij getracht hebben den geest te doen kennen, die er in heerscht.

Levensgevallen, Ongelukken, Veldtogten en Reizen van eenen Wereldburger. Naar het Hoogduitsch van den Heere F. C. VON PERRYN PARNAJON. *Geen Roman. II Deelen. Te Amſterdam, bij* J. C. van Kesteren. 1821. *In gr. 8vo. Te zamen* 458 *Bl.*

In de Voorrede wordt gezegd, dat de Schrijver op de registers van het Nederlandsch Departement van Oorlog zeer wel bekend, dus geen denkbeeldig perſoon is.

Alles heeft, reeds vóór de geboorte van onzen held, medegewerkt, om hem den krijgsdienst te doen omhelzen, en door omſtandigheden wordt hij er ook als werktuigelijk toe gebragt. Niet onaardig is de vermelding van den loop zijner jeugdige levensjaren, daar hij, vader en moeder verloren, en geen vermogen hebbende, welligt om deze reden, op den titel, een Wereldburger wordt genoemd; want eenen anderen grond daarvan hebben wij niet kunnen ontdekken. Hij is voorts een goed, vrolijk mensch, wien wij gaarne in de vertelling van zijne reizen en lotgevallen volgen, daar hij ons op plaats- en menſchenbeſchrijvingen onthaalt, ſchoon deze elders belangrijker te vinden zijn, dan wij ze van hem ont-

van-

vangen; ons anekdoten verhaalt, [ook wel tusschenbeiden een knapuil verkoopt, als b. v. dat de vrouwen der voornaamste *Turken* in *Konstantinopel* zich naar de voorstad *Pera*, in zekere huizen begeven, waar zij zich met hare minnaars vermaken, en schadeloos stellen voor de verveling, welke zij te huis ondervinden. NB.! Neen! zoo iets moge in onze (Christelijke!) landen mogelijk zijn; bij den jaloerschen Oosterling is het niet alzoo] en in alle opzigten blijkt, zijn best te doen om te *onderhouden*. Wij gelooven ook, dat dit het voornaamste doel van dit boek is, en hetzelve kan ook zeer wel er door bereikt worden; want op een reisje, b. v., van *Parijs* naar *Noord-Amerika*, en van daar over *Algiers* naar *Konstantinopel* en *Corfu*, kan nog al iets gebeuren. Het is jammer, dat de reiziger te *Algiers* maar *zoo eventjes* schijnt aan geweest te zijn, en hij moet er, bij ongeluk, ook niet veel over gelezen hebben; anders zou hij ten minste hebben kunnen doen, alsof hij er langer geweest ware. — De Schrijver zou de aanmerking, waarmede hij zijn boek sluit: „ dat het niet met andere, meer belangrijke reisbeschrijvingen naar den prijs kan dingen," des noods hebben kunnen sparen; maar wij vertrouwen met hem, dat het geene onaangename lectuur in verlorene oogenblikken zal aanbieden. — Den Vertaler waarschuwen wij, voor het vervolg, voor taalfouten gelijk deze: „ het was een*en* stikdonker*en* nacht," dergelijke vele in het werk gevonden worden.

Het Klooster van Vallombrosa, *door* LUDWIG VON BACKE. KO. *Uit het Hoogduitsch. II. Deelen. Te Rotterdam, bij* J. Hendrikſen. *In gr. 8vo. Te zamen* 382 *Bl.*

Een Fransch Generaal, edelmoedig, dapper en gevoelig, vond dit klooster en deszelfs omtrek voor het plan zijner krijgskundige verrigtingen uitnemend geschikt; en ingenomen tegen alles, wat klooster en monnik is, deed hij vooraf zich reeds te goed op de ellende en het gejammer der geestelijken. Dan, zij aanstonds hadden hem de hedaardheid en vriendelijkheid der eerwaardige vaders, en het wezenlijk eerwaardige en nuttige hunner stichting, volkomen ontwapend, zoodat niet alleen het klooster verschoond werd en in stand bleef,

en de Abt en de overige bewoners zijne vrienden werden, maar hij ook *daar* zijne grafplaats beſtelde, bijaldien hij mogt ſneuvelen in den krijg, of een veilig verblijf voor zijnen vermoeiden onderdom, bijaldien zijn leven gerekt werd. De ſtichting van dit klooster door denzelfden toen nog levenden Abt, en de treffende levensgeſchiedenis van dezen man, beſlaat een goed deel van dit verhaal, en is juist geſchikt om den afkeer tegen kloosterlijke inrigtingen weg te nemen, en het hart te openen voor den godsdienſtigen eerbied voor zulke eerwaardige mannen en hunne heilige menschlievende ſtichtingen. Waren de kloosters zoodanig geweest, wij zouden een ieder, die dezelve verſtoorde of verder nog wilde verſtoren, verfoeijen. Dit klooster zal intusſchen wel op de vele andere eene vereerende uitzondering geweest zijn! — De Generaal bezocht nog een- en andermaal deze zijne geeſtelijke vrienden, kwam in den ſlag van Marengo om, en werd in dit klooster begraven. Na eenigen tijd bezocht een zijner Neven zijn graf, het éénige van dit heiligdom, hetwelk de Franſche woede had ontzien; de broeders waren verdreven; het klooster was geworden — een Lazaret, een magazijn, een tolkantoor, en wat niet al meer! de tuinen verwoest, het kerkhof eene exercitieplaats, enz. enz. Nu — men kan het boekje met genoegen lezen; het wekt belang, en is hier en daar vol goede denkbeelden en roerend. Eenigſlijk waarſchuwen wij den lezer, zich niet te laten blinddoeken door het verhaal, maar het wezenlijke van het heilige kloosterleven wel te onderſcheiden van zoodanige verzierſel, en ſteeds op zijne hoede te zijn tegen den ſmaak voor verzinnelijking in den Godsdienſt, dien men zoo gaarne en op allerlei wijzen zoekt in te boezemen, en waardoor men ons gevaar zou doen loopen, wederom de ſchil te kiezen voor de kern van de noot. — Het gezegde geldt het eerſte deel; in het tweede ontmoeten wij denzelfden Neef van den Generaal, die een der verdrevene broeders ontmoet, en van dezen zijne levensgeſchiedenis verneemt, en hoe hij tot het klooster kwam. Eene geſchiedenis, die avontuurlijk genoeg is, en ons te minder beviel, omdat er een edelmoedig en godvruchtig moordenaar en roover in voorkomt, en eene verdraagzaamheid, den monniken in de werkelijke wereld doorgaans vreemd, alsmede een en ander godsdienſtig denkbeeld, voor 't minst zeer vatbaar voor misduiding. — Wij kunnen niet zeggen,

dat

dat de uitgave zeer correct is, noch van druk- of ſchrijffouten genoegzaam gezuiverd. (*)

(*) De ons ſedert bekend geworden Vertaler heeft ons, te dezen opzigte, het volgende ter plaatſinge medegedeeld: „ In het, uit het Hoogduitsch vertaalde, werkje: *Het Kloostar te Vallombroſa*, IIde Deel, bl. 79, reg. 11, v. b., is het eindrijm weggelaten, en moet die regel heeten: „ Doch mijn geest blijft hier beneden waren;" en bl. 175, reg. 8, v. o., ſtaat: „ Genette," als ware dit woord een eigennaam; dus die regel is onzin. Het moet wezen: „ genetne." Ik meende, namelijk, wèl te weten, dat ik het woord *netten* voor *bevochtigen* wel gehoord en gelezen had; ſchoon taalkundigen mij na zeggen, dat ik dwaal, hetgeen dan ook wel zijn kan. Ik bezigde dan dit woord, 1°, uit hoofde mijner genoemde meening; 2°. omdat ik van het woord *betraande* (hetgeen ook zeer wel heeten kan, *met traan beſmeerde*) in dezen zin eenen afkeer; maar toch 3°. geen ander woord op het oogenblik had. De geëerde lezer, die, benevens den beoordeelaar, in den moeijelijken arbeid der overgieting dezer verſjes in onze taal door eenen *niet*dichter, nog genoeg zal dienen te verſchoonen, weet ondertuſſchen nu, wat ik bedoeld heb."

Regtsgeleerd Advijs in de zaak van den Heer MENU, *Aſſocié van een Fransch Kantoor binnen Amſterdam gevestigd; met betrekking tot de mishandelingen, welke hij op den 8ſten Januarij* 1822 *binnen Amſterdam, van de Heeren* TOMASACHI, VAN HEMERT *en* VAN SWINDEN *heeft moeten ondergaan, door den Ridder* CHAUVEAU LAGARDE, *Advokaat voor den Raad des Konings en voor het Hof van Caſſatie, Verdediger van wijlen* MARIA ANTOINETTA, *Koningin van Frankrijk. Uit het Fransch vertaald. Te Amſterdam, bij* J. C. van Kesteren, 1822, *In gr. 8vo. 28 Bl.*

Wij herinneren ons, dat, vóór eenige jaren, een Baviaan zich in het huis van een fatſoenlijk man indrong, en der vrouw van den huize zijne Baviaanſche *vervoering*, op zijne wijze, bekend maakte. Het beest werd nagezet, en kreeg ſtokſlagen, ten gevolge van welke het, als wij ons niet bedriegen, kort daarop ſtierf. De Baviaan werd doodgeſlagen, zonder eenigen vorm van proces; en wij vernamen niet, dat dit van de zijde der Justitie eenig gevolg had. De Heer CHAUVEAU LAGARDE beweert, dat, alhoewel de Heer MENU, bij ſoortgelijk gedrag, enkel ſtokſlagen bekwam, de Heeren, die hem de ſtokſlagen hebben toegediend, behooren veroordeeld te worden tot het *tuchthuis*, of tot den *gedwongen arbeid voor eenen bepaalden tijd*, voor het minst tot *een jaar*

gevangenis en *eene boete van vijftig tot vijfhonderd franken*; terwijl daarenboven gezegden MENU tegen die Heeren nog eene *civile actie* zou toekomen, ter vergoeding van zijne geledene ongemakken, verliezen en ſchaden, enz. enz. Er is tuſſchen het geval van den Heer BAVIAAN en den Heer MENU eenig verſchil, offchoon beider *vervoering* volkomen gelijk ſtaat. MENU vermomt zich in een vrouwekleed, en laat zich als eene *Franſche* Kamenier, die hare dienſten aanbiedt, aan het huis van den Heer TOMASACHI aanmelden. Deze Heer, niet gewoon zich met het engageren van vrouwelijke bedienden te bemoeijen, verlaat het vertrek. „*C'est comme chez nous*," ſchijnt de *Franſchman* gedacht te hebben; „*de echtgenoot herkent mij, niettegenſtaande mijne vermomming, en is beleefd genoeg zich te verwijderen.*" Hoe dit zij, MENU is naauwelijks met Mevrouw alleen, of hij geeft haar zijne *vervoering* te kennen; maar de Dame geeft een' gil, en op het terugkomen van den man kiest MENU het hazepad. Voor den Directeur der Politie geroepen, begeerde deze, (*in zijne wijsheid*, zegt de verdediger) dat de vrouw in perſoon voor hem verſchijnen zou. De Heer TOMASACHI verſchoonde zijne echtgenoote hiervan, en nam voor, den *Franſchman* op eene andere wijze *mores* te leeren. Met *den bril op den neus* (dien hij in de volgende actie met hoed en karriek in den loop liet) verſchijnt MENU, na weinige dagen, in de *Franſche* Komedie. De Heer VAN SWINDEN roept hem, alsof hij hem een paar woorden te zeggen had; TOMASACHI en de Gebroeders VAN HEMERT volgen, ſmijten MENU van de trappen, en deelen hem, onder de certitels: „*vervloekte Kamenier! vervloekte* Franſche *ſchelm! kom u nog eens vermommen!*" eene goede portie ſtokſlagen toe, met toezegging van ſoortgelijk onthaal, zoo hij nog eens in den Schouwburg kwam. MENU, zoo even *als dood nedergevallen*, wil in een koffijhuis ontvlugten; doch daar ſloot men hem de deur. Genoemde Heeren herhalen de ſtokſlagen. Het gemeen ſchiet toe. Zij zeggen, *dat het niets beteekende; dat het maar een* Franſchman *is*; en de kreet: TE WATER! TE WATER! verheft zich nu van alle kanten. Deze verkoelende waterſtraf, zoo veelvermogend bij dergelijke *vervoeringen*, ontkwam MENU nog gelukkig, en met eenige ſchoppen op den onderbuik gaf TOMASACHI hem zijn afſcheid. — Ziet daar het verhaal van den Heer MENU, zeker met alle mogelijke verſchooning voor hem gaſteld.

De

De Ridder CHAUVEAU LAGARDE beoordeelt de beleedigde Dame, naar ons inzien, niet naar den echten Riddergeest. *Indien*, zegt hij, *Mevrouw* TOMASACHI *beter door hare deugd beſtierd ware geweest, en gezwegen had, in plaats van eenen zoo grooten ophef te maken, zou de zaak daarmede* (het wegloopen van den Heer MENU in zijn kameniersgewaad, en dus zonder eenige ſtokſlagen) *geëindigd zijn; maar het ſchijnt, dat zij noodig oordeelde er haren echtgenoot dadelijk kennis van te geven.* En verder: *Wij zullen niet onderzoeken of Mevrouw* TOMASACHI, *en voor al haren echtgenoot, niet beter zouden gedaan hebben, te zwijgen. Volgens het denkbeeld, dat men zich in de wereld van deze gebeurtenisſen, en van onze* (Franſche?) *zeden,* (*welke men hier overigens niet behoeft te karakteriſeren*) *vormt, is het zeker, dat men in deze omſtandigheden beter gedaan had te zwijgen.* Misſchien is het dan wel, in zijn oog, een gebrek in het *Code pénal*, dat er geene *tuchthuisſtraf* of *gevangenis* bepaald is voor eene gehuwde vrouw, die, in een geval als dit, een' gil geeft, en tegen de *vervoering* van eenen Baviaan of *Franschman* bij haren echtgenoot beſcherming zoekt! In dat Wetboek is hij, meer dan wij, ervaren, blijkens de bovengenoemde door hem genomene *concluſie* tegen de Heeren TOMASACHI, VAN HEMERT en VAN SWINDEN; en wij weten niet, of dat Wetboek het vermomd inſluipen in een fatſoenlijk huis, met oogmerk om de vrouw te verleiden, ongeſtraft veroorlooft; maar, daar wij het noodig houden, dat de Heer MENU, zoo hij zijne klagt vervolgen wil, overkomt, en nogmaals ons ONGASTVRIJ land bezoekt, zoo raden wij hem ernſtig, zich niet te vermommen, en allerminst in de kleeding eener *Franſche* Kamenier, alzoo deze meisjes hier bijzonder *ſuspect* zijn geworden na zijn avontuur. Hij kieze liever zijn verblijf in een of ander huis, waar hij een aantal *galante* Dames vinden kan, die, wanneer hij maar eenig geld medebrengt en achterlaat, bij het kenbaar maken van zijne *vervoering* niet zullen *gillen*, en waar hij dan ook geene ſtokſlagen te vreezen heeft van eenen beleedigden echtgenoot. Wij bedanken intuſſchen den *Franſchen* Ridder voor den lof, dien hij aan de *Nederlandſche* Natie, als een *edelmoedig volk*, geeft; maar zien nog niet, dat het de eer dier Natie eenigzins benadeelt, dat het gedrag van den Heer MENU, met deszelfs gevolgen, bij het *Amſterdamsch* gemeen, herinneringen, die bijzonder on-

onaangenaam zijn voor eenen *Franschman*, opriep; en daar hij verklaart, *geenszins te twijfelen, of de Heer* MENU *zal* (nu, na de bekomene ſtokſlagen) *de eerſte zijn te belijden, hoe zedelijk ongelijk hij gehad heeft, door zich, in de belagchelijke vermomming eener vrouw, bij Mevrouw* TOMASACHI *in te dringen*, zoo willen ook wij gaarne de eerſte zijn te verklaren, dat de Heer TOMASACHI *c. ſ.* niet naar orde en wet gehandeld hebben, met den *Franschman* met eigene handen te tuchtigen. MENU had, naar onze wijze van zien, en ingevolge een Wetboek, zoo als wij meenen dat het zou *behooren te zijn*, zijne ſtraf aan den lijve moeten ontvangen op eene *meer verhevene plaats* en door *andere handen*; en mogten er nog termen zijn in het tegenwoordig Wetboek, om MENU daartoe te verwijzen, zoo zouden wij het niet onbillijk oordeelen, dat de Heeren TOMASACHI, VAN KEMERT en VAN SWINDEN veroordeeld werden, om deze ſtrafoefening *aan te zien en de kosten tot dezelve te dragen*; opdat alzoo niet hij, die *geſlagen is*, maar zij, die *geſlagen hebben*, de boete betalen. Wij achten ons tot het uiten van dit ons verlangen evenzeer geregtigd, als de *Franſche* Adviſeur tot zijne genomene *concluſie*, op welke een ieder ziet, dat vrij wat valt af te dingen, daar MENU klager en getuige tevens is, en zich, een aanzien van den aard zijner bekomene kneuzingen enz., op *Parijſche* Chirurgijns beroepen moet; kunnende natuurlijk het *certificaat* van den *Amſterdamſchen* Chirurgijn, die hem het eerst verbonden had, niet van zoodanigen aard zijn, dat daardoor het hoogstgevaarlijke der toegebragte wonden en kneuzingen kan worden bewezen; in welk geval althans die Heer het reisje naar *Parijs*, hetwelk MENU zoo dadelijk (te voet of per as?) ondernam, zou hebben ontraden. En even weinig kan het als *waarſchijnlijk* voorgeſteld *doel* van de Heeren ſtokſlagers, om MENU *van het leven te berooven*, bewezen gerekend worden door het geroep van TE WATER! TE WATER! door het *Amſterdamsch* gemeen. Dan, wij willen den bevoegden Regter niet vooruitloopen, en zullen, wanneer MENU zijne zaak voortzet, zien, wat deze (nu door den verdediger van wijlen MARIA ANTOINETTA ten aanzien van *wet* en *regt* zoo vriendelijk *in-*, *bij-* of *voorgelicht*) zal meenen te moeten beſluiten. Dat MENU de zaak nog roeren durft, moet den gehuwden *Hollander* vooral bevreemden, ja van verontwaardiging doen blozen. Ons dunkt, hij bleef het best maar te *Parijs*, waar de

Vrouw-

Vrouwtjes, naar luid der reisberigten, niet zoo kwalijknemend, en de Mannen op dit ſtuk niet zoo korzel zijn. Hier zal men hem met den vinger nawijzen; waartegen de Politie moeijelijk waken kan.

Een paar Dichtregelen, bij den Torenbrand te Groningen, in den Nanacht en Morgen van den achtſten van Lentemaand 1822, *en den daarop gevolgden Dood van den Heer Subſtituut-Officier en Directeur van Politie, Mr.* P. R. VAN WARTUM, *en nog een ander jeugdig Mensch. Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1822. *In gr.* 8vo. 5 *Bl.*

Een paar dichtregelen, — dat zegt; meer dan *honderd*, — bezingende, in luchtige, vrolijke maat, en ſtaande of zoogenaamd mannelijke rijmen, het ongeval, en op dezelfde geestige wijze, als eens onze BELLAMY, voor de grap, *de komst van de Oostindiſche Retourvloot* bezong, in eene ODE, die hij ook bij het aankomen der *trekſchuiten* en *poſtwagens* bruikbaar hield.

Daar komen nu de rijke ſchepen! —
Hoe bruiſen zij door 't pekelnat! —
De matten kraken, onder 't ſleepen
Van zulk een' onwaardeerbren ſchat!
Straks laten zij het anker vallen,
Terwijl hun grof kanon zal brallen! —
Daar ſchieten zij! — en 't anker ligt!

Matrozen! vliegt nu naar uw vrouwen!
Maar neen! — bezorgt nog eerst de touwen, —
Maakt eerst de blanke zeilen digt!

In ſoortgelijken dichterlijken tramt wordt hier *de Brand in Groningens Kerktoren en de Dood van* VAN WARTUM bezongen. Eerst komt de ſtormwind, die door den donder *overbruld* wordt; daarop vernemen wij, hoe ieder uit het bed *ſpringt*, en denkt, dat er brand is.

„ Maar niets verkondigt nog die maar;
„ Geen klokgeklep, geen noodmisbaar,
„ Geen horen ſchalt nog; — maar (ó, ſchrik!)
„ Daar *ſchalt* het in één oogenblik!

„ Daar

„ Daar *galmt* het dofſe toonen uit,
„ Naar Oost en West, naar Noord en Zuid,
„ En *dreunt* van elken torenkant,
„ En aklig krijscht de kreet: BRAND! BRAND!
„ En met een *dommelend gebrom*
„ Paart met het brandhoorn zich de trom,
„ En *rommelt* door de ſtraten heen,
„ En roept de Krijgslien op de been,
„ Die ras, *marschvaardig*, zaamgeſchaard,
„ Op 't drokke marktplein zijn vergaârd.
„ De ratel ſnort met *woest* gedruisch.
„ *De nachtwacht ſchelt aan huis bij huis.*
„ Elk *rijst.*"

(Men was dus, na den eerſten *ſprong*, dadelijk weêr naar bed gegaan!)

„ — De kaars en nachtlamp *zwiert*
„ Langs glas en venſter. — 't Woelt en tiert
„ In huis en buiten even druk.
„ Elk vraagt: Wien trof het ongeluk?
„ En beeft bij *der gedachte ſchijn:*
„ Zou 't mijn, of 's Buurmans huis ook zijn?"

Het is immers, Lezer, of wij 't zoo zelf hooren en zien! Men ontdekt echter, dat de blikſem het alleen op den ouden toren gemunt had. De blikſem was op dien toren *afgunſtig*.

„ Hij, die ſinds eeuwen mij trotſeert,
„ Moet," dacht hij: „ thans eens *wat* verneêrd!"

Dat gaf dan *een vuurwerk*, *ſchrikkelijk*, *maar ſchoon*. Na eene wijl tijds moest echter het *wraakvuur* van den blikſem zwichten voor 's menſchen welberadene kracht.

„ Maar, ach, *het droevigst komt nog aan*,
„ Wel waard beklag, wel waard een' traan!"

Dat is de dood van den Heer VAN WARTUM.

„ Daar ligt hij met verpletterd hoofd!
„ Daar ligt hij, van gevoel beroofd!
„ Daar wordt hij, (ieder ſtaat ontroerd)
„ Als lijk, naar 't Raadhuis heen gevoerd!
„ Maar torscht, benaauwd, door pijn *vermaat*,
„ Twee dagen nog des levens laſt;
„ En blaast *met rogchelend geluid*
„ Dan ſtervend zijnen adem uit."

Boven dit gedicht van den Heer B. H. LULOFS ZOU BE LLAMY waarſchijnlijk ODE *en* KLAAGZANG geplaatst hebben.

Een houtſneêprintje, dat ons ongelukkig aan een *karremansgedicht* herinnert, vertoont ons den toren, die het voorwerp van des blikſems *afgunst* was.

BOEKBESCHOUWING.

Het menſchelijk kenvermogen, in deszelfs waren aard en omvang omſchreven volgens de beginſelen van KANT, *ter naſporing van den aard en de uitgeſtrektheid van het vermogen der menſchelijke Rede, en ten bewijze van de noodzakelijkheid eener hoogere Openbaring. Door* J. J. LE ROY, *Predikant te Oude Tonge. Te Dordrecht, bij* Blusſé en van Braam. 1821. *In gr.* 8vo. *VIII en* 207 *Bl.*

Wij kennen de zaken niet anders dan door gewaarwording; maar de vraag is: zijn de voorwerpen *zoo* geſteld, *gelijk* wij ze zien; of zijn ze ſlechts *voor ons* zoo, *omdat* wij ze *zoo* en *niet anders*; volgens *onze inrigting*, gewaarworden? — Het laatſte is onmiskenbaar het geval, zelfs ten aanzien van onze eigene, inwendige geſteldheid, met dien verſtande nogtans, dat er iets in de verſchijningen zelve is, dat zoodanig met onze zinnen correspondeert, dat wij haar vrijelijk voor zoodanige houden mogen als wij ze gewaarworden, omdat ze dit *voor ons* zijn. [Dit laatſte loopt, naar ons gevoel, met het eerſte in eenen cirkel; want het blijft altijd toch maar zoo, dat de verſchijningen, gelijk wij haar waarnemen, ſlechts *voor ons* beſtaan.] Onze kennis ontſtaat uit ondervinding (*van achteren*), of bij wijze van gevolgtrekking (*van voren*); doch ten aanzien van die eigenſchappen der dingen, welke wij *aanſchouwen* kunnen, kan ook deze laatſte wijze van kennisneming ons de zaken alleen vertegenwoordigen in die *formen*, die in ons gemoed gereed liggen, en waarin *voor ons* alles zich moet voegen: *Ruimte* en *Tijd*; en daar deze van ons voorſtellingsvermogen onafſcheidelijk zijn, zoo kunnen wij, ten aanzien van deze formen, vele dingen aanſchouwelijk *van voren* kennen, gelijk zij ook *verſtandelijk* kunnen *begrepen* wor-

den; doch geldt dit alleen ten aanzien van zulke voorwerpen, die door onze zinnen kunnen worden waargenomen; terwijl wij geen regt verkrijgen, om te bepalen, dat niets waarheid *op zichzelve* (onderſcheiden van hetgeen alleen *voor ons* waarheid is) zou kunnen zijn, tenzij het zich in onze formen van voorſtelling voege; hoewel inderdaad niets, waarbij dit niet het geval is, ooit een voorwerp *voor ons* kan zijn. Al wat nu buiten onze ondervinding ligt, noemen wij *verſtandswezen* (*noumenoïi*), dat wij ons alleen door ons verſtand [als aanwezig] denken kunnen, maar waarvan wij verder niets weten, omdat wij er onze verſtandsbegrippen niet op kunnen toepaſſen.

Al hetgeen uit de redenering, waardoor het bovenſtaande wordt uitgebreid en bewezen, volgt, valt geenszins voordeelig uit voor onze Rede, welke blijkt alleen te beſtaan in een meer afgetrokken gebruik van die begrippen en grondſtellingen, welke ons het eenvoudig verſtand bekend maakt; maar niet in een, boven het eenvoudig verſtand verheven, vermogen, hetwelk zich op nieuw eene bron van kennis zoude openen, of nieuwe, aan het eenvoudig verſtand onbekende, grondbeginſelen bekend maken. Indien zij als zoodanig wordt aangemerkt, wordt zij eene bron van dwaling; zoodat aan alle Bovennatuurkunde, als wetenſchap beſchouwd, op eenmaal en voor altijd een einde gemaakt wordt.

Nogtans ligt het vooroordeel diep, dat de Rede veel vermag. De ſchijn hieromtrent is gegrond in zekere *Ideën*, welke, wel is waar, in ons gemoed gevonden worden, in de natuur van ons redelijk vermogen zijn gegrond; doch welke wij buiten hun eigenlijk doel misbruiken. Dewijl de Rede niets kan weten, dan hetgeen uit ondervinding komt, kan zij de onſtoffelijkheid der ziel niet bewijzen; maar kunnen de Materialisten haar ook niet wederleggen, — weet zij niet, of de wereld, naar tijd en ruimte, eindig is, dan oneindig; of dezelve beſta uit eenvoudige zelfſtandigheden, dan tot in het oneindige deelbaar is; of er eene eerſte oorzaak der wereld beſta, die

door

door volſtrekte vrijheid werkzaam was, dan of alles door en door natuur is; of ergens een volſtrekt noodwendige grond der wereldveranderingen aanwezig, dan of alles door en door toevallig is, — kan zij noch de natuur, noch de noodzakelijkheid van een opperst Wezen betoogen.

De Rede, ondertusſchen, kan in zoo verre als een afzonderlijk vermogen gedacht worden, als zij datgeen, wat het eenvoudig verſtand ons in ieder afzonderlijk voorwerp, *als met dit verbonden* (*in concreto*), doet opmerken, meer in het algemeen en in het afgetrokkene beſchouwt, onder zekere algemeene begrippen rangſchikt, welke datgeen in zich bevatten, hetgeen de bijzondere zaken met elkander gemeen hebben, en dus alles zoo veel mogelijk met elkander in een louter verſtandelijk verband brengt, en uit zekere algemeene beginſelen, welke zij toch alleen uit het bijzonder verſtandsgebruik ontleenen kan, afleidt. Het gebruik van dit redelijk vermogen betreft dus meer de denkbeelden der zaken, dan de zaken zelve; en wil de Rede buiten dezen werkkring treden, en oordeelen over zaken, welke het verſtand niet reeds uit de ondervinding genoegzaam kent, dan wordt alles louter *ideaal*. En deze voorbarigheid der Rede heeft den ſchijn doen geboren worden, alsof zij iets kon kennen, dat buiten den kring der ondervinding ligt. Met dat al is het waar, dat haar zekere *idéën* natuurlijk eigen zijn, welke haar tot rigtſnoeren dienen, en aan het verſtand zekere regelen voorſchrijven, waarnaar het deszelfs onderzoek der ondervindingsvoorwerpen heeft in te rigten. Door deze *idéën* geleid, ſtelt onze Rede zich ons geheel inwendig beſtaan voor, als behoorende tot één enkelvoudig onderwerp, hetwelk zij van alle verſchijningen in ruimte afzondert; de wereld als een zaamverbonden geheel, en afkomſtig van een zelfſtandig perſoonlijk Wezen. Deze *idéën*, zoo volſtrekt aan onze Rede eigen, [maar zijn zij het wel eens aan de Rede van *alle* menſchen?] mogen nu aanwijzen, welke uitkomſten een geregeld verſtandsonderzoek waarſchijnlijk *zal* opleveren,

ten aanzien der dingen, welke buiten de ondervinding liggen; maar *bewijzen* kan zij ten dezen niets.

Maar een *praktikaal* belang verbindt ons zóó aan die *ideën*, dat wij aan *zedelijke vrijheid*, *God* en *onsterfelijkheid* ook dán nog gelooven, wanneer wij ze niet meer bewijzen kunnen, en nog hopen, wanneer ons geloof daaraan wordt geschokt en aan het wankelen gebragt. In dit opzigt, nu, ontwikkelt zich in onze Rede eene kracht, welke dezelve, maar ook in dit opzigt alleen, als een eigendommelijk en afzonderlijk, boven ons eenvoudig verstandsvermogen verheven, vermogen, duidelijk kenmerkt. [Wij zijn ook gewoon, het eigendommelijke van onze Rede *voornamelijk* te stellen in een zedelijk gevoel, dat ons tot erkentenis van, ten minste tot navraag omtrent God enz. brengt; maar mag de Schrijver, of mag KANT, die aan de bespiegelende Rede alle zekere kennis ontzegt, zoo veel gezag toekennen aan een *gevoel*, hetwelk toch als zoodanig nog meer afhankelijk is van bijzondere gesteldheden, dan eene koele redenering, wanneer men er zich eenmaal regt toe zet om haar vol te houden? En wat aangaat de stelling, dat de zedelijke wet ons den weg afteekent, waarop wij het hoogste geluk, waarvoor onze redelijke geest vatbaar is, bereiken kunnen en mogen, *zonder dat echter de bedoeling, om dat geluk te verwerven, de eigenlijke drijfveer tot hare beoefening zijn mag*; zoo is het ons, vooral wanneer wij in aanmerking nemen, door welke aansporingen het Evangelie ons tot waarheid (innerlijke, juist! niet uitwendige alleen) deugd zoekt te bewegen, altijd voorgekomen, dat de groote KANT te dezen aanzien zijn stelsel, voor ons, zinnelijk-zedelijke wezens, zoo fijn heeft aangepunt, dat de punt — brak. Zijn deugd en zedelijke gelukzaligheid één, dan kan ik de eene niet bedoelen, of ik bedoel de andere mede. Zoo leert ook JEZUS; maar de leer van KANT komt ons, in dit stuk, juist geschikt voor, om ons, die naar gelukzaligheid smachten, allen moed tot deugd te ontnemen.]

Bij dit zedelijk belang van onze natuur, zien wij dan om

om naar gronden van zekerheid, welke wij ook noodig hebben, daar ons gemoed zelf ons reeds tot gelooven dringt, maar geene vastheid heeft, en het *radicale booze* [de zinnelijkheid houden wij voor *radicaal*, voor in onze natuur gegrond; boos is zij *geworden*, doordien wij haar, ten koste der zedelijkheid, lieten heerschen] onze zedelijke volmaking schijnt onmogelijk te maken. Nu vinden wij in den Bijbel, 1°. eene zedelijke wet, die volmaakt beantwoordt aan die, van welke wij het grondbeginsel in ons dragen; 2°. dat geenszins eene stoffelijke uitoefening van de letter van het gebod, maar alleen de volle en vrije keus van ons hart, volgens de zuivere natuur van de reine zedelijkheid, als de ware vervulling van den geest der wet, in dezelve wordt aangemerkt; [Toegestemd, behoudens onze boven gemaakte aanmerking.] 3°. dat de begrippen, welke zij van de Godheid mededeelt, juist overeenkomen met het *ideaal* van oneindige en zedelijke volkomenheid, hetwelk ook de zuivere Rede aan de hand geeft; 4°. dat die leeringen, welke haar eigendommelijk schijnen eigen te zijn, en van welke de Rede van voren niets kan gissen, echter met de voorschriften der zuiverste Rede in het uitnemendst verband kunnen gebragt worden, en de gapingen, welke dezelve overlaat, uitnemend aanvullen; en eindelijk, 5°. dat ze allerbijzonderst met onzen tegenwoordigen zedelijken toestand overeenkomen, en dat, anders onverklaarbaar, verschijnsel omtrent het *radicale booze*, of aangeboren kwaad, [zie boven onze aanmerking!] volkomen oplossen, en ook te dien opzigte uitnemend geruststellen. [Wij denken evenwel, dat de oplossing, welke de Schrijver daaromtrent in den Bijbel vindt, in sommige opzigten zal verschillen van die, welke wij vonden.]

Met den Eerw. Schrijver, bevelen wij de nadere ontwikkeling en beproeving, inzonderheid van deze, naar ons inzien volkomen ware, résultaten, aan het eigen nadenken en onpartijdig onderzoek van den opregten waarheidsvriend aan, en wijzen, met hem, op de woorden van onzen Heiland: *een ieder, die den wil wil doen desgenen,*

die mij gezonden heeft, zal van deze leer bekennen, of zij uit God is, dan of ik van mijzelven spreke. Maar wij moeten toch ook eerlijk belijden, dat die onderscheiding tusschen praktikale en bespiegelende waarheid, welke eerste soms gesteld wordt plaats te kunnen hebben zonder dat dit met de laatste het geval is, ons ten laatste tot volkomene onzekerheid brengt; te meer, daar de Eerw. Schrijver, misschien, in de opgaaf van datgene, wat *hij* dan in den Bijbel als praktikale, op ons geloof aanspraak makende waarheid vindt, ook wederom onmogelijk een zoo algemeen geldend *kriterium* zal weten vast te stellen, dat nu allen daarop „amen!" zullen moeten zeggen.

De Oosterlingen van vroegen en lateren tijd; of Ophelderingen der H. S., uit de natuurlijke gesteldheid, de overleveringen, zeden en gewoonten van het Oosten. Door E. F. K. ROSENMULLER. *IIde Deel. Te Groningen, bij* W. van Boekeren. *In gr. 8vo. VIII en 359 Bl.*

Over het oogmerk en de inrigting van dit werk hebben wij kortelijk gehandeld, in onze aankondiging van het eerste deel. (Zie *Letteroeff.* voor 1820 aan het begin.) Dit deel gaat over Exod. XIII en de volgende hoofdstukken, en verder over de drie overige boeken van Mozes. Daar, in de voorrede des vertalers, het werk op nieuws gezegd wordt, voor zoo ver het O. V. betreft, in vier deelen volledig te zullen zijn, kan men, naar evenredigheid, in de beide overige deelen niet verwachten, dezelfde uitvoerigheid en menigvuldigheid van aanmerkingen te zullen aantreffen, als in de twee eerste deelen. Wij erkennen gaarne, dat er in Mozes boeken zeer veel is, hetwelk in het vervolg weder voorkomt; maar hoe veel blijft er niet, behalve dat, uit Oosterſche kundigheden in al de overige boeken op te helderen? Of zou ook, gelijk wel aan andere schrijvers gebeurd is, de heer ROSENMULLER, in den beginne zich aan eene

zo-

zekere uitvoerigheid overgevende, zich naderhand hebben willen inkrimpen, om zijn werk voor zijne landgenooten niet te zeer te doen uitdijen? Dan, ons oordeel over deze onevenredigheid opschortende, tot dat wij meer van dit werk onder het oog zullen gekregen hebben, willen wij, andere aanmerkingen, die wij zouden kunnen maken, daarlatende, ons alleen bepalen tot hetgeen bl. 105—107 van de Cherubims gezegd wordt, die Mozes boven op het dekfel van de arke des verbonds moest laten plaatsen. De Hebreeuwsche naam wordt, op wat grond, weten wij niet, verzekerd, *sterkte* te beteekenen. Dezelve beteekent, voorzeker, niets anders dan *uitgehouwene beelden*, zoo als zelfs een leerling zien kan bij SCHULTENS, in zijne Latijnsche *Commentaria*, op Spreuken XXX: 20, pag. 472, of ook uit het Hebreeuwsch Woordenboek van SCHEIDIUS. Door den vertaler wordt, met reden, verworpen het denkbeeld, dat door de Cherubims eene soort van engelen zoude zijn aangeduid: hij neemt het gevoelen aan van MICHAËLIS, die er donderpaarden door verstaat, en hij stelt dit gevoelen zóó voor, alsof er bijna niet aan getwijfeld kon worden. Ondertusschen heeft HERDER, in zijn bekend werk *vom Geist der Hebräischen Poëfie*, 1ster Th. S. 177-180, aangetoond, dat donderpaarden geene Hebreeuwsche dichting zijn. Het waren dus zinnebeeldige gestalten, die, als 't ware, den troon droegen van Jehova, Israëls Koning; zie Psalm XCIX: 1.

Lijk-Rede, op het treurig afsterven, en ter vereerende gedachtenis van den Hoog-Edelen, Hoog-Geboren Heer, FREDERIK, BARON VAN LEYDEN VAN WESTBARENDRECHT, *voormalig Gouverneur van Zuid-Holland, Heer van Warmond, Lid van de Eerste Kamer der Staten Generaal, enz. uitgesproken op den 16 December 1821, in de Kerk der Hervormden, te Warmond, door* W. M. KOOY, *Predikant aldaar.*

Te Leyden, bij A. van Benten, 1825. *In gr.* 8vo. 45 *Bl.*

Het blijft nog ſteeds de gewoonte in de Gereformeerde kerk ten platten lande, dat er Lijkredenen gehouden worden, bij gelegenheden, als bij welke deze is uitgeſproken. Wij laten, liever dan hier over deze gewoonte te oordeelen, dit aan den *Kerkelijken Raadvrager en Raadgever* over. Er is nog al wat vóór en tegen te zeggen, vooral nadat, omtrent Lijkredenen in het gemeen, zoo veel afgeſchaft, of in onbruik geraakt is. Gelukkig voor den Leeraar en de Gemeente, wanneer het voorwerp harer hulde verdienſten genoeg had, en betrekking genoeg toonde, om waardig te zijn, openlijk der dankbare nagedachtenisſe aangeprezen te worden, al zijn die verdienſten dan ook eenige graden beneden de waarde van den waarlijk edelen VAN LEYDEN, wien hier — de man was ons bekend genoeg, om dit van hem te getuigen — niet te veel wordt toegekend.

Deze *Lijkrede* intusſchen beoordeelende, komt het ons voor, dat de Heer KOOY reden had, nu hij dezelve in den boekhandel brengt, verſchooning te vragen, niet zoo zeer voor *omvolledigheid*, als wel voor te groote *overladenheid* hier, en zekere *matheid* van ſtijl daar, buiten welke zeker zijne toeſpraak meerdere werking op het hart zijner hoorders, althans lezers, zoude gehad hebben. De tekst is 1 Theſſ. IV: 13. Had de Leeraar deszelfs verklaring, nu het eerſte deel zijner rede, te zamen getrokken, bij wijze van *inleiding* voorgedragen, veel, dat hier nu niet te pas kwam, had dan kunnen beſpaard, en de *waarheid*, die nu in de zoogenoemde toepaſſing wordt behandeld, meer ontwikkeld en krachtiger aangewend worden. Wij zeggen dat niet, omdat wij Bijbelverklaring niet voor een hoofdvereischte in eene leerrede houden; maar in deze gelegenheidsrede kwam het niet te pas, over de aanleiding, die Paulus had tot zijne redenering, over den zin en het doel derzelve, en over hare gronden, zoo uit te weiden. In dit eerſte deel

vonden wij het anders zeer te pas opgemerkt, dat Paulus den dood der betreurde Christenen eenen *ſlaap* noemt, maar van Jezus, den opgewekten, het woord *ſterven* gebruikt. In het tweede ſtuk der leerrede wordt de Heer VAN LEYDEN als Mensch, Geleerde, Staatsman, Heer van Warmond, en Christen gekenſchetst. Naar waarheid, ja! maar op deze rangſchikking, en op de wijze van voordragt van eene en andere bijzonderheid, aan eene Dorpsgemeente, (en dit zoude ook goeddeels in eene Stadsgemeente gelden) zouden wij aanmerkingen kunnen maken. Waarom mogt de naam van Koning LODEWIJK, wiens getuigenis hier voorkomt, ook niet genoemd worden? De man zij, wie hij zij; maar — deze getuigenis gevende, vereerde hij ook zichzelven. De aanhef, tot dit tweede ſtuk den overgang makende, is wat al te prachtig: „*Hem*, (VAN LEYDEN) dien onze achting, onze liefde, en onze dankzegging toekwam, zij de eerezuil geſticht in dezen tempel!" Als eene troostgevende, leerzame, maar ook den zondaar onrustbarende waarheid, wordt deze; „onze vrienden ontſliepen ſlechts op aarde, om in den hemel te ontwaken," ten derde, voorgeſteld. Maar — te veel reeds, voor ons beſtek, van deze preek, of, zoo als zich Do. KOOY uitdrukt, van dit *werk*. Alleen nog, hoe afkeerig we ook zijn van het vitten op ſtippen en ſtrepen en comma's en punctums, het ziet er hier allerſlordigst, vooral met de punctuatie, uit.

Geneeskundig Handboek voor beginnende Kunstoefenaren, bekroond door het Geneeskundig Gezelſchap, onder de zinſpreuk: Uno animo, *te Amſterdam. Door* W. F. BUCHNER, *Med. Chirurg. en Stads-Doctor te Gouda, enz. enz. Iſte Deel. Te Amſterdam, bij* B. J. Berntrop. 1821. *In gr.* 8vo. *XX en* 602 *Bl.*

De Schrijver meldt ons in het voorberigt, dat hij, gewoon eenige der weinige uren, die eene uitgebreide prak-

tijk hem nog overlaten, te besteden tot het onderwijzen van leerlingen in de Heelkunde, eene beknopte aanwijzing vervaardigde ter geneeskundige behandeling der meest voorkomende ziekten, om ten leiddraad bij zijne voorlezingen te dienen, zonder voornemen van dezelve immer het licht te doen zien; doch dat hij van gedachten daaromtrent veranderd is, door het Programma van het Geneeskundig Gezelschap onder de zinspreuk: *uno animo*, te Amsterdam, voor den jare 1817, waarin gevraagd werd de vervaardiging van één beredeneerd Geneeskundig Handboek, in het Nederduitsch geschreven, rustende op de natuur- en ziektekunde van den mensch, en inhoudende eene volledige beschrijving van de meest voorkomende ziekten, van derzelver oorzaken, kenteekenen, loop, toevallen, en eenvoudige manier van behandeling; dat hij, van de nuttigheid van zoodanig handboek overtuigd, en begeerig om tot het doel van het verdienstelijk Gezelschap mede te werken, besloot, zijne zwakke krachten te beproeven, en zijne handleiding volgens het doel des Gezelschaps nader te bearbeiden en uit te breiden; dat hij vervolgens, in de maand Mei 1818, het genoegen smaakte, dat hetzelve zijnen arbeid met deszelfs goedkeuring vereerde, en het ter mededinging naar den uitgeloofden prijs ingezonden eerste deel, de behandeling der koortsen bevattende, als het doel naast bij komende, den uitgeloofden prijs waardig keurde. Voorts erkent hij, dat zijn werk in breedvoerigheid de grenzen van een handboek verre overschrijdt; doch dat hij, de moeijelijkheid gevoelende, om de noodige duidelijkheid met de gewenschte kortheid te paren, ja daarvan de onmogelijkheid ontwarende, althans de eerste aan de laatste niet heeft willen opofferen, en zich durft vleijen, dat zijne wijdloopigheid meer zal worden toegeschreven aan veelheid van zaken, dan aan herhaling van overbodige woorden; en dat de moeijelijkheid van eene keuze te doen tusschen die ziekten, welke zeer dikwijls, en die, welke zelden voorkomen, deze of gene al of niet te behandelen, zonder een onvolkomen geheel te leveren, en de

be-

behoefte vooral van de Scheeps- en Plattelands-Heelmeesters, hem deden besluiten tot het meer of minder breedvoerig behandelen van alle bij ons voorkomende ziekten, ten einde aldus een geheel te leveren, waarin ieder min geoefende eenige aanwijzing kan vinden; daar toch zijn werk, volgens het doel des Gezelschaps, vooral hen, welken het aan een geregeld onderwijs heeft ontbroken, tot eene verbeterde geneeskundige behandeling moest leiden; hebbende hij, ter bearbeiding van dit werk, gebruik gemaakt van de meest geachte in- en uitlandsche geneeskundige handboeken en de bijzondere beschrijving van sommige ziekten, en daarmede gepaard zijne eigene ondervinding, gedurende eene twintigjarige uitoefening der Geneeskunst, zoo in de militaire hospitalen, als naderhand in de burgerlijke praktijk. Vervolgens gaat hij over tot de Inleiding, welke hij begint met de aanmerking; dat de kunst, om ziekten te genezen, eene wetenschappelijke, op ervaring en redenering gegronde, kunst is, welke alleen kan verkregen worden door zieken naauwkeurig en zonder vooroordeelen waar te nemen, en de schriften van zulke Geneesheeren vlijtig te beoefenen, die, aan de Natuur getrouw, de beelden van onderscheidene ziekten geschetst hebben. Hierop, na over het edel doel der Geneeskunst en derzelver uitgebreide nuttigheid uitgeweid te hebben, betoogt hij, dat, daar het vermogen, om oordeelkundig het waargenomene te beredeneren, een aangeboren vermogen van den geest is, hetwelk, offchoon, door oefening, voor beschaving, uitbreiding en volmaking vatbaar, echter nimmer door hem, die hetzelve mist, kan verworven worden, uit dien hoofde even min een Arts als een Dichter gekweekt, maar geboren wordt; daar hij alleen den naam van Arts verdient, die den geheelen omvang der Geneeskunst en hare hulpmiddelen kent, en dezelve ter genezing van zieken weet aan te wenden; en dat, om een waardig Arts te zijn, er, behalve de algemeene kundigheden, de vruchten eener beschaafde opvoeding, eene volledige kennis van den geheelen omvang der natuur-

kun-

kundige wetenſchappen gevorderd wordt, en de Arts gewoon moet zijn wijsgeerig te denken, en de vereischte vrijmoedigheid en ſterkte van geest bezitten. Wijders merkt de verdienſtelijke Schrijver zeer juist aan, dat, offchoon de hedendaagſche Geneeskunst op een hooger ſtandpunt ſtaat dan die der vorige eeuwen, echter de voornaamſte Geneeskundigen in alle landen daarin overeenſtemmen, dat iedere ſtelſelmatige bearbeiding der Geneeskunst, om haar eene wetenſchappelijke zekerheid te geven, voor het tegenwoordige nog eene ijdele onderneming is, en dat alle daarop gegronde toepaſſingen aan het ziekbed door de uitkomſten worden gelogenſtraft; en dat hij, uit dien hoofde, de onderſcheidene ſtelſels, zonder in breedere ontwikkelingen te treden, met ſtilzwijgen zal voorbijgaan; te meer, daar de onderſcheidene ſtelſels van de latere tijden in de Nederlanden dien algemeenen bijval als in andere landen niet hebben gevonden, maar de Nederlandſche Geleerden over 't algemeen onafgebroken den weg der ervaring, door de rede voorgelicht, zijn blijven bewandelen, en door hunnen arbeid tot hare volmaking hebben medegewerkt. Na eindelijk den Geneesheer nog eenige algemeene regels, welke men bij de beoefening der Geneeskunst nimmer uit het oog heeft te verliezen, indachtig gemaakt te hebben, eindigt de Schrijver met den wensch, om den Heelmeester ten platten lande en ter zee eenige handleiding te geven ter behandeling der inwendige ziekten, en hen bekend te maken met de verbeterde handelwijze der geoefendſte Geneesheeren. Hij ſplitst zijn werk in vier deelen, waarvan het voor ons liggende eerſte deel de koortſen, zoo in het algemeen als in het bijzonder, bevat, en waarin de Schrijver alle koortſen, zoo als zij voorkomen, en, door eene reeks van eigene toevallen, de gedaante van bijzondere ziektevormen aannemen, bijeengebragt, en dus beide, de oorſpronkelijke en afgeleide, of toevallige, koortſen behandeld heeft; zijnde het tweede deel in twee afdeelingen geſplitst, waarvan het eerſte de ontſtekingen, en het tweede de ontſtekingachtige huidziekten bevatten

zal.

zal. De pijnlijke ziekten, vloeijingen en verſtoppingen zullen in het derde deel voorkomen; terwijl, eindelijk, in het vierde deel de overige ſlepende ziekten zullen behandeld worden.

Het eerſte deel is in twee, ofſchoon vrij ongelijke, hoofdſtukken geſplitst, waarvan het eerſte handelt over de koortſen in het algemeen, en wederom negen onderafdeelingen bevat, waarvan de eerſte aan het onderzoek nopens den waren aard der koorts is toegewijd, de tweede handelt over de verdeeling der koortſen, de derde derzelver oorzaken naſpoort, en de vierde de nadere verdeeling der koorts, volgens de beroemdſte Geneeskundigen, als REIL en RICHTER, opgeeft; wordende in de vijfde de tijdperken der koorts, in de zesde derzelver duur of tijdsbeſtek behandeld, de zevende aan de uitgangen, de achtſte aan de voorzegging, en eindelijk de negende aan de algemeene geneeswijze der koortſen toegewijd; omtrent alle welke punten men hier het voornaamſte bijeenverzameld vindt, 't welk daarover bij de beste, zoo oude als latere, Schrijvers is aangeteekend, verrijkt met 's mans eigene waarnemingen. Het tweede hoofdſtuk, 't welk over de koortſen in het bijzonder handelt, wordt in twee afdeelingen verdeeld, waarvan de eerſte de aanhoudende koortſen bevat, welke met een praktisch doelwit wederom worden verdeeld, 1°. in ontſtekingkoorts, of ſteniſche, eigenlijk hyperſteniſche; 2°. in astheniſche koortſen, met het karakter van *typhus*; zijnde deze onderverdeeld, a. in rotkoortſen, *febris putrida*, *typhus*; b. in zenuwkoortſen, *febris nervoſa*, *typhus nervoſus*; en 3°. in ſymptomatiſche koortſen; wordende deze laatſte verdeeld in A. gastriſche koorts, (en deze wederom onderverdeeld, a. in eenvoudige gastriſche koorts, *febris ſabrinalis*; b. galkoorts, *febris biliosa*; c. ſlijmkoorts, *febris pituitoſa*; d. wormkoorts, *febris verminoſa*;) B. zinkingkoorts, *febris catarrhalis*; C. rheumatiſche koorts, *febris rheumatica*; D. kraamkoorts, *febris puerperalis*; E. uitterende koorts, *febris hectica*. Alle welke onderverdeelingen door den Schrijver afzonderlijk

derlijk behandeld worden, en doorgaans de beste, door de ervaring beproefde, en veelal door eigene praktiſche ondervinding geſtaafde, geneeswijze in jeder derzelve opgegeven.

In de tweede afdeeling worden de tusſchenpoozende koortſen vrij breedvoerig behandeld, daar men in dezelve alle middelen, de *kininæ* en de *ſulphate de kininæ* ſlechts uitgezonderd, vermeld vindt, welke, zoo door oudere als latere Geneesheeren, ter beſtrijding van dezen ziektevorm, het zij met vrucht gebezigd, het zij zelfs ſchijnbaar zonder genoegzame praktiſche gronden aangeprezen zijn.

Ziet daar, waarde Land- en Kunstgenooten! eene beknopte ſchets der hoofdzaken, in dit uitmuntend werk voorkomende, hetwelk wij, uit hoofde van deszelfs belangrijken inhoud en menigte van oordeelkundige, praktiſche aanmerkingen, beſchouwen als eene zeer nuttige bijdrage ter algemeene uitbreiding der Geneeskunst in ons Vaderland, en alzoo aan alle jonge Geneesheeren, en in 't bijzonder aan de zoodanigen, die niet in de gelegenheid zijn, om zich de voornaamſte nieuwere buitenlandſche geneeskundige handboeken te kunnen aanſchaffen, niet ſlechts gerustelijk durven, maar ook pligtshalve vermeenen te moeten aanprijzen; te meer, daar er in het Nederduitsch geen geneeskundig werk, in aanleg met dat des Schrijvers overeenkomende, beſtaat.

(*Het vervolg hierna.*)

Biographisch Anthologisch en Critisch Woordenboek der Nederduitſche Dichters. Bijeen verzameld en uitgegeven door P. G. WITSEN GEYSBEEK. *Iſte Deel.* ABE—BYN. *Te Amſterdam, bij* C. L. Schleijer. 1821. *In gr. 8vo. XXXII en 461 Bl.*

De Schrijver van dit werk (als zoodanig noemt hij zich in de Voorrede, ſchoon men hem volgens den titel ſlechts als Verzamelaar zou aanzien) verhaalt ons in die Voor-

re-

rede, dat hij reeds twintig jaren bezig was aan het verzamelen van bouwstoffen voor eene *Geschiedenis der Nederduitsche Dichtkunde*; dat hij echter naar de bekende prijsvraag der *Maatschappij van Taal- en Dichtkunde*, zoo uitnemend door den Heer DE VRIES beantwoord, niet durfde mededingen, uit vrees van te uitvoerig te worden; dat echter zijn werk toch te goed was voor scheurpapier; dat hij, na rijp beraad, besloot, hetzelve in den vorm van een *Woordenboek* te brengen; dat KANT hem in de poëzij op den regten weg heeft geholpen, nadat in den winkel van den *Horrearius* UYLENBROEK zijn smaak was bedorven; dat hij even goed bevoegd is om over poëzij te oordeelen, als *hooggeleerde, getitelde en gesternde (sic!) beoefenaars der wetenschappen, of in het duister schuilende Recensenten*; dat het zijne schuld niet is, dat hij niet meer geleerdheid bezit. Vervolgens vernemen wij, welke talen hij verstaat; uit welke boeken hij die het eerst geleerd heeft, (zonder meester, wel te weten;) het *Engelsch* leerde hij, terwijl hij een werk van twee deelen daaruit vertaalde; (o wee de Lezers, die hem dat op hunne kosten dus moesten leeren!) dat het zijn oordeel ongemeen scherpte, eene taal *zonder* de gronden te leeren; dat zijn *waar poëtisch gevoel en onpartijdig oordeel* daaruit blijkt, dat BILDERDIJK, HELMERS, TOLLENS, LOOTS enz. hem (hem!) tot zwijgen gebragt hebben; dat hij zijne Bibliotheek door de hebzucht van een paar schatrijke *Gothen* en *Wandalen* verloren heeft, en dus gaarne *gratis* eenige bijdragen tot eene nieuwe erlangt; dat de *Staatscourant* hem geprezen, en het *Journal Général des Pays-Bas* hem voor een' Dichter, die onderscheiding verdient, ja voor een' DIEP GELEERD' SCHRIJVER verklaard heeft; dat hij *niet weet, waaromtrent hij zich aangaande dit werk nog zou moeten regtvaardigen*; (wie beschuldigt hem? *qui s'excuse, s'accuse!*) en eindelijk, dat, als hij hier of daar gedwaald heeft, of eraal gaandeweg Dichters onder de behandeling sterven, dit alles verbeterd en aangevuld zal worden in een aanhang-

sel.

fel achter het laatſte deel, *waarſchijnlijk* het vijfde. Waarſchijnlijk?

Le vrai peut quelquefois n'être pas vraisemblable.

Althans dit eerſte deel bevat ſlechts *twee* letters der 24 van het Alphabet; de Dichter zal zich dan in de volgende wel moeten bekorten; de twee thans medegedeelde letters zijn zekerlijk voor bekorting wel vatbaar.

Na deze merkwaardige Voorrede, vol zaken, gaan wij over tot het werk zelve. Het ſchijnt daarop aangelegd, dat er *geen* dichter of rijmelaar, hoe klein en gering ook, moet worden overgeſlagen; althans wij vinden eene menigte perſonen in dezen bundel, die even veel aanſpraak hebben op den naam van *dichter*, als de huisverwer op dien van fijnſchilder. Bij een van dezen, BRAHE, zegt de Heer WITSEN GEYSBEEK, „dat een zijner ver„getelingen in 1819 in een werk geplaatst is, (de *Mne„moſyne*) waar men zulke verdroogde analecten waarlijk „niet zoeken zou." *Habemus confitentem reum.* Waarom doet dan, in 's Hemels naam, de Heer GEYSBEEK, hetgeen hij in anderen berispt? Waarom delft hij zoo vele pruſchrijvers weder uit de vergetelheid op, waarin zij nuttiger begraven bleven? Is het, omdat zijne gemaakte aanteekeningen (en misſchien uittrekſels van vroeger' tijd, toen zijn ſmaak nog minder gekuiscbt was) toch te goed waren om te verſcheuren? Wie, die eenigen ſmaak heeft, kan b. v. den *Prologus* der *Latona* van ALEWIJN, welke vier bladzijden beſlaat, zonder walging lezen? Waarom de kreupele rijmen van JAN ACKET opgehaald, die, volgens den Verzamelaar zelven, *nergens wederga vond in armzaligheid?* Of waarom moet WILLEM BARTJENS, na een' tijdlang voor een' vrij goed' cijfermeester *voor zijne Eeuw* te zijn doorgegaan, thans als een armzalig verzenmaker bekend worden? Ware het nog alles zoo dol als van Do. BONGARDT, (bl. 326—328) dan kon men nog eens lachen;

schen; maar het meeste van die soort is om te doen geeuwen of walgen. Het is waar, niet van al dat gepeupel der rijmers worden *proeven* medegedeeld; (dit ware ook ondragelijk geweest) maar zij worden toch allen, zoo veel mogelijk, genoemd; van bl. 291 tot 297 worden er niet minder dan *tweëntwintig* opgesomd, die de verzamelaar niet eens waardig keurt, om er proeven van te geven. Wie heeft er b. v. iets aan, den Schrijver van den *Godvruchtigen Verklikker* of het *Verslingert Moekraesje* te weten? Ware 't niet beter, al die misgeboorten voor 't oog van ingezeten en buitenlander te bedekken? En van de betere, en toch nog middelmatige, Dichters geeft de Heer GEYSBEEK, in weerwil van zijn *waar poëtisch gevoel* en *onpartijdig oordeel*, zeer uitgebreide stukken; gelijk de drie uitvoerige dichtstukken, 18 bladzijden beslaande, van BERNARDUS DE BOSCH, die een uitstekend braaf mensch en burger was, en door de zorg voor den grooten NIEUWLAND onvergetelijk is, maar wien men toch niet onder de ware Dichters kan rangschikken. Doch, heeft onze onzijdige beoordeelaar, om welke reden dan ook, eenen nijd tegen iemand opgevat, wee hem dan! er blijft, zoo als de *Duitschers* zeggen, *geen goed haar aan hem.* BERKHEY en BERNARDUS BOSCH (den bekenden Predikant van *Diemen* namelijk) zijn beide, hoe hemelsbreed verschillende in gevoelens, in hunnen tijd als Dichters niet onvermaard geweest; onze ARISTARCHUS beweert, dat die roem geheelenal onverdiend was. Wanneer een DE KRUYFF, opgetogen door BERKHEY'S *verheerlijkt Leyden*, (hetwelk toen iedereen, die het hoorde, in verrukking bragt) BERKHEY eenen *adelaar* noemt, wien hij zich wel zal wachten na te streven; wanneer BILDERDYK zegt, dat *'s mans dichtvuur van de echte hemelspranken vlamt*; wanneer een LOOSJES den *geest zijner geschriften* uitgeeft, zoo is het eerste „in ver„trouwen, dat er nog iets groots van BERKHEY kon „worden;" van den tweeden begrijpt GEYSBEEK het niet; en van den derden meldt hij slechts de daadzaak, zonder ze te willen verklaren. En men zal toch niet zeggen,

dat zoo uiteenloopende karakters, als DE KRUYFF, BILDERDIJK en LOOSJES, zonder eenigen grond tot lof van een' geheel onwaardigen zouden zamenſpannen? Evenwel zijn de gedichten van BERKHEY zeer ongelijk; en wij laten den *Zeetriumf* en het *Vaderlijk Afſcheid* aan den ſpotlust van onzen Schrijver over. Tegen BERNARDUS BOSCH ſchijnt hij eene bijzondere veete te hebben gehad; althans hij beoordeelt hem van het begin tot het einde zoo liefdeloos, zoo kwaadaardig, dat iemand, al heeft hij niet de minſte betrekking tot den beoordeelaar noch den beoordeelden, het boek met verontwaardiging moet uit de hand werpen. Wordt hij door de *Pruiſen* geplunderd, zoo *ondergaat zijne gloriezon eene eclips*, *die derzelver glans te eenemale verduistert*, en wat dies meer zij, waaruit men wrok, en misſchien perſoonèle haat, ziet uitblinken. BOSCH was geen uitſtekend Dichter; maar toch beter, dan dozijnen anderen, van welken hier met eenigen lof, althans zonder afkeuring, wordt geſproken. Ook op de *Recenſenten* is onze man fel gebeten. Bij gelegenheid dat A. VERBUL in zijne Loftrede op BELLAMY zegt; dat deze aan vele boekbeoordeelaars wel tot Modèl had kunnen dienen, en er bijvoegt, (misſchien *ironisch*) *het zij met allen eerbied gezegd*, komt onze man in vuur, en zegt in eene Noot: „ *Zonder den minſten eerbied* „ *voor dezè hongerige ſchandvlekken onzer Letterkunde*, „ laten wij, in 1821, dit invoegſel weg." Het ſchijnt wel, dat de Heer GEYSBEEK voor zijn werk de beoordeeling der Recenſenten *vreest*; dat hij dezelve dus nu door ſchelden tracht voor te komen, en het Publiek daartegen in te nemen, even als iemand, die gevoelt, dat hij ſchuld heeft, en, om zich voor verwijt te dekken, met razen en tieren in de voorbaat is. Deze kunstgreep is vrij afgeſleten; beſchaafde Schrijvers bedienen zich daarvan niet meer. Op onze beoordeeling zal dezelve geenen invloed hebben; want, hoewel wij der waarheid ſchuldig zijn te zeggen, dat wel bijkans de helft, althans van dit deel, kaf is, dat, zonder eenige de minſte

ſte ſchade voor onze Letterkunde, in alle vier winden had kunnen verſtrooid worden, zoo is er nogtans ook veel goed en deugdelijk koren onder. De beoordeelingen, levensberigten en uittrekſels b. v. van VAN ALPHEN, ANSLO, ANTONIDES, BAKE, HUISINGA BAKKER, BELLAMY, BORGER, de BRANDEN, BRENDER A BRANDIS, ANNA BYNS, wier kreupele rijmen hij, onafhankelijk van den lof harer ſmakelooze Eeuw, en zelfs van latere kunstregters, naar verdienſten zeer laag ſtelt, en van een aantal andere Dichters, zijn, over 't algemeen, verdienſtelijk, en toonen grondige kennis aan hunne werken, en, over 't geheel, aan de *Nederduitſche* Dichtkunst. Misſchien konden de proeven minder uitgebreid geweest zijn: immers, indien zij ſlechts dienen moeten, (en dit onderſtellen wij) om den Lezer tot de beoefening dier Schrijvers zelve uit te lokken, had men er niet *zoo veel* ſtaaltjes uit behoeven te geven.

Ons oordeel over dit werk is dus kortelijk dit: Het denkbeeld van een alphabetisch *Pan Poëticon* is op zichzelve *niet* kwaad, maar moet zich tot *Dichters*, al zijn zij dan ook van den tweeden, of zelfs derden rang, bepalen; de menigte en de uitgebreidheid der proeven, daaruit te ontleenen, moet zich naar de meerdere of mindere waarde en belangrijkheid dier Dichteren regelen; bij geſtrenge onzijdigheid en regtvaardigheid moet zich *humaniteit* met de kritiek verbinden, en men moet althans lofwaardige daden van Dichters, als *menſchen*, (b. v. het afwijzen der gouden medaille door B. BOSCH voor het dichtſtuk *de Eigenbaat*) niet in een hatelijk of beſpottelijk daglicht zoeken te plaatſen. Aan verſcheidene dier vereischten nu heeft, onzes inziens, de Schrijver van dit werk niet voldaan; hij is niet onzijdig noch beknopt genoeg; maar hij vereenigt weder andere goede eigenſchappen in zich, zoo als eene doorgaans aangename, hier en daar luimige voordragt, bij goede Dichters veel oordeel in het opſporen hunner ſchoonheden en gebreken, en eene veeltijds gelukkige keuze uit hunne werken, die ſlechts voor beſnoeijing vatbaar zou zijn. Mogt hij dus eene poging op

zichzelven doen, en in de volgende deelen (die wij minder talrijk dan uitgelezen wenschen) heldhaftiglijk al zijne aanteekeningen over pruldichters en rijmelaars (uitgezonderd enkele derzulken, die ons doen schateren) ten vure verwijzen! Hij zou daardoor zijne beurs misschien benadeelen; maar zijn roem en het Publiek zouden er ongetwijfeld bij winnen.

Carthago, in zijne staatkundige en handelbetrekkingen, van zijne opkomst tot zijnen ondergang beschouwd, door A. H. L. HEEREN. *Uit het Hoogduitsch, met eenige Aanmerkingen, door* G. DORN SEIFFEN. *Te Amsterdam, bij* de Erven H. Gartman. *In gr.* 8*vo.* 309 *Bl.*

Reeds lang verwonderde het ons, dat de uitmuntende *Idéën* van HEEREN, deze schatkamer van gewigtige uitkomsten voor den meer dan oppervlakkigen beoefenaar der oude Geschiedenis, nog niet uit het *Hoogduitsch* vertaald zijn, daar men die eer (zoo het eene eer is) toch aan de ergste prullen bewijst, die niet geschikt zijn, dan om den tijd te vermoorden, en wij b. v. een' geheelen stapel *Werelden* voor ons hebben liggen, door het vruchtbare brein van *Duitsche Scheppers* elk op zijne wijze voortgebragt; Werelden, die wel ligt en digt zijn opgetrokken, maar er ook zoo verward en *chaotisch* uitzien, dat wij ons al zuchtend de moeite voorstellen, die te moeten doorworstelen. HEEREN, daarentegen, heldert ons, met de fakkel der Geschiedenis en Oordeelkunde in de hand, *onze* Wereld op, zoo als het nog niemand, zoo verre wij weten, vóór hem gedaan heeft. Nog eens dus: waarom is dit werk niet reeds voorlang vertaald? Deze vraag werd ons eens door een' Geleerde dus opgelost, dat tegenwoordig alle gezette beoefenaars der wetenschappen en fraaije letteren *Hoogduitsch* verstonden, en dus zekerlijk HEEREN in 't oorspronkelijke konden lezen. Doch, zoo dit iets bewijst, is het, dat men niets moet vertalen, wat *solide*, en voor echte minnaars van kunde

en

en smaak geschikt is, maar slechts vodden voor het gros (of liever gemeen) der Lezers. Dit zou toch wat te erg zijn, en den vertaalwinkel geheelenal door de letterkundige *Langestraters* laten afloopen, die hem nu reeds genoeg bederven. Maar er is eene andere, onzes inziens gewigtiger, reden. De *Idéën* van HEEREN zijn te uitgebreid, te kostbaar voor de onderneming van een' Boekverkooper, en daarbij niet geheel volkooid. Met veel oordeel heeft dus de Heer Lector DORN SEIFFEN te *Utrecht*, reeds gunstig bekend als Vertaler van HEEREN's *Handboek*, besloten, de *Idéën* te splitsen, en elken door HEEREN behandelden Staat afzonderlijk uit te geven, waardoor dus elk vrijheid behoudt, dien Staat alleen, of het geheel met elkander te koopen, hetwelk *Oud Perzië*, *Phenicië*, *Babylonië*, *Indië*, *Egypte*, *Ethiopië*, *Karthago* en *Griekenland* (het laatste nog niet volledig) omvat. Hij is — om welke reden, is ons onbekend — met *Afrika*, en wel met *Karthago*, begonnen; misschien omdat ons grooter Publiek waarschijnlijk in de lotgevallen van eenen geheel handeldrijvenden Staat het meeste belang zal stellen.

Het werk van HEEREN is zoo zaakrijk, dat niemand ons een doorloopend verslag van hetzelve zal vergen. Het is geene doorloopende *tijdrekenkundige Geschiedenis* van dezen Staat, maar beschouwingen van de gesteldheid des lands en des volks, de wingewesten, de politieke gronden of staatsmaximes, de voornaamste middelen van bestaan, de staatsinkomsten, de scheepvaart, de krijgsmagt, den regeringsvorm en deszelfs hoofdzakelijke veranderingen, waardoor dan tevens het verval van den Staat wordt verklaard. Men weet, hoe weinig omtrent deze *wijsgeerige* beschouwing van *Karthago* vóór HEEREN gedaan was: behalve de vermelding der Oorlogen met de *Sicilische Grieken*, de Bondgenooten, en de *Romeinen*, was deze belangrijke Staat meestal eene *terra incognita* in ieder overzigt der oude Geschiedenis. HEEREN heeft, omtrent *Karthago* vooral, uit enkele trekken en wenken der oude Schrijvers, met nieuwere Reizigers vergeleken,

gewigtige daadzaken opgedaan. Hij verdeelt deszelfs Geſchiedenis in 3 tijdperken: 1) tot op het begin der Oorlogen met *Syrakuſe* (480 jaren vóór c. G.); hierin valt de uitbreiding van handel en heerſchappij in *Afrika*, *Sardinië*, en andere Eilanden der *Middellandſche Zee*; 2) tot op het begin der Oorlogen met *Rome*; hierin valt de grootſte magt van den Staat, en de Oorlogen om *Sicilië*; 3) tot op de verwoesting der Stad; hier wordt de veroovering van *Spanje*, en groote uitwendige luister, doch tevens verandering der oude ſtaatsregeling en gronden van ſtaat, en ſtraks geheel, ook uitwendig verval beſpeurd. De Stad had verſchillende ſoorten van onderhoorigen: 1) Bondgenooten, zoo als de *Latijnen* van *Rome*, de Steden *Utica*, *Hippo Regius*, *Adrumetum*, *groot* en *klein Leptis*. Deze waren ſlechts in Vrede en Oorlog ten naauwſte met *Karthago* verbonden, als ſtamgenooten uit *Phenicië*, maar geene Onderdanen. 2) Landbouwende Onderdanen, hetzij *Karthagers*, met de ingeborene *Afrikanen* vermengd (de *Libyphœnices*), hetzij onvermengde inboorlingen, maar door *Karthago's* ſtaatkunde eenigermate beſchaafd, en aan den landbouw en vaste woonplaatſen gewend (vooral de *Byzanten* of *Gyzanten* in of bij *Emporia*), hetzij eindelijk volkplantingen, vooral in *Afrika*. 3) Zwervende horden (*Nomaden*, of *Numidiërs*) in de woestijn, dienende als bolwerken tegen *Cyrene*, als Karavanenhandelaars naar den *Niger*, *Egypte* en *Ethiopië*. Men moet in het werk zelve (bl. 163 en verv.) de naauwkeurige en gewigtige bijzonderheden van dezen karavanenhandel lezen, die HEEREN meent, dat vooral door de *Naſamonen* (een *Nomadisch* volk in het tegenwoordige *Tripoli*) voor rekening der *Karthagers* gedreven werd. De wingewesten van *Karthago* (*) waren meest *Eilanden*, waartoe zij zich bij voorkeur bepaalden, om de gemakkelijkheid der bewaring met eene zeemagt. Dezelve be-

(*) Waarom de Vertaler *Karthago* met eene C ſpelt, begrijpen wij niet. De *Romeinen* zelve bezigden daartoe de K, die zij anders niet hadden.

beſtonden uit *Sardinië*, *Corſica* (veel later), omtrent een derde gedeelte van *Sicilië*, waar zij tegen de *Grieken* te worſtelen hadden, doch, *onder voorwendſel van beſcherming*, (*videatur* het Nieuwe *Karthago* omtrent de *Ioniſche* Eilanden) de oude *Phenicieſche* volkplantingen *Motya*, *Panormus* en *Soleïs* onder hun gebied bragten. *Motya* werd hun door DIONYSIUS I ontrukt, en toen werd *Lilybæum* de hoofdſtad; vervolgens *Malta*, of *Melite*, en de naburige Eilanden, (*Malta* was toen rijk, en met groote gebouwen verſierd: nog heerscht op het platte land van dat Eiland zekere onbekende *Afrikaanſche* tongval) *Lipari* en de *Balearen*, of *Majorca*, *Minorca* en *Tyica*. In *Spanje*, even als in *Sicilië*, traden zij in den beginne in de voetſtappen van den Moederſtaat *Tyrus*, veroverden weinig of niet, doch leiden zich met ijver toe op het bewerken der rijke zilver- en andere mijnen. Vroeger had *Karthago* eene ſoort van *lederen* banknoten. Men dreef handel op de landen in het westen der *Middellandſche Zee*, op *Gades* (*Cadix*), *Britannië*, de barnſteenlanden, en de kusten van het tegenwoordige *Marocco*, misſchien ook op *Madera*. *Karthago* was dus op den handel gegrond; doch niet alleen op den handel, maar ook op den landbouw: de omtrek der Stad was heerlijk bebouwd. De Regeringsvorm was *ariſtokratiſch*; door HAMILKAR BARKAS, HANNIBAL'S Vader, bekwam het Volk meer magt. Om hetzelve in zijn belang te houden, en tevens den Staat ſchâvergoeding voor het verlorene *Sicilië* en *Sardinië* te geven, ondernam HAMILKAR de verovering van *Spanje*, welke door zijn' Zoon HANNIBAL voltooid werd. Met de groote ſchatten der zilvermijnen, die dit geſlacht deed ontginnen, won hetzelve het leger, het volk, en bekostigde den Oorlog in *Italië*; het plan werd nu, om de *landmagt*, ten koste der *zeemagt*, te verſterken, en toen daarop de Oorlog in *Italië* eene ongunſtige wending nam, had men niet eens ſchepen genoeg, om SCIPIO de landing in *Afrika* te beletten. Eene overeenkomst met onzen Staat, waar ook veelal twee partijen waren; de eene, die verſterking

der zeemagt, maar vrede te lande; de andere, die het tegendeel wilde! Na den slag bij *Zama* trad HANNIBAL zelf in de bedoelingen der vreedzame partij, gelijk de volkspartij hem tegenwerkte en den Oorlog wilde. De binnenlandsche oneenigheden droegen naderhand zeer veel bij tot den deerlijken val van *Karthago*.

Ziedaar eenige weinige uit de vele belangrijke opmerkingen des Schrijvers over dit hoogstmerkwaardige Gemeenebest. De vertaling van den Heer DORN SEIFFEN is zeer goed: echter heeft ons het gedurige *geene* voor het *Hoogd. jener* of *jenes* niet weinig gehinderd; b. v. *Zij kan nog geene bevestiging aantoonen voor geene vermoeden*, in plaats van: *voor dat vermoeden*.

Frankrijk en de Franschen. Herinneringen uit mijn verblijf te Parijs in 1816. *Naar het Engelsch van Lady* MORGAN. *II Deelen. Te Leeuwarden, bij* Steenbergen van Goor. 1821. *Te zamen VIII, 787 bl.*

Frankrijk en de Franschen! Ik weet niet, of deze titel eene aanbeveling bij onze landgenooten *is*, of niet. Wij hebben ze zeker, sedert vele jaren, maar al te zeer leeren kennen, en menigeen heeft er nog de maag vol — of ook leeg, van. Voor hem echter, die een weinig meer doordenkt, *is* het wel een voorwerp van nieuwsgierigheid, hoe het er toch binnen in dat rijk uitzie, vanwaar zoo vele ondeugden en jammeren over *Europa*, ja over de geheele aarde, zijn verspreid; hoe het er inzonderheid thans uitzie, na alle de woelingen, omkeeringen en verwoestingen niet alleen, welke van vóór ROBESPIERRE tot na BUONAPARTE, als de twee brandpunten in den vreesselijken cirkel, zijn voorgevallen; maar inzonderheid na het laatste tijdperk van herstelling en gewelddadige terugvoering tot het oude, welke, van wege al de ruïnen van meer dan één staatsgebouw, natuurlijk nog op verre na geene zuivere harmonie voor het oog van den beschouwer teekent. Het is waar, wij hebben al vroeger berigten uit het wonderland gehad. Doch deze bepaalden zich meest tot *Parijs*, en wel tot het uitwendige *Parijs*. En niet slechts de titel van dit boek belooft, hetzelve geeft ook in-

der-

derdaad veel meer. Zonder te willen beweren, dat men heel *Frankrijk* en al de *Franſchen* uit hetzelve kan leeren kennen, doet het toch een groot en voornaam deel van deze taak af, voor zoo verre wij op de waarheid der gemaakte aanmerkingen kunnen afgaan, waarover ſtraks nader.

Deze Dame toch ſchijnt, zoo door haren rang, als door den roem, haar door vroeger uitgegevene werken verſchaft, die zelfs ten deele in het *Fransch* vertaald waren, den toegang te hebben gehad tot al de voornaamſte kringen en perſonen, zoo in *Parijs* als gedeeltelijk ook op hunne buitengoederen levende, en welke zij ſomtijds voor verſcheidene dagen bezocht. Dit is gewis een voorregt, hetwelk aan zeer weinige reizigers te beurt valt, die meestal of geheel niets van het inwendige, ſlechts markten en koffijhuizen of ſchouwburgen zien, of zich tot een bijzonder onderzoek, althans tot eenen ſtand, tot eene partij, ja nog naauwer zien bepaald. Maar deze Lady, deze ſchrijfſter van werkjes van ſmaak en vernúft, deze *Brittin* en eigenlijk *Ierſche*, ſchijnt door geene beletſels verhinderd te zijn geweest. Zij wordt door ouden en nieuwen adel, door koningsgezinden en republikeinen vriendelijk ontmoet, en gaat met beroemde mannen of vrouwen van alle tijdperken, ja met de ſchimmen van VOLTAIRE en zijne vrienden, in den kring hunner oude kennisſen en bewonderaars, vertrouwelijk om. Het behoeft, denk ik, geene aanwijzing, hoe geſchikt dit is, om haar verſlag belangrijk te maken. Waarbij bovendien komt, dat zij zelve althans eene zekere ſoort van onpartijdigheid aan den dag legt, veel over alles praat, en, als eene vrouwelijke opmerkſter, ook zulke belangrijke kleinigheden niet vergeet, als een man misſchien zou over het hoofd zien.

Bij al dezen rijkdom van ſtof kunnen wij niet ontkennen eenen tamelijk beſliſſenden toon der beoordeeling van allerlei onderwerpen te hebben gevonden. Dezelve zal echter waarſchijnlijk niet altijd even grondig zijn. De kundige vertaler zelf maakt daaromtrent nu en dan eene aanmerking; en wij hadden, over het geheel, wel gewenscht, dat hij er meer gemaakt had. Op zekere plaats monſtert zij het *Franſche* tooneel al vrij ongunſtig uit; maar maakt eene uitzondering voor *Mlle* DUCHESNOIS, als eene voortreffelijke kunſtenares. Wij hebben gelegenheid gehad, deze Jufvrouw op het *Amſterdamſche* tooneel te zien; maar men moest zich waarlijk geene WATTIER-ZIESENIS herinneren, om maar

eenigzins bevredigd heen te gaan! Over het geheel moge er dan wel veel oppervlakkig geſnap bij de Lady onder loopen, zij keuvelt nogtans aangenaam; en het is zoo weinig napraterij, dat wij ſomtijds twijfelden, of zij zelfs wel op hare eigene, vroeger geuite gevoelens let, en dus zichzelve gelijk blijft.

Over het geheel is zij geene vijandin van de revolutie, die veeleer door haar beſchouwd wordt, als hebbende den toeſtand en ook de zedelijkheid des volks aanmerkelijk verbeterd. Vele voorſtanders en overgeblevenen van den *goeden ouden tijd* komen er, daarentegen, niet zonder ſtrenge gisping of beſpotting af. Zij is trouwens, zoo het ſchijnt, eene groote bewonderares van reeds genoemden patriach van *Ferney*, zonder ergens iets te zijnen nadeele te zeggen, zelfs bij het verhaal dezer Anecdote, die ons al vrij ſchandelijk voorkwam. VOLTAIRE condoleerde zeker' heer over het verlies zijner vrouw, die *zijne vriendin* geweest was, en verzocht tevens een' ring terug, dien zij altijd droeg, en die heimelijk zijne beeldtenis bevatte. De man, echter, onderrigtte hem, dat zij dit portret, van het eerſte oogenblik af, voor het zijne verruild had. VOLTAIRE vraagt bewijs — de ring wordt geopend, en bevat .... een' derden, een' beeldſchoonen jongen ridder! Een en ander baart al weêr te minder verwondering, omdat zij over het *Franſche* karakter, in het algemeen, zeer gunſtig denkt. De voorkeuze voor *Brittanje* komt bijna dan alleen voor den dag, wanneer van ſtaatkundige vrijheid en dergelijke wordt geſproken. Maar het geluk, de behendigheid en leerzaamheid der mindere klaſſen vooral behooren aan *Frankrijk*. Men moet hierbij, natuurlijk, niet vergeten, dat de Dame eene *Engelſche*, of wel eene *Ierſche* is, die vele dingen voortreffelijk vindt, welke wij misſchien beneden het gewone zouden rekenen. Elke natie heeft een eigen ſtandpunt en maatſtaf om te vergelijken. En zeker beſtaat bij ons eene zekere hechtheid, en tevens een zeker midden tusſchen *Engelſche* ongemakkelijkheid en *Franſche* luchthartigheid, welke den vergeten *Hollander* zijn *te huis* boven het eene zoo wel als het andere leeren ſchatten.

Wat er nogtans van dit alles ook moge zijn, de menigvuldige beroemde perſonen, met welke de Dame kennis maakt en ons in kennis brengt, LAFAYETTE, DENON, GRE-

GOI-

GOIRE, *Mme* DE GENLIS en eene menigte anderen, zijn alleen genoeg om het boek met vermaak te doen lezen.

Tot een ſtaal geven wij een gedeelte van haar belangrijk berigt omtrent den aard en oorſprong der *Franſche Akademie*, als eene bijdrage tot de kennis der Genootſchappen:

„ Het voornaamſte oogmerk der *Franſche* Akademie ſchijnt geweest te zijn, zich tegen de pogingen van het genie te verzetten, en hetzelve in zijne vlugt te ſtuiten. Zoo lang het koninklijke gezag de mannen, die, hoewel met voortreffelijke talenten begaafd, hunne pennen aan de vleijerij toewijdden, bij hunne verkiezing van nieuwe leden, ongehinderd liet begaan, werden de uitſtekendſte en beroemdſte vernuften van *Frankrijk* veronachtzaamd en vergeten. RACINE had reeds verſcheidene zijner ſchoone Treurſpelen, en BOILEAU bereids zijne fraaiſte Satiren geſchreven, toen zij als leden aan de Akademie voorgeſteld, maar beide *afgewezen* werden. Doch het *je le veux!* (*ik wil het!*) des Konings opende, even als eene *lettre de cachet*, dezen twee grooten mannen de ſtaatsgevangenis van het talent en genie: de Akamie onderwierp zich aan den vorſtelijken wil, en ſtond aan het *gezag* toe, wat zij aan de *verdienſten* geweigerd had.

„ De eer van in den akademiſchen armſtoel te zitten, mogt aan MOLIÈRE nimmer gebeuren. DUFRESNY en LE SAGE hebben er nooit naar gedongen. LA FONTAINE was bijna zevéntig jaren, toen zijn naam, hoewel niet zonder moeite, op de lijst der *veertig* geraakte, welke, zeide men, *niet meer verſtand hadden, dan vier.* Door den alarmkreet, welken dit genootſchap tegen de Treurſpelen van CORNEILLE aanhief, vernam deze groote man eerst deszelfs aanwezen, en riep toen, met geestdrift en eene billijke veronwaardiging, uit: *Ik volg het voorbeeld van een' mijner* HORATIUSSEN, *en beroep mij op het* VOLK! Dit deed hij ook werkelijk, en niet te vergeefs: het *Franſche* volk kende hem te allen tijde den lauwerkrans der dichtkunst toe. Op 's Konings bevel werd de deur der Akademie voor MONTESQUIEU geſloten: doch deze geleerde was, helaas! in dit opzigt geen CORNEILLE: hij offerde zijne onafhankelijkheid op, en herriep zijne eigene woorden, om eene, hem inderdaad vernederende, maar, zoo als het ſcheen, voor hem onmisbare waardigheid te bekomen, welke hij eerst, in zijne *Lettres Perſanes*, met zoo veel vernuft had ten toon geſteld.

„ De

„ De brieven, welke VOLTAIRE, vijftig jaren lang, met zijne vrienden en bekenden wisselde, zijn vol satiren op de Akademie; en toen hij, na, gedurende een bijna gelijk aantal jaren, (1) vruchtelooze pogingen te hebben aangewend, eindelijk tot lid van dezelve aangenomen werd, vond hij dit zoo beroemde genootschap ten eenemale onbekwaam, om de belangen van *zijne dierbare vierentwintig letters van het abc* behoorlijk te behartigen. Hij begon dus zelf de hervorming van het Woordenboek, het groote werk, hetwelk door zijne medebroeders ondernomen was, doch dat tegelijk van hun onvermogen, van hunne achteloosheid en middelmatige kunde de duidelijkste bewijzen opleverde.

„ Voor D'ALEMBERT werd de Akademie eene tweede *Mademoiselle* DE L'ESPINASSE. Gedurende zijne verbindtenis met gene en zijne verkeering met deze, gaf hij niet één bewijs van energie, van karakter of van sterkte van geest, maar integendeel zeer vele blijken van zwakheid en slaafsche believing."

Gedichten van H. TOLLENS, C. Z. *Vierde Druk. In II Deeltjes. Te Rotterdam, bij* J. Immerzeel, Jun. 1822. *In kl.* 8vo.

Deze Gedichten op nieuw te beoordeelen, zou niet alleen weinig afdoen, van wege den vastgevestigden roem van eenen TOLLENS, maar ook geheel overbodig zijn, om de bereids daarvan gedane aankondigingen. Derzelver voortreffelijkheid wordt door niemand, dan in sommige opzigten door den Dichter zelven, in zijne zoo bescheidene als welgestelde voorrede, wedersproken. Van den jare 1808 tot nu toe is er slechts één oordeel, en dat te regt zeer gunstig, wegens geveld. Een *vierde* druk bewijst ook, om de waarheid te zeggen, meer en beter de waarde, dan onze lofspraak. Hoezeer dus van de Gedichten zelve zwijgende, is het pligt, iets van den vorm der uitgave, de voorrede en schikking te zeggen.

Och, dat alle onze Dichters en Schrijvers, niet bij eene *vierde*, maar bij eene *eerste* uitgave, op deze wijze hunne werken aan het licht bragten! Het formaat is gemakkelijk en gepast van grootte, het papier helder en van goede dikte en fijne, de letter zwart en zuiver, en, naar het gevulde der

blad-

bladzijden, te klein noch te groot, de regels zijn geſchikt van wijdte; alles is zindelijk, en verdient lof van die ſpaarzaamheid en eenvoudigheid, welke, als kenmerken van het goede, ware en ſchoone, toch maar op den duur alle pracht en luister te boven ſtreven. Wanneer men de rijke, dikke en weidſche kwartijnen van vorigen, en de als zwemmende regels op de breed gerande octavo's van onzen tijd, vergelijkt met die zuinigheid, netheid en volheid, die hier zoo wel ſtaan, en dan denkt aan het verſchil van den prijs, die toch maar ons allen, en ook onzen letteren, de wet ſtelt, zoo zou men vergeten, dat Boekverkoopers in plaats van Schrijvers.... Wat wilden wij daar ook zeggen? — Wij meenden, zoo zou men wenſchen, dat men meer dacht aan de letteren dan aan het geld. Eigenlijk moesten pracht en weidſche praal eene eerſte eenvoudige, onkostbare uitgave volgen. De zaak toch zou op deze wijze immers natuurlijker en beter loop erlangen. Men had dan eerst de algemeene behoefte vervuld, en dus, die op innerlijke voortreffelijkheid zagen, geholpen; maar, daar het kunstbegeerig oog ook, en te regt, iets vordert, zoo kon pracht van plaat- en drukwerk den begeerigen naar het uiterlijke en innerlijke tevens, wien het eene goede *opoffering* waard was, daarna helpen. Hetgeen de Heer TOLLENS in de voorrede zegt, over de noodzakelijkheid van uitgaven als de hier aangekondigde, bij de weinige uitgebreidheid onzer taal en letterkunde, over den te hoogen koopprijs onzer werken, over den affchrik daardoor bij de zuidelijke Nederlanders, bij die van Kleef, Gelder en andere naburen, om van vreemden niet te ſpreken, is volkomen waar, en wordt overtuigend bewezen door de oplage van *tienduizend* exemplaren, meest op inteekening, van dit werk, hetwelk met deze twee geſchikte deeltjes volledig is. Het bevat, namelijk, *niet alle* de Gedichten van TOLLENS, maar de bekende drie deelen Gedichten, en wel, zoo het ons voorkomt, in eene betere orde.

Wij kennen wel Dichters, wier ongebonden ſtijl veel afſteekt bij hunne verdienſtelijke poëzij. De ſtijl en houding dezer voorrede van den Heer TOLLENS is in allen opzigte zeer verdienſtelijk. Zij draagt tevens de ſprekende kenmerken, dat TOLLENS zichzelven en zijn werk met oordeel, en niet als vooringenomen, wikt en weegt, ja alles behalve de trompet ſteekt over zichzelven, of ook eene valſche nederigheid uitkraamt, dat, beide ſchier even afzigtelijk, uit

de-

dezelfde bron van trotschheid ontsproten, op een en hetzelfde doel uitloopt. — Eene enkele zinsnede in deze voorrede trof ons niet weinig. De Dichter betuigt, met de pen in de hand den ganschen inhoud nagelezen, en, op vele plaatsen, woorden, op sommige regels, op enkele meer dan regels doorgehaald en veranderd te hebben, ja dat hij geheele stukken *zou* hebben achtergelaten, *had hij inbreuk op het regt des Uitgevers* MOGEN *maken*. Wij laten het daar, of dit weglaten inderdaad goed geweest ware; maar vragen: heeft een Schrijver, bij eene nieuwe uitgave, dan geene billijke aanspraak op elke verandering of weglating, ten aanzien van zijn eigen werk? En gesteld, hij had, in den strikten zin, daartoe geen regt, zou een Schrijver en Dichter als de Heer IMMERZEEL, die toch aan zijnen Vriend TOLLENS nog al wat verpligting zal hebben, zulk een regt hier hebben willen doen gelden? Dit kunnen wij naauwelijks gelooven, even min als wij geloof gegeven hebben aan andere dergelijke geruchten, b. v. van weigering aan Dichters, om in bundels hunner Gedichten weder op te nemen versjes, aan Boekverkoopers *om niet* voor hunne *Almanakken* geschonken. Zoo kan geen IMMERZEEL handelen; — ten minste dit zou weleer geen PIETER MEIJER, P. J. UYLENBROEK, P. VAN BRAAM, en andere Boekverkoopers van smaak en letteren, in dergelijke gevallen gedaan hebben.

Nieuwe Gedichten van H. TOLLENS, C. Z. *Iste Deel. Te Rotterdam, bij* J. Immerzeel, Jun. 1821. *In gr.* 8*vo.* 195 *Bl.*

Wij hoorden vele bedillers deze *nieuwe* Gedichten voor *oud* uitmaken; en, indien men aan het woord *nieuw* het denkbeeld hecht van zulke, die voor het eerst het licht zien, zijn zeer weinige dezer Gedichten zeker nieuw; maar, naar de meening des Uitgevers, zulks op de vorige bekende drie deelen Gedichten bijzonder toepassende, bevat deze verzameling, in vorm gelijk aan vorige, *andere*, dat is *nieuwe* Gedichten. Laat men sommige in reeds uitgegevene werken van het Koninklijk Instituut, of in Almanakken, of afzonderlijk bezitten; niemand behoeft ze immers weder te koopen, die er geen lust toe heeft; schoon hij, wij erkennen het;

het, er ſchier toe gedwongen wordt, die de werken van TOLLENS gaarne compleet houdt.

Hoe wij over TOLLENS, als oorſpronkelijk, uitſtekend, gevoelig, kunſtig, ja onſterfelijk Dichter, denken, gaven wij bij vorige gelegenheden genoegzaam te kennen. Deze bundel bevestigt ons in ons gevoelen, en wij durven bijna ieder gedichtje in deze verzameling voortreffelijk noemen. Men moet ze lezen, en *zal* ze lezen, zoo lang er in onze taal zal kunnen gelezen worden. TOLLENS bewijst, dat hij meer en meer het eigenlijke, het innige, het ware gevoelt. Van zijne jeugdige Gedichten af, is, tot dezen bundel, eene gedurige verhevene en edele klimming. Mogten hem dat vuur, die kracht, die rijkdom, dat gevoel, vernuft, die oorſpronkelijkheid, ſmaak en dat oordeel nog lang bijblijven! Wij wenſchen het van harte, niet zoo zeer om hemzelven, als wel om ons, of liever om hen, die, na ons, hem, en zijnen tijd ook om en in hem, zullen loven en vereeren.

Ten einde eene proef bij te brengen, bepalen wij ons tot het ſtukje, *Bij mijn Gades jongſte Bevalling*, dat wij hier voor het eerst lazen, en blijken draagt van die teedere gevoeligheid, hartelijkheid en eenvoudige voorſtelling, welke ons in TOLLENS, zoo rijk in woorden en zaken, altijd hebben bekoord en nog zoo zeer treffen.

Weêr de knellende angst geleden,
Die door merg en nieren gaat;
Weêr de bange ſtrijd geſtreden,
Die mij nog op tranen ſtaat;
Weêr de ſchrikbre martelingen,
Die de ſchatting der natuur
Van het moederharte dwingen,
Doorgezwoegd in 't barensuur!
Nooit nog was met dieper vreezen
De aangeſnelde ſtond verwacht;
Telkens weêr mijn angst gerezen,
Als ik weêr aan 't naadren dacht.
Weet ik welke zwarte droomen,
Welk een voorgevoel van wee,
Telkens dreigende opgekomen,
Spookten om mijn legerſtee?

Weet

Weet ik, wat mij 't hart deed jagen,
Huivren deed van killen schrik,
Telkens als mij 't oehtenddagen
Nader bragt aan 't oogenblik?
God! daar floeg het! Hart en aren
Krompen zaam bij elken gil;
't Zweet hing dropplend aan mijn haren;
Bloed en adem stonden stil.
Of mijn vonnis waar' gesproken,
Wachtte ik roerloos op den slag,
In het droombeeld aangebroken,
Dat ik aaklig dreigen zag.
God van goedheid en genade!
Doorgezwoegd in angst en smart;
Gij behieldt me op nieuw een gade,
Met een zuigling aan het hart.
Ik mogt danken, ik mogt weenen,
'k Mogt verademen van 't leed;
Vrees en foltring was verdwenen,
Foltring, die ik nooit vergeet!
Lieve, wat uw voorregt schijne,
Rang noch voorregt neem ik aan:
Geef mij 't kind; het is het mijne;
'k Heb er 't wee voor uitgestaan.

Weér een band ons omgewonden,
Vaster nogmaals aan elkaâr,
Naauwer weér dan ooit verbonden,
Lieve, zoo dat moogelijk waar.
Weér een gunst van God verkregen,
Weér een kroon ons aangehecht!
Nieuwe zorgen bij dien zegen,
Lieve, weér ons opgelegd.
Maar weest welkom, nieuwe zorgen!
Weest weér welkom, als altijd,
Schoon gij me opwekt elken morgen,
Elken nacht mijn droomen zijt.
Welkom, zorgen! welkom, zegen!
Lieve kleine! welkom weér!
't Heb in 't harte plaats voor negen;
Wil het God, nog plaats voor meer.

Dank-

Dankbaar neem ik, vreugdedronken,
Rustig, wat de taak ook zij,
't Zorglijk zoet, mij ingeschonken,
En de zoete zorg tot mij.
Moeder! die met vroolijke oogen
Weêr uw zuiglings lach bespiedt,
En, van blijdschap opgetogen,
Al uw telgen bloeijen ziet!
Weet gij, wat mij 't hart doet zwellen,
Als mijn oog ons kroost aanschouwt?
't Is, de zorgen op te tellen,
Die mij God heeft toevertrouwd;
't Is, het wigt der taak te weten,
Op mijn schouder zaamgetast,
En mijn eerrang af te meten
Naar de zwaarte van den last;
't Is, het denken en beseffen,
Dat zoo velen, mij verkleefd,
't Oog tot mij als steun verheffen,
Steun, die voor hen waakt en leeft.

Dierbre, mij op nieuw hergeven,
Uit den bangen martelstrijd,
Ziel en adem van mijn leven,
Sinds mijn halven levenstijd!
Hoe gevoel ik in de smarte,
In de blijdschap, elken maal,
Dat gij na mij ligt aan 't harte,
Vrouw, voor wie ik adembaal!
Twintig jaren snelden heenen,
Sinds ons aanzijn zamenvliet,
Zijn met zuur en zoet verdwenen,
Met mijne eerste liefde niet!
Twintig jaren zijn vervlogen,
En nog nu, als d'eersten keer,
Zit ik, kniel ik, opgetogen,
Zalig aan uw kraambed neêr.
Juichend zwelt mij 't hart naar boven,
Dat zich lucht geeft in een traan,
Om te danken en te loven,
Dat ik u weêr prang er aan.

Vrouw, op nieuw van God gebeden,
Die weêr nogmaals mijner zijt!
Vrouw, met wie ik rouw en smarte,
Zwaai en luijm van 't lot trotseer,
En, geschakeld hart aan harte,
Nog in 't lijden danken leer!
Dierbre, die mijn vreugd kunt meten,
Peilen, wat mijn ziel geniet;
Mogt ik taal en zangslag weten,
Waar zich 't hart in overgiet!
„Welkom! welkom!" zijn de klanken,
Waar ik juichend lucht in schep;
Tranen slechts, om God te danken,
Zijn de tolken, die ik heb!
Weêr dan is mij 't pad ontloten,
Dat gij mild met bloemen tooit;
Bloemen, zoo volop genoten,
Weêr mijn voeten voorgestrooid!
Vloeit mij toe, herinneringen!
Beelden van gesmaakt genot!
Maalt mij al de zegeningen,
Weêr het mij beloofde lot!
Schetst mij, wat zijn deel mag heeten,
Die, verkleefd aan wat hem mint,
Heel de wereld kan vergeten
En zijn hemel om zich vindt;
Die, voor stil geluk geboren,
En door liefde rijk genoeg,
Wierd door hem zijn lot gekoren,
Om geen andren zegen vroeg,
Dat weêr mijner! mij hergeven,
Na dien doorgezwoegden schroom!
Die ontwaking, dat herleven
Uit dien aaklig zwarten droom!
Dat weêr mijner!... Biggelt neder,
Vreugdetranen, dankt en vliet!
Al dat nogmaals mijner weder!...
God, hoe koud zijn woorden niet!

Dat wij dit keurig en gevoelvol stukje eenigzins verkort hebben medegedeeld, was enkel en alleen uit plaatsgebrek.

Wij zouden op deze of gene *uitdrukkingen* in deze Gedichten iets kunnen aanmerken, b. v., in den *Wapenkreet*, op

den

den *ſtrijd*, *waar God om rouwt*; of ook op enkele *zaken*, b. v., in *Het Dichterlijk Geluk*, op dat *bedelen van Homeer*,

die door vlek en ſteden,
Behoeftig, blind, verkleumd, verbleekt,
Met lompen om de naakte leden,
Een aalmoes voor zijn nooddruft ſmeekt;

dat wel door ſommige nieuwere Woordenboekſchrijvers aldus verteld, maar door geen oud Schrijver hoegenaamd geſtaafd wordt. Dan, wij willen den ſchijn niet hebben, iets te onttrekken aan den lof, dien wij zoo even en van harte den edelen TOLLENS toezwaaiden, wien wij, met zijn talrijk huisgezin, rust, voorſpoed en gezondheid toewenſchen, eindigende met de woorden van D. VAN HOOGSTRATEN voor de Gedichten van POOTS

Lang' moog' dees dichtgeest leven!

Bij het Graf van den weleerwaardigen, zeer gelcerden Heer NIKOLAAS SCHOTSMAN, *in leven Leeraar der Hervormde Gemeente te Leyden. Door* J. ROEMER, *Leeraar bij de Remonſtrantsch-Gereformeerde Gemeente in dezelfde Stad. Te Leyden, bij* J. W. Dauw. Lem. 1822. *In gr.* 8vo. 12 *Bl.*

ROEMER konde den aandrang, om SCHOTSMAN's nagedachtenis te huldigen, niet wederſtaan. Die aandrang moet, inderdaad, hoogst zeldzaam ſchijnen bij eenen *Remonſtrantſchen* Leeraar, die, in zijne kerk en kerkelijke voorvaderen, wel weinig verpligting had aan den onverdraagzamen Wachter! Doch, dit zij zoo het wil, hadde hij, voor zijnen eigen' roem, dan liever geen *Lijkdicht* gegeven, maar, in ongebonden ſtijl, gedaan, wat hij konde, denkelijk zouden wij van dien kant minder hebben te laken gevonden. Nu is het eenigljjk *bevreemding*, die wij te betuigen hebben, niet alleen daarover, dat SCHOTSMAN's lof, zelfs door een' *Remonſtrant*, bezongen wordt, maar ook, dat de Dichter (*ſi Dis placet!*) zijne meening ronduit verklaart, dat *alle* lijkdichten op SCHOTSMAN berisping ondergaan zouden, en dat hij die berispers toeroept, als meestal onmagtigen: „De beste ſtuurlieden ſtaan aan wal!" Waarlijk, dit kontrasteert al te erg met de houding van onpartijdigheid en verdraagzaamheid, waarmede zich ROEMER op den titel voordoet! Het ſtukje, dat ons hier geleverd wordt, zal toch wel, als *Dichtſtuk*, ook door den ijverigſten voorſtander van SCHOTSMAN's roem, niet kunnen geprezen worden. Of, wat dunkt u, Lezer! van zulke herhalingen?

Daar

Daar ligt het dierbaar lijk begraven,
Daar rust het in het rijk der doôn.

En van zulke onachtzaamheid omtrent de ineensmelting der vokalen?

Der *schare*, *aan* u toegewijd. (NB. Dat is de Christelijke Gemeente, toegewijd aan SCHOTSMAN!)

De toonen, die *de Engelen* zingen.

En van zulke fyllaben-verwaarloozing?

Dan hoort hij daar de *lofpsalmen*.

Wie stoot niet op zulke regels?

De schare, hoe gering bevoordeeld,
Maar ook zoo minder *be*vooroordeeld.

Wie vindt het niet al heel schamel en koud, als hij, in een Dichtstuk, vindt?

Wat harten kost gij niet verwarmen!
Wat warmte schonkt gij schaamlen armen!

Zoo, Lezers! is het bootje opgetuigd; waarmede ROEMER zeilt op den — *plas*? Nu ja, dat heet zich van wal begeven, waar de goede stuurlieden hunne onmagt mogen beseffen!!

Letterkransje voor de Nederlandsche Jeugd. Met fraaije gekleurde Plaatjes en Muzijkstukjes. Te Rotterdam, bij Mensing en van Westreenen. *In kl.* 8*vo.* 84 *Bl.*

Voor kinderen van zes tot tien jaren een fraai en aardig boekje, niet boven hunne vatbaarheid. Gesprekken, versjes, verhalen, en fraaije titel en plaatjes, steenplaatdruk. Slechts ééne aanmerking kwam ons voor: Was de vervolging van OLDENBARNEVELD en DE GROOT wel eeniglijk, of ook wel maar voornamelijk, uit hoofde hunner godsdienstige gevoelens? of was het meer de staatkunde? Men geve der teedere jeugd vooral geene verkeerde denkbeelden! Wij hadden zulke jonge Kinderen den naam van *Remonstrant* liever in het geheel niet genoemd.

BOEKBESCHOUWING.

Het Geloof der Christenen, tot nut van waarheidlievende Vrienden van het Christendom duidelijk en vrijmoedig voorgesteld, door J. G. MÜLLER, *Professor te Schaffhauzen. II, III en IVde Deel. Uit het Hoogduitsch vertaald door* J. CORSTIUS, *Predikant te Hoogezand. Te Groningen, bij* W. Zuidema. *In gr.* 8vo. *Te zamen* 1060 *Bl.*

Wij vergisten ons bij de aanmelding van het eerste deel; het werk loopt niet in *vier boeken* af, maar bevat er *zeven*; die echter in vier *boekdeelen* begrepen zijn; en de volgende boeken beslaan dus mindere ruimte dan het eerste, hetwelk geheel het eerste deel besloeg. Deze onze vergissing is van weinig belang; belangrijker is het, dat wij ons ten aanzien van de voortreffelijkheid des werks geenszins vergist hebben, en kunnen verzekeren, dat alles, tot de laatste bladzijde toe, volkomen beantwoordt aan de goede getuigenis, welke wij bij het eerste deel; met geheel ons hart, aan Schrijver en Vertaler hebben gegeven.

Gaf ons het eerste boek *de geschiedenis van Jezus en den geest zijner leer*, het tweede handelt *over de natuur der menschen en het geloof aan God*. Overtuigend is het geen de Schrijver van de grootheid en geringheid van den mensch hier zegt, en van zijn diep bederf door de zonde; vooral ook, hoe God, en niet hij zelf, zijn wetgever is. Over den aanleg der menschen voor Godsdienst, en hoe de Godsdienst geene uitvinding van menschen is, wordt niet minder voortreffelijk gehandeld. Een volgend hoofdstuk, over God, naar de leer der H. Schrift, munt, in ons oog, vooral uit door de opsporing van den oorsprong van het geloof aan de eenheid van God; en niet minder uitmuntend is de verhandeling over Gods voorzie-

nigheid. Een aanhangsel, over de oude Israëlietische geloofsleer van God, sluit dit *tweede* boek. Het *derde* loopt *over de openbaring van God door J. C.*, en doet ons de waarde van hooger licht nopens God door de Christelijke openbaring gevoelen. Een afzonderlijk hoofdstuk heeft het opschrift: JOANNES, (*over de openbaring van God door het woord*, den *Logos*: „ *Het leven is verschenen*") en het werkt de overtuiging, dat die wijsbegeerte, welke ons tot onafhankelijke Goden maken wil, en de oude leer, welke wij eene *blijde boodschap* noemen, *nimmer met elkander kunnen vereenigd worden.* Jezus zending van God, tot volbrenging van Gods wil, en zijne Goddelijke hoogheid, — zijne wonderdaden, als bewijzen van zijne Goddelijke zending, — en het doel van zijne komst in de wereld, worden ieder afzonderlijk overwogen. De slotsom omtrent Jezus is dan deze: „ dat hij „ in eenen oneindig hoogeren zin, dan eenig ander leer„ aar, de *Gezant van God* is; schoon in zijne menschelijke natuur ons gelijk, is hij naar den geest uit eene „ hoogere wereld, ja uit het wezen van God, op eene „ voor ons onbegrijpelijke wijze, nedergekomen, om on„ der menschen als spreker, bekendmaker der God„ heid op te treden; — dat hij *niet geschapen* is, „ reeds vóór de wereldschepping in heerlijkheid bij God „ aanwezig was, in de innigste vereeniging met God een „ leven in God geleefd heeft; — dat, eindelijk, gelijk „ God door hem de wereld geschapen heeft, en hij altijd „ de Middelaar tusschen God en het schepsel geweest is, „ zoo ook de nieuwe schepping, de verlossing van de „ zonde, en de eeuwige gelukzaligheid der menschen, zijn „ werk is." Maar wij mogen niet afschrijven, noch de denkbeelden ontwikkeld voordragen; wij moeten den lezer naar het werk zelve verwijzen; er de verzekering bijvoegende, dat hij wel geen begrip van het onbegrijpelijke erlangen zal, maar veel, dat hem zulks toch eenigermate opheldert, voor afwijkingen van de Bijbelleer beveiligt, en hem evenzeer voor tegenspraak zijner rede bewaren kan; zijne overtuiging wordt bevestigd: Christus

heeft

heeft ons God bekend gemaakt; *voor zoo verre Hij voor ons kenbaar is*, en zoo ver deze kennis *ons wezenlijk geluk bevorderen kan*. Een aanhangsel: *wat werd in alle eeuwen algemeen als hoofdleer des Christendoms beschouwd?* besluit dit boek, en tevens het tweede deel.

Het *vierde* boek beschouwt *de verdiensten van Jezus omtrent de menschheid*, en is even zeer redelijk, Christelijk en bondig. De onderscheidene gezigtpunten, uit welke het werk van Christus beschouwd kan worden, worden opgegeven. Een *priester-koning* der menschheid vat alles het best ook nu nog bijeen. Over Jezus leer handelt een afzonderlijk hoofdstuk: geloof en bekeering, de zedeleer in derzelver karakteristiek, de gepastheid der leerwijze, en Jezus grootheid in dezen, wordt uitmuntend behandeld. Voor de overeenstemming van de leer van den Meester met die zijner jongeren, en over Jezus dood en deszelfs gevolgen en vruchten, herinneren wij ons maar zeldzaam iets gelezen te hebben, hetwelk ons meer overtuigde, meer overtuigend hield bij de letter en den geest der H. Schrift, en te gelijk evenzeer voldeed aan de eischen van ons waarheidsgevoel en rede, wanneer deze zich slechts voorzigtiglijk beperkt binnen de haar eigene grenzen. Nu volgt de afzonderlijke beschouwing van Jezus opstanding; zijne verhooging, en de voortduring van zijn werk. Eene overweging van het Rijk van God, en een vertoog over Jezus wederkomst ten oordeel, beslaan eindelijk ieder een afzonderlijk hoofdstuk.

Niet minder gewigtig is de inhoud van het *vijfde* boek, *over den geest van Christus en de verwachtingen der Christenen*. Hier wordt gehandeld over den H. Geest en de geestelijke gaven; over de gemeente van Jezus. Voorts over de hoop des Christens op een eeuwig leven, den toestand der ziele na den dood, de opstanding tot een nieuw leven, en de eeuwige vergelding. In het bijzonder merkten wij hier des Schrijvers onpartijdige, voorzigtige bedaardheid op, daar hij over de eeuwigdurendheid der toekomende straffen handelt. „Het schijnt hard, de „ menschlievende hoop tegen te spreken; maar bewijzen

„ laat zij zich toch zeker niet, noch uit de rede, noch
„ uit de Schrift; en het is even onvoorzigtig, een einde
„ der ſtraffen te beweren, als het menigeen hard ſchijnt,
„ derzelver *eindeloosheid* te erkennen," enz. (Wij verbeteren hier de kenbare ſchrijffout *ontkennen*.)

Wij zijn gevorderd tot het laatſte deel. Het *zesde* boek handelt *over den hoofdinhoud van het Evangelie, en de bevestiging van hetzelve door de teekenen des verbonds.* Van het eerſte hoofdſtuk hier (het 35ſte van het werk) willen wij zelfs de paragraphen opnoemen: *De eerſte geloofsbelijdenis. Onderſcheid tusſchen, en eenheid van, Vader, Zoon en H. Geest. Nadere opheldering hiervan. Hoe kennen wij dit onderſcheid? Belangrijkheid dezer leer, bijzonder in onze dagen. Lotgevallen dezer leer.*

„ De inwendige natuur der Godheid is onbegrijpelijk.
„ Een onderſcheid in hare perſoonlijkheid, *indien hetzelve al werkelijk beſtaat*, kunnen wij ons bezwaarlijk
„ voorſtellen, daar wij onszelven ſlechts van een éénig
„ *ik* in ons bewust zijn." — „ Wanneer men deze leer,
„ aan het einde der andere waarheden der Openbaring,
„ beſchouwt als eene *eenvoudige*, als de *oudſte* geloofsleuze van den geheelen hoofdinhoud des Christendoms,
„ in welke deszelfs geheele karakteristieke *eigendommelijkheid* (*individualiteit*), zoo als naauwelijks eene andere
„ Godsdienstleer dezelve heeft, is uitgedrukt; en wanneer volgens dezelve wordt aangewezen, dat de *Schepping*, *Verlosſing* en *Heiliging* het werk van den *eenigen God* zijn, hetwelk Hij, als de hoogſte Wil, door zijnen *Zoon* uitgevoerd heeft, en door den *H. Geest* voortzet, — dan vertoont zich deze leer in het helderſte
„ en belangrijkſte licht." De opmerking, dat juist de anders zoo ongelukkige twisten over deze leer dit nut toch ſtichtten, dat de leer van éénen God daardoor ſteeds gehandhaafd werd, als eigendommelijk aan het Christendom, en voorgekomen is, dat, bij de duidelijke erkentenis van de hoogheid van Jezus, geene terugkeering tot het Veelgodendom der oude wereld voedſel vond, was ons ook bijzonder gewigtig. Bij dit hoofdſtuk bejammerden

den wij de kortheid van den Schrijver vooral; en echter gevoelden wij en erkennen, dat men niet dan zeer kort iets regt Bijbelsch en verſtandigs over dit altijd donkere onderwerp zeggen kan. — De volgende hoofdſtukken, *over het verbond Gods met de menſchen* en *den H. Doop en het H. Avondmaal*, worden mede in ſlechts weinige bladzijden, maar voldoende, behandeld.

Het *zevende* boek is uitvoeriger. Natuurlijk: het bevat geheel de Christelijke zedeleer, handelende, in vijf hoofdſtukken, (terwijl bij het eerſte nog een aanhangſel, *over den ſtrijd tuſſchen de rede en het geloof*, gevoegd is) *over het ware geloof in Christus en deszelfs vruchten. Aan de toekomſtige lotgevallen van het Christendom, benevens aanmerkingen over deszelfs tegenwoordigen toeſtand*, wordt nog een hoofdſtuk gewijd.

Wij hebben *deze proeve eener zoo veel mogelijk zuivere, op het godsdienſtig leven over het geheel toepaſſelijke, en alleen uit de H. Schrift afgeleide voorſtelling van het Christelijk geloof*, (zoo als de Schrijver dit werk noemt) met de meeste goedkeuring, en doorgaans met bewondering, gelezen. Hij meende zoodanig eene proeve *eene behoefte voor onzen tijd* te zijn; en wij gelooven, dat ieder verſtandig Christen dit met hem eens zal zijn. *Ik ben mij bewust*, zegt hij verder aan het ſlot, *dat ik in geen opzigt der liefde tot de waarheid te kort gedaan, en alles zoo duidelijk gezegd heb, als het mijzelven voor den geest ſtond. — Wie, na de lezing, hetzelve ter zijde legt, om van nu af aan, vrijer van vooroordeelen en met vernieuwde leergierigheid, de Schriften der Profeten, Evangelisten en Apoſtelen zelf te onderzoeken, en, ter verkrijging eener zuivere kennis van de Goddelijke leer dezer ſchriften, hun leerling te worden, die heeft het naar den wensch van den Schrijver gelezen.* Wanneer het werk ſlechts ernſtige en nadenkende lezers vindt, twijfelen wij niet, of deze wensch van den waardigen Schrijver zal vervuld worden. En daar ook wij, met de gunſtige aanmelding van dit voortreffelijk boek, niets anders bedoelden, zoo achten wij het volſtrekt nutteloos, tegen eene

of andere bijzonderheid hier of daar eenige bedenking te opperen. Wij herhalen ook aan den waardigen CORSTIUS onzen dank. Onnaauwkeurigheden in de vertaling vonden wij niet, die den zin verduisterden of ons hinderden; eene enkele schrijffout gaven wij hier boven op; wij hebben er slechts weinige gevonden, en zagen geene reden om die op te teekenen; bij bl. 133 van het IIde deel, reg. 5 v. o., legden wij een vouwtjee *eenige duizende eeuwen*; die *eeuwen* moeten in *jaren* veranderd worden.

Bepeinzingen over het Avondmaal des Heeren, door J. C. A. HACKER, *Koninglijk-Sakfisch Evangelisch Hofprediker. Een Handboek voor Christenen uit alle ſtanden. Uit het Hoogduitsch. Te Franeker, bij* G. Ypma *en* T. J. Tuinſtra. *In kl.* 8vo. 192 *Bl.*

Het ſtrekt zeker tot geene geringe aanprijzing voor dit werkje, dat het met voorkennis en medewerking van den voortreffelijken REINHARD, vóór nu reeds negen jaren, werd uitgegeven. Van dien edelen Leeraar vindt men hier dan ook vier overdenkingen, deels uit zijne gedrukte leerredenen, maar naar het doel van dit boekje gewijzigd, overgenomen, deels uit zijne papieren aan zijnen ambtgenoot HACKER medegedeeld.

Wij weten niet, of van dit vóór twee jaren reeds vertaalde werkje elders aankondiging geſchied, noch of hetzelve reeds bekend zij bij het deze ſoort van ſchriften lezende publiek, dat, Gode zij dank! in ons vaderland niet klein moet wezen; ons was het geheel onbekend, en kwam het eerst zoo laat in handen, dat wij geene verſchooning noodig hebben te vragen voor niet vroegere beoordeeling.

Tot de mededeeling der XXIV afdeelingen, uit welke dit boekje beſtaat, ontbreekt ons ruimte. De eerſte: *Het Avondmaal des Heeren een gedenkſtuk van de hoogſte beteekenis*, is van REINHARD. Recenſent heeft de laatſte van deszelfs vijfde tiental ongelezene leerredenen, die

den

denzelfden titel draagt, vergeleken met dit ſtukje, en, ja — de vertaler mag zeggen, dat *uit* die leerrede deze overdenking overgenomen, maar voorts geheel anders gewijzigd is; alleen dezelfde hoofdzaken worden in dezelfde volgorde overwogen.

Of er nog behoefte ware aan een zoodanig boekje tot ſtichting vóór, bij en na het avondmaal; of zoodanige boekjes niet te zeer kunnen vermenigvuldigd worden, zoodat men althans de vertaling van geſchriften van deze ſoort beter achterwege liet: deze vragen zouden verſchillend beantwoord worden door den vertaler van dit werkje en den recenſent. Niet allen, echter, hebben alles; en indien dit bundeltje van overdenkingen dáár komt, waar zoodanige handleiding nog ontbeerd wordt, en het hier gegeven onderwijs wèl beſteed is; waar het of zoodanig avondmaalsboek verdringt, in hetwelk het verheven doel der inſtelling van deze heilige plegtigheid in geene genoegzame aanmerking genomen wordt, als de beste drangreden tot christelijke godzaligheid, en de beste gerustſtelling van het hart des boetvaardigen; of zoodanig onderwijsboek, in hetwelk de dorre ſystematiſche voordragt het harte koud laat, of de dweepende trant der onderwijzing ſlechts onvruchtbare, voor troost en deugd nutteloze, ja ſchadelijke aandoeningen verwekt; — indien dit boekje het gebrek aan eenige, of aan eene goede handleiding — ſchoon dit waarlijk niet behoeft te beſtaan — vervullen mag, zal de recenſent zich zeer verblijden, die het daartoe, met zijn ganſche hart, aanprijst.

Het overzigt der opſchriften doet intuſſchen reeds vermoeden, dat men hier dikwijls hetzelfde zal wedervinden; en dit is inderdaad te veel het geval. Niet alleen heeft men meer dan eenmaal als een zoogenoemd *onderdeel* reeds gelezen, waaraan dan weder eene *geheele afdeeling* beſteed wordt, maar *dezelfde* denkbeelden en redeneringen vindt men nu in deze, dan in geene afdeeling weder op nieuw voorgedragen. Dit veroorzaakt eene onnoodige uitvoerigheid. Het bekende „ *nunquam ſatis dicitur*,

quod nunquam satis dicitur" mag hier echter, tot billijke verontschuldiging, toegepast worden.

Wij twijfelen er geenszins aan, of *elk* Protestansch, dat is Evangelisch Christen, kan dit boekje tot zedelijk genoegen en nut gebruiken. Het zijn zuivere begrippen van de voor het hart en den wandel belangrijkste waarheden, die in goeden stijl worden medegedeeld. Dewijl het echter een *handboek* heet *voor alle standen*, nemen wij de vrijheid van aan te merken, dat althans de Christenen van geringeren en van dienstbaren stand, immers zoo veel de manier van voorstelling betreft, niet genoeg zijn in het oog gehouden. Maar mogelijk moest er voor *standen* een ander woord op den titel staan. Ieder, intusschen, van een' godsdienstigen smaak, en die eenige vrucht van het bijzonder onderwijs des Godsdienstleeraars genoten heeft, zal met dit boekje zich regt goed kunnen stichten. Hun, die het niet bekostigen kunnen, strekke het, na den afloop der voorbereiding voor hunne geloofsbelijdenis, tot een nuttig geschenk uit de hand der zulken, welken het belang dergenen, die zij tot leden der gemeente zien inzegenen, ter harte gaat. En, ja, onder dezen zijn er, ook van geringen stand, zulken, die voor het hier gegevene onderrigt vatbaarheid genoeg bezitten. Het boekje, en dit is geene geringe verdienste, behoeft niet uitgelezen te worden voor elke avondmaalsviering. Men kan er nu dit, dan dat uit kiezen. Daartoe zijn de afdeelingen zoo kort. Daartoe is er genoegzame verscheidenheid. Één zoodanig boekje bij herhaling te lezen, en er zich geheel mede eigen te maken, hoe veel beter is dat, dan vele, ook goede, boeken éénS te lezen en — weg te zetten! Nog iets. Ook den Godsdienstleeraar mag dit boekje welkom zijn, die er voor zijne avondmaalsleerredenen, tot bevordering eener altijd nuttige verscheidenheid, voldoende opleiding, en meer behoeft hij niet, die zelf werkt, in aantreft.

Den vertaler (aan den recensent geheel onbekend; hij teekent zich J. W. V. D. M.) zij dank gezegd. Daar hij de dichtstukjes, die niet van HACKER waren, noch

van

van groote waarde, weggelaten heeft; hadden wij gaarne ook voor de verſjes, die bl. 148 en 152 voorkomen, of andere of niets gevonden. Wij gunnen den uitgeveren een zeer goed vertier van dit nuttig werkje, en dat er een tweede druk van moete komen; maar — dat men dan toch *die* afbeelding voor het titelblad weglate, die althans ongeſchikt is tot eene goede voorſtelling van Jezus, zoo als hij zeide; „ Doet dat tot mijne gedachtenis!"

Hulde aan de dierbare Nagedachtenis van mijne voor eeuwig geliefde Echtgenoote, JOHANNA GEERTRUI ZEGERIUS, *overleden den* 11 *Maart*, 1822. *Eene Leerrede over Klaagl. V:* 15, 16. *door* A. N. VAN PELLECOM, *Predikant te Prinſenhage. Te Breda, bij* W. van Bergen & Comp. *In gr.* 8*vo. VIII*, 40 *Bl.*

Wij hebben deze Leerrede van den Heer VAN PELLECOM met een treurig genoegen gelezen. Zoo wèl zijn Eerw., in het algemeen, de pen weet te voeren, zoo treffend en roerend heeft hij zijne gewaarwordingen en gevoelens, als bij het lijk zijner overledene en onvergetelijke Gade, geſchetst. Het begin reeds, of de inleiding, behaagt en neemt ons geheel voor den ſpreker in, door kunſtelooze, geheel natuurlijke eenvoudigheid. Te eer wordt men daarna op de gedachte gebragt, dat het welligt beter ware, zoo dit gedeelte ons terſtond tot de breedere ontvouwing van 's mans wedervaren en omſtandigheden voerde. De vorm der Leerrede nogtans, zal de tekst geen bloot *motto* zijn, laat dit niet toe; maar wij worden voor eenen tijd met ..... de ſtaatkundige rampen van Israël, nu voor zoo vele duizend jaren hebbende plaats gehad, door den bedrukten Redenaar bezig gehouden. Ziedaar echter, wat ons gevoel minder aangenaam trof en roerde. De Eerw. VAN PELLECOM bezigt vervolgens de onderſcheidene deelen van zijnen tekst gepastelijk, om eigen verlies en lijden als bij de ſtukken af te malen, en gaat dan over tot de gronden van

troost en versterking, welke de Godsdienst van Jezus, in het bijzonder, in alle dergelijke gevallen aanbiedt. Dit geschiedt inderdaad zeer ongezocht en ongedwongen, zonder dat ons eene slijve opsomming van bekende leerstukken en gedachten daarbij over verveling doet klagen. Neen, hier overdrijft de Prediker niet; nog eer zouden wij denken, dat het rouwtafereel zelve wat al te zwart, en als hopeloos, gekleurd was. In het kort, deze niet uitgesprokene Leerrede verdient zeer, gelezen te worden. Wij willen haar, daarom, ook niet ontleden en schetswijze doen kennen. Veeleer schaffe zich elke weetgierige en lijdende dezelve aan, en stichte er zich en de zijnen mede.

Ook de Opdragt aan zijn achtjarig Dochtertje, harer Moeders naamgenoote, is in een' roerenden kindertoon gesteld, en de als *motto* gebezigde dichtregelen van TOLLENS zoo gelukkig gekozen en tevens zoo treffend, dat wij den aandrang niet kunnen wederstaan, er onze aankondiging mede te sluiten, als de beste tolk van den indruk, dien de lezing dezer *Hulde* op ons gevoel achterliet:

O, Zaligst bovenal, wie, in het uur van scheiden,
Zijn tol het eerst betaalt en 't eerst verreist van beiden!
Hij voelt de wonde niet, terwijl hij ligt en slaapt;
Die in 't verlaten hart tot aan het weêrzien gaapt;
Hij heeft geen kreet van smart om vroeger vreugd te staken;
Hij had alleen het zoet — het bitter niet te smaken;
Hij heeft geen traan geschreid, die niet werd droog gekust;
Hij weet niet, tot wat prijs hij 't eerst van beiden rust!

Gelijkenissen van Isidoor, den Boer van Ried. Een Boekje voor Scholen en Huisgezinnen. Naar het Hoogduitsch van J. J. HUBER, *door G. W. S. Te Groningen, bij* W. van Boekeren. 1821. *In kl.* 8vo. 100 *Bl.*

Wij herinnerden ons bij dezen titel een werkje, zoo wij

wij het wèl onthouden hebben, van den braven SAILER, ook *Isidoor*, immers *de Boer van Ried*, genoemd, dat wij reeds ettelijke jaren geleden met genoegen lazen, en toen gunſtig hebben aangemeld. Wij verwachtten nu iets van gelijken aard, van denzelfden ſchrijver, immers in denzelfden geest; wij vonden ons echter bedrogen, want alleen den naam heeft dit boekje met het vroegere gemeen. De landman, wiens gelijkenisſen men ons hier aanbiedt, is wel wezenlijk braaf; hij hield reeds daarom veel van den Heer Jezus, omdat deze van het landleven, van zaaijen en oogſten, en van vele den boer omringende voorwerpen, dikwijls zijne verhalen ontleende. *De lieve Jezus heeft ook van ons en onzen arbeid geſproken*, zeide hij meermalen. Hij hield daarom ook veel van het maken van zoodanige vergelijkingen; en, daar hij tot opzettelijk onderrigt niet veel tijd had, ſprak hij veel op die wijze tot de zijnen onder den arbeid, aan tafel, enz. Meer dan honderd ſtalen daarvan bevat dit boekje; dezelve zijn alle goed gemeend, en hebben eene goede zedelijke en godsdienſtige ſtrekking; ſommige zijn juist; maar er zijn er ook eenige onder, die niet veel meer dan de goede meening hebben, om zich aan te prijzen. Wij hadden het boekje onvertaald gelaten. *De maan keert de aarde altijd ſlechts éénen kant toe; zoo moeten wij ons ook niet geheel aan de aarde en hare goederen hechten. — De takjes van dien boom ſtaan alle naar boven, en wasſen omhoog; zoo moeten wij ook altijd naar het betere en naar God trachten. — Leert van de hen, die de vreemde eijeren uitbroedt, even als waren het hare eigene, alle menſchen zonder onderſcheid te beminnen*, enz. Deze en ſoortgelijke inkleeding van bekende lesſen behoeft men waarlijk voor ons niet uit *Duitschland* te ontbieden! Ook de betere, meer eigenaardige, die wij in dit boekje aantreffen, ſchrijft een landgenoot, zonder veel inſpanning, gemakkelijk, en geheel uit zijn eigen brein, indien hij maar zeker is, dat men hem den tijd en den uitgever de kosten vergoeden wil. Uitheem-

ſche

ſche waar moet voortreffelijk zijn, of men moet ze niet aanvoeren op onze, buitendien daarmede reeds overladene, markten.

Geneeskundig Handboek voor beginnende Kunstoefenaren, bekroond door het Geneeskundig Gezelſchap, onder de zinſpreuk: Uno animo, *te Amſterdam. Door* W. F. BUCHNER, *Med. Chirurg. en Stads-Doctor te Gouda, enz. enz. Iſte Deel.*

(*Vervolg van bl.* 326.)

Of intuſſchen dit voor ons liggend werk insgelijks als eene geſchikte handleiding voor den Heelmeester ten plantten lande en ter zee kan beſchouwd worden, voornamelijk ten doel hebbende, hen, welken het aan geregeld onderwijs ontbroken heeft, tot eene verbeterde geneeskundige behandeling op te leiden, zouden wij niet zoo beſliſſend met *ja* willen beantwoorden, daar het ons, onder verbetering, te dien opzigte min doelmatig is voorgekomen. Immers is of ten minſte behoort het doel eenigzins anders gewijzigd te zijn in het ſchrijven van een praktisch handboek voor jonge Geneesheeren, en in dat van eene handleiding voor den Heelmeester ten platten lande en ter zee. In het eerſte geval toch moet men noodwendig eenigzins wijdloopig zijn, dewijl alle geneeswijzen en alle tegen de onderſcheidene ziektevormen aangeprezene geneesmiddelen in zoodanig werk moeten worden te berde gebragt, zoo om den jongen kunstbroeder *au courant* te houden met den tegenwoordigen ſtaat der geneeskundige wetenſchap, als om het ware of valſche van onderſcheidene aangeprezene geneeswijzen en geneesmiddelen aan te toonen. Zoodanig handboek is intuſſchen, in het algemeen, min doelmatig, om tot eene handleiding voor den Heelmeester ten platten lande en ter zee te dienen, voor menſchen namelijk, waarvan men het gros, door eene doelmatige leiding, wel tot bruikbare *Practici*, maar nim-

nimmer, al ſchreef men ook voor hen handboeken van acht tot twaalf deelen, tot *Artſon*, in den volſten zin van het woord, vormen kan. Zulk eene handleiding moet dus, onzes inziens, kort en beknopt, en vooral klaar en duidelijk zijn, en de aangeprezene geneeswijze *pauca at ſelecta et uſu comprobata remedia* bevatten. — Toetſen wij nu dit werk aan deze algemeen erkende gronden, dan twijfelen wij zeer, (het zij met allen eerbied voor de leden van het Geneeskundig Gezelſchap *uno animo* te Amſterdam gezegd) of hetzelve wel proefondervindelijk zal bevonden worden eene doelmatige handleiding te wezen voor den Heelmeester ten platten lande en ter zee. Onzes oordeels is dit werk daartoe minder doelmatig, als, zijnde 1mo. veel te wijdloopig, 2do. de vorm min geſchikt, 3^tio. de doſis der geneesmiddelen niet altijd juist opgegeven, en 4to. omdat dit werk, ofſchoon in hetzelve over het algemeen een echt praktiſche geest heerscht, echter in ſommige ziekten en gevallen, uit hoofde van des Schrijvers gehechtheid aan het oude antiphlogistiſche ſtelſel, in plaats van tot eene verbeterde geneeswijze op te leiden, integendeel eenigermate zoude kunnen ſtrekken, om den Heelmeester ten platten lande en ter zee van den regten weg af te brengen, en tot eene verkeerde, immers min doelmatige, geneeswijze te vervoeren.

1mo. Wat toch, vragen wij, heeft de Heelmeester ten platten lande en ter zee aan de 16 bladzijden der inleiding? Zal niet de bloote lecture daarvan ieder' onbevooroordeelden overtuigen, dat dezelve voor jonge Geneesheeren allezins nuttig zijn kan; doch minder geſchikt is, of ſtrekken kan, om menſchen, die van een geregeld geneeskundig onderwijs zijn verſtoken geweest, tot eene verbeterde geneeswijze op te leiden? Waartoe de zoo menigvuldige vermaningen en raadgevingen aan jonge Geneesheeren, in een werk, ten doel hebbende eene geneeskundige handleiding voor den Heelmeester ten platten lande en ter zee? Waartoe, voor dezen, zulk eene *farrago medicamentorum*; onder welke wij echter, in de zenuwkoorts, de *æther ſulphurico æthereus martialis*, tot onze ver-

verwondering, niet hebben aangetroffen? *Cui bono*, dat hij wete, dat men niet alleen de *datisca cannabina* en de *lichen paneth.*, een hier te lande nog in het geheel niet gebruikt geneesmiddel, maar zelfs ook de gezuiverde spinnewebbe, met boter gemengd en op een boterham gesmeerd, tegen de tusschenpoozende koortsen heeft aangeraden, daar wij reeds zoo vele vermogende en proefhoudende geneesmiddelen tegen dezen ziektevorm bezitten? — Het is zoo, de onsterfelijke RICHTER, wiens onschatbaar werk, de *Speciale Therapie*, onze Schrijver in vele opzigten gevolgd heeft, maakt insgelijks van al deze middelen melding; maar deze groote man schreef eene speciale therapie voor reeds gevormde of te vormen Artsen, en wat dus dáár allezins doelmatig is, is het niet in eene handleiding voor den Heelmeester ten platten lande en ter zee. Wat toch zoude er van de Geneeskunst worden, indien dezulken, zonder vooraf geregeld geneeskundig onderwijs genoten te hebben, met den *phosphorus*, met de *digitalis*, met het *aconitum*, *stramonium*, de *belladonna*, de *taxis baccata*, de *nux vomica*, en het *arsenicum album* begonnen te manœuvreren?! Wij voor ons aarzelen niet, ronduit te verklaren, dat hier, in vele gevallen, het geneesmiddel ergor zoude zijn dan de kwaal zelve, en zouden dus hun toeroepen: *abstine, si methodum nescis; caute enim est mercandum cum cute humana.* Het is waar, het geneeskundig gebruik van het *arsenicum album* wordt door onzen Schrijver ten eenemale afgekeurd; en indien deze afkeuring zich alleen bepale tot deszelfs gebruik in de tusschenpoozende koortsen, dan zijn wij het met hem volkomen eens; doch strekt zich deze uitspraak ook uit over deszelfs inwendig gebruik in alle andere ziekten, dan moeten wij hem het fraaije gezegde van de Schrijvers van het *Geneeskundig Magazijn* herinneren, (Vden deels 2de stuk, 3de afd. bl. 416.) „dat, namelijk, de billijkheid van de zijde eens Schrijvers vordert, dat hij met de stiptste onpartijdigheid het *pro* en *contra* voor het aanwenden van een gegeven geneesmiddel rijpelijk wikke en wege, en dat hij

hij vooral in eene zaak, welke onmogelijk *a priori*, maar alleen *a posteriori* uit de ervaring kan beslist worden, zich geenszins behoort te vergenoegen met het uitspreken van een medicinaal banvonnis over hetzelve, maar dat er, om de getuigenissen van beroemde mannen, als van een VAN DER HEIM, RICHTER, KLUYSKENS en anderen, die eenparig verzekeren, het *arsenicum album*, ter verdrijving van hardnekkige tusschenpoozende koortsen en uitslagziekten, in vele gevallen met gelukkig gevolg beproefd te hebben, hieromtrent te logenstraffen, vereischt wordt, dat men in staat is, om de gelukkige uitkomst in het groot getal van genezingen met klem van redenen aan iets anders te kunnen toeschrijven, en voorts, tot verdere staving zijner wederlegging, een ten minste even groot aantal van mislukte genezingen en noodlottige gevolgen te kunnen aanvoeren, en dat, zonder deze vereischten, geene wederlegging, ten minste in het beoefenend gedeelte der Geneeskunst, steek houden kan." Recensent is te *Londen* dikwerf ooggetuige geweest van het aanwenden der *potassa arseniata*, of de zoogenaamde *Fowler's* solutie, met een gewenscht gevolg, tegen onderscheidene hardnekkige ziekten, zonder ooit de door den Schrijver zoo zeer gevreesde noodlottige gevolgen na derzelver gebruik te hebben waargenomen, en durft uit eigene ervaring gerustelijk beslissen, dat dit middel, met de vereischte voorzigtigheid aangewend, in de hand van een' geoefend' Arts, niet gevaarlijker is, dan de *murias hydrargyri*, het *saccharum saturni*, het *acidum hydrocyanicum*, of eenig ander heroïk geneesmiddel, en dat derhalve de door den Schrijver vermelde ongelukkige uitkomst, hoogstwaarschijnlijk, *of* door het niet behoorlijk bereiden van dit geneesmiddel, *of* door het onvoorzigtig aanwenden van hetzelve veroorzaakt zijn. Het is waar, het *arsenicum* behoort tot de vermogendste vergiften; doch Professor KLUYSKENS merkt te dezen opzigte zeer juist aan, „ *que les poisons à petites doses sont les meilleurs medicamens, et que les meilleurs medicamens*

en

en trop grandes doſes ſont des poiſons." (*Annales de Littérature medicale etrangere*, No. 40.)

2do. Insgelijks komt ons, onder verbetering, de vorm van dit werk min geſchikt voor, om tot eene bekwame handleiding voor den Heelmeester ten platten lande en ter zee te kunnen dienen. Uit den aard der door den Schrijver gebezigde ziekteverdeeling is eene zekere wijdloopigheid en herhaling van reeds gezegde zaken bijna onvermijdelijk. Men leze ſlechts de afdeelingen over de rot- en zenuwkoorts, en oordeele! Bij elke ziekte worden derzelver toevallen opgegeven, dan derzelver menigvuldige oorzaken nageſpoord, vervolgens de goede en kwade voorſpellende teekenen er van opgegeven, en eindelijk de therapie der onderſcheidene ziekteaanwijzingen vrij wijdloopig behandeld. Zoo komt, b. v., onder de in de rotkoorts aangeprezene hulpmiddelen, dan ook het begieten met koud water, naar de manier van Dr. CURRIE, voor; eene geneeswijze, welke, hoe doelmatig dezelve, in ſommige gevallen, in de handen van een' ervaren Arts ook wezen moge, zekerlijk ſlecht zoude toevertrouwd zijn aan het gros van de Heelmeesters ten platten lande en ter zee, en dus, onzes oordeels, benevens vele andere hier voorkomende zaken, in eene handleiding voor hen, die geen geregeld onderwijs genoten hebben, zeer gevoegelijk had kunnen achterwege blijven. Inderdaad, wij vreezen, dat dezulken, verre van hier overal een' getrouwen gids aan te treffen, integendeel, door de hier voorkomende veelvuldige aanwijzingen en ziektecomplicatiën, vaak het ſpoor bijster raken en van den regten weg zullen afdwalen; en dat, tegen de zoo duidelijk door den Schrijver gemanifesteerde bedoeling, welligt 's mans aanwijzing, ter doelmatige behandeling der bijzondere gevaardreigende toevallen, hen niet zelden tot eene *curâ ſymptomatica* verleiden zal. Men vergelijke ſlechts het praktisch handboek van den beroemden VOGEL voor jonge Geneesheeren met de handleiding van onzen Schrijver voor den Heelmeester ten platten lande en ter zee; en men zal met ons volkomen inſtemmen, dat het eerſte,

of-

offchoon voor beginnende Geneesheeren geſchreven, echter vrij beter geſchikt is, om tot eene bekwame handleiding voor den Heelmeester ten platten lande en ter zee te dienen, dan het laatſte, en dat de geachte BUCHNER, over het algemeen, welligt beter zoude gedaan hebben, met het handboek van VOGEL, dan met de *Speciale Therapie* van RICHTER eenigermate ten leidraad zijner handleiding te nemen.

3de. Indien ergens, zoo behoort ten minſte in eene handleiding voor hen, die geen geregeld geneeskundig onderwijs genoten hebben, de doſis der geneesmiddelen zeer naauwkeurig en met de vereischte omzigtigheid te zijn opgegeven. Dit is echter in dit handboek juist overal het geval niet: want van ſommige geneesmiddelen is de gifte te ſterk, van andere daarentegen blijkbaar te gering opgegeven. Zoo komt ons, onder verbetering, de doſis van een drachma ſalpeter, het ſterkstwerkende aller inwendige antiphlogistiſche geneesmiddelen, in een *vehiculum* van zes oncen vochts, bij de *methodus expectativa*, en dus in gevallen, waar het blootelijk te doen is, om iets voor te ſchrijven, dat onſchadelijk te gebruiken is, veel te ſterk voor. Kan men, vragen wij, bij het voorſchrijven van een drachma van een zoo ſterk antiphlogistisch werkend geneesmiddel, als het ſalpeter, op zes oncen vochts, wel geacht worden, de *methodus expectativa* te volgen? Insgelijks is, in andere ziekten, de gifte van het ſalpeter van twee tot vier drachma's, ja zelfs tot zes, in een *vehiculum* van een pond, en bij kinderen en jonge lieden van een tot twee ſcrupels, onzes oordeels, veel te overdreven. Het is waar, RICHTER en BROCKLESBY hebben dezelfde en zelfs nog ſterkere giften voorgeſchreven, en Rec. wil, op het gezag van deze beroemde Geneeskundigen, wel aannemen, dat buitengewoon ſterke Engelſche en Westfaalſche magen dit middel in zulk eene enorme gifte ſoms zonder nadeel verdragen kunnen, doch is tevens volkomen overtuigd, dat Hollandſche magen, en zelfs gewone Engelſche, doorgaans zoodanig eene ſterke gifte van dit ge-

neesmiddel niet goed verdragen, maar dat benaauwdheid en een onaangenaam gevoel in den omtrek der maag, pijn en kramp in de maag en een buikloop er doorgaans de gevolgen van zijn, en dat zoodanige lijders, niet zelden gedurende hun geheele leven, eene zeer aandoenlijke, zwakke maag behouden. Recenſent ſpreekt hier uit menigvuldige ervaring, en durft zijnen jongen kunstbroederen, het zij dan geordend of ongeordend, gerustelijk verzekeren, dat twee drachma's ſalpeter, in een *vehiculum* van een pond, ten volle toereikende zullen zijn ter bereiking van het beoogde doel en ter bedaring der ontſtekingstoevallen, in alle gevallen, waarin de vereischte bloedontlastingen vooraf zijn te werk geſteld. Voorts komt ons het in de rotkoorts, ter wegneming der moeijelijke waterlozing, voorgeſchrevene mixtuur met twee greinen opium op zes oncen *aq. fœniculi* voor eene *cura ſymptomatica* eenigzins te ſterk voor. Recenſent zoude niet gaarne, vooral in een' hoogen graad van rotkoorts, zulk eene gifte zijnen jongen kunstbroederen onbepaald durven aanraden; want daar, waar geene zenuwmaar ware algemeene zwakte plaats grijpt, komt, volgens zijne ervaring, geen opium te pas. Voor het overigé kan hij uit menigvuldige ondervinding verzekeren, dat een grein opium, of een once *ſyrupus papaveris albi*, doorgaans genoegzaam is ter wegneming van de in deze gevallen plaats hebbende krampachtige geſteldheid van den hals der blaas; en dat, wanneer op deze gifte onverhoopt de gewenschte pisontlasting niet volgt, men, in plaats van dezelve te vermeerderen, beter doet van de catheter te applicéren, en hiermede dagelijks twee à drie malen te continuéren, zoolang tot dat de natuur van zelve wederom hare regten herneemt, hetwelk, indien de lijder herſtelt, altijd vroeger of later gebeurt; zijnde men nimmer genoodzaakt, daartegen geneesmiddelen voor te ſchrijven, dan alleen in zulke gevallen, waarin men met het aanwenden der catheter te lang gewacht hebbe, zoodat de blaas, door de groote hoeveelheid der urine te ſterk uitgezet geweest zijnde, na derzelver ontlasting

zich

zich in een' paralytieken toeſtand bevinde. Wijders komen ons veel te hoog geſteld voor, de giften van het *extractum aconitum* en *ſtrammonium* van een half tot vier greinen dagelijks drie à vier malen, alsmede van de *belladonna* in poeder van een tot vier greinen 's morgens en 's avonds, vooral in een' ziektevorm als die der uitterende koorts, waarin des lijders prikkelbaarheid veelal ziekelijk verhoogd is, en in 't bijzonder in eene handleiding voor den Heelmeester ten platten lande en ter zee. De uitkomst, vooral met het *ſtrammonium*, zoude welligt, in vele gevallen, niet zeer aan den wensch van den kunstoefenaar beantwoorden, en ſoms tot ernſtige toevallen aanleiding kunnen geven. Wij zouden daarom onzen jongen kunstbroederen raden, liever altijd met eene geringe gifte, b. v. de helft van het voorgeſchrevene, te beginnen, en allengs trapswijze op te klimmen; te meer, daar de ſpecifieke irritabiliteit van den lijder zich juist niet altijd *a priori* laat berekenen. — Andere geneesmiddelen, daarentegen, zijn door den Schrijver in eene te geringe hoeveelheid voorgeſchreven, b. v. het *aq. laura. ceraſi* van twee tot tien druppels twee à drie malen daags, met ernſtige aanmaning om ten hoogſte tot 20 druppels te klimmen. Recenſent, die dit middel zeer dikwerf in zijne praktijk bezigt, kan, uit menigvuldige ondervinding, verzekeren, dat men, zonder de minſte vrees voor eenige nadeelige gevolgen, ook in de gevoeligſte geſtellen, gerustelijk met vijf druppels *pro doſi* viermaal daags kan beginnen, en dagelijks telkenreize de gifte met een' druppel vermeerderen; en dat hij, aldus trapswijze opklimmende, dikwerf, zelfs bij vrouwen, tot 60, ja eenige malen tot 100 druppels, viermaal daags, met een allergelukkigst gevolg, is opgeklommen, zonder immer, zelfs geene enkele maal, er de minſte onaangename gevolgen van ondervonden te hebben. Insgelijks kan hij proefondervindelijk verzekeren, dat het *ſemen phelandrium aquat.*, door den Schrijver van vijf greinen tot een ſcrupel twee à viermaal daags voorgeſchreven, zal

men er de gewenschte uitwerking van ondervinden, in vele gevallen, voor eenige lengte van tijd, tot twee drachma's daags moet aangewend worden.

(*Het vervolg en slot hierna.*)

De Aarde en hare Bewoners, volgens de nieuwste Ontdekkingen, enz. Naar het Hoogduitsch van E. A. W. VON ZIMMERMANN. *Met Platen. VIIIste Deel. Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. *In gr.* 8vo. *VIII en* 322 *Bl.*

Dit voortreffelijk werk gaat, geregeld en met gepasten spoed, voort, lezers van alle klasſen met de thans zoo zeer tot behoefte gewordene kennis van onzen Aardbol, deszelfs onderſcheidene voortbrengſelen, en de daarop levende volksſtammen, bekend te maken. Na ons in het zevende Deel tot de zuidpunt van *Amerika* gebragt te hebben, wendt de Schrijver zich weder noordwaarts, en omvat in dit Deel *Aziatisch Rusland*, in den ruimſten omvang genomen; waarbij dan ook *Rusſisch Amerika*, of de bezittingen der *Ruſſen* op de Noordwestkust, worden vermeld. Bij die gelegenheid leeren wij dan ook de geheele, in de vorige Deelen voorbijgegane, of ſlechts even aangeſtipte, Noordwestkust van dat Werelddeel kennen; zoo wel de ontdekkingen van COOK, VANCOUVER en LA PEYROUSE, als die der vroegere en latere *Rusſiſche* zeevaarders. Dit brengt ons dan van zelve tot die natuurlijke brug tusſchen *Amerika* en *Azië*, den boog der *Aleutiſche* eilanden, (met nog eenige naburige eilanden, hier de *Catharina-Archipel* genaamd) — eene brug, waarſchijnlijk het overblijffel van eene geweldige doorbraak der zee, die *Amerika* van *Azië* heeft afgeſcheurd, en waartoe de vele volkanen op en omtrent de *Aleuten*, *Kamtſchatka* enz. wel hebben kunnen bijdragen. De verdienſten van PETER I omtrent de ontdekking dezer landen worden gehuldigd. Onder de merkwaar-

waardige zeedieren der N. W. kust leeren wij vooral den Zeeſtier kennen, belangrijk niet alleen wegens deszelfs vel, een zoo belangrijke handelstak met *China*, maar ook wegens de liefde van dit dier voor gade en kroost, die ook aan den nog meer reusachtigen *Marati* eigen is. Ook den zonderlingen Zeeãap leeren wij kennen. (Omtrent de hoofdbezitting der *Ruſſen* in deze wateren, *Kodjak*, en deszelfs Regeringszetel *Alexandria*, vindt men merkwaardige berigten in de *Reize rondom de Wereld* van den *Engelſchen* Zeeman CAMPBELL, waarvan hier geen gebruik ſchijnt gemaakt te zijn. Ook LANGSDORFF bevat gewigtige beſchaiden hierover: hij en KRUSENSTERN loopen geheel niet hoog met de handelwijze der beambten van de *Ruſſiſch-Amerikaanſche* Handelmaatſchappij.)

De *Beeringsſtraat* brengt ons nu tot de *Tſchuktſchen*, gelijk meer andere ſtammen van dien hoek, in *vaste hutten bewonende*, en *zwervende*, of *Rendier-Tſchuktſchen*, verdeeld, waarvan de laatſten zich boven de anderen verheven, en dezelve *oude wijven* noemen. (Dit denkbeeld der meerdere vrijheid en onafhankelijkheid van een zwervend leven is ook aan de *Arabieren* eigen, waarvan de *Beduïnen* zich verre boven de *Arabiſche* bewoners der ſteden verheven achten.) De *Tſchuktſchen* dragen geenszins de kenmerken van den ſtam der *Esquimaux*, der *Finnen*, of zelfs der *Mongolen*; integendeel zij zijn rijzig, hebben een langwerpig gezigt, en verachten kleine menſchen. Tot de laatſten, en wel tot den *Finſchen* volksſtam, behooren in allen opzigte de *Koriaken*, die dus een onderſcheiden ras ſchijnen, doch de taal met de *Tſchuktſchen* gemeen hebben. Van hier brengt de Schrijver ons naar het naburige, zeer merkwaardige *Kamtſchatka*, hetwelk, uit hoofde van deszelfs ligging aan zee, meermalen door vreemde en ook door *Ruſſiſche* landreizigers is bezocht en beſchreven, en dus uitvoeriger geſchetst kon worden. Onder de dieren wordt de hond (het éénige trekbeest), de ſteenvos, en de zeer merkwaardige trekmuis beſchreven, wier reizen bijna alle ge-

loof te boven gaan: de beschrijving dier togten moge de lezer in het boek zelve nazien; wij willen hem dit vermaak niet ontrooven. Ook de trekvisschen (haringen, zalmen, enz.) leveren hier menige merkwaardigheid op. De *mensch* in *Kamtschatka* wordt naar HALLER, KRASCHENNINIKOFF, SARITSCHEFF en anderen beschreven, en daarbij in 't algemeen van den wijdverspreiden Godsdienst der *Schamanen* gesproken. — Nu keert de Schrijver weder tot het vasteland, en schildert de wijdzwervende *Tungusen*, die, los op het paard zittende, of zich zelfs omkeerende, voor- en achteruit schieten kunnen; de *Tonkagiren*, de steden *Yakuzk* en *Ochoczk*, (en bij die gelegenheid ook de *Kurilische* eilanden, die, onzes inziens, liever bij *Kamtschatka* moesten behandeld zijn, daar zij gedeeltelijk tot dit Schiereiland, gedeeltelijk tot *Japan* behooren.) Vervolgens worden wij westwaarts in het land der *Jakuten* verplaatst, naar het vischrijke meer *Baikal*, een der grootste binnenmeren, waarin men zelfs zechonden heeft, en waar men, zelfs bij stil weder, op sommige plaatsen zekere beweging bespeurt; (hetzelfde verhaalt MOLBECH van het groote meer *Wettern* in *Zweden*, 't welk ook zeer klaar en diep water en rotsige oevers heeft.) Wij leeren de stad *Irkutzk* kennen, eene aanzienlijke en niet onaangename handelplaats, de grensplaats *Kiachta*, die den stapel van den *Chineschen* handel heeft, de zilvermijnen van *Nertschinsk* (door *Siberische* ballingen bewerkt), de gulzige en morsige *Jakuten*; (een derzelven verslond, na zijn ontbijt, 28 pond roggemeel met boter; zij hebben mortieren van *bevrozen koemest*, waarin zij hun eten stampen.) Al het tot hiertoe beschouwde was in het groote, doch zeer slecht bevolkte Gouvernement *Irkutzk*; wij volgen ZIMMERMANN daarop westelijk naar het Gouvernement *Tobolsk*, waarmede thans ook het kleinere, metaalrijke *Kolywan* vereenigd is. Ten Noorden van hetzelve bezoeken wij de bevrozene vischrijke monden van den *Jenisei*, en *Ob* of *Obi*, het ijzige *Nova-Zembla*, het too-

neel

heel des lijdens van onzen HEEMSKERK en BARENDS, nog onlangs door TOLLENS vereeuwigd, en het *Uralſche* of *Werchoturiſche* gebergte, de grensmuur tuſſchen *Europa* of *Azië*, vol natuurlijke ſchatten en merkwaardigheden, zoo als rijke ijzer- koper- en min voordeelige goudmijnen, asbest- of amianthbergen, waarvan men het voortbrengſel ſpint, en tot lijnwaad en papier bewerkt; (een onderwijzer ſtelde voor, daarvan aan de *Ruſſiſche* Regering voor de Archiven te leveren;) voorts brandende bergen; die geene volkanen zijn, magneet- en zoutbergen, meren van *glauber*-zout, hoopen van olifants-, rhinoceros- en buffelsbeenderen, en vergane bosſchen, (uit de vroegere Wereld.) Het *Altaïſche* gebergte, de zuidergrens van *Siberië* uitmakende, bevat daarentegen de rijke *Kolywanſche* zilver- en goudmijnen. — De *menſch* in dit uitgeſtrekte Gouvernement is van verſchillende ſtammen: in dit Deel worden daarvan alleen diegene, welke van *Finſchen* oorſprong zijn, (de *Samojeden*, *Ostiaken* enz.) afgehandeld. Van beiden worden merkwaardige bijzonderheden verhaald. (De *Samojeden* zijn reeds vóór ruim 100 jaren door onzen vaderlandſchen Reiziger en Schilder DE BRUIN beſchreven en afgebeeld.) Een gedeelte der *Ostiaken*, de *Biarmen*, moet weleer beſchaafd en handeldrijvend geweest zijn, en is thans geheel verwilderd; een nieuw bewijs tegen dezulken, die, om de hoogere bovendierlijke afkomst der menſchen te beſtrijden, de mogelijkheid ontkennen, dat een *reeds beſchaafd* Volk tot een' lagen trap op de ſchaal der menſchheid kan dalen. Met deze Volken en de daarmede verwante, van *Finſche* afkomst, ſluit dit Deel, om in het volgende de *Tartaarſche* (en zekerlijk ook *Mongoolſche*) ſtammen van het *Ruſſiſche* en *Chineſche* Rijk te beſchrijven.

Uit dit kort verſlag ziet men den rijken inhoud van dit Deel. Met genoegen kunnen wij melden, dat wij, na eene oplettende doorlezing, geene ſtof tot aanmerkingen van belang, noch grove drukfouten hebben gevonden.

Naarmate dit werk de aloude zetels van beſchaving en de vroegſte woonplaatſen des menſchdoms nadert, moet het ook in belangrijkheid winnen.

Rijkdom en Ondeugd, of de Gevolgen der Ligtzinnigheid. Te Amſterdam, bij G. J. A. Beijerinck. 1821. *In gr.* 8*vo.* 302 *Bl.*

Een verhaal in brieven, hetwelk, niet alleen als oorſpronkelijk inlandsch, maar ook wegens innerlijke waarde, allezins aanſpraak heeft op eene gunſtige melding. EENE GROOTE LEUGEN (groot hier in den zin van *uitgebreid* genomen) OM BESTWIL, *een buigzaam, regt bruikbaar, gemakkelijk wezen, daar men al van maakt wat men wil, hetzij dan tot ſpeelmaak of tot nut;* dit is de beſchrijving, in de voorrede van eenen *roman* gegeven, en zoodanig een roman is dezen dichter wederom gelukt: wij zeggen *wederom;* want wij meenen, dat wij reeds eene en andere voortgelijke proeve ontvingen van deze zelfde hand. Die voorrede is aardig en leerzaam, en heeft den ſchijn van gerigt te zijn tegen den luimigen en geleerden voorredenaar tot de vertaling der *Gedachten van* JEAN PAUL; een werk, (om dit in het voorbijgaan te zeggen) hetwelk reeds te lang op onze aanmelding gewacht heeft, maar nu toch weldra aan de beurt ligt. — De groote, door driehonderd bladzijden uitgebreide, leugen is hier de geſchiedenis van een' rijken *Amſterdamſchen* ligtmis, die een goed (dat zegt, een niet geheelenal bedorven) hart had, een' overgegeven' wellusteling, die een allermooist, naïf, onſchuldig, zedelijk meisje op het ſpoor, ja in zijn huis kreeg, hetwelk (hoe kon het zoo komen!) zijne eigene dochter was, en hem (o, hoe gelukkig!) ontſnapte; die eindelijk met eene brave, rijke, welopgevoede jonge dame nog huwt, maar, ter eere der Nemeſis, kort na het voltrekken van dit huwelijk door vergif om 't leven kwam, het ſlagtoffer wordende der verbittering en haat van de vroegere deelgenooten en handlangers zijner verdorvene zeden. *Tantum!* De ſchrijver is, zoo wij ons niet bedriegen, niet bijzonder gezet op het mededeelen van uittrekſels; hij heeft liever aanmerkingen, als zij beſcheiden en ter zake zijn. Maar, als wij nu weinig of niets hebben aan te merken? Evenwel, enkel lof en dank geeft ook aan eene *recenſie* geene houding. Wij lazen zijne groote, en juist niet overal even waarſchijnlij-

lijke, leugen met belangſtelling en goedkeuring. Wij erkennen, dat hij nergens der kieschheid te na treedt; offchoon ook dit te vermijden, in den ſtijl en den denkwant der ſchrijvende perſonen, hier en daar nog al moeite moest kosten. Het komt ons voor, dat hij de karakters der ſchrijvende perſonen (de roman is in brieven) goed uiteen houdt en bewaart. Vooral behagen de brieven zijner lieve meisjes. En, als wij dan echter eene aanmerking maken moeten, opdat onze recenſie houding hebbe, zoo moge dezelve de wat al te onnoozele onkunde van de wereld en 's werelds beloop bij den *Predikant van Groenoord* gelden; de bijbelſche briefſtijl en ſchrijfwant van welken man ons geheel deze geſchiedenis verre, zeer verre vóór onzen leeftijd, zou doen terugzetten, bijaldien wij niet, in deze brieven, bl. 273, BUONAPARTE reeds op *Elba* en *St. Helena* vonden. — Wij kunnen het werk met alle vrijmoedigheid aanprijzen.

Redevoering over het ongegronde der Vooroordeelen tegen de Nederlandſche Taal. Gehouden, ter gelegenheid van de plegtige Prijsuitdeeling aan de Kweekelingen van het Koninklijk Athenæum te Brugge, den 30ſten van Oogstmaand 1821; *door* P. VAN GENABETH. *Te Rotterdam, bij* J. Immerzeel, Jun. 1821. *In gr.* 8*vo.* 34 *Bl.*

Wij hadden bereids veel voordeeligs gehoord van de goede ſtemming omtrent de vaderlandſche Letteren te *Brugge*, en vinden die in deze Redevoering bevestigd. Al ware dezelve door een' der beste Redenaren in de Hoofdſtad, of elders in eene der vermaardſte ſteden van de Noordelijke gewesten van ons land uitgeſproken, zij zoude hem, die ze uitſprak, tot eere verſtrekken; en nu alzhans verdient dezelve dubbelen lof, ook wegens rondborſtigheid en onpartijdigheid. Alles is met oordeel behandeld. De ſtijl is niet te weelderig, maar vast en rustig, ja toont, dat het den Schrijver niet te doen is om voor een oogenblik weg te ſlepen, maar door vaste redenering te overtuigen. De Redenaar begint zijn ſtuk, na eene gepaste inleiding, met het onbetwistbaar betoog, dat de Nederlandſche taal (Vlaamsch en Hollandsch zijn één) werkelijk de nationale of landtale is; bewijst dit, zoo uit het gebruik bij de burger- en lagere volksklaſſe in de Brabandſche en Vlaamſche ſtreken, als uit de algemeenheid in de Noor-

delijke gewesten. Van de achttien provinciën des Rijks wordt in veertien één en dezelfde taal gesproken. MAERLANT en MELIS STOKE schreven, in de dertiende Eeuw, het Nederduitsch in zijne oorspronkelijke zuiverheid. De geleerde Kapucijn GABRIËL en de alom beroemde PUTEANUS, beide te *Leuven*, betuigden in lateren tijd openlijk, nooit eenig boek zoo welgevallig in de moedertaal gelezen te hebben, als de *Nederlandsche Historiën* van den Amsterdamschen P. C. HOOFT. De werken van CATS waren en bleven het algemeen handboek van alle Nederlanders. De meerdere vrijheid en beschaving der Hollanders deden hunne taal meer dan die der Vlamingen en Brabanders, thans nog met veel Fransch vermengd, beoefenen. Het is dan billijk, dat men het goede en nationale van hen overneme; te meer, daar een COORNHERT, SPIEGHEL, VISSCHER, HOOFT; DE GROOT en BRANDT dezelve van de smet, haar aanklevende van het Grafelijk Bourgondische Huis, gezuiverd hebben. Vlaamsch en Hollandsch zijn één; maar, zo waren zij onderscheiden, zij zijn dan nog zusters, en de laatste heeft eene meer beschaafde opvoeding genoten. Het is voor regtschapene ouders pligt, bij hunne kinderen, door het grondig leeren van het Nederduitsch, de gelegenheid tot derzelver geluk te bevorderen; vooral, daar deze taal, om de kunstgewrochten, daarin geschreven, van haren rijkdom en schoonheid zoo zeer getuigt. HOOFT, CATS, HUIGENS, JONCTYS, DE DECKER, POOT, ANTONIDES, de VAN HARENS, HOOGVLIET, SMITS, VAN WINTER, VAN MERKEN, BELLAMY, NIEUWLAND en anderen bewezen dit weleer, als Dichters; HOOFT, BRANDT, WAGENAAR en STIL, als Prozaschrijvers; en nog bewijzen het RILDERDIJK met zijne Gade, FEITH, LOOTS, de KLIJNEN, TOLLENS, SPANDAW, SCHELTEMA, VAN KAMPEN en anderen. Dit is de Hollandsche — waar is de Vlaamsche Letterkunde? WILLEMS en anderen voelen het, en gaan voor op het goede pad. Vlaamsch en Hollandsch zijn één. Zeeuwsch en Brabandsch mogen in tongval of dialect verschillen, de taal is één, gelijk het vaderland één is.

Deze en dergelijke gedachten ontwikkelt de Redenaar op eene gepaste wijze, en wendt zich, ten besluite, met de volgende aansporing aan de jeugdige ingezetenen van *Brugge*; welke aanspraak wij zullen overnemen, om onze Lezers van

de

de voortreffelijkheid van des Schrijvers ſtijl en het edelaardige van deszelfs doel te overtuigen.

„ Jonge kweekelingen! Edele ſpruiten eens ouden ſtams! Gij, die gedurende het afgeloopene jaar getoond hebt uwe moedertaal te beminnen; gij, die, in hare beoefening, om den lauwer geſtreden hebt, gaat voort op den weg, dien gij zijt ingeſlagen! Laat het erfgoed uwer voorvaderen u altijd dierbaar zijn. Zij beminden boven alles hunne moedertaal en hun vaderland. Geen valſche ſchijn van klatergoud konde hen bekoren. Rustig en moedig, verſtieten zij alle vreemde vleijerij. Geen arglistige Spanjaard kon den edelen Nederlander overhalen om zijn vaderland te verraden. Moedig getroostten zij zich alle boosheid van ALBA en zijne aanhangers. Alles offerden zij op, om hun vaderland van de dwingelandij te verlosſen. Wie kan, zonder aandoening, de droevige gevallen van de Graven VAN EGMOND en HOORNE lezen, welke, met zoo veel anderen, het ſlagtoffer hunner vaderlandsliefde geworden zijn? Wien klopt het hart niet, als hij den lieveling van KAREL *den vijfden*, den edelen WILLEM VAN NASSAU, hoort noemen, welke alles voor zijn vaderland veil had? En wie is thans de man, die u beſchermt? Is het niet hetzelfde Nederlandſche bloed? Is het niet de waardige afſtammeling van den grooten NASSAU? Dat deze naam u altijd dierbaar zij! Aan het doorluchtige huis van Oranje; aan den Vorst, welke ons beſtuurt, zijn wij onze vrijheid en de herſtelling onzer lang verdrukte moedertaal verſchuldigd. — Dankt derhalve Z. M. voor Hoogstdeszelfs vaderlijke zorgen! Dankt, inzonderheid, het edel Hoofd dezer Provincie! Dankt ook den achtbaren Burgervader dezer Stad, onder wiens beleid in dit geſticht een bijzondere leerſtoel voor de moedertaal is opgerigt! Dankt hen allen, welke, als echte Nederlanders, niet in ſchijn, maar met hart en ziel medewerken tot 's Konings heilzame oogmerken! Maar vooral, houdt de taal uwer vaderen in waarde. Door zulks niet te doen, zoudt gij en uw' Vorst en ons allen ondankbaarheid betoonen. Bedenkt ſlechts, dat zij, die hunne moedertaal verachten, en het vreemde op eene ſlaaffche wijze aankleven, ook in ſtaat zijn, om hun Vorst en vaderland te verraden! — Houdt ook ſteeds de deugd voor oogen; want met deze moeten wij onze loopbaan intreden. Herinnert u onze aangename geſprekken. Herinnert u, dat een MARCELLUS twee tempels liet oprigten, de een aan de deugd, en

de

de andere der eere toegewijd; dat men, om tot den tempel der eere te komen, eerst den tempel der deugd moest doorgaan. Blijft dan in uw besluit volharden; weest de vreugde uwer ouders, en geeft steeds anderen het voorbeeld van deugd en braafheid. Toont gij allen, dat gij ook eens Nederlanders wilt worden, hoedanige uwe groote vaderen waren; dat gij hunnen roem kunt handhaven, en denzelven overbrengen tot de laatste nakomelingschap!"

Na deze aanhaling zal de Verhandeling, welke wij met veel genoegen lazen, wel geene verdere aanbeveling van ons noodig hebben. Eer wij echter deze recensie sluiten, uiten wij den wensch, dat de Heer VAN GENABETH bedenke, hoe veel eer hij er in moet stellen, naast en nevens zich te hebben Mannen, als SANDELIN, VERHAEGEN en anderen, van *Brugge*, die met zoo veel ijver, welwillendheid en geluk, schoon Zuidnederlanders ook van de geboorte af, de Hollandsche Letterkunde voorstaan en bevorderen. Alle Rijk, alle Genootschap, dat in zichzelve verdeeld is, gaat ten grunde. Daarom moet men, broederlijk, burgerlijk, nederig en eenvoudig van hart en daad, elkander helpen en bijstaan zoo 't behoort. Ziedaar den waren roem, de ware grootheid!

Studenten Zangen. Te Leyden, bij L. Herdingh en Zoon en de Wed. M. Cijfveer. *In kl.* 8*vo.* 194 *Bl.*

Ontvang hier uit mijn hand een geestig Liedrenboek;
's Is EENDRAGT *dat ik wil, en* EENDRAGT *die ik zoek.*

Zoo spreekt Minerva al aanstonds de Leydsche Studenten aan voor dit werkje; en Minerva doet zeer wel, *eendragt* zoo voor te staan, en haren kweekelingen deze, als eene voorwaarde — wat zeg ik, als den waren grond van vreugde en vrolijkheid voor te houden. Het is toch uitgemaakt, dat niets de genoegens van Mensch, Burger en Student meer bederft, dan lust tot onrust, oneenigheid, partijschap, en geneigdheid om tijd en vlijt veil te hebben tot het opkrabben van oude veeten en krakeelen, geliefd bij onze Vaderen, maar bij ons gehaat. Die veedden moeten wij, wil Minerva, zoo wij meenen, zeggen, aan hen en onze oude lieden overlaten, en vooral aan zulken, die ongelukkig genoeg zijn van, als slagtoffers, de aanspraak op onpartijdig oordeel te missen. Het moge, bij sommigen, lof van standvastigheid verdienen, dat

dat een Man, die in 1785 bij de uitgave der *Geuzen*, en in 1793 in zijn gedicht *de Alleenheerſching*, bijzondere gevoelens voorſtond, en die dezelfde vreemde ſtellingen van zijne eerſte jeugd tot heden ten dage met woord en daad handhaafde, ja met ballingſchap en ongeluk verzegelde, dezelve nog, in ſpijt van terughouding der hem althans toekomende vereeringen, ridderlijk voorſtaat; maar hij moest ze voor zich houden, uit overtuiging, dat het eenmaal tijd is, liever oude politieke geſchillen over ſchier verſtorvene zaken en perſonen te laten ſterven, dan met geweld die verder voort te planten in jeugdige gemoederen, van nature geneigd, zoo ze wèl geſtemd zijn, tot menschlievendheid, *liberaliteit* en vrijheid. Één geluk is er: dergelijke ſyſtemata, als wij bedoelen van den ouden Man, moeten, bij eenige conſequentie, den jeugdigen mensch tot alle onderdanigheid, gehoorzaamheid, gebogenheid, ingetogenheid en onderwerping leiden. Of nu de ondervinding leert, dat dit het geval is, weten wij niet zeker. Zekerder is het, dat eene gepaste vreugde en vrolijkheid bij goede ſtudie niet kwalijk voegen in dien onvergetelijken leeftijd, waarin men elkander en het menschdom zoo regt broederlijk omvat, wanneer in de ruime borst het gevoelig hart, voor niets behoevende te zorgen, ongeſtoord klopt voor Vaderland, Letteren, Vrienden, Vrede en Eendragt. Daarom geeft Minerva hun ook nu dit boekje. Zij zegt:

Als gij u zaam begeeft naar echte *vriendenkringen,*
Neem(t) dan dit boek ter hand; het is een rech(g)te ſchat;
Het is een DEFTIG *werk.*

Dit laatſte zijn wij nu wel niet met haar eens; en al ware het zoo, gelijk voor deze Gezangen met getuigenisſen geſtaafd moet worden, dat van de wijsheid van SENECA, CATO, SOCRATES, PLATO, ERASMUS enz. (*deftige* Wijsgeeren) te regt gezegd is: *ſæpe mero caluiſſe*, (niet *caluiſſe*, gelijk hier te boek ſtaat) zoo volgt toch daaruit niet, dat een gedurige zang ter eere van het Vaderland, den Wijn en de lieve Meisjes juist een *deftig werk* moet heeten. Dan, dit zij zoo het is, het is een aardig en geestig werkje, ja zelfs eene niet ongeleerde verzameling, en bevat, zoo ver wij gezien hebben, niets bijzonder aanſtootelijks voor de zedelijkheid. Dat het geleerd is, bewijst het *Εὖ ζῆν* in het Grieksch,

Grieksch, in het *Hebreeuwsch* en in het *Arabisch*, om van andere talen niet te ſpreken. Het geliefde *Io vivat* en andere vermaarde Studentenliederen zijn er dikwerf in *gevarieerd*. Hier en daar is vrij wat met ſmaak uit beroemde Dichters overgenomen, gelijk b. v. uit ROOT het *vrolijk Leven: Waar is mijn citer toe bereid*, enz. De verzen aan het Vaderland zijn geſtemd op den goeden en zuiveren toon. Het *Wilhelmus van Naſſouwen* en de *Volksliederen* zijn niet vergeten; en bijzonder genoegen gaf ons, om redenen, ons Recenſent bekend, hier te vinden een hartelijk Loflied ter eere van *den Admiraal* DE RUITER; een Held, zoo braaf, dapper en edel, dat de nijdigſte kijker, al ware die grooter dan alle voorheen bekende, het geringſte vlekje niet kan aanwijzen. Het ſtreelde ons ook, hier te vinden het bij onze Ouders zoo geliefde Tafellied.: *Hoe zoet is 't, daar de Vriendſchap woont, enz.*

Om eene proef uit deze verzameling bij te brengen, kiezen wij *den Vaderlandſchen Zang:*

Vrienden! neemt voor 't Vaderland
Nu den beker in de hand;
Doet een' lofzang hooren!
Hij, die 't Vaderland niet eert;
Boven alles niet waardeert,
Is geen vrijgeboren!

O! dat lieve Vaderland
Zij ons dierbaarst onderpand:
't Schenkt ons reine weelde;
Weelde, die de ziel bekoort,
Weelde, als eens, in Edens oord,
Adams boezem ſtreelde.

Wijden we ons, in onze jeugd,
Aan der Vadren trouw en deugd,
Aan hun vlekloos leven!
Hij, die pligt en deugden acht,
Draagt het beeld van 't Voorgeſlacht,
Strekt tot roem der Neven.

Hij, wiens deugd zich nooit verzet,
Die der vleijers kop verpleт,

Die

Die den troon omgeven;
Hij, die deugd en waarheid eert,
En verdienſten ſteeds waardeert,
Hij zal eeuwig leven.

Maar, die door eergierigheid,
Of door baatzucht wordt geleid,
Slechts voor zich wil leven;
Die den armen hulp ontzegt,
En 't vernuft aan banden legt,
Oogst den vloek der Neven.

Vrede zij ons Vaderland!
En Oranje zij de band,
Die dit Volk vereenigt;
Die ons ſteeds bezielt met moed,
En door warmen liefdegloed
Onze ſmarten lenigt!

Nooit moet de adem van den tijd
Hollands trouw en eerlijkheid,
Hollands roem vermindren;
Maar, door deugd alleen vermaard,
Laten wij dit pand, zoo waard,
Stervend onzen kindren.

Dat zulke gevoelens onzen Studenten, die door hunne vorderingen en ware ſoliditeit, blijkens de openbare proeven en overwinningen, zoo zeer die van alle vreemde Akademiën overtreffen, en die geenszins deelen in die dadelijke woeling en losbandigheid, die alle orde in de burgerlijke en zedelijke wereld elders aanranden, mogen bijblijven en vruchten dragen, ten nutte van hunne dierbaarſte betrekkingen en ten beste van het lieve Vaderland, is, ten ſlotte, onze hartelijke wensch.

Proeve van beoordeelende Tooneel-dichtkunde, op het Treurſpel MONTIGNI *toegepast. Door* T. OLIVIER-SCHILPERÒORT. *Te Amſterdam, bij* J. C. Seppen Zoon. 1822. *In gr.* 8*vo.* 216 *Bl.*

Wij kunnen naauwelijks de hooge mate van verontwaardiging

ging uitdrukken, welke wij bij het lezen dezer *Proeve* gevoelden; en, hoezeer OLIVIER-SCHILPEROORT (*) het waarschijnlijk houdt, dat het, bij het lezen van dezelve, op sommige plaatsen, moeijelijk zijn zou, *de kitteling der lachspier te wederstaan*, wat ons betreft, bedroog hij zich; want wij gevoelden niets dan afkeer en verfoeijing. De MONTIGNI van den met roem bekenden en algemeen geachten KLIJN dong naar den eereprijs bij de Tweede Klasse van het Koninklijk Instituut; hij behaalde dien prijs even weinig als ieder ander ingezonden stuk; twee der Heeren Beoordeelaren hadden hem echter dien prijs waardig geacht; de uitgave werd verlangd; de vertooning op den Amsterdamschen Schouwburg werd, bij herhaling, met even algemeene als ongemeene toejuiching ontvangen; en onder de genen, wien het stuk bijzonder voldeed, noemt men — den Kroonprins.

Bij zoo veel welverdienden lof zal de spot en berisping van eenen OLIVIER-SCHILPEROORT den Dichter wel niet ter nederslaan, zoo min als ons de toejuiching van dezen mensch bijzonder zou aanmoedigen. Integendeel, de Dichter zelf is misschien, onder al de kenners van zijnen MONTIGNI, de éénige, die 's mans geschrijf met eenig nut, en in zoo ver zelfs met genoegen, lezen kan. Het spreekt toch van zelf, dat ook geen Tooneelstuk verheven is boven alle gegronde berisping; en daar OLIVIER-SCHILPEROORT alles met groote zorgvuldigheid en *diabolisch* vermaak heeft opgezocht, wat hem gebrekkig scheen, zoo kan het schier niet missen, of deze en gene aanwijzing zal doel treffen.

Wij gaven (in onze *Letteroeff.* van het vorig jaar, No. IX, bl. 387 enz.) gunstig verslag van het genoemde Treurspel; wij noemden het een belangrijk stuk, erkenden in hetzelve schitterende verdiensten, en getuigden, dat verhevenheid der denkbeelden, kracht van uitdrukking en gemakkelijkheid van *versificatie* de *tragische Muze* van dezen Dichter bijzonder kenmerken. Over het geheel roemden wij het meesterlijk treffen en volhouden der karakters van den held van het stuk en

(*) Nog hooger stijgt die verontwaardiging, wanneer wij hierbij, naar het gerucht, aan eenen *anderen*, en wel bepaaldelijk aan *dien* zoeten Schrijver denken..... Doch, wij verwerpen het, dat schandgerucht, als beleedigend voor de dichterlijke waardigheid, en pijnlijk voor ons gevoel!

van GRANVELLE enz., en betuigden de hoogste bewondering van dezen arbeid. Evenwel, hoezeer het ons leed deed, dat geen Vaderlandsch Treurspel der bekroonînge waardig geoordeeld was, waren wij ver af van de uitspraak der Klasse onbillijk te rekenen; en onze beoordeeling draagt genoegzame blijken, dat wij geenszins gebrek en onvolkomenheid in dit Treurspel onkenden of wilden bewimpelen, waarboven men zelfs geen VONDEL — en hij zichzelven misschien allerminst — verheven kan rekenen. Maar, zoo als OLIVIER-SCHILPEROORT onbeschaamdelijk doet, het stuk eene *vod* en eene *misgeboorte* te noemen; het den naam van *Dichtstuk* en *Vaderlandsch Treurspel* te betwisten; *alle kunstgevoel en smaak* te ontzeggen aan hem, die in hetzelve behagen vond; de voldoening van het Publiek eeniglijk toe te schrijven aan den meer dan gewonen ijver der Tooneelkunstenaars; het gunstig oordeel der twee Beoordeelaren toe te kennen aan... *ik weet niet wat*; zelfs de zedelijke strekking van het stuk niet onaangeroerd te laten, en daardoor eenen man te honen, wiens karakter even achtingwaardig als beminnelijk is; geheel het stuk te doorloopen, om overal en bijna in iedereen regel fouten te willen aanwijzen en bekelen; en, eindelijk, het eenigliik aan het *geeuwen* der aanschouwers te wijten, dat het stuk niet veeleer *uitgefloten* werd dan toegejuicht, — dat alles berooft deze *Proeve* van iedere aanspraak op eenige andere aanmelding door ons, dan deze, dat wij dezelve *diep verachten*. En die verachting klimt, of liever daalt, tot *afschuw*, wanneer wij haar, bl. 107, den edelen KLIJN, op eene even vergezochte als hatelijke wijze, van *onkuischheid* hooren betigten, en op de volgende bladzijde zich zelve aan de *walgelijkste morsigheid* zien schuldig maken.

Wat toch mag des Schrijvers drijfveer met dit zwarte werk zijn geweest? *Pligt*, zegt hij, en geeft daaraan eenen echt-*Jesuitschen* glimp; *pligt, in den volsten zin van het woord:* maar, wat hij daarover ook redenere, hij zal wel niemand overtuigen, dat *pligt* alleen zijne drijfveer was. Persoonlijke wrok of haat, dan, tegen den Heer KLIJN? Tegen dit vermoeden protesteert hij ernstig, en door den lof, aan andere werken van den Dichter *quasi* toegekend en met proeven gestaafd, poogt hij zich ten dezen te zuiveren. Beleedigde naijver of gekwetst zelfgevoel misschien? Maar zelf waagt hij zich immers niet aan het dichten, en was dus geen mededinger. Wij

geraakten in twijfel, of het wellicht het algemeen geacht *persoonlijk karakter van den Dichter*, waarvan hij mede gewag maakt, en zijne *onbesprokene zeden* konden zijn, welke OLIVIER-SCHILPEROORT tegen zijnen roem in het harnas joegen?... Wij moeten, eer wij de pen nederleggen, nog bij éene bijzonderheid voor een oogenblik staan blijven. „Alle „de personen," zoo lezen wij bl. 108, „worden als bij „het catholijk geloof gebleven voorgesteld. Maar wie weet „niet, dat dit geloof wel de *vereering*, maar geenszins de „*aanbidding*, der Heiligen voorschrijft? dat alleen de on„roomschen, om, al zij het te onregt, op de kerk te smaalen, haar daarmede *belasteren*? De Heilige wordt *aange„roepen* om zijne *voorbede* bij God," enz. 's Mans *geloof* is ons onbekend, en ook geheel onverschillig; maar wij herkennen hier de vergoelijking der, in ons oog ongerijmde, leer, door BOSSUET. Wat zoudt gij zeggen, Mijnheer OLIVIER! als men de ontboezeming van haat en verfoeijing tegen dronkenschap, liederlijkheid en andere ondeugden steeds opzettelijk tot u rigtte? Zoudt gij tevreden zijn met de uitvlugt, dat men niet u, maar de aan deze ondeugden overgegevenen bedoelde?

Wij eindigen met de verklaring van ons gevoelen: *dat de* MONTIGNI VAN KLIJN *zal leven, wanneer het geschrijf van eenen* SCHILPEROORT *c. s.* reeds lang in de vergetelheid begraven ligt.

Gemeenzame Gesprekken over de nieuwe Maten en Gewigten. Te Middelburg, bij S. van Benthem. 1820. *In gr. 8vo.* 33 *Bl.*

Een aardig boekje voor den gemeenen man, tegen het vooroordeel gerigt, en zóó gesteld, dat ieder gemakkelijk, wat gewigt en ellemaat betreft, te regt geholpen wordt, en men duidelijk ziet, hoe men door gehechtheid aan het oude zich aan bedrog en schade blootstelt. Dat men, ter voeding van den tegenstand, ook al, hier of daar in Zeeland, Bijbel en Godsdienst te hulp roept, kunnen wij voor mogelijk houden; maar in deze Gesprekken hinderden ons toch de woorden en gesprekken van zoodanige huichelaars; ook met een goed oogmerk moest men — om het kwade voorbeeld en misbruik — alles vermijden, wat bij het aanvoeren van

Bij-

Bijbelwoorden lagchen doet. Regt aardig roept de schrijver, onze vrouwtjes voor de nieuwe mannen en gewigten te huip; en wij gelooven, dat hij gelijk heeft: als de vrouwen er zich maar aan gewennen en voortgaan, is iedere tegenstand weldra ten einde. Wij mogen het blaadje, dat misschien nog vervolgd wordt, vrijelijk aanprijzen; maar moeten ons, van wege de menigte nog op onze schrijftafel voorhanden liggende werken, verschoonen, van er alsdan verdere melding van te maken.

Vrijmoedige Aanmerkingen op de Recensie van het Regtsgeleerd Advijs van den Ridder CHAUVEAU-LAGARDE, *in de zaak van den Heer* MENU, *geplaatst in de Boekbeschouwing der Vaderlandsche Letteroefeningen voor Junij* 1822: *No. VII. Te Amsterdam, bij* J. C. van Kesteren. *In gr.* 8*vo.* 20 *Bl.*

Bij onze hier aangewezene beoordeeling heeft het Publiek gelagchen ten koste van den Heer MENU; voor *zes stuivers* kan het nu nogmaals lagchen, en wij zeggen *proficiat*! al ware het dan ook te onzen koste. Een Latijnsche schooljongen, denken wij, of misschien wel reeds aan de Akademie een *groentje*, (die echter voor zijn *praeceptor* en *infra criſis* eene plak verdient) stelt ons te regt, en betoogt, dat een Regtsgeleerd Advijs — *een Regtsgeleerd Advijs* en niets anders is, voor welke schrandere onderrigting wij hem onzen dank betuigen; voorts ontzegt hij ons kunde, oordeel, smaak, en vooral het echte zout: dit aardig compliment nemen wij van het jongsken almede voor lief. Eindelijk berigt hij nog, dat Heer TOMASACHI de stokslagen niet mede heeft toegediend, hetwelk alzoo MENU moet gedacht of gelogen hebben; en wie dan de vierde man geweest zij, (van vier Heeren gewaagt de Aanmerker toch ook) blijve onbekend; misschien was het JOOSTJE wel! — De episode over het *Brommertje*, de *Kermis* en de *Pantoffelparade* is wat al te *vrijmoedig*, en valt bezijden ons; want de Redacteur der *Letteroefeningen* (J. W. IJNTEMA) is de steller der bewuste recensie NIET. Dat er onder de Heeren stokslagers gevonden worden, die dan toch zoo afkeerig niet van Fransche zeden zijn, is eene voor het publiek weinig belangrijke verklaring

van

van het Aanmerking-manneken, voor welke hij, indien ook eens een vriend het voor deze Heeren opnam, klappen beloopen kon. En tot zijn nutst diene, dat de door ons bedoelde, door eenen Baviaan bezochte Dame, reeds vóór meer dan dertig jaren met eere ten grave ging, en dat de nagedachtenis dezer wezenlijk achtingwaardige vrouw nog in zegening is bij hare aanzienlijke en geachte nakomelingen niet alleen, maar ook bij allen, die haar hebben gekend; zoodat zijne hier nu geuite meening, dat de door ons bedoelde Dame van *vervoering*-volle bezoeken *niet zoo geheel afkeerig was*, niet dan walging wekken kan. — Moge het gevolg van ons geschrijf zijn, dat men de Bavianen hier te lande aan stevige kettingen legge, en op de *Franschmannen* en den *vrijmoedigen Aanmerker* een wakend oog houde! Wij hebben dan ons doel bereikt, en zullen ons verblijden.

De zucht om te schitteren, een Verhaal door JOHANNA TAYLOR. *Naar den vijfden Druk uit het Engelsch. Te Haarlem, bij* J. L. Augustini. *In kl. 8vo.* 244 *Bl.*

Dit werkje kwam ons eerst onlangs, en dus veel te laat, in handen, want het verdient allezins eene aanprijzende melding, en *zoodanige* vreemde waar is te regt bij ons nog welkom. Het bevat de geschiedenis — ja — van wie? Van twee jonge meisjes. Neen, dat zeggen wij niet goed; het *is* niet anders dan de vorming dezer jonge meisjes tot opregte godsvrucht. Beide de meisjes waren vriendinnen, of liever goede bekenden. Zij waren van verschillende inborst. De eene wilde schitteren; de andere genieten. Zeer naïf drukt de Schrijfster dit uit, toen beide de vriendinnen een bezoek gingen afleggen: „Emilia ging uit om Jufvr. Fellows *te zien*; Elizabeth, om van haar *gezien te worden*." Eene achtingwaardige Familie zette zich neder in dien omtrek; beide de meisjes verkregen door deze gevoel en smaak voor Godsdienst. Emilia nam dien op in haar hart; maar Elizabeth werd godsdienstig om te behagen en te schitteren. Aan het slot des verhaals vinden wij haar genezen, maar door den weg van vernedering en druk, langs welken dan echte Godsdienst voor het hart haar behoefte en redding werd. Het boekje bevat veel gezond verstand, veel voor werkdadig Christendom. De uitgever, die door velerlei godsdienstige schriften, uit het Engelsch vertaald, nut zoekt te doen, deed wèl, ook dit werkje daarbij te voegen. Die vroegere boekjes, en derzelver geest, zijn bekend; die geest heeft wel iets van het zoogenoemde *piëtisme*; wij kennen de Methodisten, en hier en daar vonden wij dan ook in dit werkje wel het een of ander, dat wij juist niet geheel op dezelfde wijze zouden voorstellen. Dan, om het menigvuldige wezenlijk goede, willen wij het niet opmerken. Het boekje moge vele lezers en beoefenaars vinden!

BOEKBESCHOUWING.

Geſchiedkundig Onderzoek over de Vereeniging der Proteſtanten in de Nederlanden. Door eenen Leeraar bij de Afdeeling der Hervormden. Te 's Gravenhage, bij de Wed. J. Allart en Comp. 1822. *In gr. 8vo. XVI en* 394 *Bl.*

Dat in den tijd van kalmen vrede en godsdienſtige vrijheid, waarover zich elk Christen, Roomsch en Onroomsch, in ons Vaderland verblijden mag, meermalen de aandacht valt op eene naauwere of geheele vereeniging der Protestantsche Genootschappen tot één *Evangelische* Kerk, is allezins eigenaardig, en, gelijk de Schrijver van het boek, 't welk voor ons ligt, getuigt, „ het onderwerp van veelvuldig geſprek." — „Eene Leerrede van „ Prof. CLARISSE," zegt hij vervolgens in de Voorrede, „ toevallig over een' tekst, waarin van den band der „ eenheid en liefde, welke, ja, in 's Gravenhage, staande „ de zitting der Hervormde Synode, maar ook twee jaren vroeger in eene gewone beurt te Leyden, werd „ gehouden, en op geene vereeniging van Gezindten onder ons in het minſte doelde, wordt openlijk in nieuwspapieren aangekondigd, vindt lof en berisping, naar „ dat men eene hereenigde, onverdeelde Protestantsche „ Kerk of toejticht, of veroordeelt." Zoo verdiende dan wel dit hoogstaangelegen, maar zeyens moeijelijk onderwerp, hoezeer door ſchrandere Mannen, en in vroegere eeuwen, meermalen overdacht en behandeld, een' nadere, opzettelijken, en bij uitſtek omzigtigen toets. Dezen, ſchoon wij erkennen, het niet *in alles*, maar wel omtrent de *hoofdzaak*, één te zijn met den waardigen, bij ons geheel onbekenden Schrijver, leveren hij ons in dit zijn *Onderzoek*, de rijpe vrucht van ettelijke maanden arbeids. Het behaagde ons reeds, op den titel te ontwaren, dat wij dit werk te danken hebben aan eenen *Leer-*

aar, zoo als hij zich hier noemt, *bij de Afdeeling der Hervormden.* Het boezemde ons voorts een gunstig vooroordeel in, dat wij op het schutblad, waar een: *Kerkelijk goedgekeurd*, ons zoo dikwerf in de oogen stak, nu het meer afdoende: *Haast u langzaam*, gedrukt vonden, en daaronder: *Alle Wijzen.* Ook droeg het onze bijzondere goedkeuring weg, en dadelijk, en in 's Mans Voorrede, dit eigenaardige van zijne Verhandeling op te merken, dat de Schrijver, tot een veilig rigtsnoer voor zijne raadgevingen, en geleide van zijne Lezers, de „ Geschiedenis der Protestantsche Kerk, in verband met de we„ reldlijke," had nagedacht, en hare heldere fakkel gebezigd tot betere voorlichting op de duistere paden der toekomst, en afwering van onvoorzigtigen ijver. Wij beklagen ons schier, dat de Man, die zoo hooge aanspraak heeft op de erkentenis van zijne Medechristenen in Nederland, niet met openlijke vermelding van zijnen naam door ons kan geëerd worden: echter keuren wij het goed, dat hij, te groot voor ijdel roembejag, zich wilde vergenoegen met zelfbewuste deugd. Voldoende toch is het voor ons en het algemeen, dat hij zich kenschetste als *liberaal* en *regtzinnig*, en wij deze zijne opgave ten volle beamen mogen. Gedoogde het ons bestek, den Schrijver op het spoor te volgen, in zijn beoordeelend verslag van den oorsprong der voornaamste Gezindten in de Protestantsche Kerk, bijzonder in Nederland; in zijn verhaal van de scheuring aldaar tusschen de Hervormden, in het breede door hem ontwikkeld, en met de toenmalige staatsgeschillen in verband gebragt; en eindelijk in zijne naauwkeurige opgave wegens de langzame heeling dier geslagene wonde, met de vekerlei aanleidingen en hindernissen tot hare genezing; in één woord, konden wij de vroegere en latere Geschiedenis van Kerk en Staat, tot op onzen tijd door hem nagegaan en getoetst, doorloopen, — wij zouden dan eerst onze Lezers met de verdiensten der XI eerste of voorbereidende Hoofdstukken van dit werk eenigzins naar eisch kunnen bekend maken. Nu weigert onze pen, een dor geraamte

van

van een welgeſpierd gelieel te ſchetſen, en verwijzen wij onze Landgenooten tot dit boek, waar volheid van zaken en kracht van zin wel eens aan duidelijkheid of vloeibaarheid van ſtijl eenig nadeel toebragt, of ons toeſchijnt herleezing te vorderen. Slechts een en ander bewijs der onzijdigheid, of, wilt gij het eigene woord, van het *liberale* des Schrijvers, waarin hij, zonder voor-ingenomenheid voor Kerk of eigene *regtzinnigheid*, ten einde toe zichzelven gelijk blijft, vinde hier plaats.

Te regt dus onderſcheidt hij de *Doopsgezinden* voorzal in Nederland, de eigenlijke Kerk, door MENNO geſticht, van die onſtuimige en befaamde *Wederdoopers*, welken naam wij ongaarne onder de Hervormers of Protestanten gedacht vinden. Die zaamgeſchoolde, oproerige bende, waarmede zich het ſchuim van *Lutheranen*, *Calvinisten* en menige dolzinnige dweepers vermengden, moge den Waterdoop en de leere van de vervolgde *Waldenzen* ontleend, misbruikt, ja ook onteerd hebben; maar, zoo zij al met de vrome navolgers van MENNO dien ouden en achtbaren ſtam gemeen hadden, zij waren dan toch niets anders dan eene wilde loot en uitſchot van gezegden boom, welks betere takken, door MENNO geleid en opgekweekt, ten huidigen dage nog zijn overgebleven, in weerwil van de miskenning, den laster en de verdrukking, die hun van Roomsch en Onroomsch in de verloopene eeuwen werden aangedaan.

Met de welberadenſte onzijdigheid vermeldt de Schrijver de ontrezene Staatsgeſchillen, en den daarmede verbonden Kerktwist, tusſchen MAURITS en OLDENBARNEVELD, tusſchen GOMAR en ARMIJN, bij de Nationale Synode te Dordrecht uitgebroken tot eene bittere ſcheuring onder de Hervormden. Bewijzen van partijdigheid en drift voert hij aan, ten laste van elken aanhang, om tot eenen ſpiegel voor de nakomelingſchap te dienen; ja, wel verre van, wegens de behaalde zege, der Kerke eene *Eerzuil* te helpen ſtichten, veroordeelt hij het kwaad, en houdt hij, de uitſpraak aan zijne Lezers verblijvende, dezen de klagten voor, eerst der Con-

remonstranten, vervolgens der Remonstranten; alleen uit de wederzijdsche stukken de meerdere of mindere genegtigdheid en kracht van betoog opmerkende en toetsende. — Eindelijk daagt het stillere tijdvak, na FREDERIK HENDRIK; en de strijd der factiën en sekten wordt alzoo ras gelenigd; later evenwel de Kerktwist tusschen Lutheranen en Hervormden in het naburige Duitschland verzacht. Zoo wel daar, als te huis, ontstaan voorts nieuwe geschillen, gelijk tusschen COCCEJUS en VOET, wier aard en strekking de Schrijver in vollen dag stelt. Even weinig gaat hij voorbij menigerlei min aangelegen verschil over punten des geloofs, ullengs in de Kerk met grootere toegevendheid behandeld. Wij laten een aantal min belangrijke bijzonderheden daar. De eens geslagene wonde wordt steeds kleiner. De Hoogescholen, op het voetspoor van ERNESTI en MICHAËLIS, den Bijbel ter hand nemende, verspreiden eenen beteren geest. (Den invloed van *Engelsche Godgeleerden*, van eenen PATRIK, TILLOTSON en CLARKE, om anderen niet te noemen, die zich naar ERASMUS en onzen DE GROOT gevormd hadden, zagen wij, tot onze verwondering, over het hoofd gezien.) Bovenal de jongste tijden begunstigden die gezegende eendragt in de vaderlandsche Protestantsche Kerk en hare afdeelingen, waarover wij ons hartelijk met den onbekenden Schrijver en elken oprégten Christen verblijden mogen. En deze toenadering tusschen Genootschappen, Leeraren en Leden, die, hoewel alsnog afzonderlijk vergaderende en gescheiden, tot één gezin in Jezus behooren, dien Kerkvrede zijn wij verschuldigd aan de aanbiddelijke Voorzienigheid. Door Haar zijn de onzalige tijden der burgerlijke tweespalt, het gemeene onheil der Fransche overheerschingen, en bovenal het wederkeeren en verheffen van het Huis van ORANJE op den Nederlandschen Rijkszetel, dienstbaar geworden tot dat gezegend einde. Reeds breidt zich dat goede, door den opgang van Bijbelgenootschappen, door Synodale besluiten, die meerdere vrijheid van leere onder de Hervorm-

vormden toestaan (*) en verdraagzaamheid ademen, ja dadelijk bij den Volke, door een wederzijds te kerk gaan bij geachte Mannen van verschillende Gezindte, steeds verder en verder uit.

Eigenaardig dus komt de vraag ter bane, of het oorbaar zij, aan eene geheele en volkomene Vereeniging der Protestantsche Kerk in ons Vaderland te denken? Duitschland gaat ons hierin voor. Lutherschen en Hervormden treft men daar aan, tot ééne *Evangelische* Gemeente broederlijk vergaderd. In Geneve, echter, ontstond nieuwe twist bij de naauwelijks *herstelde* Kerk. Te regt dus overweegt de Schrijver, uitgaande van het beginsel, om „ langzaam zich te haasten," dit hoogst aangelegen vraagstuk met de meeste, ja eene hem vereerende onzijdigheid. Het XIIde Hoofdstuk, waarin hij dit onderzoek volledig, zoo wij achten, bewerkt heeft, maakt gewis de kern uit zijner Verhandeling, die hij, in zijne Voorrede, niet kon nalaten te wenschen, dat, benevens den inhoud van Hoofdst. XIII, naauw daarmede verbonden, „ rijpelijk gewogen, worde door het zeer achtens„ waardig Departement van den Protestantschen Eerdienst." Wij beamen gaarne dezen zijnen, met alle bescheidenheid ge-

(*) Men herinnere zich, dat deze meerdere vrijheid van latere dagteekening is dan het geschil, tusschen wijlen den Eerw. KIST en den *Doopsgezinden* (niet *Remonstrantschen*) Leeraar BROUWER in 1797 gevoerd. Dit, immers, ontzenuwt het ongunstig vermoeden, door den Schrijver op bl. 260 tegen laatstgenoemden geuit. Toen verdedigde BROUWER zijnen Ambtgenoot FLOH, voor zoo veel hij oorbaar keurde, met genoegzaam erkende bescheidenheid en heuschheid. Toen was het nog de tijd niet, dat men omtrent den zin van Formulieren, en zelfs van den Katechismus, voor *zeker* hield: „ Dat het (zoo luiden de woorden des Schrij„ vers) bij onveranderde en onveranderlijke geloofsbelijdenis„ sen noodzakelijk en gebruikelijk is, om, in den loop der „ eeuwen, met den tijd voortgaande wijzigingen van derzel„ ver zin toe te laten en voor geldig te erkennen."

De Redacteur.

geuiten, wensch, en zeggen alleen voor onze Lezers, dat zijn antwoord op de vrage *ontkennend* valt, en hij, vooralsnog, ja voor geruimen tijd, ernstig ontraadt, aan eene werkelijke Vereeniging der Nederlandsche Protestantsche Kerken tot één Kerkgemeente te *denken* of te *arbeiden*. Het binnenste dier kern, de hoofdsom der redenen, waarop zijn antwoord rust, verlangt de eerwaardige Man, dat eens „ gebragt worde tot de aandacht van onzen wijzen, regtvaardigen, geëerbiedigden en geliefden Koning." Wij werken ook hiertoe gaarne van onzen kant eenigzins mede, en keuren het voorts van het hoogste belang, het vaderlandsch Publiek niet onkundig te laten van de hoofdsom dier bedenkingen, dus kort en bondig door hem ter nedergesteld: „ Geen pligt eischt „ die allernaauwste (*inwendige*) vereeniging. Geen voor„ deel, welk daaruit te wachten zij, dringt zeer. Zij „ zou allermoeijelijkst zijn om tot stand gebragt te wor„ den. Zij is niet zonder schade en gevaar. De schei„ ding, daarentegen, levert eenige belangrijke voordee„ len op." Van stuk tot stuk, en met aandrang van overtuigende redenen, en welgepast beroep op vroegere en latere ondervinding, ontwikkelt en staaft de wijsgeerige Schrijver dit zijn gevoelen, welligt niet instemmende met de zucht naar nieuwigheid, altijd het zwak eener driftige menigte, of welkom bij den onberaden ijveraar voor de volstrekte Eenheid der Protestantsche Kerke.

Deze vergenoege zich inmiddels daarmede, dat onze Schrijver, in het volgende XIVde Hoofdstuk, zulk eene naauwere vereeniging aanziet voor eene meerdere *volkomenheid*; dat hij het *voordeelige* derzelve aldaar bepleit en verheft, zelfs boven al het goede, de vrucht van die algemeene verdraagzaamheid en liefde, welke de deelen der nog vaneengescheidene Protestantsche Kerken thans bezielt, en zich onderling doet naderen; zoodat hij, ten slotte, de naauwere vereeniging van *Lutherschen*, *Hervormden*, *Remonstranten* en *Doopsgezinden* tot één ligchaam, of Genootschap, in ons Vaderland, voor *wenschelijk* houdt en verklaart, met opgave en toetsing der mid-

middelen, die hij tot gezegde einde beter of minder geschikt oordeelt. Wat ons betreft, hoe wèl geschreven en bekookt wij ook dit gedeelte der Verhandeling mogen noemen, wij twijfelen echter niet, of er zou tegen dezen *wensch*, die in de bespiegeling zich uitlokkend voordoet, nog al eene en andere bedenking of vreeze overblijven voor nieuwe verdeeldheid of onheil. Althans, gelijk nu de gesteldheid der Kerke is, waar de betaling van den Eerdienst der Protestanten grootendeels van Staatswege geschiedt, schijnt ons het Rijksbelang ruim zoo sterk voor de vereeniging van hunne afdeelingen te pleiten, als die meer waardige redenen, welke de Schrijver opgeeft. Hoe het zij, komt ooit in Nederland eene hereenigde Onroomsche Kerk tot stand, dezelve zal, het is zeker, nog meer, dan in haren tegenwoordigen, meest in naam verdeelden staat, afhankelijk zijn van de Oppermagt, en alzoo heviger misschien dan nu geschokt en geslingerd worden door elken twist ten Hove, door elke verwarring, Oorlog, of beroerte in de Maatschappij. En, schoon wij wel verre zijn, van onzen Koning, of van de Opvolgers uit deszelfs Stamhuis, eenigen invloed ons te voorspellen, minder dan ook zweemende naar dien van Pausselijke Hierarchij, zijn wij echter niet buiten allen kommer, of niet de Staatkunde haar gezag, tot tegenwerking van godsdienstige verlichting, en aanvuring van onverdraagzamen ijver tegen de Katholijken, eerder zou kunnen misbruiken bij de onderstelde eenheid der Protestantsche Kerk, dan zoo lang eenig aanwezen overblijft van hare scheiding, en van eenen Sektengeest, door Christelijke bescheidenheid en liefde gematigd.

Dit zij genoeg betrekkelijk een onderwerp, 't welk in latere tijden, en niet in de onze, beslist zal worden, of het kan worden tot stand gebragt, dan wel, als zoo vele andere wenschelijke zaken, onder de *pia vota* verblijven moet. Intusschen dringt dit de spreuk, door den Schrijver gebezigd, om *langzaam* zich tot vrede en naauwe ren band te haasten, niet weinig aan; en heeft men zich, terwijl de Vereeniging en hare mogelijkheid nog

verre af is, bij de aangelegenheid dier zake, vooral te gewennen om *op het einde te letten*, en de *gevolgen* te berekenen, altijd voor het menschelijk oog met eenen nevel omgeven. Lezenswaardig vooral, en den wijsgeerigen geest des Schrijvers waardig, is zijne opgave en beoordeeling der middelen, die hij, als strekkende tot de eindelijke vervulling van zijnen wensch tot volkomene vereeniging der Protestanten, aanprijst, en ook van minder aangelegenheids keurt. Wij behoeven niet te zeggen, dat het voorbeeld van de talrijkste afdeeling der Hervormden in ons Vaderland, hare eendragt, gematigdheid, en bovenal het vermijden van nieuwen aanstoot en ergernis op den *openbaren* leerstoel, bijzonder veel afdoen, ja nagenoeg alles beslissen zal; andere Genootschappen, immers, staan ongevoelig dit voorbeeld te volgen. Gaarne bekrachtigen wij dus den wensch des Schrijvers, dat zijn werk in handen kome van, en overdacht worde door Leeraren, en Jongelingen, die opgeleid worden tot het eerwaardig beroep. Zoo, vertrouwen wij, zal, staande de voormaals gelijkte Formulieren en Symbolische Boeken, (die zeker geene vastheid hebben, als het woord der Schrift) waarheid en Rede, benevens echte Bijbelkennis, meer zegepralen op vooroordeel en dwaling. Zoo blijft voor altijd de bron, waaruit wij anders vreezen, dat nieuwe twist ontstaan kan, verzegeld en gestopt; het *regtstreeks* inrigten, bedoelen wij, der openbare gebeden tot *Christus*, en niet *in zijnen name* tot den Vader, of den éénigen waren God. Wij noemen zulks een gevaarlijk misbruik van onzen tijd, vermits hetzelve, voor zoo veel wij weten, noch in de H. Boeken, noch in de voorschriften van gebeden, bij de Hervormde Kerk gewettigd, eenigen grond of voldoend gezag heeft (*). Voor het overige, en te meer omdat de Schrijver daarvan geenen wenk geeft, kunnen wij niet na-

(*) Wij beroepen ons op de Verhandeling van den Eerw. BERKHOUT over dit onderwerp, geplaatst in het *Christelijk Magazijn*, D. II. St. 1.

nalaten den wensch te uiten, dat eerlang door Lutherſchen en alle Hervormde Genootſchappen in Nederland één en dezelfde *verbeterde Bijbelvertaling* aangenomen, ingevoerd en gebezigd worde in Kerk en Scholen; daar wij ons veel beloven van zoodanigen, met kalme wijsheid volbragten arbeid en welberaden ſtap. De naam van *Evangeliſche Gemeente* mag dan bij ons vrij uitblijven. — Wij laten het, voor tegenwoordig, bij dezen wenk tot verbroedering in deze hoofdzaak.

Over het Aanhangſel tot dit werk, of deszelfs XIVde en laatſte Hoofdſtuk, dat den *Lof der Godsdienſtverdraagzaamheid in Nederland* ten opſchrift heeft, mogen en behoeven wij niet uit te weiden. Ook hier ſtraalt de hand des Meesters kennelijk door, bij het verdedigen en vereeren van den roem der Voorvaderen, waarvoor de gematigdheid der Regering in Engeland en elders moet onderdoen. Ten ſlotte, eindelijk, en ter ſtaving van des Schrijvers betoog, deelt hij ons de onzijdige en voldingende getuigenis mede van den vermaarden Duitſchen Geſchiedſchrijver HENCKE; en voegen wij er onzen wensch en bede bij, dat Nederland zijnen welverdienden lof van Godsdienſtige Verdraagzaamheid moge ſtaande houden, en deze, mag het zijn, met voortdurenden voortgang in ware verlichting, eenheid van geest en vroomheid van zeden, ſteeds vermeerderen en zich uitbreiden door den afloop der eeuwen!

Zoo achten wij dan tot aankondiging, overzigt en toets van dit werk genoeg gezegd te hebben. Verdere aanprijzing is overbodig. Men proeve dezen goeden wijn, en zal bevinden, dat geen krans om den beker, van wien het zij geſlingerd, den ſmaak en geur verhoogen kan.

Aanmerkingen voor Ongeleerden over de Schriften van Salomo, door A. BRINK, *in leven Predikant te Leeuwarden, na deszelfs dood uitgegeven door* P. K. BROUWER, *Predikant te Joure. Te Leeuwarden, bij* J. W. Brouwer. *In gr. 8vo. 204 Bl.*

In afwachting van volgende ſtukken, lieten wij het voorſtaande al te lang liggen; wij willen het nu toch eens ter hand nemen. Dit ſtukje dan bevat het derde gedeelte der aanmerkingen van wijlen den doorkundigen Leeraar BRINK over de dichtkundige boeken van het Oude Verbond. Het wordt in drie hoofdſtukken verdeeld; het eerſte over de Spreuken, het tweede over den Prediker, het derde over het Hooglied.

Kort, duidelijk, keurig zijn de aanmerkingen over ieder dezer boeken; en, ſchoon zij voor ongeleerden ingerigt zijn, en aan het edel oogmerk van den waardigen ſteller volkomen beantwoorden, kan echter *menigeen*, die zich, als geleerde, op de Bijbelſtudie toelegt, dezelve niet alleen met genoegen, maar ook met nut lezen en herlezen. Zij zijn het *reſultaat* van eene langdurige en verſtandige overpeinzing, met aanwending van het beſte en voornaamſte, dat over die boeken in het licht verſchenen is.

Voor zoo verre de verſchillende aard der drie boeken, aan Salomo toegeſchreven, het gedoogde, is de wijze van behandeling dezelfde als bij de twee vorige ſtukjes, het boek van Job en de Pſalmen betreffende.

Zeer oordeelkundig en nuttig is de behandeling van het boek der Spreuken. De negen eerſte *paragrafen* behelzen eene ſoort van inleiding, waarin hoofdzakelijk al datgene opgeteekend wordt, hetwelk van eenig belang kan zijn voor den Christen, die de Spreuken tot zijne leering en ſtichting lezen wil. Dan volgt eene opgave van de voornaamſte pligten, in dezelve voorgeſchreven, en onder zekere klaſſen gebragt, met bijvoeging van eenige

ge losse gezegden, welke meest op menschenkennis gegrond zijn. Overal, waar het te pas komt, wordt het noodige ter verklaring en opheldering gegeven.

Bij de behandeling van den Prediker wordt insgelijks begonnen met voorloopige aanmerkingen. Deze handelen over de moeijelijkheid van dit geschrift; over Salomo, als Schrijver van hetzelve, volgens het gewone gevoelen; over den naam van dit boek, *Koheleth*, waarschijnlijk *Verzamelaar*; over den stijl van hetzelve, en over den inhoud, welks bepaling, echter, met reden, alhier nog niet gegeven wordt. Vervolgens worden, in eene geleidelijke orde, de voornaamste zaken onderzocht, die in dit boek behandeld zijn. Hiertoe behooren de beschouwing van God, en onze verpligting omtrent Hem; aanprijzing der wijsheid; het wèl besteden van den tijd; een goed gebruik te maken van de goederen dezes levens; voor zichzelven zorg te dragen, en zich voor schadelijke dingen te wachten; pligten, omtrent anderen te beoefenen; verschillende aanmerkingen omtrent de bedrijven en *lotgevallen* der menschen; eindelijk, uitzigten in de eeuwigheid, welke, schoon minder, dan nadat het leven en de onsterfelijkheid aan het licht gebragt zijn door het Evangelie, in dit boek echter van ter zijde doorblinken. Hierop volgt de opgave van eenige plaatsen, welke, als onvoegzaam, door sommigen zijn afgekeurd, doch over welke men eerst regt zal kunnen oordeelen, wanneer men dit geschrift uit zijn waar oogpunt zal beschouwd hebben. Dan komt de opheldering van eenige meer duistere plaatsen, bijzonder van hoofdst. XII: 1—6; welke plaats, met regt, beschouwd wordt als eene aanmaning tot vroege godzaligheid, en eene opsporing aan de jeugd, om den Heer te dienen in het ontluikend tijdperk des levens; bij welke gelegenheid de Schrijver gegeven hebbe eene schilderachtige beschrijving van den ouderdom, als een ongeschikt tijdstip tot dit gewigtig werk. Na dit alles wordt, zeer voegzaam, gehandeld over den hoofdinhoud en het oogmerk van dit geschrift, en eindelijk over deszelfs waarde. Geen aaneengeschakeld betoog vindt de

Heer

Heer BRINK er in, maar eene verzameling van aanmerkingen, door een verſtandig en onpartijdig onderzoeker gemaakt, bijzonder over het ijdele der ondermaanſche dingen, doch ook aanmerkingen en beoordeelingen van onderſcheidene tijdperken, in welke verſchillende gezindheden bij Salomo heerschten; waarvan het komt, dat men hem ſomtijds hoort ſpreken van dagen zijner ijdelheid, toen hij van God was afgeweken. Voorts wordt de Schrijver voorgeſteld als een man, met de vreeze Gods vervuld, ten tijde namelijk toen hij dit boek ſchreef. Verder wordt dit boek beſchouwd, als in het laatst des levens van Salomo opgeſteld, en als vele gezegden bevattende, die de taal waren van een zwaarmoedig man, en geenszins uit een kalm gemoed voortkwamen. Natuurlijk kan men dus uit dit een en ander ſommige onvoegzaam ſchijnende gezegden verklaren. Eindelijk wordt de waarde van dit boek vooral uit dit oogpunt voorgedragen, dat het van eenen man is, die uit eigene ondervinding ſpreekt over het wisſelvallige der aardſche dingen.

Uitſtekend is de behandeling van het Hooglied, en uitnemend ingerigt, om zulken, die tegen dit geſchrift zijn ingenomen, met hetzelve te bevredigen, om te beveiligen tegen de pijlen van het ongeloof, om af te ſchrikken van den ſpot te drijven met hetgene men dikwerf niet verſtaat, en om hierdoor aan het loffelijk oogmerk te beantwoorden, hetwelk de waardige BRINK, aan het einde, verklaart, zich voorgeſteld te hebben. Nadat, in eenige *paragrafen*, over den algemeenen inhoud en de benaming van dit boek, over Salomo, als deszelfs Schrijver, en voorts over het een en ander meer, 't welk betrekking heeft tot den aard en de voordragt van hetzelve, gehandeld is, wordt het beſchouwd als eene verzameling van liederen, waarin reine liefde tusſchen twee aan elkander wettig verbondene geliefden bezongen wordt. Verder wordt opgemerkt, dat men zulk een opſtel van Salomo kon verwachten, vooral, daar het boek, waarſchijnlijk, in zijne jeugd vervaardigd is, toen hij minder bejorven was. Ook wordt onderzocht, of er geene aanſtoo-

ſtootelijke dingen in dit geſchrift voorkomen, en waarom ſommigen zich aan hetzelve geërgerd hebben. Ontkend wordt er niet, dat menigeen uit hetzelve gelegenheid nam, om onreine dingen voor te dragen; ſchoon tevens met regt beweerd wordt, dat niemand in ſtaat is te bewijzen, dat in dit boek zelve iets te ontdekken is, hetgeen daartoe ongezocht aanleiding geve. Dit wordt, op eene voldoende wijze, met het bijbrengen van eenige plaatſen, geſtaafd, en opgemerkt, dat, zoo men al eenige uitdrukkingen meent te kunnen vinden, die met de eerbaarheid niet ſchijnen te ſtrooken, eenige woorden misſchien minder goed zijn overgezet, en ſommige uitdrukkingen meer op de kleeding, dan op ligchaamsdeelen kunnen worden toegepast. Zeer wel wordt daarenboven opgemerkt, dat Oosterſche geſchriften als zoodanig moeten beſchouwd en getoetst worden; dat Oosterlingen in het ſtuk van liefde veel onbewimpelder ſpreken, dan wij gewoon zijn te doen, omdat mannen en vrouwen meer afgezonderd leven. Wat de hoogere en geestelijke beteekenis aanbelangt, die velen in dit boek gezocht hebben, deze wordt door den verſtandigen man, op de beſcheidenſte wijze, afgekeurd. Ook wordt aangetoond, dat een boek, hetwelk niets dan reine liefde bezingt, zeer geſchikt was voor eene verzameling van heilige boeken. *Acht men toch*, zoo als oordeelkundig wordt gezegd, *in dezelve gezangen van veldſlagen niet onvoegzaam, waarin het ſtorten van menſchenbloed bezongen wordt, zoodat men bij derzelver lezing een aantal van ontzielde lijken(?) zich voor den geest moet brengen, wie zoude dan het bezingen van eene natuurdrift, door den Schepper zelven in den mensch gelegd, zondig en onbetamelijk verklaren?*

Daar met dit ſtukje de dichtkundige boeken des O. V. volledig zijn, wordt achteraan, behalven den algemeenen titel, een bladwijzer over het geheele deel gevoegd. — Wij verlangen naar het vervolg van dit zeer nuttig en bijzonder belangrijk Bijbelwerk, en wenſchen het in de handen van velen, tot hun eigen nut en ſtichting, en tot eer van de gewijde Schriften zelve.

Ge-

Geſchiedkundig Betoog dat de Symboliſche Boeken geen nadeeligen invloed op de Godgeleerde Wetenſchappen hebben. Te Dordrecht, bij Blusſé en van Braam. 1821. *In gr.* 8vo. 113 *Bl.*

Wij behoeven niet te giſſen, wie het CAPUT LEPIDUM is, hetwelk goedvond dit zoogenoemd Betoog te ſchrijven. Het verzwijgt zijnen naam, maar ſpreekt van ZIJNE *Monogrammata Theol. Christ.*, en verwijst almede naar eigen geſchrijf, in 1819, over het onvoegzame van eene onderteekening der ſymboliſche ſchriften, *voor zoo verre* zij met de leer der H. Schrift overeenkomen. Het kan dus wel niemand anders zijn, dan Prof. J. A. LOTZE. De geleerde man zal dan van oordeel zijn, dat het voegzaam wezen zou, zoogenoemde ſymboliſche ſchriften te onderteekenen, *voor zoo verre* zij NIET overeenſtemmen met gezegde leer, zoo althans, dat er dit mede in begrepen lag, of, op het zachtſt genomen, dat die onderteekening de verklaring bevatten moest, dat *die* ſchriften daar geheel en in iedere bijzonderheid mede overeenſtemmen. *Geheel en in iedere bijzonderheid*, zeggen wij opzettelijk; want veroorlooft men hier maar de kleinſte uitzondering, dan zeggen wij met den Schrijver: wie ſtaat ons borg, dat men niet weder opwerpen zal de vraag: wat is een *articulus fidei? — Estne articulus fidei, quod canem ſecum duxerit Tobias?* enz. Indien de onderteekening van eenig menſchelijk geſchrift, rakende den Chriſtelijken Godsdienſt, zich verder uitſtrekken mag, dan *in zoo ver hetzelve met de H. Schrift overeenkomt*, dan moest dit er letterlijk, en hoe krasſer hoe beter, bij worden uitgedrukt; het Protestantsch Publiek wist dan, waarvoor het Prof. LOTZE, en die met hem wilden teekenen, te houden had. Hierin zijn wij het met den Schrijver eens: *De waarheid en de opregtheid gebieden, eerlijk te zijn; als eerlijke menſchen, als waarheidlievenden, zonder ſchroom, zonder achterhouding, rondborſtig uit te komen voor hetgeen men met overtuiging gelooft, dat waar-*

waarheid is. Eene andere handelwijze, wat goeden ſchijn men ook aan haar te geven; is onbeſtaanbaar met het karakter van den Christen; hij toch volgt de verklaring van zijnen Heer en Meester: Wie uit de waarheid is, hoort mijne ſtem. En daarom zagen wij dan ook met opregte Christelijke vreugd de afſchaffing van het oude *formulier van onderteekening* der zoogenoemde ſymboliſche boeken bij het talrijkst Protestantsch Genootſchap hier te lande, en het nieuw daarvoor in de plaats geſteld onderſchrift, hetwelk bij ieder, die lezen en denken kan, geenen twijfel overlaat, of men wil de H. Schrift geenszins voortaan *door* die ſymboliſche boeken, maar omgekeerd *deze* boeken *door* de H. Schrift verklaard en opgehelderd zien. En, in waarheid, hoe zou het ook kunnen opkomen in de herſenen van een verſtandig mensch, zichzelven en de nakomelingſchap te binden aan menſchelijke geſchriften, vóór ettelijke eeuwen opgeſteld, ter verklaring van een boek, waarvan het Goddelijk gezag wordt erkend, en zich onveranderlijk te willen houden aan eene wijze van zien, gevolgtrekken, en wijsgeerige ſpitsvindigheden en redekavelingen, zoo als men in ieder ander geval, bij de meerdere kunde, toenemende beſchaving van den menſchelijken geest, en meer helder wijsgeerig inzigt, niet meer bruikbaar houdt? Het is, helaas! waar, en wij ſtemmen het den Hoogleeraar LOTZE toe, dat er een tijd was, *waarin het gezag der ſymboliſche boeken zoo geweten-verbindend* (gehouden) *werd, dat elk zich, zijns ondanks, moest ſchikken naar de* (in deze boeken) *gemaakte bepalingen;* en dat de *onveranderlijke* aankleving der Protestanten aan hunne ſymboliſche ſchriften veroorzaakte, *dat zij* ALLES *aan dezelve dienstbaar maakten; — dat men*, al verder, *de Godsdienstleer geheel onaangeroerd liet, aan geen nieuw onderzoek onderwierp, en zich vergenoegde met de eenmaal aangenomene leer met de aangebragte bewijzen te ſtaven;* en dat er *ruim tweehonderd jaren verliepen, zonder dat men het waagde, het leerſtelſel, dat tijdens de hervorming was* ONTSTAAN, *te toetſen, of zelfs wel twijfelde aan deszelfs rei-*

ne

ne overeenſtemming met den Bijbel. Bij deze erkentenis, en de ronde verklaring, dat tijdens het opſtellen van gezegde boeken, en lang daarna, *echter in alles niet die vrije geest heerscht, welke men billijk verwachten zou te vinden bij mannen, die voor het vrije en onafhankelijk onderzoek in den Godsdienst ſtreden;* bij de, in ons oog, niet onduidelijke erkentenis, *dat door de uitbreiding der godgeleerde weienſchappen, en door de vorderingen, welke in dezelve zijn gemaakt, zeer vele leerſtukken* BETER *verſtaan en nader* OPGEHELDERD *zijn, dan zij in de belijdenisſen zijn voorgeſteld, en de* ONGEGRONDHEID *van ſommige ſtukken, die in de ſymboliſche ſchriften voorkomen, betoogbaar of ook wel werkelijk betoogd is*, zouden wij geene andere ſlotſom verwacht hebben, dan dat gezegde ſymboliſche boeken, zoo al niet een *zeer groot*, dan toch voor het minst *eenig* nadeel hebben te weeg gebragt, en daarom, zoo dan al niet *afgeſchaft*, voor het minst *herzien* en *verbeterd* behoorden te worden; en zakelijk, al ware het dan in minder ſterke bewoordingen, had hier de verklaring van J. T. VAN DER KEMP gevoegd, *dat al zulke geloofsbelijdenisſen en formulieren van eenigheid, of liever van verwijdering, welke dierbare waarheden zij ook mogen bevatten, als geloofsleuzen aangemerkt zijnde, te houden zijn voor zoo vele verſchillende ſtemmen des Satans, die, terwijl hij, onder den ſchijn van eenen getrouwen hond, de verſtrooide ſchapen van Jezus veinst te verzamelen, inderdaad door dit zijn gebas degenen, die zich met elkander wenſchen te vereenigen, van elkander af jaagt, en aan eenen anderen kant zich van dezelve als van tooverdeunen bedient, om de menſchen, inzonderheid de opzieners en hoofden der gezindheden, in ſlaap te zingen, en, onder begunſtiging van denzelven, gelegenheid te verkrijgen, om zijn onkruid ongemerkt onder de tarw te zaaijen* (*). Maar neen! na over het onderſcheid tusſchen *leer* en *leerwijze*, *Godsdienſtleer* en *Godgeleerdheid*, zoo wat oppervlakkig daar heen

ge-

(*) *De Theodicée van Paulus*, enz. IIde Deel, bl. 259 enz.

gepraat te hebben, beflist onze Hooggeleerde Schrijver, dat het van eene gebiedende noodzakelijkheid is, dat gezegde *Geloofsbelijdenisſen, het werk onzer achtbare Vaderen*, blijven zoo als zij zijn; ja, hij ſchroomt niet, te verklaren, dat dezelve *het bolwerk van onze zelfſtandigheid* zijn, *op hetwelk de belijders van het Protestantendom zich verlaten. Ruk*, zegt hij, *dit bolwerk om, en gij geeft hun ten prooi van de verleiding, — gij ontneemt hun* NB. *hunne verantwoording, waarom zij zich nimmer bij de Roomsch-Catholijken kunnen voegen, — gij verbreekt* NB. *den band, die de Protestanten onderling verbonden houdt, en met het verbreken van dezen band, ſtelt gij hen* NB. *bloot aan het gevaar, om de edele vrijheid van geweten andermaal te verliezen.* De onderteekening der ſymboliſche boeken, met de ronde daarbij gevoegde verklaring, dat men de H. Schrift voor den uitlegger derzelve houdt, en dat men de verbindtenis aan dezelve niet verder wil doen gelden, dan *in zoo verre zij met de H. S. overeenkomen, heeft*, in het oog van den Schrijver van dit boekje, *een vrij Jeſuitisch aanzien, en is nimmer met de opregtheid te vereffenen.*

Het is kenbaar genoeg, dat dit *Geſchiedkundig Betoog* een antwoord wezen wil op eene bij TEYLER's Genootſchap gegevene prijsvraag; maar het blijkt niet, of de Schrijver gewaagd heeft, hetzelve bij dat Genootſchap in te zenden. Wat het ſtukje in de wereld doe, kunnen wij naauwelijks bevatten. Of zou misſchien de Schrijver verlangen, dat het bovengemeld Hervormd Kerkgenootſchap, te zijnen gevalle, het formulier van onderteekening der ſymboliſche boeken bij hetzelve, zoo als het nu met wijs overleg is geſteld, verandere? — Maar, misſchien is er eene andere oplosſing van dit raadſel. Wij kennen de Papistiſche woelingen; en dit geſchrift moest bij WEPPELMAN gedrukt, en door den Notaris LE SAGE TEN BROEK gerecenſeerd zijn. De Schrijver heeft zich gewaagd aan het betoog, dat het PROTESTANTISME zich niet kan ſtaande houden zonder eenen GEDRUKTEN PAUS; waarom zouden wij dan niet den LE-

VENDEN kiezen? in welk geval men zich nog altijd, met LUTHER, *a Papa male informato ad Papam melius informandum* beroepen kan, hetgeen bij zulke *onveranderlijke* en *onverbeterlijke* ſchrifturen, als de ſymboliſche boeken in zijne oogen zijn, nooit het geval wezen kan. Past dan op uwe ſtukken, Protestanten! *Dit weet ik zeker*, (zoo lazen wij onlangs, en deze overtuiging is ook de onze (*)) *dat het geweld en de ſtreelende lokſtem, het zwaard en aardſche ſchatten, elkander ſteeds ondersteunden en naar tijdsgelegenheid afwiſſelden, om, of door vrees, of door al wat begeerlijk is voor den zinnelijken mensch, ons van onze gewetensvrijheid te berooven;* TEN BEREIKING VAN DIT OOGMERK, WORDT IEDER MIDDEL REGTVAARDIG GEOORDEELD. — Een Hervormd Hoogleeraar verlediget zich tot eene verklaring, dat de ſymboliſche boeken ons *bolwerk tegen de Pauſchlijke overheerſching* zijn; en, als men zich aan dezelve eeniglijk verbonden acht, *in zoo ver* zij met de H. Schrift overeenſtemmen, dat men dan zich eindelijk, *om rust te vinden*, zal moeten werpen in de armen van eene Kerk, die, zonder te onderzoeken, de beſliſſing van haar Oppervoogd volgt — !!!

Mogt toch Profeſſor LOTZE ons kunnen verzekeren, dat hij de Schrijver niet is van dit ongelukkig en gedeeltenal mislukt Betoog; en dat het vermoeden, (in ernst of ſchertſ?) door de Schrijvers der *Bijdragen tot de beoefening en geſchiedenis der Godgeleerde Wetenſchappen* geopperd, (dat men, namelijk, hem eenen trek heeft willen ſpelen) gegrond ware!

(*) *Leerrede bij de opening van de nieuw gebouwde Kerk der Hervormde Gemeente in den Oudenbosch*, door H. J. KROM, Predikant aldaar.

Geneeskundig Handboek voor beginnende Kunstoefenaren, enz. Door W. F. BUCHNER. *Iſte Deel.*

(*Vervolg en ſlot van bl.* 368.)

4to. Eindelijk, offchoon de Schrijver, over het algemeen,

meen, in dit werk echt praktiſche denkbeelden ontwikkeld, en zoo wel uit de beste geneeskundige Schrijvers, als uit eigene ondervinding, de meest doelmatige geneeswijze ter beſtrijding der ziekten aangewezen heeft, zoo kunnen wij echter niet ontveinzen, dat hij, uit hoofde van eene blijkbare gehechtheid aan de oude antiphlogistiſche methode, in ſommige gevallen dezelve te verre getrokken en veel te onbepaald heeft aanbevolen, en daardoor, in plaats van den Heelmeester ten platten lande en ter zee tot eene verbeterde geneeswijze op te leiden, integendeel eenigermate aanleiding zoude kunnen geven, om hem van den regten weg af te leiden, en tot eene verkeerde, immers min doelmatige geneeswijze te bepalen. Zoo leert ons b. v. de Schrijver, bl. 171, in navolging van RICHTER, *Speciale Therapie*, Iſte deel, bl. 253, dat er in de rotkoorts, door beſmetting ontſtaan, bij jonge, ſterke, volbloedige perſonen, in de eerſte tijdperken der ziekte, eene ontſtekingachtige geſteldheid kan plaats grijpen, die aderlatingen, bloedzuigers en bloedige koppen noodig maakt, offchoon de nuttigheid dezer middelen alleen tot de eerſte tijdperken der koorts bepaald blijft. Met allen eerbied voor den onſterfelijken RICHTER en voor onzen geachten Schrijver, komt dit ter nedergeſtelde Rec. een weinig te onbepaald voor, en niet geſchikt in een handboek, ter opleiding ſtrekkende, voor den Heelmeester ten platten lande en ter zee. Dat er zulke *morbi acutiſſimi* voorkomen, die in het eerſte oogenblik de ſterkſte *cura antiphlogistica* vereiſchen, en die, dezelve verzuimd zijnde, binnen weinige uren in rotkoortſen van de ergſte ſoort ontaarden, b. v. ſommige peſtziekten en de gele koorts, leert de gezonde rede, en wordt door menigvuldige geneeskundige ervaring bevestigd; doch dan zijn deze ziekten in het begin hyperſtenisch of inflammatoir, en worden naderhand asthenisch of putride. Dat insgelijks, even gelijk de Brownianen, door het ontijdig en te vroeg aanwenden der verſterkende prikkelende methode, vaak eene, in den aanvang eenvoudige, goedaardige koorts in eene hardnekkige zenuw-

koorts hebben doen ontaarden; zoo ook de voorſtanders van de antiphlogistiſche methode, door het onpas of te ſterk gebruik van het lancet en het te verre trekken der zoogenaamde *cura antiphlogistica*, dikwerf eenen in den aanvang ligten graad van ontſtekingskoorts of *synochus* tot eene ware *typhus* of rotkoorts gemaakt hebben, — daarvan heeft de ervaring Rec. ten volle overtuigd. Dat er, eindelijk, bij putride ziekten, niet zelden valſche of eryſipelateuze ontſtekingen der ingewanden kunnen plaats hebben, en dat men in zulke gevallen dikwerf verpligt is, ter plaatſelijke ontſpanning en ter voorkoming van het gangreen, plaatſelijke bloedontlastingen in het werk te ſtellen, — dit alles leidt, volgens zijne ervaring, geen' den minſten twijfel; doch dat er, bij eene reeds werkelijk plaats hebbende *febris putrida* of *typhus*, waarvan de zwakte der vaſte deelen, inzonderheid der bloedvaten, en eene daaruit voortſpruitende neiging tot ontbinding der vochten in het algemeen, en in het bijzonder van het bloed, de hoofdtrekken, of het weſen der rotkoorts, uitmaken, en zonder het aanzijn van welke deze ziekteform nimmer beſtaat, te gelijk zulk eene ontſtekingachtige geſteldheid zoude kunnen plaats hebben, die aderlatingen, bloedzuigers en bloedige koppen vereiſchen zoude, is eene herſenſchim, daar dezelve nimmer te gelijk de natuur beſtaan hebben, en ook niet ten zelfden tijde beſtaan kunnen of zelfs denkbaar zijn, dewijl de eerſte de laatſte uitſluit en *vice verſa*. — Voorts leert de Schrijver, in de afdeeling over de galkoorts, dat er in deze ziekte, bij jonge, anderzins gezonde, ſterke perſonen, dikwerf eene ontſtekingachtige geſteldheid plaats heeft, welke door matige bloedontlastingen, door aderlatingen of bloedzuigers in de ſtreek der lever, en verkoelende geneesmiddelen moet worden weggenomen. Ook de groote RICHTER ſchijnt, in ſoortgelijke gevallen, ofſchoon met zeer veel omzigtigheid, de antiphlogistiſche methode tot zekere hoogte aan te bevelen (II. bl. 389). Zonder thans te willen onderzoeken, of er wel ooit *in febribus vere et ſtricte ſenſu biliosis*, in welke, zelfs gepaard met eene

pleu-

gastritis biliosa, de groote STOLL van de aderlatingen altoos de nadeeligste gevolgen ondervonden heeft, eene ontstekingachtige gesteldheid bestaat, en of de weinige gevallen, waarin matige bloedontlastingen met vrucht gebezigd zijn, niet eerder onder de rubriek van *febris synochus cum symptomatibus gastricis*, dan wel onder die van *febris vera biliosa* behoorden gerangschikt te worden; zoo is in allen gevalle des Schrijvers stelling te dezen opzigte zeer overdreven, en eenigermate geschikt, om menschen, die geen geregeld onderwijs genoten hebben, de grootste misslagen te doen begaan, dewijl deze schijnbaar ontstekingachtige gesteldheid, ook bij jonge, sterke menschen, doorgaans geenszins aan volbloedigheid, maar aan eenen krampachtigen staat is toe te schrijven, welke, blijkens de ervaring, het best door braak- en buikontlastende middelen wordt weggenomen. De groote Practicus VOGEL, een man, dien wel niemand van het Brownisme verdenken zal, drukt zich hierover op de volgende wijze uit; „Het aderlaten komt in de galkoortsen, „op zichzelve beschouwd, in het geheel niet te passe, „hoezeer de sterke hoofdpijn, de benauwdheden, de „steek in de zijde, en de ijlhoofdigheid daartoe verleiden zouden. Wijlen de beroemde FRITZE, in leven „Directeur en Chef van het Koninklijk Pruisisch Veld„lazareth, merkt zeer juist aan, dat onder 1000 zulke „lijders het aderlaten slechts vijf dienstig is, en dat hij „er in de Veldhospitalen nog altoos den dood op had „zien volgen." (VOGEL, *Handboek*, Iste deel, bl. 361, 362.) Inderdaad, Rec. kan zijne jonge kunstbroeders niet genoeg waarschuwen, om in de galkoorts, ook bij schijnbaar daartoe leidende indicaties, zelfs matige bloedontlastingen niet dan met de grootste omzigtigheid in het werk te stellen, daar dezelve in dezen ziektevorm, volgens zijne ervaring, zeer zeldzaam, zoo ooit te passe komen. — Wijders neemt de Schrijver, in de afdeeling over de *febris puerperalis*, als eene bewezene zaak aan, dat het eerste tijdperk der kraamkoorts steeds ontstekingaardig is, en in eene ontsteking van het buikvlies en de

daarmede omkleede deelen beſtaat; doch dat, daar de ontſtekingen in vliesachtige deelen en weefſels zelden zuiver phlegmonisch en meestal eryſipelateus zijn, deze koorts ſpoedig haar ſtenisch karakter met dat van typhus verwisſelt; en leert ons vervolgens, in het eerſte tijdperk der kraamkoorts antiphlogistisch, in het tweede antigastrisch, en in het derde antiſeptisch te werk te gaan; wordende te dien einde tijdig gedane ruime aderlatingen, plaatſelijke bloedontlastingen, door het appliceren van zes tot twintig bloedzuigers in de nabijheid der meest lijdende deelen, gepaard met het gebruik van ontſtekingwerende geneesmiddelen, als b. v. amandelmelk met ſalpeter, manna, tamarinde, enz. aangeprezen; en dit alles wordt als eene algemeene geneeswijze onbepaald aanbevolen in een praktisch handboek voor den Heelmeester ten platten lande en ter zee, voor menſchen, welke veelal geen geregeld geneeskundig onderwijs genoten hebben, en bij welke dus het *jurare in verba magistri* aan de orde van den dag is! Waarlijk, zoo verre heeft men nog nimmer in eenig geneeskundig handboek de antiphlogistiſche behandeling dezer ziekte gevolgen. HUNTER is de eerſte geweest, die eene inflammatie van het *peritoneum*, en van de daarmede bekleede deelen, als de naaste oorzaak dezes ziektevorms, heeft aangewezen; en RICHTER neemt insgelijks eene plaatſelijke inflammatie dezer deelen, als het hoofdkarakter dezer ziekte, aan; doch zegt uitdrukkelijk, dat, offchoon in de kraamkoorts ſoms algemeene en zelfs ruime aderlatingen de plaatſelijke bloedontlastingen moeten voorafgaan, dit echter zeer zelden het geval is, daar deze ontſtekingachtige toeſtand bijna nooit zuiver phlegmonisch, maar doorgaans van eenen eryſipelateuzen aard is, en er uit dien hoofde ſlechts zeldzaam algemeene bloedontlastingen of aderlatingen vereischt worden, maar in het algemeen topiſche bloedontlastingen voldoende zijn, en dat zelfs, uit hoofde van het eryſipelateus karakter dezer ontſteking, het gebruik van het ſalpeter ſlechts in weinige gevallen te paſſe komt; doch dat daarentegen het gebruik van de *murias hydrargyri oxydulati* hier

vaak zeer doelmatig is. Met één woord, RICHTER beſchouwt de in de *febris puerperalis* voorkomende ontſteking van eenen valſchen of eryſipelateuzen aard, welke zeldzaam met eene algemeene ontſtekingaardige geſteldheid, maar meestal in het begin met eene *febris gastrica* verbonden is, die vervolgens in eene ware rotkoorts, ja dikwerf in eene *febris nervoſo putrida* ontaardt. (*Speciale Therapie*, IIde deel, bl. 151 en 171.) Wijlen de onſterfelijke VOGEL, een man, wiens praktiſche raadgevingen ons bij 't ziekbed menigmalen ten getrouwen gids verſtrekt hebben, zegt uitdrukkelijk, dat de kraamkoorts een zeer verſchillend karakter kan aannemen, doch dat dezelve meestal gastrisch en zeer zelden ontſtekingaardig is; toont daarop de uitſtekende nuttigheid van het aanwenden der antigastriſche methode in deze ziekte, en leert vervolgens, dat in deze ziekte, in verre de meeste gevallen, geene aderlating te paſſe komt, en dat, oſſchoon dezelve in ſommige gevallen onvermijdelijk en hoogst doelmatig is, echter, uit hoofde dat deze ziektevorm zeldzaam met een inflammatoir, en daarentegen meestal met een gastrisch karakter verbonden is, er in verre de meeste gevallen geene indicatie voor het aderlaten beſtaat, en dat men zich dikwerf zeer bedriegen zoude, met ook bij den ſchijnbaren, in den aanvang der ziekte beſtaanden, ontſtekingaardigen toeſtand eene aderlating te willen in het werk ſtellen; — dat er in den jare 1770 in St. Markus Hospitaal te Weenen eene zoodanige kraamkoorts regeerde, bij welke men daarom altijd algemeene bloedontlastingen in het werk ſtelde, en uit dien hoofde ook altijd ongelukkig was, en de lijderesſen alle ſtierven; doch, nadat men, op bevel van Profeſſor STÖRCK, met het aderlaten ophield, er zeer vele kraamvrouwen gelukkig herſtelden. (VOGEL, *Handboek*, IIde deel, bl. 346, 364 env.) En het is intusſchen in de *febris puerperalis*, welke, getuige daarvan de geneeskundige ervaring, zoo vele verſchillende karakters aannemen kan, en die in verre de meeste gevallen, ja bijna altijd, een gastrisch, tot rotting neigend karakter aantoont, dat de anders door Rec., uit

hoofde van den, in dit werk doorgaans heerſchenden, echt praktiſchen geest, hooggeachte Schrijver, in het eerſte tijdperk der ziekte, met de antiphlogistiſche methode in derzelver geheelen omvang wil te velde trekken. Het is waar, ook onze Schrijver getuigt, dat dikwerf, reeds van het eerſte begin af, de ontſtekingaardige met de gastriſche geſteldheid gepaard is, en dat men op de zekerſte en meest voldoende wijze aan beide die aanwijzingen voldoet door antiphlogistiſche purgeermiddelen met plaatſelijke bloedontlastingen; doch het blijkt uit den geheelen zamenhang, dat de Schrijver deze gevallen beſchouwt als uitzonderingen van den algemeenen regel, daar integendeel, blijkens de ervaring, die gevallen der kraamkoorts, waarin ſoms in den aanvang der ziekte de geheele antiphlogistiſche methode met vrucht kan en moet gebezigd worden, als zoodanig moeten aangemerkt worden, en bijgevolg de *cura antiphlogistica* in het eerſte tijdperk der kraamkoorts nimmer als een' algemeenen regel kan vastgeſteld worden, vooral niet in eene handleiding voor de nog in de praktijk onervarene beoefenaars der Geneeskunst. Rec., die in het geheel geen vriend is van het praktiſeren volgens eenig ſystema, het zij dan oud of nieuw, bij het ziekbed, en die uit ervaring vastelijk overtuigd is, dat de zieke Natuur zich aan geen ſystema laat binden, en dat het naauwkeurig waarnemen van alle ziekteverſchijnſelen, gepaard met het bezitten van goede algemeene therapeutiſche gronden, en eene goede doſis gezond menſchenverſtand, den praktiſchen Geneesheer den besten leiddraad bij het ziekbed verſchaft; Rec. herinnert zich nog zeer levendig, dat hij, in zijne jeugd te Londen de leſſen van Profeſſor HAIGHTON bijwonende, deze Geneesheer in zijne voorlezingen over de kraamkoorts melding maakte van eene toenmaals in het licht gekomene verhandeling van Dr. GORDON, een Schotsch Geneeskundige, waarin deze beweerde, dat men, met in de eerſte zes uren der ziekte zeer ruime aderlatingen in het werk te ſtellen, bijna zeker konde zijn van de herſtelling der lijderesſe; doch er tevens bijvoegde, dat, zonder

der de waarheid van des Schrijvers waarnemingen in twijfel te willen trekken, het echter eene bewezene daadzaak was, dat dit te Londen in het geheel het geval niet was; dat daar de kraamvrouwen over het algemeen geene aderlatingen verdroegen, en het in 't werk ſtellen derzelve de ziekte veelal doodelijk maakte, doch dat de plaatſelijke bloedontlastingen, door middel van bloedzuigers, in het eerſte tijdperk der ziekte nimmer behoorden verzuimd te worden, en dat deze, in verbinding met de antigaſtriſche ontlastende geneeswijze, in het algemeen het beſte en meest doelmatige plan van genezing dezer ziekte uitmaken. Rec. aarzelt geenszins, deze door wijlen zijnen geachten leermeester Prof. HAIGHTON vastgeſtelde geneeswijze der kraamkoorts, als volkomen op de ervaring gegrond, zijnen jongen kunstbroederen als de meest doelmatige aan te beveelen, en hen tegen het algemeen in 't werk ſtellen der antiphlogiſtiſche methode in den aanvang der kraamkoorts dringend te waarſchuwen, en beſluit deze zijne waarſchuwing met hun toe te roepen: *in medio tutissimus ibis.* Waarlijk, even als het niet te ontkennen is, dat het ſyſtema van BROWN, door eene onpijdige en onberedeneerde aanwending der ſteniſche methode, aan vele kraamvrouwen het leven geloost heeft, zoo zoude zekerlijk, vooral in de groote ſteden, het getal der ſlagtoffers niet minder zijn, indien men, volgens des Schrijvers raad, in het begin dezer ziekte, de lijderesſen altijd antiphlogiſtiſch behandelde, in eene ziekte, waarin, naar de getuigenis van RICHTER zelven, algemeene bloedontlastingen zoo zeldzaam aangewezen zijn, (IIde deel, bl. 173) en welke zoo vele verzwakkende oorzaken zijn voorafgegaan.

En hiermede eindigt Rec. het uittrekſel en de beoordeeling van het eerſte deel van dit *Geneeskundig Handboek*, hetwelk hem, uit hoofde van deszelfs belangrijken inhoud, overwaardig is toegeſchenen, om eene broedere plaats in dit Tijdſchrift te beſlaan, dan anders wel het beſtek van hetzelve zoude toelaten. De aanmerkingen, welke hij zich in de beoordeeling van dit werk veroorloofd heeft, zijn geenszins door hem te harde gebragt met oogmerk om daardoor des Schrijvers welverdienden lof eenigzins te verminderen, maar hebben alleen ten doel, om te dezer gelegenheid zijne gedachten over eenige belangrijke punten der Geneeskunst aan zijne kunstgenooten mede te deelen. Te meer veroorlooft Rec. zich deze vrijheid, daar de Schrijver in zijne voorrede

verzekert, alle beſcheidene teregtwijzingen dankbaar te zullen aannemen. Hij twijfelt dus niet, of deze onpartijdig medegedeelde aanmerkingen zullen hem welkom zijn, daar zij, welke voor 't overige ook derzelver waarde zijn moge, de bevordering van het beoogde algemeen welzijn ten doel hebben. Voor het overige betuigt Rec., in naam van het Nederlandsch geneeskundig publiek, den verdienſtelijken Schrijver zijnen welmeenenden dank voor dit eerſte deel van zijn *Geneeskundig Handboek*, waarin de Heer BUCHNER zijne uitgebreide kennis, groote belezenheid en geſlepen geneeskundig oordeel op het treffendst heeft ten toon geſteld; de voortzetting van dit, voor jonge kunstbroeders inderdaad zeer belangrijk, werk met verlangen te gemoet ziende.

De nieuwe of tegenwoordige Wereld. Een Tegenhanger tot de Voorwereld. Door J. G. J. BALLENSTEDT, *Evangel. Predik. te Papstorf, enz. Uit het Hoogduitsch. Iſte Deel. Te Amſterdam, bij* de Wed. G. A. Diederichs en Zoon, 1822. *In gr.* 8vo. *XVI en* 298 *Bl.*

Bij eene vroegere gelegenheid hebben wij van BALLENSTEDT's *Voorwereld* en *Magazijn der Voorwereld*, beide door Dr. MOLL vertaald, berigt gegeven. De Recenſie van eerstgemelde werk ſchijnt dien Heer niet geſmaakt te hebben; althans hij noemt ons, in zijne Voorrede tot deze „nieuwe Wereld," (want de *Duitſchers* zijn handig in 't maken van Werelden) *hyperorthodoxe beoordeelaars*. Wij meenden, dat overdrevene Regtzinnigheid nog al de geest van ons Maandwerk niet was, en hebben daaromtrent uit een' geheel anderen hoek wel eens harde woorden gehoord. Maar, wil men verkleefdheid aan Openbaring en Christendom, en afkeer van zulke geſchriften, waarin die openlijk aangetast worden, *overdrevene Regtzinnigheid* noemen; nu ja, dan *zijn* wij *hyperorthodox*, en ſtellen er eene eer in, al noemden ons Dominé BALLENSTEDT, zijn Vertaler, of wie het ook zij, domkoppen, bevooroordeelden, of hoe ook de verdragzame *Neologen* degenen, welke van hen verſchillen, gelieven te doopen.

Dit boek is eigenlijk eene voortzetting van den aanval op de ſtellige Godsdienstbegrippen, in BALLENSTEDT's *Voorwereld* begonnen, gedost in het kleed eener beſchouwing in 't groot van de tegenwoordige Aarde en het menschdom. In het

het eerste Hoofdstuk tracht men te betoogen, hoe de mensch, gelijk de Aarde zelve, van den ruwsten aanvang (hoewel groot als stofklomp) allengs ontwikkeld, tot rede en zedelijkheid gekomen is. De mensch is zoo wel *dier*, ja een verscheurend dier, als redelijk wezen, en moet ook, volgens zijnen aanleg, zulks in zekere mate altijd blijven. Vandaar zijn ook, even zoo wel als de verscheurende dieren in de natuurlijke, de oorlogen in de zedelijke wereld noodzakelijk, ter oefening en volmaking van 's menschen krachten, die in langen vrede zouden wegkwijnen. (Hierin is zekerlijk veel waarheids, en de verdediging der algemeene Voorzienigheid door den Schrijver te dezen aanzien bevat niet weinig goeds.) Maar nu is de vraag: Is de mensch bestemd, om altijd zoo te blijven? BALLENSTEDT vermoedt het tegendeel; hij gelooft aan 's menschen onbegrensde volmaakbaarheid; de beschaving wordt, wel is waar, hier en daar onderdrukt, maar verheft zich altijd weder met sterkeren luister en schooneren glans, tot zij eenmaal, misschien in *Amerika* of *Australië*, in volle heerlijkheid zal schitteren. Ook daartoe echter zijn de oorlogen, als zoo vele wrijvingen der Volken, waaruit vonken van licht spatten, onmisbaar noodzakelijk. Deze zamenhangende beschouwingen, de vijf eerste Hoofdstukken bevattende, behelzen, zoo als gezegd is, veel goeds, naast blijkbaar gewaagde stellingen, zoo als, dat er aanvankelijk tusschen menschen en dieren nog geen groot onderscheid was, (eene *hypothese*, die echter de Schrijver tot zijn oogmerk volstrekt noodig heeft;) en geschiedkundige dwalingen, zoo als, dat de Maarschalk van *Saksen* in den slag van *Malplaquet* (toen hij nog niet meer dan een kind was) reeds zou uitgemunt hebben, terwijl *Athene*, eene stad van 12000 inwoners, als een *armzalig dorp*, en de *Zend-Avesta* als een boek der *Indiërs* wordt opgenoemd, — eene onverschoonlijke fout in *denen* Schrijver, die juist met de *Indiërs* zoo veel op heeft.

Nu komt de Schrijver, in het zesde Hoofdstuk, op zijn lievelingsonderwerp, *de wederlegging van de bewijzen voor de eenheid van het Menschengeslacht*. Maar wie hier stellige bewijzen, nieuwe oogpunten ter afdoening van dit betwiste punt wilde zoeken, zou zich deerlijk te leur gesteld zien. Niet alleen geldt het gezag van den Bijbel bij hem *niets*, (dezelve heeft, zegt hij, *geene stem*) maar ook een HERDER, ZÖLLNER, KANT, ZIMMERMANN, LUDWIG enz.,

enz., die de oorspronkelijke eenheid des Menschdoms beweren, doen bij hem niets af. Tegen dezen behelpt hij zich met magtspreuken. Beroept LUDWIG zich op de mogelijkheid der volksverhuizingen over den geheelen Aardbodem, zoo verklaart BALLENSTEDT het tot *eene voorlang afgedane zaak, dat de verspreiding der menschen en dieren van uit het paradijs in Azië over den geheelen aardbodem, ten deele onmogelijk, ten deele onwaarschijnlijk is.* Dat deze verspreiding dus aan Dominé BALLENSTEDT, te *Pabstorf*, op zijne studeerkamer *onwaarschijnlijk* voorkomt, (de redenen daarvoor behoudt hij aan zich) is zekerlijk een hoogstgewigtige grond, om het gezag van dien ouden MOZES te verwerpen. Hij was toch slechts een onbeschaafde *Jood*, en wist niet half zoo veel als ZOROASTER, die hem daarenboven in tijd is vooruitgegaan. Hiervan wordt geen enkel *bewijs* geleverd, zoo min als van de oudheid der *Indische* boeken (de *Vedams*) vóór MOZES; maar deze gezegden *ex tripode* bedwelmen en verwarren onkundige Lezers, even gelijk de menigte meer vertrouwen stelt in een' kwakzalver, die op hoogen toon zijne middelen uitvent, dan in een' stillen en bescheidenen arts. Daarbij wordt om het andere woord met de uitdrukkingen *vooroordeelen* en *bijgeloof* geschermd, welke hij aan zijne bestrijders, zelfs aan eenen HERDER, (die toch wel een weinig meer wijsbegeerte bezat, dan Dominé BALLENSTEDT) gelieft toe te kennen. „ *Beminnen* kunnen wij elkander, hoe vele stamouders wij ook hebben, „ en uit hoe vele soorten ook ons geslacht besta." Maar is het dan niet een veel sterkere band, dat wij allen broeders, uit één bloed gesproten, dan dat wij aan elkander vreemd zijn? Volgens die nieuwe leer, zal nu de ontmenschte slavenhandelaar (wiens bedrijf, in 't voorbijgaan gezegd, volgens echte stukken, thans drukker gaat dan ooit) den armen *Neger*, als een wezen van eene mindere soort, als een' *halven Aap*, zonder wroeging opeenpakken, knevelen, in zee werpen en verkoopen, maar dat zijn belang het medebrengt. — LUDWIG trok een bewijs voor de *eenheid* der menschensoort uit de *vruchtbaarheid der voortteling*; en dit is ook een bewijs, dat b. v. de hond, met zijne onteelbare verscheidenheden en verschillende *varieteiten*, slechts ééne soort (*species*) uitmaakt, en éénen oorsprong moet hebben. ZIMMERMANN noemt hen één gezin (familie.) Dus zijn het paard en de ezel verschillende *soorten*, omdat zij wel paren,

maar

maar geene jongen voortbrengen, die onderling vruchtbaar zijn. Uit dien hoofde moet de Heer BALLENSTEDT nog bewijzen, dat een *Neger* en een *Europeaan* geene vruchtbare kinderen kunnen voortbrengen; doch hierin zou hem de geheele *Mulattenſtaat* van *Haïti* tegenſpreken.

Het zeſende Hoofdſtuk handelt over den oorſprong der taal, een bewijze, dat dezelve zich langzamerhand uit onderſcheidene nabootſende grondklanken gevormd hebbe. In het ſtelſel van den Schrijver is dit *conſequent* en noodzakelijk. Hij brengt het gevoelen van den *Zweedſchen* Geleerde BALBERG bij, en verdedigt hetzelve tegen eene Recenſie in de *Halliſche Litteraturzeitung*, wier Schrijver zich eene oorſpronkelijke, door God den menſch medegedeelde, taal voorſtelt, welke daarna door hemzelv' ontwikkeld en beſchaafd is geworden, even als zijne andere vermogens; dat elke andere verklaring hem even onaannemelijk ſchijnt, als de overgang van eene doode *maſſa* tot leven, of van een dier tot de menſchheid, door eigene kracht mogelijk is. BALLENSTEDT heeft hier niets tegen in te brengen, dan dat dit een *wonder* zou wezen, en dat God niet door wonderen werkt. Maar hij ſchijnt toch in eene ſoort van God te gelooven; en wat doet dan die God? Heeft Hij overeenkomſt met dien van EPICURUS, welke *niets* doet? Zoo niet, moet Hij ten minſte de doode *maſſa* dan toch geſchapen, en met de kracht bezield hebben, dat het leven zich uit dezelve ontwikkelen kon; en is dit dan geen *wonder*? niet het grootſte van alle wonderen? En zoo men het meerdere aanneemt, waarom zou men dan het mindere als onmogelijk ſtellen? — Maar het past niet in de *hypotheſe* van den Heer BALLENSTEDT, dat de menſch oorſpronkelijk een *dier-menſch*, een halve aap, geweest is: deze *hypotheſe* heeft hij eenmaal (zonder bewijs: maar dat doet er niet toe) ten grondſlag gelegd als *waarheid*, en op dien grond bouwt hij nu voort; alles, wat daar niet in past, is valſch, is voor-oordeel, bijgeloof, ſprookjes. — De ellendige toeſtand der wilden, wier taal naar ravengekras zweemt, wordt hier te berde gebragt. Maar, verlieſt dan de Schrijver de mogelijkheid van *verbaſtering* geheel uit het oog? Kan niet een ſtam door toevallige omſtandigheden tot de ſchromelijkſte laagte vervallen? Welke uitwerkſelen hebben verarming en verval niet, zelfs in onze ſteden, op vele huisgezinnen? En nu verbeelde men zich ſtammen van nog weinig beſchaafde Volken,

ken, door oorlog, ziekten, honger of andere rampen uit hun vaderland gedreven naar weinig bekoorlijke gewesten, waar zware arbeid alle hunne krachten vereischt; hoe ligt zal de geest daar verkwijnen, de taal verbasteren! Alle Volken, die zich op zeker aanzien mogen beroemen, spreken van eene *gouden Eeuw*, waarin het menschdom wel minder uiterlijke beschaving kende dan later, maar daartentegen onschuld des harten en omgang met hoogere wezens. *Dit* strijdt toch waarlijk tegen onze verwantschap met den *Orang-Outang*, of ons opschieten uit den grond als koolstruiken!

Het achtste en negende Hoofdstuk hebben meer regtstreeks den Bijbel ten doel, en handelen over de bronnen, uit welke MOZES zijne juistere Godsdienstbegrippen putte, en over den val der eerste menschen. Hier legt BALLENSTEDT nu zijne trotsche en aanmatigende onkunde regt aan den dag. MOZES heeft, volgens hem, alles van de oude *Indiërs* uit de tweede of derde hand, (N.B. van de *Perzen*) en van de *Egyptenaren*, die zulks dan weder van de *Ethiopiërs* zouden hebben moeten bekomen. Hoe buitensporig oud zouden de *Indische Vedams* dan niet moeten zijn, onderstelt zelfs, dat zij, terstond na derzelver vervaardiging, door eene Volkplanting naar *Ethiopië*, en vandaar, allengs den *Nijl* afzakkende, naar Opper- en Neder-*Egypte* waren overgebragt, waar MOZES de uit hun geschepte priesterleer moest opdoen! Volgens den doorkundigen WILLIAM JONES, wien men overal, waar het de zaken van *Indië* geldt, met het grootste vertrouwen mag aanhalen, zijn de oudste *Indische* gedenkschriften, de wetboeken (*Vedams*), 2580 jaren na de Schepping, *dus omtrent den tijd van* MOZES, geschreven: hij, noch de *Egyptenaren* konden daaruit dus niets ontleenen. — De geschiedenis van den val heeft, volgens BALLENSTEDT, nu eens MOZES, (bl. 189) die zelfs de namen *Meschia* en *Meschiana* in ADAM en EVA veranderd heeft, (alsof ADEM een eigennaam ware!) dan weder EZRA, of een ander Schrijver in of na de *Babylonische* gevangenis, in *Babylon* van de *Perzen* overgenomen, en in de heilige boeken ingeschoven. De mal der hoogste Oudheid, der eenvoudigste, kinderlijkste natuur van het menschdom, is dus de vertaling van eene *Perzische* fabel! Dat voorts MOZES niet uit den *Zend-Avesta* kan geput hebben, is zoo klaar als de dag. Wij zelve gelooven met HYDE niet, dat ZOROASTER een tijdgenoot was van DARIUS HYSTASPES Z. HERODOTUS spreekt daarvoor te duidelijk

van

van eene reeds onder KAMBYSES gevormde *Mediſche* Kaste der *Magiërs*; ook zou hij de verſchijning van zulk eenen Profeet onder DARIUS niet verzwegen hebben: maar het komt ons met HEEREN voor, dat ZOROASTER onder een der *Mediſche* Koningen, waarſchijnlijk CYAXARES I, (dus 900 jaren na MOZES, en 600 vóór CHRISTUS) geleefd en zijne leer verkondigd heeft. MOZES kon dus niets van ZOROASTER overnemen; misſchien wel deze iets van zijne wetgeving door de tien ſtammen van *Israël*, die gedeeltelijk in *Medië* woonden. (Zie *het Boek Tobias*, Iſte Hoofdſtuk.) Wat de overneming der *Demoniſche* begrippen door de *Joden* ten tijde der gevangenis betreft, dit is nog een betwist en onzeker punt in de Geſchiedenis: het kan zijn, dat de Schrijver daarin gelijk hebbe; doch daarom is *Gen.* I—IV nog niet *Perzisch.* — De wetgeving van MOZES is ook geene bloote kopij der *Egyptiſche:* hij althans predikte openlijk het zuiverſte *Theïsmus*, gelijk zij, hoogstwaarſchijnlijk, het *Pantheïsmus.* Hun bekend opſchrift op den *Iſis*-tempel te *Sais: Ik ben alles, wat geweest is, wat is, en wat zijn zal, en mijnen ſluijer heeft geen ſterveling opgeligt*, bedoelt niet GOD, als rein, zedelijk en verſtandelijk Wezen, maar de *Natuur*, en MOZES heeft gewis JEHOVA daarvan niet overgenomen. Doch Ds. BALLENSTEDT ſchijnt daar weinig onderſcheid in te vinden, zie bl. 264, waar hij vraagt, of men het *Pantheïsmus* wel een' afgodsdienst mag noemen. Hij neemt vervolgens nog eene plaats uit zekeren KAYSER's *Judaïsmus und Christianismus* aan, die in de ſmadelijkſte uitdrukkingen van den God, die zich aan MOZES openbaarde, en dien ook JEZUS zijnen Vader noemde, ſpreekt, en zelfs alle *Joden* en *Christenen*, die gelooven, dat God zich, om wijze redenen, meer bepaaldelijk aan een gedeelte des menschdoms hebbe geopenbaard, voor *Godslasteraars* durft ſchelden! ... o, Die verdraagzame Wijsgeeren! Zou die KAYSER, dien wij niet kennen, misſchien ook, gelijk Ds. BALLENSTEDT, geld van den lande trekken, om die *Godslastering* te verkondigen? Als er dan toch iets *godslasterlijk* zijn moet, is het de vergelijking van onzen Zaligmaker met den ondeugenden *Indiſchen* God KRISCHNOE, wiens jeugd onder de herderinnen een tooneel van buitenſporigheden was; en deze vergelijking heeft niet eens de verdienſte van nieuw te wezen. Waar ſtaat toch dat fabeltje, 't welk men niet eens weet, of het uit de *Indiſche*, *Perziſche* of *Egyptiſche* Godenleer is?

is? (bl. 204.) Weder in eene *Recenſie*, de gewone bronnen van Ds. BALLENSTEDT. Vóór dat ons het boek genoemd is, waarin zich alle die bijbelſche gebeurtenisſen ook moeten bevinden, nemen wij de vrijheid — dit alles voor een verdichtſel te houden. Wat de *Indiſche Trimurti*, of Drieeenheid, betreft, hoezeer dezelve van de *Chriſtelijke* verſchilt, loopt in 't oog. Deze kent geenen *God den Verdelger*. — Nu bereikt de onzin het toppunt, in eene verklaring der geſchiedenis van den val door HULLMANN, door middel van eenen Roman, dien hij waarlijk gelooft, dat de Schrijver bedoeld heeft. God is daarin eene kolonie van beſchaafde menſchen, de mensch het gemeene volk, de ſlang een veldwachter, en wat dies meer zij: het komt daarop uit, dat het gemeene volk aan de beſchaafde Heeren het geheim van den koren- en wijnbouw ontvreemdde. Het woord *ſlang* brengt hij in verband met *cherub*, *griph*, *grijpvogel*, *draak*, *ſphinx*, *graaf* (*comes*), *ſherif* en *griffier*!... Onwillekeurig dachten wij bij onszelve: Is er dan geen dolhuis voor *Duitſche Exegeten*? (Er zouden nog wel wat *Philoſophen* bij mogen.) BALLENSTEDT vindt dit dan toch zelf te hazend, maar beſchouwt den val als de *allegoriſche* voorſtelling des overgangs van den ſtaat der natuur tot dien der beſchaving, of van het herder- tot het akkerleven.

De laatſte Hoofdſtukken bevatten de gevoelens van den *Franſchen* Reiziger DE GRANDPRÉ, die niet uit het verſchil van kleur, maar uit dat van het haar, de menſchenraſſen onderſcheidt, en er ſlechts *vier* erkent, de blanke, zwarte, roode, en de *Albinos*, (BALLENSTEDT is voor veel meer menſchenſoorten) en den grond van Neder-*Indië* voor nieuw, en een aanſpoelſel van den *Ganges* houdt. Wij zullen ons daarbij niet ophouden; en alleen aanmerken, dat de *Chriſtelijke* Zedeleer den Predikant BALLENSTEDT niet zuiver, maar te baatzuchtig voorkomt, omdat zij van beloonigen in den Hemel ſpreekt: die der *Braminen* is geſtrenger en zuiverder; bl. 266, 267. Wij gunnen 't hem, BALLENSTEDT zijne *Vedams* en *Pouranams*, en zouden hem raden, ten ſpoedigſte eene bedevaart naar *Jagrenat* te doen. Wij voor ons houden ons aan het *Nieuwe Verbond*; dit is *ons* zuiver genoeg.

Wat hebben wij dan nu eigenlijk in dit boek, betrekkelijk onze *nieuwe of tegenwoordige Wereld*, gevonden? Al heel weinig nieuws; want veel is letterlijk uit anderen overgenomen,

lien; waarover dan het andere gedeelte redekavelt, en, uit hoofde der eene opgevatte stellingen, de duchtigste gronden voor *onwaarschijnlijk* verklaart. Maar minkundigen moeten zich vooral niet laten verleiden door den stouten, verzekerden toon, dien BALLENSTEDT voert, om zijne gezegden voor onomstootelijke waarheid te houden. Wij hebben van het tegendeel reeds eenige proeven gegeven, die wij, des vereischt, en indien ons beslek het gedoogde, zeer zouden kunnen vermenigvuldigen.

De Heer MOLL daarentegen, als Vertaler, heeft verscheidene belangrijke teregtwijzingen bij den tekst gevoegd; onder anderen, dat de toekomstige veredeling en volmaking van ons geslacht, na vele Eeuwen, niet wel gezegd kan worden de *onze* te zijn, en ons dus, zonder eene *eigene* onsterfelijkheid, weinig zou baten.

Anastasius; of Lotgevallen en Reizen van een' Griek, op het einde der 18de Eeuw; door Lord THOMAS HOPE. *Naar den vierden Druk uit het Engelsch. Iste Deel. Te Leeuwarden, bij* Steenbergen van Goor. *In gr. 8vo. VIIIen 261 Bl.*

Reeds eer wij dezen belangrijken Roman in de vertaling zagen, kenden wij denzelven, ten deele, uit *Engelsche* tijdschriften, in het oorspronkelijke. De stijl van hetgeen daaruit werd medegedeeld, de gloed der verwen van de schitterende tafereelen, zoo talrijk in dit werk verspreid, deden ons naar eene lezing van het geheel verlangen. Met veel graagte, dus, vatteden wij deze overzetting op, hopende daarin ons verlangen immers in zoo verre voldaan te zien, als een schoon werk in eene goede vertaling zijne eigenaardige kleur behoudt. Wij kunnen echter niet zeggen, dat dit het geval is geweest. De vertaling is doorgaans zuiver, vloeijend, en vrij van stuitende gebreken; maar die kracht, dat vuur, die wegsleepende voordragt, welke ons in het *Engelsch* hadden bekoord, misten wij in het *Nederduitsch*, immers voor het grootste gedeelte. Bijna altijd regeert de boertende toon, die ons toch niet voorkwam, in het *Engelsche* werk de heerschende te zijn. Met dat alles levert dit boek nog eene belangrijke lectuur op, om meer dan éene reden.

Zoo het te wenschen zij, van eenig voorwerp, een heerlijk oud gebouw b. v., hetwelk op het punt staat, afgebroken

te worden, eene getrouwe afbeelding te bezitten, zoo is dit zekerlijk ook het geval met eene geheele Natie. En *dit is* nu zoo met de *Grieken*. De *Engelſchen* hebben, door de handen der *Turken*, hun oogmerk bereikt. Reeds is veel, waarvan wij nog in den *Anaſtaſius* lezen, *geweest:* de familiën van den *Fanar*, de keur der *Griekſche* beſchaving, zijn met wortel en tak uitgeroeid; het eiland *Chios*, de bloem der *Levant*, het geboorteland van ANASTASIUS, is ledig gemoord, en het overſchot in ſlavernij verkocht; en op het oogenblik, waarin wij dit ſchrijven, beſtaat misſchien de *Griekſche* Natie niet meer, bedekken ſtapels van lijken de vlakten en bergen van den *Peloponneſus*, en kunnen de *Engelſchen* te *Corfu*, in het gezigt van dat moordtooneel, zoo wel als in het Moederland, het *Rule Britannia*, en misſchien het *Te Deum* aanheffen over de vernietiging der oudſte en eerwaardigſte Natie door ſchuim, dat niet waardig is, dat de Aarde hen draagt, — omdat die Natie de onvergeeflijke ſtoutheid had, van *zelve Koophandel te willen drijven*, *eene Zeemagt te hebben*, en daardoor het monopolie van de onbetwistbare Heeren der Zee te ontkomen, die alleen met de luiheid der *Turken*, hun voordeel mogten doen. Maar ſchoon elk, die den gulden regel kent: *pecunia primum quærenda est*, *virtus post nummos*, de *Engelſchen* daarin volkomen gelijk geeft, zijn er echter ook nog zekere dweepers, die veel van *menſchelijkheid*, *medegevoel*, *deelneming in Medechristenen*, en wat dergelijke afgeſleetene woorden in onze verlichte Eeuw meer zijn, op hebben, en die dus wel eens gunſtige gedachten van de *Grieken*, en medelige van hunne vijanden in den handel, de *Britten*, zouden kunnen opvatten. Om dezen zwakken wille nu heeft zekerlijk Lord HOPE dit werk geſchreven: want de ondergang der *Grieken* ſchijnt niet eerst ſedert heden of gisteren in de plans der moordenaars van *Koppenhagen* en *Indië* te hebben gelegen, (*videatur Parga!*) Hij heeft eene afteekening vervaardigd van het beſtreden ſlagtoffer; maar eene afteekening, zoo als het oogmerk van *Oud-Engeland* die vereischte, eene *Carricatuur* van een' *Griek*, geen vriend van Vaderland, Vrijheid en Godsdienst, ten koste van goed en bloed, zoo als zij zich dezer dagen hebben vertoond, en wel in ſtaat waren, het medelijden en de deelneming van alle gevoelige zielen te wekken, maar van een' hoogwicht, die zijne ouders ontvlugt, zijn meisje verleidt en dan aan haar lot overlaat, de kruipen-

pende ſlaaf is van eenen *dragoman* of tolk des *Kapoudan-Pacha's*, een buitenſporig wellusteling en verleider van gehuwde vrouwen, een afvallige van zijn geloof, en een moordenaar van zijnen vriend. Wij meenen, dat het volgende Deel hem, zoo mogelijk, in een nog affchuwelijker licht zal vertoonen. De Schrijver zegt wel niet, dat *alle Grieken* zoo zijn; integendeel, hij ſchildert ons in ANAGNOSTI, eenmaal den halsvriend, en dan het ſlagtoffer van ANASTASIUS, een' braven, godsdienſtigen jongeling; maar deze ſpeelt ſlechts eene zeer korte en ondergeſchikte rol, en de meeste *Grieken*, met welken ANASTASIUS omgaat, van den tolk MAVROJENI af, tot aan de met zonden beladene vrouwtjes te *Konſtantinopel* toe, wier zwart ſchuldregister ANASTASIUS helpt vergrooten, zijn door en door bedorven. — Maar nog meer. Er zijn nog andere dweepers, welke de *Grieken* beminnen om hunner Vaderen, dier edele, groote mannen wille, welke der menschheid tot ſieraad verſtrekten, en den grondſlag leiden tot die *burgerlijke vrijheid*, welke *Europa* voor het grootſte gedeelte nog niag genieten. Ook dit zou met aandoening en deelneming het uitroeijen eener Natie kunnen doen beſchouwen, waaraan zulke groote herinneringen verknocht zijn. Doch zulks zou dwaasheid zijn. ANASTASIUS verneemt door zijnen magtigen beſchermheer, den tolk MAVROJENI, dat de tegenwoordige *Grieken* wel niet beter, maar ook niet ſlechter zijn dan de oude, en dat die alle hunne ondeugden in ruime mate bezaten. „ De „ ligchaamsgeſtellen der hedendaagſche *Grieken* mogen door „ den invloed der hen omringende voorwerpen veranderd ge„ worden zijn; maar hun gemoedsbeſtaan is nog even zoo, „ als in de dagen van PERIKLES(!) Ligtgeloovigheid, „ buigzaamheid, en zucht om uit te munten, waren, van „ de oudſte tijden af, de grondtrekken van het *Griekſche* „ karakter; zij zijn het nog, en zullen het altijd blijven. „ Het verſchil in het uitwendige voorkomen der volken ont„ ſtaat niet uit eene wezenlijke verandering van hunnen aard „ en zielsgeſteldheid, maar alleen uit eene toevallige veran„ dering der middelen, waardoor die zelfde neigingen moe„ ten bevredigd worden. De oude *Grieken* vereerden honder„ den Goden; de hedendaagſche bidden even zoo vele Hei„ ligen aan. De oude *Grieken* geloofden aan orakels en won„ deren, aan bezweringen en betooveringen; de hedendaag„ ſche aan reliquiën en wonderdaden, aan *amuletten* en waar-

„ zeggerijen. De oude *Grieken* bragten in de tempels hun„ ner Godheden rijke offers en giften, om geluk in den oor„ log en aanzien in den vrede te verkrijgen; de hedendaag„ sche hangen morsige lampen in de kapellen hunner Heili„ gen op, om de koorts kwijt te raken, of de gunst van „ een meisje te winnen. Genen waren te huis standvastige „ vrienden van hun vaderland, en buigzame hovelingen in „ *Persië*; dezen braveren de *Turken*, en kruipen voor hen in „ het *Fanar*. Was ook niet elke gemeente in het oude *Grie„ kenland* evenzeer eene prooi van *intrigues* en partijschap„ pen, als onder de hedendaagsche *Grieken*? Streeft niet ie„ der tegenwoordige *Griek* evenzeer naar oppermagt? Is hij „ niet even bereidwillig, om zijnen mededinger, door goede „ of kwade middelen, te benadeelen? *Gelijken de* Turken „ *van onzen tijd niet naar de voormalige* Romeinen, *in hun„ ne achting voor het vernuft zoo wel, als in hunne verach„ ting van het karakter hunner* Griekſche *onderdanen*? „ Overtrof de *Griek* in den *Pireæus* den *Griek* in het *Fanar* „ wel eenigzins in snelheid van begrip, in vlugheid van „ tong, in zucht tot hekelen, in *valsch vernuft*, en in drog„ redenen te bedenken? Geloof mij, het onderscheid tus„ schen de oude en hedendaagsche *Grieken* ontstaat *juist uit* „ die volmaakte overeenkomst, uit die zelfde buigzaamheid „ van gemoed bij beide Natiën, welke haar vatbaar gemaakt „ heeft, om allerlei indrukken te ontvangen, en elken in„ vloed op zich te laten werken. Toen men door vader„ landsliefde, door zucht voor het algemeene welzijn, door „ bedrevenheid in kunsten en wetenschappen, door geleerd„ heid en beleid in den oorlog roem konde inleggen, toen „ schitterden de *Grieken* als de eerste patriotten, als helden en „ schilders, als dichters en wijzen. Thans, daar list en loos„ heid, vleijerij en *intrigues* alleen den weg tot grootheid „ banen, onderscheiden ook deze zelfde *Grieken* zich niet „ minder dan hunne voorouders." (Bl. 96.) Wij erkennen niet, dat sommige trekken hier waarheid bevatten; maar blijkbaar ligt hier de hatelijke bedoeling tot grondslag, om oude zoo wel als hedendaagsche *Grieken* te doen voorkomen als een' hoop ijdele, ligtzinnige wezens zonder beginselen en vastheid van geest, terwijl de *Turken* de rol der ernstige veroveraars, der *Romeinen*, vervullen. Voorts moge deze lange aanhaling tot een staaltje van den stijl en de wijze van beschouwing des Schrijvers verstrekken.

Wij

Wij hebben hier voorts vele menschkundige opmerkingen (hoewel van die gene, welke der menschheid het minst tot eer ſtrekken) en een aantal ſchitterende beſchrijvingen gevonden (op welke echter gedeeltelijk de boven gemaakte aanmerking wegens den ſtijl van het oörſpronkelijke toepaſſelijk is.) Van dien aard zijn de ſchilderingen van het wederzien door ANASTASIUS van zijn geboorteland *Chios*; van zijn' inwendigen ſtrijd, om derwaarts terug te keeren, en de eindelijke zegepraal, door een toeval, van zijnen kwaden engel (bl. 75—79); van het eerſte gezigt op *Konſtantinopel* (bl. 80, 81); van den fieren *Mainoot* MACKARI in den *bagnio* (bl. 135—138); van dien *bagnio* zelven (bl. 130—133); van de peſt in denzelven (bl. 142—144), en van eenen lentedag te *Konſtantinopel* (bl. 238—240). Ook vindt men hier eene blijkbaar naauwkeurige kennis van de zeden en gewoonten in het Oosten, die door Noten aan den voet der bladzijden opgehaalderd worden. Voorts zou het de belangſtelling des Lezers in dit boek, hetwelk als *roman* eene groote waarde heeft en den leeslust wel gaande houdt, kunnen verminderen, wanneer wij eene doorloopende ſchets van de lotgevallen des helds gaven. De Lezer moge die in het boek zelve nazien, en daarin opmerken, hoe de ondeugd, waarin men zich toegeeft, tot de ſhoodſte gruwelen doet vervallen, wanneer geene vaste beginſelen in de ziel heerſchen.

Over den ſtijl des Vertalers hebben wij boven reeds ons gevoelen gezegd. Drukfouten zijn ons weinig voorgekomen.

Verhaal eener Reis naar Nieuw-Zeeland, gedaan in de Jaren 1814 *en* 1815, *in gezelſchap met den Weleerw.* H. MARSDEN, *door* J. L. NICHOLAS, *uit de Engelſche Beſchrijving van den laatstgenoemden vertaald. Iſte Deel. Te Rotterdam, bij* Arbon en Krap. *In gr.* 8*vo. XX*, 519 *Bl.*

„ Van al de verſchillende eilanden in den ſtillen Oceaan is „ er geen, met hetwelk de Europeërs, in het algemeen, minder bekend zijn, dan *Nieuw-Zeeland*; is er misſchien „ geen, hetwelk meer derzelver bijzondere oplettendheid „ verdient." Dus begint onze Schrijver zijn verhaal, en wij zijn zeer genegen hem dit toe te ſtemmen. Het is een uitgebreid, ſchoon en vruchtbaar land, met allerlei bronnen van beſtaan, en eene vrij talrijke, krachtige, onbedorvene bevol-

king, die, bij de ontdekking door COOK, (om van het vroegere bezoek door onzen landgenoot TASMAN thans niet te ſpreken) reeds blijken van aanmerkelijke vordering in landbouw en ſommige handwerken gaf. Hij werd er, zoo als men weet, niet terſtond vriendelijk ontvangen, en zijn togt kostte dus verſcheidene Nieuw-Zeelanders het leven. Dit was, helaas! het voorſpel..... of liever, laat ons zeggen, het was het gevolg van eene vrees en vermoeden bij de inboorlingen, welke naderhand maar al te zeer bevestigd zijn. Meest al de Engelſche ſchepen, die, van Botanybaai uitgegaan, ter walvischvangst naar dezen kant voeren en het land aandeden, kwamen daar met roof en geweld, of, hetgeen nog erger is, met beſmettende ondeugden en veelligt ook ziekten. Het volk heeft dus, gedurende vele jaren, bij de gemaakte kennis met onze beſchaafde lieden ligt meer verloren dan gewonnen. Nu en dan kwam er wel een Nieuw-Zeelander mede naar Nieuw-Zuidwales, en zelfs naar Londen, over, als matroos op de ſchepen dienende; maar zij leerden ook daar juist niet veel goeds. En nog onlangs had een Engelsch ſchip het blijk opgeleverd, dat hunne woestheid en gevaarlijkheid niet verminderd was, daar hetzelve, door wraakzuchtige opruijing van een opperhoofd, bij den kapitein als matroos dienende en van hem mishandeld, geheel afgeloopen, en de manſchap vermoord en..... verſlonden was. Hierover was wederwraak geſchied, die daarenboven de onſchuldigen had getroffen; en aldus beſtond er voor het minst eene zeer dubbelzinnige betrekking tuſſchen de Engelſchen en Nieuw-Zeelanders.

In deze geſteldheid van zaken vormt de Weleerw. Heer MARSDEN, 's Konings hoofdkapellaan, in meermaals genoemde kolonie, het ontwerp, om aldaar eene Zendelingſchap te vestigen; en hijzelf vergezelt met een matig ſchip, hem tot dit einde door den Gouverneur verſtrekt, de lieden, met hunne vrouwen en allerlei bouwſtoffen en gereedſchappen, die het werk der beſchaving en bekeering van deze talrijke en woeste menſchen zouden ondernemen. Onze Schrijver was zijn vriend en reisgezel. Zijn verhaal doet ons den togt, de voorbereidingen en verdere beſchikkingen, benevens hunne goede ontvangst en vele andere zaken, kennen. Hetzelve loopt echter meest over plaatſen en voorvallen, bij wijze van dagboek geſchreven zijnde. Aan bijzondere kundigheden, die zijn berigt belangrijker zouden kunnen maken, zoo

als

als van planten, dieren enz., ontbreeke het hem, en zijn verhaal heeft veel van dat koude en eenigzins langwijlige, dat wij somtijds bij de Engelschen aantreffen. Dit belet nogtans niet, dat het met nut en genoegen gelezen wordt, en dat het ons spijten zou, zoo het tweede deel, ons nog niet geworden, uit gebrek aan aftrek mogt achterblijven.

Wat de vertaling betreft, die is vloeijend, schoon op eene enkele plaats een weinig achteloos, en somtijds blijk gevende, dat het oorspronkelijke niet wel verstaan is. Zoo lezen wij, b. v., gedurig van *de banken der rivier*, waar zeker oevers of boorden (*banks*) bedoeld zijn. Eenigzins grappig zelfs is een andere misslag, waar het Engelsche *Dowager* (*Douariere*) voor een eigennaam genomen en met klein kapitale letters gedrukt is. Wij zouden meer dergelijke bokjes kunnen opnoemen; doch stappen er liever geheel af, met den wensch, dat de edele Geestelijke in zijne poging moge zijn geslaagd en meer en meer slagen; schoon de volgende aanhaling bij sommigen den moed op dezen goeden uitslag niet vermeerderen zal. De Schrijver, namelijk, was gemelijk, omdat hij geene schuilplaats tegen den regen had mogen zoeken in zeker huis, dat *taboo*, geheiligd, onder zeker godsdienstig verbod was. Doch men hoore hemzelven. „ Vermoeid door den uitstap, en gekweld, doordien men mij „ niet toeliet in het huis te gaan, voer ik hevig en zeer „ scherp tegen deze ongastvrije bijgeloovigheden uit; en, „ daar TUI voorheen getoond had, de voorkeur aan Europesche gewoonten te geven, door onze manieren, terwijl „ hij aan boord was, zoo stipt mogelijk na te bootsen, zeide ik hem in de taal van gemeene boert, dat de *taboo taboo* geheel *gammon* of gek was. Doch ik bevond welhaast, dat gevoelens, die men in de kindschheid heeft ingezogen, en tot aan het tijdperk der mannelijke jaren gekoesterd, even moeijelijk uit de verstanden der Nieuw-Zeelanders, als uit die der Europeërs zijn uit te roeijen; „ want, zich op eenen scherpen toon tot mij wendende, „ hernam hij: dat het volstrekt geen *gammon* was. De Nieuw-Zeelanders, zeide hij, zeggen, dat het *crackee crackee* (preken) van den Heer MARSDEN van den verleden „ zondag geheel *gammon* is. Neen, neen, hervatte ik, dat „ is geen *gammon*, dat is *miti* (goed). Welnu dan, antwoordde de stijfzinnige redetwister: indien dan uw *crackee crackee* geen *gammon* is, dan is onze *taboo taboo* ook geen *gammon*."

Sprokkelingen, door Mr. WILLEM BILDERDIJK. *Te Rotterdam, bij* J. Immerzeel, Jun. 1821. *In gr.* 8vo. *IV en* 192 *Bl.*

„ Eenige oude Dichtstukjens van wat jonger tijd, bij nieuwe van mijn ouderdom behelst deze Bondel," zoo begint de Dichter zijn voorberigt. En, hoe velen nu van jongeren tijd? Het oudste, en, ja, niet het minste, maar misschien oordeelt men zoo, omdat het de laatste plaats heeft, is van 1806. Dan vinden wij er één van 1809, en één voor een gedeelte van dat jaar. Drie zijn er, die nu in hun vierde, en drie, die in hun derde jaar zijn. Één is er van één jaar, en de overigen, *negenendertig*, zijn van 1820. Wij vinden er dus twee of derdehalf van jongeren tijd; immers 1818 noemde BILDERDIJK zeker zijn' ouderdom. Waartoe dan dit begin?

Men kent het zwak van BILDERDIJK. Zoo durft Recensent het noemen, hoe men dit ook opneme. De man wilde weder een' aanloop nemen tot de herinnering, dat men nu zoo veel niet meer in zijne dichterlijke voortbrengselen wachten kan. Dit wil ons niet behagen; men *schat* dezelve althans nu niet minder hoog dan voorheen. Wie zijner vrienden (van zijne benijders zwijgen wij) hoort dan gaarne die uitweidingen? Wij zijn echter regt blijde, dat hij, behoudens zijne oordeelvelling, die des beschaafden publieks laat gelden, en *geven* blijft, wat altijd naar meer smaakt. En welkom waren ons deze *Sprokkelingen*. Hoe vindt de man telkens zulke aan zijn idée passende titels, en welk een lief vignet! Wij voor ons, en dat zal ons niemand misgunnen, zuren liever op zulke titelbladen, dan wij behagen scheppen in menig een, en nu al weder dit voorberigt van BILDERDIJK, in hetwelk al weder zijne luim uitvaart tegen zijne tijdgenooten, en zijne gelijkheid aan zichzelven in beginsels of inzigten belijdt; en wij vragen: *cui bono?*

„ 'T ware mogelijk," zegt BILDERDIJK, „ dat het geen „ in aantal bij 't overige zeer gering is, 't voornaamste ge„ keurd worde;" en, uit hetgeen hij volgen laat, schijnt, dat hij het onmogelijk acht, dat zijne dichtstukken van lateren tijd die van vroegere jaren op zijde komen. Nu, wij gaven reeds te kennen, dat wij het oudste stuk in dezen bundel niet voor het minste hielden. Het werd, 3 Wijn-

maand

maand 1866, na 's mans terugkeer in het vaderland, voor de Maatſchappij van Nederlandſche Letterkunde uitgeſproken, na eene rede van den Hoogleeraar TE WATER. Men hoore den aanhef!

„ Van tranen overſtelpt, met bloedende ingewanden
In de opgereten borst, nog gapend van haar wond,
De lijktoorts van mijn kind nog rookende in de handen,
Wat vordert men van mij op dees gedenkbre ſtond?
'T is feestdag: Leyden juicht. — Maar ik den feesttoon ſtemmen!
Ik 't vaderlijk gemoed bedwingen van zijn pijn!
Dit wacht men! — o Mijn hart! in tranen weg te zwemmen,
Dit mocht uw feestgejuich, dit, uw verkwikking zijn.
Dan neen! Geliefde Kring! — Die zoo veel folteringen
Voor 't dierbaar Vaderland geleerd heeft door te ſtaan,
Die offre ('t barſtend hart moog van elkander ſpringen)
Aan 't vaderlandſche feest tot zelfs zijn laatſten traan!
Helaas! wat is mijn ſmart, het ſchreien van een Vader?
Aandoenlijk? — Ja, uw hart gevoelt het nevens mij!
Maar Leydens roem en heil, maar Neerland raakt ons nader!
Haar offer ik mijn vrouw en al mijn bloed daarbij."

Kan dit overtroffen worden? En toch, als wij de vijf brieven lezen, als wij den eerſten van *Myrrha aan Cinyras* lezen, dan vragen wij dit weder. Zij zegt (wij vooronderſtellen nu maar, dat men wete, wat zij zeggen wil, en niet mag; zeggen zal, en niet wil, en eindelijk toch zegt) onder anderen;

„ Natuur zelv deinst terug, wanneer ik 't wil verklaren;
Neen! zegge ik, wen geprest, gedwongen, weggeſleept,
Mijn hand de ſchrijfſtift grijpt, die, zal zij 't openbaren,
Door 't Helſche zustrental verwoed moet voortgezweept.
O Goden, Godvrucht, Eer en heilge Onderliefde,
Verhoedt, dat me ooit ontga wat me afgewrongen wordt!
Verſtikke in 't ſtikkend hart die vuurvlam, die 't doorgriefde!
Of zij bij 't eerſte woord de onnoozle hand verdord! —"

enz. De andere brieven zijn van *Dejanira aan Herkules*, van *Ariadne aan Theſeus*, van *Fyllis aan Demofoon*, en van *Kanace aan Makareus:* wij zagen ze liever, met het volgende achtregelig dichtſtukje, *Fyllis, aan een amandelboom*

hangende, met anderen van hunne ſoort vereenigd in een' bundel, dan dat wij daarop onmiddellijk drie ſtukken zouden laten volgen, die tot de Bijbelpoëzij behooren, zoo als hier op *'s Heilands Geboorte*, *de Ster uit het Oosten*, (NB. hier ſtaat een Hebreeuwsch woord van *Bileam* boven; maar over Exegeſe en Theologie des Bijbels hebben wij het met den Dichter niet) en *Herodes* (de kindermoorder.) Tegen deze rangſchikking hebben wij voorts nog dit: de lezers, die de laatstgenoemde en volgende ſtukjes verſtaan, hebben allen daarom nog zoo veel niet aan de eerſten, als te vele Mythologiſche kennis vorderende. 't Is waar, BILDERDIJK 's lezers en lezeresſen behooren tot het beſchaafde publiek; maar..... doch, *ſufficit!* willen zij, om het eene niet te miſſen, het andere tevens ontvangen, 't is ons ook wel.

Om nog eens even tot die brieven terug te keeren: als men ze nu vergelijkt met het veertien jaren oudere dichtſtuk, waaruit wij zestien regels afſchreven, neen — dan zegt men: het is niet waar, gelukkig, wat BILDERDIJK in den voorzang getuigt van „ zijn ongeſtemde lier, bevende vingers, „ en op het papier ſidderend dwalende dorre hand." Het nietig *rag*, waarmede in het beestenkrebjen het heilige Kind, dat wij *anders* zouden meenen te moeten begroeten, *omwonden* is, zagden wij liefst weg. Anders vonden wij dezen zang op de geboorte van Jezus prachtig verheven. Schoon blinkt ook *de Ster uit het Oosten*. 't Is eene meesterlijke navolging van PRUDENTIUS. Men oordeele!

„ Van daar de dageraad
ontſtaat,
En d' uitgeruste Zon haar renſpoor op gaat ſtreven,
Ontdekt het wijze Morgen*rood*
Die fakkel die zoo ſchittrend *gloort*,
Ten konings-ſtandaart (*) opgeheven."

Op de hier genomene *licentia poëtica* vitten wij niet. — Dat men het ſtukje op den kindermoorder niet zonder ontroering lezen kan, ſpreekt van zelve. o Dichters! opent den Bijbel der Christenen, en — welke ſchatten, voor u ten gebruike, en voor het doel, waartoe ge *Dichters* zijt, de beſchaving des volks, zoo uitnemend te beſteden!

Wij

(*) „ Den Oosterſchen Vorſten, in plegtigheid verſchijnende, werd ook een vuurſtandaart voorgedragen."

Wij vinden hier, en daar hebben wij niets tegen, nog al eenige gelegenheidsversjes, zoo als *op de Verjaring van 's Dichters Egade*; *aan den Slaap*, (*op zijn krankbed*); *aan* H. H. KLIJN, *ten geleide van een zijner nieuwuitgekomene werkjes*; *Bruiloftszang voor een' Vriend, bij het Huwelijk zijner aangenomene Dochter*, (ernstig;) *Onderwijs aan zijn Zoontje*, (aardig; heel ernstig eindigende. Dat moet een knappe jongen wezen. Hij gaat nog te school; maar, als vader hem vermaant om niet bang voor den meester te zijn, wijst hij hem op *Achilles en Herkules*, en zegt hem vervolgens, hem het pad van roem wijzende, dat kraaklaurier meer is dan de ijdele bloem, die voor de voeten wast, en uit rots gebroken moet worden, waar Pausilypus grot Vezevus kolk ziet rooken. — Nu, 't is ook zoo de jongen kan vragen, wat dat is; gelijk menig vader en moeder, die dit onderwijs aan hun kind voorlezen wil, die vraag wachten mag, en ook zelve doen kan.) *Het Graf van den Hoogleeraar* BRUGMANS; *aan mijnen overledenen Vriend* A. J. ZUBLI, (dit is het jongste van allen;) *aan Dr.* A. KAPPADOCE; *in het Album van Mr.* CHR. DE HAAN; *aan een' Vriend, bij de geboorte van zijn vierde Kind*, (wel wat dartel in het begin; maar het kan er toch door. Wij lazen het eerst eens voor ons zelven, eer wij het waagden aan het vrouwelijk oor mede te deelen. Doch, het loopt best af. De lach verandert in medelijden met den Dichter, die het gemis van zijn voorregt beklaagt. Achter dit *extempore* is, 11 jaren later, eene dankbetuiging voor de herkregene vadervreugde toegevoegd.)

Wij kunnen alle de overigen niet noemen, die van gemengden inhoud en verschillende uitgebreidheid zijn. Het grootste is *de Oorlog*. Maar het blijft krachtig, stout, tot het einde. Het is eene navolging van FREDERIK II, van wien we er nog een, *de Waereld*, nagevolgd vinden. Dit, dat men in dezen bundel meest navolging vindt, doch die is dan toch op zijn BILDERDIJKS en geheele vervorming dikwijls van het oorspronkelijke, dat hem slechts aanleiding gaf; dit, zeggen we, en dan nog het hoog-ernstige, meenen wij dat deze *Sprokkelingen* kenmerkend onderscheidt. Wij bedoelen niet dat scherpe, dat wij hier in zijne toespraak *aan de hedendaagsche Godsdienst-stoorders* vinden; dat bijtende en snijdende in zijne *Belijdenis*, in welke hij „verga" zegt tot elk, die hem verdenkt van eerbied voor *Filozoffsche deugd*, *dolle waangelijk-*

Rijkheid, *volksgezag* en *vrijen wil*; en in zijnen *Naroem*, waar *God en pligtvertreders*, *kroost en vadermoordenaars*, *vrijheidschreeuwers*, ezv. eene beurt krijgen; maar wij bedoelen dat *gemoedelijke*, dat, ja wel, eene enkele keer luimige boert toelaat (getuigen de ſtukjes: *de Scheidsman*, *de ennoozele Boer*, en *de Poëet*), en ook wel de kozerijen der min (zie *Progne en Filomele* en *de Herdersgift*), maar alhans de eerbaarheid niet kwetst, en zelfs daar, waar anders aanleiding genoeg was, om der zedigheid een' blos van ſchaamte en ſpijt te veroorzaken, waaromtrent BILDERDIJK niet altijd behoedzaam te werk ging, die aanleiding mijdt, en zelfs pleus naauwgezet is. Zie hier een ſtaaltje:

„ *Op 't Afbeeldſel van een Kind, als Kupido geſchilderd.*
Aan den Schilder.

Wat maalt gij me op dit doek met vleugels als de Min,
En boog en koker om de ſchouderen?
Ik heb een Christenvrouw tot moeder, geen Godin,
En zoog van uit haar borst geen wulpſchen moedwil in,
Maar zedige onſchuld, waarheidszin,
Met zuivre teerheid voor mijne ouderen,
En 'k ſta haar, die mij 't leven gaf,
Voor geen opkuiſche Venus af."

Het is er zoo verre van af, dat wij dit misprijzen zouden, dat wij het altijd bejammeren, dat, te dezen opzigte, alle 's mans Mengelingen er niet zoo rein uitzagen. *Dan* leest men gaarne betuigingen, als:

„ Die mij —
Heengeleid heeft door het leven,
Als mijn Heiland aan te kleven,
Blijft mijn toevlucht —"

en, zoo als in het vers, *Beklag*:

„ Gij, Jezus, zijt mij ſterkte, en vaderland en goederen,
Gij alles."

Het een moet toch zoo wat naar het ander zijn, of wat zegt het billijk oordeel des verſtandigen, en het eenvoudigst menſchelijk en Christelijk gevoel? Doch, wij moeten ons inbinden; alleen nog dit: het vers, getiteld *Beklag*, herinnert

hert ons eenen *Klaagzang* in deze verzameling, zoo somber, zoo wegslepend, zoo hartsmeltend, zoo natuurlijk en zoo welsprekend, dat we ons deszelfs wedergade, in de vereeniging van dat alles, niet herinneren konden. Daarom alleen vergeven wij aan het overstelpt gevoel, wat wij aan de door het Christendom verlichte rede zeer kwalijk nemen zouden; uitdrukkingen, namelijk, als: „ dat *de ongenade des Hemels, die onweerstaanbaarst grieft, feller aan de hartaar knaagt, dan het leed van menschen aangedaan; — de Hemel was mij wreed.*" En hoe rijmt men daarmede: „ *'t is weldaad, waar zijn geessel sla.*"? Ook zouden wij niemand durven raden, op gezag van BILDERDIJK, der vorst toe te kennen, dat zij *'t hart verschroeit.*

Een uittreksel behoeven wij niet te geven, en hier weten we ook geene keuze te doen. Als dat *sprokkelingen* zijn, wat is dan groenend boomgewas?

Verslag van de Gedragingen der R. C. Geestelijken in Vlaanderen. Te Amsterdam, bij J. C. van Kesteren. 1821. *In gr. 8vo. XVIII en 98 Bl.*

De Prins DE BROGLIE is dood, en het Hof van Assises te Brussel heeft zijne Vikarissen Generaal reeds lange ontheven van de tegen hen ingebragte beschuldigingen. Elk, die om deszelfs uitspraak niet zoo blijde was als menigeen met henzelven, verblijde zich toch nu te meer om den dood van den voormaligen Bisschop van Gent, en leze dit boekje, te zijner overtuiging, dat dat schepsel de éénige oorzaak geweest is van zoo vele onrust en tegenstand, en ter versterking zijner hoop, dat, bij het gemis van zulk een' aanvoerder, de bende, die hem gehoorzaamde, wel tot haren pligt zal wederkeeren. *Quod factum!*

Wij hopen, dat dit boekje niet reeds bij VAN KESTEREN op den papierzolder ligge; en strekte onze aankondiging, om deszelfs vertier bij Roomsch en Onroomsch te bevorderen, wij zouden ons verblijden; want het is eene belangrijke en welgeschrevene bijdrage tot de kerkelijke geschiedenis onzer eeuw.

Wij hebben hier, eigenlijk, drie stukjes bijeen, of wel vier; want het *voorberigt* is niet alleen lezenswaardig, maar deszelfs lezing noodzakelijk. De Bisschop van Gent, weet men,

men, dat, onder anderen, het bezweren der Grondwet door de R. K. ambtenaren verbood, en dezen van de Geestelijken geene vergiffenis van zonden bekomen konden. Schoon de Aartsbisschop van *Mechelen* verklaarde, dat het bezweren der Grondwet slechts eene *burgerlijke* strekking had, en zijne Heiligheid, de Paus van Rome, die verklaring met zijne goedkeuring bekrachtigde, hield hij echter zoo lang vol, (hoe — dit lese men in 't voorberigt) tot dat hij, bij contumatie, tot schavotstraf veroordeeld werd. Nu, het was al heel erg ook. Voor de Prinses van Oranje wilde hij niet bidden, omdat zij niet Roomsch was, en uit eigene beweging bad hij voor den Koning van Pruisen, toen hij op deszelfs grondgebied was. (De lezer denke hier eens: „ het krachtig *gebed* des *regtvaardigen* vermag veel, zegt Jakobus.") En van den Koning van Pruisen werd hij niet bezoldigd, en hier had hij een traktement van *f* 11,700! (Nu, de nood leert bidden, en — hij had, dus bezoldigd, nog zoo zeer geen nood.) Doch, gelijk men verder in het boekje zelve lèze, zijn Bisdom door de vlugt verlaten hebbende, zoo weinig lust hebbende aan de martelaarskroon, als zich vertroostende met de hoop van gekanonizeerd te worden, bleef hij zich bij contumatie gedragen, en hielp, die hem gehoorzaamden, arg in de lij; dosh dat voor hen wèl is afgeloopen.

Het eerste stukje, dat hier voorkomt, is het besluit van den Gouverneur van Oostvlaanderen tegen den hier genoemde Geestelijken(!) in het Bisdom van Gent, die voortgaan bleven kunnen voormaligen Bisschop getrouw te zijn, en noch 's Konings agreatie bij de benoeming van Pastoors, noch den voorgeschreven eed noodig of geoorloofd te achten. Het tweede stukje behelst aanmerkingen op het genoemde besluit, drie in getale, maar niets om het lijf hebbende; het moet des Gouverneurs besluit verachtelijk ten toon stellen, en werd daartoe onder de deuren der huizen doorgeschoven. Voor de aardigheid schrijven we eens af de *geheele* derde aanmerking: „ Het overige gedeelte van het besluit bevat slechts bedreigingen jegens die Geestelijken, welke aan hetzelve niet zullen voldoen; en dat is het eenige, waarin de Heer Gouverneur volkomen gelijk heeft. Niemand zal hem het regt van den sterksten betwisten. Men neemt alleen de vrijheid, hem met al den eerbied, aan den eersten Magistraatspersoon der provincie verschuldigd, te zeggen, dat het regt van den sterksten nimmer dat van J. C.

was,

was, en dat, mardien zijne Excellentie, zoo wel als wij, eens voor diens regtbank zal verschijnen, wij hem daar met des te meer vertrouwen zullen afwachten, naarmate niet alleen alle Excellentiën van de wereld, maar de grootste Monarchen zelfs" (ook Pausen, ezv.?) „ aldaar zonder garde of gevolg zullen verschijnen."

Aardig noemt de Schrijver der tegenbedenkingen, die het derde, en wel verre het uitvoerigste stukje uitmaken, in zijne geestige voorrede, dit einde het slot van een vuurwerk. Dit derde stukje is met vele kennis van zaken, met bondig oordeel, en in den edelsten geest der onpartijdigheid en bescheidenheid gesteld, en allezins geschikt, door de mededeeling van deze en gene zaken, om zich het gedrag der Geestelijken, tegen welke het genoemde besluit was uitgevaardigd, duidelijk voor te stellen; en dan moge men oordeelen. Het meeste strekt ons ten genoegen, dat deze Schrijver — hij noemt zich echter niet — Roomsch is, en de vriend der waarheid verheugt zich zeker hier over dit aangenaam kontrast. Nog eens, wij prijzen zeer dit boekje allen aan, die eenig belang in deze zaak, in de geschiedenis van den Godsdienst, en van de Kerk in onze dagen stellen.

Nalatenschap van Rosalie van Alban; door F. JAKOBS. *Naar de tweede Hoogduitsche Uitgave. Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. *In gr.* 8*vo.* 372 *Bl.*

Dit boek is langer onaangekondigd blijven liggen, dan derzelfs inhoud wel verdiende. Het is geen roman, zegt de voorredenaar; het is althans geen gewone of bloote roman, zeggen wij hem gaarne na. De hooggeleerde schrijver zelf heeft zich hier afgelaten tot de zamenstelling van geschiedenissen, welke vrij wat meer in den trant van genoemde boekenfoort vallen. Bij ons zou een beroemd Professor in de oude Litteratuur welligt meenen, zijnen stand niet weinig te kort te doen, door de uitgave van dergelijke, meest onderhoudende geschriften voor het volk, althans met zijnen naam daarvoor. Trouwens, NEPOS leerde ons op de scholen alreeds, *non eadem omnibus esse honesta atque turpia*, dat niet overal hetzelfde tot lof of schande gerekend wordt. En gewis, niemand behoeft zich het schrijven van zulk een werk, als het onderhavige, te schamen. „ Het hangt een hoogst

„ be-

„ bekoorlijk tafereel op van eene godsdienstige jeugd en „ eenen vromen ouderdom; het spreekt liefderijk vermanend „ en waarschuwend tot allen, en tracht het hart reeds vroeg „ ten hemel te heffen en voor altoos daaraan te verbinden." Deze woorden van de voorrede zeggen niet te veel. Het werkje is inderdaad uitmuntend geschreven, en bevat niet alleen zeer zuivere godsdienstige denkbeelden, maar ook veel bevalligs, natuurlijks, roerends, en somtijds vernuftigs. En het eerstgenoemde verdient, in zekeren zin, te meer aanprijzing, omdat de hoofdpersoon, en trouwens al de anderen, worden voorgesteld als Roomschkatholijk.

Het zijn brieven van en aan de Freule *d' Alban*, benevens eenige, tusschen hare vrienden en betrekkingen gewisseld, haar dagboek, en nog eenige gedachten van haar, die wij hier aantreffen. Het brave, vrome meisje heeft, bij hare zwakkelijkheid, van ontaarde bloedverwanten, behalve den dood harer moeder, nadat haar vader reeds vroeger gestorven was, niet weinig te lijden, en volgt hare ouders al spoedig in het graf.

De gedachte kwam onder het lezen bij ons op, of *Rosalie* inderdaad wèl en verdienstelijk handelde met het verdragen en verzwijgen der onaangenaamheden, haar door nicht en tante aangedaan, daar deze toch blijkbaar strekten om haren dood te bevorderen of te bespoedigen. *Het is* bekend, dat onze *Saartje Burgerhart* zoo veel geduld met tante *Hofland* en vrienden niet had; en ook dat *Saartje* diens toch eenigermate als model voor beminnelijke jonge meisjes. Het is een soortgelijk verschil, als men tusschen het sterfbed van *Julie*, bij ROUSSEAU, en *Clarisse*, bij RICHARDSON, aantreft. De eerste zegt, zich bij haar leven tot den dood te hebben voorbereid, en wijdt hare laatste oogenblikken, met volle bedachtzaamheid, aan man en kinderen. De laatste, daarentegen, is onophoudelijk in godsdienstige oefeningen verdiept. En toch zou men denken, dat de minnares van *St. Preux* nog al iets meer te vereffenen moest vinden, dan de blanke en mishandelde onnoozelheid, het slagtoffer der kwaadaardigheid en helsche list van eigene familie en minnaar.

Misschien ligt de waarheid wel wederom in het midden, en is deze *Nalatenschap* niet geheel vrij te pleiten van somberheid en zekere dweeperij. Doch gewis zijn zij van de beste soort, als tegengift voor de Duitsche ligtzinnigheid vooral niet te verwerpen, en, door veel aardigs en vermakelijkends, in het verhaal ook geenszins vervelend. Wij onthou-

houden ons met moeite van het geven eeniger ſtalen van dit bevallig verhaal.

Doch wij moeten niet verzwijgen, dat de lezer meer ontvangt, dan hij verwachten kan. Wij weten zelve niet, of dit mede moet gerekend worden tot de nagelatene papieren van Jonkvrouwe *d' Alban*, dan of de ſchrijver, zoo niet de vertaler, het er heeft bijgevoegd; maar kort vóór de driehonderdſte bladzijde begint een afzonderlijk ſtuk: *Gedenkwaardigheden uit het Leven van de Gravin Catharina van Sendoval, door haarzelve beſchreven*, dat ons toeſchijnt, vrij meer, dan het andere, een voorkomen te hebben van wezenlijk gebeurde zaken te bevatten. Kort zijnde, is het ook vooral niet minder onderhoudend en belangrijk. Voor het overige heerscht dezelfde godsdienſtige, ja hoogernſtige toon in dit verhaal; en ſchijnt daarop wel bijzonder te doelen, wat in de voorrede van *eenen vromen ouderdom* wordt gezegd.

In één woord, allen, die het ſtichtelijke aan het aangename wenſchen te paren, prijzen wij van ganſcher harte dit ſchoone werkje aan.

De vertaling is zuiver en vloeijend. Alleen bevreemdde *ons het ſofa*, als ook *Antonie* voor een vrouwenaam; en meenen wij, dat *vreugde* in onze taal geen meervoud heeft; als ook, dat *liefderijk* doorgaans beter Hollandsch is dan *liefdevol*. Doch dit zijn kleinigheden.

De Hongaarſche Broeders. Uit het Franſch vertaald, naar de derde Engelſche Uitgave van Miſs ANNA MARIA POTTER, *II Deelen. Te Z. Boemel, bij* J. Noman. 1821. *In gr. 8vo. Te zamen* 638 *Bl.*

Wij vinden geene voldoende reden, waarom men dezen roman liever naar de Franſche vertaling, dan naar het oorſpronkelijk Engelsch, onzen landgenooten aanbiedt, en moeten dit te meer nog afkeuren, daar de Franſche vertaler of vertaalſter in het voorberigt erkent, (de Nederduitſche vertaler heeft niet goedgevonden, iets vóór of na te berigten) het oorſpronkelijke te hebben verminkt, door uitlating van hetgeen dezen en genen veldtogt betreft niet alleen, maar ook door veel achter te laten of te verzachten, hetgeen de oorſpronkelijke ſchrijfſter *tot hoon der Franſche natie* had ge-

zegd; hetwelk men echter in ons Holland wel gaarne eens zou hebben gelezen, en waarbij wij dan zelf hadden kunnen oordeelen, of inderdaad de dappere Fransche soldaten op de zwaarste wijze door de schrijfster gehoond werden, en de gansche natie als een voorwerp van afgrijzen beschreven, dan of misschien, ja, wel de Engelsche Miss door een wat donker glas, maar daarentegen de Fransche Heer of Dame door een nog meer bedriegelijk vergrootglas die natie en derzelver soldaten beschouwd had.

Wij zijn in twijfel, of de Fransche vertaling van eenen Heer of van eene Dame is; de onderteekening luidt: DE VERTALER; maar, een regel of wat vóór die onderteekening, spreekt hij, of zij, van *de ijdelheid, welke men zegt de onafscheidelijke gezellinne mijner kunne te wezen.* Het dubieuze van deze kunne is dan tevens bewijs van de naauwkeurigheid, *scilicet!* dezer Nederduitsche vertolking.

Ten aanzien van den inhoud des werks kunnen wij gunstig berigten. Men leest hetzelve steeds met belangstelling en wezenlijk genoegen. Twee waardige broeders beminnen elkander broederlijk; de oudste behartigt de vorming en het genoegen van den jongeren op de edelmoedigste wijze, en met groote, aanhoudende opoffering. Beiden zijn waardige menschen; — de uitspattingen van den jongsten zijn van korten duur, en worden spoedig en volkomen hersteld. Beide de broeders zijn wezenlijk menschenvrienden en helden. Beiden erlangen eindelijk rijkdommen en eer, en regt engelachtige vrouwtjes. Meer willen wij niet aangeven, om den lezer het genoegen niet te verminderen. Hoezeer de stijl door twee vertalingen natuurlijk veel moet geleden hebben, herkent men toch doorgaans de meesterlijke pen der Engelsche schrijfster.

De Roovers in de Latro-Rotsen. Een Tafereel van Boosheid en Overheersching. Te Utrecht, bij J. van Schoonhoven. 1821. *In kl. 8vo. 216 Bl.*

Wij schrikten bij den titel voor de roovers en hunne moorden; maar met dien schrik kwamen wij er ook nagenoeg af; geheel de geschiedenis had men wel in het licht kunnen zenden met een ander uithangbord. Dan, de roovergeschiedenissen vonden een' geruimen tijd grooten bijval; en edele

roo-

roovers, die veel beter en Christelijker zijn dan de genen, die zij berooven of vermoorden, worden grootelijks toegejuicht, en de hen betreffende verhalen als verslonden. Zij dragen echter geenszins onze goedkeuring weg; zij bestaan niet alzoo in de werkelijke wereld, en verhitten het hoofd, en verwringen niet zelden het karakter, van den leesgragen jongeling. Maar in dit boekje nu? Er wordt niet veel geroofd, en in het geheel niet gemoord, door deze roovers. Een boosaardig Prins verwerft de hand en den troon van eene zeer beminnenswaardige Vorstin; hij doet haar voor dood uitgeven, stopt haar weg op een afgelegen kasteel, trouwt vervolgens eene vroeger aan hem verloofde, die even slecht is als hij, en is nu de geesel zijner staten. Eene zamenzwering der onderdrukten tegen hem was het gevolg; maar deze lekte uit, en de zamengezworenen werden van hunne goederen beroofd, verstrooid en gebannen. Een der voornaamsten van dezen geraakte zonder opzet onder eene rooverbende, bestaande over 't geheel uit goede, zeer dappere, door het ongeluk vervolgde menschen, welker hoofdman vooral een zeer braaf man bleek te zijn. Deze hoofdman sneuvelde weldra in een gevecht met de soldaten van den verfoeijelijken Vorst, en onze held volgt hem op. Nu ontdekt hij, dat zijne zuster door den Vorst met geweld was geschaakt; hij spoort het afgelegene slot op, waar men haar had opgesloten, en vindt daar tevens de zoo lang voor dood gehoudene Vorstin. Deze geleidt hij naar haren oom, een naburig magtig Vorst; diens hulp was echter niet noodig, want op de tijding van het aan haar gepleegde gruwelstuk geraakte de natie in opstand, waarbij de dwingeland en zijne tweede gemalin zich beide doorstaken. Nu komt alles in orde; onze held wordt krijgsbevelhebber en staatsdienaar, en de rooverbende grootendeels lijfwacht; ook erlangt hij kort hierop eene lieve vrouw, en het land is gelukkig. — De lezer voelt, dat hij dit boekje, hetwelk nog wel eene vertaling is, zonder eenige schade ontberen kan.

Ver-

Verhalen voor Jongelingen. Door JULIUS VON VOSS. *Te Amſterdam, bij* J. F. G. Gampert. 1821. *In gr.* 8vo. 318 *Bl.*

Bij toeval hadden wij de laatſte verhalen, die de kortſte zijn, het eerst gelezen, en nu was ons oordeel zeer ongunſtig. De *volkomene genezing van de liefdekoorts* vonden wij een laf vertelſel, dat bij de *lieve jeugd* weinig geloof zal vinden, en waardoor de zoogenoemde *zedekundige raad*, aan het ſlot gegeven, dan ook verloren gaat. Zoo mogelijk beviel ons nog minder het daar voorgaand verhaal: *Het huwelijk met eene ton gouds*, waar wij een' goeden en verſtandigen losbol (immers zulke zijn er) een leelijk, oud, afgrijſelijk, onverdragelijk wijf om haar geld zien huwen, en eindelijk zich zelf voor den kop ſchieten. Dit verhaal is even langwijlig en vervelend als het oude wijf zelve. *De ligchaamsoefeningen*, het tweede verhaal, is zeer veel beter, en leerzaam; alhoewel de bijna ongeloofelijke heldendaden van twee knappe en brave jongens nog meer onder het bereik van onze ſchatting vallen zouden, zoo wij meerdere kennis hadden van de oorlogskunst. Het eerſte, *de verzuften*, is uitſtekend, voor ouders en jonge lieden even leerzaam, als het onderhoudend is.

Deze verhalen, in het oorſpronkelijke *voor* SCHOONE *Duitſche Jongelingen*, zijn dan nu ook op onzen grond geplant, *voor onze Nederlandſche Jongelingen*. Waarlijk, dat weglaten van het woord SCHOONE, op den titel, was een gelukkige inval van den overzetter, daar hetzelve den regtſchapen *Nederlander* walgen doet.

Bl. 344. reg. 14. ſtaat *in*, lees *is*.

BOEKBESCHOUWING.

Zestal Brieven, in de jaren 1819, 1820 en 1821, gewisseld tusschen de Synode der Evangelisch-Lutherſche Kerk, in het Koningrijk der Nederlanden, en de Vereenigde Vergadering van Gedeputeerden der Herſtelde Evangelisch-Lutherſche Gemeente te Amſterdam, en van alle met dezelve verbondene Gemeenten, in hetzelfde Koningrijk.

Schoon deze Brieven, voor zoo veel aan Recenſent bekend is, niet openlijk zijn uitgegeven, is hem echter een gedrukt exemplaar daarvan ter hand gekomen, en hij acht derzelver inhoud belangrijk genoeg, om er het publiek mede bekend te maken. Het onderwerp is de wederhereeniging der, ſedert dertig jaren, geſcheurde Lutherſche gemeenten in ons land. — De eerſte Synode der Evangelisch-Lutherſche kerk, in 1819 gehouden, noodigde, in den *eerſten* dezer brieven, geſchreven 21 Mei 1819, het eerwaardig Conſiſtorie der Herſtelde Evangelisch-Lutherſche Gemeente te Amſterdam liefderijk uit, „om met haar „ maatregelen te beramen, geſchikt ter bevordering eener „ zoodanige vereeniging (*wijdere* of *naauwere*, werd er, „ in het tweede Synodale ſchrijven, bijgevoegd) als (naar „ tegenwoordige omſtandigheden, kerkelijke en huishoudelijke inrigtingen) met de belangen der beide gemeenten meest overeenkomſtig zou bevonden worden," en verzocht daarop deszelfs antwoord.

Dit volgde, in den *tweeden* brief, geſchreven uit naam der Vereenigde Vergadering, in het hoofd van dit verſlag gemeld, en gedateerd 29 Junij 1819. — De toon van dit antwoord is ſtroef en ſtootend, en zoo ingerigt, dat men terſtond ziet, dat deszelfs ſchrijvers, in weerwil hunner betuiging van *den vurigſten wensch, dat de breuk der Lutherſche kerk eens wederom moge kunnen geheeld worden*, zoo min eenige gezindheid, als eenig voorne-

men, hadden, om daartoe, van hunne zijde, ten aanzien van de hoofdredenen der verwijdering, iets toe te geven. Op den voorgrond ſtaat, dat HUN GEWETEN *hun getuigenis geeft, dat zij, van hunnen kant,* GEENE DE MINSTE AANLEIDING *gegeven hebben tot de afzondering.* (Waarvoor men dit te houden hebbe, kan aan ieder blijken, die het berigt van den Hoogleeraar YPEY, in zijne *Geſchiedenis van de Chriſtelijke Kerk in de 18de Eeuw*, D. IV. bladz. 393 env., gelezen heeft, of lezen wil.) Dan volgt; dat zij geen grond hebben, om te gelooven, dat de redenen tot afzondering hebben opgehouden, maar wel, dat zij, althans ten aanzien van Amſterdam, nog meer kracht gekregen hebben. Vervolgens komt eene beroeming, dat bij hen nooit beſluiten of maatregelen genomen zijn, die een' geest van liefdeloosheid, onverdraagzaamheid, en nog minder van vervolgzucht, ademen, gelijk zij weten, dat tegen hen genomen zijn. Daarna zeggen zij, zich verzekerd te houden, dat vele leden der Synodale kerk nog getrouw zijn gebleven aan de zuivere Lutherſche leer; (welke leden dan echter *geene genoegzame redenen* moeten gevonden hebben, om zich, zoo als deze briefſchrijvers, van de gezegde kerk af te zonderen) dat zij zich met dezen gaarne zouden verbroederen, (dat is te zeggen: als zij zich, thans nog, ook afſcheurden, zou men hen gaarne opnemen: de reden *waarom*, verſtaat zich van zelf) en dat zij zich verheugen te vernemen, dat het in de Synodale vergadering niet ontbreekt aan mannen, die openlijk verklaarden, hen als Lutherſche geloofsgenooten beſchouwd en behandeld te hebben; doch dat zich, op die wijze, voorzeker alle de Synodale leden niet verklaren konden, (even alsof de tegenwoordige uitnoodiging niet bewees, dat alle die leden hen thans als zoodanigen beſchouwen en behandelen wilden.) Nu wordt aangemerkt, dat in de *Akte van afzondering* ſtaat, dat, *als zij*, van welken men zich afzonderde, *tot het zuivere leerbegrip der Lutherſche kerk terugkeerden*, men dan bereid was, zich weder met hen te vereenigen; dat men zich met hen in geene onderhande-

deling tot vereeniging zou laten zonder algemeene bewilliging en toeſtemming, en dat men zich hieraan, als aan de *oorſpronkelijke grondwet* der afgezonderde gemeente, houden moest; — dat er *in neceſſariis unitas* moest wezen, en, zonder deze, alle vereeniging ten uiterſte moeijelijk, ja voor de brieffchrijvers ongeoorloofd, zoo niet geheel onmogelijk was; dat men daarom misſchien ook niet verneemt van eene vereeniging der Hervormden met de Remonſtranten, en dat, als het eens daartoe kwam, hun welligt de weg tot vereeniging, *op grond als boven gemeld*, gewezen zou worden bij hunne, door hen altoos hoog geachte, broederen, de Hervormden, ten wier aanzien hier echter nog eens, regt vriendbroederlijk, de eigen lof herhaald wordt, dat men nooit maatregelen en beſluiten van liefdeloosheid, onverdraagzaamheid of vervolgzucht en tot eenige verdere verwijdering genomen heeft, enz.

Indien nu de Synodale Vergadering uit zulk een antwoord had beſloten, dat alle verder aanzoek tot vereeniging, bij deszelfs ſchrijvers, nutteloos zijn zou, en de zaak derhalve daarbij had laten berusten, zou zij genoegzaam geregtvaardigd geweest zijn. Doch zij vaardigde, volgens beſluit harer *tweede* zamenkomst, op den 10den Mei 1820, haren *tweeden* brief aan het Conſiſtorie af. Dezelve is even minzaam en broederlijk, als de eerſte, geſteld, en bepaalt zich eenvoudig tot het volgende: Het was der Synode voorgekomen, dat de redenen van afzondering door het Conſiſtorie te zwaar gewogen werden, daar men het ééns was in den ſtelregel *in neceſſariis unitas*, welke de Synode verklaarde haar mede heilig te zijn; daar het juist deze regel was, welke de Synode tot hare uitnoodiging bewogen had, en daar dezelve ook LUTHER en MELANCHTON, hoewel in ſommigen verſchillend van gevoelens, broederlijk had blijven verbinden, en elkander als leden van hetzelfde genootſchap beſchouwen en behandelen, — waartegen de Synode, volgens eigene verklaring van het Conſiſtorie, de herſtelde gemeente als een afzonderlijk, op zichzelf be-

ſtaand genootſchap beſchouwen moest. Intusſchen verheugde zich de Synode, in den brief zelv' van het Conſistorie, nog termen tot vereeniging te vinden, daar hetzelve berigt had, dat alle de Gedeputeerden betuigd hadden, *hartelijk te wenſchen, dat er maatregelen genomen en in werking gebragt werden, waardoor*, BEHOUDENS DE WAARHEID, *de vereeniging kon worden ondernomen en daargeſteld.* Dit verklaart de Synode juist de bedoeling harer uitnoodiging geweest te zijn, en zegt, dat het van 't Conſistorie afhangt, zoodanige maatregelen met haar te beramen, en alles, bij de herſtelde gemeenten, daarheen te leiden, dat zij hare toeſtemming tot onderhandelingen geven, en afgevaardigden benoemen, die, met de Synodalen, de verdere ſtappen tot hereeniging zouden kunnen voorbereiden, waartoe de Synode, van haren kant, de ijverigſte welwillendheid en dienstvaardigheid betuigt, hopende en vertrouwende, dat deze hare tweede uitnoodiging niet vruchteloos zijn zal.

In het hierop gevolgd antwoord van het Conſistorie van 24 Augustus 1820 (is het toeval of iets anders, dat daaraan alle hoofd van *Waarde Broeders*, of iets dergelijks, ontbreekt?) wordt vooreerst opgenomen het ſchrijven der Synode, dat, naar haar inzien, *de redenen van afzondering te zwaar gewogen werden*, en gevraagd, of dit wel mogelijk is, daar, (NB.) *volgens het oordeel der Synode, de afwijkingen van de grondwaarheden des geloofs* DAARTOE (dat is, tot de redenen van afzondering: want het kan geen' anderen zin hebben) *moeten gerekend worden.* (Wij vinden dit in den brief der Synode niet, en zien niet, hoe het rijmen zou met hetgeen vervolgens wordt geredekaveld. Misſchien ſchuilt hier eene ſchrijf- of drukfout, en moet, in plaats van *uw oordeel*, *ons oordeel* gelezen worden.) Dan volgt, dat, daar de Synode den grondregel erkent, *in neceſſariis unitas*, dezelve in het denkbeeld ſchijnt te zijn, dat de gevoelens, waarover men verdeeld is, niet tot de *neceſſaria*, (dat is, lijnregt ſtrijdig met hetgeen zoo even gezegd was, niet tot de *grondwaarheden* des geloofs) maar tot de *minus neceſſaria*

rie behooren. Dit kan het Conſistorie niet toeſtaan, als oordeelende, *dat de* (geheele?) *Augsburgſche Geloofsbelijdenis, en althans de vier eerſte artikelen, tot de* neceſſaria *moeten gerekend worden.* Nu volgt weder de vraag, of alle de leden der Synode rondborſtig verklaren kunnen, dat *dezelve* (is dit betrekkelijk tot de *geheele belijdenis*, of tot de *vier eerſte artikelen* alleen?) door hen geleerd en beleden worden; en vervolgens wordt de twijfel geuit, of alle de leeraars, tot de gemeenten onder de Synode behoorende, gelijke verklaring doen kunnen. LUTHER, MELANCHTON en REINHARD (wordt vervolgens aangemerkt) rangſchikten de vier artikelen onder de *neceſſaria;* en zoo de Synode dat niet deed, en daarom oordeelde, dat het Conſistorie die punten *te zwaar woog*, dan moest hetzelve zich, *zoo lang de eenheid in dezen ontbreekt, als een op zichzelf beſtaand en met regt genaamd Evangelisch-Luthersch kerkgenootſchap beſchouwen;* welken naam wij echter hopen, dat het aan het Synodale kerkgenootſchap niet betwisten zal. Nu beroept zich het Conſistorie plegtig op God en de ganſche Christenheid, dat het bij de regtzinnige leer der Evangelisch-Lutherſche kerk is gebleven, en trekt daaruit dit gevolg, dat dus elk onbevooroordeelde moet erkennen, dat alleen gebrek aan overeenſtemming in de *hoofdwaarheden* van den Evangelisch-Lutherſchen godsdienst de oorzaak is der afzondering; weshalve (de hemel mag weten, hoe dit alles te zamen hangt) men de brieſſchrijvers (gelijk zij ſchijnen te vreezen) grootelijks zou verongelijken, zoo men hen bij de wereld, als ſtijfhoofdige, liefdelooze en onverdraagzame menſchen, ten toon ſtelde, en dezen (dit zal zekerlijk *deze*, de wereld, moeten zijn) in het denkbeeld bragt, dat zij, als zoodanig gezind, alle aanbiedingen tot vereeniging moedwillig van de hand hadden gewezen. Integendeel, zij betuigen nogmaals, hartelijk te wenſchen, dat er maatregelen genomen en in werking gebragt worden, waardoor eene vereeniging, *behoudens de waarheid*, kan worden ondernomen en daargeſteld: waarop dan eene verklaring van bereidvaardigheid volgt, om

eene Commisfie der Synode te hooren, waarvan zij *voorloopige verzekering hebben*, dat zij met hen zoodanige grondbeginſelen omhelst, als zij op den voorgrond eener heilzame vereeniging geſteld hebben, enz.

Schoon de ſtijl van dezen brief minder ſtootend is dan die der vorigen, men ziet toch uit denzelven klaar, dat hij niets behelst, hetgeen als wezenlijke nadering tot het verlangde doel beſchouwd kon worden. Men bleef er bij: verſchil in *hoofdwaarheden* was oorzaak der afzondering. Zonder *voorafgaande verzekering* te hebben, dat partij *alle* gevoelens, waarin zij van de afgezonderden, ten aanzien der bedoelde *hoofdwaarheden*, verſchilde, aflegde en verzaakte, en daaromtrent met de afgezonderden volkomen overeenſtemde, kon men in geene onderhandeling treden. Van de eene zijde moest, vooraf, *alles*, van de andere zijde *niets*, van 't geen tot grond van afzondering genomen was, opgeofferd worden. Men moest het eerst ééns wezen, en dan zou men over vereeniging handelen!

De Synode betuigt hierover, in haren *derden* brief, geſchreven op den 16den Mei 1821, haar leedwezen en hare verwondering, als behelzende eene voorwaarde, welke zij zich even min vermeten zou aan het Conſiſtorie voor te ſtellen, als zij zichzelve onbevoegd en ongehouden achtte daaraan te beantwoorden. Zij vraagt, hoe men dezelve van haar vorderen kan, daar zij, bij het *algemeen reglement van het beſtuur der Evangelisch-Lutſche kerk*, in het bijzonder geroepen is, om *ook de leer dier kerk te handhaven*, en, volgens het *reglement op het examen en de toelating tot het predikambt*, welk reglement met de Koninklijke ſanctie is bekrachtigd, van allen, die deze toelating verlangen, de plegtige verklaring vordert, *dat zij de leer, welke, overeenkomſtig Gods heilig woord, in de aangenomene Symboliſche boeken der Evangelisch-Lutherſche kerken is vervat, ter goeder trouwe aannemen en hartelijk gelooven, en dat zij dezelve naarſtig zullen leeren en handhaven.* Zij merkt op, dat, daar zij geacht moet worden zelve deze volledige en alles af-

afdoende verklaring, bij de invoering van het voorzeide reglement, openlijk voor God en de wereld te hebben afgelegd, alle verdere, en vooral alle flechts tot enkele ſtukken der Chriſtelijke geloofsleer bepaalde, verklaringen, aan hare zijde, even ongepast als overtollig zijn; en verklaart, dat, als men op zulke nadere verklaringen, zelfs vóór alle onderhandeling, wil blijven aandringen, zij, ondanks hare opregte zucht naar hereeniging, genoodzaakt zou zijn, van hare pogingen en aangevangene onderhandelingen daartoe af te zien, en die als vruchteloos, en door het Conſiſtorie, althans voor het tegenwoordige, afgebroken, te beſchouwen. Indien echter het Conſiſtorie beſluiten kan, om, even als de Synode, van allen eisch van *verdere* en voorafgaande *bijzondere* verklaring af te zien, betuigt deze zich niet alleen alsnog volkomen bereid tot onderhandeling, maar herhaalt ook weder hare noodiging aan het Conſiſtorie, om eene Commisſie te benoemen, welke met eene reeds benoemde Synodale Commisſie in geſprek kan treden, enz.

Het breed antwoord van het Conſiſtorie hierop van 31 Julij 1821, in ſtijl en toon weder vrij wat ongevalliger, is hoofdzakelijk dit: Het Conſiſtorie bevreemdt zich, dat de Synode zich verwonderd heeft over de *voorwaarde* van onderhandeling, welke het geſteld heeft, waaraan het, als *betamelijk* en *noodzakelijk*, blijft vasthouden, en welke het meent, dat de Synode uit deszelfs eerſte antwoord wel had kunnen voorzien. Het haalt vervolgens de punten van verſchil weder op, welke het zegt, niets minder, dan de geheele leer der zaligheid, en alle de daarmede op het naauwst verbondene leerſtukken en hoofdwaarheden des Chriſtendoms, te betreffen; te weten, 1. het leerſtuk der *H. Drieëenheid*, 2. dat der *Erfzonde*, 3. dat van de *Eeuwige Godheid van Jezus Chriſtus*, 4. dat van de *regtvaardigmaking* des zondaars voor God, alleen door het geloof aan de *verdienſten* en *genoegdoening van Jezus Chriſtus*, en 5. dat van de *genadewerkingen des H. Geestes*, inzonderheid de *geeſtelijke wedergeboorte*. Omtrent geen van deze leerſtukken mag het

Conſistorie iets toegeven. Het houdt die waarheden voor onveranderlijk en eeuwig, gelijk God zelf; en eene *volledige* overeenſtemming omtrent dezelve moet *noodzakelijk*, bij eene Christelijke vereeniging, op den voorgrond ſtaan. Voorts wordt het, door de Synode aangehaald, artikel van het reglement op het examen en de toelating tot het predikambt als dubbelzinnig beſchouwd, dewijl de uitdrukking, *overeenkomſtig Gods heilig woord*, zoo wel beteekenen kan *in zoo verre*, als *omdat* de leer met dat woord overeenſtemt; en daarom kan men daarin niet berusten. Ook de leer der verdraagzaamheid gebiedt omzigtigheid, opdat waarheid en dwaling, licht en duisternis niet verward, Christendom niet in niet-Christendom, Lutherdom niet in contra-Lutherdom veranderd worden. Bovendien zijn de, in het Luthersch kerkgenootſchap beſtaande, zoo ſterke en duidelijke verbindtenisſen ijdele klanken en doode letters geworden, zoodat (ſchijnt men te willen zeggen, ſchoon het niet is uitgedrukt) nieuwe en nadere verklaringen noodig zijn. Evenwel weet het Conſistorie, met behoedzaamheid, onderſcheid te maken tusſchen enkele afgetrokkene beſpiegelende waarheden, nuttelooze vragen en ſpitsvindigheden, en hoofdzaken, waarbij het geheele Christendom ſtaat of valt, en erkent omtrent de eerſten, dat het, bij onderhandelingen over vereeniging, ongepast en overtollig zou zijn, deswege voorafgaande verklaringen te vorderen, maar geenszins omtrent de laatſten. Zonder deze toch zou de vereeniging hoogstnadeelig zijn, en onvermijdelijk van groote verwarringen gevolgd worden; waarom men dan in den voorſlag der Synode niet treden kan, en bij zijne *voorwaarde* blijft volharden. Beſchouwt de Synode, bij deze ondubbelzinnige verklaring, opregte volgelingen van den held der kerkhervorming, den grooten LUTHER, waardig, (ja, wel zijner onhandelbare ſtijfhoofdigheid, welke hem nooit tot eere gerekend is, volkomen waardig!) alle pogingen tot hereeniging als vruchteloos en door het Conſistorie afgebroken, het zal toch „ altijd *de ſtreelende zelfbewustheid blijven behou-*

„ *den*,

„ *den*, *van*, overeenkomſtig de voorſchriften der ware „ Christelijke verdraagzaamheid, *het onderzoek der pun-* „ *ten in geſchil*, als oorzaak der kwale, aan zijnen kant, „ *niet te hebben geſchuwd*, *of gepoogd te ontwijken*;" gelijk het, uit deszelfs vorigen brief, blijkt, dat het *zelfs eene Commisſie*, *uit het midden der Synodale Vergadering zelve*, *heeft willen hooren*. (Hier moet Recenſent belijden, dat het hem groen en geel voor de oogen ſchemert, zoodat hij naauwelijks weet, of hij ze vertrouwen durft. Het Conſistorie *heeft* (zegt het) HET ONDERZOEK *der punten in geſchil niet geſchuwd*, *of gepoogd te ontwijken*, *ja zelfs eene Commisſie uit de Synode willen hooren*; en ondertuſſchen heeft het alle onderhandeling, welke aanleiding tot *onderzoek* der punten had kunnen geven, geweigerd; het heeft volſtrekt geëischt, dat de Synode, vóór alle onderhandeling, hare eenſtemmigheid met het Conſistorie over die punten zou verklaren; en het heeft (elk kan het in den vorigen brief lezen) *geene Commisſie willen hooren*, zoo het daarvan niet de voorloopige verzekering had, dat zij met die punten inſtemde. Hoe nu dit een en ander overeenſtemme, moge vatten, wie het vatten kan; Recenſent kan het niet, en hij begrijpt niet, hoe het Conſistorie, zonder het onverklaarbaarst zelfbedrog, *de ſtreelende zelfbewustheid* kan hebben van hetgeen het hier verzekert.) Het verklaart voorts, bij zijne gevoelens te willen blijven, al werd het daarom bij de wereld gehaat; het herhaalt nog al eens het verwijt van liefdelooze en vervolgzuchtige beſluiten, en den eigen lof van zich daaraan niet ſchuldig gemaakt te hebben, en hoopt op de toekomst, waarvan het zijne regtvaardiging en vergelding verwacht. Wijders meent het *geene vrijheid te hebben*, *om eene Commisſie uit zijn midden af te vaardigen voor de Synodale Commisſie*; betuigt zijn leedwezen, dat het *welligt* (!) uitwendig nog geſcheiden zal moeten blijven van zijne *ware geloofsbroeders*, die zich onder de leden der Synodale gemeenten bevinden; en beſluit met eene voorſpelling, van wier vervulling,

in dien zin, waarin het Confistorie die zekerlijk meent, Recenfent even fobere gedachten heeft, als van de *toekomst*, die hetzelve *regtvaardigen* zal.

Jezus Christus voor het Sanhedrin. Door J. ROEMER, *Christen-Leeraar te Leyden. Te Dordrecht, bij* Blusfé en van Braam. 1822. *In gr.* 8vo. *XII*, 212 *Bl.*

Een Recenfent (van Dr. RENSING's werk) had ROEMER eerst opgewekt, om zijne voormalige *Proeve* eener regtsgeleerde befchouwing te fchrijven, en Recenfent (van dat werkje, in dit eigen maandwerk) zal ook nu welligt weêr den eerften ftoot tot het tegenwoordige boeksken hebben gegeven. Immers zijn Eerw. wordt daar tot zulk eene uitbreiding over de ganfche lijdensgefchiedenis aangefpoord; en hier hebben wij zijne teregtftelling voor het *Sanhedrin*, gelijk toen voor Pilatus.

De fteller, nogtans, der tegenwoordige beoordeeling zou noch het eene, noch het andere hebben bevorderd. Naar zijn oordeel kon zulk eene behandeling nimmer eene foortgelijke waarde, als de geneeskundige, bezitten. Het éénige, wat hier welligt van belang kon zijn, was de poging van eenen regtsgeleerde, om den inhoud van ROEMER's eerfte afdeeling van zijn laatfte gefchrift, *over de regterlijke magt bij de Joden*, nader te doen kennen. Voor het overige, dunkt ons, was een onderzoek naar Jezus onfchuld, ten aanzien van oproer en ftaatsmisdaad, voor Pilatus behandeld, geheel overbodig, daar deze Romeinfche regter zelf, na den afloop van alle verhooren en het geheele regtsgeding, openlijk zegt: Ik ben onfchuldig van het bloed dezes *Regtvaardigen*.

De befchuldiging alleen van Godslastering, om welke hij door het Sanhedrin werd veroordeeld, dat daarna flechts allerlei vonden zocht, om het vonnis door de Romeinen volvoerd te krijgen, kan, onzes achtens, in aanmerking komen. En hoedanig is het hiermede gefteld? Het is blijkbaar, dat Kajaphas en de zijnen de aanmatiging van het

het Mesſiasſchap (dat, in allen gevalle, met de hoedanigheid van Zoon Gods in een onaffcheidelijk verband ſtaat) onder het misdrijf van Godslastering opnamen. Hieraan deden zij welligt zoo geheel verkeerd niet. Althans, men zou de geſchiedenis der Joodſche regtspleging beter moeten kennen, dan wij doen, om verzekerd te zijn, dat hieromtrent eene kwalijkgeplaatſte en partijdige geſtrengheid heerschte. Doch, beſtond er *aanmatiging?* Jezus betuigde, ja, openlijk, voor den regter, dat hij de Mesſias was; en ware het derhalve bewezen, of zonder eenig bewijs blijkbaar, dat dezè betuiging ongegrond was, dan mogt de genoemde beſchuldiging gelden. Dan, dit was het geval niet.

Volgens de denkbeelden van de raadsheeren in het gemeen, kon Jezus zeker de beloofde Verloſſer niet zijn. Zijne gevangenſchap zelve, zijne weerloosheid en verlatenheid, vooral wanneer die in het vervolg door eenen openbaren ſchanddood zou gevolgd worden, getuigden daartegen onwederſprekelijk. Doch, hadden zij zich ook in de gelegenheid geſteld, om hunne begrippen in dit opzigt te zuiveren, althans te toetſen, met het gevolg, dat zij tot eene zekere mate van mistrouwen op eigen inzigt geraakten? Jezus had toch wonderen gedaan; zich daardoor als een Goddelijk profeet gewettigd, wien zij verpligt waren te hooren. En hij had veel geſproken over den aard van het verwachte koningrijk der hemelen. Hij had deszelfs nederige en langzame opkomst, ontblootheid van uitwendige vertooning, meer geestelijke dan zinnelijke natuur duidelijk gepredikt. Wij, Christenen, zijn volkomen overtuigd, dat Jezus de Mesſias, de Zoon Gods, in dezen hoogeren, hemelſchen zin is, welke in zijne bijgevoegde verklaring voor het Sanhedrin mede niet onduidelijk doorſtraalt. En de Joden werden wel voornamelijk door hunne trotschheid en wereldsgezindheid, ſchoon ook door een dik en bejaard vooroordeel, belet, even zoo te denken.

De hoofdbeſchuldiging, derhalve, was valsch. En die bijkomende, omtrent het afbreken en weêropbouwen van den

den tempel, al moest dit woord ook eigenlijk verſtaan worden, en al ware zulk eene taal dan zoo heiligſchennig, als het bijgeloof der Joden waande, ſtond met gene in het naauwst verband. Was Jezus de Zoon Gods, dan zouden ook zijne regters hem dit vermogen waarſchijnlijk niet betwisten.

Maar, wat valt er dan nu verder regtsgeleerd te behandelen? D^r. ROEMER levert ons eene inleiding in zeven afdeelingen, in welke onderſcheidene, belangrijke waarheden, ten deele geheel niet kwaad, behandeld worden; terwijl de levendigheid van 's mans ſtijl aan het geheel, en bijzonder aan die deelen, niet weinig aanlokkelijks bijzet, welke tot het aandoenlijk Christenhart ſpreken van de onſchuld en hooge waarde onzes Heeren. Doch, wij hebben inzonderheid twee aanmerkingen op datgene, wat hier eigenlijk, althans naast ter zake dient. De eerſte betreft het onderzoek naar de regterlijke inſtellingen en gewoonten bij de Joden, alwaar de ſchrijver, naar ons oordeel, het onderſcheid tusſchen Oosterſche en Westerſche, oude en nieuwe volken veel te zeer uit het oog verliest, en hunne korte, meer willekeurige handelwijze in onze langwijlige, meer omzigtige vormen poogt te gieten. De andere ziet op het denkbeeld van den heer ROEMER, om ons de regtspleging zelve, als 't ware, te moeten *vertoonen*, en te dien einde de woorden van Jezus, hier en daar voorkomende, tot eene aanſpraak en ſoort van pleidooi voor het Sanhedrin te moeten paraphraſeren. Dit was, meenen wij, noch noodig, noch wenſchelijk, of bijna te wagen voor den ſchrijver. Wij althans bekennen, dat ons die gemetamorphozeerde ſtukken maar in het geheel niet behaagden. En de beoordeelaar der *Proeve* is het hierin blijkbaar met ons eens.

Tantum, zeggen wij. Het zijn kortelijk onze gedachten over den inhoud van het boekje, die wij verre zijn van iemand te willen opdringen, en die geenszins moeten ſtrekken, om de veelvuldige goede, (zoo wel wat de zaken, als wat de inkleeding betreft) die in hetzelve voorkomen, te doen miskennen of over het hoofd zien.

Re-

Redevoering, bij gelegenheid van het ſluiten der vierde Synodale Vergadering der Hervormde Kerk, (uitgeſproken in de Kloosterkerk in 's Gravenhage, den 21ſten Julij 1819.) *Door* H. W. C. A. VISSER. *Lid der Synodale Vergadering. Te Zutphen, bij* H. C. A. Thieme. 1821. *In gr.* 8vo.

Zonderling wordt toch nu en dan voor de duidelijkheid gezorgd. Jammer, dat het *al te* zoo dikwijls dat doel doet mislukken! Waarom hier toch naam van ſtad en kerk, waar deze redevoering gehouden werd, genoemd? Immers, dat ſpreekt, door de gewoonte, van zelve. Waarom dat epitheton bij des leeraars naam? Of treden, ter opening en ſluiting der Synode, ook zulken op, die geene leden zijn?

Laat verſchijnt deze leerrede in het licht. Een tijdlang was die uitgave ook VISSER's voornemen niet, *om bijzondere redenen.* Die redenen vielen weg, en toen werd aan de aanzoeken zijner vrienden, in verſchillende oorden, voldaan. In de *Bijdragen voor den Proteſtantſchen Eerdienst* deed hij dezelve plaatſen; doch opdat 's mans andere vrienden, behalve zij, die de *Bijdragen* lezen, ook weten mogen, dat zij, om deze preek, dat tijdſchrift niet behoeven te koopen, doet Recenſent van deze afzonderlijke uitgaaf, zoo veel noodig, hier verſlag; want VISSER brengt zijne redevoering niet in den boekhandel, zegt hij. Wij mogen haar toch wel bekend maken, en immers ook wel beoordeelen?

Wij lezen, dat zijn Eerw. hier vrijmoedig belijdenis doet van gevoelens, voor welker veroordeeling hij niet vreest; wij lezen van het eenen verkeerden indruk makende in zijne rede, ezv.: het een en ander deed ons hier iets bijzonders verwachten. Wij hebben het niet kunnen vinden; of het moest wezen de groote ophef van de tegenwoordigheid van éénen Lutherſchen afgevaardigde; de uitvoerige uitweiding, die het beſluit voorgaat, dat

dat zoo min de vorm van den eerdienst uit de tijden der hervorming, als die uit eenig vroeger tijdperk der Christelijke kerk, pasſende is voor de *lieden van onzen tijd*; of ook zijne, zoo Recenſent wèl ziet, telkens uitkomende meening, aangaande de hereeniging der Christen-kerkgenootſchappen in gemeenſchappelijke geloofsbelijdenis. Zie, als zijn Eerw. daardoor nog meer verſtaat, dan b. v. de ſchrijver van het *Geſchiedkundig Onderzoek over de Vereeniging der Protestanten in de Nederlanden*, dan achten wij het vooreerst en voorlang veel beter, dat wij wel allen, zonen van hetzelfde huis, als broeders zamenwonen, doch dat de eene zich met de andere huishouding niet bemoeije. VISSER verdenke hier ook ons harte niet, dat zoo goed als het zijne zegt: „Met onze katholieke medechristenen wenſchen we ons te begeven tot de eenige bron der waarheid." Maar waarlijk, daar zijn wij nog al een eind wegs vandaan! Wenſchen dit de Papisten, (want *Katholieken* is hier de naam niet) fiat! dan zijn wij, waar wij wezen moeten. Maar, adres aan de proſelitenmakerij onzer dagen, om te weten, hoe veel men met den Bijbel, de éénige bron der waarheid, opheeft.

Wij weten niet, waarom deze leerrede het licht zien moest, behalve om de vrienden in verſchillende oorden. Dáárin zijn wij het met den redenaar eens, dat zij geene proeve van kanſelwelſprekendheid is. Neen, vooral niet. Dat lite de man over aan welbeſpraakter en *inzigtsvoller* (welk een comparativus!) mannen. De dweepziekte heet het *ſlagtoffer der Fariſeën van onzen tijd*. Hoe wij dit verſtaan moeten, weten wij niet. Doch, het zwakke en gebrekkige, en het eenen verkeerden indruk makende, zal, zegt VISSER, even gelijk elke verkeerdheid, (dat zouden wij hem niet gaarne nazeggen) aan de verſtoring en vergetelheid overgegeven worden. Het zij zoo!

De

De operative Heelkunde ſtelſelmatig voorgedragen door A. G. VAN ONSENOORT, *Doctor in de Heel- en Geneeskunde, enz. enz. Iſte Deel. Te Amſterdam, bij* C. G. Sulpke. 1822. *In gr. 8vo.*

Niet zonder reden zegt de bekwame Schrijver, in de Voorrede van dit zijn werk, dat, wanneer men de vorderingen der Heelkunde ſedert de laatst verloopene dertig jaren in aanmerking neemt, en acht geeft op de voortreffelijke voortbrengſelen, welke door zoo vele (door hem opgeſomde) beroemde mannen tot opbouw dezer kunst zijn aangebragt, men gereedelijk zal inzien, dat in ons Vaderland ſedert langen tijd de noodzakelijkheid gevoeld werd, om een Leerboek over de heelkundige Kunstbewerkingen te bezitten, hetwelk, gelijk ſtaande met de hoogte der wetenſchap, dat van LE BLANC, in den jare 1791 door LEURS in het licht gegeven, kon vervangen. Wij geven hieraan onze volkomene toeſtemming, te meer nog, dewijl wij menigmaal getuigen zijn geweest van den ſtaat der verachtering van velen onzer Heelmeesters in de verbeterde wijzen der kunstbewerkingen, en kunnen dus niet anders, dan de onderneming des Schrijvers, die door zijne Verhandeling over de graauwe Staar en den kunſtigen Oogappel reeds gunſtig bij ons bekend ſtaat, toejuichen.

Er was voorwaar een werk van dien aard hoogſt noodig, en gelukkig dat het door een man is ondernomen geworden, die, behalve de gelegenheden, waarin hij verkeerd heeft en nog bij voortduring verkeert, om zich in het werkdadige der heelkundige kunstbewerkingen de meest mogelijke volmaaktheid te verwerven, eene uitgebreide bekwaamheid toont te bezitten, waardoor men met grond mag vooronderſtellen, dat er wel niets belangrijks opzigtelijk dit onderwerp zal achtergelaten worden.

Ten ſlotte zijner Inleiding, in welke hij van de heelkundige Inſtrumenten en mechaniſche werktuigen, en over de

de heelkundige kunstbewerkingen in het algemeen ſpreekt, verdeelt hij de kunstbewerkingen, volgens de leer van RICHERAND, in drie hoofddeelen, en handelt in het eerſte derzelve over die, welke de verandering van den ſtaat der levenseigenſchappen ten oogmerk hebben; in het tweede, over die, welke de verhelping eener mechaniſche ſtoornis ten doel hebben, die noch door den leefregel, noch door geneesmiddelen kan worden weggenomen; en in het derde, over die, welke de geheele verwijdering van eenigerhande onnut geworden deel van het ligchaam, waardoor het leven des lijders in gevaar zou kunnen geraken, vorderen.

De heelkundige werktuigen worden door hem in twee klaſſen, en deze wederom in verſchillende ſoorten onderſcheiden, nadat hij vooraf de verdeeling derzelve door andere Schrijvers met weinige woorden heeft opgegeven.

Tot de eerſte klaſſe, welke de eigenlijk gezegde Inſtrumenten bevat, worden, als zoo vele bijzondere ſoorten, gebragt, *de ſnijdende*, *zagende*, *hakende*, *knijpende*, *drukkende*, *geneesmiddelen bevattende*, *tot onderzoek*, *tot geleiding*, *ter afbinding*, *ter reiniging dienende*, *verwijdende en tot krachtuitoefening geſchikte Inſtrumenten*; terwijl onder de tweede klaſſe gerangſchikt worden de mechaniſche werktuigen, die wederom in drie ſoorten onderſcheiden worden, als 1°. die, welke ter herſtelling van gebrokene of verplaatſte deelen dienen, 2°. die, welke ter verbetering van eenig aangeboren of verkregen gebrek of wangeſtalte gebruikt worden, en 3°. die, welke de vergoeding van eenig verloren deel bewerkſtelligen.

Kort, doch zeer duidelijk en bevattelijk, worden de tot deze klaſſe behoorende werktuigen voorgedragen, en die, welke als minder bekend vooronderſteld worden, naauwkeurig afgebeeld en naar derzelver afmetingen beſchreven. Ook vindt men eene opgave van het zamenſtel der *Inſtrumenttaſchen*, welke bij de kweekelingen in het groote Rijks militaire Hospitaal in gebruik zijn, en van het *heelkundig Veldtoeſtel*, hetwelk, als eene patroontasch gedragen, in een beknopt beſtek, een *amputatie-* en *trepa-*

na-

natie-ſtel, benevens eenige Inſtrumenten tot andere operatiën, bevat.

Over de heelkundige kunstbewerkingen in het algemeen ſprekende, geeft de Schrijver vooraf de voornaamſte gevallen op, welke de uitoefening eener kunstbewerking vorderen; en brengt het groot getal der kunstbewerkingen onder zes afdeelingen of klaſſen, te weten 1°. tot de verdeeling (*diæreſis*), 2°. tot de hereeniging of herſtelling (*ſyntheſis*), 3°. tot de uithaling of wegneming (*exæreſis*), 4°. tot de bijvoeging of verhelping (*protheſis*), 5°. tot de verwijding (*parectaſis*), en 6°. tot de drukking (*ſumpieſis*). Daarna gaat hij over tot de ontvouwing der algemeene en bijzondere regelen, welke bij elke belangrijke operatie behooren in acht genomen te worden; en deze worden met zoo veel naauwkeurigheid opgegeven, dat er deswege wel niets te wenſchen zal overblijven.

Het eerſte hoofddeel, hetwelk de algemeene kunstbewerkingen bevat, die de verandering van den ſtaat der levenseigenſchappen ten doel hebben, wordt in vier afdeelingen geſplitst, en elke afdeeling wederom in eenige hoofdſtukken verdeeld, onder welke de verſchillende, tot het doel der afdeeling behoorende, operatiën beſchreven worden.

De eerſte afdeeling bevat de kunstbewerkingen, welke het voortbrengen eener oppervlakkige of dieper indringende mechaniſche prikkeling op het ligchaam ten oogmerk hebben; waartoe in de vijf eerſte hoofdſtukken gebragt worden, het *drooge koppen*; de *naaldſteek*; het aanwenden der *geneeskundige Elektriciteit*; der *dierlijke Elektriciteit*, en van het *Magnetismus*.

In de tweede afdeeling worden die algemeene kunstbewerkingen voorgedragen, door welke men, behalve den prikkel, nog daarenboven een' kunstmatigen uitvloed wil te weeg brengen; en hiertoe worden in de vijf volgende hoofdſtukken gebragt, het *aanleggen van ſpaanſchevliegpleisters*; het *zetten van etterdragten*; het *zetten van het haarſnoer*, en het *aanwenden der brandmiddelen*.

De derde afdeeling, in welke de algemeene kunstbewerkingen worden afgehandeld, die eene plaatselijke of algemeene bloedsontlasting ten oogmerk hebben, maakt ons, van het elfde tot het zestiende hoofdstuk, bekend met het *zetten van bloedzuigers*; met de *inkerving*; met het *bloedige koppen*; met de *aderlating*, en met de *slagaderopening*.

Tot de vierde afdeeling behooren de algemeene kunstbewerkingen, waardoor men eenigerhande stof in het ligchaam brengt, welke tot vergoeding van het verlorene, tot verhoeding, verhelping, of tot de voortbrenging eener ziekte strekt. De tot dat oogmerk dienende operatiën worden van het zestiende tot het twintigste hoofdstuk voorgedragen, en zijn: de *inspuiting*; de *heelkundige ingieting*; de *heelkundige overgieting*, en de *inenting der kaspokken*.

Van het tweede hoofddeel worden de twee eerste afdeelingen behandeld, en in de eerste derzelve die kunstbewerkingen beschreven, welke de scheiding van de bewerktuigde zamenstelling vorderen, hetzij ter vergrooting van te naauwe, of ter herstelling van geheel gesloten uitwendige natuurlijke, of ter vorming van kunstige openingen. De daartoe noodige operatiën, welke van het twintigste tot het drieëndertigste hoofdstuk voorkomen, zijn: de *scheiding der zamengegroeide oogleden met elkander en met den oogbol*; de *operatie der traanpijpzweer*; de *vorming van den kunstigen oogappel*; de *kunstbewerking ter opening van vernaauwde of gesloten neusgaten*; die voor den *toegesloten' uitwendigen gehoorweg*; die tot de *doorboring van het trommelvlies*; de kunstbewerking van *met elkander vereenigde lippen*; de operatie der *speekselpijpzweer*; die van het *vorschgezwel*; de kunstbewerking ter *verdeeling der ondoorboorde of te naauwe voorhuid*; die ter *verhelping der vernaauwde, der toegesloten*, of wel ter *vorming van eene nieuwe opening des pisweegs*; de kunstbewerking ter *verdeeling der toegesloten vrouwelijke teeldeelen*; die ter *verhelping van den te naauw-*

wen,

wen, van den toegeſloteren, van den van den gewonen weg afwijkenden, of *van den ontbrekenden aars.*

In de tweede afdeeling komen voor, de kunstbewerkingen, door welke tegennatuurlijk beſtaande vasthechtingen, onregelmatig gevormde likteekens, en verkorte ſpieren of pezen verholpen worden. Hiertoe komen, van het drieëndertigſte tot het zesendertigſte hoofdſtuk ingeſloten, in aanmerking, de *verdeeling des tongriems;* van het *toompje der voorhuid;* van de *zamengegroeide vingeren of teenen;* de *vernietiging of verhelping van onregelmatig gevormde likteekens*, en de kunstbewerking ter *verdeeling van verkorte ſpieren of pezen.*

Bij de beſchrijving van elke afzonderlijke operatie treedt de Schrijver aanvankelijk in een beknopt verſlag van de geſchiedenis derzelve, hetwelk wij aangenaam en tevens leerzaam vinden; vervolgens gaat hij over tot de ontvouwing der *bepaling*, van de *aanwijzingen* en *tegenaanwijzingen*, der *voorzegging*, van het *toeſtel* tot eene of meer bijzondere methoden, van de *plaatſing des lijders*, van den *operateur en der helpers*, van de *kunstbewerking zelve*, van de *toevallen, welke gedurende en na de kunstbewerking kunnen voorkomen*, en ſomtijds ook van de *opvolgende behandeling.*

Eindelijk moeten wij betuigen, het boek met veel genoegen gelezen te hebben, en kunnen niet nalaten, den Schrijver den welverdienden lof, waardoor wij hem tevens tot de ijverige en gelukkige volvoering van zijnen arbeid trachten aan te ſporen, toe te zwaaijen. — Behalve op de in het errata-blad aangeteekende fouten, ſtieten wij nog hier en daar op eene kleine zinſtorende drukfeil, welke door elk' aandachtig' lezer nogtans ligtelijk zal verbeterd worden. Ook komt het ons voor, dat het verſchil der vaten enz. in de ontleedkundige afbeeldingen wel door onderſcheidende kleuren behoorde aangewezen te zijn; ten minſte zou zulks de waarde derzelve voor mingeoefenden aanmerkelijk vergrooten. — Voor het overige wenſchen wij het werk veel lezers, en den Uitgever, die voor eene goede uitvoering geene koſten ſpaart, een ruim debiet.

Woordenboek van Kunſten en Wetenſchappen, voor den beſchaafden ſtand, en ten behoeve des gezelligen leevens, onder medewerking van een aantal Vaderlandſche Geleerden bijeenverzameld, door G. NIEUWENHUIS. *IIde Deel. C—E. Te Zutphen, bij* H. C. A. Thieme. *In gr.* 8vo.

Met zeer veel genoegen hebben wij het tweede Deel van dit nuttig werk doorgeloopen. Want, offchoon wij niet ontveinzen willen, dat zulke *Converſatiewoordenboeken, ten behoeve des gezelligen leevens*, ook zeer ligt vatbaar zijn voor misbruik, *ten behoeve der oppervlakkigheid*, welke nu eenige Artikelen uit zulk een Woordenboek (natuurlijk buiten verband met de overige Geſchiedenis of andere Wetenſchappen) opvangt, en daarmede pronkt, ja zelfs wel op hechte Geleerden met verachting, als op ſchoolvoſſen, neêrziet, — zoo beſtaat nu dat kwaad eenmaal en is niet te verhelpen, en hoe volledíger en doelmatiger dan zulk een Woordenboek ingerigt, en hoe minder het met misſlagen omtrent daadzaken bemet is, des te beter zal het aan 't nuttige oogmerk voldoen, om van eenigen perſoon of zaak, die men zich niet terſtond herinnert, de noodige bijzonderheden te kunnen naſlaan. Nu is wel bij dit Woordenboek een *Hoogduitſche* arbeid tot grondſlag gelegd, maar toch overal onze *Nederlandſche* mannen, namen en zaken, de *Nederlanden* betreffende, in 't oog gehouden en vermeld. Dus zal men in de Artikelen CALKOEN (VAN BEECK), CAPELLEN (J. DERK VAN DE), CONRAD, CORNELIS, COSTER, D. en W. CRABETH, CRAS, DALEM, V. D. DAM, DEIMAN, DEKEN, DE DEKKER, *Delft*, V. D. DEURE, *Deventer*, *Dichtkunst*, DODONÆUS, de Schilders DOEDIJNS en VAN DER DOES (GUALTERUS), VAN DOEVEREN, *Dordrecht*, GERARD DOUW, DREBBEL (K. en N.), *Drenkelingen* (*Maatſchappij tot Redding van*), *Drenthe*, DUIF-

HUIS,

HUIS, KAREL DUJARDIN, DULLAERT, DUMBAR, EDELINK, VAN EFFEN, EGMOND (volkomen gekenſchetst), EYK (*Gebroeders* VAN) (waarin echter niet over het beruchte geſchil wordt geſproken, door LESSING ter bane gebragt, alsof het ſchilderen in olieverf nog vóór hen was uitgevonden), ELZEVIER, EMMIUS (UBBO), *Enkhuizen*, EPISCOPIUS, ERASMUS (wat kort), VAN ERP (ERPENIUS), C. en J. EVERTSEN, met genoegen zien, dat de Schrijvers en Verzamelaar van dit Woordenboek ook zoo wel aan minbekende als aan algemeen beroemde *Nederlanders* regt trachten te doen wedervaren, en ook de voornaamſte *Nederlandſche* plaatſen vermelden. Wij hebben in de door ons gelezene Artikelen overal de meestmogelijke onzijdigheid, afkeer van partij- of ſektengeest, en onbekrompene, *liberale* grondbeginſelen gevonden. Zelfs dáár, waar de Schrijver zijn gevoelen over een of ander betwist punt niet wel *kon* achterhouden, gelijk b. v. in het Artikel *Duivel*, ziet men wel, naar welke zijde hij het meest overhelt (gelijk, hier naar de ontkenning, althans van de werkingen des Duivels), maar ook het andere gevoelen ſtelt hij eerlijk en onbewimpeld voor. Het was echter, dit erkennen wij, bij deze zoo ſchromelijk misbruikte leer, moeijelijk, geheelenal buiten het boertige te blijven; en wij zouden het hem zelfs niet kwalijk genomen hebben, zoo de herinnering aan de vele vrouwen, als tooverhekſen aan dit gevoelen opgeofferd, hem tot verontwaardiging had aangedreven. De beknoptheid is ook zoo veel mogelijk in acht genomen, en daardoor voor eene zeer groote menigte van Artikelen ruimte gewonnen. Zoo is het Artikel CYRUS, (bl. 256) hoe kort ook, uitmuntend omtrent de kritiek der bronnen; (men ſpreekt echter geheel niet van KTESIAS.)

Doch, gelijk ieder menſchelijk werk zijne feilen heeft, is er natuurlijk ook dit niet vrij van. Er is geene genoegzame evenredigheid tusſchen de Artikelen. Dus is b. v. aan COLUMBUS en CORTEZ, den ontdekker van *Amerika*, en den grondvester der *Europeſche* magt op

deszelfs vasteland, nog geene halve (aan CURTEZ geen vierde), en aan den armzaligen Keizer en schermmeester COMMODUS ruim eene geheele bladzijde toegewijd. Wij willen aan EPISCOPIUS zijne verdiensten volstrekt niet betwisten; maar, zoo hij bijna vier bladzijden hebben moest, kwamen er ERASMUS toch meer toe, dan eene enkele. Daarenboven hebben wij hier en daar nog al een misslag gevonden, waarvan wij sommige echter liefst op rekening van drukfouten willen zetten. Wij zouden anders wel eens aan slordigheid in de vertaling moeten denken. B. V. bl. 25. *Nemesian*, voor NEMESIANUS of NEMESIAAN. — De goede smaak van CALVINUS, *door het lezen van schoolsche Schrijvers gevormd.* Zou dit *schoone* moeten zijn? althans de *Scholastici* hadden zoo veel smaaks niet. — Op bl. 51 (van *Don* CARLOS sprekende): *Of de beschuldigingen, dat hij met den oproerigen* MORISKOS *verstandhouding gehad, en zijnen vader naar het leven gestaan hebbe, gegrond zijn, is niet volkomen bewezen.* Hieruit zou men natuurlijk opmaken, dat MORISKOS een oproerig persoon geweest was. Ondertusschen zijn het de afstammelingen der *Mooren* of *Arabieren*, die 780 jaren in *Spanje* geheerscht hadden, en welke FILIPS, niettegenstaande hunnen overgang tot het Christendom, blijkans dwong om tegen hem op te staan, daar hij hen op de onverantwoordelijkste wijze kwelde. Ook hebben wij nergens gelezen, dat *Don* CARLOS met *deze* opstandelingen, maar wel met de *Nederlandsche*, eenige verstandhouding zou hebben gehad. — Wat beteekent het op bl. 107: *China is nog voor het grootste gedeelte in wezen?* Wij hebben nooit van overstroomingen gehoord, die een gedeelte daarvan weggenomen hebben. — Bl. 109. *De leer van* DALAI LAMA, *die door* MANDSCHU *derwaarts is overgebragt.* Lees: De leer van *den Dalai-Lama*, die door de *Mandschu's* (of zoogenaamde *Mandschu-Tartaren*) derwaarts is overgebragt. — In 1821 had men niet moeten zeggen: „De nieuwste „ophelderingen omtrent *China* kan men bij MACARTNEY vinden:" want de reis van Lord AMHORST

was

was toen reeds in ieders handen, om nu niet van het *klasſieke* werk van den jongen DE GUIGNES, *Voyage à Peking*, *etc.* en de Reis van VAN BRAAM te ſpreken. — Waarom wordt, op bl. 114, de Hertog van CHOISEUL-AMBOISE FRANZ STEPHAN genoemd? Dit verraadt al te zeer een' *Hoogduitſchen* oorſprong. — Van CHRISTINA van *Zweden* wordt gezegd, bl. 119, *dat zij een beminnelijk karakter bezat.* Geleerd was zij, ſchrikkelijk geleerd, en daarbij bedreven in de fraaije kunſten; doch wij zouden den ſteller van dit Artikel, al ware hij onze ergſte vijand, niet toewenſchen, dat hij met eene *beminnelijke* vrouw, als CHRISTINA, zijn leven moest doorbrengen, die uit minnenijd (zoo men wil, althans om geene doodſchuldige misdaad) haren Stalmeester MONALDESCHI om hals bragt. — Op bl. 128 wordt nog van den *ruſteloozen en gevaarlijken* SP. MÆLIUS geſproken. NIEBUHR heeft, zoo klaar als de dag, bewezen, dat SP. MÆLIUS, die niet meer beoogde dan het *Conſulſchap*, door SERV. AHALA, op last van CINCINNATUS, *onwettig ter dood gebragt*, en dus *vermoord is.* — Wij hebben nooit gehoord, dat de *Spartaanſche* Koning CLEOMBROTUS met EPAMINONDAS te *Leuktra* een *tweegevecht* heeft gehad. — Op bl. 154 ſtaat *Gallicië*; in plaats van *Wallachije*. — De hoofdkerk van *Cordova* (zie bl. 212) kan onmogelijk als *Moskee* op het einde der zevende Eeuwe geſticht zijn, daar er toen nog geene *Mohammedanen* in *Spanje* waren; de verovering had eerst in het begin der achtſte, en de Regering van ABDERAMEN (niet ADDERRAHMAN) omſtreeks het midden dier Eeuwe plaats. — Bij P. CORNEILLE (bl. 216) wordt gezegd, dat ſlechts twee zijner landgenooten met hem verdienen gelijk geſteld te worden; RACINE en CRÉBILLON. Stelt de Schrijver dan CRÉBILLON boven VOLTAIRE? „CORNEILLE was inzonderheid ſterk in het ſchetſen der „hartstogten." Dit is juist niet de kenſchetſende verdienſte van CORNEILLE, maar van RACINE: dezen onderſcheiden meer verhevenheid en majeſteit. Dat

THOMAS CORNEILLE, zijn broeder, een *uitmuntend* Schrijver zou geweest zijn, blijkens onder anderen zijne treurſpelen, zouden wij niet durven beweren: zijne *Ariane* en *Comte d'Eſſex*, twee middelmatige ſtukken, zijn een tijdlang op het tooneel gebleven; al de andere zijn lang vergeten. — Bij COSMUS I (*Medicis*, bl. 223) wordt geen woord gezegd van deszelfs voorbeeldelooze huisſelijke rampen; van den dood des zoons, als broedermoordenaar, door de handen des vaders: zoo iets mag, ook in een kort beſtek, niet onvermeld blijven. — De *Dominicanen* werden in *Frankrijk* (bl. 376) niet *Jacquelins*, maar *Jacobins* genaamd. Hoe zouden ook anders de beruchte *Jakobijnen* den naam van *Jacobins* hebben kunnen voeren? Hun naam is toch, volgens dit zelfde Artikel, van het klooſter der oude *Jakobijner*-monniken ontleend. — Bij EBERHARD (bl. 462) wordt zijn zoo veel geruchts makend werk, *Geist des Urchriſtenthums*, tegen 't welk de groote BORGER de pen voerde, niet eens gemeld. — *Ecliptica* (bl. 467) wordt die *groote kring op den aardbol* genoemd, welken de zon doorloopt. Toch ook (en wel voornamelijk) aan het uitſpanſel! — De bekende Ridder D'EON DE BEAUMONT wordt, door het geheele Artikel heen, ſtellig als eene *Vrouw* vermeld, en ook *zij* genoemd; aan het ſlot zegt men nogtans, dat D'EON, volgens geloofwaardige berigten en getuigenisſen, *buiten allen twijfel geheel en alleen tot het mannelijk geſlacht behoorde*. Alsdan vervalt immers geheel het in den beginne gezegde: „ dat hare ouders het „ geſlacht van dit hun kind verborgen, en het kleedden „ en opvoedden als een jongen"? Wat moet men nu gelooven?

Zoo hebben wij dan, ook door deze aanmerkingen, waarvan de meeste over onderwerpen van minder belang loopen, getoond, dat wij ook het tweede Deel van dit belangrijk *Repertorium* met opmerkzaamheid hebben ingezien, en, over 't algemeen, aan de kunde der Schrijvers en het oordeel des Verzamelaars geen lof kunnen weigeren. Wij hopen ſlechts, dat men in de volgende

Dee-

Deelen de ſtukken, uit het *Hoogduitsch* overgenomen, aan geene Vertalers zal toevertrouwen, die der zake, waarover zij ſchrijven, onkundig zijn.

Bijdragen tot de oude Nederlandſche Letterkunde, door Mr. J. A. CLIGNETT, *Lid van het Koninklijk-Nederlandsch Inſtituut van Wetenſchappen, Letterkunde en ſchoone Kunſten. In 's Gravenhage, bij* de Erven J. Thierry en C. Menſing en Zoon. *In gr.* 8*vo. XLVIII en* 423 *Bl.*

De oude *Nederlandſche* Letterkunde is een ruim veld, maar nog op verre na niet genoeg bebouwd. Slechts enkele liefhebbers hebben zich door de doornen, welke deszelfs ingang belemmeren, niet laten affchrikken, om dien zeker met onkruid ſterk bewaſſenen grond te ontginnen. Tot deze enkelen behooren, in de eerſte plaats, de *Nestor* onzer Letterkunde, VAN WIJN, BILDERDIJK, en de Uitgever van het voor ons liggende werk. Het is eene loffelijke proeve, om de ſchatten onzer oude tale door den druk meer algemeen bekend te maken; en wij hopen, dat dezelve genoeg aanmoediging zal vinden, om den Schrijver tot voortzetting dier nuttige taak te bewegen, waarin de *Duitſchers* ons, wat hunne oude Taal en Letterkunde betreft, zoo loffelijk voorgaan, en reeds wezenlijke ſchatten van zeer groote waarde hebben ontdekt. Wij zeggen dit echter niet, alsof wij hoopten, dat, onder de nog onuitgegevene ſchatten *onzer* oude Letterkunde, zich een *Nibelungen-lied*, of een *Heldenboek*, zoude bevinden. De omvang dier ſchatten is, door den arbeid eens verdienſtelijken jongen *Duitſchers*, HOFFMANN, onlangs in den *Letterbode* vrij volledig opgegeven: de meeste dier geſchriften doen meer voor de Taal, dan voor de Poëzij of Geſchiedenis, verwachten; echter moet onder anderen de *Leekenſpiegel* voortreffelijke plaatſen bevatten. Over 't algemeen is trouwhartige naïveteit, onopgeſmukte uitdrukking van het gevoel, nu en dan, waar de ſtof zulks vergunt, vooral in de ſchildering der liefde, aan deze Dichters eigen; hoewel zij van de eigenlijke dichterlijke uitdrukking (*dictio poëtica*) zelfs van verre geen denkbeeld ſchijnen gehad te hebben. Hunne kennis aan Geſchiedenis en Letterkunde was hoogst gebrekkig en verward. Enkelen, zoo als MAERLANT, uitgezon-

zonderd, vermengen zij de meest verſchillende tijden en zeden met elkander, of liever plooijen alles naar de zeden hunner Eeuw. Zeer velen waren bloote Vertalers, hetzij uit het *Latijn*, hetzij uit het, toen reeds vrij beſchaafde, *Fransch*, hetwelk in de Middeleeuwen eene rijke Litteratuur van *Romans* bezat. De *Bijdragen*, door den Heer CLIGNETT in dit ſtuk gegeven, behooren deels tot de vertalingen, namelijk der fabelen van ESOPUS, deels tot eene verzameling van niet minder dan honderd-zeventien, zoo 't ſchijnt, oorſpronkelijke gedichten des *Spreekers* WILLEM VAN HILLEGAERSBERG uit het einde der veertiende Eeuw. Het eerſte houdt de Heer CLIGNETT, uit *kritiſche* gronden, niet, zoo als de Heer VAN WIJN vermoed had, voor eene overzetting uit het *Fransch*, maar uit het *Latijn* van PHÆDRUS en andere Fabeldichters, en voor een werk der dertiende Eeuw; dus voor een der oudſte, misſchien voor het oudſte gedenkſtuk onzer Letterkunde. Dit laatſte zou het zekerlijk zijn, indien men bewijzen kon, dat het van dien CALFSTAFF of HUYDEKYN was, waarvan reeds MAERLANT, als vernuftige overbrengers van *Eſopiſche* fabelen, gewaagt; doch hiervoor, zegt de Heer CLIGNETT, zijn geene gronden. Maar een ander bewijs van den hoogen ouderdom des ſtuks vindt hij daarin, dat men in het H. S. geene geſchilderde voorletters of andere bijſieraden, maar alleen de eerſte of hoofdletter met rooden inkt geſchreven ziet, daar toch de oudſte handſchriften minst opgeſierd zijn. (Voorr. bl. XXI.) Dit gaat echter zekerlijk niet algemeen door; alzhans het H. S. van W. VAN HILLEGAERSBERG, volgens CLIGNETT zelv' *uit het begin der XVde Eeuw*, heeft *geene geſchilderde letters of andere bijſieraden*, (bl. XXXIII.) Nogtans willen wij geenszins den ouderdom dezer overzetting van ESOPUS betwisten, daar mannen als VAN WIJN en CLIGNETT, volgens de taal en ſchrijfwijze zelve, het daaromtrent eens zijn. Des te belangrijker zijn de taalkundige aanmerkingen van den geleerden Uitgever, die HUYDECOPER ſomtijds bevestigen, maar ook ſomtijds van hem verſchillen, en ook verſcheidene nieuwe opmerkingen bij de zijne voegen. Het is ons echter, onder verbetering, voorgekomen, dat de geleerde Schrijver, bij eene groote mate van belezenheid en veelvuldige aanteekeningen uit *onze* oude Schrijvers, zich wat te weinig laat gelegen liggen aan de overeenkomst onzer oude woorden met nog beſtaande in de ver-

verwante talen, b. v. het *Hoogduitsch* en *Engelsch*, (om nu niet eens van de *Noordsche* talen te spreken.) Dit toch moet, naar ons begrip, eene der hoofdbedoelingen van het beoefenen onzer aloude Schrijvers zijn, ten einde den schoonen *Duitschen* boom van de takken tot den stam, en zoo mogelijk tot in de wortels, te vervolgen; opdat het hoe langs zoo meer blijke, dat alle Volken van *Germaanschen* oorsprong eenmaal slechts één Volk zijn geweest, hetwelk dezelfde taal, slechts in verscheidene tongvallen, sprak. Het zij ons vergund, dit met eenige voorbeelden nader aan te toonen." *Inleiding*, bl. 1.

> Ic wille u, in die ere ons Heren,
> *Bi* beesten en *bi* vogelen leren.

De Uitgever toont aan, dat dit *bi* (bij) hier *door* beteekent. In het *Engelsch* heeft dit woord nog algemeen, en bijkans uitsluitend, die zelfde beteekenis. *Dus syn die man*, reg. 7, d. i. *de mannen*. Het gebruik van het enkelvoudig, in de plaats van het meervoudig geslacht, komt in het *Nibelungen-lied* op ontelbare plaatsen voor. *Man* voor *mensch* (aant. bl. 9) nog in het *Engelsch*. *Dat is soade*, voor *dat is ongelukkig*; *dat is jammer*, nog in het *Hoogduitsch*. *Te scherne driven*, (reg. 10) *bespotten*, *Eng. to scorn*, *verachten*; blijkbaar oorspronkelijk hetzelfde denkbeeld, zoo als ook *in scherne nemen* zekerlijk *verachten* beteekent. *Die dullen*, (reg. 28) niet *de dollen*, maar *de dommen*, *the dull*. Fabel II. *toren*, voor *verdriet*. Dat oudtijds deze twee denkbeelden meer door hetzelfde woord werden uitgedrukt, blijkt aan het grondwoord *gram*, thans nog in het *Hoogduitsch verdriet* of *leed*, in het *Nederduitsch toorn* of *verstoordheid* te kennen gevende. Bl. 38 aanteek. *moude*, *mul*, voor *aarde*; *Eng. mould*, *aarden grond*, *waarin iets groeit*, (JOHNSON.) Zou ook niet ons *turfmolm* daarvan afkomen? Onmiddelijk daarop lezen wij eene breedvoerige verklaring van het woord *urselen*, voor eene soort van *wespen*; het verwondert ons, dat de Uitgever hier niet ter bevestiging heeft aangehaald onze gewone Bijbelvertaling op *Exod.* XXIII: 28. *Deut.* VII: 20. *Jos.* XXIV: 12, waar *horselen* blijkbaar voor *stekende insekten* voorkomt. Bl. 41. *snauwen*, *ore aut rostro invadere aliquem*; zekerlijk van *snavel*, *schnabel*, vogelbek. Bl. 52. *miede*. In eene breedvoerige aanteekening toont de Heer

CLIG-

CLIGNETT, dat dit woord, voor *belooning*, *loon* gebezigd, reeds in het *Mæso-Gothisch* in den vorm van *mizdo* voorkomt. Allerblijkbaarst komt dit van het *Griekſche* μισθὸς, 't welk ook op de daarmede overeenkomende plaats van *Lucas* (VI: 23) gevonden wordt. Te regt merkt de Uitgever, volgens WACHTER, op, dat het *Hoogduitſche miethe*, huis, huishuur, ook van dat oude *miede*, *loon*, afkomt. Bl. 46. *onhoude*, ongemade, van *houde*, *gunst*, *vriendſchap*, *beſcherming*, *Hoogd.* nog *huld*. Bl. 59. *boude*, ſpoedig, *Hoogd. bald*; (men weet, dat de *Hoogd.* vorm *ald* met den *Ned. oud* overeenkomt. Bl. 118. *blouwen*, ſlaan, is nog *Eng. a blow*, een ſlag, maar wordt niet meer als werkwoord gebruikt. Bl. 140. *achter*, of *after*, voor *na*, nog in het *Eng. after*. Bl. 159. *bellen* beteekent niet alleen in het oud-*Alemannisch*, maar ook in het hedendaagsch *Hoogduitsch*, *blaffen*. Van *bake*, of *baken*, voor *varken*, vindt men nog een overblijffel in het *Engelſche bacon* voor *ſpek*. Bl. 332. *bederven*, *behoeven*, *Hoogd. bedürfen*. (Wij kunnen onmogelijk met den Heer CLIGNETT inſtemmen, dat *behoeven* en *behouden* hetzelfde denkbeeld zou aanduiden; men zou even goed kunnen zeggen, dat *bidden* en *helpen* hetzelfde beteekende.) Bl. 365. *vernoy*, *verdriet*, *Eng. annoy*, *beleediging*, *ongemak*, *laſt*, (ook als werkwoord, *to annoy*, *kwellen*.) Men ziet, dat *an* en *ver* ſlechts voorzetſels zijn; het grondwoord *noy* is hetzelfde. Bl. 367. *anden*, *zich eene zaak aantrekken*; het *Hoogd. ahnden* „ toont tevens een diep gevoel van het aangedane onge„ lijk, en eene diepe verontwaardiging tegen den beleediger „ aan, naar welke de grootheid der ſtraf berekend is, en „ onderſcheidt zich daardoor van *ſtraffen*." (EBERHARD, *Synonomiſchen Handwörterbuch*.) Nog andere meer bekende voorbeelden, zoo als *biſpel*, *voorbeeld*, *Hoogd. beiſpiel*, zouden wij kunnen aanvoeren; doch deze zullen ten bewijze der boven aangevoerde ſtelling genoeg zijn.

Hierop volgt het reeds gemelde ſtuk uit WILLEM VAN HILLEGAERSBERG: *de oude Hollandſche dronk: Sinte Geertruides minne*. Natuurlijk levert deze *legende*, als misſchien anderhalve Eeuw nieuwer, minder belangrijks voor de taal op. Het verhaal is het volgende: Een Ridder bemint ST. GEERTRUID, die echter, daar zij den geeſtelijken ſtand heeft verkozen, en in een klooſter de toevlugt neemt, zijne liefde niet kan beantwoorden. Nogtans laat de Ridder niet af: hij doet aan het klooſter, waarin zich zijne beminde be-

bevindt, groote geſchenken. Maar, had zij misſchien de gelofte nog niet gedaan? hoe kon hij anders hoop voeden? Hoe het zij, door geſchenken van ſchilderijen als anderzins, aan het klooſter vereerd, raakte zijn vermogen uitgeput; hij was in de grootſte verlegenheid: de Duivel kwam nu tot hem, en beloofde hem te helpen, mits hij zich met zijn bloed ſchriftelijk verbond, over zeven jaren met lijf en ziel hem toe te behooren. Het contract werd geteekend; de Ridder was voorſpoedig in alles, behalve in zijne liefde tot ST. GEERTRUID. Toen nu, op twee maanden na, de tijd daar was, gaf de veege Ridder een *foy*, d. i. een afſcheidmaal, aan de nonnen. ST. GEERTRUID ſpoorde hem aan, eens ter liefde, of ter minne, van haar en den Apostel ST. JAN, haren Beſchermheilig, te drinken. Dit deed hij; en deze dronk was (door de voorbidding der begijn en des Apostels) van zulk eene kracht, dat de Duivel hem niet halen kon, maar deerlijk bedrogen uitkwam, en al dat geld of goed, aan hem te koste gelegd, als *don gratuit* moest rekenen. De verblijde Ridder ging nu in een klooſter, waar hij zijne dagen godzalig eindigde. Vandaar, dat de dronk: *Sint Geerten minne, op die ſtraten of in taveen* (in herbergen) zoo algemeen en welkom was. — Dit is het einde van het lied.

Wij eindigen dit verſlag met den wensch des boven genoemden *Duitſchers*, dat de Heer CLIGNETT uit de gemelde verzameling van 117 gedichten (en wij voegen er bij, uit zijnen overigen rijken voorraad) ons nog een aantal *Bijdragen tot de oude Nederlandſche Letterkunde* moge leveren.

Reis door Rusland en Tartarije, gedaan in de Jaren 1800 *en* 1801. *Naar het Engelsch van* E. D. CLARKE, *Hoogleeraar aan de Univerſiteit te Cambridge. II Deelen. Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. *In gr.* 8*vo.*

Deze belangrijke reis is lang, al te lang onaangemeld bij ons blijven liggen. Ten blijke, echter, dat dit niet aan het boek zelve te wijten is, dat, hoezeer dan ook belangrijk, echter onuitlokkend, onaangenaam om te lezen zou kunnen zijn, betuigt Recenſent, hetzelve, tot het tegenwoordige oogmerk, gaarne met eene tweede lectuur verwaardigd te hebben, nadat hem beide de deelen, afzonderlijk, terſtond

na de uitgave al in handen gekomen en met uitſtekend genoegen gebruikt waren. De kundige vertaler zegt niets te veel van de grondigheid van het werk, de oplettendheid, door noodige voorbereidende kundigheden geſterkt, met welke de heer CLARKE gereisd en zijne reis te boek geſteld heeft. Maar, hoe veel eerstgenoemde ook mag hebben gedaan, om het werk des laatſten van de grove ſmetten der partijdigheid en ingenomenheid tegen de eigenlijke Ruſſen, en alwat Ruſſisch is, te zuiveren (en wij danken hem hartelijk voor dit onbekende) hij heeft hem, naar ons oordeel, op verre na niet ſchoon gewasſchen. Doch dit zij zoo; het zal thans der waarheid minder, dan welligt het boek nadeel doen; men heeft ſedert het groote werk der bevrijding van Europa, bij de ſchitterende hoedanigheden van keizer Alexander, over het geheel te gunſtig over de bedoelde natie begonnen te oordeelen, dan dat een nijdige Brit dit lofgebouw zoo ligt weêr zal omverhalen: de man van verſtand weet bovendien, hoe hij over deze verguizingen zoo wel als lofſpraken van geheele volken moet oordeelen; hij raadpleegt, in het bijzonder, de geſchiedenis van Rusland, en weet, waaraan zich ook hieromtrent te houden.

Doch eene reis dwars door dit onmetelijk rijk, van het noorden naar het zuiden, van de Newa naar de *Zwarte-zee*; eenig verblijf vooral in de laatſte, min bekende deelen; omgang met de zeer verſchillende volksſtammen, zich daar ophoudende, inzonderheid Kozakken van onderſcheiden naam en ſoort, Tartaren, Heidenen, Grieken enz., moet iedereen reeds terſtond belangrijk voorkomen. De minkundige echter zal zijne belangſtelling met zijne verwondering zien toenemen, wanneer hij van de vruchtbare velden, de bloeijende landſtreken, den milden, ſomtijds brandenden hemel, en de heerlijke natuurtafereelen leest, welke hier menigvuldig voorkomen. Terwijl de geleerde, daarentegen, den heer CLARKE gaarne zal verzellen bij zijne naſporingen der oudheid, welke de oorden aan den *Pontus Euxinus* enz. natuurlijkerwijze aan de hand geven.

De weg ligt vooreerst van Petersburg naar *Moscau* (geen gemakkelijk togtje, wanneer het, inzonderheid, aan de noodige ſneeuw ontbreekt); hier houdt de reiziger zich eene poos op, en verhaalt zeer veel merkwaardigs van zeden, menſchen en gebouwen, welke laatſte echter ſedert meest vernield of wel herſchapen zijn. Dan gaat de eigenlijke bedoelde reis-

eerst

eerst aan; en het ontbreekt niet aan afwisseling — van koude en warmte, van goed en kwaad, van ruwheid en beschaving, boven hetgeen de schrijver meende te moeten verwachten: terwijl, tot meerdere aanprijzing van het werk bij allerlei lezers, kan gezegd worden, dat alles 's manns gading is; planten, dieren, menschen, oud en nieuw. Ook de liefhebbers van het avontuurlijke zullen, in zekeren zin, hunne rekening bij de lectuur vinden: want het is, voorwaar, geen dagelijksch werk, zoo maar mijlen en mijlen af te leggen, nu door eenzame vlakten, hier en daar slechts door een zwervend geslacht, als beweegbaar dorp, van aartsvaderlijke Tartaren bewoond, dan onder partiën, waar zij zonder eene bedekking van twintig en meer Kozakken geene schrede durven verzetten, menigmaal etende, slapende en alles verrigtende in hun rijtuig, en zich in alle opzigten op het bekrompenste moetende behelpen, en dan ook weêr in paradijzen en onder vrolijke, gastvrije menschen.

Onder het lezen sloegen wij hier en daar een vouwtje in het boek, om stalen van den rijken inhoud mede te deelen; maar dezelve zijn, vooral in het laatste deel, zoo menigvuldig geworden, dat wij schromen er aan te beginnen. Een en ander voorbeeld slechts, zoo als ze in het oog vallen.

„ Er zijn dertien monden van de Don: ook heb ik hierboven reeds aangetoond, hoe vele overeenkomst deze rivier nog in een ander opzigt met den Nijl heeft. De bewoners van deze ganssche Azoffche kust beweren, dat het water hier jaarlijks afneemt. In sommige jaargetijden heeft hier zelfs een zeer zonderling, een merkwaardig bewijs van de waarheid der H. Schrift opleverend verschijnsel plaats. Wanneer er, namelijk, een sterke oostewind waait, treedt de zee tot zulk eenen aanmerkelijken afstand terug, dat de inwoners van Taganrock, even als op het vaste land, door dezelve tot aan de overzijdsche kust kunnen gaan. Doch wanneer de wind verandert, wat somwijlen plotseling geschiedt, dan keert het water weder met zulk eene snelheid in zijn gewoon bed terug, dat daardoor reeds zeer dikwijls menschen om het leven zijn gekomen."

„ Wanneer ik naar de in dit gedeelte der Krim gedane waarnemingen over het ganssche vrouwelijk geslacht van Griekenland mag oordeelen, dan munt hetzelve allezins in zindelijkheid, bescheidenheid en zucht tot orde uit. Misschien zijn de Griekinnen de allernijverste vrouwen van de wereld, en

in

in zekere opzigten de ſlavinnen van haar huisgezin. Hare kookkunst is eenvoudig, maar gezond en ſmakelijk. Nooit heb ik eene van haar ledig gezien, en het valt haar ook bijna nooit in, om haar huis te verlaten. Wanneer hare huiselijke bezigheden het haar vergunnen, voor eene korte poos te gaan zitten, dan beginnen zij dadelijk te ſpinnen of katoen te haspelen. — Yenikale wordt genoegzaam geheel door Grieken bewoond: de mannen zijn bijna altijd met koopmansſpeculatiën bezig; doch (doch?) de vrouwen zijn zachtaardig, minzaam, welleevend, en verdienen, in elk opzigt, de hoogſte achting."

„ De *ſteppen* waren geheelenal met dezelve (ſprinkhanen) overdekt; beſtendig vielen zij, als eene dikke ſneeuw, in eene ſchuinſche rigting uit de lucht, en verduisterden wezenlijk, door hunne ſchier ongeloofelijke talrijkheid, het licht der zon. Millioenen van dezelve vielen op ons rijtuig, op de paarden en op ons geleide neder. De Tartaren verhaalden ons menige wonderbare anecdote van deze inſekten; bij voorbeeld, dat er onder zulk eenen ſprinkhanenregen menſchen in de *ſteppen* verſtikt waren. In dit jaargetijde, verzekerden zij ons, begon de menigte derzelve weder te verminderen; doch bij hunne eerſte verſchijning geleken zij naar eene dikke, zwarte wolk, die hoog in de lucht zich zamenpakt en de zon verduistert."

„ — de, op een' berg liggende, Joodſche kolonie *Dſchufut-kale.* De aldaar wonende Joden behooren alle tot de ſekte der Karaïten, en zijn de eenigſte bewoners van deze oude vesting. — Al hunne geſchrevene kopijen van het oude Testament beginnen eerst met het boek Jozua, en zelfs in de alleroudſte hunner handſchriften bevindt de *Pentateuchus* (de vijf boeken van Mozes) zich niet. — Het eigenlijk en wezenlijk verſchil tusſchen hun geloof en dat van de gewone Joden beſtaat daarin, dat zij den *Talmud*, alle ſoorten van overleveringen, alle Rabbijnſche ſchriften en verklaringen, en al de kantteekeningen (*gloſſen*) tot den tekst der H. Schrift geheelenal verwerpen, en ſlechts de zuivere letter der wet, als het éénige rigtſnoer van hun geloof, aannemen. Zij beweren, dat zij den tekst van het O. T. in deszelfs echten en volkomen onvervalschten ſtaat bezitten. Zij leiden allen een onberispelijk leven. Hunne eerlijkheid is in de Krim zelfs een ſpreekwoord geworden." (Dit ganſche verſlag is, in vele bijzonderheden, merkwaardig en ſchoon.)

„ Zoo

„Zoo er ergens op de wereld eene plaats is, welke verdient een *aardsch paradijs* genoemd te worden, dan is het, buiten kijf, het oord tusschen Kutschukkoi en Sudagh, op de zuidkust der Krim. Aan de landzijde is hetzelve overal door hemelhooge rotsen ingesloten, welke het tegen alle koude en nadeelige winden beveiligen, zoodat het slechts voor zachte koeltjes, die over de Zwarte-zee uit het zuiden aanwaaijen, openstaat. Van het gebergte stroomen bestendig kristalheldere waterbeken in de tuinen der inwoners neder, in welke alle soorten van vruchten, die slechts ergens in het overige Europa bekend, of zelfs in het geheel niet bekend zijn, den hoogsten graad van volkomenheid erlangen. Noch ongezonde dampen, noch verderfelijke winden, noch giftige insekten, noch vijandige naburen strekken dezer gelukkige landstreek tot kwelling. Derzelver bewoners leiden een leven, hetwelk met dat der gouden eeuw kan vergeleken worden. De aarde brengt, als in een stookhuis, met eene ongeloofelijke snelheid, eene tallooze menigte der kostelijkste produkten voort, en de arbeid is voor de inwoners meer eene aangename beweging en uitspanning, dan een moeijelijke last. Vrede en overvloed wonen op deze kust, en de zoete rust der inwoners, die zoo veel tot hun geluk bijdraagt, wordt alleen door de donderslagen, die wel op eene vreesselijke, doch voor hen geheel onschadelijke wijs, tusschen de rotsen over hunne hoofden weêrgalmen, of door het gedruisch der onder hen tegen de rotskust aanklotsende golven, afgebroken."

„ —— trouwplegtigheid, volgens de gebruiken der Griekse kerk. Een stuk scharlakenrood atlas werd op den grond uitgespreid, en eene tafel, met de tot het H. Avondmaal behoorende zaken, op hetzelve geplaatst. Nu bond de geestelijke hunne handen met linten van dezelfde stof en kleur zamen, zettede beiden eenen bloemkrans op het hoofd, en reikte hun, in dien staat, het avondmaal toe. Zoodra dit geschied was, leidde hij hen, op dezelfde wijze zaamgebonden, driemaal rondom de avondmaalstafel, waarbij de bruidsvader en de zoogenaamde bruidszuster hen vergezelden. Gedurende deze ceremonie werd er door het koor zangers een lofzang gezongen. Zoodra deze geëindigd was, had er onder de aanwezigen een algemeen kussen plaats."

Ziedaar — niet het belangrijkste, maar slechts iets ten bewijze van den afwisselenden, aangenamen en teffens leerzamen

inhoud van dit boek. Wij kennen geene beteré aanprijzing van hetzelve. En wat onze aanmerkingen betreft, die komen meest alle op de bovengenoemde hoofdzaak der partijdigheid neêr, bij welke het *Russische* te zwart, en vele andere volken welligt te gunstig geschilderd worden. Het hier voorkomende omtrent den dood van HOWARD zal wel reeds bekend zijn; misschien dat van POTEMKIN ook.

Brieven over Palestina, Syrië en Egypte, of Reis in Galilea en Judea. Door T. R. J. *Naar de Fransche Vertaling uit den tweeden Engelschen Druk van* AUBERT DE VITRY. *Met eene Kaart en Platen. Te Dordrecht, bij* Blussé en van Braam. 1822. *In gr.* 8vo. *VIII en* 338 *Bl.*

Reis in Palestina, Syrië en Egypte, gedaan in het jaar 1817, *door* T. R. JOLIFFE. *Met vele Bijvoegsels en Opheldering uit de nieuwste uitlandsche Reisbeschrijvingen verrijkt, en ingerigt tot een nuttig gebruik voor Bijbellezers. Met eene Voorrede van* E. F. K. ROSENMULLER. *Uit het Hoogduitsch vertaald. Ite Deel. Met eene Plaat. Te Amsterdam, bij* G. Portielje. 1822. *In gr.* 8vo. *XXIV en* 248 *Bl.*

Het is nog al opmerkelijk, dat twee verschillende Nederduitsche vertalingen van een en hetzelfde werk gelijktijdig uitkomen. Dit is in de vorige eeuw gebeurd met de Oosterlingsche reisbeschrijving van SHAW, waarvan eene vertaling in het Nederduitsch uit het Engelsch te Amsterdam, en eene andere te Utrecht werd uitgegeven; beide zeer goed; doch de Utrechtsche is in dit opzigt te verkiezen, dat zij de aanteekeningen heeft van drie Utrechtsche Professoren, CHR. SAXE, S. RAU, en M. TYDEMAN. Met de onderhavige Oosterlingsche reisbeschrijving heeft genoegzaam hetzelfde plaats. Uit de enkele opgaaf van den titel kan reeds dit gemakkelijk opmaken. Intusschen is er nog al eenig verschil in de beide uitgaven. De Dordrechtsche is in één deel en uit de Fransche vertaling vervaardigd, en de Vertaler heeft er eenige weinige aanmerkingen, bijzonder uit de reis van CHATEAUBRIAND, bijgevoegd. Zij heeft ook eene kaart van de oostelijke kust der Middellandsche Zee, en vijf platen; na-

me-

melijk van de Kapel van het H. Graf, van den Olijfberg, een plan van Jeruzalem, het gezigt der Piramiden, en eene afbeelding van de Sphinx. — De Amsterdamsche uitgaaf bestaat uit twee deelen, waarvan wij het eerste voor ons hebben liggen, het tweede op de pers is en spoedig volgen zal. Het eerste deel heeft maar één plaat, van den berg Thabor. Bij deze uit het Hoogduitsche gemaakte vertaling zijn niet alleen aanmerkingen, maar ook bijvoegsels van den Heer ROSENMULLER, en deze laatste bestaan uit berigten van eenige reizigers, die kort vóór of na den Schrijver Palestina bezocht hebben; waardoor die vertaling een' niet onbeduidenden voorrang bekomen heeft. Ook heeft dezelve eene uitvoerige en lezenswaardige voorrede van den Hoogduitschen Vertaler, en bij iederen brief wordt deszelfs inhoud kortelijk opgegeven. Daarentegen zijn op sommige plaatsen door denzelven eenige uitlatingen en verkortingen geschied, welke echter, zoo verre wij uit de vergelijking van beide vertalingen hebben kunnen nagaan, niet hinderlijk noch van groot belang zijn. Voorts moeten wij bekennen, dat de Dordrechtsche niet alleen fraaijer van druk, maar ook vloeijender van stijl is; zoodat zij zich ruim zoo aangenaam laat lezen. Beide de uitgaven van eene reis, zeer belangrijk op zichzelve en allernuttigst voor de Schriftverklaarders, hebben dus veel, waardoor zij zich afzonderlijk aanbevelen; zoodat wij hopen, dat de drukkers van beide er hunne rekening bij zullen vinden. Maar waarom, vragen wij, dit werk niet onmiddellijk uit het oorspronkelijke (het *Engelsch*), in stede van uit het *Fransch* en *Hoogduitsch*, (en dus beide vertalingen van vertalingen) overgebragt?

De Oosterlingen van vroegen en lateren tijd, enz. Door E. F. K. ROSENMULLER. *IIIde Deel, Te Groningen, bij* W. van Boekeren. 1822. *In gr.* 8*vo.* 394 *Bl.*

Hetgeen wij bij de aankondiging van het vorige deel dezes werks gezegd hebben van de groote onevenredigheid, met welke de Bijbelboeken behandeld worden, hebben wij bij het beschouwen van dit deel bevestigd gevonden, dewijl de twee eerste deelen alleen over de boeken van Mozes loopen, en in dit deel alle de overige geschiedkundige boeken van het O. V., benevens het boek Job, behandeld worden. Het-

geen wij toen vermoedden, dat de Heer ROSENMULLER zich naderhand merkelijk heeft willen bekorten, komt ons meer en meer gegrond voor. Althans de meerdere kortheid, wel verre van ons te mishagen, heeft ons zeer bevallen. — Met genoegen hebben wij, in dit deel, verscheidene gewigtige bijdragen gevonden ter opheldering der H. S., zoo als, onder anderen, over Rigt. XV: 4, 5, XVI: 27, XIX: 29, over 1 Sam. XIII: 19, 20, en over de beroemde cederen van den Libanon, bl. 197—201. — Met nog één deel zal dit werk compleet zijn, in hetwelk dus de kortheid niet minder betracht zal zijn, dan in het onderhavige.

Verhandeling over eene schriftelijke Voordragt in de Neder-duitsche Taal. Te 's Gravenhage, bij de Gebr. Langenhuysen, 1822. *In gr.* 8vo. 38 *Bl.*

De schrijver van dit werkje schijnt een man van gezond oordeel, doch die nog een weinig meer Hollandsch mag lezen, eer hij in deze taal, over derzelver regt gebruik, bestaat te schrijven. Hij is, namelijk, blijkbaar een Brabander of Vlaming, schoon hij onze spelling bezigt, en het boekje in den Haag gedrukt is. Tot hiertoe zal hij in onze Noordelijke provincien wel bezwaarlijk het verwijt ontgaan, dat hij anderen doet, van ongepaste, min bekende woorden te gebruiken, die de rede duister en zelfs eenigermate belagchelijk maken; bij onkundigen, gelijk van zelve spreekt, die niet weten, dat men zulk een woord daar bezigt, of zulk een ander op die wijze schrijft. Wij twijfelen echter, of de verschooning, welke de man, uit hoofde van *zijne* afkomst, in dit opzigt mag vinden, wel toepasselijk is op het woord *bewonderen*, dat althans niet op deze wijze: *het bewondert mij*, bij goede schrijvers voorkomt. Het bewijs voor dit alles zal een Hollander bijna op elke bladzijde vinden.

Het spijt ons, er te moeten bijvoegen, dat de schrijver zich niet ontziet, op het *Nut van 't Algemeen* te smalen; als ook, dat hij WEILAND en SIEGENBEEK, als de eenige groote voorbeelden van stijl en taal, te zeer verheft, en daarentegen sommige bestrijders van hun spelstelsel met te weinig eerbied behandelt.

In het volgende vermoeden wij eene drukfout: „Wanneer ik zeg: *welken zoon heeft den vader gezien?* is dit voorstel gansch

gansch onverſtaanbaar, omdat men niet weet, wie hier het voorwerp, wie het onderwerp van het werkwoord *zien* is; doch met te ſchrijven: *welke zoon heeft de vader gezien?* of: *welken zoon heeft den vader gezien?* wordt hetzelve allerduidelijkst." Immers het laatſte is letterlijk hetzelfde, en het eerſte is niet alleen even duister, maar ook bijna nog verder mis. De meening is zeker: *welke zoon heeft den vader gezien?* voor het eene, en: *welken zoon heeft de vader gezien?* voor het andere geval.

Hij eindigt met eene *ſluitrede*, (ſlotrede of beſluit) die dus begint: „ Om het verhandelde in weinige woorden te hernemen, blijkt het, dat elke ſchriftelijke voordragt, als met de Spraakkunst en het beſchaafde gebruik overeenſtemmig, ten eerſte *zuiver* moet wezen: ten andere moet dezelve, om *duidelijk* te zijn, op eene voor den lezer verſtaanbare wijze voorgeſteld worden, terwijl zij door de behoorlijke keus en zamenvoeging der woorden *vloeibaar* wordt: dan nog moet die voordragt door het beſcheidene gebruik van figuren *fierlijk*, en eindelijk door eenen aan de ſtof geëvenredigden ſtijl *eigenaardig* voorkomen." — En ziedaar ook den inhoud van zijn betoog.

De heilige Rustplaats, of de Gevolgen van den Laster. Geſchiedkundige Roman. Naar het Fransch van L'HOMME-SAINT-ALPHONSE. *II Deelen. Te 's Gravenhage, bij* W. K. Mandemaker. 1821. *In gr. 8vo. Te zamen 614 Bl.*

Eene waarſchuwing tegen burgertwisten is het doel van dezen roman; echter is dezelve niet geput uit onzen leeftijd, maar uit dien der dertiende eeuw, en het tooneel is Italië en bijzonder Toskane. De toenmalige partijen (*Guelfen* en *Gibelijns* genoemd) zijn in de geſchiedenis bekend. Hetgeen echter het verhaal het meest onderhoudend en voor den lezer belangrijk maakt, is, gelijk in iederen roman, de liefde. Een waardig vader, de partijſchappen en in het geheel de groote wereld moede, had zich op zijn landgoed teruggetrokken, en leefde daar als weldoener en toevlugt voor iederen ongelukkige, onverſchillig tot welke partij die behoorde; hij had eene engelachtige dochter, dit verſtaat zich; maar de tante, die na den dood der huisvrouw voor het huishouden en de opvoeding zorgde, is een ondragelijk hatelijk

ſchepſel. Zij geeft zich over aan de meest onredelijke partijwoede, en laat zich geheel beheerſchen door eenen wreeden en kwaadaardigen geestelijke van een naburig klooster, die bij de burgertwisten eene verfoeijelijke rol ſpeelt. Een zeer knap jong heer, een ſlagtoffer der partijzucht en van het ongeluk, vindt, toevallig genoeg, bij den braven oude ſchuilplaats en hulp; en het is natuurlijk, dat hij aldra op de dochter des huizes verliefde. Hij was juist de zoon eens geëerbiedigden vriends, en de jonge lieden waren reeds lang door de ouders voor elkander beſtemd geweest. Gelukkig kende hem tante in den beginne niet; want hij behoorde niet tot de partij, die zij begunſtigde. Het kon haar echter niet lang verborgen blijven. Desniettegenſtaande wordt de huwelijksdag bepaald, hoe vele kwade voorteekens en voorgevoelens het lieve meisje ook ontrustten. Maar nu wordt de brave vader, daags vóór het voltrekken van het huwelijk, vermoord, en, door tantes bedrijf en dat van hare handlangers, valt het vermoeden op den edelen minnaar. Hij raakt in den akeligen kerker, en het moordſchavot is reeds voor hem opgerigt; terwijl men het meisje, niettegenſtaande haar rouwgewaad, tot een ander huwelijk dwingen wil. De lezer is over de gelieven in de pijnlijkſte ongerustheid. *Evenwel*, alles komt ten ſlotte te regt; de gewaande vermoorde vader komt NB. uit een graf, waar zijn omgekochte moordenaar hem in het leven hield, terug. *De lijdende onſchuld zegepraalt, en de ondeugd ontvangt de welverdiende ſtraf harer euveldaden.* Hoe dit toeging, moge vreemd ſchijnen; de lezer zal daarvan in het boek zelve genoegzaam beſcheid vinden. Het titelvignet is fraai, en de overzetting goed.

Galerij van beroemde Mannen en Vrouwen in Nederland. Door eene Vriendin der Jeugd. Te Amſterdam, bij P. den Hengst en Zoon. 1821. *In* 12mo. *VIII en* 154 *Bl.*

Er zijn *Levensſchetſen van beroemde Mannen en Vrouwen*, door de Maatſchappij *Tot Nut van 't Algemeen* uitgegeven, en met dezelve is der Nederlandſche jeugd een aangename dienst gedaan. Door dezelve wordt echter dit boeksken niet overtollig gemaakt, hetwelk over de daar vermelde perſonen niets behelst. ANTONIDES, J. en T. ASSELIJN, BELLING, BEUKELSZOON, VAN BEVERNINGK, VAN BE-

VER-

VERWIJK, BOYSOT, BRONGERSMA, BRUGMAN, CLAASZEN, EGMOND en HOORN, DE GROOT, HEEMSKERK en BARENTS, HERMAN, VAN DER HEYDEN, DES JARDINS, DE KEYZER, KOEHOORN, KOSTER, VAN LEEUWENHOEK, MARNIX, OOSTERDYK, M. en C. TROMP zijn de perſonen, (waaronder twee Vrouwen) die hier voorkomen. Niet in deze orde, maar volgens de alphabetiſche orde, naast welke eene tijdrekenkundige ſtaat, voor het boekje, geſchiedde deze opgave, uit welke men ziet, dat de ons onbekende Schrijfſter haar oogmerk, „ om „ Mannen en Vrouwen uit ons Vaderland, die minder door „ den hoogen rang, welken zij bekleed hebben, dan door „ deugden, uitvindingen of bekwaamheden beroemd zijn, „ *beter te leeren kennen, dan zij het doorgaans zijn*," wèl heeft in het oog gehouden. Bij wijze van zamenſpraken tuſſchen vader of moeder en kinderen van acht tot twaalf jaren behandelt zij hare onderwerpen. Dat dit zeer kort geſchiedt, bemerkt men ligt, ſomtijds waarlijk al te kort; b. v. van BRUGMAN leest men alleen, „ wanneer hij leefde en ſtierf, en dat hij zoo overtuigend te ſpreken wist, dat hij al wie hem hoorde tot zijne gedachte kon overhalen, en, naar men zegt, de Hoekſchen en Kabeljaauwſchen, althans voor eene poos, bevredigde." Van de allerellendigſte welſprekendheid van BRUGMAN heeft LE LONG, in zijne *Reformatie van Amſterdam*, een ſtaal bewaard, waarbij men zich van lach en ergernis zeker niet onthouden kan, en G. BRANDT noemt hem een man, hard van voorhoofd, ſtijf van kaken, en die, glad van tong, de goede gemeente wist te *belezen*. Als men dus zulk een' nevens beroemde Nederlanders plaatst, mogt men er, althans ter voorkoming van ongepaste waardering van verdienſten, wel iets meer van zeggen. Recenſent, die dit, niet ter verkleining der waarde van dit boeksken, aanmerkt, had vòoral behagen in de zoo gepast, en dikwijls heel aardig, aangewende inleidingen, om op dezen of genen perſoon te komen, en in de zedelijke onderrigting, bij de geſchiedkundige gevoegd. Gaarne ſtaafde hij dit met voorbeelden; doch hiertoe heeft hij geene ruimte. Alleen iets van het eerſte. Om over ALBERT BEILING te ſpreken, wordt *David* door zijn' vader naar de reden gevraagd, waarom hij niet, na de hem vergunde vrijheid, ſpeelde, maar ſchreef. De reden was eene *belofte* aan *Jan*-broer, om iets voor hem over te ſchrijven; en nu wordt er gepraat over

het woordhouden, als eene allergewigtigſte deugd, der beoefeninge ook dàn waardig; als men door dezelve een droevig lot heeft te wachten, zoo als onder anderen, niet de minſte, BEILING. Zoo is het telkens met den aanloop, dien de Vriendin der Jeugd tot hare verhalen neemt. Recenſent betuigt, dat hem, na het lezen van dit boekje, en deszelfs gebruik door een kind, dat echter meer dan twaalf jaren telde, en een ander van minderen leeftijd, regt goed gedaan heeft de gegevene hoop op een vervolg, in de Voorrede geſchonken. Onder de duizend en één boekskens voor de kinderwereld verdient dit onderſcheiding, en aanbeveling, om er zich ten geſchenke van te bedienen bij bevorderingen in de lagere Scholen.

De Jeugd, de kiem van het volgend leven, of Galerij van merkwaardige Kinderen. Naar het Hoogduitsch. Te Haarlem, bij de Wed. A. Loosjes, Pz. *In* 12mo. *VI en* 162 *Bl.*

Een fraaije titel, daarenboven met een lief vignet en bevallige titelplaat voorzien, gelijk de uitvoering van dit werkje, over het geheel, den lof van bevalligheid verdient. Men krijgt hier ook wel waar voor zijn geld, want niet minder dan negenentachtig voorwerpen ſtaan op deze Galerij te toon. Van velen wordt zeker weinig, maar toch genoeg gezegd; van eenigen, b. v. van HAYDN en MOZART, en van FRANS FLEURY, uitvoeriger geſproken. Het boekje is eene welgeſlaagde navolging van *die Kinderwelt*, *der Keim des ſpäteren Lebens*, uit welke echter weggelaten is, wat, nopens merkwaardige kinderen, uit de *Levens van beroemde Kinderen* door FREVILLE kan bekend zijn, en uit welke, opdat dit boekje niet te zeer zoude uitdijen, het een en ander nog onvertaald is gelaten. Verſcheidenheid is hier zoo wel als voorraad, en zeer onderhoudend achten wij dit boekje geſchreven. Of echter altijd aan den titel juist beantwoord zij, en men een berigt, hoe LA FONTAINE, door het hooren eeniger verzen van MALESHERBES, op zijn *tweeëntwintigſte jaar* dichter werd, in verhalen aangaande *kinderen* wachten konde, geven we in bedenking. Dit is ook toepaſſelijk op POLEM's verandering, nadat hij *den nacht in dronkenſchap en rinkelrooijen had doorgebragt*. Dit doen toch wel geene *kinderen?* Van NERO leest men, dat hij, zeer

jong

jong zijnde (toch wel meer dan zeventien jaren toen) en een doodvonnis moetende onderteekenen, van medelijden getroffen, uitriep: „ Mogt het den Goden behaagd hebben, „ dat ik nimmer had leeren ſchrijven!" Wat hier *kiemde*, bleek toch *in volgenden leeftijd* wel ganſchelijk verſtikt te zijn. Deze aanmerkingen ontnemen niets aan de waarde der verhalen op zichzelve, maar betreffen alleen de ongepastheid des titels voor de zoodanige: op alle de overigen past dezelve zeer goed. Wij lazen dit boekje met zeer veel genoegen; en niemand zal, ook zonder een voorproefje gehad te hebben, zich beklagen, van hetzelve een geſchenk te hebben gemaakt.

Voorvallen en Merkwaardigheden uit het Leven van den kleinen Andries. Uit het Hoogduitsch van J. A. C. LÖHR. *Met Platen. Te Amſterdam, bij* G. Portielje. 1822. *In kl.* 8*vo.* 183 *Bl.*

Kinderlijke voorvallen en merkwaardigheden, zoo als men die dagelijks in den kindſchen leeftijd aantreft, maar leerzaam en waarlijk voor kinderen zeer onderhoudend beſchreven. De Vertaler heeft het werkje voor onze vaderlandſche kinderen een weinig vervormd, en zal dit zeker ook doen, bijaldien hij ook den Jongeling en den Man, van denzelfden Schrijver, voor ons overbrengt. Wij twijfelen toch geenszins, of het oorſpronkelijke is op zulk eene wijze ontvangen, dat de Heer LÖHR ten dezen zijn woord hield; en dat zal ook wel met deze vertaling het geval zijn. Hier en daar vonden wij een enkel woord, dat wij bij de lezing moesten invullen, wij raden dus den Corrector der drukproeven eenige meerdere naauwkeurigheid aan.

Kindervreugd; of Verzameling van Kunstjes en Trekken van Vernuft. Te Amſterdam, bij J. C. van Kesteren. *In* 12*mo.* 131 *Bl.*

Behalve het titelvignet, heeft ons exemplaar nog eenige voor kinderen niet onaardig gekleurde plaatjes. De vertellingen en enkele raadſeltjes zullen der lieve jeugd voldoen, en de kunstjes zijn meest van eenen rekenkundigen aard, en niet

niet boven het bereik van den tienjarigen knaap, die meer eenigzins in het rekenen geoefend is. Voorts heeft dit boekje, dat eigenlijk vooral ter opscherping van het vernuft dienen moet, ook ter vorming van het hart eene nuttige strekking. Wij kunnen den ouderen dus veilig aanraden, er hunnen lievelingen een geschenk van te maken. Het voorberigt meldt, dat zeker ongenoemd Fransch werkje ten grondslag ligt, en dat ook de overige inhoud meerendeels uit het hier en daar verstrooide is bijeengezocht. Doch dit zij zoo het wil, wij tellen het boekje onder de aangenaamste kindergeschriften.

Les Soirées du Chateau de Rhinveld, ou Entretiens d'un Père de Famille sur l'Histoire de notre Patrie, ouvrage destiné à l'usage de la Jeunesse du Royaume des Pays-Bas. Imité de l'ouvrage Hollandais de Mr. WESTER, par F. C. ROUD, Instituteur à Middelbourg. A Leide, Deventer et Groningue, chez *D. du Mortier et Fils*, *J. H. de Lange*, et *J. Oomkens*. 1822. 8vo. 156 pag.

Door dit leesboekje wordt aan eene behoefte voor onze Fransche scholen voldaan; het is eene handleiding tot de beoefening der vaderlandsche geschiedenis, en alzoo gesteld, dat het niet anders dan den lust tot beoefening van dit belangrijk vak uitlokken kan. Trouwens voor zoodanig geschriftje kon wel geen beter voorbeeld en leidsman, dan den waardigen WESTER, kiezen. Het komt ons voor, dat het Fransch zuiver en gemakkelijk is; dus mogen wij het werkje vrijmoedig aanprijzen.

AAN DEN SCHRIJVER DER RECENSIE VAN DE GEDICHTEN VAN H. TOLLENS, CZ. VIERDE DRUK, IN KL. 8VO., VOORKOMENDE IN DE VADERLANDSCHE LETTEROEFENINGEN, VOOR JULIJ, 1822.

Mijn Heer!

Het kon mij niet dan aangenaam zijn, uit uwe beoordeeling van voormeld werkje de goedkeuring te bespeuren, die UEd. aan den vorm en de uitvoering van hetzelve meent te kunnen schenken; minder behaagde mij de in het slot derzelve voor-

ko-

komende *vragen*, omdat de lezer, zonder genoegzame kennis van zaken, somtijds daarop *antwoorden* zou kunnen geven, of besluiten uit trekken, die mij inderdaad, van de zijde der beuschheid, in een ongunstig licht zouden plaatsen.

Het is waar, dat de Heer TOLLENS, bij het bewerkstelligen van gemelden druk, mij zijn verlangen te kennen gaf, om enkele gedichten, in de vroegere uitgaven opgenomen, nu terug te houden; doch, wel verre dat ik, als *uitgever* en eigenaar der kopij, mij daartegen verzet, of als *vriend* aan onze goede verstandhouding zou hebben te kort gedaan, heb ik integendeel zijn Ed. te kennen gegeven, dat ik toen, even als altijd, mij naar zijn verlangen wenschte te *kunnen* voegen; maar dat ik vermeende daartoe geene vrijheid te hebben, uit hoofde bij het Berigt van Inteekening stellig was beloofd, *dat in deze uitgave zouden voorkomen* ALLE *de gedichten, die den inhoud uitmaken der drie groot-octavo boekdeelen van den derden druk*; en dat ik derhalve, bij den besten wil, zonder mijn woord te breken, niet aan zijnen wensch KON voldoen. Gij ziet dus hieruit, Mijn Heer! dat ik, ten aanzien van den Heer TOLLENS, geen regt van mijzelven in dezen heb willen doen gelden, maar als eerlijk man het regt van de Inteekenaren heb weten te eerbiedigen.

Ook heeft UEd. zeer verstandig gedaan van geen geloof gegeven te hebben aan het *valsche gerucht*, dat ik aan Dichters zou *geweigerd* hebben, om versjes, die zij mij ter plaatsing in den Muzen-Almanak *om niet* gegeven hadden, weder in hunne dichtbundels op te nemen. Ik beken, dat ik, in het begin der uitgave van dit jaarboekje, het voor het *blijvend belang* van hetzelve als wenschelijk beschouwd heb, dat geene gedichten uit hetzelve in andere vormen herdrukt wierden, zoo als ik dan ook dezen en genen met dien wensch heb bekend gemaakt; doch al spoedig werd ik van het onvervulbare van denzelven overtuigd, en heb dus ten dezen sedert lang, *niet* aan *weigeren* (want dit zou niet te pas komen) maar aan het herhalen van vroegere verzoeken niet meer gedacht. UEd. zal u ook herinneren, dat de Heeren TOLLENS, LOOTS, H. H. KLIJN, en misschien nog anderen, in hunne nieuwere dichtwerken, verzen van hen uit den Muzen-Almanak hebben overgenomen; en het zal UEd. in den loop dezes jaars blijken, dat ook de Heeren BILDERDIJK en DA COSTA zulks gedaan hebben. Ik moet er het grootst belang aan hechten, u dit punt openlijk in

in het ware licht voor te ſtellen, omdat een verkeerd begrip omtrent hetzelve aanleiding zou kunnen geven, dat de een of ander, wiens dichterlijke voortbrengſelen de ſieraden van den Muzen-Almanak uitmaken, zich kwame te onttrekken aan de medewerking en inſtandhouding van een jaarboekje, dat, blijkens het aanmerkelijk en ſteeds toenemend vertier van hetzelve, aan het dichtlievend Publiek het grootst genoegen verſchaft, en aan hetwelk ik, met hoe vele moeite, zorg, kosten, ja verdriet, het moge vergezeld gaan, met onafgebroken ijver zal blijven voortwerken, in de hope dat onze voortreffelijkſte Dichters mij hunne hooggeſchatte hulpe niet opzettelijk onthouden zullen.

Ik heb de eer, met de meeste hoogachting, te zijn,

Mijn Heer!

Rotterdam, 2 Julij 1822. UEd. gehoorzame Dienaar
J. IMMERZEEL, JUNIOR.

ANTWOORD OP DE ANTIKRITIEK VAN WITSEN GEYSBEEK'S BIOGRAPHISCH WOORDENBOEK.

De *Recenſent* van WITSEN GEYSBEEK'S *Biographisch Woordenboek* in de *Letteroefeningen* (No. VIII, bl. 326) zal op de lange reeks van ſcheldwoorden, hem door dien Schrijver in den *Recenſent ook der Recenſenten* (No. VII. *Antikritiek*) zoo mildelijk toegeworpen, en welke hij zelfs onder rubrieken gerangſchikt heeft, *niet* antwoorden: 1) omdat *hij*, die, wanneer het op ſchelden aankomt, het eerst zwijgt, het verſtandigst doet; 2) omdat de Recenſent, die WITSEN GEYSBEEK volſtrekt niet kende, thans van hem verneemt, dat de gemelde Recenſie, door gevreesde belemmering van het debiet van zijn Woordenboek, hem een geoorloofd middel van beſtaan voor zich en zijn huisgezin, te midden van mingunſtige omſtandigheden, zou kunnen benemen. Nooit was *dit* het doel van den Recenſent, die het zich integendeel tot genoegen rekent, het Publiek thans, bij voorkeur, *die* gedeelten zijner beoordeeling, waarin aan de kunde van WITSEN GEYSBEEK, in weerwil van de breede vermelding veler onwaardige verzenmakers, regt wordt gedaan, te herinneren; latende voorts hetzelve, met volkomene gerustheid, rigten tusſchen hem en zijnen razenden Tegenſchrijver. — Dit zij zijn antwoord, en — zijne wraak!

BOEKBESCHOUWING.

Institutio Interpretis Veteris Testamenti, Auctore JOANNE HENRICO PAREAU, *Litt. Orient. Prof. in Academia Rheno-Trajectina.* Trajecti ad Rhenum, Typis *J. Altheer.* 1822. 8vo. form. maj. XII. 604 p.

De Hoogleeraar PAREAU geeft door dit werk, geschreven ter vorming van goede Uitleggers des Ouden Verbonds, eene nieuwe proeve van zijnen ijver, uitgebreide kennis en schranderheid. Overtuigd van het belang eener goede verklaring van de schriften des O. V., waaraan, zelfs in vergelijking met de boeken des N. V., nog zoo veel te doen is, en inziende, aan den eenen kant, de dwalingen, waarin de oude Theologanten vervielen, en, aan de andere zijde, de misstappen der nieuwere Philologen, wilde hij het zijne toebrengen, om der studerende jeugd den veiligen middelweg te doen kennen. Reeds te Harderwijk, en daarna te Utrecht, meende hij het van zijnen pligt te zijn, eer zulks door de nieuwe wetten voor het onderwijs werd vastgesteld, den jongelingen, hem toevertrouwd, een Collegie over de Hermeneutiek van het O. V. te geven. Dit kon echter binnen het bestek van één jaar niet uitvoerig genoeg geschieden, zoude er tijd overblijven, om den studenten, door het laten responderen op het gedicteerde en daarbij gevoegde uitbreidingen, gelegenheid ter eigene oefening en vlijtbetoon te bezorgen. Dit gaf aanleiding, om dit werk, voornamelijk als handboek tot eigen gebruik, te doen drukken; terwijl het tevens ook voor anderen nuttig zou kunnen zijn. In hoe verre de Hoogleeraar hierin zijn doel zal bereiken, moet de ondervinding leeren, die, zoo wij ons niet bedriegen, genoegzaam zal bevestigen, dat de Heer PAREAU, door de uitgave van dit werk, aan zijne studenten, aan andere jeugdige en meergevor-

derde Godgeleerden, eenen uitnemenden dienst bewezen heeft.

Het werk, vooraf gegaan door eene korte voorrede en aanwijzing van deszelfs inhoud, wordt gevolgd van drie bladwijzers, de eerſte van welke de Hebreeuwſche woorden, de tweede de aangehaalde ſchriftuurplaatſen, de derde de voornaamſte zaken bevat. Dezelve zijn, waarvoor wij den Hoogleeraar danken, zoo verre wij dezelve hebben nagegaan, zeer naauwkeurig. Het werk zelf is correct gedrukt, met verſchillende ſoort van letters. Aan het hoofd van elke § zijn korte ſtellingen geplaatst, die in de aanmerkingen, daaronder gevoegd, nader opgehelderd worden, en waarvan deze met kleinere, gene met grootere letters gedrukt zijn.

Wat den inhoud van dit werk betreft: De *Inſtiſtutio* wordt geopend met *Prolegomena*, dienende om den aard van dit onderrigt te bepalen, eene korte geſchiedenis te geven der uitlegging van het O. V., de moeijelijkheid, aan de verklaring dezer ſchriften verbonden, open te leggen, en het plan van dit werk te vermelden. Het werk zelf is verdeeld in drie Deelen, elk in zijne Sectiën, Hoofdſtukken en §§ onderſcheiden. Het eerſte Deel is getiteld: *De iis, quæ probabilem nostris temporibus forment Vet. Test. interpretem.* Het tweede: *De ipſa Vet. Test. interpretatione univerſe ſpectata.* Het derde: *De ſpeciali Vet. Test. interpretatione.*

Het eerſte Deel, welks doel is, te toonen, wat den goeden Uitlegger des O. V. in onzen tijd moet vormen, heeft drie onderdeelen, welks eerſte loopt over de zaken, wier beoefening ten naauwſte verbonden is met eene goede verklaring van het O. V. Het 1ſte Hoofdſtuk dezer onderdeeling handelt over de Taal, waarin de boeken des O. V. geſchreven zijn. Hier vindt men eene geſchiedenis van de Hebreeuwſche en daarna van de Chaldeeuwſche taal, en de middelen om dezelve te leeren. Vervolgens worden in het 2de Hoofdſt. de aan het Hebreeuwsch verwante Dialecten op gelijke wijze behandeld; te weten, het Arabisch, Aramæisch, Aethiopisch, Sa-

Samaritaansch, Talmudisch en Rabbijnsch. De geſchiedenis van den Hebreeuwſchen tekst, in drie tijdvakken verdeeld, (vóór de Babyloniſche gevangenis, na dezelve tot op Christus, vandaar tot de Maſoreten en onzen leeftijd) is, benevens eene aanwijzing van de bronnen en hulpmiddelen der Critiek van het O. V., (waarin over den Samaritaanſchen *Pentateuchus*, de parallele plaatſen, de aanhalingen in het N. V. en andere Schrijvers) het onderwerp van het 3de Hoofdſt. Het 4de handelt over de oude *Interpretes;* zoo als, de Schrijvers van het N. V., PHILO de *Jood*, FL. JOSEPHUS, maar vooral de Overzetters van de ſchriften des O. V. in het Grieksch, Chaldeeuwsch, Syrisch, Latijnsch, Arabisch enz., van welke Overzettingen afzonderlijk geſproken wordt. Het 5de Hoofdſt. is gewijd aan het betoog van de echtheid, zuiverheid en geloofwaardigheid van de ſchriften des O. V. Terwijl, eindelijk, het 6de dient om te bewijzen, dat Gods buitengewone tusſchenkomst ten aanzien van den inhoud en oorſprong dier ſchriften moet erkend worden, zonder daarom natuurlijk werkende oorzaken buiten te ſluiten.

De tweede Sectie van het eerſte Deel is beſtemd om aan te wijzen, welke hoedanigheden van verſtand en hart den goeden Uitlegger van het O. V. moeten kenmerken. Tot de geestvermogens behooren vooral genie en zuiver oordeel; tot de gemoedshoedanigheden, eerbied voor den Bijbel, Liberaliteit, werkzaamheid, en een gevoel van onvermogen om alles te kunnen verklaren, 't welk, bij het onpartijdig en aanhoudend onderzoek, tegen meesterachtige beſlisſing beveiligt.

De derde en laatſte Sectie bevat eene beſchouwing van de Hulpwetenſchappen, die een goed Uitlegger niet kan ontberen; als, de beoefening der fraaije Letteren, Wijsbegeerte, Geſchiedenis, Tijdreken-, Aardrijkskunde, enz.

Het tweede Deel, over de Interpretatie van het O. V. in het algemeen, bevat vooreerst eene Verhandeling over de ware wijze, waarop de ſchriften des O. V. moeten verklaard worden. Hier wordt de Allegoriſche en Mys-

dieke, welke de woorden betreft, getoetst en afgekeurd; de Typiſche, die zich tot de zaken bepaalt, verdedigd; de Morele, Theologiſche, en eene, door den Hoogl. PAREAU te zeer Philoſophiſche genoemd, verworpen; en daarentegen de voorrang gegeven aan die manier van verklaren, welke niets anders zoekt, dan de meening van de H. Schrijvers uit te drukken. Het verſtaan en verklaren van de *woorden* wordt in de 2de Sectie verhandeld; en komen hier in aanmerking, de beteekenis der woorden op zichzelve, de Grammatiſche, die der Speciesſen enz., de verſchillende beteekenisſen, de Conſtructie, Tropen en Figuren, Emphaſes, parallele plaatſen, onderzoek van het verband, enz. Op gelijke wijze worden in de 3de Sectie de *zaken* beſchouwd. Hiertoe behooren de geſchiedkundige zaken, of de verhaalde gebeurtenisſen met derzelver oorzaken en gevolgen, mitsgaders 't geen Geographie, Antiquiteiten enz. betreft. Voorts de verklaring der wetten van Mozes, en derzelver oorſprong en doel. Bovendien aanwijzing van den gang der gedachten en het karakter der Schrijveren. Eindelijk de vergelijking van gelijkluidende, en de vereffening van ſchijnſtrijdige plaatſen. Het beoefenen van de regels der Critiek, op den tekst toegepast, is het onderwerp der 4de Sectie, die over het belang van, en de vereischten tot het verbeteren van den tekst, de oorzaken der fouten, de hulpmiddelen, de giſſingen enz. loopt, en gevolgd wordt van de 5de Sectie, over het vertalen en commentarieeren van de boeken des O. V.

Het derde Deel van deze Inſtitutie, over de Interpretatie van het O. V. in het bijzonder, is insgelijks in verſchillende Onderdeelen en Hoofdſtukken afgeſcheiden. Het 1ſte Onderdeel loopt over de verklaring der hiſtoriſche boeken, en het 1ſte Hoofdſtuk van hetzelve over het wèl onderſcheiden van de hiſtoriſche boeken des O. V., of van hetgeen in de verſchillende ſchriften hiſtoriſch is; waarin het nieuwere denkbeeld over de hiſtoriſche poëzij verworpen wordt. Het 2de Hoofdſtuk wijst aan, de eenvoudige en onvolmaakte wijze van verhalen

in

in het O. V. Het 3de betoogt het verwerpelijke der mythiſche verklaring; en het 4de ſtrekt, om de Uitleggers van de ſchriften des O. V. te doen letten op het verſchil, 't welk vrij eenparig het doel der onderſcheidene ſchriften kenmerkt, en bij het verklaren niet moet worden vergeten. — De poëtiſche ſchriften zijn het bijzonder onderwerp van het tweede Onderdeel, welks eerſte Hoofdſtuk een onderzoek bevat naar het kenmerkende der Hebreeuwſche Poëzij; daar het tweede de wijze aantoont, bij het verklaren van dezelve in acht te nemen, en het derde zich bij uitſluiting tot het boek der Pſalmen bepaalt. — Het derde Onderdeel handelt over de verklaring der Profetiſche boeken. In de eerſte plaats ſtaat hier de Hoogl. ſtil bij 't geen in dezelve de hoofdzaak uitmaakt, het voorſpellen van toekomende gebeurtenisſen, en wijst aan, hoe men bij de verklaring der voorzeggingen te werk moet gaan. Daarna vertoeft hij bij de Mesſiaanſche voorſpellingen, en eindelijk bij de verſchillende ſchriften van elk der Profeten, die in het O. V. voorkomen. — Nu volgt er nog een vierde Onderdeel; waarin de philoſophiſche ſchriften des O. V. beſchouwd worden, en wel op deze wijze, dat de oude Philoſophie der Hebreërs het onderwerp is van het eerſte Hoofdſtuk, en de philoſophiſche boeken zelve, waaronder Job, de Spreuken, het Hooglied en de Prediker worden gerangſchikt, in de laatſte plaats beſchouwd worden.

Uit deze ſchets kan de Lezer zien, welke belangrijke zaken en in welke orde dezelve behandeld worden, en van de form en inhoud des boeks alzoo eenig denkbeeld bekomen. Die het werk zelf aandachtig hebben doorgelezen, zullen de loſſpraak, door ons in den aanvang dezer aankondiging gegeven, billijken, en met ons erkennen, dat, in een' gemakkelijken, doorgaans zeer goed Latijnſchen, dikwijls levendigen ſtijl, een vrij volledig reſultaat van het onderzoek der vroegere en latere Geleerden, met vele nieuwe en belangrijke opmerkingen vermeerderd, is gegeven; zoodat men dit boek met regt een allernuttigst boek mag noemen, en, gelijk de *Inſti-*

tutio van ERNESTI voor het Nieuwe, deze voor het Oude Verbond aanbevelen.

Wij meenen dit gevoelen te moeten koesteren, ofschoon wij ons niet verbeelden, dat allen zich overal even voldaan zullen vinden. Naarmate men meer overhelt, om, met velen der nieuwſte Schriftverklaarders, alles, wat eigenlijk Goddelijk heeten mag, buitengewone wonderdadige tusſchenkomſten, voorſpellingen enz., uit den Bijbel te verbannen, zal men den Hoogl. PAREAU onder de bekrompene Uitleggers rangſchikken; terwijl anderen, waaronder ook wij behooren, het in hem zullen prijzen, dat hij, zich des niet bekreunende, het ouderwetsch geloof in het Goddelijk gezag der H. S. en de hooge waardigheid van Mozes en de Profeten handhaaft. En het is ook om deze reden, dat de Hoogleeraar het in dezen tijd noodig oordeelde, in zijne *Inſtitutio*, die ten doel heeft eenen goeden Uitlegger *voor den tegenwoordigen tijd* te vormen, twee Hoofdſtukken (S. L. S. I. C. V, VI.) daaraan toe te wijden. De titel geeft dit bijzonder oogmerk niet te kennen; want dezelve is: *Inſtitutio Interpretis V. T.*; maar in de *Prolegomena* leest men, § 1. N°. 1. *Quandoquidem in quacumque disciplina ſive copioſius ſive brevius tradenda hoc in primis ſpectare decet, ut inſtitutio probabiliter ad temporum uſus accommodetur: hoc ipſum nobis duximus ſpectandum, cum Veteris Testamenti interpretem inſtituere tentaremus.* Wij moeten het dan hieraan toeſchrijven, dat deze en dergelijke zaken hier opzettelijk verhandeld zijn, die anders kunnen geacht worden niet regtſtreeks te behooren in eene handleiding om de boeken des O. V. wèl te leeren verklaren. Immers: zou iemand, die eene *Inſtitutio* gaf om HOMERUS wèl te leeren verſtaan en hetgeen hij zegt te verklaren, in dezelve onderzoeken, of, hetgeen HOMERUS van den Trojaanſchen oorlog of van ULYSSES togten vermeldt, waarlijk gebeurd zij? De Uitlegger van het O. V. heeft buiten twijfel altijd groot belang bij de zekerheid van deszelfs echtheid enz.; maar, zoo er geene bijzondere reden is, uit de tijdsomſtandigheden afgeleid,

leid, zou men de echtheid en het Goddelijk gezag der boeken als erkend kunnen vooronderſtellen, daarvan als zoodanig in de *Prolegomena* gewagen, en dan, kortheidshalve, verwijzen naar zulke *Compendia Theologiæ* of Inleidingen, waarin dezelve genoegzaam betoogd gevonden worden.

Hoezeer wij het, verder, ter eere van den Hoogleeraar PAREAU willen vermeld hebben, dat hij niet behoort onder de genen, die door aanhalingen van eene menigte Schrijvers met hunne geleerdheid begeeren te pronken, zoo wenschten wij echter, dat hij daarmede wat milder ware geweest. Het gebrek aan dezelve kan door hem op zijne Collegiën vergoed worden; maar het is immers wenſchelijk, dat dit boek algemeener nut, dan alleen voor zijne Toehoorders, ſtichte? Door gepaste aanhalingen wordt de kennis der *Historia literaria* uitgebreid. Wilde men vele ſtukken breeder ontwikkeld zien, een boek van dezen aard moest daartoe een iegelijk als *Repertorium* kunnen ſtrekken. Zeer te regt lezen wij: (P. I. S. I. C. I. § 6.) *Ad justum Hebraicæ linguæ ſtudium ac probabilem adeo Veteris Testamenti interpretationem utiliſſima est grammaticæ cura perpetua: nec ſpernendum etiam est optimorum lexicorum adminiculum.* Gaarne hadden wij gewenscht, dat in de *Obſerv.* de beste Grammatica's en Lexica's waren opgenoemd; doch ook daarvan vinden wij niets vermeld. Alleen leest men eene goede aanmerking over de leerwijze, ſedert den tijd van A. SCHULTENS ingevoerd, volgens welke de verſchillende Oosterſche dialecten tot goed verſtand van het Hebreeuwsch worden te hulp geroepen, en die Lexica's in 't algemeen als de beste aangeprezen, waar dit het meest geſchiedt; maar er worden geene Autheuren genoemd. Zegt men: dit kon wel gemist worden, dewijl elk eerstbeginnend ſtudent, willende weten, welke Grammatica's of Lexica's de nieuwſte of beste zijn, zulks zijnen Oosterſchen Profeſsor kan vragen; dan zou men welligt meer kunnen miſſen, hetgeen echter de Hoogl. PAREAU te regt van belang heeft gerekend, in deze zijne *Inſtitutio* te plaatſen.

Over 't geheel gaat de Hoogl. in het aannemen of verwerpen van gevoelens met die behoedzaamheid te werk, welke hij den goeden Uitlegger des O. V. inscherpt. Nu en dan scheen hij ons echter vaardig genoeg in het aannemen van iets, als waarschijnlijk, zonder genoegzamen grond. Hiertoe brengen wij P. I. S. I. C. III. § 2. Obs. 5. *Qui in templo Salomoneo repertus dicitur fuisse legis Mosaicæ Codex tempore Regis Josiæ*, 2 *Reg. XXII:* 8. 2. *Chron. XXXIV:* 14, VIDETUR IPSIUS FUISSE MOSIS MANU PERSCRIPTUS LIBER, *qui, ne amitteretur, in secreto aliquo ædis sacræ loco diu antea reconditus fuerat.* MOZES had dit afschrift op eene bepaalde plaats van het Heiligdom neêrgelegd, 't welk alle zeven jaren den volke moest voorgelezen worden. Dit nu geheel in onbruik, en ook daardoor het Wetboek in vergetelheid geraakt zijnde, is het wel niet onmogelijk, dat het, bij toeval, of door toedoen van iemand, die het wilde redden, op eene geheime plaats van den Tempel gebragt zij; maar, 't geen ten tijde van JOSIA gevonden werd, kan ook een ander afschrift geweest zijn, gelijk er, naar 's Hoogleeraars eigen gevoelen, vermoedelijk bestonden. Het *videtur* rust alzoo op zwakken grond, en dien ten gevolge is zeer los de gevolgtrekking: *Ex quo ipso colligi potest, ne corruptissimis quidem temporibus defuisse, qui eam quam doceret librorum sacrorum asservandorum haberent curam.* Met meer grond van waarschijnlijkheid wordt de overlevering verdedigd, volgens welke JEREMIA, vóór het verbranden des Tempels, de H. Boeken in veiligheid zal gebragt, en welligt, met zijne eigene schriften, aan de zorg van den Profeet DANIEL zal hebben aanbevolen; zie Dan. IX: 2. Op gelijke wijze verdient het gevoelen nopens den oorsprong van den Samaritaanschen *Pentateuchus*, door den Hoogleeraar als het aannemelijkste voorgesteld, boven andere vooronderstellingen den voorrang; te weten, dat dezelve vervaardigd zij, toen, namens den Koning van Assyrië, een Israëlitisch Priester gezonden werd, om de Samaritanen in den Godsdienst te onderrigten.

Een

Een zeer uitgewerkt Hoofdſtuk (P. I. S. I. C. IV.) is dat, *de Antiquis Interpretibus*. Minder duidelijk is ons echter voorgekomen hetgeen men aldaar leest over het restitueeren van de Alexandrijnſche vertaling door ORIGENES, of hij eene verbeterde vertaling op den grondſlag der 70 wilde geven, dan of hij die vertaling, zoo als zij was geſchreven, wilde herſtellen.

Onder de ſubſidiare wetenſchappen (P. I. S. III.) voor het wèl verklaren van de ſchriften des O. V. had onder het rubriek der wijsbegeerte ook wel kunnen uitgedrukt zijn geworden de kennis van den menſchelijken geest in het algemeen, en niet alleen de zelfkennis, die den Schriftverklaarder te regt zeer ernſtig wordt aangeprezen. Zij toch kan ons ook leeren, hoe de mensch in deze en gene omſtandigheden te werk gaat in de zamenſtelling zijner denkbeelden, en derzelver voorſtelling door woorden, die door den Interpres moeten verklaard en ontwikkeld worden.

Bij de beſchouwing van de verſchillende wijze van interpreteren (P. II. S. I.) vonden wij de voorbeelden, door den Hoogl. aangehaald, zeer gelukkig gekozen, en bij dezelve vele ſchoone ophelderingen van plaatſen, die wij ons niet herinnerden elders gevonden te hebben. Over 't geheel is de wijze, waarop de verſchillende manieren van uitleggen voorgeſteld en wederlegd worden, zeer geleidelijk en duidelijk, en onthoudt de Hoogl. zich zoo veel mogelijk van kunstwoorden. Dit laatſte zullen echter ſommigen een gebrek achten, die hierin ook zouden meenen, de verklaring van vele vreemde termen, door onze naburen uitgedacht, te moeten vinden, voor zoo verre het een boek is, geſchreven voor de behoeften van onzen tijd, die ſchijnen te vorderen de opheldering, onder anderen, der *ſupranaturaliſtiſche* en *panharmoniſche* verklaringswijzen, welke, vooral voor het N. V. uitgevonden, toegepast worden op de boeken des O. V.

Sprekende over het overbrengen van de ſchriften des O. V. in andere talen, (P. II. S. V.) keurt de Hoogl. eene omſchrijvende overzetting af, en vereischt eene ge-

trouwheid in dezelve, die ſteeds den Oosterſchen geest ademt; doch veroordeelt tevens een ſlaafs hangen blijven aan de woorden; voor reden gevende, dat daardoor de bedoeling van den Schrijver, in eene andere taal ſprekende, geheel zou worden verduisterd. Op zichzelf hebben wij niets tegen dezen laatſten regel; maar hoe gevaarlijk is niet dezelve, om op eene willekeurige wijze de bedoeling van den Schrijver tegen te werken, en het kenmerkende van den Oosterſchen geest te doen verdwijnen! Het voorbeeld, door den Hoogl. zelven gekozen, ſchijnt dit te doen zien. In de H. S. komt, namelijk, voor, de ſpreekwijze, dat *God iemands harte verhardt* en dergelijke, om te kennen te geven: God laat toe, dat zijn hart verhard worde, of geeft hem aan zijne hardnekkigheid over. Deze is wel de ware meening, die de Uitlegger, wanneer hij deze uitdrukking verklaart, moet aanduiden. Maar moet men daarom deze ſpreekwijze ook aldus in eene *vertaling* overbrengen? Gaat dan niet het Oosterſche daarin verloren? Moet men dan ook 1 Chron. XXI: 1. *vertalen:* Een vijandig menſche of verkeerde raadgever porde David aan? Bij de explicatie van zulk eene plaats moge men doen gelden den invloed, dien de Babyloniſche gevangenis zal gehad hebben op de Joodſche Theologie; maar in de vertaling doet men beter, den Oosterſchen gloed te bewaren.

Bij het lezen van het derde Deel, en daarin van 't geen over de hiſtoriſche boeken gezegd wordt, kwam ons in de gedachte, of de ſpreekwijze, voorkomende in het laatſte gedeelte van het boek der Rigteren (C. XVII—XXI, 't welk beſchouwd wordt als uit twee aanhangſels van latere hand te beſtaan): *En in die dagen was er geen Koning in Israël*, hoe vernuftig dan ook, wel gelukkig verklaard werd, als afkomſtig van eenen Schrijver, die, onder het Koningſchap, doch nog ten tijde van Samuël (op welken grond dit laatſte?) levende, en zich daarvan alles belovende, met dezelve wilde te kennen geven, dat al de onrust, verdeeldheid en verkeerdheden der vorige tijden moesten worden toegeſchreven aan het ontbreken

van

van eenen Koning. Zou deze ſpreekwijze zulk eene verklaring noodzakelijk vorderen, en ook niet kunnen genomen worden in dien zin, dat zij alleen *Regterlooze tijden* aanduide? Wanneer men toch den toeſtand van de toenmalige Republiek der Israëlieten gadeſlaat, door éénen Opperſte-, Legerhoofd, Regter, Stadhouder van Jehova beſtuurd; vergelijkt men, daarenboven, den geheelen geest van het Oosten, ſoortgelijke tijdperken bij andere Volken, b. v. bij de Meders, na hunnen afval van het Asſyrisch rijk; dan bevindt men, dat zulke mannen bij de Hebreërs wel eigenaardig *Regters* konden genoemd, en daarom ook meest met dien naam beſtempeld worden; maar tevens, dat dit karakter hun niet zoodanig bij uitſluiting eigen was, dat zij ſoms niet door anderen, of op andere tijden, den naam konden verkrijgen van Legerhoofden of Koningen, even als zij, die de Meders in de bedoelde tijden beſtuurden, volgens de nieuwſte en waarſchijnlijkſte gisſing, bij HERODOTUS als gelijktijdige Regters, en bij anderen, CTESIAS enz., voorkomen als Koningen, en daarom als elkander opvolgende Vorſten, niet zonder vele verwarring in de tijdrekening te veroorzaken. In hoe verre dus de gevolgtrekking, door den Heer PAREAU gemaakt, geldig zij, beoordeele de Lezer, wien wij tevens opmerkzaam maken op Deut. XXXIII: 5, waar gelezen wordt: *dat Mozes* KONING *was over Jeſchurim.*

Dan, wij moeten, om niet te lang te worden, hier de pen nederleggen; en, om het uitnemend belangrijke van dit werk, willen wij vooral der ſtuderende jeugd het koopen en beoefenen van hetzelve aanraden. Dit werk ſtrekt, benevens de andere ſchriften van den Heer PAREAU, ten bewijze, op welke voortreffelijke Mannen ons Vaderland zich beroemen mag. Mogten zij nog lange deszelfs ouden luister onder de Volken handhaven!

Onderzoek naar het Leerſtuk der Drieëenheid, door V. D. M. Christianus. Te Amſterdam, bij de Wed. G. A. Diederichs en Zoon. 1821. *In gr.* 8*vo.* 159 *Bl.*

Het behoort niet tot het departement van dit tijdſchrift, dit boek te ontleden, den ſchrijver op den voet te volgen, en zijne ſtellingen en vooral bewijzen, ſtuk voor ſtuk, te beoordeelen. Dit is geene uitvlugt, die onze ergernis aan het geſchrevene bewijst, of ons onvermogen om hetzelve te wederleggen; maar in den aard onzer boekbeoordeeling en in het belang onzer lezeren is het gegrond, dat eene theologiſche verhandeling (want daartoe zoude eene zoodanige recenſie uitloopen) hier geene plaats vinden kan. Wat het *Letterkundig Magazijn* doen zal, of reeds deed, weten wij niet. Do. WUYSTER is daar zeer nieuwsgierig naar, betuigt hij in zijn aantal uittrekſels. (Apropos! al kwam dit hier te pas, als de ijsbergen van Nova-Zembla in de verzengde luchtſtreek, dien man, die niet begrijpen kan, dat er gelijktijdig een dubbeltal zijn zou, zoo kwaadaardig, leugenachtig en onchriſtelijk, als hem hebben behandeld, dient tot narigt, dat de ſteller van dit verſlag dezelfde is, die de verhandeling van wijlen Do. VAN EYK heeft beoordeeld; dat deze anders nergens Do. WUYSTER heeft genoemd; dat hij nog veel verder van *Breda* woont, dan te *Amſterdam*, en aan den 78 jarigen Christen zijne liefhebberij in het opperen van kwade vermoedens en in het ſchelden volgaarne gunt.) Laat ons zien, wat onze parentheſe voorgaat..... Nu ja, het is ook door ons gehoord, dat men nieuwsgierig eene recenſie van het onderzoek van Christianus *in ons maandwerk* te gemoet ziet. Aan die nieuwsgierigheid zal, om gemelde reden, niet voldaan worden. In de *Bijdragen tot de Godgeleerde Wetenſchappen*, IX. No. 5. bl. 699—714, vindt men eene uitvoerige inhoudsopgave van dit geſchrift. Het had ook ons wel bevallen, indien de beoordeeling uitvoeriger geweest ware dáár, waar dezelve het,

het, naar den aard van dat tijdſchrift, wezen konde; en verledigde zich eens iemand der bekwame arbeiders aan hetzelve, om er eene verhandeling in te plaatſen, waar de redeneringen van *Christianus* en derzelver gronden werden ten toets gebragt, dit zoude ons om velen, die meenen, dat *Christianus* gelijk heeft, omdat hem niemand het tegendeel bewijst, nog meer verblijden.

Opdat wij echter ook ons gevoelen zeggen. De leer der (zoogenoemde) Driëenheid is niet waar, volgens *Christianus*. De Zoon van God en de Heilige Geest behooren niet tot het Goddelijk wezen, maar zijn beiden Goddelijke perſonen, als zijnde de allereerſte en door God met de heerlijkſte eigenſchappen voorziene ſchepſelen.

Het is ons hetzelfde, wie die *V. D. M.* zij; hij is, in de theologiſche wereld, geen gewoon werkman, maar verſtaat zijne zaak, en behandelt, wat hij verrigt, met eene fikſche en vlugge hand. Er is van dit werk veel nut te trekken, tot bevordering van bijbelkennis, tot voorzigtige en eerbiedige zuivering van begrippen, enz. Zijn hart verdenken, en om zijn gevoelen hem minder achten, mag niemand. Een ieder zij in zijn eigen gemoed ten volle verzekerd! De ſteller van dit verſlag behoort onder de genen, die van *Christianus* verſchillen, maar noemt hem, behoudens dat verſchil, en elk' anderen hartelijk gaarne *broeder*, *die* (zie bl. 45) *eerbiedig en nederig voor Jezus is, hem huldigt, liefheeft, gehoorzaamt, op hem vertrouwt, aan hem verkleefd is, en anderen, die dat niet doen, waarſchuwt, dat zij eens voor zijnen regterſtoel zullen verſchijnen.*

Intusſchen hebben wij met dit geſchrift zoo veel niet op. *Vooreerst*, omdat wij geene reden zien, waartoe een gevoelen, zoo vele eeuwen oud, als het hier beweerde, thans weêr, hoewel op eene andere manier, voorgedragen wordt; *ten andere*, omdat wij ook in deze voordragt onbijbelſche voorſtelling vinden en onoplosbare bedenking; en, dit mag eene *derde reden* heeten, omdat zoodanige onnoodige verſchijnſelen, ten bewijze van der onderſcheidene Christenen verſchillend oordeel, der ver-

vereeniging althans der Protestanten, ja der zaak van het Christendom in het gemeen, niet bevorderlijk zijn.

Wij noemden *onbijbelſche voorſtelling*. „Jezus is Schepper en Voorziener," zegt *Christianus*. Spreekt de Bijbel zoo? en is het niet beter te zeggen: Door hem heeft God alle dingen geſchapen, en hem aan de gemeente gegeven tot een hooſd over alle dingen? Is de poging ter opheldering der menschwording van Gods Zoon, bl. 154, niet, gelijk elke opheldering uit het aardſche van zijne en des Heiligen Geestes betrekking tot de éénige Godheid, ſtrijdig met de voorſtelling daarvan en derzelver bedoeling in de H. S.? — Wij ſpraken van *onoplosbare bedenking*, door *Christianus* niet in acht genomen, en wij meenden hem reeds, eer wij de *Godgeleerde Bijdragen* gelezen hadden, de vraag van DOEDERLEIN, ook daar voorkomende, te doen. Op bl. 12 lezen wij bij *Christianus*: „*Jezus beſtond vóór de wereld, vóór* „*volſtrekt alle dingen: echter vinden wij geene plaat-* „*ſen, welke ons leeren, dat hij van eeuwigheid is.*" Hij beſtond dus *vóór den danvang des tijds*, niet waar? Maar nu: *eſſe ante mundi initia quid est, ſi non eſſe ab aeterno?* Vóór de grondlegging der wereld beſtaan, wat is dat, zoo het niet is, van eeuwigheid beſtaan? — Meer bedenkingen, die de verklaring van ſommige hier aangetogene ſchriftplaatſen betreffen, laten wij daarom achter.

Voor den vriend der Christelijke gemeente en der waarheid is het eene met aandoening erkende dankensſtof, dat de bede: „het zij vrede en waarheid in onze dagen!" ſteeds meer vervuld wordt. Bij zoo veel ijver, die alle onverſchilligheid omtrent het Evangelie uitſluit, verdraagt men elkander, en wil de waarheid niet opofferen aan, maar betrachten in de liefde; en hoe verdeelden — wij ſpreken niet eens van kerkgenootſchappen — maar hoe verre verwijderden in één kerkgenootſchap de twisten wel eens de Christenen! Sedert men HERINGA heeft verketterd op het hier behandelde leerſtuk, en deze zoo eer-

vol

vol heeft gezegepraald, is er niet meer over getwist niet alleen, maar de man beleeft van zijne handelwijze de heilzaamſte vruchten, en hoe langer hoe meer worden, wat de verborgenheden des geloofs betreft, woorden der menſchelijke wijsheid, welke de Heilige Geest niet leerde, wanklanken in de ooren der Christenen. Wij gelooven, en hebben het bij eigene ondervinding, dat die leeraar, die zich hier letterlijk aan den Bijbel houdt, gaarne zal worden gehoord, en niet zal worden veroordeeld, als hij predikt: „ Wij hebben maar éénen God, den „ Vader, en maar éénen Heer, Jezus Christus, die eene „ heerlijkheid bij God had eer de wereld was, ezv. het „ volmaaktſte beeld, den éénigen Zoon van God, in „ wien te eeren wij den Vader eeren; zijn Heilige (heer„ lijke) Geest is de geest van God zelven, door welken „ Hij, die Jezus Christus, ter belooning zijner verne„ dering, aan zijne regterhand heeft verhoogd, alles in „ allen werkt." Of weten wij er meer van? Kunnen wij er meer van weten? Behoeven wij dat? Mogen wij dat? Wat weten wij van onszelven? Stuit niet overal ons oog, onze hand, onze voet tegen wonderen, die ons, bij de bepeinzing van het *hoe*, doen uitroepen: „ Groot is God, en wij menſchen van gisteren begrijpen Hem niet!" Eenmaal zullen wij Hem beter kennen, maar, in eeuwigheid, den Oneindigen niet bevatten. En nu vragen wij nog eens: waartoe in onze dagen, op nieuw, dit boek *over de Drieëenheid?* Wat de waarheid betreft, wij komen er niet verder mede, en voor de rust der gemoederen en den vrede der kerke behoefden wij het waarlijk even weinig.

Het meest hinderde ons (ook anderen; zie de *Godg. Bijdr.* t. a. p. bl. 713) de toon van dit geſchrift. Hoe beſlisſend ſpreekt de man! alsof het genoeg ware: „ hij heeft het gezegd!" alsof er niets tegen te zeggen ware. Nu, dat mogen meenen die zich door gezag leiden laten; maar die weet, dat het meesterachtige datgene, wat anders meesterlijk gezegd is, bederft, oordeelen, dat dat beſlisſend ſpreken, en dat over zulk een onderwerp, wei-

weinig aanbeveelt. En hoe is, over het geheel, de ſtijl beneden de waardigheid van het onderwerp! Ach! „niemand," zegt een Apostel, „weet hetgene Gods is, dan de geest Gods." Dus ook *Christianus* niet, zoo min als wij, lezers! — Allerbijzonderst oordeelden wij het ſlot van dit boek voor eenen Christenleeraar onvoegzaam. o! Het zoude ons zoo gemakkelijk vallen, die aanſpraak aan zijne medebroeders geparodieerd tot hem te richten; maar liever ſluiten wij ons verſlag met de mededeeling van een *bekroond* antwoord op de prijsvraag, door de Franſche Akademie eens uitgeſchreven: *Qu'est ce que Dieu?*

Loin de rien dire ici de cet Etre ſupreme,
Gardons, en l'adorant, un ſilence profond!
Le myſtere est immenſe, et l'esprit s'y confond;
Pour dire ce qu'il est, il faut etre DIEU *même.*

Leerredenen door A. VAN BEMMELEN, *Predikant te Ankeveen. IIde Bundel. Te Amſterdam, bij* W. Brave, *en te Groningen, bij* W. Zuidema. 1821. *In gr.* 8*vo.* 325 *Bl.*

Met hetzelfde genoegen, waarmede wij vroeger den eerſten bundel dezer Leerredenen hebben ontvangen en aangekondigd, (zie *Letteroeff.* 1820 No. IV.) ontvangen en kondigen wij ook dezen aan; uit volle overtuiging alles herhalende, wat wij toen tot lof van VAN BEMMELEN's preektrant hebben gezegd. — De Lezer ontvangt wederom tien Leerredenen van den volgenden inhoud: *Davids dankbaarheid en vertrouwen wegens Gods weldadige leiding;* tekst: Pſ. XXIII. *Jakobs droom, en deszelfs uitwerking op hem;* Gen. XXVIII: 10—22. *Jezus, eenen doofſtommen genezende;* Marc. VII: 31—37. *De hooge waarde der Apostelen;* Matth. V: 11—16. *Het hemelsch gezigt van Paulus, en het hierop gevolgde lijden;* 2 Cor. XII: 1—10. *De brief van Paulus aan Philemon, eene proeve der ſchoone uitwerkſels van het Christendom;* de geheele brief. *De zonde door God belet, blijkbaar in het*

het voorbeeld van Abimélech; Gen. XX: 6 in het midden. *De verkiezing van David tot Koning, eene proeve van het verſchil tuſſchen het oordeel Gods en dat der menſchen;* 1 Sam. XVI: 1—13. *Nederigheid, 's menſchen ware grootheid, opgehelderd door de gelijkenis van den Farizeër en den tollenaar;* Luc. XVIII: 9—14. *De geest van het Christendom, een geest van kinderlijke liefde voor God;* Rom. VIII: 15.

Redevoering over het Staatswezen, den Akademiſchen Regtsleeraar, en de Regtsgeleerde Verdienſten van den overledenen Hoogleeraar A. J. DUYMAER VAN TWIST, *uitgeſproken den 9 Januarij 1821, door Mr.* SEERP GRATAMA, *Hoogleeraar in de Regtsgeleerdheid te Groningen, bij gelegenheid dat hij een' aanvang zoude maken met het vervolgen der Leſſen van den gedachten Hoogleeraar over het Wetboek Napoleon. Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1821. *In gr.* 8vo. *IV en* 36 *Bl.*

Deze Redevoering, niet in het Latijn' gehouden, dewijl de Leſſen over het Wetboek Napoleon, te Groningen, in de moedertaal gehouden worden, moet vooral worden beoordeeld naar de gelegenheid, bij welke dezelve is uitgeſproken. Anders toch zoude op de houding, die eene Redevoering, en bepaaldelijk eene Lofrede, behoort te hebben, hier nog al wat zijn aan te merken, dat nu niet te pas komt, daar de Hoogleeraar dit opſtel zelf veeleer voor eene Les dan Redevoering verklaart. Het is, in waarheid, eene Les, aangenaam voorgedragen, met geestdrift voor het behandelde onderwerp, en waaruit de Studenten in de Regtsgeleerdheid, die dezelve 's jaarlijks wel tweemalen aandachtig lezen mogen, en ook andere beoefenaren dier ſtudie, belangrijk onderrigt ontvangen kunnen. Bijzonder zal wel altijd lezenswaardig geacht worden, wat bl. 21 env. gezegd wordt van de twee ſekten, zoo het heet, in welke de beoefenaars van het Romeinſche Regt zijn te verdeelen. Dit geeft aanleiding ter juis-

te voorſtelling der verdienſten van VAN TWIST, waarover ons beſtek geene uitweiding vrijlaat. Wij wenſchen dit met fikſche hand geſtelde ſtuk, hetwelk gaarne bij de Lijkrede van MUNTINGHE en den Lijkzang van LULOFS plaatſen zullen allen, die VAN TWIST gekend hebben, en hetwelk der Groninger Regtsgeleerde Akademiejeugd bekend en waard blijve, — wij wenſchen het door allen, voor welken het dienſtig is, gelezen en behartigd; en mogt daartoe onze aankondiging ſtrekken, dan kwam dezelve toch niet te laat.

Scheikundig Handboek voor Esſaijeurs, Goud- en Zilverſmeden. Door S. STRATINGH, EZ., *M. D. en Apotheker, Lid der provinciale geneeskundige Commisſie, en Esſaijeur bij het Kantoor van Waarborg, voor de Provinciën Groningen en Drenthe. Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1821. *In gr.* 8*vo. XXIV*, 450 *Bl. en* 14 *Tafels.*

Het is met een levendig genoegen, dat wij thans de pen opnemen, om onze Lezers eenigzins nader bekend te maken met een werk, hetwelk reeds buitenslands zoo gunſtig ontvangen, en inderdaad geſchikt is, den vaderlandſchen roem van grondige geleerdheid te handhaven. De bekwame Schrijver, reeds door velerlei andere vruchten van zijne werkzaamheid, in het vak der Scheikunde, met voordeel onder ons bekend, behandelt, in het voorhanden werk, een zeer aangelegen onderwerp, op eene uitmuntende wijze. Hij heeft niet alleen, bij het vervaardigen van dit boek, een vlijtig en oordeelkundig gebruik gemaakt van de voornaamſte Schrijvers over dit gedeelte der Scheikunde, (waarvan wij evenwel gaarne eene nadere opgave verlangd hadden) maar hij heeft zelf verſcheidene punten opzettelijk onderzocht, en over vele aanmerkelijk licht verſpreid. Zijn werk is in *vier* afdeelingen verdeeld. De *eerſte* geeft, in *twee* hoofdſtukken, een be-

beknopt overzigt over de *metalen* in 't algemeen, den natuurlijken toeſtand, waarin zij voorkomen, ſoorten, algemeene natuurkundige eigenſchappen, en voorts over de ſcheikundige werking van onderſcheidene ſtoffen op deze ligchamen. Wij vinden hier het voornaamſte, wat anderen hieromtrent leerden, in een kort beſtek zamengedrongen, en daarbij van de laatſte ontdekkingen een gepast gebruik gemaakt. Dit alles, evenwel, is minder geſchikt voor eene afzonderlijke vermelding. Wij merkten echter op, dat STRATINGH verwacht, dat de alkaloïden door ontzuring (of liever ontzuurſtoffing) tot metalen zullen kunnen gebragt worden. Dit zal toch waarſchijnlijk het geval niet zijn, ten zij men de waterſtof en ſtikſtof als zamengeſtelde ligchamen, welke een metaal tot baſis hebben, de koolſtof, met DÖBEREINER, tot een metaal verklare. — Wij kunnen het den Schrijver ook nog niet toegeven, dat het water, in eene vochtige lucht, op de gewone temperatuur van den dampkring, door de metalen ontleed zoude worden (bl. 24, 25), dewijl het nog niet bewezen is, dat daarbij eene ontwikkeling van waterſtoflucht plaats heeft, en van de eigenlijke metalen ſlechts weinigen, en dan nog alleen op eene zeer hooge temperatuur, het water ontleden.

Met de *tweede* afdeeling gaat de Schrijver nader tot de behandeling van zijn eigenlijk onderwerp over. In dezelve beſchouwt hij het *goud*, waarvan hij eerst de geſchiedenis kortelijk vermeldt, en den natuurlijken toeſtand, waarin het gevonden wordt, vervolgens de natuurkundige eigenſchappen, kleur enz., digtheid, hardheid enz. opgeeft. Van het *derde* tot het *zesde* hoofdſtuk levert hij ons eene zeer volledige ſcheikundige beſchouwing van dit metaal, waarin hij eerst de werking van de lucht, het water, het vuur, de elektriſche en galvaniſche vloeiſtoffen (welke het ons verwondert hier nog afzonderlijk opgenoemd te vinden), daarna die der zuren naſpoort. Vervolgens leert hij ons de verbindingen van eenige min vermogende ligchamen op het goud kennen, en ſtaat eindelijk bijzonder ſtil bij de ſcheikun-

dige betrekkingen tusſchen het goud en de overige metalen. Van dit alles wordt vervolgens in het *zevende* en *achtſte* hoofdſtuk gebruik gemaakt tot eene wetenſchappelijke ontwikkeling en tevens praktiſche aanwijzing van de *ſcheiding van het goud van andere ſtoffen en metalen*, en het *onderzoek van hetzelve op het gehalte*. Wat het eerſte, de ſcheiding van het goud, betreft, wordt hier de ſcheiding van goud en zilver voornamelijk behandeld, de voordeelen van al de verſchillende handelwijzen opgegeven en overwogen, het voornaamſte, wat daaromtrent, tot op onzen tijd, geſchied is, naauwkeurig medegedeeld, met kennis van zaken beoordeeld, en vele punten, door eigen onderzoek, nader beproefd en opgehelderd. Zoo vond, onder anderen, STRATINGH het nadeelige van het rookend ſalpeterzuur, bij de ſcheiding van het goud, door ſommigen waargenomen, *niet* bevestigd; desgelijks niet de, voorzeker vreemde, waarneming van HACQUET, dat de goudkornetten, bij het bijeenſmelten, in gewigt zouden toenemen. Hij bevond het zwavelzuur, ter ſcheiding en zuivering van het goud, min vermogend, en beſluit uit zijne proeven, dat dit zuur, bij groote ſcheidingen alleen, misſchien, om deszelfs goedkoopheid, voordeelig zijn kan. Ten aanzien van het zuiveren des gouds door *cementering*, vraagt hij met reden, of het blootſtellen van het gloeijend goud aan de doortrekkende dampen van het zuur niet voordeeliger zoude wezen, dan de gewone manier. Men zoude zeker, op deze wijze, het zuur beter en beſtendiger op de geheele oppervlakte van het metaal doen werken. — Het onderzoek van het goud op het gehalte wordt daarna met niet minder zorgvuldigheids beſchreven, en ook hier menig punt nader overwogen. Tot eene gewone ſcheiding vond STRATINGH 2 deelen zilver op 1 deel goud genoegzaam; maar bij het eigenlijk onderzoek op het gehalte mag die evenredigheid niet minder dan 3 tot 1 zijn; evenwel ook niet veel meer, want bij 4 zilver beginnen de kornetten te breken. Hij prijst, bij deze beproeving, tot afſcheiding van al het zilver, zeer de manier van

CHAU-

CHAUDET aan, om namelijk het goud met 3 zilver en 1 of 2 lood op de kupel te laten afloopen, de uitgehamerde kornetten met ſalpeterzuur van 22° en daarna tweemaal van 32° te koken; waarbij men echter zorgen moet, dat het te gebruiken zuur zeer zuiver zij. Schoon in beide deze hoofdſtukken voornamelijk van het zilverhoudend goud geſproken wordt, voegt echter de Schrijver er ook het noodige bij, omtrent de ſcheiding en het onderzoek van het goud, met andere ſtoffen en metalen vermengd, inzonderheid met het platina; terwijl hij, om onnoodige herhalingen te vermijden, de beſchrijvingen van werktuigen en bewerkingen, zoo wel bij het goud als het zilver gebruikelijk, ſlechts in éene van beide de afdeelingen heeft ingelascht, b. v. het onderzoek door de waterweegkunde bij de beſchouwing van het goud, de kupellering enz. bij die van het zilver. — In het *laatſte* hoofdſtuk dezer tweede afdeeling wordt over de nuttigheid, het gebruik en verdere behandeling van het goud geſproken, en bij die gelegenheid, onder anderen, eenige proeven medegedeeld over de mengſels, geſchikt tot *email*, en de voorzorgen, bij derzelver bereiding en aanwending in acht te nemen.

In de *derde* afdeeling behandelt de Schrijver het *zilver*, met dezelfde uitvoerigheid, en in dezelfde geleidelijke orde, als het goud in de vorige; dragende deze afdeeling althans niet minder bewijzen, dat onze geleerde Landgenoot anderen niet ſlaafs is gevolgd, maar de reſultaten levert van op eigene ondervinding ſteunende wetenſchap. Onder de punten, door hem nader onderzocht, teekenden wij de volgende aan: Het *iöde* werkt ſterk op het zilver, eerst door het te kleuren, vervolgens door eene hoornachtige, half doorſchijnende, breekbare, graauwe ſtoffe te vormen, waarin echter ſlechts weinig *iöde* ſcheen te zijn. Hetzelve is voorts ongeſchikt, om de zuiverheid van het zilver aan te toonen. Onder de verſchillende voorſchriften ter verkrijging van zilverkristallen, bekend onder den naam van Dianaboom, vond STRATINGH de manier van VITALIS inzon-

derheid aanprijzenswaardig. Bij het overhalen van het zilverämalgama, ſtelt hij, ter ſluiting der vaten, een hechtlijm voor, waarvan hij bij de bereiding van het gaslicht zich met voordeel bediende, en het voorſchrift ook mededeelt. — Al het zilver wordt uit zijne oplosſingen door koper niet neêrgeploft; men kan het koper alleen geheel afſcheiden, door zulk koperhoudend zilver in ſalpeterzuur-zilver te doen trekken. De manier van BRANDENBOURG, om door langdurige gloeijing het ſalpeterzuur-zilver van koperdeelen te bevrijden, heeft STRATINGH mede niet ondoelmatig bevonden. Daarentegen is hem de ontleding van het zoutzuur- of zoutſtof- (*chlorine*) zilver door waterſtoflucht, volgens de manier van ARFWEDION, niet gelukt, welke ontleding beter ging, door zulk zilver in holle bakjes van zink met water te overdekken. — Ook de zuivering van koperhoudend zilver, door oplosſing in ſalpeterzuur en neêrploffing met azijnzure potasch, is door STRATINGH met een' goeden uitſlag beproefd. — Eene bijzondere zorg heeft de Schrijver voorts beſteed tot het uitvinden van eene geſchikte ſtof tot het bereiden van kupellen. Kupellen uit beenasch en kleiaarde bevond hij niet goed, even min die uit beenasch, beroofd van zijnen koolſtofzuren kalk, bereid werden. Daarentegen zijn die uit beenasch, met phosphorzuur oververzadigd, wel moeijelijk te bereiden, maar dan ook zeer voldoende. — Door ſterker werking van de dampkringslucht, of ook van zuurſtoflucht, gaat de kupellering wel ſneller, maar veel zilver verloren. — Voor de moffels vond STRATINGH kroespoeder of trascement zeer goed; ook prijst hij, bij het kupelleren, een mengſel van bismuth en lood aan, boven enkel lood of enkel bismuth, enz. enz.

De *vierde* afdeeling bevat 14 tafels of tabellen, voornamelijk ingerigt, om de vergelijking van het Nederlandsch gewigt, met hetgene te voren voor de edele metalen gebruikt werd, gemakkelijk te maken, alsmede de vergelijking van hetzelve met het oude en nieuwe muntſtelſel, waarbij de verklaringen dier tafels en eenige be-

re-

rekeningen tot voorbeelden gevoegd zijn. Wij zijn den Schrijver voor de moeijelijke vervaardiging dezer tafels, welke alle blijken van naauwkeurigheid dragen, veel dank verſchuldigd, daar zij de algemeene nuttigheid van dit werk zeer vermeerderen. Wij verwachten, dat hetzelve weldra in handen zijn zal van allen, die belang in het onderwerp ſtellen, en de Schrijver, door de ondubbelzinnige goedkeuring van deskundigen, aangeſpoord zal worden, om ons meermalen met even rijpe en keurige vruchten van zijnen geleerden arbeid te verblijden.

Oordeelkundige Geſchiedenis der Spaanſche Inquiſitie, ſedert derzelver vestiging door FERDINAND V. *tot aan de Regering van* FERDINAND VII, *bijeengebragt uit de Archiven van den hoogen Raad der Inquiſitie, en uit die der Provinciale Regtbanken van het Heilig Officie, door D.* JUAN ANTONIO LLORENTE, *Oud-Secretaris der Inquiſitie, enz. ten jare* 1817; *uit het Spaanſche handſchrift, onder toezigt van den Schrijver, in het Fransch vertaald en uitgegeven, door* A. PELLIER. *Uit het Fransch vertaald. Iſte Deel. Te Amſterdam en Franeker, bij* J. C. Sepp en Zoon *en* G. Ypma. 1821. *In gr.* 8*vo.* 464 *Bl.*

Wij ontvangen hier een allerbelangrijkst werk, hetwelk reeds in dit eerſte Deel eene menigte bijzonderheden mededeelt ter kenſchetſing van dat waarlijk helſche Geregtshof, hetwelk, in de tijden der duistere Middeleeuwen oorſpronkelijk opgerigt, gelijktijdig met de herſtelling der letteren vernieuwd werd, om het opkomende licht te ſmoren, en de oude duisternis te doen voortduren; een Geregtshof, hetwelk, ten naauwſte met het *Despotismus* verwant, daarvoor wel eens geducht werd, maar nogtans doorgaans aan hetzelve tot ſteun diende, vooral in de laatſte jaren van zijn beſtaan; een Geregtshof, hetwelk de bevelen van den Paus zelven niet achtte, wan-

neer dezelve zacht en menſchelijk waren; een Geregtshof, eindelijk, welks ſlagtoffers ontelbaar zijn, aan hetwelk *Spanje* zijne lange kindschheid te danken heeft, en welks vernietiging eene vrucht is dier zoo vaak gelasterde *Spaanſche* Omwenteling, welker omverrewerping onmiddellijk de herſtelling van deze anticuristelijke Regtbank zou ten gevolge hebben. De Heer LLORENTE, voormaals Secretaris der *Inquiſitie*, had onder het *Franſche* bewind, hetwelk die Regtbank eerst afſchafte, gelegenheid, alle papieren, daartoe betrekkelijk, in te zien, en maakte daaruit deze Geſchiedenis op, die hij naderhand (waarſchijnlijk als *Joſephinos*, of aanhanger van JOSEPH BUONAPARTE, gebannen) in het *Spaanſche* handſchrift aan den Heer PELLIER ter vertaling en uitgave toevertrouwde; zoodat het *Fransch* zoo goed als oorſpronkelijk is. — Men gevoelt dus, dat LLORENTE, boven de vooroordeelen van zijnen voormaligen ſtaat verheven, niets *wilde* verzwijgen, en ook in *Frankrijk* (voornal in 1817) niets *behoefde* te verzwijgen. Thans heeft hem het Kerkbeſtuur in dat land, hetwelk met even raſſche als roekelooze ſchreden naar de Middeleeuwen terugkeert, zoo wij vernemen, de uitoefening zijner priesterlijke waardigheid verboden, waarſchijnlijk om deze *Geſchiedenis der Inquiſitie*. Men oordeele hieruit over den geest, die thans in *Frankrijk* moet heerſchen!

De Schrijver haalt zijn onderwerp van verre op; hij begint met de eerſte Christenkerk, doch loopt de tijden tot de vervolging der *Albigenzen*, welke gelegenheid gaf tot oprigting der *oude Inquiſitie*, zeer kort door. Hij doet zien, dat men daarin de zoogenoemde ketters meer in den ſchoot der Kerke zocht terug te brengen, wanneer zij zich zelve verklaarden, dan dat men hen met opzet zou hebben gezocht. De kettermakerijen der Pausſen, onder den naam van Kruistogten, (niet alleen tegen de Ongeloovigen, maar ook tegen Christenen, die van *Rome* durfden verſchillen) noemt LLORENTE het werk des *Satans*. De Kerkvergadering van *Verona*, in 1182, was de voorloopſter der *Inquiſitie*; — de ingezetenen werden onder eede verpligt, elk

elk aan te brengen, die hún verdacht voorkwam. Dit had plaats bij gelegenheid van de zoogenaamde *ketterij* der *Albigenzen*, die men met wortel en tak zocht uit te roeijen. De vreesselijke INNOCENTIUS III, onder wien de meeste bedelmonnikenórden werden opgerigt, leidde ook het eerst den grond tot de *Inquisitie*. Eerst was het slechts eene *Commissie* tegen de *Albigenzen*, daarna (1208) meer stellig eene Regtbank, onder den wreeden DOMINICUS DE GUSMAN, (dien de *Roomsche* Kerk nog als Heilig eert.) Hij rigtte in 1219 eene afzonderlijke orde op, *militia Christi* genoemd, die, in den dienst der reeds aangestelde *Inquisiteurs*, en in naam van den zachtmoedigsten Menschenvriend, elk, die van hen durfde verschillen, met vuur en zwaard moest vervolgen. Vandaar de verschrikkelijke eer, door de *Dominicanen* bezeten, van bij uitsluiting *Inquisiteurs* te mogen zijn. In 1227 werd eindelijk door GREGORIUS IX de *Inquisitie* als Regtbank op een vasten voet gebragt, en niet alleen in *Italië*, maar ook tot *Spanje* uitgebreid. Immers, nadat de *Albigenzen* genoegzaam uitgeroeid waren, bleef de *Inquisitie* toch over, om ook voor nog volgende ketters te waken. Hoewel dezelve in *Frankrijk* nooit vasten voet kon behouden, bleef zij echter in *Italië*; en het gelukte haar ook hier, het geestelijk Regtsgebied, in zoo verre het onderzoek der afwijkenden van het geloof betreft, tegen de Regten der Bisschoppen, aan zich te trekken. In *Spanje* werd zij afzonderlijk bestuurd, in *Kastilië* met *Portugal*, en in *Arragon* met *Navarra* (sedert 1301); maar, schoon hare (hier medegedeelde) wetten zeer gestreng waren, zij schijnt, bij gebrek aan voorwerpen tot onderzoek, en ten gevolge der groote 50jarige scheuring onder twee gelijktijdige Pausen, allengs verzacht, ja tot nietigheid vervallen te zijn; doch in *Arragon* werden sommige aanhangers van WICKLEFF verbrand. De Schrijver geeft ons hier een uitvoerig verslag van de veelvuldige misdaden, waarvan het geestelijke Gerigt kennis nam, en van deszelfs wijze van regtspleging, waarbij de namen van den *aanbrenger*, der *getuigen*, en alles, wat den aangeklaagden dezelve kon doen kennen, geheim gehouden werden. Ketters, die de afzwering of boetedoening weigerden, of andermaal op ketterij betrapt werden, gaf men aan den wereldlijken Regter over, met verzoek, dezelve *zachtelijk* te behandelen, en *niet ter dood* te brengen; doch men wist zeer wel, dat de wereldlijke Regter, indien hij in dit

verzoek bewilligde, zelf, als verdacht van ketterij, voor de *Inquiſitie*-Regtbank zou betrokken worden.

Het was echter voor *Spanje* niet genoeg, *deze* Regtbank te bezitten; het moest nog eene wreedere hebben. De *Joden* bezaten aldaar vroeger groote ſchatten, en waren ongemeen talrijk: het eerſte verbitterde het gemeen in de ſteden; men vertoonde toen de tooneelen in 't groot, waarvan in onze dagen de *hepp! hepp!*-roepers eene kleine klucht hebben gemaakt; ſomtijds werden er 5000 *Joden* te gelijk vermoord. Dit deed velen in ſchijn tot het Christendom overgaan: daar men echter ſpoedig begreep, dat dit ſlechts *ſchijn* was, zoo kwam de huichelachtige zoogenaamde *katholijke* FERDINAND op het denkbeeld, zijne ſchatkist door het vermogen dier lieden te verrijken, wanneer hij dezelve voor *valſche Christenen*, voor *afvalligen* kon doen doorgaan. Hierin was hem niemand meer behulpzaam dan de *Dominicaan* TORQUEMADA, die, nadat de *Inquiſitie* zelve in 1481 was opgerigt, in 1483 tot eerſten *Inquiſiteur-Generaal* werd benoemd; eene waardigheid, door welke zich de nieuwe *Inquiſitie* voornamelijk van de oude onderſcheidde, en eene ſchrikbarende eenheid bekwam, welke de eerſte niet had, en dus allengs verſlapte en aan 't kwijnen viel. De Schrijver, hoewel de aanſtelling van dit eerſte Opperhoofd eerst in 1483 ſtellende, (bl. 160) rekent echter reeds de zeer talrijke ſlagtoffers van 1481 als de *zijnen*, en bepaalt ook den tijd van zijn beſtuur op 18 jaren (1480—1498). Wij kunnen deze ſtrijdigheid niet oplosſen. Hoe het zij, in 1481 alleen werden er *tweeduizend* menſchen verbrand, waren er *tweeduizend* anderen voortvlugtig, en werden er *zeventienduizend* op andere wijze, hetzij met levenslange gevangenis in de akeligſte kerkers, verbeurdverklaring van goederen, of zware geldboeten en onteerende ſtraffen, teregtgeſteld; want volkomene loslating van een' beſchuldigde was bijkans nooit, althans hoogst zelden, het geval. De ſlagtoffers van TORQUEMADA, van 1481 tot 1498 ingeſloten, bedragen over de *tienduizend* levend verbranden, bijna *zevenduizend* in beeldtenis verbranden of ontvlugten, en *zevenhonegentigduizend* op andere wijze gevonnisden! Alle de zoogenaamde *nieuwe Christenen* (Christenen uit de *Joden*, welke tot de aanzienlijkſten des Rijks behoorden) werden ongerust; er ontſtond in *Arragon* een oploop, waarin een *Inquiſiteur* werd vermoord, en naderhand heilig verklaard. (Onder de *bekortingen*, die de *Nederduitſche*

ſche Vertaler zegt te hebben gedaan, had ook wel het lange verhaal dezer *Canoniſatie*, bl. 181—190, althans grootendeels, mogen behooren.) De moordenaars werden geſtraft, en *Arragon* te ondergebragt; maar van toen af vooral ſtonden de nakomelingen der *Joden* veeg, ſchoon zij ook de vroomſte Christenen waren! — LLORENTE maakt ons bij deze gelegenheid met de geheele handelwijze dezer Regtbank, die zoo lang in het duister ſchool, bekend. Men ſtaat verbaasd over de verborgenheid der Ongeregtigheid! Doch zij maakte zulk een geſloten geheel uit, boezemde zulk een' ſchrik in, en het gezag, hetwelk een *Inquiſiteur-Generaal* genoot, was zoo groot en verleidelijk, dat allen, die te voren tegen de *Inquiſitie* ſtemden, zoodra zij in haar beſtuur kwamen, terſtond de onregtvaardigheden in de Regtspleging uit alle kracht verdedigden. Onder dat getal behoort de bekende XIMENES DE CISNEROS, (gewoonlijk de Kardinaal XIMENES genoemd) opvolger van den wreeden DOZA, die aan TORQUEMADA niets toegaf, en die uit dien hoofde door onzen FILIPS *den Schoonen* werd afgezet. XIMENES was in het eerst regtvaardig; hij had zelfs getracht de *Inquiſitie* te weren; maar, eenmaal *Groot-Inquiſiteur* geworden, deed hij het ſtelſel van Hervorming dier Regtbank, door *hemzelven* eenmaal aan KAREL V voorgeſteld, in duigen ſpatten; hij voerde de *Inquiſitie* in *Afrika* en *Amerika* in, deed in elf jaren 3,564 perſonen levend verbranden, en 48,059 tot andere ſtraffen veroordeelen! Doch LLORENTE meent hem te moeten prijzen, welligt uit zekere nationale vooringenomenheid met dien Kardinaal, omtrent wien, zeggen de *Spanjaarden*, KAREL V zich bij zijne aankomst in *Spanje* ondankbaar gedroeg, op raad zijner *Nederlandſche* Hovelingen. En het zijn deze zoo gelaakte Hovelingen, een CROY VAN CHIEVRES vooral, het zijn andere *Nederlanders*, (zie bl. 367—374) die aan *Spanje* bijna het onſchatbare geluk zouden hebben geſchonken van de afſchaffing der *Inquiſitie:* de *Spaanſche* Kanſelier SALVAGIO ondersteunde dit voorſtel; en wie beſtreed het? wie deed 't mislukken? niemand dan de bekende ADRIAAN FLORISZOON van *Utrecht*, naderhand Paus ADRIAAN VI, op wien men hier te lande zelfs in kinderboekjes roem draagt, en die nogtans, meer dan XIMENES zelf, de *Inquiſitie* hielp in ſtand houden, en 's Keizers goede bedoelingen verijdelen. „Had ADRIAAN," zegt LLORENTE, „ de heilige Regtbanken met meer ſtandvastigheids

„ be-

„ beheerscht, en den Keizer KAREL V omtrent het gedrag „ der *Inquisiteurs* niet op eene onverantwoordelijke wijze „ misleid, dan zou deze Vorst zeer zeker, volgens zijne „ herhaalde, en bij de *Cortes* van *Kastilie* en *Arragon* bezwo„ rene belofte, dit geestelijk Geregtshof hervormd, en alzoo „ zijn land voor ontelbare rampen bewaard hebben." ADRIAAN was wel een *Nederlander*, maar tevens een Geestelijke, en wel, zoo als uit alles blijkt, een *Scholastiek*, die blindelings de oude sleur volgde. In de vijf jaren van zijn bestuur heeft ADRIAAN FLORISZ. 1,620 menschen levend doen verbranden, en 21,845 aan meer of min zware boetedoeningen onderworpen! Verdient zulk een man als modèl aangeprezen te worden, omdat hij het zoo verre gebragt heeft van de éénige *Nederlandsche* Paus te worden? Wie zulk een' kruiwagen heeft, als KAREL V, kan het verbrengen. — Het is voorts zeer opmerkelijk, dat de Pausen doorgaans geenszins de voorstanders waren der nieuwe *Spaansche Inquisitie*, en dat derzelver gruwelen *hun* niet moeten geweten worden, gelijk wij hier aan verscheidene staaltjes zien. Zelfs LEO X zou de *Inquisitie* gebreideld, en daardoor de wenschen des Volks vervuld hebben, zonder KAREL's uitvlugten, die zich naar den wil van ADRIAAN schikte. De reden daarvan is natuurlijk. Niet de Paus had het oppergezag over deze nieuwe *Inquisitie*, gelijk over de oude, maar de *Groot-Inquisiteur*, en het streelde de Opvolgers van GREGORIUS VII en INNOCENTIUS III, dit nieuw opgekomene gezag te vernederen, waarin zij echter niet altijd slaagden. Daarom namen zij ook gaarne het beroep aan, dat de beschuldigden bij de *Inquisitie* bij hen deden, en verkochten aan dezen ten duurste hunne bescherming; maar wanneer nu hunne pogingen vergeefs waren, de Koning en de *Groot-Inquisiteur* zich verbonden, en zij reden hadden, voor geheele miskenning van hun gezag te vreezen, dan lieten zij de ongelukkigen schandelijk aan hun lot over, en — behielden het geld. Eene meer belangelooze tusschenkomst was somtijds even vruchteloos. Als één staaltje der onnatuurlijke vonnissen van dit Geregtshof des Satans zij het genoeg hier aan te voeren, dat somtijds lang na den dood van een' zoogenaamden veroordeelden ketter zijn lijk opgegraven, en alsdan alle zijne bezittingen aan derzelver natuurlijke erfgenamen ontrukt werden. De Zoon van een' Vader, die ontsnapt en buitenslands overleden was, moest, enkel beschuldigd zijnde

van

van die vlugt begunſtigd te hebben, openlijk te pronk ſtaan, het vonnis van zijn' Vader naar *Toulouſe* brengen, *en aldaar verzoeken, dat het lijk zijns Vaders mogt opgegraven en verbrand worden!* Niets overtreft deze barbaarschheid, dan de laagheid van den Zoon, die zich tot zulk eene gruweldaad leende.

Dit zij genoeg, om dit boek eenigermate te doen kennen. Wij gelooven wel, dat het in 't oorſpronkelijke geen' ſchoonen ſtijl heeft; maar die van den Vertaler is toch ook al heel pover. Bijna tusſchen iedere twee woorden zet hij eene *comma*, hetwelk den zin duister maakt, in plaats van dien op te helderen. Op éene bladzijde gebruikt hij de woorden *ingegeeft* en *beveelde*. Hoe duister is de volgende zinſnede, en hoe ſlecht derzelver *interpuntie!* „Nu hadden de *Inquiſiteurs*, in hunne vervolgingen tegen die familie, den Bul „voornoemd wel begrepen: maar had zulks de Bisſchop van „*Evora* niet wel genoeg gedaan, en eenigen van de ſchuldigen te veel toegeſtaan, waardoor dezelven vermetel genoeg zich hadden aangeſteld, om, tegen het beſluit der „*Inquiſitie*, te vorderen, van terug te mogen komen, in „het bezit hunner goederen! Zulks, en meer andere omſtandigheden, hadden zijnen onmiddellijken voorganger INNOCENTIUS VIII bewogen, zijne eigene zoo wel als „SIXTUS brevetten, in deze, te herroepen, waarom hij zelve, nu billijk zich daaraan houdende, wilde, dat het proces, tegen deze lieden, begonnen, in alles, naar kerkelijke regten, moest doorgezet worden." — Wij hopen, dat de Vertaler in de volgende Deelen deze gebreken verbeteren, en zijne lezers onderhouden zal in eenen vloeijenden ſtijl, die aan het gewigt der verhaalde zaken beantwoordt.

Reizen in Egypte en Nubië, enz. enz. Door G. BELZONI. *Uit het Fransch vertaald. Ijde Deel. Te Groningen, bij* W. Wouters. 1821. *In gr.* 8*vo. XVI en* 264 *Bl.*

Wij verheugen ons, dat deze allerbelangrijkſte reisbeſchrijving, waarvan de hoofdzakelijke inhoud uitvoeriger op den titel vermeld ſtaat, in het Nederduitsch wordt uitgegeven. Offchoon toch de meesten der genen, die eenig nut uit dit werk trekken kunnen, de Engelſche of Franſche taal verſtaan, zijn er echter niet weinigen, die dezer talen of in het geheel niet, of niet

niet genoegzaam magtig zijn, en wien de vertaling van dat werk welkom zal wezen. Ook heeft de Nederduitsche uitgaaf dit boven de Fransche vooruit, dat er niet alleen de aanmerkingen onderaan de bladzijden geplaatst zijn, maar ook nieuwe aanmerkingen bijgevoegd door den Nederduitschen vertaler. Deze echter zou, zoo als het ons voorkomt, beter gedaan hebben, indien hij telkens had aangeduid, wat van hem en wat van den heer DEPPING was, die deze reisbeschrijving uit het Engelsch, waarin dezelve was vervaardigd, in het Fransch heeft vertaald; waarbij wij het dus alweder moeten bejammeren, dat wij hier eene vertaling van eene vertaling ontvangen.

De autheur is een geboren Italiaan, en, zoo als hij zelf zegt, van een Romeinsch geslacht te Padua. Door den verwarden toestand van Italië in 1800 zich genoodzaakt ziende zijn vaderland te verlaten, bezocht hij verschillende gedeelten van Europa, en kwam in 1803 in Engeland, alwaar hij huwde en negen jaren bleef. Vervolgens bezocht hij met zijne vrouw Portugal, Spanje en Maltha. Van dit eiland gingen zij scheep naar Egypte, alwaar zij zich vijf jaren ophielden. Aldaar had hij het geluk, verscheidene oudheden te ontdekken: onder anderen vond hij de beroemde buste van den jongen MEMNON, die hij van Thebe medegebragt heeft, en die thans in het Britsch Museum is, en zond de in de grafsteden der koningen gevondene *sarcophaag* van wit marmer naar Engeland. Bij zijne terugkomst in Europa vernemende, dat men over zijne werkzaamheden in Egypte vele valsche geruchten in het openbaar verspreid had, beschouwde hij het als eenen pligt, een eenvoudig verhaal van het gebeurde in het licht te geven.

Dit zeer kort berigt, betreffende den door de dagbladen bekenden en allezins beroemden schrijver, oordeelden wij niet overbodig, bij de aankondiging van het eerste deel zijner reisbeschrijving, hetwelk van nog twee deelen staat gevolgd te worden. Met allen grond zegt de Nederduitsche vertaler, dat, hoe groot de voorraad van reisbeschrijvingen bij ons zijn moge, die van BELZONI buiten twijfel met genoegen zal ontvangen worden. — Het lezen van reisbeschrijvingen valt thans zeer in den smaak, ook bij onze landgenooten; en deze verdient wel gelezen te worden. Zij bevat vele bijzonderheden, door vroegere reizigers of in het geheel niet of minder naauwkeurig vermeld, niet alleen om-

trent

trent de verbazende kunstgewrochten der oude Egyptenaren, maar ook omtrent het karakter en de zeden der tegenwoordige bewoners van Egypte en Nubië; en de veelerhande ontmoetingen des ſchrijvers maken zijn verhaal zeer levendig, en onderhouden de aandacht des lezers gedurig, of wekken dezelve op.

Wij hebben dan hier de eerſte reize van den heer BELZONI door Egypte, waarvan de hoofdzakelijke en rijke inhoud vooraf wordt opgegeven, met aanduiding der bladzijden: dit is bij het gebruik van dit werk des te beter, daar het verhaal zelve onafgebroken voortgaat. — Als een ſtaaltje van des ſchrijvers voordragt, kiezen wij het een en ander, dat hij, bl. 59—65, heeft over den tempel van Tentyra, waarvan, zoo als men weet, de beroemde dierenriem onlangs in Parijs is aangekomen. Men ontdekt den tempel niet, zegt hij, voordat men er zeer nabij is; dewijl dezelve omringd is door groote hoopen puin van het oude Tentyra. Dit is de eerſte echt Egyptiſche tempel, welke zich aan de oogen des reizigers vertoont, wanneer hij den Nijl opvaart; en men kan er bijvoegen, dat het ook de ſchoonſte is. Hetgene denzelven inzonderheid boven andere dergelijke overblijfſelen verheft, is de gaafheid; waaruit onze reiziger beſloot, dat deze tempel van veel later tijdperk is dan de anderen. De voortreffelijkheid van het werk is reden genoeg, om te vooronderſtellen, dat dezelve dagteekent van de regering van PTOLEMEUS I. Het is inderdaad waarſchijnlijk, dat de vorst, die de boekerij van Alexandrië aangelegd, en eene maatſchappij van wijsgeeren, onder den naam van *Muſeum*, opgerigt heeft, en die zich wilde doen beminnen van zijne onderdanen, dit gebouw heeft geſticht, om aan de Egyptenaren een gedenkteeken van zijne grootheid na te laten, en het werk der koningen, zijne voorgangers, te overtreffen. Deze opeenſtapeling der kunſtſtukken van Egypte biedt ons de uitkomſten der onderzoekingen eener reeks van eeuwen aan; ook de heer DENON geloofde hier verplaatst te zijn in het heiligdom der kunſten en wetenſchappen. De poort, die met den ingang naar binnen en met het heiligſte des tempels in eene regte lijn ſtaat, is rijkelijk verſierd met kleinere figuren. De zoldering vertoont den dierenriem, omringd door twee groote afbeeldingen van vrouwen, die zich van den eenen rand tot den anderen uitſtrekken. Deszelfs cirkelronde gedaante doet BELZONI nog overhellen, om te geloo-

looven, dat deze tempel veel later dan de anderen gebouwd is geworden, dewijl men elders niets dergelijks ziet. Ook zegt hij bl. 125, bij gelegenheid der beſchrijving van een' tempel in Nubië: „ Ik ſchroom niet, te beweren, dat de tempels van Tentyra, Philae en Edfou, gelijk ook deze, het werk der PTOLEMEËN zijn. Offchoon er inderdaad eene groote gelijkvormigheid tuſſchen al de Egyptiſche gebouwen beſtaat, daar heerscht evenwel in de nieuwere werken een zekere ſmaak, die dezelve onderſcheidt van de zware en reusachtige overblijffelen van den ouden tijd; hetgene mij doet beſluiten, dat de ſtraks genoemden gebouwd zijn door Egyptenaren onder het beſtuur van Grieken." — Wij beſluiten het medegedeelde rakende den tempel van Tentyra met de opmerking, dat, hetgeen de in het beoordeelen der Egyptiſche oudheden zoo geoefende BELZONI over den oorſprong van dien tempel en den tijd van deszelfs oprigting als waarſchijnlijk heeft opgeteekend, de opmerking overwaardig is der genen, die een naauwkeurig onderzoek willen doen naar de oudheid van deszelfs dierenriem, over welken de geleerden het niet eens zijn; en dat, hoe belangrijk het ook zij, dat dit merkwaardig ſtuk uit Egypte naar Europa heeft kunnen overgebragt worden, het echter te bejammeren is, dat de ſchoonſte en de éénige gave Egyptiſche tempel daardoor op het deerlijkst is geſchonden geworden en aan verdere verwoesting blootgeſteld.

Mijne Herinneringen uit Duitschland en Brabant, gedurende den jare 1814. *Door* ANTON CRAMER. *Met Platen. Te Amſterdam, bij* J. C. van Kesteren. 1821. *In gr.* 8vo. 293 *Bl.*

In langen tijd kwam ons van den Heer CRAMER niets ter hand; en het geeft ons een wezenlijk genoegen, dat wij van deze zijne *Herinneringen* eene, loffelijke aanmelding mogen geven. Niet dat wij hier vele nieuwe of onbekende, of bijzonder leerzame bijzonderheden aantroffen; maar wij vonden het boek in eenen goeden, ongekunſtelden ſtijl, hier en daar luimig, en met ſmaak en onderhoudend geſchreven; zoodat wij het, boven menigen roman, voor de leesgezelſchappen, en voor een uur van uitſpanning in den beſchaafden kring, gerust durven aanprijzen. De ſpel- en taalfouten, hier of

daar,

daar, en van geen zeer groot belang, meenen wij ook veilig op rekening te kunnen ſtellen van zetter en corrector. Het ſpreekt van zelve, dat de reis geheel Duitschland en Braband niet betrof; dit kunnen de weinige bladzijden reeds aanwijzen. Daarenboven bevat het boek niet enkel reis- en plaatsbeſchrijving, of bijzondere voorvallen op het reisje; maar geeft ons, midden in het werk, een vrij uitvoerig romantisch verhaal, UNNA VAN RAVENSBERG, *eene Overlevering uit den Riddertijd*, getiteld, hetwelk hier voorkomt als op reis opgevangen, en mede ook nog een brok van een tooneelſpel, hetwelk de reiziger voorwendt, zich niet regt te herinneren, waar het te huis behoort. En na den afloop der reize ontvangen wij, *om aan het boek de* (door den uitgever?) *verlangde dikte te geven*, nog eenige ſtukjes, of vertellingen, (*De tachtigjarige Heks*, — *De Zangeresſen op de Landſtraat*, een Germanismus voor *den grooten* of *heerenweg*, — *Lotgevallen van een Draaiorgel*, — *De Helleburg, of de Reſidentie van Lucifer in het Reuzengebergte*) welke mede niet mishagen. Het titelvignet ſtelt een beminnelijk meisje voor, hetwelk zich uit het brandend Hamburg redt; en deze *epiſode* omtrent MARIA R. en geheel het huisgezin, waartoe zij behoord had, is aandoenlijk. Herinneringen aan MILLER's *Siegwart*, en het berigt, dat die geſchiedenis op waarheid gegrond, ja genoegzaam geheel waarheid is, (hetwelk wij echter nog betwijfelen) zal ook menigeen met genoegen lezen. Eene gekleurde plaat tegenover den titel ſtelt zekere *boulevard* buiten Hamburg voor; de *costumes* zijn, zegt de ſchrijver, getrouw aan de waarheid, en dit geeft dan aan de plaat meerdere waarde, dan juist wel de voorgeſtelde handeling. Nog eene ongekleurde plaat behoort tot het bovengemeld verhaal van UNNA.

Gedichten van JACOB VAN DAM, *Landman en Veearts. Te Haarlem, bij* de Wed. A. Loosjes, Pz. 1821. *In 8vo. 162 Bl.*

Wanneer de lust tot eene of andere oefening van den geest eenmaal zeer algemeen wordt opgewekt, dan ziet men aldaar talenten ontwikkeld, waar anders aan iets dergelijks niet te denken is. De dichtkunst in het bijzonder is altijd beſchouwd, nog meer aan de natuur, dan aan het onderwijs,

verſchuldigd te zijn. Geen wonder dus, dat wij thans dichters en dichteresſen van allerlei ſtand bezitten. Inderdaad mogen wij dit een voorregt achten, lettende op de keur van poëzij, welke wij uit handen ontvingen, die, hoewel niet tot ſlaaffchen arbeid veroordeeld, nogtans ook niet verwacht konden worden de dichtpen te zullen voeren. Dit, echter, neemt ook niet weg, dat wij ons wel eens daarover beklaagden, dat een zoo heerlijk zaad niet, om zoo te ſpreken, in eenen welingerigten tuin gekweekt, en, in een of ander opzigt, tot nog meer volmaaktheid gebragt was. En dit beklag zal ligt te meer klemmen, hoe ongunſtiger iemands omſtandigheden waren. De minſten toch dezer bevoorregte geesten breken door alle beletſels derwijze heen, dat zij van den tegenſtand ſlechts nieuwe krachten ontleenen. En zelfs dat natuurlijke, meer eenvoudige, oorſpronkelijke en krachtige, wat wij hier vooral zoeken en beminnen, wordt er in lange niet altijd aangetroffen.

Deze algemeene beſchouwing, na het doorlezen van VAN DAM's gedichten bijna onwillekeurig uit de pen gevloeid, moge tot eene inleiding van ons kort verſlag en oordeel over dezelven dienen.

In een voorberigt ontvangen wij de geſchiedenis van 's mans Muze. Dezelve wordt zeker met genoegen en belangſtelling gelezen, ſchoon zij juist niets zeer bijzonders bevat. Van zijne versjes betuigt hij nederig, dat zij niet meer zijn dan *eene bijzonderheid*. Waarom hij die echter in het licht geeft, weet hij zelf zoo niet regt: althans niet uit eerzucht, ſtaat er; maar dit betwijfelen wij toch, op algemeene gronden der menschkunde. Het doet er ook niets toe. Zulk eene drijfveer is geenszins onteerend.

Maar nu de ſtukken zelve? — Het zou ons zeer verwonderen, zoo iemand, met den aanvang van het boekje beginnende, niet eenigzins verbaasd ſtond over het losſe, en tevens ſtoute, ſierlijke, in het eerſte ſtuk, *Menſchenwaarde*, heerſchende. Het is eene ſoort van Ode, in afwisſelende maat, maar te lang voor zulk eenen vorm, misſchien omdat het den zanger aan zoo veel adem ontbreekt. Er komen althans verſcheidene zwakke plaatſen in voor. Onder de volgende meer uitvoerige gedichtjes zijn echter niet vele, die dezen voorganger evenaren. Overal wel ſchoone gedeelten, maar doorgaans een minder volmaakt geheel. Onder de kleintjes zijn desgelijks heel fraaije, zuivere, gevoelvolle ſtukjes;

jes; gelijk ook andere, die ons minder behaagden. De meest algemeene gebreken, welke wij vinden aan te wijzen, zijn *zekere woordenrijkheid*, die eene rede, altijd verzwakt, al ligt in herhalingen vervalt, en wel rijkelijk bloemen ſtrooit, maar algemeen bekende, reeds meermalen opgezette, en dus ligtelijk eenigzins verlepte bloemen; wijders *te veel navolging*, te blijkbare poging om in zulken trant te dichten, als waarin een geliefd volkszanger zoo treffelijk is voorgegaan. De ſtukjes, *Aan een gevallen Mensch* en *Het Bloempje der Min*, beide hier en daar gelukkig uitgevallen, maar elders ook weêr niet, zullen genoegzaam te kennen geven, wat wij meenen.

Het gebeurt ook meer geoefenden en beroemden dichters wel, dat de zin hier en daar duister, zoo geen onzin is; doch dit behoorde echter nooit te geſchieden. De poëzij moet, in dit opzigt, ook volkomen goede proza zijn. De dichterlijke vrijheid ſtrekt zich niet uit tot het ontſlag van deze wetten. Wij laten de toepaſſing van dit geſtelde, in het algemeen, gaarne aan VAN DAM zelven over. Maar behelst het volgend couplet van een reeds genoemd ſtuk niet zoo wat eene onmogelijkheid?

Gister de eerſte van den raad,
Nu van groot en kleen verſmaad:
Gister gastheer van 's lands eedlen,
Nu van hen eene aalmoes beedlen!...
Gister in der muzen koor,
Thans er ongevoelig voor:
Gister in den bloei van 't leven,
Nu van jeugd en kracht begeven,
Dolende in 't verſcheurde kleed,
't Droevig tooiſel van uw leed!

Hoedanig was dan toch de val, het begane of ontdekte misdrijf, waardoor dit alles zoo eensklaps veroorzaakt werd?

Doch er is nog iets, waartegen wij den ſchranderen man moeten waarſchuwen. Tegen valsch vernuft namelijk, tegen ongetrouwheid aan het eenmaal gekozene beeld. Bij voorbeeld:

Het moederlijk gevoel, ondoofbaar, gloeit van binnen,
En ſpreidt zijn vonken uit, op de onbetreden baan.

Waartoe toch deze vonken? Was het nog eene duistere baan? Verder:

Echte, kuiſche, dichtvuur-ſpranken,
Spelen, vleijen om de min,
Schieten hooge, weel'ge, ranken...

Hoe is het mogelijk, dat vuurſpranken ranken ſchieten? Ook worden hier en daar platte gezegden, ongepaste denkbeelden, en harde woorden gevonden. Als een ſtaal van het eerſte, ſta hier het volgende, NB. in een ernſtig, ſchoon dan ook gemeenzaam vers voorkomende:

Mijn vriend! 't verſtoor' u niet! bezin u wel ter degen!
Gij moet die ſimple zaak niet op een goudſchaal wegen.

Van het tweede dit:

't Is feest voor het harte. O ontboei u mijn luit,
En giet uwe vreugde in uw lofzangen uit!
Verneem ze gij ruiſchende ceder!

Men heeft immers in Rijnland, zoo veel wij weten, zulke boomen niet, ten zij te Leyden in den Hortus. Waarom niet liever onze vaderlandſche eiken of wilgen aangeroepen?

Van het derde:

Bouw op Godsdienst('s) vaste zuilen.

en:

De dag des blijden oogsts is daar.

Immers, dit is waarlijk niet uit te ſpreken.

Deze aanwijzing naar ons beste geweten doende, vertrouwen wij in onzen dichter een beſcheiden, leergraag lezer te zullen vinden. Gelijk toch zijn voorberigt van nederigheid, zoo getuigen alle zijne versjes van eene edele, Christelijke denkwijze. Zoodat wij niet kunnen nalaten, hem voor eenen man te houden, die zijnen ſtand, in alle opzigten, tot eer verſtrekt. Daar het meest gelegenheidsversjes zijn, die hier voorkomen, aan moeder, aan meisje of vrouw en vriend, bij geboorte-, huwelijks- en lijkfeesten, zoo hadden wij te meer gelegenheid, om hierover te oordeelen.

Tot

Tot een klein ſtaaltje van goeden dichttrant, eindelijk, valt ons oog op dezen aanvang van *Vergankelijkheid en Bemoediging:*

Wat praal op aarde de oogen boeij',
Wat glans den ſtervling tegengloeij',
Niets, niets heeft duurzaamheid, niets houdt beſtendig waarde:
Als golven op 't onrustig meer
Stijgt alles op, zinkt alles neêr,
En eenmaal doodt de tijd, wat ook het leven baarde. —

De lente, met haar' bloementros,
Verſiert het veld en beemd en bosch:
Zij ſchenkt den zomer kruid en gras en vrucht en loover;
De herfstwind knakt en bloem en blad:
Al, wat het aardrijk ſierlijks had,
Verwoest de winterſtorm, hij laat geen kransjen over.

De ſchoone blos der lieve maagd
Wordt van de purpre wang gevaagd;
De dood rooft d' ouderdom, en velt de Borgers neder.
De driften ſpelen, wuft, haar ſpel,
En wisſlen vreugd met zielsgekwel:
De vrees bluscht onzen moed, de hoop ontvlamt dien weder.

De lauwer dort, de min verkoelt,
De vriendſchap ſlaauwt, hoe rein ze ook voelt:
De rijkdom, roem en eer, hoe ze onze zinnen ſtreelden,
't Kiemt al en 't prijkt, het glanst en 't kwijnt;
Het ſterft, 't verdeelt zich, het verdwijnt, —
En eerlang treuren we om gevlugte ſchaduwbeelden.

Gedachten van JEAN PAUL, *met eene Inleiding door Mr.* J. A. WEILAND. *II Deelen. Te Rotterdam, bij* J. Immerzeel, Jun. 1820. *Te zamen LXXXV en* 402 *Bl.*

Onder dezen titel ontvangen wij eene bloemenlezing uit de werken van een zeer voortreffelijk Schrijver, en wij ſchamen ons wezenlijk, dat wij dit werk zoo lang lieten zonder aanmelding; goede wijn behoeft intusſchen geenen krans, en daarom verwonderen wij ons zelfs, dat onze aanmelding nu nog verlangd wordt. Wij erkennen echter, dat dit boek geen

kost voor alle monden is, en dat, offchoon men het, naar goedvinden, van voren naar achteren of ook omgekeerd lezen kan, of ook wel beginnen waar het openvalt, er eenigzins geoefende zinnen vereischt worden, om het fraaije en goede op te merken en te vatten, en om even groot vermaak als nut te hebben van een werk, hetwelk niemand met genoegen lezen zal, die de lezing niet gedurig en al wederom, en telkens met nieuw vermaak, te herhalen wenscht.

JEAN PAUL is JEAN PAUL FRIEDRICH RICHTER, door talrijke fchriften, in Duitschland, bij al wat voor het ware goede en fchoone fmaak en gevoel heeft, geacht en beroemd; een eigen Genie, hetwelk zijnen eigen' gang houdt; een bij uitnemendheid vrolijk en tevens ernftig Schrijver, vol geest en luim, wiens ernst dikwijls fcherts fchijnt, en wiens fcherts altijd ernst is; een man, voor wiens fchrijftrant en wijze van zien wij in ons Hollandsch geen' naam hebben; een *Humorist*, zoo als de Engelfchen zeggen, in den hoogften trap, hoedanige er maar weinigen zijn, geboren en niet gemaakt, en alzoo voor geene navolging vatbaar. Het naast komt hij misfchien aan STERNE. Dan, wij willen den Heer WIELAND hier laten fpreken: „ Bij JEAN „ PAUL is het genie meer kennelijk in eigene redenering, „ in kernfpreukige gezegden, met dichterlijke inkledfelen „ getooid, dan wel in het fchilderen van karakters, in te„ genoverftelling van STERNE. Wanneer deze ons in de „ gefchiedenis van Le Fevre, b. v., het karakter van Oom „ Tobias, en het binnenfte dezer zedelijke en aandoenlijke „ ziel, met eenen tooverflag opent, door hem te doen zeggen: „ Bij God, hij zal niet fterven!" of ons, met éénen trek, „ het geheele Franfche karakter in den paruikmaker vertoont, „ die de paruik in den oceaan wil dompelen, om te bewij„ zen, dat zij krul houdt, en in honderd andere tooneelen; „ dan is, daarentegen, bij JEAN PAUL de kracht van het „ genie meer aanwezig in het eigen overzigt van hemzel„ ven, omtrent het menfchelijke leven, omtrent al ons doen „ en laten, onze denkbeelden, onze kennis, en onze dwaze „ en goede begeerten; welk overzigt veelal, op het top„ punt van hoogte, als in een in de lucht zwevend vuur„ werk van de dichterlijkfte beelden en de treffendfte kern„ fpreuken losbarst. Men zal weinig Schrijvers vinden, die „ het kernfpreukige in zulk eene mate bezitten, als JEAN „ PAUL; en even weinig, die, door de onderwerpen zel„ ve, zoo worden opgevoerd tot de vlugt eener zoo dich-

„ ter-

„ terlijke beeldſpraak, als dit bij hem het geval is." Intusſchen kan men het eene Genie niet met het andere vergelijken, *omdat beide éénig in hunne ſoort zijn.* „ JEAN PAUL is geen STERNE, geen CERVANTES, geen SWIFT; maar hij is —— JEAN PAUL." De uitvoerige *Inleiding* van den Heer WEILAND is zeker in het oog van iederen lezer nog te kort; men zal er het genie, de ſpranken zelfs van het zoo zeldzaam echt *humoriſtiſch* genie, niet in miskennen. Wij zouden hier meer zeggen, zoo wij niet vreesden alsdan door den Heer Inleidenaar gelijk geſteld te worden met zekeren *voorproever* van een vroeger geſchrift van hem, die hem op gelijke rij plaatſte met CERVANTES, RABELAIS, STERNE en anderen, hetwelk hij voor een openbaar *ſarcasmus* hield, bijaldien niet de ſteller wel een binnenvader kon zijn in een dolhuis, die hem zoo wilde opvijzelen, ten einde hij, door dwazen waan duizelig, te ſpoediger in zijne handen vallen mogt. Gezegde Inleiding is bijzonder lezenswaardig, en nergens vonden wij betere en meer voelbare opheldering van hetgeen de woorden *humor*, *humoriſtiſch* en *humorist* beteekenen. *Gevoelig-luimig* is misſchien nog de beste overzetting van het woord *humor*, maar drukt het wezenlijke echter niet volkomen uit; doch men leze de opheldering van den Heer WEILAND: zonder omſchrijving, en wel eene nog al uitvoerige, kan men hier niet te regt. Daarenboven geeft de Inleiding het noodige, hoewel korte, berigt van JEAN PAUL en zijne geſchriften, en is niet minder leerzaam, daar zij den heerſchenden leesſmaak van onzen tijd komisch-ernſtig gispt. „ *Zij is geen cent waard*," was het antwoord van den boekdrukker, wien WEILAND het eerst zijne kopij van dit werk aanbood; „ *namelijk*," voegde de man er ter verzachting bij, *in den boekhandel.* Nieuwsgierigheid en verhitte verbeelding zijn de prikkels van den tegenwoordigen leeslust; en natuurlijk, dat ieder boekdrukker de winst, die hij zich van eenig boek beloven kan, naar deze ingrediënten berekent. Deze opmerking geeft den Heere WEILAND aanleiding, om veel, dat tastbaar waar en goed is, over Romans en derzelver waarde en aftrek te zeggen, en een ernſtig woord aan Schrijvers, die den ſmaak van het lezend publiek behooren te leiden, en op wie hier alle verantwoording komt; ook over de aesthetiſche vereischten van eenen Roman wordt een woord op zijn pas gezegd. Eindelijk geeft de Inleidenaar beſcheid

en doet verantwoording over het *zoo wat geven en nemen*, hetwelk hij zich bij zijn overgieten der *Gedachten* van JEAN PAUL voor ons tegenwoordig Hollandsch publiek veroorloven moest.

Wij voelen, dat wij, na al ons geſchrijf, nog weinig of eigenlijk niets gezegd hebben, waardoor de lezer het kostbaar boek, dat thans voor ons ligt, kennen kan; en wij zien geene kans, om aan dit gedeelte van onze taak te voldoen, dan door het geven van eene en andere proeve. *Wij legden daarom* ook een ſtrookje papier bij deze en gene korte plaats, die wij daartoe wilden uitkiezen; dan, beide de deelen zijn zoo vol met zoodanige aanwijzingen, dat wij dezelve maar alle wegnemen, en wat afſchrijven, waar het boek openvalt.

„ Ik ſta niets naauwkeuriger gade, en teeken niets wijdloopiger aan, dan twee dag- en nacht-eveningen; de eene in het huwelijk, wanneer, na de wittebroodsweken, de zon in het teeken van de weegſchaal komt, en de andere in het weerkundige, buitenshuis, omdat ik in ſtaat ben, uit de luchtgeſteldheid in beiden het weder langen tijd vooruit te ſpellen. Het belangrijkſte voor mij is het eerſte onweder in de lente en in het huwelijk; want alle de volgende buijen komen van denzelfden kant op."

„ De bewoners van den berg Parnas vragen *weinig* naar de wetten van den berg Sinaï. Zij zijn allen *heterodox*; en zoo lang ſchieten zij geene puntdichten op het oudvaderlijke geloof af, zoolang de harp van eenen KLOPSTOCK hunne vingeren tegenhoudt. Aan den leeraar van hunne plaats vinden zij niets liefs, dan zijne dochters. Hunne puntdichten overtreden het achtſte, en hunne overige gedichten het zesde gebod. Zij haten de burgerlijke waakzaamheid, bijna even zeer, als de kunstbeoordeeling. Zij kleeden niet alleen hunne kinderen, maar ook zichzelven in den Engelſchen ſmaak, en hun boezem is even open als hun hart; zij nemen hunne toevlugt tot de namen van heidenſche Goden, om zich aan de chriſtelijke bewustheid hunner gebreken te onttrekken. De zonde des ouden Adams leggen zij den kleinen Amor te laste, en bidden den Duivel aan, in de gedaante van eenen Faun."

„ Het hart eener vrouw leeft dichterlijker dan het ſchrijft. Vrouwen zijn meer geboren om kunſtwerken, dan om kunſtenaars te zijn. In het huwelijk, echter, gaat deze zoete liefhebberij te niet, gelijk de zonnebloem alleen in de jeugd

zich

zich naar Febus toewendt. — Geloof mij, nooit is eene ſchrijfſter half zoo gelukkig als een ſchrijver! Laat haar echter in het huwelijk de overige deelen nog maar doen drukken; eene huiſelijke vrouw maakt alles, zoo veel zij kan, zelve, — kleeden, hoeden, mutſen, en alzoo ook misdruk. Daarenboven geeft zij het papier, even als de pottenbakker de ſchotels, door dichterlijke bloemen, nog behalve de huiſelijke, eene aesthetiſche waarde voor liefhebbers."

„ In de meeste beſchaafde landen van Europa zijn ſteden, waarin ſchrijvervleesch-keurmeesters zitten, zoo als bij ons de keurmeester in de vleeschhal. Men noemt hen echter gemeenlijk proefheeren, of ſmaakheeren, omdat zij vooraf elk boek proeven, en daarna aan de lieden vertellen, hoe het hun ſmaken zal. — Dewijl de proefheeren zelden boeken ſchrijven, zoo hebben zij beter tijd, om die van andere lieden door te zien en te keuren. Nu en dan hebben zij zelven ſlechte boeken gemaakt, en weten daarom meteen, hoe een ſlecht boek wezen moet, wanneer er hun een ter keuring voorkomt. Velen hunner zijn ook om dezelfde reden ſchutspatronen van ſchrijvers en derzelver boeken, om welke de heilige Nepomuk de patroon der bruggen is, en der lieden, die over bruggen gaan, — omdat hij zelf eens van eene brug in het water is gegooid."

„ Een paar duizend menſchen wensch ik zeer gaarne in de andere wereld weêr te zien, — in deze minder, — omdat ik mij nog al kan voorſtellen, hoe zij daar, meer volmaakt en met gelouterder ziel, mij te gemoet zullen vliegen, zoodra ik een jaar of tien na hen de reis volbragt zal hebben. Dit verontſchuldigt menig tweegevecht: want waar anders wil men door pistool of degen eene ruwe tegenpartij henen zenden, dan naar eene wereld, welke hem meer loutert, dan die, waarin hij doodgeſchoten wordt?"

„ Wanneer ik elken avond het opgaan der zon ſchilderde, en elken morgen het opgaan der zon zag, dan zou ik nog, als de kinderen, roepen: toe, nog eens! nog eens!"

Zoo zou het ons ook gaan, bij het nogmaals doorbladeren van JEAN PAUL; de lezer neme het dan met dit zestal voor lief.

Het

Het Kaartſpelen gemakkelijk gemaakt, of Handleiding, om de vermakelijkſte Spellen, als Lomberen, Piketten, Reverſie, Tarok, Caſſino, Whist, Boston, Commerce, Farao, Mariage, Vingtun, Lanterlu enz. te leeren en zich in te oefenen, als ook om met voordeel op zijne partij te ſpelen. Naar den vijftienden Druk uit het Hoogduitsch vertaald. Tweede Druk. Te Amſterdam, bij J. C. van Kesteren. 1821. *In kl.* 8*vo.* 210 *Bl.*

De Tooverkunst en Goochelarij, tot eene leerzame uitſpanning voor de Jeugd; volgens natuurkundige gronden, in derzelver eenvoudigheid, voorgeſteld en verklaard. Naar het Hoogduitsch van J. H. M. POPPE, *Hoogleeraar in de Wis- en Natuurkunde. Met Platen. Te Gorinchem, bij* J. Noorduyn. 1821. *In kl.* 8*vo.* 191 *Bl.*

Op den titel af zal men reeds aan geen dezer boekjes groote nuttigheid hechten; en indien het waar zij, dat elken winteravond alleen in Opper-Sakſen 12000 menſchen aan de Lombertafel zitten, terwijl op feestdagen dit getal wel driemaal zoo groot is, dan verbaast het ons, dat het eerstgenoemde werkje in het oorſpronkelijke reeds vijftien uitgaven heeft beleefd; en is het aantal ſpelers in ons oude vaderland naar evenredigheid even zoo groot, dan twijfelen wij, of de Hollandſche uitgave op een even ſterk debiet kan rekenen. Hoe weinige menſchen ſchieten er dan toch over, die tijd en geld en ſmaak voor deze ſoort van boekjes tot hun onderrigt over hebben; en zij, die zich met deze ſpelen zoo dagelijks plegen te vermaken, behoeven, dunkt ons, deze onderrigtingen niet. Bij het doorbladeren kwam het ons voor, dat de opſteller met zaakkennis geſchreven heeft, en dat de nog zwakke in het ſpel, of ook de naauwelijks baanwijze ten dezen, zich hier in alle de op den titel genoemde ſpelen genoegzaam onderrigten kan.

Het boekje over *Tooverkunst en Goochelarij* moge al geene groote nuttigheid hebben, het heeft echter in ons oog eenig meerder belang. Het waarſchuwt de jeugd tegen bedrog, lost een aantal bijna ongeloofelijke kunstjes zeer natuurlijk en bevattelijk op, en doet ook daár misleiding, bedrog en handigheid zeker ſtellen, waar verſchijnſelen of kunstjes mogten

ten vertoond worden, in dit werkje niet aangewezen of opgelost. Het is ook niet onaangenaam, het duistere en raadselachtige opgehelderd te zien, en alzoo den kunstenaar te kunnen nagaan en betrappen. Ook vindt men hier zeer veel aangewezen, wat men zich gemakkelijk eigen kan maken, om alzoo zijne speelgenooten en andere vrienden aangenaam bezig te houden. Aan soortgelijke boekjes, de vertaler en uitgever erkennen het, ontbrak het ons wel niet; maar de wijze van voordragt en de orde, prijzen het tegenwoordige boven andere aan. De orde is deze: kunstverrigtingen, gegrond op *schei-* en *proefondervindelijke natuurkunde* (1ste en 7de afdeeling), 2. op *misleiding* en *handigheid* (2de en 8ste afdeeling), 3. op zekere *voorwaarden* en *overeenkomsten* (3de afdeeling), 4. kunstjes met de *kaart* (4de afdeeling), 5. door de *rekenkunde* (5de afdeeling), 6. *Automaten* of *bewerktuigde figuren*, die door middel van vuurwerken en veren zichzelve bewegen, en de verrigting van levende wezens nabootsen (6de afdeeling.) Men ontvangt hier dan berigt *van* en onderrigt *in* 188 onderscheidene aardigheden, die in den eersten opslag verbazing wekken; en wij hopen maar niet, dat de lieve jeugd te veel tijds verspillen zal aan kunststukjes, die geheel en alleen tot vermaak dienen; echter gaarne erkennende, dat onder de hier opgegevene vele zijn, die het verstand en vernuft bijzonder kunnen opscherpen.

Flora, of het Buitenleven nuttig en aangenaam gemaakt voor de Jeugd. Naar het Fransch van Mevr. DE GENLIS. *Te Amsterdam, bij* de Erven H. Gartman. 1822. *In* 8vo. 228 *Bl.*

Mevrouw DE GENLIS zal niets middelmatigs schrijven voor de jeugd, dachten wij; en, daarenboven door den titel uitgelokt, namen wij dit boekje met groote verwachting ter hand. Wij vonden ons echter te leur gesteld; en, om den lezer soortgelijke teleurstelling te sparen, willen wij hem waarschuwen, dat hij hier, in den vorm van kindergesprekken, een zeer oppervlakkig onderrigt omtrent sommige planten en vruchten ontvangt, alleen voor zeer jonge kinderen misschien geschikt, om dezelve dan eene voorproeve te geven van, en eenigen smaak te doen vinden in de Kruidkunde. De aanteekeningen, die dan ook de Latijnsche namen op-

opgeven, hebben echter weinig nut, en met de kunstjes, die men hier de kleinen met bloemen en planten leeren wil, zullen zij, zonder nader onderrigt, moeijelijk te regt raken; terwijl zelfs de plaatjes hen, die deze aardigheden niet reeds vroeger verstonden, en de kinderen willen helpen, niet genoegzaam inlichten. Wij loopen dus niet hoog met het wijd uiteen gedrukte en dus vrij kostbare boekje, in hetwelk wij daarenboven nog op eene en andere misstelling en meer dan ééne drukfout gestooten hebben. Onder de eerste tellen wij het berigt, *dat de bladen van de dolle kervel eenen reuk als pieterselie hebben*; en onder de laatste de opmerking, dat, *offschoon de koffij zeer verhittend is, zij nogtans door het dagelijksche gebruik minder* ONschadelijk *wordt*. De fabel nopens den *bohon-upas* op Java wordt hier in al derzelver kleuren als waarheid verhaald. *Het eiland der monsters*, eene toovergeschiedenis, is van geheel het werkje het aardigste. De *monsters* zijn onze gewassen en dieren, zoo als zij zich aan ons zouden voordoen, indien ons oog dezelve even als een goed Microskoop vergrootte.

Godsvereeringen voor Kinderen; door A. L. BARBAULD. *Naar de vierde Uitgave uit het Engelsch. Te Rotterdam, bij* J. Hendrikſen. *In kl.* 8*vo.* 41 *Bl.*

Het denkbeeld der overal nabijzijnde, overal zorgende Godheid diep in het hart te drukken, is van het hoogste belang. Moge het kind dan, van zijne vroegste jeugd, met God, in het oog en het hart, wandelen en opgroeijen! Het spreekt van zelve, dit bewerkt men niet door streng betoog; men zegge het kind het aanwezen der Godheid, en leide het, om nu altijd en overal God op te merken in zijne werken. Het zijn de hoofdwaarheden van den Natuurlijken Godsdienst, waarop in dit boekje gewenkt wordt; offschoon de naam van den Heer Jezus, en ook een wenk op Bijbelgeschiedenis, genoegzaam bewijst, dat het op Christenkinderen het oog heeft. Het bevat uitboezemingen en losspraken van het kinderhart, niet buiten den kring van deszelfs gevoel of vatbaarheid. Uit het voorberigt blijkt ons, dat dit boekje door eene Vrouw is geschreven. Wij durven het vrijelijk aanprijzen.

BOEKBESCHOUWING.

De Godsdienst, van K. VON ECKARTSHAUSEN, *uit het Hoogduitsch door* M. A. VAN STEENWIJK, *R. C. Pastoor van Zoetermeer en Zegwaart. Te Leyden, bij* J. W. van Leeuwen. 1821. *In gr.* 8vo. *VIII en* 204 *Bl.*

Om den *geest*, in dit werkje van den bekenden ECKARTSHAUSEN heerſchende, in hetwelk, wij erkennen dit gaarne, zeer veel goeds is, te doen kennen, zullen wij den inhoud der afdeeling, getiteld: *de Kerk*, opgeven en toetſen.

„ De Kerk is die Heilige Stad, welke God aan CHRISTUS overgeleverd, en Hem tot eeuwigen Opperpriester derzelve heeft ingewijd; hier beneden bevindt zij zich in eenen ſtaat van beproeving, en heeft met allerlei wederwaardigheden te worſtelen; maar JEZUS is altoos met haar; Hij heeft beloofd, dat Hij haar tot het einde der wereld in ſtand zal houden." Tegen deze omſchrijving kan niemand, die den Bijbel eert, iets hebben; ook niet tegen de verklaring, dat „ de vergadering der uitverkorenen in den Hemel, en der geloovigen op aarde, ééne en dezelfde Kerk uitmaakt, bij welke alles, gebed en geest, gemeen moet wezen." Maar tegen de leer, dat ook „ de verdienſten" gemeen moeten wezen, hebben wij, behalve dat het in 't oog loopt, waar zij heenleidt, *Gal.* VI: 4, 5: *een iegelijk beproeve zijns zelfs werk: en alsdan zal hij aan hemzelven alleen roem hebben*, EN NIET AAN EENEN ANDEREN; *want* EEN IEGELIJK ZAL ZIJN EIGEN PAK DRAGEN. — Het is, in zekeren zin, waarheid, dat „ eenen God hier beneden niets waardiger kan wezen als (dan) dat talrijk en heilig Genootſchap, dat, met deszelfs Opperhoofd vereenigd, den door dit aangewezen' weg bewandelt, en, waar ook op de wereld verſpreid, de Kerk, dat heilige volk, is, in welks ſchoot eens deszelfs grootſche beſtemming moet eindigen." Indien wij niet den

ſchijn zelfs van vitterij wilden mijden, zouden wij zeggen, dat dit laatſte een beetje onzin en *bombario* was, waarvan des Schrijvers overige ſchriften mede niet geheel vrij zijn. Immers wat zegt het: „de beſtemming van een genootſchap moet in den ſchoot van dat genootſchap eindigen?" Wij gevoelen, waar de Schrijver heenwil; dit zal ook zoo aanſtonds blijken; naar zijne *woorden*, op zichzelve, zou hij kunnen goed praten.

MAAR, dat „ *Rome* die der vier Alleenheerſchingen zij, aan welke de voorſpelling van DANIËL eene eeuwige duurzaamheid heeft toegekend," dit is het, wat te bewijzen valt. Dat „ *Rome* de zetel der Christelijke wereld is geworden," *kan* toegeſtemd worden, indien het voeren van den Christelijken *naam* eene wereld tot eene Christelijke maakt; maar anders zouden wij *Rome* den zetel van eene tamelijk Heidenſche wereld noemen.

„ De Kerk is de bewaarſter van het geloof en de zedeleer; niets kan derzelver reinheid bezoedelen." Toegeſtemd, mits de Christelijke Kerk, niet de Roomſche, die ons eerst bewijzen van hare, boven andere uitmuntende, Christelijkheid zoude moeten geven. Of het volgende moest een dier bewijzen zijn: „ Al werden al hare Herders in een algemeen verderf gewikkeld, hunne uitſpraak zou niettemin over dit hoofdgeſchil [over welk? wij hebben nog geen woord van een geſchil gevonden] onfeilbaar wezen." Dit is dus met andere woorden: de ware geloofs- en zedeleer kan berusten in het hart van de ergſte ſielen, en God kan en wil ook dezulken met zoodanig gezag bekleeden, dat gij al wat *zij* (wèl te onderſcheiden, niet: de Bijbel door hunnen mond; want ook de ſlechtſte mensch kan den inhoud des Bijbels voordragen; maar wat *zij*) u zeggen, dat gij te gelooven en te doen hebt, aannemen en betrachten moet. — Deze leer gaat *ons* verſtand te boven.

Zeer zeker is „ eene bewaarplaats voor de geloofs- en zedeleer noodzakelijk;" daarom danken wij God, dat hij ons den Bijbel, niettegenſtaande alle aangewende pogingen om denzelven te verdonkeren, heeft laten behouden.

„ Er

„ Er is geen geloofspunt, hetwelk niet beſtreden is." Juist! zoo moest het ook zijn; onderzoek en ſtrijd ſcherpt het oordeel. De Bijbel wil, dat men ALLE DINGEN zal *beproeven en het goede behouden*, maar heeft nergens eenen mensch of menſchen aangeſteld, om de meeningen aangaande het goede of niet goede door eigen gezag te beheerſchen. Over het middelpunt van alle Christelijk geloof kan nooit verſchil vallen onder hen, die CHRISTUS eerbiedigen als den Zoon van God. Alles, wat voor het overige verſchillend opgevat *kan* worden, *mag* het; tot deze vrijheid geeft de Bijbel wenken genoeg, zet nergens de verdoemenis op dwaling, *ter goeder trouwe* gekoesterd, en wij zullen deze onze vrijheid ons door geene Herders, „ die toch misſchien in een algemeen verderf *konden* gewikkeld zijn," laten ontnemen.

„ De katholijke [dat is hoogstwaarſchijnlijk, in des Schrijvers geest, de Roomſche; anders, een' katholijken (*algemeenen*) Godsdienst gelooven wij ook. Nu dan, de katholijke] Godsdienst is het eenigst onwankelbaar middelpunt van alle Evangeliſche waarheden." Dit noemen wij dingtaal! Het bewijs is even krachtig. „ De dwalingen van hen, die zich van denzelven hebben afgeſcheurd, bewijzen het voldoende. Men ziet hen allengskens verbasteren, eerst in *Sociniaanen*, dan in *Deisten*, en eindelijk in — *Isten* [wat beteekent dat?] welke niets meer gelooven." Bij deze uitſpraak kan de Protestantſche Kerk zeker nederig blijven! Gelukkig, dat de Katholijk, die zich niet alles door zijne Priesters laat wijsmaken, dan toch ook nog vele, in geloof en wandel als goede Christenen kennelijke, Protestanten ontmoet. En *à propos!* Deze afgeſcheurden hebben toch de beweegredenen, waarom zij zich afzonderden, vóór hunne afzondering zelve, in hun gemoed gehad. Waarom heeft het gezag der Kerke dan geenen invloed op hen uitgeoefend, en hun *gemoed* of *verſtand* rust gegeven en voor de afdwaling bewaard? Het zou dus bijna ſchijnen, alsof de rust des geloofs in de katholijke Kerk alleen zoo lang het deel van hare leden was, als dezen

zich tot geen onderzoek in'aten. Het is dan wel zeer doelmatig, dat aan de leden der Roomſche Kerk als hoofdpligt wordt ingeprent, zonder onderzoek te gelooven, wat hunne Herders hun zeggen, „ al waren deze allen in een algemeen verderf gewikkeld." — „ Wordt het geloof ſlechts in één enkel punt verwrikt, ras ſtort het ganſche gebouw ter neder." Wij voor ons vinden de inwoning in een huis, dat niet zoo gemakkelijk inſtort; verkieslijker.

„ Beſtaat dan hetzelfde Evangelie, dezelfde geloofsbelijdenis niet meer?" Dit is ſpoedig te beſlisſen, indien ſlechts de katholijke Kerk ons haar leerſtelſel *in en uit den Bijbel*, door eene onpartijdige, algemeen duidelijk verpligtende, uitlegkunde, gelieft aan te wijzen. „ Dezelfde Sakramenten?" Waar zijn de zeven der katholijke Kerk in den Bijbel te vinden? Waar het Huwelijk als Sakrament, maar den Bedienaren zelven verboden? Waar het Avondmaal onder éene gedaante, eerst door de Kerkvergadering van *Conſtanz* vastgeſteld, met dit uitdrukkelijke bijvoegſel: *offchoon* CHRISTUS *het Avondmaal onder beiderlei gedaanten hebbe ingeſteld, en hetzelve ook door de eerſte Kerk op die wijze gevierd zij.* — Zou de Kerk, die zoo met de inſtellingen van CHRISTUS onſpringt, wel veel te vertrouwen, en er op de eenparigheid van haar geloof door alle eeuwen heen wel veel ſtaat te maken zijn? — Dit is één ſtaaltje, en moet voor het tegenwoordige genoeg zijn; want wij zouden, om gezegde eenparigheid te onderzoeken, de kerkelijke geſchiedenis moeten afſchrijven, en daartoe is in eene beoordeeling geene plaats. Nog merken wij echter ten dezen aan, dat wij ons op geenen JUSTINUS of andere Kerkvaders, van wier volſtrekte overeenſtemming ook meer wordt opgedischt dan beſtaat, verlaten, en met geene Kerkvergaderingen (die ook niet van nabij moeten bezien worden) te doen hebben, maar met den Bijbel, en zullen blijven vorderen, dat de leer en plegtigheden aan dezen, en aan niets anders, getoetst worden; en waar is dan aanbidding van den ouwel, enz. enz. enz.?

„ Men

„Men belastert de Kerk, indien men haar de bijgeloovige bedrijven en gebruiken aantijgt, welke van tijd tot tijd den Godsdienst ontluisterd hebben. Men heeft altoos een misbruik van de ligtgeloovigheid van het volk gemaakt; van den *flok* van ROMULUS tot de *convulsionairs* waren er bedriegers in overvloed." Ja! wel waar! — „ Ten aanzien der wonderen behoort men den geest van het volk in het oog te houden," (Wil dit misschien zeggen: *de wereld wil bedrogen zijn; derhalve worde zij bedrogen?* Bravo dan!) „ en deze dwalingen zijn van weinige beteekenis, en niet noemenswaardig, zoo lang zij noch het leerstellige, noch de zedeleer aanranden." Wel neen! deze dwalingen hadden integendeel veel goeds — voor de beurs der Geestelijken. En het schromelijke bijgeloof, dat door alle die bedriegerijen, wonderen geheeten, onder het volk kwam; het afgodisch vertrouwen op reliquien en zoogenaamde Heiligen — neen! dit was geene aanranding van het leerstellige en van de zedeleer! Och, niet noemenswaardig!

„ De Kerk verfoeit de gruwelen, welke voor de zaak van den Godsdienst, en soms onder deszelfs naam, bedreven zijn; want zij beveelt den menschen elkander lief te hebben, en niet te vermoorden. Het moorddadig ombrengen van zoo vele Joden, het verbannen en uitroeijen der Albigenzen en Tempelieren, het ijselijke bloedbad van den *Bartholomeus*-nacht, de brandstapels der Inquisitie, derzelver *Auto-da-fés;* deze schrikbeelden zijn gruwelen van het bijgeloof en de staatkunde." Och ja! hoe vroom! — „ De staaf, waarmede de Kerk in weemoed de ketteren bestookt, bestaat slechts door hen van hare gemeenschap te berooven." Wat is dat zachtmoedig! — Maar „ de wereldsche magt".... Ja, *die* heeft het gedaan! — „ Daar, waar het geloof eenen dwalenden broeder aanschouwt, ziet de staat eenen muitenden onderdaan." Het is maar niet anders in de wereld; men moet zich weten te redden! Nu de *Roomsche* Kerk geen raad meer weet met de in haren schoot en door haar gepleegde gruwelen, nu zijn het *misbruiken*,

ken, die zij hartelijk verfoeit; en de zoo lang door Priesterheerschzucht misbruikte wereldlijke magt heeft er nu ten laatste dien dank van, dat zij de schuld en de schande moet dragen. — Dan, welaan! één vraag (want wij hebben geene plaats voor meer): Indien dan de Kerk, „ die met weemoed den dwalenden van hare gemeenschap berooft," de genoemde gruwelen en misbruiken zoo zeer verfoeit, waarom deed zij dan de plegers van dezelve niet in den ban? Deze moeten dus wel regtzinnige aanhangers der Kerke gebleven zijn; en wat moet men nu van de geloofs- en zedeleer eener Kerk denken, die zoodanige gruwelen en misbruiken ongestraft gedoogt? Niet te vergeten, dat de bestuurders der Inquisitie enz. enz. zelve *Geestelijken* waren.

„ LUTHER, gewaande Hervormer, *die naar scheuring haakte.*" Dit heet de oppervlakkigste kerkelijke geschiedkunde den Schrijver vlak in het aangezigt liegen; én de Vertaler behoorde zich te schamen, zulk eene historische leugen zoo maar, zonder aanmerking, over te nemen. Het is den schooljongen in de geschiedenis der Hervorming bekend, dat LUTHER het alleen gemunt had op gruwelen en misbruiken, welke „ de Kerk verfoeit;" maar dat hij, door trotsche behandeling gesard, en naderhand in den ban gedaan, *toen eerst* deed, waar hij in het begin niet aan gedacht had, namelijk zich van de Kerk afzonderen. — De Augsburgsche Confessie is toch wel het eerste kort-begrip der Protestantsche leer. Welaan! komt voor den dag, en toont uit dezelve, vergeleken met den Bijbel, aan, dat LUTHER „ de leer der eerste Eeuwen en [maar die „ eerste Eeuwen" is een wassen neus, want reeds vroeg werd de Evangelieleer verminkt; dus voornamelijk toont aan, dat hij] JEZUS woord verminkt heeft."

„ Na de scheuring zag LUTHER eenen KALVIJN enz. met hem zich tegen de Kerk verzetten; maar in het vervolg stonden zij tegen hemzelven op; ieder leerling wilde zelf meester wezen; een ieder zocht zich tot opperhoofd van zijnen aanhang op te werpen." Het is *zoo*,

zij

zij waren wat koppig en meesterachtig; maar zij kwamen ook pas uit de Roomsche Kerk, en men trekt den ouden Adam niet zoo eensklaps uit. — „ LUTHER huwde openlijk eene Godgewijde maagd;" en de monniken schonden heimelijk Godgewijde maagden. — KALVIJN laat SERVEET verbranden." Erg genoeg! maar KALVIJN was ook Roomsch geweest, en *hij* deed het immers niet, maar de Raad van *Genève!* — „ Hunne leerlingen leveren zeventien veldslagen aan hunnen wettigen Oppervorst; [die plan had, om hen, onder voorwendsel van Godsdienst, op te pakken] en doen in *Duitschland* het bloed van duizenden schuldeloozen stroomen. De tempels werden verbrand, de kloosters geschonden; het vuur en het staal baanden dezen nieuwen Apostelen den weg." Maar, hadden zij zich dan maar goedschiks moeten laten doodslaan? — De Schrijver denkt zeker, ja! want hij zegt: „ Op eene veel waardigere wijze handhaafden de eerste Christenen hun geloof! zij moordden niet, zij rigtten geene bloedbaden aan, zij lieten zich als lamme[re]n ter slagtbank leiden." Ach ja! dat deden de lateren, Onroomschen, ook nog; getuigen de duizenden, ook inzonderheid in ons Vaderland, die door de Inquisitie als lammeren zijn ter slagtbank geleid!

„ Hoe verheven zijn de Goddelijke lofzangen niet, welke de Kerk op hare Feestdagen zingt!" en die geen mensch, zelfs de zangers op het koor niet, verstaat, omdat het Latijn is.

„ Wat is er geworden van zoo vele sekten? Zij zijn allen verdwenen." Dit staat te bewijzen. — „ Ook zoo zal het eens met de zoogenaamde Hervorming gaan." Een hard hoofd, die het beleeft! Dat de Roomsche Kerk het wel wenschte en haren leeken diets maakt, is waar; dat het niet gebeuren (of gelukken?) zal, is ook waar. — „ Reeds is zij in meer dan vierentwintig sekten verdeeld, van welke de Herdoopers (!) meer dan veertien tellen." En al ware de hervormde Kerk in vierentwintigmaal vierentwintig sekten verdeeld, wat zou dit dan? Zij is Protestantsch, en vandaar, dat het onderzoeken in haar

niet ophouden kan, terwijl toch alle ſekten één zaligmakend middelpunt, JEZUS CHRISTUS, hebben. — „Deze ſekten verdoemen elkander." De Schrijver heeft hier den regel gevolgd: indien gij liegen wilt, lieg dan ter dege! Uit *Duitschland* vernemen wij, dat deze ſekten zich beginnen te vereenigen; en in ons Vaderland — daar moge hier of daar een bange Mystieke de hel open zien voor de genen, die niet denken even als hij — daar mogen heerschzuchtige Geestelijken, in hun particulier beſtaan, wat waakzaam zijn voor de meerderheid *hunner* ſekte: met het verdoemen onderling zal het anders nog al ſchikken; en juist het gedrag der Roomſchen zal hen hoe langer zoo wijzer maken. — Deze ſekten „komen ſlechts daarin overeen, dat zij eenparig de waarheid [de Roomſche, van welke wij nu eenige ſtaaltjes gezien hebben? dat kan zijn] beſtrijden. Het ware geloof heeft beſtendig gezegepraald," enz. Dat heeft het ook, en dat zal het blijven doen; namelijk het *ware* geloof, dat wij in den Bijbel vinden.

„ *Buiten de Kerk is er geene zaligheid.*" Zeker, dit klinkt wat hard, maar is toch te verdedigen, indien de Christelijke Kerk, en onder de genen, die er buiten zijn, dezulken verſtaan worden, die *moedwillig* alle geloof aan JEZUS, als Zaligmaker, verzaken. — Dan, de tweede helft van deze periode klinkt zoo edel en Christelijk, dat wij — bijna Roomsch zouden worden.

„ Naauwelijks waren de drie eerſte Eeuwen der vervolging verloopen, of haar [der Kerk] eerſte zetel werd aan eigenbaat ter prooije. Scheuringen en ketterijen dompelden haar in den treurigſten toeſtand; de Kerkvergaderingen vermenigvuldigden; Pausſen doemen elkander; wellust, gierigheid en eerzucht grijpen de Priesterlijke waardigheid, als eene ſnel voortwoedende pestziekte, aan." Zeer waar! en deze bekentenis doet ons den Schrijver en zijner Kerke naderen. Indien ons dan nu maar bewezen wordt, dat de Kerk, welke hij is toegedaan, dezelfde is, die, *eeniglijk* op den Bijbel gebouwd, zoo vele gevaren getrotſeerd heeft, en *onveranderlijk* dezelfde

ge-

gebleven is; — dat zij een regt heeft, op den Bijbel gegrond, om, in alle gevallen, waarin Schriftuurplaatsen in meer dan éénen zin kunnen worden opgevat, eenige vertegenwoordigers te stellen, die den zin bepalen, en aan wier bepaling wij ons, op straffe der verdoemenis, moeten onderwerpen; — dat alle gruwelen en misbruiken, die in haren naam gepleegd zijn, geheel buiten haar omloopen, en door haar afgekeurd en gestraft zijn; — dat de Bijbel geene bijzondere wijzen van zien laat gelden, zoo min voor onderscheidene kerkelijke ligchamen, als voor elken mensch afzonderlijk; en dat het dus regtstreeks ter helle zou leiden, indien eens het groote ongeluk plaats had, dat ieder mensch (wie het Christendom eert, zal geene dwaling koesteren, welke onzedelijkheid bevordert) zijne eigene wijze van zien volgde: — indien dit alles ons heden bewezen wordt, zullen wij morgen Roomsch worden.

Het Onderwijs in de Christelijke Geloofs- en Zedeleer, naar het Hoogduitsch van H. C. BERGEN, *gevolgd en meer geschikt ten gebruike van Christelijke Huisgezinnen in ons Vaderland. Tweede Druk. Te Amsterdam, bij* W. van Vliet. 1822. *In gr.* 8*vo.* 302 *Bl.*

Het verwondert ons niet, dat dit fraaije werk eenen tweeden druk behoefde; maar wel, dat zulks eerst na twintig jaren het geval geworden is. De Hoogleeraar TINGA, aan wien wij de uitgave en bearbeiding voor ons Hollandsch Publiek te danken hebben, berigt, dat de verandering, door hem bij dezen herdruk gemaakt, van geringe beduidenis is; maar de spelling is geheelenal naar de nu aangenomene verbeterd. Men behoeft alzoo bij het gebruik den eersten druk niet voor dezen tweeden te verwisselen; en in de gezelschappen ter oefening zal het niet hinderen, dat de een zich van den eersten, de ander van den tweeden bediene. Ter dagelijksche lezing, bij de H. Schrift, in de huisoefeningen, is het

niet zeer lijvig boekdeel uitnemend geschikt, en het geeft van de Geloofs- en Zedeleer zeer heldere Bijbelsche denkbeelden, wordende iedere redenering door den Bijbel gestaafd. Ter onderhouding en gedurige herinnering aan de afgelegde Hervormde belijdenis durven wij het op nieuw aan ieder aanprijzen, en zelfs ter voorbereiding tot die belijdenis bevonden wij het juist berekend. Treft eenig Hervormd Leeraar, gelijk wel eens bij den steller dezer beoordeeling het geval was, iemand uit den beschaafden burgerstand, of ook uit hoogere standen, aan, wiens godsdienstige vorming en onderwijs in vroegeren tijd veronachtzaamd of ondoelmatig was, en die in meer gevorderden leeftijd onderrigt en opleiding ten dezen verlangt, hij bevele hem slechts dit werkje ter lezing, herlezing en herhaalde overdenking aan, en wij twijfelen geenszins, of door gesprekken naar dezen leiddraad zal hij denzelven, in zeer korten tijd, tot het afleggen eener goede, oordeelkundige, echt Bijbelsche belijdenis zijns geloofs kunnen bekwamen, en, onder Gods zegen, den heilzamen invloed der godsdienstige waarheden op het hart tot zijne blijdschap ontwaren. De Geloofsleer gaat vooraf, en wordt afzonderlijk, maar geenszins droog en onvruchtbaar, of enkel wetenschappelijk, behandeld. Uitvoeriger volgt daarop het onderwijs in de Zedeleer. Maar wij behoeven van den inhoud en de voortreffelijke bearbeiding niet te spreken, daar het boek, met zoo veel goedkeuring ontvangen, deszelfs roem nu reeds twintig jaren staande hield.

Sancho, of de Spreukenminnaar. Uit het Engelsch, naar den derden Druk. Te Middelburg, bij de Gebroeders Abrahams. 1821. *In gr.* 8vo. 138 *Bl.*

Op den titel af en bij den aanvang meenden wij hier een regt grappig en luimig geschrift te vinden; doch, voortlezende, werden wij te leur gesteld, en schoven het boek ter zijde, denkende er niets anders van te zul-

len

len zeggen, dan: „een aardig denkbeeld, goed opgezet, maar dat bij de verdere uitwerking verwaterd en mislukt is." Ons oordeel was echter te voorbarig; want, toen wij het boekje nogmaals ter hand namen, en in eenen vrijen avond geheel doorlazen, vonden wij hetzelve een onderhoudend en nuttig geſchrift, van geheel Chriſtelijk-godsdienſtige ſtrekking, en hetwelk zeer goed aan deszelfs doel beantwoordt, aan het ſlot dus opgegeven: „Het is deszelfs nederig oogmerk, aan te toonen, dat „enkel menſchelijke wijsheid zeer gebrekkig is — dat „een groot gedeelte van de, onder het volk meest heer„ſchende, ſtelregels bij uitſtek gevaarlijk zijn — dat vele „derzelve ten ſterkſte ſtrekken, om een laag en baat„zuchtig karakter te vormen. — dat onze grondbeginſels „van handelen in den Bijbel moeten gezocht worden — „en eindelijk, dat, indien iemand verlangt voor zich„zelven gelukkig te zijn, hij ſlechts te bidden en te „werken heeft, om op eene uitſtekende wijze deugd„zaam te worden." En oogmerk en inkleeding verdienen alzoo onze aanprijzing. SANCHO was op eenen verkeerden weg. Eene rijke tante voedde hem op. Zij hield meer van Spreekwoorden, dan van Godsdienst en Bijbel. Hare zuster was eene verſtandige Chriſtin, en zocht, door hartelijk en eenvoudig op den Bijbel te wenken, de verkeerde toepaſſing van, en het onheil, dat de ſpreuken van hare zuster ſtichten moesten, bij SANCHO te verhelpen. Hij, echter, hield zich meer aan de rijke en zoo wijze, dan aan de nederige, godsdienſtige tante. Op de ſchool hield hij zich zoo trouw aan de ſpreuk: *Pas op nommer een!* dat hij bij al de ſcholieren gehaat, en eindelijk door den meester, als een gulzig, wreed en oneerlijk kind, werd teruggezonden. Op eene andere ſchool hield hij het, maar werd er, zoo mogelijk, nog ſlechter. Taſte had: *Doe te Rome, gelijk zij te Rome doen!* bij het vorige hem ten levensregel medegegeven. En welke leſſen, van gelijkſoortigen ſtempel, zij hem mede naar de Akademie gaf, en hoe het hem daar ging, moge men in het boekje zelve zoeken. Gelukkig ſtierf

de

de ſpreukminnende tante, en had haren voedſterling met een legaat afgezet; en niet zoo zeer de vroegere ondervinding, als wel het troosteloos ſterfbed zijner tante, het Christelijk en zalig afſterven, toen juist, van eene andere en arme vrouw, de groote, edelmoedige liefde zijner andere tante, die alles aan hem afſtond, haar uitmuntend voorbeeld, en de omgang met eenen waardigen geestelijke, hervormen nu het jonge mensch, en hij werd de waardige en gelukkige man, die de les, welke wij als het doel van dit boekje opgaven, hoe langer hoe meer en door geheel zijn leven beoefende.

C. W. DE RHOER *gekenſchetst, bijzonder als Geſchiedkundige. Door* PH. W. VAN HEUSDE, *bij gelegenheid der opening van de algemeene Vergadering des Utrechtſchen Genootſchaps, den 29 Julij* 1821. *Te Utrecht, bij* J. Altheer. 1821. *In gr.* 8vo. 76 *Bl.*

Eenen man, op wien het zoo toepaſſelijk is: *Eſſe, quam videri, bonus malebat*, en die daarom niet gehouden werd voor hetgeen hij was; eenen geleerde, in zoo vele vakken uitmuntend, en door den regtsgeleerde, wijsgeer, letterkundige, oudheidkenner, natuur- en plantkundige, door ieder uit zijn ſtandpunt belangrijk zich latende beſchouwen; zulk eenen man, wien daarenboven zoo veel eigen was, dat het moeijelijk maakte hem te leeren kennen, te kenſchetſen naar behooren, is niet mogelijk zonder eigene geleerdheid en eene diepe menſchenkennis. Die taak nam VAN HEUSDE op zich, en heeft dezelve op eene wijze volbragt, die, dunkt ons, den onpartijdigen beoordeelaar niets te wenſchen, den ſcherpſten Criticus niets te berispen overlaat. Aan VAN HEUSDE, den deelgenoot van DE RHOER'S vriendſchap en vertrouwen, die door bijna dagelijkſchen omgang en het beſtuderen zijner ſchriften hem meer en meer als een zeldzaam en groot man leerde kennen, en die in zijn hart lezen en den *mensch* in hem waarderen mogt,

was

was het best vertrouwd, DE RHOER aan anderen te leeren kennen. Hij ſtelt hem bijzonder voor in het vak, dat ook *zijne* lievelingsſtudie is, *de algemeene volkengeſchiedenis*, en doet dit met dezelfde naauwkeurige zaakkennis en onbevangenheid van oordeel, met welke hij oordeelt over zijne menſchenkennis en menschkunde, zijne wijsbegeerte, in dien zin, waarin PYTHAGORAS enkelen onder de menſchen dezelve toekent, enz. Lezenswaardig is vooral, hoe VAN HEUSDE hem als *geleerde*, maar allermeest, hoe hij hem als *mensch* te beſchouwen geeft. Recenſent heeft DE RHOER ſlechts gekend, zoo als hij VAN HEUSDE kent, t. w. alleen van aanzien; maar, hoogstdankbaar voor dit boekje, hetwelk zich allen, die kennis aan beiden hebben, zeker hebben aangeſchaft, prijst hij het allen overigen aan, die ware geleerdheid hulde bewijzen, en menſchen- en karakterkennis op prijs ſtellen. Deze Redevoering, zoo onderhoudend, ja vermakelijk, leert meer en beter den mensch kennen en beoordeelen, dan allerlei zoogenoemde Tafereelen, daarvan in Romans voorhanden; en men vindt zich hier opgeleid, om niet uit boeken alleen, maar uit de menſchen zelven, juiste karakterkennis op te doen, en tot zelfkennis aan te wenden.

Één klein proefje, zoo als het ſtuk openvalt! — „Men „ hoorde hem aan (DE RHOER, toen hij op eene nieu„ we manier de geſchiedenis begon te onderwijzen); men „ ſprak over hetgeen men gehoord had en meende be„ grepen te hebben; men verwonderde zich over dat al„ les; maar een enkele ſlechts, die hem vatte en toe„ juichte. In later tijd heb ik hem meermalen daarover „ hooren ſpreken: „ Dit moet u niet bevreemden," „ zeide hij; „ hoe zou dit ook opgang hebben kunnen „ „ maken, daar men veel liever hoorde redetwisten, „ „ in welk ſaizoen de wereld geſchapen was, hoe ver „ „ zich de zondvloed had uitgeſtrekt, of Jephta zijne „ „ dochter had opgeofferd, en dergelijke hoogstgewig„ „ tige vragen meer, dan dat men zich inſpande om „ „ volkengeſchiedenis in haar wezen en omvang te be-

„ „ ſtu-

„ „ ſtuderen? En," voegde hij er bij, „ het lag aan „ „ den leermeester misſchien zoo wel, als aan de leer- „ „ lingen: want, geloof mij, het ging *mij* ook zoo „ „ gemakkelijk niet van de hand: daar behoorde tijd en „ „ oefening toe." "

Nieuwe Verhandelingen, bekroond met den Prijs van het Legaat van J. MONNIKHOFF. *IIIde Deel. Te Amſterdam, bij* L. van Es. 1821. *In gr.* 8vo. *VIII,* 197 *Bl.*

Dit derde Deel bevat eene allerbelangrijkſte Verhandeling van den reeds met roem bekenden Geneesheer ALEXANDER, *over de Lies- en Dijebreuken.* In dezelve worden de menigvuldige en belangrijke voordeelen aangewezen, welke de ontleedkundige naſporing, ſedert het begin dezer eeuw, der kennis en behandeling dier gebreken heeft aangebragt. Na eene gepaste *Inleiding*, behelzende eene korte opgave van het voornaamſte, wat vóór dat tijdſtip in dit gedeelte der Heelkunst verrigt is, beſchouwt de Schrijver eerst de *Lies-* en vervolgens de *Dijebreuk*, en wel in die orde, dat hij naauwkeurig nagaat, wat de ontleedkunde aangaande de hier aangedane deelen in den gezonden en vooral in den ziekelijken toeſtand, in deze laatſte jaren, nader heeft opgehelderd of ontdekt, en dat hij vervolgens van deze ontdekkingen de noodige toepaſſing maakt op de heelkundige kennis en behandeling der breuken.

Een eigenlijk doorloopend verſlag laat de zaakrijkheid en beknoptheid van dit ſtuk niet toe; maar, om ſommigen onzer Lezeren, die zoo zeer niet in de gelegenheid geweest zijn, het menigvuldige, wat hier verrigt is, zich eigen te maken, een flaauw denkbeeld te geven van de waarde dezer uitmuntende Verhandeling, en hen tot de lezing op te wekken, willen wij toch een en ander, wat wij, lezende, opteekenden, hier mededeelen. De liesring draagt dien naam met regt alleen in den zie-

ken

ken ſtaat; is anders eene ſpleet, ook geene eenvoudige opening, maar eene ſchuinſche buis, van eene in- en uitwendige opening voorzien, liggende in den *in-* en in den *uitwendigen liesband*, dus door HESSELBACH genaamd. De meeste breuken volgen dien ſchuinſchen loop; ſommige, echter, blijven als 't ware in de buis zitten, en zakken niet door de buitenſte opening uit; andere zakken *regt* door den buitenſten liesring, zonder door de buis te gaan. De afſtanden in den loop der zaadſtreng tot het ſchaambeen, en die der deelen in de geheele liesſtreek, de loop der *art. epigastr.*, in de onderſcheidene, gewigtige afwijkingen, worden, zoo hier, als bij de dijebreuk, omſtandig beſchreven; de betrekkingen van het buikvlies tot de breuk opgehelderd uit de kennis van deszelfs *twee* bladen, aan LANGENBECK verſchuldigd, vormende het inwendige blad den eigenlijken breukzak, die alleen bij verouderde breuken, door herhaalde ontſtekingen, dikker wordt. De zaadſtreng ligt, bij die breuken, dikwijls naast of voor dezelve, niet achter, enz. Hier zoo wel, als bij de dijebreuk, wordt het voornaamſte, wat de nieuwere ontleedkunde leert, door een kort overzigt of aanwijzing tot ontleding eener breuk beſloten. Bij de toepaſſing der ontleedkundige kennis op de heelkundige behandeling wordt eerst geſproken over de *breukbanden*, en, hetgene daarin ſedert het begin dezer eeuw verbeterd is, opgegeven; de halve band wordt verworpen; de verandering, door den Hoogleeraar VROLIK voorgeſteld, naar verdienſte gewaardeerd; ook die door den Heelmeester PUIN met lof vermeld. Bij de inwendige liesbreuk wordt de pop van onderen als een hoefijzer uitgehoold, volgens SCARPA. Na den band ſpreekt ALEXANDER over het inbrengen van uitgezakte breuken. Bij beklemming vooral aderlating, koude omſlagen, tabaksklisteren; het laauwe bad van minder dienst. Verder wordt de *taxis* en breukſnijding behandeld, en de daarin voorgeſtelde veranderingen van SCARPA en COOPER enz. (de laatſte min gunſtig) beoordeeld. ALEXANDER merkt te regt aan, dat de onder-

derſcheiding van SCARPA tuſschen beknelde en verſtroptе breuken reeds bekend was; minder was 't deszelfs niet onbelangrijke onderſcheiding van de vergroeijing des breukzaks in *geleiachtige*, *vliesachtige* en *vleeschachtige*. — Eindelijk ſpreekt de Schrijver ook nog over de behandeling van den lijder na de kunstbewerking. In langdurigen hik is *koppen* zeer dienſtig bevonden; bij verſterf moet men de Natuur laten werken en de *Indicatio vitalis* volgen, enz.

De *dijebreuk* wordt met geene mindere zorgvuldigheid behandeld. De verdienſte van GIMBERNAT omtrent dat onderwerp wordt aangetoond. Ook hier is eene buis; wordende de eigenlijke plaats der uitzakking, vooral volgens LAWRENCE, zeer naauwkeurig beſchreven; de gemakkelijkheid der beknelling, moeijelijkheid der *taxis*, en vooral der breukſnijding, ontleedkundig ontwikkeld; de *uitrekking* in ſommige gevallen aangeprezen, en de verſchillende wijzen, waarop zij verrigt wordt, beoordeeld, enz. enz.

Voorſchrift tot de bereiding en het gebruik van vele nieuwe Geneesmiddelen, zoo als de Nux vomica, de Morphine, het Pruisſisch Zuur, de Strychnine, de Veratrine, de Loogzouten uit de Quinquina's, het Iodium, enz. Naar het Fransch van F. MAGENDIE, *Hoogleeraar in de Ontleed-, Natuur- en Ziektekunde, Lid van de Koninklijke Akademie te Parijs, enz. Te Amſterdam, bij* L. van Es. 1822. *In gr.* 8*vo. VIII en* 72 *Bl.*

Deze verhandeling is, blijkens het berigt van den uitgever, afzonderlijk uit de *Geneeskundige Mengelingen* afgedrukt. Deze afzonderlijke uitgave is voorzeker voor Apothekers niet onbelangrijk; hoewel het te wenſchen ware geweest, dat de vertalers gebruik hadden gemaakt van de verbeteringen, welke door anderen in de bereidingen van deze middelen zijn voorgeſteld, b. v. in die van de bijzondere zelfſtandigheden uit de kina's, het

blaauw-

blaauwzuur, enz. Eene grootere naauwkeurigheid hadde ook niet geſchaad; althans in een werkje als dit: Nergens vinden wij, naar welke thermometerſchaal de warmte, naar welken areometer de ſterkte van den alkohol enz. te bepalen is. Bl. 14 wordt gezegd, dat *kokend water iets meer dan de helft van de ſtrychnine oplost*, en onmiddellijk daarop, dat 1 *deel* 2500 *deelen noodig heeft*; bl. 16 ſtaat: *eene zeer lijvige ontbinding van het opium*, eigenlijk eene *oplosſing*; maar *waarin?* Slordigheid in taal en ſtijl maakt bovendien de helft van meest elke bladzijde onverſtaanbaar, zoodat niemand, dan die der zake zeer kundig is, dit boekje, met vrucht, als handleiding zal kunnen volgen.

De Aarde en hare Bewoners, volgens de nieuwſte Ontdekkingen. Naar het Hoogduitsch van E. A. W. VON ZIMMERMANN. *Met Platen. IXde Deel. Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. *VIII en* 322 *Bl.*

Dit verdienſtelijke werk, hetwelk met de vermeerdering van Deelen in belangrijkheid vooral niet vermindert, bevat in dit negende Deel het vervolg van *Aziatisch Rusland*, het voornaamſte gedeelte van *Onafhankelijk*, en geheel *Chineesch Tartarijë*. Na in het voorgaande Deel de volksſtammen van *Finſchen* oorſprong te hebben afgehandeld, (die echter, althans gedeeltelijk, volgens den vorm van hunnen ſchedel, tot den *Mongoolſchen* ſtam ſchijnen te behooren) gaat hij thans over tot den grooten volksſtam der *Tartaren*. Ter inleiding dient een kort overzigt van de onheilen, door dit ras aan de menschheid gebrouwd, en (wanneer men ook de *Mongolen* daaronder betrekt) de millioenen menſchen, door MAHMOUD, GENGHISKHAN, TAMERLAN, NADIRSCHAH omgebragt. Het verwondert ons, dat de kundige Schrijver onder deze *Tartaarſche* moordenaars de hatelijkſten van allen, omdat hunne tirannij niet voorbijgaande was, maar nog voortduurt, de *Turken*, niet medereken; een

roofgeſpuis, hetwelk nu reeds 800 jaren lang, tot ſchande der menschheid en der Christenheid, tot geeſel geſtrekt heeft, en welks ontelbare gruwelen en vergoten bloed, van de verweldiging des troons te *Bagdad* tot op den nog zoo verſchen moord der *Griekſche* martelaars voor vrijheid en Godsdienst te *Scio*, geene pen kan beſchrijven. En opdat deze nog langer zouden moorden, nog langer verdrukken, nog langer de menschheid kluisteren, daartoe bewegen verachtelijke Vorſtendienaars hemel en aarde; daartoe weêrhouden zij ALEXANDER's reeds opgehevenen arm! Maar te regt; want ook zij zijn kinderen der duisternis, gelijk die *Turken*, en zouden, wanneer zij ſlechts durfden, eveneens handelen, om op hunne zetels ſtaande te blijven! — De Lezer vergeve ons deze uitweiding; maar onze pen kan zich niet bedwingen op het gezigt eener *Tartaarſche* horde, te midden van *Europa* gelegerd, en daarin, ten ſpijt van den luiden kreet der menschheid en des Christendoms, geſterkt in de uitroeijing van een braaf heldenvolk door twee of drie wezens, die geene verdienſten hebben, dan hunnen rang aan de Hoven. Wij vonden tot deze bedenking eene natuurlijke aanleiding door ZIMMERMANN's ſchildering van de groote bevolking, die weleer in *Perzië*, *Aſſyrië*, *Syrië* enz. plaats had, en die ons aan eene dergelijke in *Klein-Azië*, de eilanden, *Griekenland* enz. deed denken, welke nu dagelijks afneemt door de *Tartaarſche* verdrukking. Gelijk thans *Athene*, *Sparta*, *Epheſus*, *Miletus*, *Sardes* enz. woest liggen, eertijds allerbloeijendſte ſteden, zoo is het ook met *Merou*, *Herat* en *Niſchebour* gelegen, allen naburige ſteden in *Khoraſſan*, die vóór GENGHISKHAN elk omtrent anderhalf millioen inwoners hadden. Doch deze overdenkingen zijn te bedroevend: verzellen wij onzen Schrijver liever bij zijn overzigt der hedendaagſche *Tartaren*. Deze naam wordt doorgaans zeer algemeen voor elk bewoner van het middelſte, en zelfs wel eens van het Noordelijke gedeelte van *Azië* gebezigd; doch tegenwoordig althans doet zich een zeer groot onderſcheid, zelfs van ligchaamsvorming, op tusſchen

de

de eigenlijk zoogenoemde *Tartaren*, (die allen de *Turkſche* taal ſpreken) de *Mongolen* en *Mantcheaux*. De eerſten behooren tot het *Cirkaſſiſche* of *Kaukaſiſche* menſchenras, hebben dus regelmatige *Europeſche*, zelfs fraaije gelaatstrekken, en zijn meest allen *Mohammedanen*. De *Mongolen* maken den hoofdſtam uit van een afzonderlijk menſchenras, hetwelk zich door zijn plat, bijna vierkant aangezigt en ſchedel, en kleine ſchuinsliggende oogen onderſcheidt, en het Heidendom of den *Lama*-Godsdienst belijdt. Hoe vreemd het ook ſchijne, deze beide Volken moeten, volgens de beste Geſchiedſchrijvers, oudtijds tot éénen ſtam behoord hebben. En is dit waar, kan het ſtellig bewezen worden, zoo verwalt het tegenwoordige lievelingsſtelſel van velen, de afzonderlijke ſchepping (of zelfvoortbrenging) der raſſen, en wij bekomen een nieuw en krachtig bewijs, dat wij allen menſchen uit éénen bloede, kinderen van éénen ſtamvader zijn, door de handen van eenen hoogeren Vader gevormd. Eindelijk verſchillen van dezen weder de *Mantcheaux*, van *Tunguziſchen* oorſprong, tegenwoordige beheerſchers van *China*. Onze Schrijver ſchildert achtervolgens de *Tartaren*, hunne zeden en levenswijze in 't algemeen, en daarna de afzonderlijke ſtammen, zoo als de *Barabinzen*, tuſſchen den *Ob* (*Obi*) en den *Irtiſch*, de *Baſchkiren*, omſtreeks *Orenburg*, de uitgeſtrekte *Kirgizen* ten Oosten van den *Jaik* of *Ural*, (de *groote Horde* is vrij; de kleine en middelbare onder beſcherming van *Rusland*) de *Bucharen*, een groot Volk, ten deele vrij, en die het Zuidelijke meest beſchaafde gedeelte van *Onafhankelijk Tartarijë* bewonen, ook wel onder den naam van *Usbeken* bekend zijn, zeer grooten karavanenhandel, vooral met *Rusland*, drijven, (bij hen vindt men de groote ſteden *Samarkand*, *Bochara* en *Balk*, het oude *Baktra*) en ten deele, onder den naam van *kleine Bucharen*, aan *China* onderworpen. Onder de *Mongolen* zijn tegenwoordig de *Kalmukken* het hoofdvolk, die, volgens PALLAS en BERGMANN, uitvoerig geſchetst worden, en deels onder *Rusland*, deels onder *China* behooren (ſedert 1771); de

Bureten behooren vervolgens onder den *Ruſſiſchen* ſcheptер, langs het Zuiden van het meer *Baikal*; terwijl de *Elcuthen*, een gedeelte der *Kalmukken*, en de *Kanſa's* de heerſchappij van *China* erkennen. De *Mantcheaux*, die in hunne verovering van *China* een allerzeldzaamst voorbeeld van gematigdheid, zachtaardigheid en menſchelijkheid gegeven hebben, beſlaan het Noordoosten der *Chineſche* grenzen, hebben het ſchiereiland *Korea* ten Zuiden, en de *Japanſche* zee ten Oosten. Eindelijk zag LA PEROUSE nog een paar (misſchien *Mantcheauxſche*) volksſtammen tegenover het eiland *Jeſſo*; die zich de *Orotchis* en *Bitchis* noemden.

Het gedeelte van dit Deel, aan de Natuurlijke Historie toegewijd, is met het overige meerendeels ineengevlochten. Wij lazen dus belangrijke berigten omtrent de bijenteelt en derzelver geſchiedenis bij de vermelding der *Baſchkiren*, omtrent den ſpringhaas (der oude wereld, de *Jerboa*) bij de beſchrijving der *Kirgizen*, van den draadworm (in den *inhoud* verkeerdelijk *zijdeworm* genoemd) bij de *Bucharen*; van de geſteldheid der landen tusſchen de *Wolga*, den *Don*, den *Ural*, de Zwarte en *Kaſpiſche* Zeeën, de ontzettende visſcherijen vooral in de *Wolga* en den *Ural*, die bijzonder in ſteur van allerlei ſoorten beſtaat; de wijnteelt te *Aſtrakan*; de *ſoda* in al de genoemde landſtreken, en de groote voordeelen, die eene vereeniging der *Wolga* met den *Don* zou opleveren; eindelijk, als inleiding tot de beſchrijving van *Chineesch Tartarijë*, de zeer belangrijke ſchildering (hoewel, door gebrek aan berigten omtrent het eigenlijke *Middel-Azië*, nog onvolledig) van den rijkdom aan rivieren, die van de hooge ſteppen afvloeijen; van de woestijn *Cobi*; van onze huisdieren, waarvan de ſtam aldaar in het wild loopt, namelijk de *Dſſiggetai*, het vlugſte dier uit het paardengeſlacht, de wilde ezel en het wilde paard (de eerſte bij uitſtek vlug en zelfs moedig); van den *Baktriſchen* kameel met twee bogchels, een aantal wilde vogels, en onder de planten vooral de *Giuſeng*, (*Mandragora?*)

wel-

welke de *Chinezen*, als een algemeen geneesmiddel, tegen goud opwegen.

Zietdaar kortelijk den inhoud opgegeven van een boek, hetwelk, gelijk zijne vorigen, aangenaamheid met nut op de ongedwongenſte wijze vereenigt. De Vertaler blijft zich als man van ſmaak kenmerken. Zeer enkele *Germanismen*, zoo als *bijſlapen* voor *bijzitten*, zullen hem uit de pen gevloeid zijn. Het Deel is met een Kaartje van *Azië*, naar LAPIE, verſierd.

Kort Overzigt der Gebeurtenisſen in Staats-Braband, thans de Provincie Noord-Braband, zoo voor als na den Munſterſchen Vrede, tot op den tegenwoordigen tijd. Te Dordrecht, bij Blusſé en van Braam. 1821. *In gr.* 8*vo.* 106 *Bl.*

Niet aangenaam laat zich dit boek lezen: de inhoud is belangrijk genoeg; ja zeer gewigtig; het oogmerk, waartoe dit Overzigt gegeven wordt, is goed in het oog gehouden, en aan hetzelve wordt ook genoeg beantwoord; de Schrijver legt kundigheids genoeg aan den dag, en toont zich voor zijne taak wel opgewaſſen; maar, zonder van den ſtijl te ſpreken, die zich toch wel van den kronijkſtijl een weinig meer nog had mogen onderſcheiden, de lezer wordt te zeer verward, als hij niet naauwkeurig oplet. Had men, in de inleiding, eerst het oogmerk opgegeven, dat men nu aan het einde van dit boek leest; vervolgens de aanleiding tot dit Overzigt genoemd, en kortelijk deszelfs belang voor onzen leeftijd aangewezen; en, tot nadere plaatſing in het werk zelve, in de inleiding weggelaten, wat daarin nu voorkomt ter wederlegging; en dan de zaken behoorlijk afgedeeld, — zeker, men had de lezers zoo niet tegen dit geſchrift doen opzien. En konden de uitgevers niet voor wat beter papier, betere letter en minder ineengedrongen' druk gezorgd hebben, al had daardoor het werk een paar vellen druks meer moeten bevatten? Of mag dit alleen het voorregt zijn van

zoogenoemde werken van ſmaak, dat zij er zoo behagelijk uitzien, en wel eens, naar mate zij mindere waarde bezitten, meer gelds kosten moeten en — opbrengen?

Het ſpijt ons; want dit boek is te goed, om ongelezen te blijven; en wie over het bovengemelde kan heenzien, hetgeen wij hopen dat velen zullen willen, zal door het degelijke, dat hij hier leert, ſchavergoeding genoeg vinden.

Het oogmerk van dit boek is, te doen zien, dat de Gereformeerde leer in Noord-Braband geen gewrocht is der overheerſching; dat ze op dezelfde wijze aldaar is ontſtaan als in de overige provinciën, en door den vrede van Munſter bevestigd; dat de Gereformeerden aldaar noch in kunde, noch in gegoedheid voor de Roomſchen behoeven onder te doen; ten einde ieder de reden van derzelver uitſluiting moge kunnen beoordeelen. Het tegendeel was ſchaamteloos beweerd, vooral door zekeren, zich noemenden, *Sincerus Brabantus*, die, ook ten vorigen jare, had uitgegeven, bij wijze van een' tweeden brief, een geſchrift onder den titel: „ *De onverdraagzaamheid eeniger Protestanten in Noord-Braband*," geplaatsteekend *Almkerk*, en voortgekomen uit eene *vereeniging der R. K. Ambtenaren van alle ſtanden en betrekkingen, en hoogere en lagere bedieningen*, waarin natuurlijk alle Roomſche ambtenaren of ambtenbejagers hoog geroemd, en alle Protestantſche geëmploijeerden ongunſtig beoordeeld worden. Hoe partijdig en onverdraagzaam dit geſchiedt, kan men bl. 9, 10 niet zonder ergernis lezen, als men niet liever lagchen wil over de manier, waarop de domme leugenaar S. B. daar wordt ten toon geſteld. In plaats dat hij, wat de titel van zijn geſchrift verwachten laat, aan zijne lezers geeft, vindt men in hetzelve een zoogenoemd betoog van geheel iets anders dan van de onverdraagzaamheid eeniger Protestanten. De Schrijver van dit *Kort Overzigt*, niet willende wederleggen, wat door den *opregten Brabander* aangaande den Protestantſchen Godsdienst gezegd was, wederſpreekt hem ſlechts op dat ſtuk; dat hij in de volgende ſtellingen ontleedt: „ De Room-

Roomſchen zijn de eenige ware inwoners der provincie, getrouw aan Koning en Vaderland, en de kundige en ervarene mannen, die aangelegenheden in de provincie hebben. De Gereformeerden zijn vreemdelingen, die tegen hunnen wettigen Souverein zijn opgeſtaan, alleen uit hoofde der overheerſching ingedrongen, om ambten en bedieningen te bekleeden; menſchen zonder kundigheden, waarmede men niet voor den dag durft komen, en die, buiten hunne ambten, geene aangelegenheden in de provincie hebben. Zij hebben alleen beſtaan door prædominantie, en onder dien dekmantel verkregen zij de Roomſche eigendommen. Zelfs al de weeshuizen, godshuizen en geſtichten, die zij nog bezitten, hebben zij aan de Roomſchen ontweldigd."

Kan het erger, Lezer? Hoe wordt dat alles toch bewezen? Ja, vraag dat niet! Daar bemoeit zich die *oprégte Brabander* niet mede; die gelooft het, hopen wij, op crediet; maar — wij, Protestanten, menſchen daar men niet meê voor den dag durft komen, omdat wij *zoo* verſtandig niet zijn, twijfelen aan de onfeilbaarheid dier malſche getuigenis, al zeide ook Papa te Rome, dat het toch waar is. En wij zijn zeer blijde, dat hier, voor het oog van het publiek, met bewijzen geſtaafd wordt, dat het toch leugen en laster is, op welken ſtil te zwijgen noch de eer, noch de behoefte des tijds gedoogt.

De bewijzen zijn uit de geſchiedenis ontleend; en drie tijdvakken, in even zoo vele hoofddeelen behandeld, beſchouwt daartoe de geleerde Schrijver: het eerſte loopt van de Spaanſche beroerten tot den Munſterſchen vrede; het tweede tot het jaar 1795; het derde tot op onzen tijd. De Schrijver heeft eer van zijne bekwaamheid, en zal niet ligt, dan door magtſpreuken en ſcheldwoorden, de gewone wapenen van ontmaskerde leugenaars, wederſproken worden. De Protestant dankt hem; ja zelfs de Roomschgezinde, die een Christen, en dat is toch ook een vriend van waarheid en regt, is, moet hem danken. Des Schrijvers wensch is ook de onze: *Mogt de waarheid tijdig worden ontdekt, het donker vooruitzigt opge-*

bekleed, en den Gereformeerden in Noord-Braband regt gedaan worden volgens de Grondwet! Meer toch willen zij niet, en dat langs eerlijke wegen. Nu, het is toch op den duur waar: *tandem bona cauſa triumphat.* Dit boekje kome, waar het daartoe wezen moet.

De kreet der Afrikanen tegen hunne Europeſche Verdrukkers, of Tafereel van den Slavenhandel; door THOMAS CLARKSON, *M. A. Uit het Engelsch vertaald. Te Amſterdam, bij* C. A. Spin. 1822. *In gr.* 8vo. *VIII*, 62 *Bl.*

Aanſpraak aan de Volken van Europa over den Slavenhandel, uitgegeven door het Genootſchap der Vrienden, gewoonlijk Kwakers genoemd, en gevestigd in Groothrittanje en Ierland; door JOSIAH FORSTER, *Secretaris der Vergadering voor dit jaar. Uit het Engelsch vertaald. Te Amſterdam, bij* C. A. Spin. 1822. *In gr.* 8vo. 15 *Bl.*

Deze twee boekjes ſchijnen ten bewijze te verſtrekken, en het laatſte zegt uitdrukkelijk, dat de Slavenhandel wel verre is van opgehouden te hebben. Of de omſtandigheid hiertoe bijdroeg, dat de Engelſche volkplantingen rijkelijk van ſlaven voorzien, misſchien zelfs ten koste van andere voorzien waren, die althans niet in deze gunſtige geſteldheid bevonden werden, toen het verbod van invoer op één doorging — ſommigen zullen dit zeker beweren, doch wij kunnen het geenszins beſliſſen. Tot welke natie echter ook de man behoore, die zich tegen den Slavenhandel verzet, gelijk de Kwakers, op wier naam het laatſte ſtukje in het licht verſcheen, uit onbetwistbaar edele, onbaatzuchtige beginſelen, hij is ons eerbiedwaardig. Want deze *Kreet* bewijst op nieuw, wat al vroeger overtuigend bewezen is, ja wat in den aard der zake ligt en daarom nooit weêrlegd kan worden, dat de Slavenhandel een onregtvaardig, goddeloos, gruwelijk bedrijf is, vergezeld gaande van misbruiken, wreedheden, verbasteringen en ellenden, die tot den Hemel ſchreeuwen, en op den duur niet kunnen vermeden worden. Belangrijk zijn inzonderheid de aanhalingen uit MUNGO PARK, als ook de naauwkeurige ſchets, door eene plaat opgehelderd, van den jammerlijken toeſtand der ſlaven gedurende den overtogt, en eindelijk die latere voorbeelden van

van willekeurige vermoording enz. der negers, om eene of andere baatzuchtige reden.

Men lese en ſiddere!

„ De ſlavenhandelaar, met eene grootere magt uitgerust, welke hij aan de heillooze krijgskunde te danken heeft, bezoekt de kusten van een gewest, dat hem nooit eenig leed heeft gedaan; hij gebruikt zijne handlangers, om de ongelukkige bewoners aan hun vaderland, hunne huisgezinnen en hunne vrienden te ontrukken, (*) om de dorpen in brand de ſteken, de akkers te verwoesten, en ſchrik en verderf in vreedzame oorden te verſpreiden; terwijl hij er zich zorgvuldig op toelegt, om onophoudelijk twisten en oorlogen onder de naburige Koningen te ſtoken en levendig te houden, ten einde de gevangenen, ter bevrediging van zijne hebzucht, hem in handen vallen. Aldus door geweld of bij koopverdrag in het bezit geraakt van ongelukkigen, die menſchen zijn even als hij, (†) die even als hij regt

(*) Men doet de inboorlingen, onder anderen, door derzelver Opperhoofden, van Tooverij beſchuldigen, hetwelk den verkoop der geheele familie des aangeklaagden ten gevolge heeft. Hij, die van deze misdaad wordt betigt, moet zich aan de proef van *het gekleurde water* onderwerpen. Wie van dit vergiftigde water ziek wordt of ſterft, diens ganſche familie zoo wel, als hij zelf, indien hij de proef overleeft, wordt aan de *Europeërs* verkocht. De meeste beſchuldigden ſterven er aan. Een ooggetuige verklaarde voor het *Engelſche* Parlement, dat hij zes perſonen te gelijk op deze wijze zag ombrengen, en alzoo zes familiën tot vreemde ſlavernij veroordeelen. Een derde gedeelte der ingezetenen van zeker gewest werd op die wijze als ſlaven uitgevoerd. — Een kunstmatig verwekte hongersnood brengt ook vele ongelukkigen tot het uiterſte, om zichzelven, ja hunne eigene kinderen te verkoopen. — Door dergelijke helſche middelen zijn, jaarlijks, 60 tot 100,000 ſlaven uit *Afrika* naar de *Europeſche* koloniën in *Westindië* uitgevoerd!

(†) Ja zelfs, hoe onbeſchaafd, oneindig betere menſchen dan hij! — *Toegenegenheid*, *dankbaarheid*, *getrouwheid*, *waarheidsliefde* behooren tot de karaktrekken dier ongelukkige *Afrikanen*. Eene moeder trooſtte zich over den moord haars zoons met de gedachte, „ dat hij in zijn ganſche leven nooit eene onwaarheid had gezegd." — „ Geef mij een' ſlag, maar

regt hebben op eene vrijheid, welke hij hun op geenerlei wijze mag ontnemen, laat hij hen naar de ſchepen trekken, die, in eene naburige haven ten anker liggende, de rampzalige voorwerpen van zijne wreedheid verwachten, ja hij drijft hen, in ketenen geklonken en gebukt gaande onder de zware lasten, als eene kudde flagtvee, naar de plaats, waar zij ingeſcheept worden. En hier wachten hen nieuwe onheilen. Men voert hen met geweld naar de drijvende gevangenisſen, die voor hun verblijf moeten dienen; men ſtapelt hen, even als balen koopwaren, op elkander, en ſleept hen, over den Atlantiſchen Oceaan, naar de plaats van hunne beſtemming. Zij, die de ijſelijkheden van dezen overtogt met eigene oogen hebben aanſchouwd, (*) gevoelen zich buiten ſtaat, de-

vloek mijne moeder niet!" was het merkwaardig antwoord van een' mishandelden *Afrikaan*.

(*) Getuigen, door het *Engelſche* Parlement ondervraagd, hebben de navolgende ontzettende bijzonderheden verklaard. — Zoodra zij het ſchip betreden, worden de mannen twee aan twee met ketenen vastgeklonken, en wel zoodanig, dat men het regter been van den eenen aan het linker been van den anderen ſluit; aldus geboeid, worden zij naar beneden in het hol van het vaartuig gebragt. De vrouwen en kinderen, elders geplaatst, worden niet geketend. Bij goed weder mogen zij verſche lucht ſcheppen; worden op het dek in lange rijen geplaatst, en eene lange keten door de boeijen van ieder paar geſtoken, om het overboord ſpringen enz. te beletten. In de best ingerigte ſchepen heeft een volwasſen man, in het hol, niet meer dan 16 (*Eng.*) duim ruimte in de breedte, 2 voet 8 duim in de hoogte, en 5 voet 8 duim in de lengte; eene geringer ruimte, dan iemand in zijne doodkist beſlaat! En echter zijn er maar weinig ſchepen, die hun de vermelde ruimte toeſtaan. In vele moeten zij op zijde liggen, en kan niemand regtop zitten. Bovendien naakt op de harde planken liggende.... Maar allerverſchrikkelijkst is hun toeſtand bij ſlecht weder, wanneer de luiken geſloten worden, en hun lijden alsdan onbeſchrijfelijk, zoodat zij in hunne landstaal ſchreeuwen: „Help! help! wij ſterven!" Den damp, alsdan uit hunne ligchamen door de reten der luiken dringende, hebben ooggetuigen bij den ſmook van eenen oven vergeleken. Velen worden half dood op het dek ge-

dezelve behoorlijk af te ſchilderen, en hoe veel minder kunnen wij ons de ellenden naar waarheid voorſtellen, waaronder op deze noodlottige vaart meer dan driehonderd menſchen zuchten, die in een vaartuig geſtopt worden, dat op verre na geene genoegzame ruimte voor hen heeft, en die zoo nauw bij elkander opgeſloten zijn, dat zij zich dikwijls niet eens op den rug kunnen uitſtrekken! Welke grievende overleggingen moeten alsdan bij deze ongelukkigen opkomen,

gebragt; terwijl anderen, vóór weinig uren nog volkomen gezond, dood in zee geworpen worden. Bij aanſtekende ziekten, inzonderheid die de *vloed* genoemd wordt, was „de vloer der gevangenis met bloed en ſlijm bedekt, even als een ſlagthuis!" — De *Brookes*, die, volgens de wet (!), 454 ſlaven mogt voeren en niet meer, plagt er 600 te laden. — Gemeenlijk werpt men eene zekere verſchanſing op van hout, met geſchut verſterkt, om zichzelven te beveiligen, en de ſlaven in bedwang te houden of neêr te ſchieten. In weêrwil hiervan heeft men vele voorbeelden, dat de ſlaven in vertwijfeling, met eenen bewonderingwaardigen moed, zijn opgeſtaan; enkele, dat zij geſlaagd zijn; de meeste, echter, mislukten: maar dan ook gingen de ſtraffen in onmenſchelijkheid ſteeds alle beſchrijving te boven! — De onmogelijkheid ſchier, om hunne ketenen te verbreken, doet hen naar middelen uitzien, om zichzelven van het leven te berooven. De gelegenheid, waarnaar zij het meest uitzien, en die zij met bijkans ongeloofelijke gretigheid aangrijpen, is de kans, om zich in zee te kunnen werpen; waartegen daarom, behalve de reeds gemelde voorzorgen, aan wederzijden van het ſchip, groote netten geſpannen zijn, tot eene aanmerkelijke hoogte. Slechts een touw kunnende magtig worden, worgen zij zich, inzonderheid de vrouwen, enz. Zichzelven uithongeren, is een ander middel der wanhoop; en, in weerwil van zeker werktuig, *ſpeculum oris* genoemd, om hun de ſtijf vastgeklemd gehoudene kaken te openen, ſlaagden ſommigen, na elf dagen hongerlijdens, in hun ijsſelijk opzet. Volſlagene zinneloosheid is, vooral bij vrouwen, niet zelden het gevolg des langen lijdens. — Van 7904 ſlaven, op onderſcheidene tijden uit *Afrika* weggevoerd, ſtierven, binnen 6 of 8 weken, 2053; ſchoon allen, ten tijde der inſcheping, jong en gezond. (De meest bejaarde, die uitgevoerd wordt, is zelden meer dan 25 jaren.)

men, die, even als wij, met het verſchrikkelijk denkvermogen zijn begaafd, wanneer zij, zich hunnen vorigen toeſtand herinnerende, en zich op de geliefde vaderlandſche kusten verplaatſende, hunne oogen op hunne tegenwoordige onheilen vestigen, en dezelve op de toekomst rigten, waar hen nog andere wachten! Waar is de ongevoelige, wiens hart door hunne tranen, door hun angstgeſchrei en zuchten niet bewogen wordt? Dikwijls bezigt men de gruwzaamſte en willekeurigſte middelen, om de pogingen tot eenen opſtand voor te komen, waartoe zulk een gedwongen ſtaat noodwendig aanleiding geven moet; ja de wanhoop, die hen aangrijpt, klimt dikwijls tot zulk eene hoogte, dat velen hunner door zelfmoord een einde aan hun leven zoeken te maken. De vernielende ſmetſtoffen, welke door hun langdurig verblijf tusſchen de dekken van het ſchip ontſtaan, die gewoonlijk ſlechts door eene ruimte van nog geene drie voeten van elkander geſcheiden zijn, en de veelvuldige ongemakken van hunne lotgenooten, alle deze omſtandigheden zamengenomen veroorzaken bij hen volſlagen gebrek aan eetlust, krankten, verſtikking en den verſchrikkelijkſten en afzigtigſten dood. En hier behoort men in het oog te houden, dat deze misdaden tegen de wetten begaan worden, welke door de meeste *Europeeſche* natiën op dit ſtuk zijn vaſtgeſteld, en dat bijgevolg de ſlavenhandelaars, om zich aan de wet te onttrekken, van zelve gedrongen worden, hunne wreedheid te verdubbelen bij de uitvoering van hunne goddelooze ontwerpen. Wanneer de ſlaven hunne verſchrikkelijke gevangenis verlaten, worden degenen, die onder het doorgeſtaan lijden niet bezweken zijn, als lastbeesten ten verkoop uitgeſtald; zij zien zich tot eene altoosdurende ſlavernij veroordeeld, voor eeuwig geſcheiden van al wat hun op aarde dierbaar is, en aan alle mishandelingen prijs gegeven, welke hun door de grilligheid van eenen trotſchen meester, en door de lage handlangers van deszelfs onverbiddelijke ſtrengheid, kunnen worden aangedaan. Ziet daar de wreedheden, waarvan millioenen onſchuldigen de ſlagtoffers zijn!"

Schoon wij geen dezer twee boekjes als meesterſtukken van betoog en levendige ſchildering beſchouwen, (hetgeen ze toch, om het belang der zaak, wel mogten zijn) hopen wij echter regt hartelijk, dat dezelve in vele, vooral zulke handen mogen komen, die eenigen weêrſtand aan den verboden handel in het vleesch en bloed hunner medemenſchen kun-

kunnen doen. Al moesten dan ook de koloniën daarmede ten gronde gaan, en al zouden wij ook geene ſuiker en koffij meer mogen proeven, — welke opofferingen voorwaar! — ruste, ei ruste deze vloek niet langer op ons werelddeel, en althans op onze zachte, menschlievende en godsdienſtige natie! Zestig- tot honderdduizend menſchen jaarlijks aan hun vaderland ontſcheurd, en een vierde daarvan reeds op de reis omgekomen, — menſchen van of beneden de vijfentwintig jaar, — terwijl misſchien nog eens zoo veel, om dezen te verkrijgen, in den oorlog, op ſtrooptogten enz. gedood, en de rest meestal rampzalig gemaakt worden. o God!!!

Die heb ik ook gelezen, of aantal Uittrekſels, Uitlegkundige en Godgeleerde Aanteekeningen uit beroemde en aangeprezene Schrijvers, gedurende 50 jaren uit zijne boekerij verzameld, en op zijn 77ſte jaar uitgegeven, met eene Voorrede, ter verdediging der Antikritiek van J. V. OLDENBURG, *tegen de voorbeeldelooze Recenſiën in de Vaderl. Letteroefeningen en het Letterk. Magazijn*, 1821. *No.* 7 *en* 11, *door* G. WUYSTER, *Emeritus Heryormd Predikant te Breda. Voor rekening van den Auteur. Iſte Aflevering. Te Breda, bij* W. van Bergen en Comp. 1821. *In gr.* 8vo. 80 *Bl.*

Noodzakelijke Bijlage tot de Bijdragen voor de Godgeleerde Wetenſchappen, Xde Deel, No. 1. *Te Amſterdam, bij* H. C. Brouwer. 1822. *In gr.* 8vo. 42 *Bl.*

Wij voegen beide deze ſtukjes bijeen, omdat dezelve, naar ons inzien, daarin volkomen gelijk zijn, dat zij geene de minſte waarde hebben voor het lezend Publiek; ook zijn beide de Schrijvers, als publieke redenaars, (*ſalvo honore etc.* evenwel) reeds op ſtal gezet; maar, niet zoo geheelenal kunnende ſtilzitten, voeren beiden de pen.

Den weleerwaarden zeer geleerden WUYSTER valt het niet aangenaam, dat hem is toegevoegd, dat hij, toen hij nog dienst deed, zich met HELLENBROEK en SMUYTEGELD had beholpen; hij berigt daarom, dat hij de werken van den laatstgenoemden nooit in zijne boekerij had, en den completen HELLENBROEK reeds in 1788 aan eenen vriend

ten

ten geſchenke gaf; en verder verledigt hij zich tot de aanwijzing van een aantal boeken, die hij bezit, uit welke hij eenige brokſtukken opgeeft, te onzer overtuiging, (en dit was het *q. e. d.*) dat hij zich met HELLENBROEK en SMIJTEGELD niet heeft *behoeven* te behelpen. Sommige der werken, door den man hier opgegeven, kennen wij niet; andere echter wel; en wanneer wij uit deze laatſte ook tot de eerſte, ons onbekende, mogen beſluiten, komt het ons voor, bij zijne uittrekſels, dat de eerwaardige man juist niet gewoon was, uit de boeken, die hij voor zich had, het beſte te kiezen.

De hoogëerwaarde hooggeleerde LOTZE (hij neme het ons niet kwalijk, dat wij hem den voorrang niet gaven, die hem ambtshalve toekwam, want wij wilden den ouderdom eeren) beweert, in het opgegeven ſtukje, dat Do. H. H. DONKER CURTIUS, dien hij der genade Gods aanbeveelt, de man niet is, voor wien een PROFESSOR LOTZE zwijgen moet, maar een partijdig man, die geene geringe mate van ingenomenheid met zichzelven bezit, en gelijk is aan de kraai, die met de veren van den paauw praalt; een man, die, daar hij zelf geene kritiſche kennis bezit, eenen adſistent te werk ſtelt, die hem de boeken ſuppediteert, welke hij (wat weet die LOTZE toch alles!) in geheel Arnhem niet te zien krijgen kon. Het ſpreekt van zelf, dat de geleerde Schrijver den gezegden DONKER CURTIUS, ten aanzien van hetgeen hij in de *Bijdragen tot de beoefening der Godgeleerde Wetenſchappen* over LOTZE's hooggeleerd *Geſchiedkundig Betoog* enz. en zijne *Inleiding* enz. gezegd heeft, in het ongelijk ſtelt.

Wij zouden geene melding maken van dit ſtukje, had niet de hooggeleerde man (die ook al over onze beoordeeling van zijn *Geſchiedkundig Betoog* niet tevreden is) ons met een preſent-exemplaar en eenen eigenhandigen brief vereerd; dus vordert nu de beleefdheid, dat wij hem dankzeggen, en wel bijzonder ook voor de genomene moeite van ons te berigten, dat hij *de geleerdſte mannen van alle tijden aan zijne zijde heeft*; (van TUBAL-KAIN af tot den grijzen WUYSTER toe?) Mogt toch, dachten wij, dit lezende, zulk een hooggeleerd man eens weder den Akademiſchen leerſtoel verſieren; niet zoo zeer omdat de penſioen-lijst daardoor zou ontlast worden, (want dit argument, vernamen wij, wordt niet voor voldoende gehouden) maar om het nadeel te temperen,

ten

hetwelk wellig zekere Hoogeſchool lijden kan door eenen bij LOTZE bekenden man, die eenen DONKER CURTIUS boeken bezorgt om tegen LOTZE te kunnen ſchrijven, en wien de *beuzelgeest* zoo bijzonder eigen is, dat hij, onder den naam van naauwkeurigheid, aan onbeduidende kleinigheden hangt, terwijl hij nog voorwendt op teederheid van geweten prijs te ſtellen, en echter aan eene zedelijke ongeſteldheid laboreert, die zoo hoogstgevaarlijk als ontroerend is.

Het eerſte dezer ſtukjes zal nog vervolgd worden. Als het Publiek maar lezen wil!

Het 's Gravenhaagſche Bosch, Dichtſtuk door Mr. JACOB CAREL VAN DE KASTEELE. *In 's Gravenhage en te Amſterdam, bij* de Gebroeders van Cleef. 1822. *In gr.* 8*vo.* 48 *Bl.*

Wij waren zeker niet ongunſtig ingenomen tegen het werk van den Heere VAN DE KASTEELE, want wij hadden zijnen *Cats*, om het maar zoo te noemen, met graagte en voldoening gelezen; en toch kon dit ſtuk den regten indruk op ons niet maken. Wellig ſchort zulks aan de doorgaande inrigting. De Dichter zegt zelf, in zijne Voorrede: „Men „ zal bij de eerſte inzage ſpoedig bemerken, dat mijn hoofd„ oogmerk geweest is, in het *'s Gravenhaagſche Bosch*, zoo „ zoo als het thans beſtaat, een toonbeeld te doen zien van „ ware en zuivere beſchaving die geenszins al het oude wil „ om verre werpen, maar ſlechts jeugd en bevalligheid met „ het grootſche en deftige wil verbinden, en ook in het ze„ delijke en godsdienſtige, reinheid van gevoel, en verſtan„ dige verlichting, met eerbied voor godsdienſtige verborgen„ heden, gezamenlijk wil aankweeken." En hoe gepast wij deze vergelijking ook mogen achten, en dezelve gaarne hier of daar hadden zien te pas gebragt, ja zelfs als inleiding of ſlot gebezigd — indien dit, namelijk, zoo ware uitgekomen — zulk eene lange *allegorie*, met allerlei hiſtoriſche anekdoten en andere beſpiegelingen daartuſſchen, moet van zelve zekere gedwongenheid en onnatuurlijkheid te weeg brengen.

Ook hebben wij, voor ons, geen' zin in dien aanvang des gedichts, waar

De landgraaf gaf bevel, dat een' diet ooijevaren
In 't wapen prijken zou der vrije Hagenaren.

Im-

Immers er was nog geen dorp of gehucht zelfs; daar

—— ſlechts eene enkle ſtulp nabij die(n) vijver ſtond;

en hoe kon de Graaf dan reeds aan een wapen denken, terwijl hij

van 't vorſtlijk 's Gravenhagen
In 't kleine jagthuis ſtichtte een *ongedacht* begin?

Dergelijke voorbeelden van meerdere of mindere *hapering* in den goeden gang der denkbeelden, zoo wel als woorden, die zich niet altijd even goed naar rijm en maat gelieven te ſchikken, zouden wij misſchien meer kunnen aanwijzen. Doch, dan zouden zich deze en gene al ligt verbeelden, dat er, naar ons oordeel, niets goeds in het vers te vinden was. Immers niet weinige lezers ſchijnen vaak even genegen, om zulk een vooronderſteld banvonnis aan te nemen en uit te trompetten, als de Dichters zelve ſomtijds, om elke aanmerking te wraken, en als te vuur en te zwaard tegen den reus, neen, tegen den dwerg te velde te trekken, die het wagen durft, *uit zijnen duisteren ſluipwinkel*, een (vergiftigen!) pijl op hen af te ſchieten. En zoo min wij den Heer VAN DE KASTEELE onder deze kitteloorige Dichters, of dichtkundigen, in onze gedachten, willen plaatſen, zoo min ſpreken wij ook het *anathema* over zijn geheele werk uit. Integendeel, wij hebben 's mans rijke verbeelding, vernuft en kennis, bij de aanvoering en geſchikte plaatſing van belangrijke uitweidingen over verſchillende perſonen zoo wel als zaken, meermalen bewonderd, en aan zijne vaderlandsliefde, zedelijkheid en godsvrucht, in de denkbeelden, altijd hulde gedaan. Wij zijn verre van zijn talent, in het algemeen, voor de ſchoone poëzij in het minſte te willen verachten; en het verheugt ons, dat het Haagſche Bosch, thans zoo zeer verfraaid door de heerlijke waterwerken, zulken bekwamen en waardigen Zanger heeft gevonden.

Tot een ſtaaltje ſchrijven wij het volgende af:

Gaat in het middaguur langs 't drok betreden pad,
Gij ziet er zaamgeſchoold de leeggevloeide ſtad: —
Gij ziet er arm en rijk, en oud en jong: — De vrouwen,
't Zij om gezien te zijn, of anderen te aanſchouwen,
't Zij door natuurlijk ſchoon, of 't pronkkleed opgeſierd,
Verfraaijen 't heerlijk oord, waar men de blijdſchap viert. —

Zes

Zes rosſen, rijk getooid, ſchuimbekkend om de ſtangen,
Weerſpannig aan 't gareel, dat hunne borst durft prangen,
Halfſteigrend op 't gevoel van teugel en gebit,
Zijn trotsch op 't vorstlijk paar, dat in den wagen zit: —
't Is Neêrlands Koningin, en jongſte harer loten,
Die aller vrolijkheid zoo liefdrijk komt vergrooten,
De moeder van al 't volk komt ons haar liefde biên,
En van haar blij gezin de gulle vreugde zien. —
Waar ſtroomt die menigt' heen? — Bij tenten neergezeten,
Wordt door den eerſten rang zelfs de adeltrots vergeten!
Ik zie geen onderſcheid van hoog' of lagen ſtand!
Elk vleit (vlijt) zich neder bij den groenen waterkant!
Ik hoor de toonkunst 't lied der vogelen verdringen,
En ſtemmen 't vrolijk hart, om onbezorgd te zingen.
Geen *Vauxhal* is mij lief in d'engen tuin of zaal: —
Hier leidt natuur ten dans, met ongeſmukte praal!
Komt, vreemdelingen! komt! hier kunt ge 't ſchoon aanſchouwen
Waarbij de pracht verzinkt van uwe praalgebouwen!

Griekenland, in deszelfs betrekkingen met (tot) Europa, door M. DE PRADT, *voormaals Aartsbisſchop van Mechelen. Uit het Fransch, naar den tweeden Druk. Te 's Gravenhage, bij* W. K. Mandemaker. 1822. *In gr.* 8*vo.* 110 *Bl.*

De Heer DE PRADT haast zich, bij elke gewigtige gebeurtenis in *Europa* of *Amerika*, bij ieder Congres, bij elken ſtaatkundigen ſchok, zijne gevoelens en vooruitzigten daarover aan het lezend Publiek mede te deelen. En nogtans loopt de vloed der elkander verdringende gebeurtenisſen hem voorbij, en, terwijl wij van *dit* geſchrift verſlag wilden geven, is reeds de ſtaat van zaken volkomen veranderd. Toen dit boekje uitkwam, (in de lente van dit jaar) ſtonden de magten van twee groote Rijken — *Turkijë* en *Rusland* — tegen elkander over, en was de oorlogsvlam op het punt om uit te barſten. (Voorrede, bl. 1.) Thans — is *Rusland* bevredigd; het laat de regtvaardigſte en billijkſte eiſchen varen, opdat toch vooral de Volken niet vrij zouden worden, en in het gezigt zijner terugtrekkende troepen wordt *Moldavië's* hoofdſtad door brooddronkene *Janitſaren*, die haar moesten *ontruimen*, *verbrand*. Deze langmoedigheid dient echter ſlechts, om veel meer ellenden en jammer te veroorzaken.

De belangrijkſte Natie der wereld — de *Griekſche* — is daardoor op het punt van geheel uitgeroeid te worden: de bloeddorſtige *Kapudan-Pacha*, wien de *vertooning* eener *Ruſſiſche* Vloot in de *Zwarte Zee* had kunnen weêrhouden, heeft nu de handen ruim, om het bloeijende, ſchoone, vreedzame *Chios* tot een tooneel van gruwelen te maken, waarbij de Hel zou beven, doch waarbij de *Europeſche* Kabinetten koelbloedig ſtilzitten. Nog meer: Het leger der Barbaren, met eene woede ter vernieling bezield, die eenen ATTILA beſchaamt, wordt met *Oostenrijkſche* ſchepen over de Golf van *Lepante* gezet, om van den *Peloponneſus* een groot kerkhof te maken; hetwelk het *Bulletin* des Satans, de *Oostenrijkſche Opmerker*, met zekeren wellust verhaalt. En toch blinkt ook in deze misſchien laatſte oogenblikken der *Griekſche* Natie (wier ondergang door het Heilige Verbond beſloten ſchijnt) eene grootheid door, hunner Vaderen waardig. De moordenaar van *Chios* ontvangt door eene heilige ſchaar van jongelingen, die met de helden van LEONIDAS volkomen gelijk ſtaan, eenen dood, die veel te zacht is voor zijne euveldaden. De *Grieken* behalen aan de *Thermopylen* eene der ſchitterendſte overwinningen, welke de logentolken zoo gaarne voor *Europa* zouden willen bedekken. Van dit alles beſtond ſlechts het zwakke begin, toen DE PRADT zijn werkje ſtelde. Doch men moet erkennen, dat hij de groote krachten, die in de *Grieken* ſluimeren, zoo niet geheel, dan toch ten deele beſpeurd heeft. Na eene *oratoriſche*, hoogdravende inleiding, over den ouden ſtaat des lands, onderzoekt men de *oorzaken der Griekſche Omwenteling*. Deze zoekt hij in de vermeerderde *bevolking* der *Grieken* boven hunne verdrukkers, en hunne grootere *beſchaving*, beide ten gevolge der meer *Chriſtelijke* en *Europeſche* beginſelen, die hen bezielen. De *Grieken* hebben een *levensbeginſel* in zich; de *Turken* zijn zedelijk en verſtandelijk *dood*, even enkel voor de grovere zinnen, gaan in niets vooruit, (hetwelk zij zelfs zonde achten) en blijven dus diep onkundig, terwijl hunne onderdanen hoe langs zoo meer tot *Europa* naderen. Vandaar, dat de *Grieken*, zoodra hunne verdrukkers begonnen te verzwakken, terſtond op hunne vrijheid gedacht hebben, waartoe hun de zending eener *Ruſſiſche* Vloot naar de *Middellandſche Zee* in 1770 een allergunſtigst oogenblik ſcheen. VOLTAIRE en TURGOT wenschten toen reeds de vrijheid van *Griekenland*, en durfden haar ho-

hopen; doch de tijd daartoe was niet rijp, en de *Grieken* werden door *Rusland* ſchandelijk verlaten, hetwelk liever *Polen* verdeelde, dan zich, door de herſtelling van *Griekenland*, eene eeuwige gedenkzuil te ſtichten (1772). De Schrijver begrijpt derhalve met regt, dat het dempen van den tegenwoordigen opſtand der *Grieken* niets zal baten, ten zij men de geheele Natie *uitroeije*, waartoe echter zelfs het Heilige Verbond bezwaarlijk zijne toeſtemming zou geven. Hunne beſchaving te beletten? Dit huismiddeltje zou beter gaan, de Heer DE PRADT moge zeggen, wat hij wil; doch dan moeten de *Turken* aan de *Jezuiten carte blanche* geven, of eenen tweeden Heer FRAYSSINOUS aanſtellen. Nu komt eindelijk de Heer DE PRADT, met het vijfde Hoofdſtuk, tot het gewigtigſte gedeelte van zijn werk; de *Staatkunde van Europa, ten aanzien van Griekenland.* Hier moeten wij vierkant van hem verſchillen, niet ſlechts omdat latere gebeurtenisſen veel zijner redeneringen doen vervallen, maar ook uit hoofde der beginſelen zelven. De Schrijver is, gelijk trouwens zeer velen in *Europa*, geweldig bang voor de groote uitbreiding van *Rusland.* Die magt is kolosſaal, ja; maar vooreerst zou hare uitbreiding naar het Zuiden altijd een goede afleider voor *Europa* zijn; ten andere wafe van dezelve, wanneer van den *Griekſchen* opſtand, reeds terſtond na deszelfs uitbarſting, en de hemeltergende moorden, daarop door de *Turken* gepleegd, behoorlijk gebruik was gemaakt, niets te vreezen geweest, zoo de *Europeſche* Mogendheden zich namelijk verſtaan hadden tot de oprigting van een nieuwen *Griekſchen* Staat, of *Grieksch* Keizerrijk, waardoor de onafhankelijkheid van dat gedeelte van *Europa* had kunnen vastgeſteld worden, en waarvan de Vorst even zoo min een *Griek* had behoeven te zijn, als de *Podesta's* bij de *Italiaanſche* Republieken in de Middeleeuwen uit die Staten zelven werden gekozen. Kon men hier niet het middel gevonden hebben, om eene groote onregtvaardigheid te vergoeden, door de verheffing op eenen troon van den belangrijken Prins GUSTAAF van *Zweden*, zonder nadeel van het thans regerende Huis? Doch *thans* is dit onmogelijk. De Mogendheden hebben zich veel te ſterk in eenen anderen geest verklaard, om nu nog het lievelingsdenkbeeld van den Schrijver, hetwelk *dan* mogelijk zou geweest zijn, — de vereeniging van alle gewesten ten Zuiden van den *Donau* onder een *Grieksch* Rijk, — voor mogelijk te durven hou-

den. Het is zekerlijk bij uitstek vernuftig, en hier en daar volkomen waar, hetgeen de Schrijver zegt van de ongelijke en grillige verdeeling van *Europa*, waardoor vele Staten ter algemeene verdediging volkomen nutteloos geworden zijn; maar 1) rust dit denkbeeld op de jammerlijke *arrondisserings-politiek*, die ronding en bijeenvoeging van vierkante mijlen en menschenzielen als het *non plus ultra* der Staatkunde beschouwt; een beginsel, waardoor immers *Venetië*, *Genua* en half *Saksen* zijn opgeofferd geworden, en volgens hetwelk men *Noorwegen* opofferen wilde. Het is ons aangenaam, dat de Heer DE PRADT zoo gunstig over ons denkt, dat hij ons boven *België* nóg het land tusschen den *Rijn*, *Maas* en *Moezel* wil geven; maar de vraag is, of de inwoners dat *ook* willen? En zoo niet, dan heeft de ondervinding de eeuwige huiskrakeelen van zulke gedwongene huwelijken geleerd, — ten zij men het groote middel aanwende, om hen bijeen te houden, hetwelk bij de *Oostenrijksche* of *Russische* Staten zoo voortreffelijk helpt, — het *Despotismus*. En dit in te voeren, daarvan is toch de Heer DE PRADT verre verwijderd. Maar 2) hij gelooft, dat de oprigting van dien grooten *Griekschen* Staat ten Zuiden van den *Donau*, die *Bosnië* zoo wel als *Attica*, *Morea* tevens en *Bulgarië* moest in zich bevatten, juist het beste en stevigste bolwerk tegen *Rusland* zou zijn. Dat onze Schrijver hier eenvoudig weder naar vierkante mijlen en aantal van zielen rekent, (schoon ook dan nog niet naar behooren) loopt in 't oog: maar welk een hemelsbreed verschil in taal, in denkwijze, in beschaving en zeden tusschen deze verschillende Volken! Slechts den Godsdienst hebben zij gemeen. Welke band zou dien jongen Staat bijeenhouden, ten zij de algemeene wil der groote Mogendheden? Doch de Oud-Aartsbisschop wil hem juist tot eenen voormuur *tegen Rusland* doen dienen, als zijnde veel sterker, dan het ten ondergang hellende, en ook ten ondergang gedoemde, *Turksche* Rijk. Toegegeven dat dit waar zij, denkt dan de Schrijver niet, dat *Rusland* ook zijn belang kent? En zoo ja, zou het dan zijnen arm leenen, (gelijk DE PRADT schijnt te denken) om tegen zijnen eigen' invloed eenen dijk op te werpen? Het is waar, de Heer DE PRADT wil *Rusland* met *Moldavië* en *Wallachije* tevredenstellen; maar, eenmaal zoo ver zijnde, zouden de *Russen* wel verder komen, en zich niet meer door den *Donau* laten weêrhouden, om althans den onmiddelijksten

druk

druk op het nieuwe Rijk uit te oefenen, *zoo dit tegen kunnen wil werd opgerigt.* Allerzonderlingst is de redenering des Schrijvers op bl. 105, dat de *Grieken* op hun gemak, terwijl de *Perzen Klein-Azië* innemen, en de *Ruſſen Konſtantinopel* naderen, zich van het land tot aan den *Donau* zullen kunnen meester maken. Ja! als hulptroepen van *Rusland*; anders zou die Mogendheid, *indien zij zich naar Konſtantinopel begaf*, (waarnaar het nu althans niet uitziet) ook wel *Bulgarië* en *Servië* bezetten, gelijk *Oostenrijk Bosnië*. — Naar ons oordeel is dus het verlangen des Schrijvers, om geheel *Europeesch Turkijë* ten Zuiden van den *Donau* in een *Grieksch* Rijk te herſcheppen, zoo als de zaken thans ſtaan, bij den kwaden wil en de armhartige Staatkunde der Kabinetten, eene herſenſchim, meer niet. Wenſchen wij liechts, dat de edele *Grieken* ſlagen mogen in hun voortreffelijk doel, — de bevrijding van hun eigen Vaderland, op zijn hoogst *Macedonië* ingeſloten. Wie het overige dan regeren zal, de *groote Tartaar*, of eenige andere Mogendheid, daarover moge het Congres van *Verona* in zijne — wijsheid beſlisſen!

Voor het overige zijn de aanmerkingen van DE PRADT, over de uitbreiding der handelsbetrekkingen, als eene vrucht van de vermeerderde beſchaving in een land, — en als zoodanig ook de *Grieken* veel nuttiger voor *Engeland* dan de *Turken*, — de redeelen van de zoogenoemde onzijdigheid van *Europa* ten aanzien der *Grieken*, de wensch van *Europa*, (wel te verſtaan de Volken, niet de Kabinetten) en het éénige gevaar voor de *Grieken*, de tweedragt, (het tiende, elfde en dertiende Hoofdſtuk) zoo voortreffelijk geſchreven, en naar ons gevoel zoo overtuigend, dat wij van harte wenschten, dat de hier gepredikte waarheden ook ingang konden vinden daar, waar zij alleen vrucht kunnen doen. Doch hieraan is wel niet te denken. DE PRADT is *liberaal*; hij bemint eenen *conſtitutionelen* Regeringsvorm. Reden genoeg bij METTERNICH, GENTZ en LIVERPOOL *cum ſuis*, om hem alle gehoor te ontzeggen. Tot hoe lang? — dit zal de tijd leeren.

Schaduwtrekken der natuurlijke, wettige en gebruikelijke Betrekkingen van de beide Geſlachten tot elkander, in deze en vorige tijden. Bij gelegenheid van de door eene Vergade-

ring van Duitſche Landſtenden aangenomene Napoleontiſche Wet op het vaderſchap der onecht geborenen.

Wat is de Mensch. —
Half Dier, half Engel.

Naar het Hoogduitsch. Te Groningen, bij. J. Römelingh, 1822. *In gr.* 8*vo.* 86 *Bl.*

Dichterlijk genoeg! waardoor wij echter meenen, dat het ſchoone Geſlacht weinig dienst is geſchied. Het zal toch menigen lezer wel gaan als ons; dat hij, namelijk, de hooge vlugt van den Dichter moeijelijk volgen kan, en dikwijls niet bevat, wat de Schrijver dan eigenlijk beweren wil; terwijl wij daarenboven hier en daar in eenen lach ſchoten over het overdrevene en ongerijmde. De Napoleontiſche Wet, door de Darmſtadſche Landſtenden op Duitſchen bodem overgeplant, verdient, onzes inziens, geene verdediging, als die (wij ſtemmen het den Schrijver toe) der *vaga Venus* bij den man in de hand werkt, en der vrouwe, in gevalle van het genoegzaam bewezen en door hemzelv' erkend, aanhoudend overſpel, het regt tot vordering van echtſcheiding ontzegt, mits de ſchande maar niet onder haar oog en dak gepleegd worde. Ook willen wij geenszins het vermenigvuldigen of aanleggen van Vondelingshuizen, op publieke kosten, voorſpreken, veel minder verdedigen. Dit laatſte, echter, is met geenen enkelen pennetrek af te doen. Hetgeen intusſchen de Schrijver voor het overige zegt van de ſlaafſche overheerſching der overmagt, onder welke de vrouwen in de Christelijke landen van het beſchaafd Europa gebukt gaan; wat den lof betreft, dien hij haar, als het betere deel des menschdoms en geborene Koninginnen, enz. enz. zoo uitbundig toezwaait; den lof, dien hij haar verder toebrengt, ten aanzien van het wetenſchappelijk, ſolide denken, diepe navorſching, gezonde afgetrokkene denkbeelden, — van hare voortreffelijkheid boven den man, in opzigt tot *drie* neigingen, welke aan de zelfſtandigheid van den man eigendommelijk zijn: de neiging tot *dronkenſchap*, tot het *ſpel*, en tot de *vagi amores*; — wat al verder betreft zijne beſchuldiging, dat het mannelijk geſlacht het vrouwelijke buiten alle betrekking houdt tot de natuurlijke en Christelijke wet, om alle deze vatbaarheden en bekwaamheden vlijtig te bewerken, te verbeteren en zoo veel mogelijk te volmaken, en alzoo de menschheid

heid bij de vrouw wil neêrſtorten van hare hoogte, en dat de man zich juist hierdoor ſchuldig maakt aan *de zonde* der Schrift *tegen den Geest, die noch in dit leven noch hier naamaals vergeven wordt*, en wat verder van dien aard is: dit alles is deels ongerijmd, en deels wordt het door de ondervinding weêrſproken; terwijl 's Schrijvers betoog, gegrond, zoo hij meent, op ISELIN's voortreffelijke *Geſchiedenis der Menschheid*, ons doorgaans te hoog en te wonderlijk is, daar die verſtandige Wijsgeer geenszins de orde der natuur in de maatſchappij wilde omkeeren, maar het ſtellen van iederen man, en zulks in ieder opzigt, onder de pantoffel van zijne huisvrouw of huwbare dochter eene uitvinding is, van welke de eer, en ook, zoo wij hopen, het eerst en dagelijksch genot, den teekenaar dezer Schaduwtrekken toekomt.

Men moet volgens 's mans aanwijzingen en in zijnen geest de opvoeding van het meisje inrigten; want *een troep ganzen in de wereld te zenden*, om de mannen en heel de wereld te regeren, zoude geheel niet verſtandig zijn. Hiertoe behoort, dat, naar het voorbeeld van den voormaligen Staat van Geneve, het vrouwelijk geſlacht *alle* bezigheden, en werkzaamheden in het maatſchappelijk leven leere uitoefenen; en dan zouden *gevoel en rede niet door de hotſing der mannelijke hoofden verhard, maar door eene zachtere wrijving gelouterd en gematigd worden*; en *op de velden der wetenſchappen* zou *de waarheid aan de argelooze dwaling met liefde de hand bieden*; — voorts zou, *zonder kerkelijke formulieren en plakkaten, de zuivere Godsdienst van* CHRISTUS, *Liefde, dat is, zucht om de menſchen zoo gelukkig als mogelijk is te maken, Godsdienst van den Staat zijn*, enz. Ook kunnen de meisjes alles, wat de mannen doen, zeer wel leeren verrigten. *Wij hebben geene reuzen noodig; een kind aan eene machine verrigt het werk van tien reuzen. De kleine Carmagnolen ſloegen alle Europeſche Grenadieren tot ſtof. Hield in het algemeen de ligchamelijke kracht het aan den eenen kant vol, de geestelijke zoude dit aan den anderen kant doen*, enz. *Letterzetten, orlogiemaken, ſchilderkunst*, enz. en, in één woord, *alle de bezigheden en werkzaamheden in het menſchelijk leven*, moeten de vrouwen evenzeer, ja nog meer dan de mannen uitoefenen. En waarom niet? *Leerde niet in onde tijden reeds eene* HYPATIA *van den Catheder?* En waarom zouden onze vrouwen ook niet ten krijg trekken, en te voet en te paard medevechten? Onze

tijd kent immers velè D'EONS; en; *toen het heer van Tegea door de Spartaanen op de vingt geßagen was, toogden (togen) de vrouwen uit, en wraakten de beſchimping der mannen.* Onze meisjes moeten voor het minst op zijn oud-Spartaansch en onder de jongens worden opgevoed. Dat zal eene omwenteling zijn, zoo als men in Europa er nog geene zag, en eene gouden eeuw in eene verkeerde wereld! Op! op dan, Nederlandſche Vrouwen en Meisjes! *De vurige Franſche geest heeft in de jongſte tijden zoo veel verraſſends aangeboden, dat men dit buitengewone ook niet eens zoo blikſemſnel van die Natie verwachten kon, als hetgeen er voorheen opkwam, waartoe de wereld den bodem volßrekt onvruchtbaar verklaarde.* Intusſchen *hebben* reeds *de eerſte vrouwen van Frankrijk eene ſchrede gedaan ter verheffing van haar geſlacht, welke algemeene navolging verdient:* zij *hebben* NB. *een verbond opgerigt tot beſcherming der deugd;* enz.

De mannen zijn, naar de overtuiging van dezen Schaduwtrekker, *onbekwaam*, om *het denkbeeld van aer* te begrijpen. In een woord, dat de mannen niet geheel en in alles onderdoen voor de vrouwtjes, dit komt van het, in navolging der *Scythen*, aan haar gepleegde kunstje: *deze ſtaken hunne ſlaven de oogen uit, opdat zij in hunne dienſtbaarheid, bij het melken* enz. enz. *geene afleiding zouden hebben.* Wij beklagen onze *blinde* vrouwtjes. Dan, zoo zal het niet lang meer blijven, nu dit vermakelijk boekje het licht ziet! De domme, vrouwenhatende Vertaler mogen tusſchenbeiden eens vragen: „*dat is ook alles goed en wel; maar wie zal dan het opzigt over de huishouding hebben, — wie moet dan den pot koken?*" hij weet misſchien niet, dat er een land in de wereld is, waar de mannen te bed liggen, als de vrouw gekraamd heeft, terwijl de kraamvrouw zelve hem bedient en oppast. Daar gaat echter alles in de beste orde; en wij vertrouwen ook zeker, dat het uitzigt van den Schrijver daarhenen leidt, om de natuur te dwingen, dat de man, voor het minst op zijne beurt, de vrouw van het kinderen ter wereld brengen ontlasten moet. Dat zal dan regte *gelijkheid* zijn, en eene heerlijke wereld! Tot zoo lang, echter, zouden wij de vrouwtjes raden, tevreden te zijn met *gelijke regten*, en de beoefening van *vrouwelijke* en *moederlijke pligten*, waarbij zij, vertrouwen wij, meerder eer inleggen, en zuiverder geluk en liefde geven en genieten, dan wanneer zij zich plaatsen op den katheder en het ſtrijdros, en zich

door

door Schaduwtrekkers laten opzetten, om de wereld om te keeren, en de mannen op den kop te zitten. Aan de echtgenoote van den Schaduwtrekker veroorloven wij gaarne eene uitzondering; haar wenschen wij eene lange en voorspoedige regering, en het halfmanneken lijdzaamheid!

Schuldbesef, (*een Vervolg op Misdaad uit Eergierigheid;*) *Tooneelspel in vijf Bedrijven, door* W. A. IFFLAND. *Te Rotterdam, bij* A. May van Vollenhoven. *In kl.* 8vo. 168 *Bl.*

Het doet het hart van wijlen den vermaarden Tooneeldichter en Tooneelspeler de grootste eer aan, dat hij verklaart, met gewetensangst de gevoelens, welke door hem (in zijne Tooneelstukken) worden ingeboezemd, de grondregels en denkbeelden, welke door hem opgewekt worden, te hebben behandeld, en de opregtheid dezer verklaring door de uitgave van dit stuk bevestigde. Men had hem berispt, dat hij, in zijne *Misdaad uit Eergierigheid*, den schuldigen echter gelukkig liet worden. Hij hield in den aanvang deze berisping minder gegrond, daar hij wel het lot van RUHBERG eene gunstige wending liet nemen, maar daaraan geenszins inwendige rust, gevoel van waarde en echt geluk verbond. Toen hij echter vernam, dat Keizer JOZEF II, — een Vorst, dien hij als eenen vriend der menschheid kende, wiens verstand zwakheid en oordeugd zoo wèl van elkander wist te scheiden, — na het zien vertoonen van zijn stuk, gezegd had: „*Ik zou* RUHBERG *zoo toegeeflijk niet behandeld hebben als de Autheur*," dacht hij verder na, bevond, dat de uitwerking, die zijn stuk had, inderdaad schadelijk konde zijn in de Keizerlijke Staten, en gevoelde zich toen gedrongen tot een Vervolg, waarin de Nemesis, de inwendige kwelling, het zelfverwijt, de ontdekking en schande, den ongelukkigen overal henen jagt, vervolgt en inhaalt; zoodat niemand aan het wezenlijk ongeluk van den ellendigen RUHBERG twijfelen kan.

Dit stuk behoort alzoo, waar het eerste vertoond wordt, nergens teruggehouden te worden. Het is in den bekenden trant en met de bekende talenten van IFFLAND bewerkt, en kan niet nalaten, op aanschouwer en lezer eenen diepen indruk te maken. Het stuk is lang, maar spant tot het einde toe de verwachting; zoodat wij het met grooten lof mogen aanmelden.

Ebenthal, of de vervoering der Hartstogten. Tooneelſpel in vier Bedrijven, door H. V. D. B. Te 's Grevenhage, bij C. van Greeven. 1822. *In gr.* 8*vo.* 151 *Bl.*

Een oorſpronkelijk ſtuk, hetwelk, als zoodanig, aanſpraak heeft op eene ſpoedige en, zoo veel des noods, verſchoonende melding. Wij wenſchen toch hartelijk, met den Schrijver, dat ons Tooneel met een' genoegzamen voorraad van goede oorſpronkelijke ſtukken worde voorzien, opdat ons geene vertalingen meer behoeven aangeboden te worden, dan van zulke werken, voor welke de vertaler algemeenen en opregten dank verdient, en, dit voegen wij er bij, dat de eerſte redelijk goed geſlaagde proeven onzer landgenooten aanmoediging mogen vinden, en althans bij het vermalde middelmatige van den vreemdeling niet worden achteruitgezet. Daarenboven is *leniging van rampen* (welke echter niet nader worden genoemd) mede een der oogmerken van de uitgave, welke menschlievende bedoeling wij voorts niet willen tegenwerken; waarom het ons dan ook wezenlijk leed doet, dat wij dit Tooneelſpel niet meer van heeler harte kunnen aanprijzen. Tegen de regels der Tooneelkunde zien wij wel niet, dat door den Schrijver zoo grovelijk gezondigd wordt, als ons het Voorberigt deed vreezen, en de naam, door den Schrijver aan zijn papierenkind gegeven, heeft ons mede niet gehinderd; maar het ſchrikkelijk, en tot in het ongerijmde toe, overdrevene, ja dolle, van de karakters der handelende perſonen is, onzes inziens, eene fout, die de goede ſtrekking van het ſtuk grootendeels hinderen moet; ook voelt men, dat het ſpel bij mindere uitvoerigheid veel zou hebben gewonnen; terwijl vooral de zamenſpraken met de bedienden, en bijzonder ook de alleenſpraken, voor aanmerkelijke bekorting vatbaar zijn. Wij laten den hoofdperſoon, den braven, arbeidzamen, ſchranderen man en gelukkigen echtgenoot, die hier zich zoo ſpoedig als zinneloos aan het ſpel overgeeft en ruïneren laat, eens daar; maar het karakter van zijnen verleider is erger, in ieder opzigt bijna erger, dan dat van zeven Duivels. Dit moge ook nog al eenigermate verontſchuldiging vinden, daar men den Duivel in menſchengedaante misſchien niet te zwart kan ſchilderen; — maar de vrouw, de huiſelijke, beminnelijke, deugdzame vrouw, die het ſlagtoffer werd der ſpeelzucht van den verdwaasden echtgenoot, met

wien

wien zij alzoo niet te ſterk contraſteren kan, karakteriſeert zich hier, met hare plaren, hare prachtige collier, hare Parijſche koets en Napelſche ſchimmels, als eene hoogst ſpilzieke vrouw; en verloochent ook dit haar karakter niet, als zij, ten ſlotte, om haar man te toonen, dat zij zonder hem niet leven kan, veertigduizend daalders aan wisſelbrieven in ſtukken ſcheurt; eene overijling, die zich gemakkelijker op het tooneel herſtellen laat, dan in de werkelijke wereld.

Wij vertrouwen alzoo van des Schrijvers eigen kunstgevoel, dat hij toeſtemmen zal, dat zijn ſtuk voor groote verbetering vatbaar is, en hij zijn talent daartoe zal oefenen, wanneer wij van hem meerdere en ook betere Tooneelſpelen mogen hopen. Het ſtuk behoorde ook vroeger te eindigen, namelijk bij de ontknooping, door de hereeniging der echtgenooten, en hunne herſtelde fortuin. Wat de Predikant, die de zoogenoemde bekeering van den deugniet komt berigten, en de Minister met zijne noodelooze verſchijning, tot nut en vermaak der aanſchouwers dan nog kunnen bijdragen, gaat waarlijk onze bevatting re boven.

O IFFLAND! hoe velen hebben u pogen na te ſtreven; hoe weinigen uwe hoogte bereikt!...

Groningen belegerd en verlost. Eene Redevoering, ter vereerende nagedachtenis onzer voorouders, en ter navolging voor het tegenwoordige geſlacht; gehouden bij gelegenheid eener openlijke Vergadering van het Genootſchap voor den zoogenaamden Gemeenen Man, te Groningen, den 26 Augustus 1821; *door* A. HAZELHOFF. *Te Groningen, bij* A. Hazelhoff. 1822. *In gr.* 8*vo.* 44 *Bl.*

Het is ter herinnering aan het beleg en ontzet van Groningen, in 1672, dat deze Redevoering, die op verzoek van vele hoorders het licht ziet, gehouden werd. Vóór 1795 werd die vaderlandſche gedenkdag, zoo door godsdienſtige redevoering, als door betamelijke vreugdebedrijven, jaarlijks plegtig te Groningen gevierd. Wij gelooven, dat deze pogingen, om zoodanige vaderlandſche herinneringen op onzen wederom vrijen grond te vernieuwen, allezins lofwaardig zijn, en in het bijzonder ook bij dat gedeelte onzes volks, voor 't welk het Genootſchap onder opgemelden titel bijzonder werkzaam is, het grootſte nut kunnen ſtichten. Den

ſpre-

ſpreker geven wij den lof, dat hij bevattelijk en geregeld geſproken heeft; en wij hopen zeer, dat zijne poging ook die uitwerking zal gehad hebben, dat hij vele toehoorders tot deelneming aan het weldadig Genootſchap bewoog.

Letterſpiegel, aan Meisjes van negen tot twaalf jaren voorgehouden, door den Schrijver van de Jongens- en Meisjesſpelen. Te Haarlem, bij de Wed. A. Loosjes, Pz. 1821. *In* 12*mo.* 154 *Bl.*

Wij moeten het gelooven, maar het was ons vreemd, dat men in de boekwinkels verlegen is, wanneer men ter keuze eenige geſchriften verlangt, bij uitſluiting voor meisjes geſchikt. Dan, hoe dit zij, dit boekje is doelmatig, berekend naar de kinderlijke vatbaarheid, en heeft eene goede ſtrekking om de kinderlijke harten te vormen. Het bevat, voor kinderen, zeer onderhoudende vertellingen, en een enkel dichtſtukje. Dat het met eenige niet zeer kostbare plaatjes verſierd, en uit het Hoogduitsch vertaald is, wordt beide op den titel verzwegen. Meer hebben wij aangaande hetzelve niet te berigten. — Aardig, onder anderen, is de trek, aan een nieuwsgierig meisje door eene harer bekenden geſpeeld. „ Waar„ heen?" vroeg de nieuwsgierige. „ Bij W. in de S. ſtraat," zeide de andere, „ is een vreemd dier aangekomen, dat den „ mensch meer gelijkt dan eenige tot hiertoe bekende apen„ ſoort; en daar men nog geen' bekenden naam voor hetzel„ ve in de natuurlijke historie heeft, noemt men het, *de* „ *nieuwsgierige.*" — Ik moet juist dien weg uit," zegt het meisje; „ en — kan men het ieder uur zien?" — „ Ieder „ uur," was het antwoord. Het meisje ging dadelijk naar de aangewezene plaats, en — trad in een' ſpiegelwinkel, waar zij zichzelve wel tienmalen zag, en den gevoeligen ſpot harer bekenden, tot hare innige ſpijt, te laat verſtond."

No. X. Boekbeſch. bl. 420. reg. 18. lees: *Piræus.*
No. XI. ——— bl. 448. — 8. —— en zeven.
Ald. reg. 3. v. o. lees: het veelvuldige goede, in herzelve voorkomende.
——— ——— bl. 458. reg. 1. v. o. lees: AMHERST.
——— ——— bl. 477. — 9. v. o. lees: invullen. Wij.
——— ——— bl. 478. — 24. lees: kon men wel.
No. XI. Meng. bl. 528. reg. 2. v. o. ſtaat: *af*, lees: *af.*
In ſommige afdrukken van dit No. XIII. Boekbeſch. bl. 548. reg. 4. ſtaat *causſa* voor *cauſa.* Ald. reg. 18. mist, achter *omſtandigheid*, *hiertoe bijdroeg.*

BOEKBESCHOUWING.

Bijbeloefening over den Brief van Paulus aan de Romeinen; door H. VAN HEYNINGEN, *Predikant te Rijswijk. In 's Gravenhage, bij* de Wed. J. Allart en Comp. 1821. *In gr.* 8vo. 518 *Bl.*

De kundige en arbeidzame VAN HEYNINGEN heeft door zijne *Bijbeloefeningen* over het Evangelie van MATTHEUS (van welke wij op zijn' tijd onzen Lezeren gunstig berigt gaven) het godsdienstig Publiek verpligt. Met geene mindere zorge heeft hij nu in denzelfden smaak den Brief aan de Romeinen behandeld; eene taak, die moeijelijker was, en uit derzelver aard misschien op geenen zoo algemeenen bijval kan rekenen. Die Brief is in zichzelven zwaarder; de verschillende leerstellige meeningen der Christenen, de godgeleerde twisten van vroegeren tijd, en wat meer van dien aard is, hebben natuurlijk bij den Schrijver, hoe onpartijdig hij ook tracht te zijn, zoo wel als bij den Lezer, op de uitlegging eenigermate invloed; en in Bijbeloefeningen, voor huisselijk gebruik zoo wel als voor den leerstoel, kan men niet verwachten het voordragen van te dezen allen overtuigende gronden, veel min de noodige toetsing en ontwikkeling van hetgeen voor verschillende uitlegging vatbaar is. Dit zeggen wij intusschen geenszins ter vermindering der waarde en des gebruiks van dit werk, daar wij integendeel herhalen, dat de Schrijver hetzelve vooral met geene mindere zorge dan het vroegere heeft bearbeid; hoewel het blijkbaar is, al zag men den naam van eenen Hervormden Leeraar niet op den titel, dat de Gereformeerde leer (dat zegt hier, die der voormaals hier te lande heerschende Kerk) overal uitkomt; waarom het dan ook bij dit Kerkgenootschap den meesten en grootsten bijval zal vinden. Men neme dit echter zoo niet op, alsof wij den Schrijver be-

ſchuldigden van te groote gehechtheid aan de bijzondere leerbegrippen zijner Kerke, en eene ſlaafſche verkleefdheid aan derzelver ſymboliſche boeken, veel min dat hij dezelve opzettelijk tot uitlegger der H. Schrift zou kiezen. Integendeel, ieder, die hier zelf onpartijdig en onbevooroordeeld leest, zal in VAN HEYNINGEN den oordeelkundigen en liberalen Godgeleerde en Schriftuitlegger erkennen, en, waar hij ook van hem moge verſchillen, zich telkens evenwel geleerd en geſticht gevoelen, en gaarne toeſtemmen, dat mannen, zoo als VAN HEYNINGEN, den godsdienſtigen leerſtoel grootelijks tot eere zijn, en waar zij, van wege hunne regtzinnigheid, of zuiverheid in de leer, (zoo als men daar gewoon is te ſpreken) geene volkomene inſtemming vinden bij andersdenkenden, evenwel zedelijkheid en broederliefde in hen zeer waardige voorſtanders en bevorderaars erkennen moet. — Dan, hetgeen wij zeiden, volgt van zelve uit geheel de aanleiding tot dit werk, nog meer bijna dan uit den aard des onderwerps, in den Brief behandeld. De *Gereformeerde* Kerkleeraar VAN HEYNINGEN bewerkte denzelven in *twintig* Leerredenen voor zijne *Gereformeerde* Gemeente; toen, vreezende dat evenwel niet alles volkomen door zijne hoorders begrepen was, herhaalde hij dezen arbeid nog eenmaal in den vorm van *Bijbeloefeningen;* en, daarna tot de uitgave beſluitende, heeft hij dien vorm behouden. Hieruit is almede voortgevloeid, hetgeen de Schrijver erkent, dat, bijna zouden wij zeggen doorgaans, maar hier en daar althans zeker, de toon en wijze van voordragt eener eigenlijk gezegde *leerrede* te veel uitkomt, waardoor dit werk eene uitgebreidheid verkreeg, die ons hetzelve als leesboek in de Christelijke huisgezinnen minder aangenaam maakt, daar wij toch in zoodanig boek voor huiſelijken Godsdienst liefst ſlechts noodige opheldering en hier en daar praktiſche wenken verlangen, terwijl uitvoerige ontwikkeling en lange toepaſſing door ons daar minder wordt verwacht, en ook het korte half uur, bij dezelve ter lezing van Gods woord door-

doorgaans geſchikt, daardoor, onzes inziens, minder aan het oogmerk beantwoordende wordt doorgebragt.

Intusſchen ontvangt dan nu de godsdienſtige Bijbelvriend hier eene opheldering van dezen moeijelijken Brief van Paulus, verſtaanbaar en duidelijk, en met krachtigen aandrang tot het Christelijk goede. De lezenswaardige Voorrede is vooral ten aanzien van het karakter en geheel de opleiding en vorming van Paulus, den man zoo als hij was vóór en na dat hij een Christen was, belangrijk, en getuigt van des Schrijvers menschkunde. Hetgeen hier voorkomt van Paulus in zijne Brieven, en bijzonder in deze, als die zich zeer verdienſtelijk gemaakt heeft aan het Christendom, door de hoofdzaak der leer in het helderst licht te ſtellen, en de leer des geloofs tot betrachting der deugd, en die der deugd tot bevestiging van het geloof, aan te dringen, moet gereedelijk worden toegeſtemd. Zoo ſtellig echter, als de Schrijver in de Inleiding doet, zouden wij niet beweren, dat deze Brief van Paulus, minder dan zijne andere, den oorſprong aan de bijzondere omſtandigheden der Gemeente, tot welke hij gerigt werd, verſchuldigd is, en hetgeen de Schrijver daaruit dan verder afleidt; alhoewel de Eerw. VAN HEYNINGEN hier de meeste Uitleggers op zijne hand heeft. Hoezeer wij hier verſcheidene proeven zien, dat de Schrijver geen ſlaafsch navolger van anderer meening is, maar eigen gevoel en oordeel volgt, berigt hij echter zelf, dat hij in de verklaring doorgaans de leiding van KOPPE heeft gevolgd, den besten Uitlegger, dien hij kende. *Ik meende*, zegt hij, *mij daarmede te mogen vergenoegen, daar ik voor mijne Gemeente arbeidde, en niet voor de geleerde wereld.*

Ons oordeel komt dan hier op neder: dat deze arbeid van VAN HEYNINGEN een belangrijk en aangenaam geſchenk is voor 's mans Gemeente niet alleen, maar voor alle godsdienſtige Bijbelminnaars, in 't bijzonder die tot dat Genootſchap behooren, bij hetwelk hij als Leeraar dient; terwijl de overige Christenen 's mans werk almede, tenzij ze geheel vervreemd zijn van den echten Chris-

telijken geest van verdraagzaamheid, met leerzame ſtichting kunnen lezen; — dat wij er echter minder dogmatiek en mindere uitvoerigheid in zouden verlangen, als wanneer wij hetzelve nog meer algemeen voor de huisoefening van iederen Christen geſchikt zouden rekenen.

In bijzonderheden kunnen wij niet treden. Dit ééne, echter, tot proeve en bewijs van hetgeen wij gezegd hebben. Over Hoofdſt. IX: 5, en in het bijzonder over de woorden: *welke is God boven alle te prijzen in der eeuwigheid*, wordt geredend van bl. 315 tot 332; en tracht de Schrijver aan te wijzen, dat Paulus ons hier *uitdrukkelijk de Goddelijke natuur van onzen Zaligmaker* leert kennen; terwijl daarbij dan tevens door eenige andere plaatſen de hooge Godheid van den Heer Jezus geſtaafd wordt, in *zes* bijzonderheden de aangelegenheid dezer leer wordt voorgeſteld, en dezelve eindelijk aangewend ter opwekking tot belangſtelling in het Evangelie, dat ons dezelve bekend maakt, — tot vast geloof aan Gods genade, — en tot eerbiedige liefde jegens Jezus Christus. — Gaarne gunnen wij den Eerw. Schrijver zijne vrijheid van uitlegging; maar meenen, dat de Lezer met ons voelen zal, dat zoogenoemde Bijbeloefening op deze wijze grootelijks wordt uitgebreid, en dat het Leesboek allezins winnen zou, indien het zich van zoodanige uitweidingen had onthouden, waardoor het dan ook meer algemeen bruikbaar zou geworden zijn ook voor zoodanige Christenen, die, bij al hunnen diepen eerbied voor den eeniggeborenen Zoon des Vaders, en zijne onbegrijpelijk naauwe betrekking tot de Godheid, echter door zijn: *de Vader is meerder dan ik*, nog altijd verhinderd worden in zoo ſtellige verklaringen der hooge Godheid des Heeren, zonder dat daardoor hunne hartelijke belangſtelling in het Evangelie, hun vast geloof aan Gods genade, en hunne eerbiedige liefde tot Jezus Christus eenigzins wordt verzwakt. — Dan, wij voelen het aan den anderen kant, dat de goede reuk en aftrek van het boek, bij het talrijkst Kerkgenootſchap der Protestanten hier te lande, door zoodanige dogmatiſche uitweidingen denkelijk zeer bevorderd wordt.

Stukken, betrekkelijk de afzetting van den Leeraar MALAN *van zijn ambt als Regent der vijfde Clasſe van het Collegie der Stad Geneve. Uit het Fransch vertaald, en vermeerderd met eene Voorrede en Levensberigt van* NICOLAAS SCHOTSMAN, *in leven Predikant te Leyden. Te Leyden, bij* de Wed. D. du Saar. 1822. *In gr.* 8*vo.* 137 *Bl.*

De voorrede is niet van Ds. SCHOTSMAN; en wie weet, wat wij daarbij verliezen! maar, in ſtede daarvan, hebben wij nu XII bladzijden van zekeren S., niet alleen niet gewoon aan de drukpers, maar ook, volgens eigene getuigenis, *nog te jong en van veel te weinig ondervinding*, om deze ſtukken te beoordeelen; terwijl het levensberigt van SCHOTSMAN in den ſmaak van de *Boekzaal* in den ouden tijd is. Wij weten waarlijk niet, wat wij in ons Nederland voor belang kunnen hebben bij het geſchil van den Leeraar MALAN met den Akademiſchen Senaat te Geneve. Zoo veel zien wij, dat de man denkt, dat hem onregt is geſchied, gelijk dit doorgaans het geval is bij ieder, die zijn geding verliest; maar oordeelen kunnen wij niet, of MALAN zich te regt beklaagt, daar wij het *audire et alteram partem* verlangen zouden, moesten wij uitſpraak doen. Is alles zoo, gelijk wij hier lezen, dan gelooven wij niet, dat de man in ons Holland zou zijn afgezet; het blijkt echter, dat hij niet om zijne gevoelens is afgezet, maar om het inprenten van die gevoelens aan *tien-* en *twaalfjarige* kinderen, die hij onderwijzen moest naar een leerboek, waarin, als voor de vatbaarheid van zoodanige jeugd minder geſchikt, juist datgeen verzwegen werd, hetwelk de Heer MALAN thans voor het allerbelangrijkſte hield; terwijl zijne Superieuren van oordeel waren, dat de man zich inliet met de meest afgetrokkene en ingewikkelde vraagſtukken der Godgeleerdheid, zelfs dezulke, tot welker oplosſing de Geleerden nog niet hebben kunnen geraken, en waarover zij het

waarſchijnlijk nooit eens zullen worden. Hij gaf alzoo, huns inziens, een onderwijs, volſtrekt ſtrijdig met de ſoort van onderwijs, die hem was voorgeſchreven, toen men hem het beſtuur zijner Claſſe had toevertrouwd; men beval hem daarom, de kweekelingen niet te onderhouden omtrent dingen, waarover de Catechismus, welken hij geroepen was den kinderen te doen opzeggen, hem niet noodzaakte zich te verklaren. Omtrent dien Catechismus zeide men hem: *Dit boek bevat verheven en ontegenzeggelijke waarheden genoeg, om door deszelfs beoefening de jeugdige harten tot Godsdienst en deugd op te leiden.* De Heer MALAN verklaarde, zich ten dezen niet te kunnen onderwerpen, werd van zijnen post ontſlagen, en dit gewijsde daarop door de Burgerlijke Regering van het Gemeenebest en Canton van Geneve bekrachtigd. — Wij zeiden, dat de zaken, die de Heer MALAN bij zijn onderwijs bijzonder verkoos te drukken, hem *thans* voorkwamen het allerbelangrijkſte in den Godsdienst te zijn; want dit was niet altijd het geval, en hij erkent, dat hij vroeger eene *geheel andere* leer onderwees, zijnde toen het Arianismus en Pelagianismus toegedaan; en, als wij hem wèl begrijpen, zal hij erkennen willen, dat hij *toen* verdiend had van zijnen post te worden ontzet, en wij houden het dan ook voor waarſchijnlijk, dat hij almede toen het zijne zal hebben toegebragt, om de hem *nu* hoogstgewigtige leerſtukken te verbannen uit het onderwijs, zoodat hij dan nu de vruchten oogst van hetgeen hij zelf hielp zaaijen. Met bevreemding merkten wij intuſſchen uit 's mans geſchrijf op, dat die hem hoogstgewigtige leerſtukken, welke hij meende te moeten inſcherpen, deze zijn: „ Dat er maar „ een eenig God is, de Vader, de Zoon en de H. Geest; — „ dat de mensch in zonden geboren wordt; — dat hij „ uit dien zondigen ſtaat niet gered kan worden dan door „ de wedergeboorte, uitgewerkt door den H. Geest; — „ dat de zaligheid der menſchen eene volſtrekt vrijwillige „ gift is, welke God, in zijnen Zoon, aan die zon„ daars, welke het Hem behaagt te redden, geeft, —

„ en

„ en dat onze goede werken alleen het getuigenis van „ onze dankbaarheid aan onzen Zaligmaker zijn, en geene de minſte verdienſten bezitten om onze ziel te verlosſen." Want, hoezeer wij erkennen, dat de uitbreiding en ontwikkeling van deze leerſtellingen zoo wel op eene onverſtandige als verſtandige wijze geſchieden kan, zoo was het ons toch onbegrijpelijk, dat het beſcheiden voorſtaan en gebruikmaken van zijne overtuiging ten dezen bij het godsdienſtig onderwijs iemand bij eenig Protestantsch Genootſchap zijn leeraarsambt kosten kon; en de reeds door ons gegevene oplosſing, dat het hier geene gevoelens eigenlijk gold, maar het overtreden van wettige verordeningen ten aanzien van *het onderwijs aan kinderen*, loste ons het raadſel nog niet genoegzaam op. Maar wij meenen het echter te kunnen oplosſen, nu wij de belijdenis van den man zelv', bl. 83, lezen, dat het *meer dan waarſchijnlijk* is, dat hij aan die *levendigheid*, waarmede hij de beginſelen der waarheid (dat zegt, hetgeen *hij* daarvoor hield) verdedigde, en aan de *weinige ingetogenheid*, die hij gebruikte jegens die genen, welke de tegenovergeſtelde leeringen (zoo als *hij* wederom meende) leerden, de ſtrenge maatregelen, die men tegen hem genomen heeft, ten minſte voor een gedeelte, te danken heeft. — *Habeat igitur quod ſibi imputet!* zegt gewis menig Lezer met ons. En wij hopen zeer, dat zijn geval voor anderen ten ſpiegel zal zijn; en als zij meenen, dat zij nn verder en beter zien dan voorheen, en dan tegenwoordig nog anderen, zij dan niet zullen behoeven eerst eens een reisje naar Engeland te doen, om gematigdheid, zachtheid en liefde te leeren.

De afgezette Leeraar heeft nu eene eigene kerk gebouwd, daartoe in ſtaat geſteld door bijdragen, grootendeels van elders, en gedeeltelijk ook uit Holland, ontvangen. Eene leerrede, in die kerk gehouden, daags vóór eene Avondmaalsviering op een Paaschfeest, en die eenige opſpraak vond, wordt ten ſlotte hier medegedeeld. Zij heeft LUC. XIX: 10 ten tekst, en heeft drie ſtukken: 1) De mensch is verloren. 2) De zondige mensch kan

door zichzelven niet zalig worden. 3) De door de zonde verloren mensch vindt zijne zaligheid in Christus. Hoezeer wij nu niet aarzelen zouden deze hoofdstellingen te onderschrijven, zoo is dit ten aanzien der ontwikkeling, en deze en gene uitdrukkingen, geenszins het geval; en wij zouden den Heer MALAN tot de blinde Heidenen zenden, waar hij, meer voegzaam dan bij Christenen, die den volgenden dag het Nachtmaal zullen vieren, op soortgelijke wijze redenen kon. Al aanstonds bij den aanvang zijner rede zegt hij: *Voorzeker zijn er Christenen onder u, en het is* NIET *tot hen, dat ik mijne rede wende.* Bij deze toespraak waren wij dadelijk opgestaan, en hadden, door godsdienstige overdenkingen, ons zelve tot het genot van het Avondmaal zoeken voor te bereiden.

Uitzigten bij den Herbouw onzes Tempels. Leerrede na den Brand der Luterſche Nieuwe Kerk, te Amſterdam; door J. DECKER ZIMMERMAN, *Predikant bij de Evangeliſche Luterſche Gemeente te Utrecht. Te Amſterdam, bij* G. J. A. Beijerinck. 1822. *(Uitgegeven ten voordeele van den bouw.) In gr.* 8vo. 44 *Bl.*

Wij willen geen oogenblik aarzelen, om deze leerrede bij onze lezers bekend te maken. Het belang der zaak niet alleen, maar ook *hun* belang en de lof, dien het stuk verdient, sporen ons daartoe aan. Wij moesten ons al terstond verwonderen over den spoed, waarmede het werkje, door eene bevallige afbeelding der ruïne, als vignet, met het naïve onderschrift: *Het deed mij zeer, de muren zoo te zien,* NEH. II: 15, versierd, niet uit Amsterdam, (schoon hier gedrukt en uitgegeven) maar uit eene andere stad en gemeente, te voorschijn kwam. En wie zou zoodanigen ijver, zoodanige deelneming, en elke poging om het goede te bevorderen, bij ieder, die daartoe belangeloos medewerkt — schrijver, uitgever, teeke-

kenaar — niet van ganſcher harte goedkeuren? Maar na de lezing gevoelen wij nog veel meer, dan zulk eene verwondering en algemeene goedkeuring. Het is wezenlijk eene ſchoone, belangrijke leerrede; het is niet ſlechts een woord op zijn' tijd, maar een woord vol kracht, en geſchiktheid om de harten tot milddadige giften te bewegen. Het is met warmte en tevens met helderheid geſchreven, ſluitende met gepasten roem op den voorgang des Kerkeraads, om de gemeente en alle anderen als 't ware te dringen, niet ſlechts hoorders, beamers, toejuichers, maar ook daders des woords te zijn. De heer ZIMMERMAN was ons trouwens, ook uit eene vroeger uitgegevene leerrede, (om niets verders op te halen) als een bekwaam man en regt Christelijk prediker bekend; en hij bevestigt dien goeden dunk bij ons krachtig door dit ſtuk, waarin welligt enkele min gewone uitdrukkingen en dergelijke alleen ſtof tot berisping zouden opleveren, indien noch de haast, noch de buitengewone gemoedsgeſteldheid en algeheele gelegenheid, bij de vervaardiging en uitgave, werden in aanmerking genomen.

Nu koope en leze elk deze predikatie, hetzij enkel om het genoegen der lecture, of tevens als eene kleine bijdrage tot het ſchoone werk van den herbouw des Luterſchen tempels, of wel als eene bemoediging om zich veel belangrijker offer daarvoor te getroosten. Wij kunnen of willen derzelver inhoud hier niet uitſchrijven; maar de tekst: *De heerlijkheid van dit laatſte huis zal grooter worden, dan die van het eerſte geweest is*, enz. HAGGAI II: 10, wordt niet van uitwendigen, maar van inwendigen luister verſtaan (althans in de toepaſſing), als een bewijs van moed en volharding in het goede, en van algemeene Christelijke verdraagzaamheid en liefde, door welke zich onze tijd blijkbaar onderſcheidt, en die voor het vervolg meer en meer goeds beloven. Het is dus geen ongepaste ophef en groote belofte, maar veeleer de ſchoonſte aanmoediging zelve, om mede hand aan zulk een gebouw te ſlaan. Nu dan, zijn woord vin de ruimen ingang, en de vreesſelijke ramp, welker ontzet-

tend aanzien nimmer uit ons levendigst geheugen zal wijken, verandere, door godsvrucht en liefde, in blijkbare roemensstof en dank aan Hem, die ons in CHRISTUS heeft herschapen tot goede werken!

Vijftal Leerredenen, over de Gelijkenis van den Zaadzaaijer, door R. RODENBURG, *Predikant te IJlst. Te Sneek, bij* F. W. V. B. Smallenburg. 1822. *In gr.* 8vo. 111 *Bl.*

Vijf Leerredenen over ééne Gelijkenis, van welke wij daarenboven de onfeilbare uitlegging door den Heer zelv' bij de Evangelisten vinden. Zoo komt weldra de goede oude tijd misschien terug, in welken men over het *gekrookte riet*, en wat niet al! nog wel een grooter aantal leerredenen drukken liet! Onze verwondering hield echter op, toen wij zagen, dat de eerste leerrede het geheel overzag en behandelde; terwijl de vier overigen de gelijkenis snipperden. Zoo wordt voor hem, die bij den weg bezaaid is, — die in steenachtige plaatsen bezaaid is, — die in de doornen bezaaid is, — en eindelijk die in de goede aarde bezaaid is, — voor ieder dezer soorten van menschen wordt eene afzonderlijke leerrede bestemd. Dit komt ons niet verkieslijk voor, daar de Leeraar toch predikt voor een gemengd gehoor. Wij gunnen echter ieder zijnen smaak, en willen deze Leerredenen den lof, dat zij eene nuttige strekking hebben en zeer bevattelijk zijn, gaarne toekennen.

Overweging van de geneeskundige behandeling van de ziekte der Kraamvrouwen, bekend onder den naam van peritonitis en febris puerperalis (buikvlies-ontsteking der Kraamvrouwen, kraamkoorts). Door J. B. VAN DEN ZANDE, *Hoogleeraar-Geneesheer in het groote Burger-Hospitaal te Antwerpen, enz. Uit het Fransch*

Fransch vertaald, door A. VAN ERPECUM, *Heelmeester te Amſterdam. Verrijkt met eene Voorrede van Prof.* G. VROLIK. *Te Antwerpen, bij* Ancelle. 1822. *In gr.* 8*vo. XXIV*, 162 *Bl.*

Onder de ziekten, waarover de gevoelens der Artſen verſchillen, behoort vooral de Kraamvrouwenkoorts, *febris puerperalis*, geteld te worden. Naauwelijks zoude men eenig ſtelſel kunnen opnoemen, uit hetwelk men niet getracht heeft deze ziekte te verklaren, noch eenige algemeen heerſchende methode, welke niet op haar is toegepast.

De Schrijver dezer Verhandeling, het gevoelen der nieuweren toegedaan, beſchouwt dezelve als eene ontſteking van het buikvlies, *peritonitis;* op welke beſchouwingswijze zijn plan van genezing gegrond is.

Na eene korte Voorrede, handelt de Schrijver, in het eerſte Hoofdſtuk, over den aard, de oorzaken en verſchijnſelen der ziekte zelve, over hare voorzegging en verſchillende geneeswijs. Het tweede Hoofdſtuk behelst een tiental waarnemingen, waarin de behandeling des Schrijvers, beſtaande in het vroegtijdig en rijkelijk gebruik van *mercurialia*, met *opium* en *hyosciamus* en verzachtende geneesmiddelen gepaard, door eene gelukkige uitkomst geſtaafd wordt. In het derde Hoofdſtuk wordt die behandeling nader ontvouwd, en eindelijk in het vierde aangedrongen door het gezag van onderſcheidene Schrijvers.

Dit is het beloop eener Verhandeling, die wij aan de nadere overweging van alle beoefenaren der Geneeskunst in ons Vaderland aanbevelen.

Wat nu des Schrijvers gevoelens zelve betreft, hoezeer wij gaarne erkennen, dat eene ontſteking van het buikvlies bij Kraamvrouwen geene zeldzame ziekte is, gelooven wij echter, dat men met regt zou mogen twijfelen, of zij zoo eigendommelijk en bij uitſluiting het karakter der *febris puerperalis* uitmaakt, als de Schrijver ſchijnt te vooronderſtellen, en of zij ook daar, waar men dezel-

zelve gevonden heeft, niet veeltijds meer het gevolg, dan de oorzaak der ziekte geweest zij.

Die met aandacht de beschrijvingen der Kraamvrouwenkoorts bij HIPPOCRATES en andere geloofwaardige Schrijvers gelezen heeft, zal gereedelijk toestemmen, dat deze koorts geene bijzondere ziekte is, maar zich rigt naar het jaargetijde, gestel der lijderessen en de verschillende opwekkende oorzaken, en dat dus ook hier eene algemeene *therapie* de zekerste leiddraad is tot eene gelukkige genezing.

Wij hebben eerbied voor het gezag van eene twaalfjarige ondervinding, waarop de Schrijver zich beroept; maar wij hebben niet minder eerbied voor het gezag van vroegere eeuwen en de getuigenis van andere geloofwaardige en ervarene Artsen; en het is deze stelling, zoo gewigtig in alle wetenschap op ervaring en getuigenis van anderen gegrond, wier toepassing ons van den verschillenden aard der *febris puerperalis* overtuigd heeft.

Lijkopeningen hebben niet altijd dezelfde resultaten gegeven, en het ontbreekt niet aan voorbeelden van gelukkige genezingen dezer ziekte door eene methode, verschillende van die des Schrijvers.

Die methode zelve is, onzes inziens, niet dan voorwaardelijk aan te prijzen. Is het zoo algemeen waar, als het hier wordt vooronderstéld, dat het bij de verlossing plaats hebbend bloedverlies niet alleen de algemeene, maar zelfs de plaatselijke bloedontlastingen in eene ontstekingsziekte van Kraamvrouwen geheel noodeloos maakt, en men dus, zonder voorafgaande ontspanning, veilig met groote giften van *mercurialia* kan aanvangen, van wier prikkelend vermogen de *febris mercurialis* getuigen kan? Zijn (dus vragen wij verder met den kundigen VROLIK) de buiksontlastingen zoo geheel nutteloos in deze ziekte, als de Schrijver beweert? Zouden het prikkelend *linimentum volatile camphoratum* en dergelijke *calidiora* wel geïndiceerd zijn in inflammaties, zoo ligtelijk geneigd door prikkeling in *gangræna* over te gaan? Wij voor ons zouden aarzelen, deze vragen toestemmend te beantwoorden.

In-

Intusschen verwachten wij, dat de Schrijver ons ook in het vervolg de slotsom zijner verdere nasporingen en waarnemingen zal mededeelen over een onderwerp, zoo belangrijk voor elken beoefenaar der Geneeskunst; terwijl wij tevens dit zijn geschrift in de handen wenschen van vele onzer Kunstoefenaren, opdat ook anderen worden opgewekt, om hunne waarnemingen over eene zoo gewigtige ziekte algemeen te maken. Dank hebbe de bekwame Vertaler, dat ook hij daartoe heeft willen medewerken; en, zoo wij iets op zijne vertaling hadden aan te merken, het zoude zijn eene al te naauwkeurige overbrenging van des Schrijvers uitdrukkingen, waardoor het Nederduitsch taaleigen niet altijd in acht genomen en de gezwollenheid van den Franschen stijl niet overal vermeden is.

Specimen anatomico-zoölogicum &c. (Dat is: *Ontleed-dierkundige Proeve over de Robben, in 't bijzonder den gewonen Zeehond*, — *door* W. VROLIK, *Med. Cand.*) Traj. ad Rhen. apud *O. J. van Paddenburg.* 1822.

De jonge Schrijver dezer Proeve, welke onder den beroemden Utrechtschen Hoogleeraar DE FREMERY verdedigd werd, had zich reeds in het vorig jaar gunstig doen kennen door eene Verhandeling *over het Gehoor*, welke de Geneeskundige Faculteit te Utrecht der uitgave heeft waardig gekeurd. Hij geeft in deze Proeve een nieuw en uitstekend bewijs zijner vorderingen in de Ontleed- en Dierkunde; twee vakken, waarin wij Nederlanders den roem van groote Mannen hebben te handhaven. Het stuk is, na eene gepaste inleiding, in twee deelen verdeeld. Het eerste, bijna geheel zoölogisch, behandelt, in drie hoofdstukken, de beschrijving van het geslacht der Zeerobben in 't algemeen, derzelver stelselmatige verdeeling, en nadere bepaling der soorten. Zij getuigt van veel belezenheid; de soortlezing in 't bijzonder is met zorg geschied, en bij elke soort eene omstandige *synonymie* gevoegd.

voegd. Deze afdeeling draagt blijken, dat de Schrijver geene gelegenheid heeft laten voorbijgaan, zich omtrent de verſchillende ſoorten van dit geſlacht, bij de beste Schrijvers en in de beroemdſte Verzamelingen van ons Vaderland, duidelijke voorſtellingen te verſchaffen. Ook is er een gepast gebruik gemaakt van het licht, dat PERON vóór eenigen tijd, en nieuwelings DE BLAINVILLE, over dit onderwerp verſpreid hebben. In het tweede deel ſpreekt de Schrijver over den gewonen Zeehond in 't bijzonder. Het eerſte hoofdſtuk beſchrijft het uiterlijk voorkomen, en bevat tevens het voornaamſte, wat men omtrent de geaardheid en levenswijze dezer dieren bij andere Schrijvers vindt aangeteekend, en wat de Schrijver zelf bij twee Zeehonden, welke hij langen tijd, heeft waargenomen, heeft opgemerkt. Opmerkelijk is het, hoe lang zij voedſel kunnen ontberen; opmerkelijk hun eigenaardige gang, hunne vrij ſterk ontwikkelde geestvermogens, leerzaamheid, enz. Het tweede hoofdſtuk geeft eene belangrijke ontleedkundige beſchrijving van het dier, waartoe de Schrijver niet alleen gebruik heeft gemaakt van het werk van anderen, maar het aangelegenſte zelf heeft onderzocht, veel gevonden, wat anderen nog zoo naauwkeurig niet hadden opgeteekend, en het een en ander door eenige Afbeeldingen opgehelderd, welke zijner teekenpen evenzeer tot eere ſtrekken, als het graveerſtift van VEELWAARD.

Wij willen eenige bijzonderheden, welke wij aan het onderzoek van den Schrijver verſchuldigd zijn, of waarin hij van anderen verſchilt, hier laten volgen. De twee bijkomende halvemaanswijze kanalen van KULMERS in het gehoororgaan heeft hij niet gevonden, en de knevels en den loop der zenuwen naar dezelven naauwkeuriger beſchreven en afgebeeld; de tweede en derde halswervelen hebben wel doornswijze uitſteekſels, doch klein; hetzelfde is het geval ten aanzien van vele ruggewervelen, door welke onvolkomene ontwikkeling het wervelkanaal van boven niet geheel geſloten is; er is geen nekband; de lendenwervelen laten

eene

eene draaijende beweging toe, even als bij den mensch; er zijn zes heiligbeenswervelen, niet ſlechts twee, zoo als ſommigen ſtellen; de geledingen van het zamengeſteld borstbeen dienen het dier tot zijnen eigenaardigen gang, een kruipen als dat der ſpanrupſen; in het gewricht des dijebeens ontbreekt de rolronde band; dezelve was, wegens de geringe beweging der dije, en daar deze door eene bijzondere ſpier, *adductor femoris*, geſchort wordt, minder noodig; het ſcheenbeen draagt een knobbeltje voor den knieſchijfsband, hetwelk ALBERS niet heeft gevonden; er is eene *korte* algemeene uitſtrekkende ſpier der vingeren; eene bijzondere *adductor femoris;* de galbuis heeft eene bijzondere, zakvormige, en als in afdeelingen geſplitſte verwijding, welke de Schrijver insgelijks afbeeldt. De dunne darmen ſtonden, in het voorwerp van VROLIK, in hunne lengte, tot het geheele ligchaam, = 13, 33: 1; de pisbuis was ſlechts 2½ duim lang; in het eerſte nadert dus de Zeehond de plantetende, in het laatſte de vleeschetende dieren; er zijn in de *cartilago thyrcoidea* openingen tot doorlating van vaten en zenuwen; de ſtrotklep is niet zeer groot; de ballen waren, bij het voorwerp van VROLIK, in de lies en onder de bekleedſelen, niet zoo als gewoonlijk in de buiksholte; tot den bal behoort een bijzonder klierachtig ligchaam, mede afgebeeld; er is geen beentje in den kittelaar, hoewel er een in de roede, bij het mannetje, is, enz. enz.

Wij zien uit deze opgave, dat deze Proeve waarlijk eene niet ongewigtige bijdrage is tot de kennis van den Zeehond; en wij hopen, voor het belang der wetenſchap en haren roem in ons Vaderland, dat de Heer VROLIK zijne oefeningen in dit vak ijverig voortzetten, en zich, zoo doende, zijnen naam zal waardig maken.

Waar-

Waarnemingen gedaan met het Sulfas de Quinine (*), *door* C. H. A. ROY, *nevens eene Waarneming over hetzelfde onderwerp van* J. C. D. BERNARD, *Leden van het Koninklijk-Nederlandsch Instituut van Wetenschappen, Letteren en Schoone Kunsten, enz. enz. Uitgegeven door de eerste Klasse van het Instituut. Te Amsterdam, bij* Pieper en Ipenbuur. 1822. *In gr. 8vo.* 37 *Bl.*

Uit deze Waarnemingen blijkt, dat ook in ons land deze nieuwe bereiding uit den Kina, in allerlei vormen van tusschenpoozende koorts en in zeer verschillende gestellen, met vrucht gebruikt is. Het voorbeeld van den grijzen Amsterdamschen Geneesheer, die met het euvel des ouderdoms, verachting van het nieuwe, niet bemet schijnt, moge andere Kunstgenooten opwekken, omtrent dit middel, zoo wel als de andere zouten van de Alkoloïden uit den Kina, waarnemingen te verzamelen. Zij zullen thans gelegenheid genoeg hebben, zich die middelen in overvloed te verschaffen, daar onze Apothekers, in de uitmuntende Verhandeling van den Heer STRATINGH, waarvan wij spoedig een verslag hopen te leveren, eene genoegzame handleiding tot de kennis en bereiding dezer geneesmiddelen hebben. Wij verlangen dit onderwerp, even kort en bondig, uit een geneeskundig oogpunt behandeld te zien.

(*) Taalkundigen zullen zich wellig, en niet zonder reden, ergeren aan dezen kakelbonten naam, waarin Latijn en Fransch vereenigd worden, om den *Nederduitschen* lezer een *nieuw* en hem dus *onbekend* middel kenbaar te maken. Immers, waartoe dient de taal anders? CICERO moet zeker gebeuzeld hebben, toen hij beweerde, dat alle wetenschappen door een' zusterlijken band vereenigd zijn. Hij wist niet, wat wij weten, dat *Letteren* en *Schoone Kunsten afgescheiden* zijn van en zelfs in gedurigen strijd leven met *ware en naauwkeurige Wetenschap*, dat is met strepen trekken, cijferen, proeven doen, enz.

Le Garde d'honneur, ou Epiſode du Règne de NAPOLÉON BUONAPARTE; par J. A. BOYMANS, d' Utrecht, déſigné en 1813 comme Garde d'honneur. A Bruxelles, chez *Weiſſenbruch*. 1822. gr. 8vo. XXXIV. 69. XLI. XVIII pag.

Wij maken hier het Publiek oplettend op een *Fransch* geſchrift van een' onzer Landgenooten, als eene niet onmerkwaardige bijdrage tot de geſchiedenis onzer rampen onder de *Franſche* heerſchappij. Dat het in 't *Fransch* geſchreven is, verheugt ons, daar toch alle onze welopgevoede Landgenooten die taal lezen, en de *Zuid-Brabanders* (bij welken het boek is uitgekomen) daaruit kunnen zien, met welk een Monſter zij de achtbare *Nederlandſche* Volksvertegenwoordiging bezoedeld hebben, door eenen ALVA DE CELLES daarin te dringen. De *Belgen* klagen zoo dikwijls, dat *zij* aan *Holland* opgeofferd worden, dat dezen over hen den meester ſpelen, enz.; doch gewis, indien onze Regering zich minder naauwgezet en gemoedelijk ook aan de letter der wet gebonden hield, zou zij, met toejuiching van het beste gedeelte der Natie, althans met even veel regt dien *Franſchen Pacha* van *Amſterdam* uit eene vrije vertegenwoordiging des *Nederlandſchen* Volks hebben mogen weren, als het *Franſche Miniſterie* den beruchten GRÉGOIRE gedaan heeft. En GRÉGOIRE had toch nog deugden, die voor zijne vroegere misſtappen ter vergoeding konden ſtrekken: maar welke deugden heeft die Schrik onzer Huisgezinnen, die zich, volgens het algemeene gerucht, niet geſchaamd heeft te zeggen, *dat er geene ondeugd beſtaat, waaraan hij zich niet had overgegeven?!* Ook BOYMANS heeft zijne tirannij ondervonden. Deze Heer, dien wij niet anders kennen dan door de *genealogie*, die hij ons in zijn geſchrift (*Notes*, p. XXI) gegeven heeft, werd, even als zoo vele anderen, eigendunkelijk tot *erewacht* van den tiran benoemd (*déſigné.*) Door den Heer VAN TUYL, Onderprefekt

te *Utrecht*, menschlievend behandeld, verscheen hij op den bepaalden dag voor DE CELLES; en de bondigste redenen, dat zijn vermogen door de *reductie* der papieren veel geleden had, [*bah! bah! nous ne connaissons pas cela!* (*wat gaat ons dat aan?*) riep de toekomstige Vertegenwoordiger des *Nederlandschen* Volks] dat hij aan de *Conscriptie* voldaan had, nooit in eenige eerewacht geweest, en door de wet zelve vrij was, alzoo hij een vast bestaan (*un état*) als Advocaat had, en te zwak van gestel was; — dit alles werd met eene tergende en honende onbeschoftheid afgewezen door den *subalternen* tiran en deszelfs waardigen Secretaris DUBOIS, (p. 8, 9.) Toen BOYMANS naderhand nog eens terugkwam, toen de kamer ledig was, om zijne belangen bij den eersten Magistraatsperfoon van het Departement nader aan te dringen, graauwde deze hem, als ware hij een hond, toe: *va-t'en, va-t'en; la cause est jugée*, (*scheer je weg, zeg ik; de zaak is afgedaan.*) Het is ligt te begrijpen, dat de *Baron* met zulk een geweten den moed niet heeft, te *Amsterdam* te komen. Kort daarna deed hij ook de Vaders der jonge lieden, die geene 1500 *francs* voor de slavernij en de wegvoering hunner kinderen wilden of konden betalen, *in het werkhuis vastzetten*. Men weet, dat de *Gardes d'honneur*, schijnbaar vrijwillig, of openlijk gedwongen, meerendeels naar *Metz* gebragt werden. Aldaar kwam ook BOYMANS aan, onder geleide van den Heer CLIFFORD, die tot Onderofficier bij zijn Regement was aangesteld. Te *Metz* of in de omstreken gelegerd, mogten zij geen gebruik maken van hunne paarden, die men als landsgoed beschouwde, *hoewel de jonge lieden ze betaald hadden*. Zij werden in alle opzigten als gemeene soldaten beschouwd, onder weg zelfs door fatsoenlijke lieden in gemeene kroegen ingekwartierd, door de (weleer) *polite Franschen* met *tu* aangesproken, en zagen dus niet anders dan een onberoemden dood voor oogen onder die *pâture de canon*, wier leven voor NAPOLEON zoo volstrekt onverschillig was. Hij had echter een' trouwen knecht uit *Haarlem*,

tem, met name JAN ROSSBACH (die naam zal den *Franſchen* wat ruw in de ooren geklonken hebben!) Onder voorwendſel van ziekte, bekwam BOYMANS verlof om naar het hospitaal te gaan, doch begaf zich naar zijne kamer, terwijl men op het *appèl* zeide: *à l'hôpital!* (Een gewaagd ſtukje; te meer, daar de *Gardes d'honneur* uit de veroverde landen, volgens hem, bij een geheim bevel, onder toezigt der *Hooge Policie* geſteld waren! p. 31.) — Ondertuſſchen hadden de bekende gebeurtenisſen van October 1813 plaats. Er kwamen vlugtelingen te *Metz*. BOYMANS zong reeds met geestdrift: *Rule Britannia*. (In *zijne* omſtandigheden moge dit eenige verſchooning vinden; maar anders moet de echte *Nederlander* zoo min *Rule Britannia* zingen als *Veillons au ſalut de l'Empire*. Eene Natie, die DE RUITERS, TROMPEN en EVERTSENS gebaard heeft, kan de heerſchappij eener oude mededingſter op zee niet begeeren, zonder te blozen; en daarenboven zijn de *Britſche Proconſuls* niet beter dan de *Franſche*. Een MAITLAND verdient ten volle eene plaats naast DAVOUST of DE CELLES.) Nu beſloot BOYMANS te vlugten; doch, niets van de verlosſing van *Nederland* wetende, en daarenboven van die zijde te veel gevaars vreezende, ſloeg hij den weg van het onzijdige *Zwitſerland* in, waar hij een minder geſtreng toezigt op de grenzen hoopte te vinden. Inderdaad kwam hij, zonder eenigen hinder, over *Corni*, *Dom Remy*, den oorſprong der *Maas*, naar *Fontaine*, een dorp, waar een oud ſoldaat hem een' brief voor zekeren herbergier te *Porentruy*, MATHIEU, medegaf, die veel ſluikhandel naar *Zwitſerland* dreef, en hem ook wel zou doorhelpen. Men moet in het boek zelve de bijzonderheden lezen, hoe de Schrijver voor eene ſom gelds met MATHIEU overeenkwam; hoe zij hun rijtuig te *Delemont* moesten achterlaten; hoe aldaar de knecht werd aangehouden; hoe BOYMANS in de glasblazerij van GIRARD eene toevlugt vond tegen de *Gendarmes*, die hem nazetteden, en daarop een' berg beklom, die hem naar *Zwitſerland* moest brengen; hoe

veel doodsangst hij daar, van alle kanten nagezet, door eene menigte ſtemmen omringd, eerst in een hol, daarop tot den middel in eene beek verſcholen, moest uitſtaan. Ééne bijzonderheid, echter, moeten wij nog doen opmerken. Gedurende de vervolging zag de vlugteling, duidelijk, nu eene *hand* met uitgeſpreide of geſlotene vingers, dan een *Meduſa*-hoofd, en dergelijke ſchrikbeelden meer. Wij zouden dit voor een ſpel der verbeelding houden, te meer, daar het geen gevolg had; maar de Schrijver beweert, op zijne terugreis, te *Frankfort*, kundige Officieren der Genie te hebben geſproken, die dergelijke hulpmiddelen, niet alleen om den vervolgden dadelijk te betrappen, maar ook om hem ſchrik aan te jagen, als uitvindingen der *Franſche* hooge policie affchetſten, en zelfs de manier, hoe men daarbij te werk ging, verklaarden. Nogtans blijft daarbij veel duisters over. Hoe weet de perſoon, die zoo iets doet werken, den naauwkeurigen afſtand van den vervolgden, zoodat het dezen toeſchijnt, alsof het zich *op zijn hoofd* nederzette en hem volgde? En ingeval deze uitvinding diende, om de plaats af te bakenen, welke de vervolgde had ingeſlagen, waarom deed zij dan geene betere werking? Althans de naſporingen van eene menigte boeren, en zoo 't ſchijnt *douaniers* en *gendarmes*, waren vruchteloos; hij kwam gelukkig den berg af, doch niet in *Zwitſerland*, zoo als hij gehoopt had, meer aan de *Franſche* zijde, te *Corandelin*, doch bij zeer brave lieden, die zijne kneuzingen, bij het beklimmen des bergs ontvangen, verbonden, en hem des nachts naar *Zwitſerland* bragten, zonder belooning. De naam dezer menſchenvrienden is FROSSARD, en BRUNNER, deszelfs Schoonzoon. BOYMANS heeft den eerſten, bij een later bezoek in die oorden, niet wedergevonden: hij was door een molenrad verpletterd! — Thans in veiligheid zijnde, begaf de vlugteling zich naar *Bazel*, naar het hoofdkwartier van den Graaf VON SCHWARTZENBERG, die hem allerminzaamst ontving, en van daar, over *Frankfort*, *Kaſſel* en *Munſter*, (zekerlijk om niet door de groote drukte der toen juist den *Rijn* overtrekkende

Prui-

Pruiſen gehinderd te worden) naar het Vaderland. — Het werk is in al te veel afdeelingen geſplitst. Eerst de Opdragt met een *Motto*, dan een Voorberigt, weder met een *Motto* en Noten, eene Voorrede met Noten, eene Inleiding met eene Noot, vervolgens het werk zelve met Noten, een Aanhangſel (levensbijzonderheden van NAPOLEON) met Noten, en eindelijk eene Lijkrede op NAPOLEON, bij zijn leven gemaakt, (eene reeks van beſpottelijke vleijerijen) — *zonder* Noten. Deze *manie* van op alles aanteekeningen te maken, die wel eens weinig ter zake doen, (zoo als hier de melding van het voorgenomene *Mauſoleum* op Prins FREDERIK VAN ORANJE, (Broeder onzes Konings) door den Vader des Schrijvers bij CANOVA beſteld, en vooral het verhaal der behandeling van FLINDERS (*Notes, p. XXXIV.*) is bij de *Franſchen* regt te huis, doch vindt bij ons gelukkig nog weinig opgang. — Voor 't overige is de *Franſche* ſtijl, althans voor een' buitenlander, zeer goed, het werk zelve met veel *typographiſche* weelde uitgevoerd, met eene Kaart van zijn' reisweg, eene andere van zijne gevaarlijkſte oogenblikken, en vijf Platen, alles in ſteendruk, verſierd. Het leest aangenaam, en kan den *Nederlander* tot eene genoegelijke herinnering aan de rampen, waaraan hij ontſnapt is, verſtrekken.

Het Leven van NAPOLEON BONAPARTE, *gewezen Keizer der Franſchen; behelzende al de bijzonderheden dezes merkwaardigen mans, van zijne vroegſte jeugd, tot aan zijnen dood op St. Helena. Grootendeels naar het Fransch van* DE JULIAN. *Te Rotterdam, bij* J. Hendrikſen. 1821. *In gr.* 8*vo.* 324 *Bl.*

Merkwaardig blijft altijd de man, die, eenen zoo geruimen tijd van ons leven, eerst de bewondering, daarna de ſchrik, en eindelijk de verfoeijing van Vorſten en volken was. Veel, te veel hebben wij van hem gezien en

vernomen, hetwelk wij wenſchen zouden nimmer gezien noch beleefd te hebben; de geſchiedenis, echter, moet zijnen levensloop in aandenken houden, en het is voor allen nuttig, dat hij en het bijna ongeloofelijke, door hem uitgevoerd, bij het tegenwoordig en volgend geſlacht niet worden vergeten. Het voor ons liggend werk, deels uit de *Galerie des Contemporains*, deels uit een Hoogduitsch werk, *die Zeitgenoſſen*, overgenomen, en tot NAPOLEON's dood en begrafenis voortgezet, draagt, in ons oog, doorgaans blijken van waarheidsliefde en onpartijdigheid, geeft bij de lezing ſteeds herinneringen aan een groot aantal gebeurtenisſen, die, daar de eene als 't ware de andere verdrong, verdienen in het geheugen teruggeroepen te worden, en is alzoo eene genoegzaam belangrijke en onderhoudende lectuur voor iederen lezer, die de geſchiedenis en de leſſen der ondervinding van onzen leeftijd niet vergeten wil.

Reize naar Brazilië, in de jaren 1815 *tot* 1817, *door* MAXIMILIAAN, *Prins van Wied-Neuwied. Uit het Hoogduitsch. Met Platen. Iſte Deel. Te Groningen, bij* W. van Boekeren. 1822. *In gr.* 8*vo. XVI*, 448 *Bl.*

Wij zouden deze Reis ligtelijk het beste doen kennen en waarderen, door het afſchrijven van een gedeelte der Voorrede van den Vertaler, den werkzamen N. G. VAN KAMPEN; want dezelve geeft ons een kort berigt van de geſteldheid en geſchiedenis van het landſchap zoo wel, als van den man en zijne reize. Elk weet trouwens, dat *Brazilië* een uitgebreid, ſchoon en vruchtbaar land is, eenmaal in bezit (zoo als wij *Europeanen* dat noemen) van onzen Staat, daarna aan *Portugal* behoorende, maar onlangs de zetel der Regering van beide landen, en thans beſtemd, zoo het ſchijnt, om afzonderlijk en onder eigen bewind te beſtaan. Het grootſte gedeelte echter van hetzelve bleef onbezocht en onbewoond, behalve door wilde volksſtammen, die nog ſteeds in de onmetelijke bosſchen zwierven. De *Jezuiten* gaven zich vele moeite, om deze te bekeeren en tot een geregeld en burgerlijk leven te noopen, en ſlaagden daarin ook op eene treffende

wij-

wijze. Doch men weet, dat zij, in onmin met de Regering geraakt, daar thans geen' toegang meer hebben; en het werk, dat buitendien welligt eene eeuw zou gevorderd hebben ter voltooijing, is dus nu nog te meer als naauwelijks begonnen te beschouwen. Onderscheidene reizigers intusschen — *Engelschen*, *Duitschers* (KOSTER, schoon van *Engeland* uitgegaan en daar waarschijnlijk opgevoed, meenen wij echter, volgens den naam, en hetgeen wij ons van hem uit eene andere Reis herinneren, voor een' *Nederlander* te moeten houden) bezochten, van tijd tot tijd, en beschreven deze en gene gedeelten. Met name staat ons nog het berigt van MAWE zeer levendig voor. En nu besloot de Prins van *Neuwied*, die zich thans benevens den Kroonprins van *Beijeren* onder de *Duitsche* Vorstenzonen door kunstmin onderscheidt, om de nog onbezochte Oostkust door te trekken en zoo veel mogelijk te leeren kennen. Voorwaar eene zeldzame onderneming voor een' man van zijnen stand! Eene onderneming, van welke de duizende bezwaren en gevaren van zelve in het oog loopen, en ook uit zijne eigene reisbeschrijving ten klaarste blijken. Maar eene onderneming, die hem, ja zijnen tijd, onzen tijd van inspanning en ontwikkeling aller menschelijke vermogens, tot de grootste eer verstrekt. Immers, zij was niet maar eene waagpartij of dol avontuur; maar de Prins bewijst met dit stuk zelve, in allen opzigte, wel berekend te zijn geweest, om zulk eenen togt met nut voor zich en de wetenschappen te doen.

Zijn verhaal behoort niet tot de schilderachtige reizen, schoon hier en daar schoone beschrijvingen voorkomen; ook niet tot die romaneske, welke, zoo als van VAILLANT, den leeslust van den minst weetgierigen opwekken en gaande houden. Hij vertelt eenvoudig waar hij heenging, hoe hij er kwam, wat hij er vond en wat hij deed of wenschte gedaan te hebben, met goed oordeel, met genoegzame kennis van zaken en op niet onbelangrijken trant. Men vindt hier dus op eene natuurlijke wijze verspreid berigten omtrent den toestand des lands, omtrent voorname voortbrengsels in het dieren- en planterijk, omtrent de wilde volksstammen en zoo al meer. Zekerlijk is dit alles belangrijk genoeg, en levert goede en vertrouwde bouwstoffen voor onderscheidene vakken van menschelijke kennis. Doch, daar het stuk, over het geheel, met zoo weinig ophef geschreven is, en het waarlijk vreemde en stoute der tooneelen niet bijzonder doet uitko-

men, zullen de meeste lezers zich verpligt achten aan den Vertaler, die het werk niet dan met bekorting ſchijnt te geven; zijnde hetzelve ook, in het *Hoogduitsch*, door de menigte der daarin voorkomende Platen, voor het algemeene gebruik te kostbaar.

De Reis omvat, gelijk wij reeds aanduidden, niet zoo zeer de bekende ſtreken van het ſchoone en rijke *Brazilië*, de hoofdſtad *Rio de Janeiro*, de mijnlanden *St. Paul* en *Minas Geraës*, of *Pernambucco* en *Bahia*, maar de nog bijkans geheel onbekende *Zeekust*, alwaar zich de oorſpronkelijke *Indianen* in de groote bosſchen hebben nedergelaten. Met het bezoeken *dezer* gewesten kon de Reiziger een dubbel oogmerk bereiken; het leeren kennen eener nog geheel maagdelijke, door geene bebouwing veranderde Natuur, die hem, als Natuurkundige, gewis in dieren en planten een' veel rijkeren oogst moest aanbieden, dan een door menſchenhanden ontgonnen gewest; ten andere het van nabij beſchouwen dier ingeborene ſtammen, welke tot nu toe, van alle beſchaving verſtoken en als *menſchenëters* gevreesd, flechts voorwerpen van ſchrik of vervolging, nooit het doel van wetenſchappelijk onderzoek waren. Het is bekend, dat de *Noord-Amerikaanſche* ſtammen veel beter opgeſpoord, en in hunne zeden, gewoonten, taal enz. aan *Europa* voorgeſteld zijn, dan de *Zuid-Amerikaan*, die ook eene mindere rol in de onderlinge oorlogen der Christenen heeft geſpeeld, dan de *Noord-Amerikaanſche* Wilden, beurtelings de bondgenooten van *Engelſchen*, *Franſchen* of *Amerikanen*. De *Jeuitſche* Zendeling DOBRITZHOFFER heeft ons wel een uitnemend *naif* en belangrijk verſlag van de Wilden van *Paraguay* gegeven; doch deze Volken zijn door hunne *levenswijze te paard* geheel van geaardheid veranderd, en niet meer die onbeſchaafde kinderen der Natuur, als bij de ontdekking van het Werelddeel. Het was dus van veel belang, en een nieuw veld ter ontginning, dat de Prins van *Neuwied* dit gedeelte van *Brazilië* beſloot te bezoeken.

Hij vertrok in het voorjaar van 1815 uit *Engeland*, deed ter loops *Madera* aan, en liep, na 72 dagen reis, te *Rio de Janeiro* binnen. Treffend wordt de ſchoone baai geſchilderd; doch van de ſtad zegt de Reiziger weinig, vooronderſtellende, dat zij reeds genoeg bekend is uit anderen. Dan, ſpoedig vond hij gelegenheid, aan zijn hoofddoel te voldoen, door het bezoeken van eenen *Indiaanſchen* ſtam, in de na-

bij-

bijheid der Hoofdſtad gelegerd, en eenigermate beſchaafd. Wij vernemen nu, dat alle de *Indiaanſche* Volken van *Brazilië* tot twee hoofdklaſſen kunnen worden gebragt: De *Tupinambas*, vereenigd met de *Tamoyos*, die zich thans onder het beſtuur van *Portugal* gevlijd hebben, dorpen bewonen, en de *algemeene taal* ſpreken, misſchien aldus genaamd, omdat zij zich over een zeer groot gedeelte van *Zuid-Amerika* uitſtrekt, en met die der *Guaranis* in *Paraguay* overeenkomt, terwijl men zelfs aan den *Amazonen*-ſtroom nog ſporen der *Tupinambas* aantreft. De tweede hoofdklaſſe is die der *Tapuyas*, nog geheel woest en ongetemd, en in onderſcheidene geheel uiteenloopende ſtammen (blijkens hunne verſchillende talen) verdeeld. Tot de eerſte of *algemeene taal* behooren onder anderen de woorden *jaguar*, *pecari* en *tapir*, bekende *Amerikaanſche* dierſoorten.

Na een kort verblijf te *Rio* begon de Prins zijne groote reis naar de binnenlanden. Hij volgde doorgaans de kust. Wij kunnen hem bij alle de fraaije natuurtooneelen, te midden van minbekende, prachtige vogelſoorten of andere merkwaardige dieren, of langs de dungezaaide menſchelijke verblijfplaatſen, niet volgen. Tot *Cabo Frio* ging de weg oostelijk; van daar wendde hij zich met het ſtrand noordelijk. Het mangelde niet aan grootſche gezigten, noch aan harten, om het ſchoon der Natuur daarbij te gevoelen, doch tevens met weemoedigheid aan het afgelegene Vaderland te gedenken. Zoo ſtonden de Reizigers eens des avonds op het kerkhof van *Sagoarema*. „Welk een grootsch en heerlijk gezigt! Voor ons de onoverzienbare zee, die met een dof gebruis en witte, ſchuimende golven tegen den berg, waarop wij ſtonden, rolde en brak; regts in de verte verhieven zich de gebergten van *Rio*; naderbij zagen wij de bogtige kust, en nog digter de *Ponta Negro*; achter ons vertoonden zich gebergten met woud bedekt, een boschrijk dal, en de zilverglans der meren; aan onze voeten het kerſpel van *Sagoarema*, en links de geweldige branding der kust. Dit veelomvattende, grootſche tafereel, beſtraald door de juist in zee duikende zon, en ſtraks daarop in den nevel der ſchemering wegdrijvende, deed ons aan het verwijderde, geliefde Vaderland denken. Aan het beenderhuis eens kerkhofs geleund, naast de ſchedels, die onder een kruis aan den grijzen muur waren opeengeſtapeld, verloren wij ons zwijgend in onze mijmeringen." Dit tevens als een proefje van den ſtijl; hoewel men niet denken moet, dat deze Reis

enkel, of ook flechts grootendeels, uit dergelijke *beſpiegelingen* beſtaat, die door veelvuldige herhaling alle waarde verliezen. Integendeel, zij is niet alleen voor den gewonen Lezer, maar ook voor den Natuuronderzoeker van belang, en de Prins was veel te druk met het naſporen van voorwerpen uit de Natuurlijke Geſchiedenis bezig, om *dikwerf* dergelijke beſchouwingen te kunnen maken. — De Reizigers hielden zich eenigen tijd te *Villa St. Salvador*, aan de ſchoone *Paraiba*-Rivier, op, om de twee ſtammen der *Tapuyas*, in het naburige *St. Fidelis*, de *Coroados* en *Poeris*, te bezoeken. Ook vertoefden zij eenigen tijd in de ſtad *Capitania* (*Cidade de Noſſa Senhora da Victoria*) aan de Rivier *Espirito Santo*, en reisden van daar verder naar de groote *Rio Doce*, die nog eens zoo breed is als de *Rijn* op de breedſte plaatſen in *Duitschland*. Niet verre van deszelfs oevers is de volkplanting *Linhares*, thans geweldig beſtookt door de wilde *Botocoedes*, eenen ſtam, welken de Prins bijzonder nauwkeurig heeft opgenomen, en die te *Linhares* wel hoogst vijandig tegen de *Europeſche* aankomelingen is, maar elders, (te *Rio Grande de Belmonte*) door hen beter behandeld wordende, ook vreedzaam met de *Europaanen* verkeert. Zoo veel vermag de goede behandeling van dezen ook op de ruwſte menſchen! Het gevolg, daaromtrent, van den eeuwigen Oorlog, te *Linhares* tegen de Wilden gevoerd, is, dat deze Volkplanting reeds in verval is, en eerlang misſchien geheel niet meer beſtaan zal. Over 't algemeen ſchijnt het ook uit deze Reis en uit de Voorrede der Vertalers te blijken, dat men, ſedert het verdrijven der *Jezuiten*, den regten ſlag, om met de Wilden om te gaan, is kwijt geraakt. Men moet deze Orde daaromtrent regt doen: wat het beſchaven der wilde *Amerikaanſche* Volksſtammen betreft, had zij wezenlijke verdienſten (ſchoon wij haar gedrag in *Europa* volſtrekt niet willen voorſpreken), en verſcheidene plaatſen, waar zij te voren de *Indianen* had bijeengebragt, zijn thans in verval, ook blijkens deze Reis, in *Brazilië*.

Van den 2 Februarij tot den 10 Maart 1816 vertoefden de Reizigers te *Morro d'Arara*, eene geheel eenzame plek in het midden der digte boſchen, aan een meer, de *Lagoa d'Arara*, en niet verre van de *Mucuri*-Rivier. Hier was het reisgezelſchap van de beſchaafde Wereld zoo goed als afgeſneden; het werd ſlechts toevallig nu en dan door Blanken bezocht, zoo als door den ondernemenden Kapitein BENTO

TO LOURENZO, die uit het landſchap *Minas Geraes*, (diep in de binnenlanden, waar men om het goud en de edelgeſteenten eene Volkplanting heeft aangelegd) dwars door, zoo 't ſcheen, ondoordringbare wouden, zich met 22 kloeke mannen een pad naar de kust had gebaand, en met 80 of 90 arbeiders uit allerlei Natiën (*Negers*, *Kreolen*, *Mulatten*, *Mestizen* en *Indianen* van allerlei ſtammen) een' nieuwen weg van de zee naar het goudland moest aanleggen. Doch dezen vertrokken ſpoedig, en nu waren onze moedige Reizigers blootgeſteld aan de vijandelijkheden der omringende Wilden, (de *Patachos*), die onlangs hieromſtreeks vijf *Europeanen* vermoord hadden, en die, door het nabootſen der kreten van allerlei dieren, de jagers zochten uit te lokken, om hen dan met hunne pijlen te doorſchieten. Dit gevaar uitgezonderd, hadden nogtans de Reizigers niets te vreezen; levensmiddelen boden hun de omliggende bosſchen in overvloed, en het water was drinkbaar en vischrijk. Doch met de maand Maart begon de regentijd in te vallen; de lucht werd mistig, ongezond; er begonnen koortſen te heerſchen, en de Reizigers keerden weder naar de kust en onder beſchaafde menſchen terug. — Op de verdere reis naar de *Rio de Belmonte* kwamen zij eene volſtrekt woeste en onbebouwde kust langs, waar de rotſen ſomtijds het pad tot aan de zee ſluiten, zoodat men de eb moet afwachten, om den weg te vervolgen; en hier werden ook, in vroegere dagen, de weinige *Europeſche* aankomelingen door de Wilden vermoord, hunne woonplaatſen (zelfs de ſtad *Porto Seguro*) vernield, en het land tot eene woeſtijn gemaakt. En nogtans beſloot de moedige Prins, deze wildſten onder de wilde Volken, de *Botocoedos*, van naderbij te leeren kennen. Het is waar, hij ging nu hunnen bevredigden ſtam bij de Rivier *Belmonte* bezoeken; maar ook dezen waren nog ruw en woest genoeg. Zeer merkwaardig en geheel nieuw zijn de berigten over dien Volksſtam. De eerſte onverwachte ontmoeting van den Schrijver met denzelven was zonderling genoeg. Hij wilde juist een' vogel ſchieten, toen hij door den korten, maar onzachten toon eener ruwe ſtem werd aangeroepen. „Ik keerde mij om, (zegt hij) en ziedaar, achter mij ſtonden verſcheidene *Botocoedos*, naakt en bruin, als de dieren des wouds, met groote ſtukken hout in de ooren en in de benedenlip, met boog en pijl in de hand. De verraſſing, ik beken het, was niet gering. Hadden zij echter kwaad in den zin gehad,

zoo

zoo was ik verloren, en door hunne pijlen doorboord, eer ik hunne nabijheid had kunnen vermoeden. Thans naderde ik hen ſtout weg, en ſprak de woorden, die ik van hunne taal kende. Zij drukten mij op zijn *Portugeesch* aan hunne borst, klopten mij op den ſchouder, en gilden mij raauwe klanken toe; vooral riepen zij, op het zien van het dubbele roer van mijn geweer, vol verwondering uit: *pun oeroehoe! (verſcheidene geweren!)*" Vervolgens maakt ons de Reiziger bekend met hunne verwonderlijke behendigheid en kracht, vooral bij het jagen, waarin zij de *Portugezen* en *Negers* verre achter zich laten; hunne gulzigheid, ongemeene gehechtheid aan ijzeren werktuigen, en zonderlinge kloppartijen.

Daar men een boek als dit wel het allerbest door zichzelven leert kennen, hadden wij verſcheidene plaatſen opgeteekend, waar of eene ſchoone beſchrijving, of een bijzonder grootsch tafereel, of eene zeer belangrijke ontmoeting met de Wilden voorkwam; doch thans moeten wij ons beklagen, zoo weinig daarvan te kunnen geven, en maakt ons de keus waarlijk verlegen. Zullen wij ons met den Schrijver bij het dorp *Sagoarema* plaatſen, om 's mans gevoelige beſchouwing van den bruiſenden Oceaan met hem te deelen? Zullen wij de ondoordringbare bosſchen van hemelhoog geboomte, de mengeling van het groen, de verſiering door allei gloeijend gebloemte, omringd van wonderſchoone papegaaijen en parakieten, door het heerlijkst zonlicht beſchenen, en teruggekaatst in breede en heldere ſtroomen, op meer dan ééne plaats, met hem gadeſlaan? Zullen wij hem vergezellen bij zijn bezoek van de *Poeris*, deze naakte, ongevoelige, hongerige zwervers, in hunne hutten, hunne huishouding en ſoort van maatſchappij, om meer dan ééne bijzonderheid merkwaardig? Doch wij bepalen ons liefst bij het zeldzaamſte, en ſchrijven dus het verhaal van de reeds aangeduide zonderlinge kloppartij onder de *Botocoedos* zelve af:

„ Den 25 September verliet ik het eiland op den terugweg naar het *Quartel*, en vond op dien weg weder een' troep *Botocoedos* om hun vuur gelegerd, behoorende tot den troep van GIPAKEIOE; zij hadden hier de rivier doorwaad naar den zuideroever. Verſcheidene hunner jonge knapen ſprongen in onze kano, om mede naar de ſterkte te varen. Wij waren daar naauwelijks, of er kwam eene horde van den zuideroever, namelijk die onder Kapitein JEPARACK, die ik nog niet gezien had. Het was een wonderlijk gezigt, hoe al-

alle deze bruine menſchen, met boog en pijl in de hand, de geheele breedte doorwaadden; men kon het gedruisch van hunnen doortogt door het water van verre reeds hooren. Allen hadden bosſen van 6 tot 8 voet lange ſtokken op de ſchouders, om met JUNE, GIPAKEIOE en derzelver horden te vechten; maar laatstgemelde was thans dieper in 't bosch getrokken, en zelfs JUNE met zijn' troep was niet op het *Quartel*. De Wilden liepen driftig alle vertrekken door, om hunne partijen te zoeken; doch, niemand vindende, lieten zij hunne ſtokken, ten bewijze der uitdaging, achter, en trokken des avonds weder weg. Zij hielden echter in de volgende dagen, zoo als gewoonlijk bij eene lage rivier, eene beſtendige gemeenſchap tusſchen de beide oevers. Den 28 herhaalde JEPARACK zijn bezoek en zijne uitdaging, dan nog te vergeefs, daar GIPAKEIOE niet was aangekomen; doch zij bleven in de nabijheid, en vonden ſpoedig gelegenheid, zich met JUNE te meten, die benevens zijne drie volwasſene zonen en overige manſchappen de partij van GIPAKEIOE volgde, en de uitdaging aannam. Op eenen verrukkelijk ſchoonen zondag morgen zag men alle *Botocoedos* van het *Quartel*, in 't gelaat deels zwart, deels rood beſchilderd, eensklaps opbreken, en door de rivier heen naar den noorderoever waden, alle met bosſen lange ſtokken voorzien. Kort daarna trad uit het woud, waar de vrouwen en kinderen zich in de hutten verſcholen hadden, Kapitein JUNE te voorſchijn. Naauwelijks was de tijding van den kampſtrijd onder de *Europeërs* verſpreid, of eenige (eene) menigte toeſchouwers, onder anderen de ſoldaten, een Geestelijke uit *Minas*, verſcheidene vreemdelingen, en ook wij, ſnelden naar het ſtrijdperk heen. Elk wapende zich uit voorzorg (men kon niet weten, hoe de zaak mogt afloopen) met een pistool en mes onder den rok. Aan den overkant der rivier ſtonden alle Wilden gedrongen opeen; wij ſloten een' halven kring rondom hen. Het gevecht begon op dit oogenblik. Eerst hoorde men raauwe kreten ter uitdaging: dan gingen zij als grommende honden rondom elkander heen, en maakten intusſchen de ſtokken gereed. Toen trad Kapitein JEPARACK op, ging tusſchen de mannen rond, ſparde de oogen wijd open, zag regt voor zich uit, en zong toen met eene trillende ſtem een lang lied, waarſchijnlijk over de beleediging, die hem was aangedaan. De partijen kwamen door dit tergen hoe langs zoo meer in vuur; eindelijk raakten

ten er twee handgemeen, ſtieten elkander met den arm op de borst, dat zij achteruit deinsden, en grepen toen de wapenen. De een ſloeg maar onbeſuisd toe, zonder te letten, waar hij den ander raakte: deze vertrok geen gezigt, maar brak toen ook los, en zoo ging het om 't hardst aan het ſlaan, waarvan zich de ſporen nog lang daarna in de builen op het naakte ligchaam vertoonden. Daar zich aan deze klopſtokken dikwerf nog puntige overblijffels van de afgeſnedene takken vertoonden, bleef het niet enkel bij builen, maar vloeide ook dikwijls het bloed bij 't hoofd neder. Wanneer twee kampvechters elkander duchtig hadden afgeroſt, zoo gingen zij weder een' tijd lang mijmerend en elkander uitdagend rond, tot weder heldhaftige geeſtdrift hen aangreep, en hunne ſtokken in beweging bragt. De Vrouwen bleven intuſſchen noch onzijdig noch ledig: onder gehuil en gejammer grepen zij elkander bij 't hair, gaven elkander vuiſtſlagen, krabbelden elkanders gezigt open, en rukten de houten uit elkanders lippen en ooren, die dan als zegeteekenen op het ſlagveld in 't rond lagen. Wierp de eene de andere op den grond, zoo ſtond eene derde daar achter, die haar den voet ligtte, zoodat zij ook neêrviel; dan ſleepten zij elkander op de aarde heen en weder. De mannen vernederden zich niet zoo zeer, dat zij de vrouwen der tegenpartij mishandelden; maar wanneer deze hun na te kwamen, zoo ſtieten zij haar ſlechts met de ſtokken, of ſchopten ze weg, zoodat zij op den grond buitelden. Ook uit de naburige hutten weêrgalmden de klaagtoonen en het gehuil van vrouwen en kinderen, en verhoogden den indruk van dat zonderlinge ſchouwſpel. Op die wijze duurde de ſtrijd omtrent een uur lang; wanneer allen vermoeid ſchenen, zoo toonden eenigen hunnen moed en volharding, door gedurig in den toon der uitdaging tuſſchen de anderen rond te gaan. Kapitein JEPARACK bleef, als hoofdperſoon der beleedigde partij, tot op het laatst in het ſtrijdperk; allen ſchenen vermoeid en afgemat; toen hij nog niet de minſte vredelievende gezindheid toonde, zijne trillende zangwijs voortneuriede, en zijn volk aanmoedigde; tot wij eindelijk als bemiddelaars optraden, en, hem op den ſchouder kloppende, zeiden, dat hij wel een knap oorlogsman was, maar toch nu zou dienen vrede te maken; waarop hij dan ook eensklaps het ſlagveld verliet, en naar het *Quartel* terugkeerde. Kapitein JUNE

had

had zoo veel moed en kracht niet getoond, maar was steeds bij de achterhoede gebleven; trouwens hij was een oud man."

Een allerliefst tooneel! En deze ruwe wezens zijn toch ook menschen, toch ook voor beschaving en ontwikkeling vatbaar. Hoe zouden zij anders zoo minzaam met de *Europeanen* omgaan, en hen elders als verscheurende dieren behandelen? Van deze merkwaardige Natie is, sedert, een man en eene vrouw ten geschenke aan den Keizer van *Oostenrijk* gezonden; dezelve hebben een' korten tijd te *Amsterdam* in een schip gelegen, alwaar zij door sommigen gezien zijn, en de vrouw, naar wij meenen, nog van een kind is bevallen.

Het gezegde en bijgebragte zal genoegzaam zijn, om deze, voor den liefhebber van onderhoudende lectuur in 't algemeen, en voor dien der Natuurlijke Geschiedenis en der kennis van den Mensch in 't bijzonder, belangrijke Reis der oplettendheid onzer Lezeren aan te bevelen.

Van de vele Platen van het *Hoogduitsche* werk vinden wij hier slechts de zeer karakteristieke afbeelding van een huisgezin der *Botocoedos*, en, als titelvignet, de invaart in de baai van *Rio de Janeiro*.

Gedenkzuil op het Graf van JAKOBUS BELLAMY. *Door* W. A. OCKERSE *en* A. KLEYN, *geb.* OCKERSE. *Te Haarlem, bij* de Wed. A. Loosjes, Pz. 1822. *In gr.* 8*vo.* *XVI*, 320 *Bl.*

Het is eene eenigzins hagchelijke zaak, als kunstregter over een grootendeels kunstregterlijk werk, dat, buiten het voorwerp van dezelfs regtstreeksche behandeling, reeds verscheidene andere beoordeelaars van gedeelten dezer stoffe recenseert, als 't ware in het hoogste resort (behoudens nog de *Recensent ook der Recensenten*, of dien Antikritiek!) te beslissen. En alzoo beschuldige men ons, bidden wij den lezer, dan niet van oppervlakkigheid of dergelijke, wanneer het meest bloot verslag en aanprijzing zal blijken te zijn, wat wij over deze Gedenkzuil in het midden brengen. Want, voorwaar, het ontbreekt ons aan geene stof, hetzij tot deze aanprijzing, hetzij tot opgave van den inhoud, en bijzondere staten, om dezelve te doen klemmen.

Wat, immers, vooreerst het denkbeeld betreft, om zulk een *Monument* te stichten, uit de bouwstoffen van vroegere lof-

lofredenaars en lofdichters zoo wel, als min bekende verhalen, eigene herinneringen, en ſtukken van BELLAMY's hand, opgetrokken; zoo ware dit reeds van belang enkel ter vernieuwing des aandenkens van eenen man, die met regt merkwaardig heet, onzer natie ook bij den buitenlander tot eer heeft verſtrekt, en waarſchijnlijk veel bijgedragen, om dien beteren dag, in het poëtiſche, over ons te doen opgaan, in welks glans wij ons tegenwoordig verheugen. Zoo toch is het heden ten dage, bij het algemeen, met de lectuur gefteld, dat het oude veelal vergeten, het nieuwe alleen, en wel zeer druk, gelezen wordt. Doch, hier is meer bedoeld en meer gegeven. Even als de pragmatiſche geſchiedenis na verloop van jaren eerst pleegt te volgen op bijzondere berigten, partijdige voordragten en drooge jaarboeken, zoo kan' dit boek geacht worden ook nu eerst ter regter tijd en in genoegzaam licht op te treden, om BELLAMY te doen kennen en ſchatten naar zijne eigenlijke waarde. Iets, dat ons te minder overtollig voorkomt, omdat wij mede ſomtijds in de gelegenheid waren, om over dezen vaderlandſchen Minnedichter, als belangrijk karakter en inzonderheid braaf mensch en Christen, ongunſtig te hooren oordeelen. Wien zou het dan, met ons, niet tot vreugde verſtrekken, omtrent deze belangrijke punten beter onderrigt te worden door daden en getuigen tevens, die volſtrekt onwraakbaar zijn?

Wanneer wij toch, in de tweede ſplaats, vragen naar de bevoegdheid dergenen, welke deze taak hebben aanvaard, dan ontvangen wij terſtond een bevredigend antwoord, daar OCKERSE zelf tot den kring van 's mans nadere bekenden heeft behoord, en de overleden echtgenoot van zijne medeſchrijfſter de geheel bijzondere vriend en vertrouwde van hem was; terwijl beide teffens de pen met roem voeren, en regt verkregen hebben, om over voorwerpen van ſmaak, over gebonden en ongebonden ſtijl te oordeelen. En bij dezen voegen zich nog de bekwame VAN DER PALM met eigene herinneringen, de zalige en wijze HINLÓPEN met een' opzettelijk vervaardigden brief voor de vroegere, mislukte uitgave van ſoortgelijk werkje, als dit, door den heer VAN SONSBEECK, en verſcheidene andere, niet min belangrijke, getuigen.

Het ſtuk is, wijders, aldus ingerigt, dat, na eene algemeene *Inleiding*, gehandeld wordt over BELLAMY's *herkomst en eerſte jeugd*; over BELLAMY, *als jeugdig, eerst-*

be-

beginnend Dichter, als Dichter bij uitnemendheid, als Letteroefenaar, Kunstregter en Schrijver, als Minnaar, als Vriend, als Vaderlander, als Mensch en Christen; over *zijne laatste dagen*, en *wat* BELLAMY *eens zou hebben kunnen worden*, met invlechting wel van een aantal getuigenisſen of berigten hem betreffende, als ook van min bekende versjes enz. van 's mans eigene hand, maar tevens met beſparing van een grooter deel voor afzonderlijke *Bijlagen*. In deze inrigting is zekerlijk wel het een en ander, waarover aanmerkingen kunnen vallen. Velen zullen misſchien denken, dat drie afzonderlijke hoofdſtukken, voor 's mans beſchouwing als Minnaar, en Vriend, en Vaderlander, niet noodig waren gegeweest, en het geheele overzigt wat ſterk geſnipperd is; als ook, dat *of* de invlechting *of* de beſparing van bewijsſtukken ten minſte grootendeels had mogen achterblijven. Doch *vario modo bene fit*. Eene verdeeling moest natuurlijk plaats hebben; en alwie weet, hoe voorname rol de liefde tot zijn vaderland en tot Phillis in de geſchiedenis en poëzij van BELLAMY geſpeeld heeft, zal zich, althans ten aanzien van deze twee, ligt tevreden houden.

Schoon de lotgevallen van BELLAMY tamelijk bekend zijn, willen wij echter eene verkleinde ſchets van de grootere ſchilderij des auteurs laten volgen. Hij werd in 1757 te *Vliſſingen* in nederigen ſtand geboren, die zelfs bekrompen werd door het vroeg verlies zijns vaders. Als kind vertoonde hij reeds veel luim, leerlust en.... zucht tot het heldhaftige. Bakkersknecht geworden, bleek hij voor dit ambacht weinig berekend of genegen te zijn. Reeds nu versjes makende, ſpeelde hij, zoo het ſchijnt, een derzelven in handen van den geleerden TE WATER, bij wien, toenmaals Leeraar te *Vliſſingen*, hij met uitnemende vrucht het godsdienſtig onderwijs genoot. Deze hielp hem verder op den weg, en bewerkte, door eene inteekening onder weldenkende vermogenden, dat BELLAMY tot predikant opgeleid en welhaast naar de Utrechtſche Hoogeſchool gezonden werd. Noch vóór, noch na zijne komst aldaar maakte hij de verwachte vorderingen in geleerde talen; en had het aan zijne keuze geſtaan, hij was juist geen prediker geworden. Ondertuſſchen had eene lang verborgene en daarna nog ſteeds gedwarsboomde liefde tot een beminnelijk meisje, en bij zijne komst te *Utrecht* de burgerwapening en het zoogenoemde patriottismus, een' krachtigen invloed op de ontwikkeling en

wijziging van zijn' geest en hart verkregen, ondersteund door eenen natuurlijken aanleg tot het stoute en vrije, bij een verbazend sterk, vroeg manbaar en, zoo het schijnt, bloedrijk ligchaamsgestel. Maar, zoo deze invloeden, inzonderheid die der burgerlijke onrust, gevaar liepen van hem op een' verkeerden weg te voeren, de gelukkige en verstandige keus van eenige bijzondere vrienden, jonge lieden van grooten aanleg en verwachting, naderhand van wezenlijke bekwaamheid en verdienste, KLEYN, RAU, HINLOPEN enz., die mede de lier behandelden en theorie bij de praktijk voegden, hield hem, of bragt hem ten minste welhaast in het regte spoor terug, en deed hem, als dichter en kunstregter, bijna reuzenschreden maken. Omstreeks een jaar of twee vóór zijnen dood eenigzins sukkelende geworden, en welhaast voorziende, waarop het zou uitloopen, werd hij ernstiger en bedaarder van karakter. Het luimige begaf hem echter nu even zoo min, als goedhartigheid, kuischheid van zeden, eerbied voor het heilige, vriendentrouw, opregtheid, milddadigheid, en onverschilligheid omtrent het geld, tot in een uiterste toe, hem ooit voorheen hadden begeven. Hij bereikte naauwelijks den ouderdom van 28 jaren, nog kweekeling aan de Hoogeschool, door eene grijze moeder en tot heden toe door het meisje beweend, welks beeldtenis, naast de zijne, op den titel van dit boek praalt.

Als dichter is BELLAMY vrij bekend, en meestal zeer gunstig. Hij volgde zijnen eigen' trant met fiere onafhankelijkheid, en bestreed met woord en daad den te hoogen prijs, naar zijn oordeel, op het rijm in onze poëzij gesteld. Deze zaak is, in haar geheel, tot hiertoe niet beslist: wij voor ons zijn voorstanders van het rijm, zonder daarom alle rijmelooze verzen als misgeboorten, of zelfs als gebrekkig te beschouwen; maar geen twijfel is er aan, of BELLAMY heeft het ware schoon in de hand gewerkt door het bewijs, *en* dat de welluidendheid behoeft noch behoort te rusten op het rijm alleen, *en* dat deze welluidendheid zelve, hoe volmaakt ook op maat en rijm gevestigd, nog geene poëzij oplevert. Vele voorbeelden, hier, deels uit nog onuitgegeven' voorraad, deels enkel aangevoerd om BELLAMY en zijne poëzij, het karakter des eersten en de voortgaande ontwikkeling der laatste te doen kennen, bevestigde ons in deze gedachten.

Minder algemeen bekend is het, dat dit waarachtig Genie

zoo

zoo zeer uitmuntte in de voordragt van verzen, eene voorwaar: weinig minder belangrijke bekwaamheid, die vooral des dichters eigen werk door de levende ſtem zoo zeer kan verheffen. En wie twijfelt echter aan deze uitmuntendheid, wanneer hij, om van niets anders te ſpreken, van VAN DER PALM hoort, dat RAU betuigde, geen' moed te hebben om op te treden, waar BELLAMY was voorgegaan?

Dan, om nog met een woord van zijne denk- en handelwijze te ſpreken: zekerlijk behoorde hij eenigermate tot die ligtzinnige, woelige en ſtoute karakters, welke ligt tot eenige buitenſporigheid vervallen, en, als 't ware, natuurlijke gebreken met even zulke deugden paren; dan nog den naam van beminnelijk en goed wegdragende, wanneer hunne daden dien eigenlijk niet meer verdienen: doch hij vereenigde hiermede eene diepte en kracht des gevoels, eene liefde tot het ſchoone en betamelijke, eene helderheid van oordeel en zucht tot kennis; die het tot zulk een uiterſte niet lieten komen, daar veeleer deze mengeling van jok en ernst hem ſomtijds tot de STERNES, de CLAUDIUSSEN en JEAN PAULS deed naderen, over wier trant — niet KINKER, zoo veel wij weten, maar WEILAND onlangs uitvoerig geſchreven heeft. Neen, er is bij ons geen twijfel meer overgebleven omtrent de wezenlijke achtingwaardigheid van BELLAMY's karakter. Het is aandoenlijk, den braven HINLÓPEN hierover te hooren; en niet min vermakelijk is het, den geheelen man, in weinige trekken van eene meesterhand, door VAN DER PALM geſchetst te zien.

Ziedaar, wat ons over dit boek, zonder een juist beſtek, uit de pen vloeide. De ſtijl van hetzelve is doorgaans klaar, op vele plaatſen ſchoon, ja ſoms verheven. Sommige volzinnen zouden wij zoodanig niet gemaakt, ſommige woorden wellig niet gebruikt hebben; maar mogelijk ware het werk er niet te beter om geweest. Wij beſluiten met de betuiging van onzen dank, en nog een en ander ſtaal, tot nut of genoegen des lezers.

„ Ik had vele Dichters," dus vertelt de welſprekende VAN DER PALM, „ van dien tijd hunne verzen hooren uitſpreken, ook zulken, die den roem hadden van daarin boven anderen te ſlagen. De gloeijende zangtoon van FEITH had mij meermalen weggeſleept; de bezielde zang van onzen JAN DE KRUYFF, mij betooverd; en naar die beiden had ik mij, in het opzeggen van gedichten, min of meer ge-

vormd; ik had de beroemdſte tooneelſpelers van dien tijd gehoord, en daar onder den eenigen CORVER, bij wien TALMA ter ſchool had kunnen gaan; maar toen ik BELLAMY hoorde, was het mij, als of ik voor het eerst verzen hoorde reciteren; en ook na hem hoorde ik niets wat hem evenaarde. Men kan zich hiervan eenigermate uit het volgende een denkbeeld maken. RAU was destijds in den eerſten bloei zijner jeugd, maar zijne redenaars-talenten hadden toen reeds eene toejuiching verworven en verdiend, waarvan nog geen voorbeeld geweest was; en zijne natuurlijke bevalligheid was in haar volle luister. Ik verzocht hem dien avond, na dat BELLAMY eenigen zijner ſtukken had opgezegd, dat hij ook iets van het zijne geven zou; maar hij antwoordde rondborſtig: „mijne eigenliefde verbiedt het mij, en ik doe het „nooit, nadat ZELANDUS heeft gereciteerd." Hij liet zich echter door mij bewegen, en reciteerde op eene wijze, hem waardig, zijnen CORTES, een dichtſtuk vol kracht en hoogen adel van gevoelens, toenmaals nog niet afgewerkt, en hetwelk ik niet wete, of daarna door hem voltooid is.

„Er heerschte in die dagen bij velen, en voorai bij de tooneelſpelers, een begrip, dat men verzen even als proza lezen moest, en alles vermijden, wat of het rijm, of de maat kon verraden. In deze dwaling, die den aard en het wezen der Poëzij aantast, deelde BELLAMY althans niet. Er was een zeer merkbare en gevoelbare zang in den toon, waarmeê hij zijne verzen opzeide, en die, ver van daaraan te benadeelen, door hem aan de bevalligheid, menigwerf aan het gevoel, somtijds zelfs aan de kracht, en altijd aan de verſcheidenheid werd dienstbaar gemaakt. Want het was geen eentoonige dreun, (de klip, waarop de meeste verzen-opzeggers, moet ik er ook bijvoegen, de meeste redenaars? ſtranden) maar veel meer een welluidende ſtembuiging, die zich nu weinig, dan bijkans niet, en alleen dan ſterker hooren liet, als hij de Godentaal de (der) Poëzij wilde doen klinken. Schoon hij den natuurlijken toon zijner ſpraak niet zoo in zijn voordeel had, of hij moest daarin, even als in zijn voorkomen, ver voor RAU onderdoen, wist hij echter de gebreken daarvan zoo te verbergen en te verbeteren, van het goede zoo wonderbaarlijk partij te trekken, en zijne ſtem zoo te leiden, te buigen en af te wisſelen, dat uit dit alles een onnavolgbaar geheel ontſtond. Eischte zaak of uitdrukking een forſchen toon, dan ſidderde men voor zijne donderende

ſtem:

ſtem: eischte zij een zachten en gevoeligen, dan wis het, wis ſmolt men weg met hem, en bij de aardigheden van zijnen oorſponkelijken luim voelde men long en lever ſchudden. Al wat BELLAMY zijne hoorders wilde doen gevoelen, gevoelde hij zelf eerst, en dit is het ware geheim der uiterlijke welſprekendheid; zij moet van binnen naar buiten werken; ſtem, gelaat en gebaren, moeten ſlechts aanduiden, wat in geest en gemoed omgaat; zonder dit is zij de armhartigſte aller kunſten, en zijn hare regelen gelijk aan de draden en koorden, waarmeê men marionetten beweegt.

„Eer ik BELLAMY hoorde, betuige ik niet dan onvolledige begrippen van den aard der uiterlijke welſprekendheid gehad te hebben. CORVER, in de rol van den *Notaris*, in den *Behoeftige* van MERCIER, had er mij iets van doen gevoelen. BELLAMY ontwikkelde het geheel, zoover ik er vatbaar voor was. Ook verliepen er vele maanden, na mijne ontmoeting van hem, dat ik niets reciteerde, dan zijne verzen, en die genen derzelve, die ik van hem gehoord had. Mijn vriend KIST, bij wien ik de maand Januarij des jaars 1785 doorbragt, en zijne *Renoofſche* vrienden kunnen er van getuigen. Ja, tot op dit oogenblik heugt mij genoeg van BELLAMY's wijze van reciteren, om er, niet een proef, maar eenig flaauw denkbeeld van te kunnen geven, ten aanzien der waarheid, der gemakkelijkheid, der uitdrukking en der verſcheidenheid, in welk alles hij mij eenigermate tot modél geſtrekt heeft, zoodat, indien ik daarin iets vermag, dit grootendeels aan BELLAMY is dank te weten."

Nu nog eene kleine, luimige proeve uit de brieven van BELLAMY, en een trek van zijn edel hart:

„Nu iets van *Utrecht*, en van het ſtuderen! Kollegie houde ik in het *Grieksch*, doch heb een bijzonder perſoon, die mij viermalen in de week komt les geven op mijne kamer; dit voedſel heb ik nog zeer wel noodig. — Doch het kost verbaasd veel geld. En geld, mijn lieve Vriend! is iets, dat in het geheel geen gemeenſchap met mij ſchijnt te kunnen hebben. De twee....., die ik zeer zorgvuldig in mijn broekzak *geloeveſteind* had, hebben zich op eene lage wijze een doortogt gemaakt, en zijn den kerker ontſnapt. Nu heb ik ook geen zorg meer, enzv."

— — „En denkt gij waarlijk, dat de nieuwspapieren zich met mijnen dood bemoeijen zouden, Mijn Heer? Nu, ja,

het ware mogelijk, op de volgende wijze: „ Alzoo J. BEL„ LAMY, *alias* ZÉLANDUS, in *Utrecht* is overleden, wor„ den alle de kinderen Belials [krediteuren] verzocht, om „ den . . . . . op de kamer van den overle„ denen bij één te komen, om zijne nagelatene kleedingſtuk„ ken enzv. onder elkander te verdeelen, enzv. — — — „ Kontanten heeft men, tot nog toe, op des overledenen „ kamer niet gevonden." "

„ Holla! men klopt aan mijne kamerdeur; ſtraks ſpreek ik u nader. — — — — Hier ben ik, daar heb ik B. weder aan zijne zwakke zijde gezien. Een vriend had eenig oud goed, om aan de *Joden* te verkoopen; ik had ook nog wat. Hij zou er zijn knecht om zenden, en — deze was het, die aanklopte.

„ Mijn Heer! ik kwam om het goed te halen!" — „ Goed, „ ik zal het bij één zoeken. Daar, drink terwijl eens!" — Drie paren ſchoenen, — een rok, — twee of drie broeken, — een hoed — dit, geloof ik, was het al.

„ Ik heb weinig oude kleeren te verkoopen, Mijn Heer! — „ Een ſober daggeld! — eene vrouw met drie kinderen! — „ Er ſchiet weinig over!"....

„ Wilt gij dien hoed hebben, HENDRIK?" — „ O Mijn „ Heer! duizendmaal dank! dat is nog een Zondagſche hoed „ voor mij."

— Mijne oogen werden een weinig duister. —

„ Ja, Mijn Heer! onze lieve Heer zorgt toch voor de men„ ſchen. Ik heb anders niet, dan den hoed, dien ik thans „ draag." — Het was een klein, ſmeerig hoedje.

„ Zouden u die ſchoenen paſſen, HENDRIK?" — „ Wel „ ja, Mijn Heer! uw voet is breeder, dan de mijne.... en „ dat ſcheurtje kan ik laten verhelpen." — „ Wilt gij dan „ die ſchoenen ook hebben, HENDRIK?" „ Mijn Heer!...." — „ Wilt gij de heele boel maar hebben, HENDRIK?"

„ Hemel! Mijn Heer!... ik heb nog een rijksdaalder.... „ ik wil het u betalen...."

„ Neen, HENDRIK!" — „ Duizendmaal dank, Mijn Heer!"

„ Ik moet nog een brief ſchrijven, HENDRIK!" — „ Dag „ Mijn Heer!" — „ Dag HENDRIK!"

„ Ik was blij, dat HENDRIK vertrok."

Reis in Palestina, Syrië en Egypte, gedaan in 1817, *door* T. R. JOLIFFE, *enz. IIde Deel. Met Platen en eene Kaart. Te Amsterdam, bij* G. Portielje. 1822. *In gr.* 8*vo. XII en* 307 *Bl.*

Wij hebben, kortelijk, deze uit het Hoogduitsch gemaakte en met bijvoegselen vermeerderde uitgave, voor zoo ver het eerste deel betreft, vergeleken met de Dordrechtsche, die uit het Engelsch vervaardigd is en slechts uit één deel bestaat. Wat nu het tweede en laatste deel van de Amsterdamsche uitgave belangt, hetwelk wij met den meesten spoed wilden aankondigen, hetzelve heeft ons nog ruim zoo wel bevallen als het eerste. Het is verrijkt met twee niet onbevallige plaatjes, waarvan het eene het graf der Maccabeën verbeeldt, het andere een fraai gezigt geeft van de haven der stad Jaffa, voormaals Joppe genaamd. Zoo is ook achteraan eene kaart van Palestina, Syrië en Egypte, eenigzins uitvoeriger dan de kaart van de oostelijke kust der Middellandsche zee bij de andere uitgave, gevoegd.

Dit deel gaat van den 14den brief tot den laatsten, of 31sten; bij ieder' van welke, even als in het eerste deel, de korte inhoud wordt opgegeven. Voorts heeft dit deel niet minder bijvoegsels dan het eerste. Jammer is het, dat dezelve niet overal van het oorspronkelijke werk worden onderscheiden. Zoo vonden wij een niet onbelangrijk bijvoegsel, bl. 4 en 5, over het gebruik der Oostersche vrouwen om hare oogleden zwart te maken; welk gebruik op enkele plaatsen der H. S. wordt toegepast. Niets hiervan staat in de Dordrechtsche uitgave; waaruit wij meenen te moeten opmaken, dat dit een bijvoegsel is van den Hoogduitschen vertaler ROSENMULLER. Dan, dit is het éénige werk niet, hetwelk de Duitschers, bij het overbrengen in hunne taal, op zeer vele plaatsen veranderen, verkorten of uitbreiden; zoodat het eerder eene omgewerkte uitgave, dan wel eene naauwkeurige vertaling is. Wie dus van dit werk eene vertaling begeert, die het meest met het oorspronkelijke overeenkomt, die koope de Dordrechtsche uitgave; en wien het meer om het nuttige te doen is, voor hem is de Amsterdamsche het meest aanbevelenswaardig. Wij herhalen, ten besluite, den wensch, dat beide drukkers er evenzeer hunne rekening bij mogen vinden.

Letterkundige Handleiding, tot aanmoediging van eigenen arbeid en het beoefenen van de Schriften der Ouden. Naar het Hoogduitsch van C. MEINERS, *uitgegeven door* H. T. ROSKES, *Predikant te Nieuwkoop. Te Leyden, bij* A. van Benten. 1821. *In gr.* 8vo. *XXXII*, 118 *Bl.*

De Eerw. ROSKES berigt ons, in eene wijdloopige Voorrede, de oorzaken, welke hem eerst tot de vertaling en daarna tot de omwerking van MEINERS' *Anweisungen für Jünglinge zum eigenen Arbeiten &c.* hebben doen besluiten; hij geeft vervolgens rekenschap, zoo van de nuttigheid van het door hem ondernomen werk, als van de wijze, waarop hij hetzelve heeft behandeld, en besluit met een offer aan de nagedachtenis van den onvergetelijken BORGER, waartoe de vermelding van buitengewone menschen, die geene andere uitspanning behoeven, dan afwisseling van werkzaamheden, hem gereede aanleiding gaf. Het werk zelf is in vijf Afdeelingen verdeeld, waarvan de eerste eene *Handleiding tot eene geregelde werkzaamheid in het algemeen* bevat, de tweede *over de inrigting der lectuur*, de derde *over de beoefening van de schriften der Ouden*, de vierde *over het maken van uittrekfels*, en de vijfde *over ontwerpen en stellen* handelt. Hetzelve bevat, over het geheel, vele nuttige wenken. Evenwel, de derde Afdeeling, over het lezen der Ouden, bevalt ons het minst. MEINERS (en dit schijnt de Eerw. ROSKES zelf gevoeld te hebben) hecht te weinig waarde aan die naauwkeurige en grammatikale behandeling der Ouden, welke alleen *solide* kennis kan verschaffen, en waarin onze Voorouders zoo zeer uitmuntten. Immers is het niet genoeg, de Ouden te *lezen*; men moet dezelve ook verstaan; en, in waarheid, men kan onze Jongelingen niet genoeg waarschuwen voor die losse en vlugtige beoefening van dezelven, waarmede zich zoo vele Geleerden van den nieuwen stempel vergenoegen. Het oordeel des Schrijvers over de betrekkelijke waarde en verdiensten van elk derzelven is ook dikwijls verre van juist te zijn; in het bijzonder, over *de dikke folianten van Scholiasten en Grammatici* (pag. 39), over SALLUSTIUS (pag. 56), TACITUS (pag. 57) en anderen: zoodat somwijlen de gedachte onwillekeurig bij ons opkwam, of de Schrijver deze werken, waarover hij oordeelt, wel genoegzaam kende, ja gelezen had. Of hoe is het mogelijk, de onkiesch-

kiesheid van HORATIUS, PROPERTIUS en TIBULLUS te laken, en de Blijspelen van TERENTIUS en de meeste gedichten van CATULLUS aan te prijzen?

De overige Afdeelingen zijn met meer juistheid geschreven. Of evenwel de manier van *excerperen*, welke hier aanbevolen wordt, de beste zij, is moeijelijk te beslissen: zooveel is zeker, dat ieder best doet met zijne eigene inzigten daaromtrent te volgen, opdat niet de studie in machinaal werk ontaarde.

Taal en spelling van dit werkje zijn vrij zuiver: hier en daar slechts stuitten wij op een vreemd woord of drukfout; b. v., in de Voorrede, *bedrijvelijk*. Wij wenschen derhalve deze Handleiding in vele handen, opdat velen daarin nut en aanmoediging mogen vinden.

Ontwerp van eene Geschiedenis der Schoolverbetering in de Provincie Groningen; door TH. VAN SWINDEREN, *Schoolopziener en Secretaris van de Commissie van Onderwijs in de Provincie Groningen. Te Groningen*, J. Oomkens. 1821. *In gr.* 8*vo. IV.* 67 *Bl.*

Zoo iemand, om zijne, op den titel vermelde, betrekking, had de Heer VAN SWINDEREN de bevoegdheid tot het schrijven van dit Ontwerp. Dat hij het achterwege blijven van het werk van den Predikant KNIPHUIZEN, ten vervolge van het Gedenkboek van BRUCHERUS, schoon reeds afgedrukt, als geene reden voor zich beschouwde, om dat gedeelte, dat *hij* daarvan ontworpen had, onuitgegeven te laten, (dit betrof den Schoolstaat: KNIPHUIZEN behandelde den Kerkstaat) verblijdt ons zeer: dat hij, te regt gevoelende, hoe moeijelijk het zij, niet slechts niets dan waarheid, maar ook de *geheele waarheid* te schrijven, wanneer van nog levende personen gewaagd moet worden, zich niet heeft laten terughouden, zelfs niet van de mededeeling dezer briefs aan den Inspecteur-generaal der Keizerlijke Universiteit, prijzen wij zeer. Wij hopen, al ware het maar naar *dien brief* nieuwsgierig gemaakt te hebben, die, ja, wel harde, maar heilzame waarheden bevat. Elk, die, behalve hen, welke meer bijzondere betrekking hebben tot de provincie Groningen, belang stelt in den roem van het goede land onzer woning, en de waarde der voorregten, welke onze school-

ver-

verbetering verſchaft, erkent, zal met ons den werkzamen VAN SWINDEREN voor dit boekskan danken. Zij zullen het met genoegen lezen; en dit mogen bijzonder alle Schoolonderwijzers, ja ook alle *Schoolopzieners* doen, die er zeer ernſtig zich door mogen laten overtuigen van het groote belang der volharding in hunne niet gemakkelijke pligtsbetrachting; en elk, die, als Overheidsperſoon, invloed heeft op de verbetering van het lot en de vermeerdering van het nut der Scholen, vindt hier voordeelige waarſchuwing en opwekking.

Ontwerp noemt de Schrijver dit werkje, en geeft hope, dat, indien het bevalt, hetzelve door eene breedere uiteenzetting der zaken, door eene eigenlijke Geſchiedenis der Schoolverbetering, in de provincie Groningen zal worden gevolgd. Zoo zeer wij dit verlangen, wenſchen wij, dat dit voorbeeld door andere bekwame Schoolopzieners gevolgd mogte worden ten opzigte van andere provinciën, en voorſpellen daarvan niet weinig nut.

Gaarne ſchetſten wij den hoofdinhoud van dit werkje, en deelden onzen Lezeren eene en andere bijzonderheid uit hetzelve mede, b. v. de plegtige opening van twee Stads- en twee Armenſcholen, 's daags na het derde Eeuwfeest der Hervorming. Doch, het boek kost twee ſchellingen; men koope en leze alles zelf, en zal zijn geld niet beklagen.

KAREL DE STOUTE, *of de gewaande Kluizenaar. Naar het Fransch:* Le Solitaire, *van* D'ARLINCOURT. *Te Amſterdam, bij* de Erven H. Gartman. 1821. *In gr. 8vo.* 343 *Bl.*

Wij bevonden, dat de vertaling — dezelve moge dan al of niet noodig gerekend worden — doorgaande, wat ſtijl, taal en ſpelling betreft, onberispelijk is; en kunnen ook niet ontkennen, dat het werk zelve den goeden en onderhoudenden verhaler en romandichter kenmerkt. Wij zien echter niet, dat uit dezen roman bijzonder veel te leeren is; noch ook, dat dezelve ter bevordering van zedelijkheid waarde heeft van veel beduidenis. Het is al, zoo als de romans doorgaans zijn; men leest dit boek met geſpannene nieuwsgierigheid van het begin tot het einde, en vraagt zich dan aan het einde: of men zijnen tijd niet nuttiger had kunnen beſteden, en zijn geld, had kunnen uitgeven voor een werk van meer blijvende waarde? Evenwel, men doodde eenen ledigen avond met vermaak; hoewel het *tijd dooden* ons altijd een ſchrikkelijk denkbeeld is. Hier en daar is de voorſtelling ſchilderachtig; het berouw, dat de misdaad volgt, wordt aandoenlijk voorgeſteld, en moge tegen de misdaad waarſchuwen; en de levensloop en krijgsbedrijven van den Hertog van Bourgondië, KAREL, *de Stoute* bijgenaamd, zoo als hij die hier, bijna aan het ſlot, zelf wordt voorgeſteld te

ver-

verhalen, mogen den lust opwekken tot het onderzoek der echte geschiedenis, waarvan de hoofdtrekken alhier, uit goede bronnen naar het schijnt, worden aangegeven. Het sneuvelen van den door zijne wreede krijgsbedrijven vermaarden en gevreesden held werd lang in twijfel getrokken, en zijne wederverschijning werd door velen lang, maar echter te vergeefs, gewacht. Dit gaf dan onzen romanschrijver het denkbeeld, om hem op eenzame rotsen, als kluizenaar, nog eenige jaren te doen leven, en beurtelings als den schrik en de hulp van de menschen in zijnen omtrek, onbekend, en even als een spook, te doen verschijnen en werken. Dit houden wij, en buiten twijfel ieder lezer met ons, voor verdichtsel, hoezeer de vertaler dit eenigermate schijnt te willen betwijfelen. Het spreekt intusschen van zelve, dat een engelachtig lief en mooi en nagenoeg heilig meisje de spil is, om welke geheel de roman zich draait. Die heilige maagd, het *kloosterduifje* genoemd, en door ieder bewonderd en aangebeden, boeide vooral ook den *kluizenaar van de rots*; en hij was de haar beschermende engel, gelijk zij dan ook zijn engel was. Hij, de arend van de rots, en zij, het zachte duifje, — welk een aardig huwelijkspaartje! — Of het zoo ver kwam? KAREL was inderdaad op het meisje, waarop ieder wel verlieven moest, smoorlijk verliefd; en zij had het dan ook danig en danig op hem, dien spookachtigen, geheimzinnigen man, en hield dit nog vol ook, nadat zij hen leerde kennen als den vorigen bloeddorstigen geweldenaar en geesel des lands, den moordenaar van haren vader en nicht, en den vervloekten des Hemels. Geen wonder! want hij was een held en een fraai man, en in den grond een edelmoedig en braaf man ook, enz. enz. Maar, of het nog een paar werd — dat zeggen wij u niet, lezer! opdat een onzer Confraters ons niet weder berispe, dat wij u bij het lezen van romans het genoegen bederven; alhoewel wij te zijnen aanzien hier het *turpe est doctori, cet.* met moeite terughouden.

Maar, wat wij vooral niet moeten verzuimen, is, u te berigten, dat er van het oorspronkelijke reeds drie drukken zijn uitverkocht, (zoodat dit boek aan de Franschen bijzonder beviel) en dat hetzelve nu reeds in *vijf* talen is overgebragt; waaruit wij het besluit opmaken, dat niet alleen bij ons, maar ook elders, het doen vertalen van uitheemsche verdichtselen eene niet onvoordeelige speculatie is.

De Kalkoen. Geschiedkundig Blijspel, uit het leven van HENDRIK IV, *in één Bedrijf. Door* J. T. VOGEL. *Niet vertaald. Te Rotterdam, bij* A. May van Vollenhoven. *In kl.* 8*vo.* 20 *Bl.*

De Schijndoode, of de Begrafenisbos. Blijspel in één Bedrijf. Naar het Hoogduitsch van J. VON VOSS. *Vrij gevolgd. Te Rotterdam, bij* A. May van Vollenhoven. *In kl.* 8*vo.* 27 *Bl.*

Klaar-

Klaartje en Jakob, of zijne meuw verraadt hem! Naar het Hoogduitsch van F. VAN HOLBEIN, *door* D. J. KAMPHUIZEN. *Te Amsterdam, bij* J. C. van Kesteren. 1822. *In kl.* 8vo. 40 *Bl.*

Wij voegen deze drie stukjes bij onze aanmelding te zamen, omdat zij ons te gelijk ter hand kwamen, en omdat men klaagt, en zoo wij meenen te regt, over het gebrek bij het Tooneel aan kleine en goede naastukjes, en men zich, van wege gezegd gebrek, wel eens met eene vod behelpen moet. Wat van deze soort dan uitkomt, mag wel spoedig worden ingezien. Die in deze behoefte van het Tooneel met smaak en genoegzame kunde voorzag, zou, dunkt ons, nutteloozen noch ondankbaren arbeid doen.

Over het „ *niet vertaald*" op den titel van No. 1 verheugen wij ons; te meer, daar dit stukje van deze drie wel zeker het beste is. De Anekdote is bekend, en geeft, zoo als die hier wordt voorgesteld, geschikte stof tot eene vrolijke aardigheid, die, naar het ons voorkomt, welgelukt *is*.

No. 2 is iets minder; evenwel wij gelooven, dat het, weluitgevoerd, den aanschouwer kan vermaken. Een arme schoenmaker houdt zich dood. Zijne Crediteuren, de te laat komende Doctor, de eigenaresse van het woonhuis, de timmerman, die de doodkist maken moet, zijn bijzonder hardvochtig. Maar naauwelijks verneemt men, dat er eene aanzienlijke som uit eene begrafenisbos te ontvangen is, of het blaadje is omgekeerd, en allen zijn bijzonder medelijdend en hulpvaardig. Intusschen had de man zich slechts dood gehouden; door het ontvangen geld kan hij zijne schulden betalen, en met beter vooruitzigt zijn ambacht weêr voortzetten; daarenboven bekomt dan ook zijne dochter een sommetje tot een' bruidschat, daar zij den leerjongen huwen zal. De bedrogen Directeur der begrafenisbos is de éénige ontevredene; dan ook dit schikt zich mede, daar de Doctor volhoudt, dat hij zeer goed beoordeelen kon, of iemand werkelijk dood was, en stout en ferm beweert, dat de man niet *schijndood* was, maar nu *schijnlevend* is; terwijl de persoon in questie van zijn regt op de bos afziet, wanneer hij, over kort of lang, werkelijk dood zal zijn. Bij gebrek van iets beters, kan men dit stukje dan wel eens geven, en zal het vermaak doen; alhoewel dat spotten met den altijd ernstigen dood en deszelfs toestel ons hinderen zou.

Dan, omtrent No. 3 durven wij dit nimmer, dan alleen in den hoogsten nood, aanraden, en dan nog niet, dan alleen op eene boerenkermis en bij den minstbeschaafden boerenstand. Wij vinden het bij uitstek laf, en zouden althans niet verlangen bij de vertooning tegenwoordig te zijn.

No. XIII. *Boekbesch.* bl. 558. reg. 9. v. o. lees: *leven.*
——— *Meng.* — 638. —— 10. —— —— *steekt.*
—— XIV. —— — 695. —— 15. v. b. —— *plaatsje.*

BOEKBESCHOUWING.

Bijbel voor de Jeugd. Door J. H. VAN DER PALM. *XIde Stuk. Te Leyden, bij* D. du Mortier en Zoon. 1821. *In kl.* 8vo. 242 *Bl.*

In een kort voorberigt voor dit ſtukje verontſchuldigt zich de Heer VAN DER PALM, dat hij het leven van David in hetzelve niet geheel ten einde gebragt heeft, zoo als hij zich had voorgeſteld. De menigte der belangrijke zaken heeft hem in zijn voornemen verhinderd, en hij wilde noch door al te groote kortheid zijne voorſtelling van alle belang berooven, noch eene al te groote uitgebreidheid aan dit deeltje geven. Ook behandelt hij in hetzelve alle eigenlijke en overige levensbijzonderheden van David. Het zou inderdaad jammer zijn, indien hij zich, in de hoogstbelangrijke tafereelen uit het leven van een' man als David, te zeer bekort had. Het onderwerp was, in alle opzigten, te rijk en te nuttig; en wij zouden den Schrijver onregt aandoen, indien wij hem wilden gelijkſtellen met ſommigen, die een werk, hetwelk goed vertier heeft, zoeken te rekken, ten voordeele van hunne beurs, maar ten koste van hunnen roem en dien van het werk zelve.

Dit ſtuk, dan, loopt van de verovering van Jeruzalem tot aan de volkstelling door David, en bevat een tijdvak vol van gewigtige en leerzame tooneelen. Wij zullen ons vergenoegen met eenige weinige derzelve ter beſchouwing uit te kiezen, met bijvoeging ginds en elders van onze bedenkingen op de wijze, waarop dezelve door den Hoogleeraar worden voorgedragen.

Schoon is de ſchildering der plegtigheid, waarmede de ark des verbonds door David naar Sion gevoerd werd. Dan, bij de vermelding der koorgezangen, die toen plaats hadden, zouden wij gaarne gezien hebben, dat die koren niet alleen als beurtelings naar den toon der muzijkinſtru-

menten zingende, maar ook als danſende beſchreven geweest waren. Dit danſen had bij de koren der Grieken plaats, en buiten twijfel ook bij die der Hebreërs. Hieruit wordt opgehelderd het gedrag van David, die voor de ark danſte. Dit danſen had dus, op zichzelve, niets aanſtootelijks, dewijl het tot de heilige koorgezangen van die plegtigheid behoorde. Maar dat David dit deed in een hem ongewoon gewaad, en met aflegging zijner koninklijke kleederen; dat hij hierin niet alleen anderen voorging, maar ook boven iedereen op eene uitbundige wijze uitſtak, en zichzelven en zijne hooge waardigheid dus ſcheen te vergeten; dat hij op eene min ſtatige wijze danſte, zoo als niemand het deed, — dit kon zijne trotſche huisvrouw Michal niet verdragen; dit was het, dat zij in *hem* op het ſcherpſte berispte. Volgens de voordragt van den Heer VAN DER PALM, zou het ſchijnen, alsof alléén David gedanst hadde.

Meesterlijk en zeer ſtichtelijk is ook voorgedragen Davids misdrijf met Bathſeba. Hoezeer wij, intusſchen, verre zijn van David hierin eenigzins te willen verontſchuldigen, gelooven wij echter, dat onze Schrijver wat te hard over hem oordeelt, daar hij bl. 93 zegt, dat de prikkel van berouw langzamerhand in hem verſtompt ſchijnt geworden te zijn, en dat, door de gedachte aan het gepleegde kwaad van zich te verwijderen, en in den omſlag van moeijelijke bezigheden ingewikkeld, afgetrokken door allerlei verſtrooijingen, het gebeurde bij hem bijkans vergeten was. In het geſchiedverhaal vinden wij wel niets van zijn berouw opgeteekend, voordat Nathan tot hem kwam; doch er is ook niets van het tegendeel vermeld. Dan, hoe hij intusſchen geſteld was, heeft hij zelf, zoo als wij niet twijfelen, verklaard in den 32ſten Pſalm, welke door de meeste uitleggers op die misdaad wordt toegepast. De Heer VAN DER PALM ſpreekt van dit vrij algemeen gevoelen in zijne Bijbelverklaring op dien Pſalm, en verwerpt het, uit hoofde van het 3de en 4de vers, waarin David ſpreekt van de folteringen van zijn geweten, welke zijn gebeente verteerden, en die met zijne

bij-

bijkans onverklaarbare gerustheid, waaruit hij door Nathan gewekt werd, niet wel overeen te brengen zijn. Maar het door den Hoogleeraar verworpen gevoelen is alleraannemelijkst, en zijne aangevoerde zwarigheid is juist zeer gunstig voor hetzelve. Immers, wanneer wij dit gedicht tot het grootste misdrijf van David betrekken, zoodat het eenigen tijd na den 51sten Psalm vervaardigd zij, en David, in het 8ste en 9de vers, anderen allergepastst uit zijn eigen voorbeeld waarschuwe, om niet aan hunne toomelooze driften blindelings bot te vieren, dan kunnen wij hem, vóór de toespraak van Nathan, geene onverklaarbare gerustheid toeschrijven, en wij zien er uit, dat hij, integendeel, door het angstig gevoel van zijn misdrijf gestadig gepijnigd werd; een gevoel, des te onverdragelijker, hoe meer hij zich schaamde, iets van hetzelve uiterlijk te laten blijken, tot dat Nathan hem, op het onverwachtst, eene openlijke belijdenis afperste. Uit dit natuurlijk oogpunt wordt Davids gesteldheid zeer verklaarbaar, en hij van eene met zijne inborst strijdige ongevoeligheid en gerustheid vrijgepleit.

Aan het slot van dit gedeelte, of van het 5de Hoofdstuk, wordt zeer kort gewag gemaakt van Davids verschrikkelijke strafoefening aan de Ammonieten, die hij met zagen en bijlen en dorschwagens en het vuur der tigchelovens ter dood bragt, volgens 2 Sam. XXI, (hetwelk zijn moet XII: 31.) Het verwonderde ons, dat noch alhier, noch in de nieuwe uitgaaf des Bijbels, een enkel woord gerept wordt van eene andere, gansch niet onaannemelijke verklaring, welke door vele nieuwe uitleggers boven de gewone verkozen wordt, en volgens welke David de Ammonieten niet ter dood, maar tot den hardsten slavenarbeid, het werken met zagen, bijlen, dorschwagens, en het bakken van steenen in tigchelovens, voor hun ganschen leven doemde; een gevoelen, hetwelk zeer wel met den grondtekst is overeen te brengen, en David ontheft van eene wreedheid, die, wat men ook zeggen moge, in zijn karakter onverklaarbaar is.

Met zeer veel genoegen lazen wij de voordragt van Ab-

faloms rebellie, of opſtand, tegen zijn' eigen' vader. Roerend is in dezelve beſchreven Davids vlugt uit Jeruzalem. Ja, wij zouden bijkans vermoeden, dat de Heer VAN DER PALM zich door zijn eigen gevoel heeft laten wegſlepen, daar hij, bl. 150 en 151, David ſchildert als overſtelpt en geheel verbrijzeld door het gevoel van zijne misdaad met Bathſeba, zoodat hij zelfs aan geene verdediging, maar alleen aan vlugten dacht, en zijne getrouwen wel zagen, dat met den Koning, in zulk eenen gemoedsſtaat, niets was aan te vangen. Althans in zijne aanmerkingen op 2 Sam. XV: 14, twee jaren vroeger uitgegeven, zegt hij met allen grond, dat David zekerlijk meer wist van de toedragt der zamenzwering, dan in het geſchiedverhaal gemeld wordt; dat hij de wufheid en onſtuimigheid des volks kende, hetwelk altijd naar verandering haakt, en Abſalom op de handen droeg; dat vlugten tijd geven was aan kwaadwilligen, om tot nadenken en inkeer te komen, en aan de braven, om zich bij David te voegen; dat voorzigtigheid en gematigdheid de partij kenmerken, die David koos; dat Jeruzalem thans in geen' ſtaat was, om eene belegering door te ſtaan, en David die ſtad niet wilde blootſtellen aan de onheilen van zulk eene belegering en misſchien daarop volgende verovering. Dit zijn zeer juiste aanmerkingen van eenen bezadigden Schriftverklaarder.

Insgelijks is niet volkomen overeenſtemmende, hetgeen de Schrijver bij 2 Sam. XVIII: 9 opmerkt, met hetgeen hij in dit ſtuk van zijn' Bijbel voor de Jeugd bl. 182 geſteld heeft, betreffende het vasthangen van den vlugtenden Abſalom tusſchen de takken van een' grooten eik. Hier zegt hij, dat Abſalom met hoofd en haren was vastgeraakt, en dat, eer hij zich los kon winden, zijn muilezel onder hem was doorgegaan, zoodat hij geklemd en verward hangen bleef en zich niet redden kon. Doch op de eerſte plaats ſchijnt hij, als uitlegger, het gewone gevoelen niet gunſtig, en merkt uitdrukkelijk op, dat in het geſchiedverhaal niet van het *haar*, maar van het *hoofd* van Abſalom geſproken wordt, en dat zijn hoofd tusſchen

ſchen twee takken zoodanig ſchijnt geklemd te zijn geweest, dat hij bijkans verworgd werd. Mogelijk is de Schrijver naderhand van gevoelen veranderd. Dan, dit is eene kleinigheid.

Van meer gewigts is, hetgeen de Heer VAN DER PALM, bl. 193 en volgg., aanmerkt, bij het verhaal van eene bijzonderheid, 2 Sam XIX: 11—13 vermeld. Na het dempen, namelijk, van den opſtand had het volk berouw, en begeerde Davids terugkomst te Jeruzalem: deze, hiervan verwittigd, wilde door den ſtam van Juda weder ingehaald worden, en bood aan den krijgsoverſte Amaſa den post van opperbevelhebber, in plaats van Joab, aan. Deze handelwijze van David wordt niet alleen als in vele opzigten verkeerd en berispelijk voorgedragen; maar er wordt ook bij deze gelegenheid opgemerkt, dat David, ſedert zijn misdrijf met Bathſeba en Uria, met de rust zijns gemoeds, als 't ware, ook zijn beleid en zijne ſtandvastigheid in het behandelen van gewigtige zaken verloren had; en dit doet den Schrijver opmerken, van hoe veel belangs het zij, een goed geweten te hebben, ook om zich wijs en voorzigtig te kunnen gedragen. Dit is waar en zeer ſtichtelijk: dan, of David ſedert dien tijd zijne wijsheid en voorzigtigheid verloren hebbe, meenen wij met grond te mogen betwijfelen. Het is waar, omtrent zijne zonen, Ammon en Abſalom, gedraagt hij zich zeer onvoorzigtig. Doch dit moet aan zijne zwakheid voor zijne kinderen toegeſchreven worden; eene zwakheid, die met zijn zacht karakter zeer overeenkomſtig was. Voor 't overige toonde hij die zelfde tegenwoordigheid van geest en die zelfde voorzigtigheid, welke hij te voren in de moeijelijkſte omſtandigheden zijns levens getoond had; en, behalve zijn onvoorzigtig gedrag omtrent zijne kinderen, brengt VAN DER PALM geene andere bewijzen bij, dan zijn gedrag kort vóór zijne terugkeering naar Jeruzalem. Wat nu dit gedrag zelve betreft, wij kunnen daarin niets berispelijks vinden, dat David door den ſtam van Juda wenschte teruggebragt te worden. Hij geeft er zelf de zeer natuurlijke reden van, dat

hij met dezen ſtam op het naauwst vermaagſchapt was; en, hetgeen men niet behoort voorbij te zien, David wenschte niet door de mannen van dien ſtam alléén ingehaald te worden, maar dat zij niet de laatſten zouden zijn. Dit betuigt hij tot tweemalen in het 11de en 12de vers; zoodat men daaruit kan opmaken, vooral uit vergelijking van het 10de vers, dat juist zij zich in het weder inhalen des Konings het achterlijkst getoond hadden. — Minder is David te verdedigen in zijne verheffing van Amaſa boven Joab: dan, wanneer men zich in zijne plaats ſtelt, kan men ligt begrijpen, hoe een man als hij daartoe gekomen is. Hij wilde, naar alle waarſchijnlijkheid, Amaſa, die Abſaloms partij had gekozen, tot zijne eigene zekerheid aan zich ten ſterkſte verbinden, en den eevelmoed van Joab, in het vermoorden van Abner, volgens Hoofdſt. III: 22—27, en in het ombrengen van Abſalom, tegen het koninklijk bevel aan, betoond, beteugelen, door hem van zijne hooge waardigheid te berooven. Hij moge hierin te misprijzen zijn; dan, hoe dikwijls gedroeg hij zich, vóór het bovengemelde misdrijf, niet zoodanig, dat men, hem naar zijn karakter beoordeelende, hem wel niet prijzen of verdedigen, maar gereedelijk verontſchuldigen kan! Ons beſtek gedoogt niet, deze aanmerking uit te breiden, of in meerdere bijzonderheden te treden.

Handleiding tot gebruik van den Heidelbergſchen Catechismus. Vrij gevolgd naar het Hoogduitsch van DAVID MUSLIN, *thans Predikant aan de Munſterkerk te Bern. Te Zwolle, bij* J. L. Zeehuizen. 1821. *In gr.* 8vo. 546 *Bl.*

Wij ſloegen, bij het ontvangen dezer Handleiding, onwillekeurig het oog op onze boekenkast, waarin wij eene geheele rij uitleggingen van dit vraagboekje van vroegeren en lateren tijd geplaatst zagen, en onder de laatſten vooral CURTENIUS, REDDINGIUS en LIEFSTING op-

opmerkten. „Zoo lang echter," zegt het Voorberigt, „die *Catechismus* zijnen *tegenwoordigen rang* behoudt in het *Hervormd Kerkgenootſchap*, en het derzelver Leeraren aanbevolen blijft, *opzettelijk over denzelven te prediken*, is het van gewigt, dit boekje wèl te verſtaan," en is, dit erkennen wij, iedere goede bijdrage, ter aanwijzing, om, overeenkomſtig de tijden en de behoeften der menſchen, doelmatig en ſtichtelijk van hetzelve gebruik te maken, van belang. In die ſtreken van Duitschland, waar ook nu nog die Catechismus een onderwijsboek in de ſcholen is, moet dit belang nog zwaarder wegen. Indien, of laten wij liever het ſlot der Inleiding overnemen, *zoolang het hervormd Christendom behoefte heeft aan ſymboliſche ſchriften*, (en zal deze ware of vermeende behoefte nog wel ſpoedig ophouden?) *en zoolang men dan geen beter kan invoeren*, (op hetwelk wij geen uitzigt hebben) *zoolang behoude de Catechismus zijn aanzien en zijne plaats. — Omgeven door de hulpmiddelen van den tijd, omſchenen door het licht van den dag, zij men nooit blind voor zijne gebreken, maar miskenne ook zijne waarde niet! en zij de Bijbel altijd de oorſpronkelijke bron en proefſteen en licht en gids naar het Hemelsch Vaderland voor den Christen!*

Wij hebben dan ook de moeite genomen, om dit lijvig boekdeel, wel niet geheel te doorlezen, maar wij lazen het Voorberigt en de Inleiding, verder geheel het werk doorbladerende, en hier en daar onze aandacht meer gezet bepalende bij eene en andere afdeeling, welker onderwerp, of ook wijze van behandeling, ons bijzonder uitlokte; en wij werden daarbij bevestigd in ons gunſtig gevoelen nopens de waarde van den Heidelbergſchen arbeid; en dat niet alleen wegens den tijd, waarin deze arbeid inviel, en den toen algemeen heerſchenden geest, maar ook wegens het wezenlijk en blijvend gehalte van dit eerwaardig gedenkſtuk uit de eeuw der Hervorming. *Ziet men de Geloofs- en Zedeleer van het Christendom*, vragen wij met den Inleider iederen onpartijdige, *in dat boekje niet voorgedragen met eene aanmerkelijke volledig-*

heid? in eene niet zoo geheel onnatuurlijke en verwerpelijke orde? zoo kort en eenvoudig? met zoo veel verdraagzaamheid, en nederige voorzigtigheid omtrent de geloofsverborgenheden, en zoo zeer overeenkomstig met het Evangelie, als men naauwelijks in dien tijd verwachten kon? Daarenboven niet zoo afgetrokken, niet zoo steil en droog in voordragt, maar belangwekkende, moedgevende Evangelietaal? Hoe wordt men gedrongen, om over zichzelven na te denken en zijn eigen wezenlijk belang te behartigen? Geen drooge Godgeleerdheid is hier; veel meer wordt de leere van het Christendom overal doorgaans voorgedragen als eene leere, die, ingevolge het woord van God, opleidt tot godzaligheid en deugd, en daardoor tot ware gemoedsrust en troost in leven en sterven. Op deze wijze wordt de Christenleere datgene, wat zij voor ons menschen zijn en worden moet, naar het plan van God en onzen Zaligmaker. Wat men ook op dezen lof moge afdingen, het werk, dat voor ons ligt, is bewijs, dat men in dezen geest, en zonder eenig voedsel te geven aan sektenzucht en kibbelarij, naar en over dezen Catechismus onderrigten en prediken kan. En het smart ons daarom, dat de leerredenen over den Catechismus met minder lust en gezetheid worden aangehoord, hier en daar ten platten lande ook, maar vooral in de grootere steden, waar men bij dezelve weinig andere menschen, dan uit den dienstbaren en uit de mindere standen, ziet; waartoe wel het ongeschikte middaguur het zijne bijdragen mag, maar ook, indien wij hier wèl zien en het zeggen mogen, de wijze van voordragt door sommige Leeraren, en hun bijna onveranderlijk blijven bij hun eerst gemaakt opstel, waardoor dan natuurlijk de meer gevorderde en beschaafde toehoorder minder wordt uitgelokt; terwijl ook wederkeerig de Prediker zich weinig voelt opgewekt, door zijn klein en minder aanzienlijk gehoor, om denzelfden tijd en vlijt aan dit gedeelte van zijne taak te besteden, al is hij anders bij zijn overig openbaar werk naauwgezet en ijverig. Meer dan eens hoorden wij eenen man, die regt indringend tot ons verstand en hart den vorigen zondag

sprak,

ſprak, den volgenden zondag met groot genoegen op zijne Catechismusleerrede het *amen* zeggen, daar het blijkbaar was, dat hij nu geheel het uur zichzelv' zoo wel als ons verveeld had. *Dit moet, mijne Broeders!* zou JACOBUS zeggen, *alzoo niet geſchieden*, indien gij dan toch over den Catechismus prediken *wilt* of prediken *moet!* — Dan, keeren wij, na dezen uitſtap, terug tot het werk. Het is, gelijk men verwachten kon, gereformeerd regtzinnig, maar beſcheiden en voorzigtig, en het geeft bij iedere afdeeling het noodige, en eene verſcheidenheid van nuttige denkbeelden aan de hand, zoodat zich geen Prediker of toehoorder de lezing beklagen zal. De behandeling is kort, en duidelijk genoeg, offchoon men doorgaans flechts wenken vindt, en alles wordt op eene zeer verſtandige wijze altijd aangewend en aangedrongen ter beoefening.

Onder hetgeen wij bijzonder wilden nagaan, behoorde ook hetgeen voorkomt nopens den Kinderdoop. Wij geven het grootendeels hier, ter proeve van het beſcheiden voorſtaan zijner meening, bij het ophalen der gevoelens van andersdenkenden:

„ Eene andere vraag is, of men den Doop ook aan kinderen bedienen zal. Van overoude tijden reeds geſchiedde dit. In de eeuw der Hervorming was daarom de Kinderdoop geene nieuwigheid. Velen waren daarop bijgeloovig genoeg gezet, en beſchouwden dien voor de zaligheid der kinderen volſtrekt noodzakelijk. Van zulken, die de ongegrondheid en dwaasheid van dat begrip gevoelden, vervielen eenigen tot een ander uiterſte, en hielden den Kinderdoop voor onwettig en onbetamelijk. Zoo dacht ook MENNO SIMONS, de ſtichter van het Christengenootſchap der Mennonieten; bij wien de Doop alleen toegediend wordt na ontvangen onderwijs en gedane belijdenis."

„ Zeer behoedzaam en gematigd is de vraag. Niet *moet*, maar *zal* men hen doopen? Mag het geſchieden? Is het betamelijk, raadzaam, nuttig? Is het beſtaanbaar met de H. Schrift en den geest van het Evangelie? Men bedoelt

zekerlijk alleen kinderen van geloovigen, van Christenouderen, geene kinderen buiten de Christelijke Kerk geboren. Tegen den Kinderdoop brengt men in, het bevel van Jezus, MATT. XXVIII: 19, MARC. XVI: 16, om *eerst* (zoo men zegt) te onderwijzen, en *dan* te doopen. Alzoo moet men den Doop uitſtellen, tot dat de kinderen genoegzaam onderwezen zijn. — Zij verſtaan ook niets van den Doop. — Men moet ook bekennen, het vraagſtuk is niet zoo gemakkelijk en voetſtoots te beſliſſen; wij kunnen eigenlijk noch bevel aanwijzen, noch voorbeelden van door de Apostelen gedoopte kinderen opgeven. — HAND. II: 39 wordt toch ook niet bepaaldelijk van *jonge* kinderen geſproken. — Wij beſchouwen den Kinderdoop ook niet als grondwaarheid of hoofdzaak van het Christendom; evenwel houden wij ons overreed van deszelfs wettigheid, pligtmatigheid en nuttigheid. In het antwoord wordt daarom op de voorgeſtelde vraag *ja* gezegd, en dit wordt op eene zeer eenvoudige wijze geſtaafd door niet ongewigtige bewijzen, afgeleid uit de uitgeſtrektheid van Gods Verbond en Gemeente en beloften, en uit vergelijking van hetgeen oudtijds plaats had," enz.

Gebrek aan ruimte verbiedt ons, de ontwikkeling dezer zoogenaamde bewijzen (waardoor wij echter niet gelooven, dat de Mennoniet overtuigd zal worden) af te ſchrijven. Maar wij voegen er, met hetzelfde doel, als waarom wij het vorige opgaven, nog bij, hetgeen wij eenige bladzijden verder lezen:

„ De Doop der kinderen nogtans, binnen de gemeenſchap des Christendoms, van Christenouders geboren, is wettig, pligtmatig, betamelijk. — Hij is evenwel niet zoo zeer noodzakelijk om der kinderen, als wel om der ouderen wil. De zaligheid der kinderen kan van hunnen Doop onmogelijk afhangen. — De nood-Doop der Roomsch-katholijken is af te keuren, is ongegrond, en het uitwerkſel van een bijgeloovig misbegrip. Een overblijfſel daarvan ziet men hier en daar nog in ons Kerkgenootſchap, in het al te zeer haasten met den Doop, alsof de kin-

kinderen niet vroeg genoeg konden gedoopt worden, alsof geene ziekte of ongeſteldheid, geen weêr of wind moest ontzien worden, om het pasgeboren wicht ten Doop te brengen, eer het misſchien ſterven mogt. — o Schandelijk bijgeloof! wreedheid! kindermoord!"

„ Om der ouderen wil vooral is de Doop der kinderen van het grootſte belang. Hij is eene dadelijke belijdenis van hun geloof, en van hunne hoogachting voor het Christendom; blijde dankbetuiging voor het geſchenk des kinds aan God; plegtige verbindtenis tot eene echt Christelijke opvoeding; aanroeping van Gods naam tot dat gewigtig werk. Wie zal alzoo voorbedachtelijk, uit eigenzinnigheid, deze handeling aan zijn kind verwaarloozen? Zou dat niet zijn, betuiging van minachting voor het Christendom? — eene aanduiding, dat men God geenen openlijken dank voor het kind, dat geſchenk des Hemels, wil brengen? dat men ten minſte thans nog niet beloven wil, hetzelve in het Christendom op te voeden of te doen onderwijzen? of dat men Gods bijſtand en zegen daartoe geheel niet behoeft? of derzelver openlijke inroeping onnoodig en onnuttig oordeelt? Zoo denken wij echter geheel niet van onze Mennoniete Medechristenen, die den Doop uit verkregene overtuiging uitſtellen tot volwaſſenen ouderdom," enz.

De veranderingen en bijvoegſels, door den Vertaler gemaakt, zoo als hij die beredeneert in het Voorberigt, komen ons voor, verbeteringen te zijn. Aanhalingen van of wenken op minder gepaste Bijbeltekſten, in vele andere Catechismusverklaringen geene zeldzaamheid, kwamen ons ſlechts weinig voor. *De wet moet intuſſchen voor ons een tuchtmeester tot Christus zijn*, bl. 22, meenen wij echter daaronder te mogen rekenen.

Eer-

Eerſte en laatſte Tooneelen der Wereld, bevattende het begin, den geheelen loop en het einde van den opſtand, welke tegen God, van Adam af, onder het menschdom heeft plaats gegrepen, alsmede de wederkomst onzes Heeren, en de oprigting eener duizendjarige Wereld-Monarchie, door H. HENTZEPETER. *Te 's Gravenhage, bij* C. van Greeven. 1822. *In gr.* 8vo. 94 *Bl.*

De eerſte tooneelen der wereld worden in de eerſte 32 bladzijden van dit boekje behandeld; namelijk de ongehoorzaamheid van Adam, en de groote veranderingen, daardoor ontſtaan. De laatſte tooneelen beſchouwt de ſchrijver iets uitvoeriger, van bl. 33—76. Gelijk men vooraf reeds gisſen kan, zoo meent de ſchrijver, dat wij te dezen door Daniël en de Openbaring van Joannes zijn voorgelicht. Onder den titel van *Aanmerkingen* tracht hij eindelijk door Jezus eigene woorden zijne vooruitzigten nader te wettigen. Vóór weinige jaren gaf HENTZEPETER, bij A. VINK, te *Amſterdam*, een boekje in het licht: *De aanſtaande wederkomst van onzen Heer onder eene vijfde Monarchie.* De oorlog tuſſchen de Turken en Grieken, die hem in zijn voorſpellend gevoelen bevestigde, geeft hem nu den moed, om ons door dit nieuwe werkje bij en voor te lichten; en de uitkomst moge leeren, of hij al dan niet juist heeft vooruitgezien. De ſchrijver is de eerſte niet, en zal ook wel de laatſte niet zijn, die zich eene uitwendige eindelijke heerſchappij van Jezus op aarde voorſtelt, een Koningrijk alzoo, hetwelk van deze wereld is, en wel te Jeruzalem te vestigen, als zoo wel in het N. als in het O. Verbond beloofd; en die het nu in den tijd, dien wij beleven, bijzonder noodig acht, op te wekken, op *de teekenen der tijden* acht te ſlaan. Wij geven den ſchrijver gaarne den lof, dat hij, tegen de gewoonte anders van velen, die zich aan de uitlegging van de nog onvervulde profetiën wagen, geregeld en duidelijk zijn gevoelen zegt, de in zijn oog voldoen-

doende bewijzen aanvoert, en waarlijk ſchrijft in eenen verſtandig ernſtigen en gemoedelijken toon. Wij voor ons, echter, verklaren, ook na de lezing wederom van dit boekje, niet overtuigd te zijn, dat ons de geſchiedenis der volgende eeuwen verſtaanbaar genoeg in de Openbaring van Joannes of elders is blootgelegd, en meenen ook, dat de Godheid zoodanige voorweteníchap voor ons niet noodig houdt. Voor onze beoefening is ons geloof aan het zedelijk Godsrijk door Jesus Christus voldoende; en het: *vreest God en houdt zijne gebooden, want dit betaamt alle menſchen;* en: *God zal ieders werk in het gerigt brengen*, is het gewigtig woord, waarop wij elken Christenleeraar aanraden te allen tijde boven alles aan te dringen. — Maar wij gunnen den Heere HENTZEPETER en iederen Christen hun, zoo zij meenen, duidelijker in- en vooruitzigt, met de daaraan verbondene verwachtingen en reeds dikwijls bij de proef geblekene teleurſtellingen. De aanhoudende ſtrijd tuſschen het zedelijk kwade en goede, en de eindelijke volkomene zegepraal van het goede in het Christusrijk, is het belangrijke, hetgeen ons de Openbaring van Joannes leert, en waarin wij liever in het algemeen willen berusten, dan in ons geloof misſchien geſchokt worden, door het aankweeken van te zeer gebijzonderde verwachtingen. De aanteekening van den ſchrijver, aan den voet van bl. 85 en 86, trok onze bijzondere aandacht; zij is in denzelfden geest, dien wij reeds in den tekst bl. 59 en volg. hadden opgemerkt. In deze aanteekening neemt de verlichting, in zijn oog, zoo verbazend ſnel toe, dat er geen halve eeuw meer noodig is, of *de zoon des daglooners* is *een wijsgeer* geworden! Hij vermoedt, dat daardoor bij koningen en wereldgrooten het denkbeeld zou kunnen opkomen, om hunne troonen te ſchragen door den wanhoopigen ſtap van het bijgeloof de hand te bieden, om andermaal de wereld onder zijne alles verduisterende nevelen te bevestigen. *Quod Deus avertat!* zegt gewis de lezer met ons. — Toen God NAPOLEON weggeworpen had, werd, zegt de ſchrijver bl. 52, door

de

de Monarchen, door welke God hem had doen tuimelen, een onderling verbond gesloten, om het Monarchale beeld te onderschragen. Zou, vragen wij, dit dan de éénige bedoeling zijn van dat zoo geroemde H. Verbond? Ook niet, de rust en het geluk der volken te waarborgen door eene regering naar echt Christelijke beginselen? Dat de groote en goede ALEXANDER intusschen door verkeerde staatkunde gedwarsboomd wordt, zegt HENTZEPETER; want anders zou reeds de standaard van het kruis in Konstantinopel wapperen, en de halve maan der Muzelmannen tot achter de Zwarte Zee zijn teruggedrongen. Wij voor ons zijn noch door de Openbaring van Joannes, noch op eenige andere wijze genoegzaam ingelicht in de geheimen van de kabinetten der wereldvorsten, om zoo stellig te spreken. *Nogtans*, (dit gelooven wij met den schrijver, en hierin is onze Christelijke gerustheid) *Jezus Christus staat aan het roer der wereld, en dit moet ons de hand op den mond doen leggen, want alle dingen zullen eenmaal ten goede medewerken;* en in dit geloof staan wij vast, al blijft ons dan ook de Openbaring van Joannes grootendeels een duister boek.

Von der Verwandtschaft der Physick und der Psychologie, von Dr. C. F. BACHMANN, öffentlicher Professor der Philosophie auf der Universität zu Jena. D. i. *Over het verband tusschen Natuur- en Zielkunde. Eene Prijsverhandeling ter beantwoording der vraag: Zijn er gronden, om te kunnen hopen, dat eenmaal de Natuur- en Zielkunde zullen beschouwd worden als twee zusterlijke wetenschappen? enz. Uitgegeven door het provinciaal Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, aan welke op de algemeene vergadering van 23 Junij 1820 de gouden eerprijs is toegewezen. Te Utrecht, bij* J. Altheer. 1821. *In gr. 8vo.* 215 *Bl.*

Op de aanzienlijke hoogte, waarop wij de Natuurkun-

de

de thans zien geſtegen, is de vraag zeer eigenaardig, of zij van haar licht niet kan mededeelen aan de Zielkunde. Velen, die zich met het ontleden onzer geestvermogens bezig hielden, meenen daarin niets dan het ſpel van een ſtoffelijk werktuig gevonden te hebben. Anderen, zich aan hoogere vlugt van beſpiegeling wagende, zien in de verſchijnſelen der Natuur, derzelver oorzaken en wetten, de uitdrukking en afbeelding onzer inwendige voorſtellingen. De verſchijnſelen, daarenboven, welke 's menſchen geest aanbiedt, de werkingen, welke men hem toeſchrijft, ſchijnen even *natuurlijk*, evenzeer gevolgen van bepaalde oorzaken te wezen, als hetgene wij in de ſtoffelijke wereld zien gebeuren. Eindelijk, Natuur- en Zielkunde leiden, als alle wetenſchappelijk onderzoek, eigenaardig tot de naſporing van de eerſte gronden en beginſelen onzer kennis, welke het onderwerp der beſpiegelende wijsbegeerte uitmaakt. Uit dit alles is er in beide wetenſchappen eene grootere overeenkomst te verwachten, dan men in dezelve gemeenlijk ontwaart.

Op deze hoofdpunten komt ook de Inleiding dezer welgeſchrevene en lezenswaardige Verhandeling (welke, vreemd genoeg onder ons, in 't Hoogduitsch wordt uitgegeven) neêr. De Schrijver doet ons in dezelve opmerken, hoe, in onze dagen, alle wijsgeerige navorſching tot de beſchouwing der Natuur leidt. Zonder daarom de Natuurphiloſophie van SCHELLING, waarvan hij de menigvuldige gebreken aantoont, als het rigtſnoer van wijsgeerige beſpiegeling aan te merken, kent hij dien wijsgeer groote verdienſten toe, daar hij de liefde tot de Natuur heeft opgewekt, heeft doen gevoelen, dat de gronden van alle wetenſchap in de Natuur gelegen zijn. Verder doet hij ons opmerken, hoe de Natuurkunde haar eigen veld geheel en volkomen bearbeidt; terwijl de Zielkundige bijna geene ſchrede tot eenige bepaalde kennis doet, zonder hulp der Natuurkunde; zoodat men zelfs tot het vermoeden gebragt wordt, of ook alle werkzaamheid van den geest aan ſtoffelijke oorzaken zij toe te ſchrijven. Daar echter dit vermoeden tot grondſtellingen ver-

vervoert, welke voor de zedelijkheid en de maatſchappelijke welvaart gevaarlijk kunnen geacht worden, is de erkentenis van een hooger beginſel in ons zeer wenſchelijk, en is het belangrijk, de twijfelingen op te losſen, welke eene duidelijker natuurkundige kennis in de Zielkunde doet ontſtaan. Naar des Schrijvers gevoelen, moet dit het gevolg eener voldoende oplosſing der opgegevene vraag wezen; en deze oplosſing ſtelt hij zich voor, het best te zullen verkrijgen, door 1°. *het begrip van Natuurkunde en Pſychologie* naauwkeuriger te bepalen; 2°. dit insgelijks te doen ten aanzien van de *beſpiegelende wijsbegeerte;* 3°. *de betrekking van beide, Natuurkunde en Pſychologie, tot beſpiegelende wijsbegeerte* na te ſporen; en eindelijk 4°. daaruit af te leiden, *of en in hoeverre wij eene nadere en naauwere vereeniging tuſſchen Natuurkunde en Pſychologie mogen hopen en verwachten.* — Volgens de eerſte afdeeling, neemt men het woord *Natuurkunde* in verſchillenden zin; in de ruimſte betoekenis, beſchouwt zij zoo wel die verſchijnſelen, welke de inwendige zin ons in onszelven doet opmerken, als die der buitenwereld. Deze algemeene Natuurkunde wordt eerst verdeeld in de wetenſchap van hetgene buiten ons is, en in die van hetgene in ons is. De eerſte heeft wederom hare onderdeelen; en 't is een derzelve, de Natuurkunde, in een' engeren zin, of de wetenſchap van de algemeene eigenſchappen der ligchamen, en het onderzoek naar de weetten, volgens welke zij werken, welke de Schrijver hier te regt acht bedoeld te zijn, terwijl hij door *Pſychologie* de Natuurkunde van 's menſchen geest verſtaat, den éénigen, waarvan wij bewust zijn. De beſpiegelende wijsbegeerte wordt in de tweede afdeeling nagegaan in hare geſchiedenis, en daaruit opgemaakt, dat zij de wetenſchap is, welke den grond en de beginſelen der dingen opſpoort, en dat Natuurkunde en *Pſychologie*, als tegenſtellingen van elkander, uit haar ontſproten zijn. De Schrijver doorloopt hier de geſchiedenis der wijsbegeerte kort, maar doelmatig, van de eerſte beginſelen tot op WOLF, en maakt inzonderheid opmerkzaam op de onder-

derlinge betrekking der verſchillende wijsgeerige ſtelſels; aantoonende, hoe dikwijls de tegenſtrijdigſte het een uit het ander zijn voortgevloeid. De eerſte beſpiegelingen bepaalden zich tot de ſtoffelijke wereld, waarvan THALES en anderen alleen de beginſelen zochten. PYTHAGORAS zag het eerst in de Natuur iets hoogers; en de *Eleatiſche* ſchool ſtrekte hare onderzoekingen tot onſtoffelijke dingen, geesten, vooral tot den geest des menſchen, uit. Met SOCRATES kreeg de beſpiegelende wijsbegeerte een meer zielkundig aanzien. PLATO dreef dit nog verder (overdreef het zelfs, en begint te dweepen). ARISTOTELES hield meer den middelweg (en geeft overal blijken van veelzijdige kennis en heldere inzigten). Sinds wisſelden, in de beſpiegelende wijsbegeerte, zinnelijke aanſchouwing en hoogere redebegrippen als toongevers af, tot de *Scholastieken* alle wijsgeerig licht uitdoofden. Na de herleving der wetenſchappen bragten GALILEI, BACO en NEWTON de natuurkundige wetenſchappen tot eene hoogte, dat de eigenlijke Natuurkunde eene ſoort van meesterſchap in de beſpiegelende wijsbegeerte, en de Zielkunde zelfs een natuurkundig voorkomen kreeg; hoewel men doorgaans ook hoogere beginſels in den mensch bleef erkennen, en het aanwezen van geesten, althans van 's menſchen geest, niet minder vast geſteld werd, dan van ligchamen en ſtof. Zelfs kwam men er toe, om de geheele Natuur uit het binnenſte *ik* als af te ſpinnen. Dit geſchiedkundig overzigt is tot het derde punt van des Schrijvers onderzoek eene geſchikte voorbereiding; en het was, zoo als hij dit dan ook kort en zakelijk aantoont, ligtelijk na te gaan, dat Natuur- en Zielkunde twee aan elkander verwantſchapte wetenſchappen zijn, 1°. ten aanzien van haren oorſprong, 2°. in hare betrekking tot de wijsbegeerte, welke één is, waarvan zij ſlechts deelen zijn, daar de ſtoffelijke en de geestenwereld alleen in onze afgetrokkene beſchouwing afzonderlijk en als tegen elkander over geſteld beſtaan; hetwelk door de beperktheid van onzen geest, bij de uitgebreidheid en veelzijdigheid van het onderwerp zijner

beſchouwing, veroorzaakt wordt. De vraag is dus niet ongepast, of men hopen kan en mag, dat deze afzondering van Natuur- en Zielkunde weggenomen worde, en beiden in nog naauwere betrekking treden? De oplosſing van deze vraag heeft zich de Schrijver in zijne vierde en laatſte afdeeling voorgeſteld. Hij merkt aan, dat men deze vraag ook zóó kan voorſtellen: welke punten van aanraking mag men tusſchen het onderzoek omtrent het wezen der ſtof en dat omtrent het wezen van den geest hopen? of, welke betrekking is er tusſchen ſtof en geest? hoe werken zij op elkander? Hierbij kan men vragen: wat leert ons het natuurkundig onderzoek aangaande den geest; of ook: wat leert ons het zielkundig aangaande de ſtof? De Schrijver, begrijpende, dat de oplosſing van dit pſychologisch ſtandpunt zekerder is, geeft, in vier hoofdſtukken, eerst een *overzigt van het menſchelijk organismus*, hetwelk echter zeer gebrekkig is; daarna ſpreekt hij over de ziel, en weegt de gronden van het *materialismus* en *ſpiritualismus* zeer naauwkeurig en oordeelkundig tegen elkander op, waarbij het laatſte een gering overwigt verkrijgt. Hierop ſpreekt hij over de vereeniging van ziel en ligchaam, welke hij als zeer naauw, *ja, in zekeren zin*, onafſcheidbaar verbonden beſchouwt, hierbij menigen belangrijken wenk voegende, vooral omtrent de wijziging, welke het ligchaam aan het zieleleven geeft; uit al hetwelk hij eindelijk opmaakt, dat natuur- en zielkundig onderzoek, ook voor 't vervolg, afgeſcheiden moeten blijven, in zoo verre men de verſchijnſelen, die de geest aanbiedt, niet uit de eigenſchappen der ſtof moet verklaren, noch omgekeerd; terwijl men echter hierbij moet bedenken, dat deze afzonderlijke beſchouwingen ſlechts *abſtractiën* zijn; dat in de Natuur eigenlijk noch ligchaam, noch geest afzonderlijk beſtaan; dat alles één geheel is, en het doel van elke bijzondere wetenſchap zijn moet, in nadere verbindtenis met elke andere te treden.

Verhandeling over de Inbraak en Overſtrooming van den Grooten Zuidhollandſchen Waard, op den 18 November 1421, voorgelezen op den 29 November 1821, in de vergadering van het Dordrechtſche Departement Tot Nut van 't Algemeen, door JAN SMITS, JZ. *Met eene uitvoerige Kaart. Te Dordrecht, bij* Blusſé en van Braam. 1822. *In gr. 8vo. VI en 88 Bl.*

De inbraak en overſtrooming, hier boven gemeld, zoo berucht in de Nederlandſche geſchiedenis, als in hare ware toedragt en omſtandigheden tot hiertoe onbekend, was een bijzonder onderzoek overwaardig; en gelukkig was de inval van den Heer SMITS, die de letteroefening aan den koophandel huwt, om de leden der Maatſchappij *Tot Nut van 't Algemeen*, in het Departement *Dordrecht*, bij derzelver eerſte zamenkomst na het vierhonderdſte verjaren eener gebeurtenis, die voor hunne ſtad van zoo veel belangs geweest is, over dezelve te onderhouden. Dank hebbe zijn Ed., dat hij zich door zijne lettervrienden heeft laten overreden, om zijne fraaije Verhandeling openlijk uit te geven! Zij verſpreidt inderdaad allereerst een licht over het gedacht voorval, 't welk het tot hiertoe ontbeerde. Toen het gebeurde, bezat Nederland nog geene Geſchiedſchrijvers, dan die zijner gebrekkelijke Kronijken, die er, ja, wel aanteekening van hielden, maar met de gewone kortheid en onnaauwkeurigheid. Hetgeen er, bij overlevering, van was bekend geweest, was deels verloren, deels vervalscht: zoodat, hetgeen er later en naauwkeuriger Schrijvers van konden berigten, zelfs nog zeer oppervlakkig en gebrekkig was; gelijk men zich, uit vergelijking van deze Verhandeling, zelfs met het berigt van onzen WAGENAAR, van de ſchraalheid en misſtelling van het laatſte overtuigen kan. Trouwens de Schrijver eener *algemeene* geſchiedenis kan niet elke bijzonderheid zoo naauwkeurig onderzoeken als hij, die zoodanige bijzonderheid *alleen* tot het voorwerp

zijner naſporing maakt. Hij kan zelfs niet alle bronnen, waaruit men putten kan, zoo oplettend opzoeken en raadplegen; en dikwijls blijven er hem eenige, waarvan een latere gebruik mogt maken, (gelijk hier het geval is) volſtrekt onbekend.— De Schrijver dezer Verhandeling heeft alle hem bekende hulpmiddelen tot het ſtellen derzelve te baat genomen, en daaronder zoodanige, als nog niet gebezigd geweest zijn. — Doch het wordt tijd, dat wij van zijnen arbeid bijzonderder verſlag geven.

Wij vinden hier, *vooreerst*, de Voorlezing, of Verhandeling, *vervolgens* Aanteekeningen tot derzelver opheldering of bevestiging, en *eindelijk* de Kaart, voorafgegaan van een noodig berigt en eene naamlijst van 72 dorpen, die allen overſtroomd zijn geweest, met *onderſcheidene* aanwijzing van die, welke verdronken gebleven en geheel vernield zijn.

In de Verhandeling wordt onderzocht, 1. hoedanig de loop der groote rivieren en de gelegenheid dezer omſtreken, vóór de inbraak, geweest is, 2. de vermoedelijke oorzaak en de geſchiedenis der inbraak zelve, en 3. welke voorname veranderingen deze inbraak in den loop der rivieren en de gelegenheid van deze landen, in dit gedeelte van ons vaderland, heeft te weeg gebragt.

Wat het *eerſte* deel betreft, dit had, naar ons oordeel, veel bekort kunnen worden: want, welke de loop der benedenrivieren geweest zij, voordat de *Maas*, bij *Heusden*, afgedamd, en te *Woudrichem* in de *Waal* geleid werd, is voor de geſchiedenis der overſtrooming van den grooten Waard onverſchillig; en (in 't voorbijgaan) MARCUS ANTONIUS, op bl. 5, voor ANTONINUS, is eene leelijke drukfout. Ook twijfelen wij, of velen het, in weerwil van het gezag van PONTANUS en GROTIUS, met den Schrijver wel zullen aannemen, dat de *Gracht van* CORRULO, in de *Lek* te vinden is. Doch, wat daarvan zij, de Schrijver meldt ons, van bladz. 10 tot 20, hoe de *Maas*, omtrent het jaar 860, als boven afgedamd zijnde geworden, eene binnenrivier werd, zoo als *Linge* en *IJſſel*, en, onder den naam

van

van *de oude Maas*; van *Heusden* tot *Maasdam* voortliep, waar zij, door sluizen, werd afgesloten; — dat zij den *grooten Waard*, die zich zuid- en noordwaarts van dezelve uitstrekte, doorsneed, en dat die Waard niet slechts de grootte had van 20,000 morgen, zoo als sommigen, en daaronder WAGENAAR, willen, maar van 50,000, zoodat zij den naam van *groote Waard*, in vergelijking van den *Alblasserwaard* en anderen, te regt verdiende. Deszelfs omtrek wordt vervolgens aldus opgegeven. Van het *Land van Altena* nederwaarts, langs de zuidzijde der *Merwe*, tot *Heinenoord*; vandaar, de heerlijkheid *Moerkerken* insluitende, aan de overzijde *Westmaas*, *Strijen*, *Wieldrecht*, *Zevenbergen* en de beide *Zwaluwen* omvangende, en eindelijk, aan de andere zijde der *Donge*, de *Langstraatsche dorpen* begrijpende.

Nu volgt de inwendige beschrijving van den Waard en deszelfs indeelingen, en daarna wordt de vermoedelijke aanleiding tot de inbraak onderzocht, en gevonden in het waarschijnlijk verwaarloosd onderhoud der dijken, gedurende de jammerlijke twisten en oorlogen, die thans het land, en vooral deze streken, beroerden. Of het onvoorzigtig openlaten van eene zijl te *Wieldrecht* de naaste oorzaak der inbraak geweest zij, betwijfelt de Schrijver, die liever alles aan den slechten staat der dijken toeschrijft, en niet begrijpen kan, dat een klein opengelaten sluisje zulk eene groote overstrooming kon te weeg brengen. Dit begrijpen wij mede niet, zoo het sluisje in stand bleef. Maar hoe nu, zoo, hetgeen natuurlijk, bij zoo woedenden storm en hoogen vloed, gebeuren moest, het geheele sluisje, dat misschien ook slecht onderhouden was, wegliep, de daaraan belende zwakke dijken ter wederzijde zich nu begaven, en er alzoo een gat kwam, van wie weet welke lengte? Zoo kan men het geval zich gemakkelijk en eigenaardig voorstellen, dewijl toch erkend wordt, dat de inbraak bij *Wieldrecht* viel; en zoo worden dan de verschillende gevoelens overeengebragt. Ondertusschen willen eenige latere Schrijvers, en daaronder ook WAGENAAR, dat

de hooge ſtand der rivieren de doorbraak veroorzaakt heeft, en dat de *Merwe*-dijk, bij *Werkendam*, aan de *oude Wiel*, zou zijn doorgebroken. Onze Schrijver, zonder dit te weêrſpreken, merkt aan, dat de oude Schrijvers allen getuigen, dat de Waard met *zout*-, dat is *zee-water*, overſtroomd werd, en dat dus de voornaamſte dijkbreuk *beneden*, niet *boven* in den Waard gevallen geweest moet zijn. De Schrijver had altijd vermoed, dat de overſtrooming omtrent *nieuwe* of *volle Maan*, bij *ſpring-tij*, had plaats gehad; doch, bij eigene berekening, en die van twee kundige vrienden, was bevonden, dat zij zes dagen vóór *nieuwe Maan* gevallen was, waarſchijnlijk toen de vloed op 't hoogst was, en dus omtrent *middernacht*. Recenſent kan dit ook met zijne eigene berekening bevestigen; en hij voegt er bij, dat hier geene andere oorzaak der doorbraak te zoeken is, dan die zelfde ſtorm en hooge *zeevloed*, welke, in denzelfden nacht, elders in *Holland*, *Zeeland* en *Vriesland*, volgens berigt van oude Schrijvers, mede dijkbreuken en verwoestingen hebben aangeregt.

Nu ſpreekt de Heer SMITS vervolgens van de gevolgen der overſtrooming, van de oude afbeeldingen daarvan en derzelver misſlagen, van zijne eigene *nieuwe Kaart*, achter de Verhandeling gevoegd, van de vertelling van het kind, in de wieg behouden, van de wezenlijke ondervloeijing van 72 dorpen, waarvan echter ſlechts 32 geheel verdronken zijn, en van de, door den vloed veranderde, gelegenheid van *Dordrecht*.

Eindelijk handelt hij, onder zijn *derde* hoofddeel, van hetgeen gedaan is, om tot *wederbedijking der ondergevloeide landen* (dat is, tot *herſtel der dijkbreuken en ſchaden;* want *alle* dijken waren gewis niet omgeworpen) te komen, en zegt: *dat het zeker is, dat destijds*, dat is tot 1424, *aan het bedijken niet begonnen is;* gelijk er, volgens zijn verder verhaal, ook wel, tot in 1430, moeite toe is gedaan, maar niets van is geworden. Welke de gevolgen der niet-bedijking geweest zijn, wordt nu voorts gemeld, en als waarſchijnlijk voorgedragen, dat

dat de wederbedijking van het verdronkene, met den tijd, nog weder mogelijk zijn zal. Of het wenſchelijk zijn zou, durft de Schrijver zoo min beſlisſen, als, of het plan, om de oude *Merwede* af te dammen, en andere groote veranderingen te maken, zij aan te prijzen.

Wat nu de *Aanteekeningen* achter de Verhandeling betreft, zij behelzen deels opheldering of bevestiging van eenige bijzonderheden, deels aanmerkingen en berigten omtrent het een of ander, waartoe de Verhandeling aanleiding gaf. In de aanteekening O, welke tot ſtaving dient van het beweerde, dat de overſtrooming door *zeewater* geſchiedde, en de dijkbreuk bij *Wieldrecht* dezelve veroorzaakte, wordt ook van het ſchip geſproken, onlangs te *Capelle*, in de *Langſtraat*, bloot gegraven, en hetwelk men vermoedde, hier, in 1421, gezonken te zijn; doch de Schrijver draagt hieromtrent eene andere gisſing voor, welke misſchien met de waarheid meer overeenkomt. De aanteekening P ſtrekt tot bevestiging der berekening van den maansouderdom, op den tijd der doorbraak; en die onder de letter X bevat inzonderheid eene aanmerking op de verzekering van den Heer Inſpecteurgeneraal BLANKEN, dat, ſchoon de geſchiedenis, bij de overſtrooming van 1421, niet gewaagt van de bovenrivieren, en alles aan den zeevloed toeſchrijft, *de zaak hier* echter *klaarder is*, *dan het geſchiedverhaal*. De Heer SMITS beroept zich daartegen op het bewezene, ter ſtaving van de doorbraak te *Wieldrecht* door den zeevloed. Doch waartoe? De Heer BLANKEN weêrſpreekt dit niet, maar beweert, dat ook op de rivier dijkbreuk gevallen is; en de Heer SMITS zegt zelf, dit niet te willen betwisten, hetgeen hij echter, op duchtigen grond, had kunnen doen.

Reis rondom de Wereld, in de jaren 1803 *tot* 1807, *door* G. H. VAN LANGSDORFF. *Met Platen. IIIde en IVde Deel. Te Amſterdam, bij* J. C. van Kesteren. *In gr.* 8*vo. Te zamen* 622 *Bl.*

Ontdekkingsreis in de Zuidzee, en naar de Behringsſtraat, in de jaren 1815, 1816, 1817 *en* 1818, *onder het bevel van* OTTO VON KOTZEBUE, *Luitenant der Ruſſisch-Keizerlijke Marine. Uit het Hoogduitsch. Met Kaarten en Platen. Iſte en IIde D. Te Amſterdam, bij* J. van der Hey. 1822. *In gr.* 8*vo. Te zamen* 841 *Bl.*

Wij nemen deze twee Reizen, beide door *Duitſchers in Ruſſiſchen* dienst gedaan, bij elkander, omdat zij gedeeltelijk dezelfde gewesten omvatten, namelijk de Noordwestkust van *Amerika*, de *Aleutiſche* eilanden en de Noordoostkust van *Azië*, en elkander in verſcheidene opzigten bevestigen; omdat zij tevens een droevig tafereel ophangen van de wijze van beſtuur der *Ruſſen* in deze verwijderde bezittingen (waaromtrent echter LANGSDORFF veel uitvoeriger is dan KOTZEBUE); en eindelijk, omdat uit de oplettende vergelijking van beide kan blijken, welke min opgemerkte en toch gewigtige vorderingen *Rusland* op de Noordwestkust van *Amerika* maakt, die eindelijk misſchien in onlusten met andere Natiën, hetzij *Noord-Amerika*, hetzij *Engeland*, hetzij *Spanje*, of misſchien het nieuwe Rijk van *Mexico*, zullen eindigen.

No. 1. Van de beide eerſte Deelen van LANGSDORFF, door STUART vertaald, (deszelfs naam ſtaat niet op den titel dezer beide laatſte Deelen, en hij ſchijnt zich dus aan dat werk te hebben onttrokken) is vroeger verſlag gedaan. Wij verzelden dezen onderhoudenden Reiziger toen, op deszelfs reis, met Kapitein KRUSENSTERN, naar *Brazilië*, de *Washingtons*-eilanden en *Japan*. In den aanvang des derden Deels zien wij hem gemelden Kapitein, zijnen vroegeren reisgenoot en vriend, verlaten, om zich ('t geen hem naderhand dikwerf zal hebben berouwd) met den Heer VAN RESANOFF, Gezant in *Japan*, doch nu Gevolmagtigde der *Ruſſisch-Amerikaanſche* Compagnie, als Arts naar de bezittingen dier Maatſchappij te begeven.

De

De reis ging eerst van *Kamtschatka* naar de *Aleutische* eilanden. Wij lezen hier veel merkwaardigs van de onderscheidene zeedieren, die niet alleen bijkans uitsluitend het voedsel en de kleeding der inwoners uitmaken, maar ook tevens gedeeltelijk zeer belangrijke voorwerpen van handel zijn, gelijk de Zeeötters, Zeebeeren, Zeekalven, enz. De *Zeekoe* van STELLER, die nog vóór 40 jaren aanwezig was, is thans geheel uitgeroeid; de Zeeötters zijn geweldig afgenomen, en men vindt dezelve in de Noordelijke streken der *Russisch-Amerikaansche* Compagnie bijkans geheel niet meer. Het voordeel der *IJsvossen*, te voren ook zeer aanzienlijk, is thans mede zeer verminderd. Men ziet dus, dat deze Maatschappij, even als de slagter der hen met gouden eijeren in de fabel, of als de Wilde bij MONTESQUIEU, die den boom omhakt, om aan den top het voedsel te zoeken, door overdrevene zucht tot genot, haar kapitaal zelve verslindt, of althans de Zeeötters en andere dieren meer naar het Zuiden doet verhuizen: dus doende, zouden deze Noordelijke bezittingen spoedig zeer in waarde verminderen, wanneer men die niet telkens naar het Zuiden uitbreidde, en dus de vlugtende dieren op het spoor volgde, — eerst van *Kamtschatka* naar de *Aleutische* eilanden, toen naar *Kodjak*, en zóo, de Noordwestkust van *Amerika* langs, al meer en meer naar het Zuiden, tot nu, volgens KOTZEBUE, reeds in *Nieuw-Californië*, eene halve dagreis ten Noorden van *St. Francisco*, eene *Russische* nederlating gevestigd is.

Ook LANGSDORFF volgde dezen telkens meer naar het Zuiden afzakkenden stroom. Na eenig verblijf op de *Aleutische* eilanden *St. Paulus*, *St. George* en *Unalaska*, vertrok hij naar de ten Zuiden van het groote schiereiland *Alaschka* gelegene hoofdbezitting der *Russen*, *Kodjak*. Dit groote eiland heeft bijna het lot der *Westindiën*, na de eerste ontdekking, ondergaan: de bevolking is, in 50 jaren, van 50,000 zielen tot op 500 mannelijke bewoners, tot den arbeid in staat, gesmolten! Dit is het gevolg van de onmenschte handelwijze der *Russische* veroveraars omtrent de inboorlingen. De *Amerikaansche* Compagnie is aan geene verantwoording hoegenaamd onderworpen, maar handelt volkomen willekeurig. Daar zij nu, gelijk wij boven zagen, het stelsel volgt, om zoo dra mogelijk te genieten, welke dan ook de gevolgen mogen zijn, zoo begrijpt men ligtelijk, dat zij de inboorlingen niet zal sparen. Deze ongelukkigen worden van al hunnen eigen-

dom, tot kleederen en ſchuiten toe, beroofd, (de ſchuit is het éénige middel van onderhoud voor den *Aleut*) als ſlaven behandeld, als oſſen voor den ploeg geſpannen, en met de vermoeijendſte togten gelast. Vandaar de jammerlijke ontvolking; terwijl tevens de natuurlijke vrolijkheid, anders aan Volken in het genot der vrije lucht zoo zeer eigen, volgens KOTZEBUE, zelfs bij het danſen, in treurige, pijnlijke houdingen veranderd is. Zij moeten verhongeren, terwijl de pakhuizen der Compagnie rijkelijk van alles vervuld zijn. Ook op het ſchiereiland *Alaschka* is de bevolking in de evenredigheid van 1000 tot 40 geſmolten! Evenzeer, als deze menſchen door de *Ruſſen* in 't gemeen, hebben de mindere *Ruſſen* (*Promuschleniken*), die zich onvoorzigtiglijk uit hun Vaderland naar deze verre gewesten begeven, van de Grooten te lijden. Men houdt het hun verſchuldigde in, verhoopt hun daarentegen ten duurſte levensmiddelen, en dwingt hen daardoor tot alles, wat men wil. Men kan duidelijk zien, dat LANGSDORFF, in plaats van de zaak ten ergſte voor te ſtellen, door menig eene bedenking daarvan weêrhouden wordt, en het niet waagt, perſonen te noemen.

Voor de Natuurlijke Geſchiedenis levert de keten der *Aleutes*, zoo wel als *Kodjak*, juist niet vele merkwaardigheden op; nogtans zag LANGSDORFF op zijne terugkomst een nieuw eiland, het gewrocht der uitbarſting van een' *anderzeeſchen* vuurberg, even als dat, hetwelk men bij *Santorin* in den *Archipel* heeft zien oprijzen. De zeden der inboorlingen van deze eilanden, zoo wel als die der *Ruſſen*, zijn diep bedorven; bij de eerſten heerscht onnatuurlijke wellust; (men tooit knapen als vrouwen op, en doet hun geheel de levenswijs der vrouwen aannemen!) Op *Kodjak* zijn deze mannelijke bijzitten nog veelvuldiger: ouders paren met hunne kinderen, (zij volgen daarin het voorbeeld der Zeeötters en Zeekalven! D. III. bl. 98.) en bij de *Ruſſen* vindt men hier Zeeöfficiers aangeſteld, die, om bloedſchande met hunne moeder, naar *Siberië* gebannen waren. En dit in een zoo Noordelijk, zoo ijzig klimaat! Wat baat dan de uiterlijke beſchaving, die RESANOFF hier wilde invoeren, het leeren van *Wiskunde*, *Aardrijkskunde* en de *Franſche* taal aan de jonge Barbaren, die daardoor hunne natuurlijke vlugheid verliezen, en geene Zeehonden meer vangen kunnen? — Op *Kodjak* vindt men weder het eerst (uit *Kamtſchatka* komende) hooge bosſchen; noordelijker op ſlechts kreupelhout.

Niet

Niet lang bleef de veroveringszucht der *Ruſſen* tot *Kodjak* bepaald. Met de Zeeötters zakten zij af naar het Zuiden, en leiden nu in *Norfolkſond* de Volkplanting *Sitcha*, of *Nieuw-Archangel*, aan. Hier werden de inboorlingen verdreven; zij kwamen wel terug en vermoordden de *Ruſſen*, maar moesten andermaal voor grootere bekwaamheid in het behandelen der vuurwapenen zwichten. Welk een onderſcheid tuſſchen deze koloniſering der *Ruſſen* in de *negentiende*, en die der *Anglo-Amerikanen* in de zeventiende eeuw, b. v. onder PENN! — Hierheen begaf zich ook, in het gevolg van den Heer VAN RESANOFF, onze Reiziger, en ſleet in dit afgelegen, eenzaam oord een' der verſchrikkelijkſte winters. Niet, dat deze winters zoo bijzonder koud zijn; maar de ſlechte zorg van de ambtenaren der Maatſchappij voor de gezondheid en het beſtaan harer onderhorigen, het gebrek aan levensmiddelen en geneesmiddelen, door ſlecht beſtuur en ſchreeuwende eigenbaat der gezaghebbers, deed de ſcheurbuik en andere ziekten zoo geweldig heerſchen, dat van de 150 jonge en te voren volmaakt gezonde lieden in Februarij reeds *acht* dood en *zestig* ziek lagen. Men moest dus op levensmiddelen uit, en zocht die Zuidwaarts op het *Spaanſche* ſchiereiland *Californië*, een dier zonderlinge Zendelingsgewesten, waar de Geestelijken voor het lijfmaam zoo wel als voor de ziel hunner *Catechumenen* zorg dragen, hen volmaakt als groote kinderen behandelen, rijkelijk voeden, maar onder ſtrenge tucht houden, en naar den geest juist niet te veel verlichten. Op een' dergelijken voet beheerſchten ook eens de *Jezuiten Paraguay*. Men haalt lieden uit de naburige Volken over, om zich onder de bekeerden te rangſchikken, wier getal, door verandering van levenswijs, telkens afneemt, en dus gedurige werving noodig heeft, zal de Kolonie niet uitſterven. Voor het overige komt KOTZEBUE, die ook *Californië* bezocht heeft, hier met LANGSDORFF (wiens reis hij niet heeft kunnen zien) zeer treffend, en tot in kleine bijzonderheden toe, overeen, b. v. het volſlagen gebrek aan vaartuigen te *St. Francisco*, hoewel aan eene ſchoone baai gelegen, de naam des bevelhebbers (DE ARGUELLO), de leelijkheid der *Indianen*, de bijzonderheden van het zendelingshuis en zendelingsdorp, ja zelfs het gevecht tuſſchen een' ſtier en een' beer, hetwelk ook LANGSDORFF zou gezien hebben, zoo niet de beer 's nachts te voren geſtorven ware. De beer, zegt hij, ſchiet, naar het zeggen der

der *Spanjaarden*, in dit gevecht altijd te kort. KOTZEBUE zag dit echter niet gebeuren; de beer bleef overwinnaar. Het oogmerk, door den Heer RESANOFF reeds aan den dag gelegd, om eene vaste handelsgemeenschap tusschen *Californië* en de *Russisch-Amerikaansche* bezittingen te vestigen, moet, volgens KOTZEBUE, bereikt zijn, daar de Heer KUSKOFF, een *Rus*, zich, op last van BARANOFF, in de nabijheid van *St. Francisco* heeft nedergezet, *om die volkplanting van levensmiddelen te voorzien.* Slechts in één kleine bijzonderheid verschillen de twee Reizigers: volgens KOTZEBUE bekomen de bekeerde *Indianen* tweemaal des jaars verlof om naar hun Vaderland terug te keeren; dit schijnt volgens LANGSDORFF zoo niet te zijn. Eene zoo juiste overeenstemming van twee Schrijvers, die kort na elkander een land bezocht hebben, zonder van elkander te weten, verhoogt de geloofwaardigheid van beiden. Het is merkwaardig, bij de beschrijving der allezins boven de *Californiërs* uitsteekende bewoners van *Sitcha*, op te merken, dat zij eene gewoonte hebben, die men ook in *Brazilië* heeft opgemerkt: het doorboren hunner onderlip, en het steken van een' cilinder of houten in dezelve. KOTZEBUE heeft dit nog hooger in het Noorden gezien: hier vergrooten de inwoners de lippen met walrusbeenderen: (de *Tschuktschen*, in *Azië*, hoewel zoo nabij *Amerika*, hebben die niet.) Vanwaar *dit* denkbeeld van schoonheid, van den Zuider-keerkring tot den Poolcirkel over de Nieuwe Wereld verspreid?

Eindelijk werd LANGSDORFF van de hem blijkbaar lastige verbindtenis met RESANOFF, en van het althans onbetwistbaar hatelijke verblijf te *Sitcha*, of *Nieuw-Archangel*, verlost, en ging met eenen *Amerikaanschen* Kapitein, DE WOLFF, naar *Ochotzk*, kon echter die stad door het vergevorderde jaargetijde niet meer bereiken, maar moest op *Kamtschatka*, negen maanden lang, overwinteren. Dit om zijne onvriendelijkheid beruchte schiereiland vindt in onzen Reiziger eenen warmen verdediger. Hij prijst deszelfs gematigde luchtstreek en overvloed van voortbrengselen, die echter, bij behoorlijke zorg voor bebouwing, nog veel talrijker zouden kunnen zijn. Deze verdediging, door getuigenissen der beste Reizigers en eigene ondervinding gestaafd, beslaat 30 bladzijden, en is zeer belangrijk. Daarentegen is ons de beschrijving der Honden van *Kamtschatka*, hoe vreemd dat ras ook zij, toch wat te lang voorgekomen (bijna 40 blad-

bladzijden.) Dit gebeurt dezen Reiziger zelden, wiens verhaaltrant doorgaans zeer onderhoudend is. Terstond na het bedoelde hoofdstuk ontmoeten wij zelfs een inderdaad aandoenlijk geval: de twee Heeren CHWOSTOFF en DAVIDOFF, boezemvrienden en ten deele reisgenooten van onzen Schrijver, woonden, na hunne scheiding van hem, den *Zweedschen* veldtogt van 1808 bij, bedekten zich daar met roem, komen te *Petersburg* terug, omarmen weder hunne vrienden, LANGSDORFF en WOLFF, brengen eenen verrukkelijken avond met hen door, en nemen affcheid; zij moeten water over, zijn reeds aan den overkant, doch willen ongelukkig, waarschijnlijk om eene kleinigheid, nog eens terugkeeren, en — verdrinken beide! — Onze Reiziger nam *Kamtschatka* gedurende zijn verblijf naauwkeurig op, en bezocht de Natie der *Korjeeken*. Hoewel veel sneeuwwater drinkende, hebben zij nogtans geene kropgezwellen. — Van *Ochotzk*, waarheen de Reiziger zich in de lente dezer streken (Junij) des jaars 1806 begaf, ging de reis, dwars door het Oostelijk *Siberië*, naar *Jakutzk* en *Irkutzk*. Dezelve werd menigmaal door hooge bergen, moerassen, breede rivieren enz. moeijelijk gemaakt, doch had van *Jakutzk* tot digt bij *Irkutzk* op de *Lena*, een van *Azië's* hoofdstroomen, plaats. Als een staaltje van het klimaat stelle men zich voor, dat men te *Ochotzk* nog op den 14 Junij *een' fellen vorst* had. — Merkwaardig was op deze reis de ontmoeting van de Natie der *Jakuten*, die even zoo van het houden van Paarden bestaan, als de *Kamtschadalen* van Honden, de *Korjeeken*, *Samojeden*, enz. van Rendieren, de *Aleuten* en *Eskimaux* van Zeehonden. De reis van *Irkutzk*, thans de hoofdstad van *Siberië*, tot *Petersburg* wordt slechts met een enkel woord vermeld.

No. 2. Het is bekend, dat de jonge KOTZEBUE, Zoon des bekenden Tooneeldichters, van kindsbeen af tot den Zeedienst opgeleid, en die met Kapitein KRUSENSTERN reeds de Wereld was omgezeild, door den Grave VAN ROMANZOFF, op deszelfs kosten, tot eene Ontdekkingsreis werd uitgezonden. Het onderhoudende verhaal (nogtans meermalen, dan in de geheel *populair* geschrevene Reis van LANGSDORFF, met zeetermen afgebroken) ligt hier in twee Deelen voor ons, verrijkt met een belangrijk *Overzigt der Poolreizen*, door KRUSENSTERN, (waarbij ook onze HEEMSKERKEN en BARENDSEN niet vergeten worden) de *Inftruc-*

ſtructie voor de Sterre- en Natuurkundige werkzaamheden der Reizigers, door HORNER, en, als Aanhangſel, *wegens de in den grooten Oceaan ontdekte Eilanden*, insgelijks door KRUSENSTERN. — KOTZEBUE was, namelijk, den 30 Julij 1815, uit *Kronſtadt*, over *Koppenhagen*, *Plymouth*, *Teneriffe*, *St. Catharina* in *Brazilië*, om Kaap *Hoorn* heen, (hier door den Vertaler, volgens de *Duitſche* verminking, ook al Kaap *Horn* genaamd) naar *Conception* in *Chili* gezeild, om zich te ververſchen. Vandaar ging de reis de Zuidzee in, om vooreerst de ontdekkingen van onze oude Zeevaarders SCHOUTEN, LE MAIRE en ROGGEVEEN, ſedert door den Kommandeur BYRON en door BOUGAINVILLE misſchien, maar door geene andere Reizigers, zoo verre men weet, gezien, op te ſporen. Op dezen togt moet KOTZEBUE (en het bevestigend gezag van KRUSENSTERN zet daaraan veel gewigts bij) verſcheidene nieuwe eilanden hebben ontdekt, als de eilanden *Romanzoff* en *Spiridoff*, (dit laatſte zal wel eigenlijk, ook volgens KRUSENSTERN, eene ontdekking van BYRON zijn) de *Ruricks*-keten, en de *Kruſenſterns*-eilanden, louter lage koraal-eilanden, doorgaans met een meer of eene *lagune* in het midden. Nog zagen zij COOK's *Paliſer*-eilanden en het *Deans*-eiland; deden de *Penrhyns*-eilanden aan; ontdekten, op 11 gr. Noorderbreedte, de twee groepen der *Kutuſoffs*- en *Suwarows*-eilanden; doch konden de *Mulgraves*-eilanden, op de door ARROWSMITH bepaalde hoogte, niet vinden. Op den 19 Junij kwamen zij te *Kamtſchatka* aan land, en eindigden aldus het eerſte tijdperk hunner Reize, de ontdekkingsvaart in de Zuidzee, niet zonder aanwinst voor de Aardrijkskunde.

(*Het vervolg hierna.*)

Poëzij van Mr. ISAAC DA COSTA. *IIde Deel. Te Leyden, bij* L. Herdingh en Zoon. 1822. *In gr.* 8*vo.* 184 *Bl.*

Bij de aankondiging des eerſten deels van dezen bundel betuigden wij onze verwondering, dat een man, die zoo dacht en gevoelde, als DA COSTA, onder Christenen wonende, zelf geen Christen werd. En ziet, hij is het geworden! Maar bij al den lof, van ganſcher harte aan de poëzij gegeven, die uit zulk eene bron van gedachten en gewaarwordingen rein en bruiſend voortſtroomde, mogten wij echter *ook* niet

niet nalaten, op eene en andere uitdrukking te verwijzen, die ons voorkwamen naar overdrijving en verkeerde wijziging te ſmaken. Het ſpijt ons, niet te kunnen zeggen, dat, met het laatſte overblijfſel van den Joodſchen zuurdeeſem, ook deze kwade geuren en ſmetten geheel verdwenen zijn. Integendeel, ſchoon dezélfde geest van godvruchtige verheffing hier nog meer doorſtraalt, de kenbare kleur der begrippen dragende, die meer of min algemeen bij de Christenen in omloop zijn, het geheel maakte, bij de eerſte kennisneming, veel ongunſtiger indruk op ons, dan het eerſte deel. Het is zekerlijk een groot verſchil, of men nog niets van den man weet, dan of vroegere werkzaamheden van hem ons reeds een' zekeren maatſtaf hebben in handen gegeven. Doch, wij willen het niet ontkennen, DA COSTA is ons al te zeer een afdrukſel van BILDERDIJK. Deszelfs dichttrant niet alleen, deszelfs godsdienſtige en ſtaatkundige denkwijze, deszelfs ſombere, ja ondankbare beſchouwing van het leven, en eeuwig klagen en grommen, ſtralen overal door. En wat dien ouden, ziekelijken, zoo als zijne vrienden zeggen, vaak miskenden en geplaagden man nog al mogt te vergeven zijn, dat ſtaat evenwel, al is het ook in veel mindere mate, den jeugdigen man en gelukkigen echtgenoot, bijna nog in de bruidegomsdagen, in het geheel niet. Wat hebben de Muzen, in het bijzonder, met die hatelijke *politiek*, met die oude twisten en verongelijkingen te doen, die immers nu toch gaarne vergeten en vergoed worden? ORANJE zit op den troon, en wordt algemeen geëerbiedigd en bemind; wat wil men meer? DA COSTA is nog te jong, om zoo veel beter dan anderen, en met volkomene zekerheid, te weten, wat, ten aanzien van algemeene en vaderlandſche geſchiedenis, waar en goed, echte ſtaatkunde, en zuiver of onzuiver beginſel bij de voornaamſte handelende perſonen te achten is. Ja, al wist hij het ook, dan hebben wij echter van de kracht zijner dichtpen geen zoo verheven denkbeeld, dat wij van dezelve eenige hervorming in de denkwijze van onzen tijd zouden verwachten. De tijd der Profeten, ja ook der Duitſche Barden, is over. De poëzij kan nog krachtig op het hart werken; maar, buitengewone tijdſtippen uitgezonderd, zal zij den weg derwaarts toch wel ruim zoo goed vinden in ſtiller', zachter' dos, dan zoo oorlogzuchtig en grootsch toegerust, met de krijgsklaroen, als 't ware, gedurig aan den mond.

Het eerſte ſtuk, dat wij in dit boekdeel aantreffen, heet *Cain*,

Cain, en is eene poëtiſche voorſtelling en beſchouwing van de eerſte moordgeſchiedenis. Er wordt in dezelve gewis veel ſchoons gevonden. DA COSTA's lier klinkt dikwijls zoo heerlijk en verheven, dat zij menigen aanvangenden dichter wanhopig zou mogen maken. Maar toch waren wij, na geëindigde lectuur, niet zoo voldaan, als wij wel gewenscht hadden. Elk heeft zeker zijnen ſmaak. En een zwak mensch duizelt memigmaal reeds op het enkele gezigt der hooge ſprongen en ſtoute ondernemingen, die anderen niet meer dan ſpel ſchijnen te zijn. Doch, naar ons oordeel, wordt der verbeeldinge hier al te ruim de teugel gevierd. Die Cain, die zoo maar koeijen en paarden aan ſtukken ſcheurt, kan ons even min behagen, als, in vele opzigten, de vinding van het gedicht. Naauwelijks toch is Cain geboren, of Adam ſtrooit in de ziel van het wicht het zaad van den wrevel; voorts laat DA COSTA den ongelukkigen nog zogen aan de ſpeen eener tijgerin; en eindelijk voltooit Adam zijn partijdig en onvoorzigtig gedrag, door Cain af te weren, wanneer deze Abel, met uitgebreide armen, omhelzen wil. Dit is het nog niet alles: de bekende geſchiedenis der offerande, in den Bijbel zoo eenvoudig ſchoon voorgeſteld, komt hier voor als eene proeve, die Adam neemt, *opdat God-zelf zijne gunst mogt openbaren aan Abel.* Waarlijk! de misdaad van den boozen Cain kon nimmer onder meer verſchoonende omſtandigheden worden voorgeſteld. Bij dit alles komt nog de bijzonderheid, waarvan de Bijbel zwijgt, dat *Lucifer* in perſoon aan Cain verſchijnt; terwijl de waarſchuwende ſtem der Godheid hier, kort en flaauw genoeg, in een droomgezigt is verwisſeld. Op deze wijze wordt in onze ziel eerder een hartelijk medelijden met Cain, dan afkeer van den wreeden broedermoorder, geboren; en wij kunnen niet voorbij, het onberaden gedrag van Adam, omtrent zulk eenen *Alcides*, ten hoogſte af te keuren: een gedrag, hetwelk, kan het een Cain al niet vrijpleiten, zijn gruwzaam feit evenwel zeer verſchoonbaar maakt. Wij geven deze bedenkingen aan de nadere overweging des Heeren DA COSTA over.

De Tocht uit Babel, vroeger in de *Mnemoſyne* geplaatst zijnde geweest, heeft toen gewis reeds eene beurt gehad; dat is, is naar verdienſte geprezen.

Voorzienigheid, Hymne. Dit is zeker een der merkwaardigſte ſtukken in den ganſchen bundel. De afzonderlijke inleiding ſlaat reeds een' zoo hoogen toon aan, met Oosterſche

gees-

geestdrift doorgloeid, dat men waarlijk in verzoeking zou komen, om meer kracht aan bloed en afkomst toe te kennen, dan *die booze tijdgeest* wel medebrengt. En dan het overige! Hoort slechts dit begin, eenigzins het thema des geheels te noemen:

GIJ ZIJT, en 't geen wij zijn is ONZIJN, o mijn God!
GIJ ZIJT! De wereld, en het menschdom, en hun lot,
Zijn 't denkbeeld, dat Gij uit, en weêr te rug kunt halen!
Gij zijt de Zon des ZIJNS; wij, uw vergankbre stralen!

Het is onmogelijk, dit stuk wijders door te loopen, en al de schoonheden, maar ook al het stoute, misschien gewaagde en min welluidende (naar zin en letter beide) aan te duiden. Daar wij toch staalen zullen moeten geven, sta hier nog een gedeelte, zeker niet het minste te achten:

Aanschouwt de hemel*en*! De hemel*en* verkonden
De glorie van hun God, wiens troon geen hemel vat!
Wie houdt het blaauw gewelf, met vonken overspat
Van oogverblindend goud, te rug van in te storten?
Of wie zijn werel*den* van plettrend zaam te horten?
Hij zendt zijn geesten uit, in vleuge*len* gehuld
Van etherylam. Want heel de Schepping is vervuld
Van dienstdoende Englen, die, ontelbaar en verscheiden,
Ontspringen uit Zijn schoot, om zegen te verspreiden.
Der hemelklooten loop staat onder hun bestier!
Zij golven d' ether door met Goddelijken zwier,
En stuwen Zonnen en Planeten met hun vinger
Door d' Oceaan der ruimte, en, hangende aan den slinger
Der Godheid, kruisen en doorkruisen ondesling
Elkanders wegen en steeds weêr begonnen kring;
En vormen met den zwaai der talletooze bollen,
Die in d' azuren stroom om onze hoofden rollen,
Een heil'ge mengeling van dansen, op 't geluid
Jehova! van Uw stem. Maar andre Geesten uit
Den Hemel neêrgedaald, den ballingen van Eden
Ten broederlijken hulp, bevolken dit beneden,
Volvoerers van den wil van 't hemelsch Albestuur,
En stichters in Zijn naam dier stoffelijke Natuur,
Wier rijkdom ons omvloeit. Zij blinken in de droppen
Der zacht ontbonden wolk, die, rustende op de knoppen

Der bloemen, geur en kleur ontwikkelen uit haar schoot!
Zij schittren in den straal der Zon, die 't levend brood ....
In 's aardrijks boezem stooft. Zij drijven in de walmen
Der liefelijke dauw, die 't veld besproeit. Zij galmen
In 't stormgebulder, dat den hemel zuiver vaagt,
En pest- en ziektedamp van voor ons henen jaagt.
En in den donder, die des aardrijks ingewanden
Doet schudden, dat het vreest te ontvallen aan zijn banden,
Hergeven ze, ongezien, een naklank van de stem
Des Ongezienen, die zich kenbaar maakt; van Hem,
Die Israel tot zich riep, en zich den Uitverkoren
In blikseme deed zien, in donderen deed hooren!

Gen. XXII: 14. De Heere zal 't voorzien, *God zal zorgen*, staat als motto bovenaan, en maakt ook de toepassing.

Een Fragment van Lord BYRON's *Cain, vrij gevolgd en met oorspronkelijke Reien doorvlochten.* Daar hebben wij dus dien onvriendelijken broeder nog eens! Lord BYRON, die, meent men, doorgaans zelf slechts het kleed van zijnen hoofdpersoon leent, om eens regt op God en menschen, op leven en dood te kunnen razen en tieren, verschilt dus niet zoo zeer van BILDERDIJK en eenen echten *Bilderdijkiaan*, als de woorden *ongeloof* en strenge *regtgeloovigheid* wel schijnen aan te duiden. Trouwens, de uitersten raken elkander overal. En waar de vrijmagtigheid van het Opperwezen niet zeer juist en kenneljjk van willekeur wordt onderscheiden, daar is men ook ligt niet ver van het grillig, hard en onregtvaardig Noodlot. Dit zij echter buiten dadelijke toepassing gezegd! Gewis was het enkel het stoute genie van dezen wonderlijken *Brit*, dat DA COSTA aantrok, en hem in het bijzonder aanspoorde, om deze regels van BYRON wel te geven, maar dezelve teffens door bijgevoegde reijen onschadelijk te maken. In beiden is veel treffends en fraais. Wij moeten echter bekennen, somtijds moeite gehad te hebben, om de gedachtenvlugt van onzen landgenoot te volgen. Zoo deze nieuwbekeerde Christen niet een voorstander is van de eindelijke gelukzaligheid aller menschen, ja aller geesten, zoo als ons, onder anderen, de slotregels van dit stuk doen denken, dan zien wij zijne theodiceën enz. enz. althans niet door. Dat de plaatsen, waar deze reijen gevonden worden, altijd gelukkig gekozen zijn, kunnen wij niet toestemmend beantwoorden. Wij willen dit ons oordeel met een enkel voorbeeld

beeld opheldere: In het onderhoud tusſchen Cain en Lucifer vinden wij eene rede van den Rei, van niet minder dan ruim veertig regels, die de woordenwisſeling der ſprekers afbreekt, zonder eenigen invloed hoegenaamd uit te oefenen op het geſprek en gedrag der handelende perſonaadjen. De Rei, in de treurſpelen van oudere en latere dichters, was *of* tusſchen de Bedrijven ingevoegd, *of*, zoo hij een wezenlijk deel der Bedrijven uitmaakte, oefenden zijne uitſpraken blijkbaren invloed op de handeling van het ſtuk. Hiervan ontdekken wij hier zelfs geen enkel ſpoor. De *illuſie* gaat hierdoor geheel verloren. Immers wij hooren hier niet den Rei, maar den Heer DA COSTA redeneren; terwijl de gewezen Vorst van de Morgenſter en Cain bedaard afwachten, dat het zijn Ed. behage zijne redenen te eindigen, en zich verder gedragen, of deze broeder niet geſproken had. Voor het overige, wij herhalen het, zijn deze Reizangen DA COSTA en zijn talent waardig; en troffen ons inzonderheid deze en gene inderdaad *liberale* uitdrukkingen van den dichter, die wij met andere gezegden, in dezen bundel voorhanden, niet weten te rijmen. De Rei zegt, onder anderen:

Zoo zijt ge, o Lucifer! geſchapen tot een voorbeeld
Der Wijsheid, die het Kwaad te voorſchijn brengt, veroordeelt,
En Goed maakt, en (wellicht!) door 't zaligendst geweld
Wordt ge onderworpen eerst; dan — in uw rang herſteld!!!

En nu vragen wij: is dit geen blijk van de *liberaliteit* des Heeren DA COSTA?

Nu volgen *vijf Bijſchriften*, aan Jonkheer Mr. W. VAN HOGENDORP toegeëigend, die wij wel zouden willen overſlaan, om, nevens de *godgeleerdheid*, niet ook nog in de *ſtaatkunde* te verdwalen, bij de behandeling van een' bundel verzen. Dan, wij *mogen* er evenwel zoo niet afſtappen. Hier dan, lieve Lezer! zijn de *liberale* gevoelens verbaasd dun gezaaid. Alles is in den geest der Sekte, die (ſtrijdig met de bedoelingen van onzen wijzen, gematigden en geëerbiedigden Koning, die, bij zijne gelukkige terugkomst in zijn en ons Vaderland, *vergeven* en *vergeten* tot zijne eerſte woorden maakte) de oude veeten weêr zoekt op te warmen, onze grootſte helden en ſtaatsmannen met de hatelijkſte namen beſtempelt, en lof en ſmaad uitdeelt, naar mate zulks met derzelver bedoelingen overeenkomt. Zoo wordt hier

MAURITS geroemd, omdat hij *in het bloed van* BARNEVELD *de ſlang van 't oproer ſmoorde*; terwijl de edele FREDRIK HENDRIK gelaakt wordt, omdat *eene meer verhevene moeder in zijn Naſſausch bloed zwakheid gemengd had, gevaarlijk voor den ſtaat*, en wat daar meer volgt. Wanneer men *conſequent* wil handelen, dan moet men van eenen *Vorst, waarin men* (zie bl. 106) *Gods Stedehouder eert*, zoo vernederend niet ſpreken. Behalve dat het belagchelijk is, te willen beweren, dat elk, die ooit, volgens inſpraak van geweten en overtuiging, van de Vorſten uit het Huis van ORANJE in gevoelens verſchilde, juist daarom een Landverrader zou geweest zijn. Of waren dan die Vorſten, even gelijk het Opperhoofd der R. K. kerk, onfeilbaar? *Ja maar, het waren toch Gods Stedehouders!* Dit argument komt ons in den mond van een' Jood, of ci-devant Jood, zonderling voor. Nergens vinden wij, dat de vorſtelijke waardigheid eene Goddelijke inſtelling is; en, zijn wij geene vreemdelingen in de Israëlitiſche huishouding, dan weten wij, *dat Jehovah aan Israël een' Koning gaf in zijnen toorn.* Dat Stedehouderſchap der Godheid behoort mede tot die vele gewaagde, onbewijsbare ſtellingen der Sekte, welke alleen ingang vinden kunnen bij menſchen, die zich door de tooverwoorden van *Loevefteinſchen haat* en *Loevefteiner Santen en Santinnen* laten overbluffen, en napraten, wat hun voorgezegd is. Zulke luidjes laten zich ligt overtuigen, dat een NERO, een HELIOGABALUS, een FILIPS van Spanje, een NAPOLEON Stedehouders der Godheid waren, en, onder anderen, onze onvergelijkelijke WILLEM DE I een weêrſpanneling was, die een' welverdienden dood, door de hand van GERARDS, heeft gevonden. Dan, genoeg! De leden der Sekte laten zich niet overtuigen. Men zorge maar, dat het kwaad, dat in hunne ſtellingen opgeſloten ligt, niet voortvrete als de kanker! . . . .

De Gaaf der Poëzij. Ook dit, voorheen in den *Muzen-Almanak* geplaatst, zal toen zeker niet vergeten zijn. Wij herhalen echter ons reeds verklaard gevoelen, dat wij de poëzij in onze dagen niet voor zulk een' hakkedood houden, dat tot derzelver beoefening meer moed zou vereischt worden, dan tot het voeren van de pen, of eenige andere verkondiging der waarheid in het algemeen. Ook zijn wij, inderdaad, zoo vies niet *van ongewijde cithertonen, die de aarde toejuicht*, WAAR WE OP WONEN. En, *bij den zomermiddag-*

gloed,

gleed, is; voor ons, *het wufte hupp'len der kapellen* in het geheel niet ongelijkbaar *bij 't derde en luchtverbazend snellen des Aadlaars, die de zon ontmoet*, te weten in aangenaamheid en waarde.

Vrijheid. Inderdaad, zoo men in poëzij meer ſchilderen en vertoonen moet, dan wel beſchrijven, is dit ſtuk uitnemend fraai. Hetzelve toch doet de vrijheid voorkomen als een toomeloos ros; — neen, nog veel erger, — als een losgebroken tijger, maar een ijsſelijk groote tijger, misſchien wel in plaats van *dien olifant*, de wereld dragende, en nu met dezelve op den loop, en alles van boven neêr en door elkander hosſende; en het vers zelve is net zulk een vreesſelijk, wild ding, uitſtootende, wat onder redelijke menſchen en broeders haast niet behoorde geoorloofd te zijn, ſchoon alles heel fraai op de maat, net als in de Opera! De Heer DA COSTA moest dit vers naar Morea zenden, om, indien mogelijk, die oproerige Grieken te leeren, zich aan den Turkſchen Keizer, in qualiteit van Stedehouder der Godheid, demoedig te onderwerpen!

Aan mijne Egade. Te ſomber en klagelijk, anders fraai.

Aan Doctor ABRAHAM CAPADOSE. Men weet, dat deze jongeling, 's dichters neef, de derde in het klaverblad is, onlangs met DA COSTA en zijne vrouw tevens door den doop tot Christenen gewijd.

Treur met mij om den Leeuw van ons Vorstlijk geſlacht,
Die in Spanje zoo wakker nog bruldé,
Dien het West, vol ontzag voor zijne Oosterſche kracht,
Met den glans van zijn Ridders omhulde!

Hij viel neêr, en hij ſlaapt, en zijn glorie heeft uit! —
Maar hij zal, ja! hij zal weêr ontwaken
Op de daavrende klank van 't bazuingeſchal,
Dat den kerker der dooden zal ſlaken!

Welk een hoop, o mijn Vriend! is de hoop die ik zing!
Welk een glans ſtort zij uit op ons leven!
't Licht des hemels breekt door in de etheriſche kring,
Die wij lovende zamen doorzweven!

Blijf mij bij in die kring! Blijf mij bij in die vlucht!
Teedre Vriend van mijn zaligſte dagen!

Één in bloed, in geloof, in verwachting, in zucht,
Moeten de eigenſte wieken ons dragen!

Den Heere WILLEM DE CLERCQ, enz. Genie en geleerdheid zullen elkander altijd zoeken en vinden, welke beletſelen en afſchutſelen vooroordeelen of verſchillende begrippen tusſchen hen ook mogen optrekken. Dit is een troostrijk en verkwikkelijk gezigt, dat ook nimmer misſen zal den besten invloed ter onderlinge volmaking te oefenen. Wij gelooven bovendien, dat DA COSTA en DE CLERCQ, ook wat het hart aangaat, elkander waardig, ja voor elkander berekend zijn. En eere hebbe dus de eerſte, wanneer hij zijnen vriend toeroept:

Broeder! Kunstgenoot! Ook gij
Voelt uw wezenlijke waarde!
Wat is Dichtkunst? Harmonij
Tusſchen hemelen en aarde!
De adem Gods in onze borst
Brengt geen aandrift om te ſlopen,
Maar om banden aan te knopen
Tusſchen mensch en mensch en Engel, tusſchen 't Schepſel en zijn Vorst!

Het vers is intusſchen vrij *martiaal*: wij zien het gevaar nog zoo nabij niet, en hebben weinig zin in *blikſemende Lieren*, bl. 162; zij kunnen zoo ligt brand veroorzaken!

Aan Jonkheer WILLEM VAN HOGENDORP, enz.

U vergt het Vaderland, om voor zijn heil te waken,
Mij roept het heilig bloed, waar uit ik d' oorſprong nam.

Wij weten niet, hoe ver het *vaderland* in dit begrip ſtaat; maar de vergelijking met het bloed, de afkomst, natie, in DA COSTA's geval, is zeker niet gunſtig — doch wat zeggen wij! *zeer gunſtig*: wanneer de bekwame en, zoo wij vertrouwen, waarlijk edele VAN HOGENDORP ook eenmaal zekere bekeering zal ondergaan hebben, drukt hij gewis de voetſtappen van zijnen grooten Vader.

Aan BILDERDIJK. Fraai, en voor den dankbaren kweekeling en dichter niet te veel gezegd.

De Stem. In het algemeen heerlijk. Trouwens, is de ſtof ook niet heerlijk? Gaarne ſchreven wij er een deel van over; maar

maar de ruimte vergunt dit niet. Die *geest des afgronds* en die *bajonetten en kanonnen* alleen ſpraken ons wat ſterk.

NAPOLEON.... Met uw verlof, Heer DA COSTA! was dat manneken ook een Stedehouder Gods? Zoo ja, dan valt er nog al wat tot zijne verſchooning te zeggen. — Ook dit vers lazen wij met groot genoegen. Zullen wij zeggen de *vinding*, of de *waarheid*? is treffend, en niet min gepast ingekleed.

En nu komen wij aan *Parijs*. Recenſent is geen vriend van de Franſchen; maar dat ſchelden en razen *op* en vervloeken *van* eene ſtad is niet heel.... Christelijk, hadden wij daar haast geſchreven. Men kan immers ook den Duivel te zwart ſchilderen. Hoort maar eens eventjes!

Die Stad is 't Babel onzer dagen!
Als Babel ſtort zij eens in puin!
De grond is moede haar te dragen!
De Hemel haat haar trotſche kruin!
Die Stad is 't hedendaagsch Gomorrhe,
't Verbeestlijkt Sodom van Euroop,
Dat, ſchoon de donder om haar *knorre*,
Geen God vermoedt, wiens macht haar ſloop'!

Bij het ſlot, waar gevraagd wordt:

Zijt gij het Ninive onzer dagen,
Of 't aan den Vloek gewijd Parijs!

bekroop ons de luſt, den Heer DA COSTA uit te noodigen, eene proef te nemen, om, als een andere Jonas, deze moeijelijke vraag, indien mogelijk, op te losſen. Werd Parijs dan een tweede Ninive, dan ware er meer gewonnen, dan met al dat wraakgeroep.

Het Zwaard en *Het Paard* ſluiten dezen bundel. Tweeſtukjes vol leven, vuur en kracht, die echter den mensch misſchien wat al te lijdelijk voorſtellen. Één vraag ſlechts: Wat beteekenen de vier laatſte regels van het laatstgenoemde ſtukje?

Mijn God! mijn ziel verlangt voor U ten ſtrijd te ſpoeden!
Maar gaat die zucht te ver, ô! tem mijn ongeduld!
Het klemmen van Uw toom zal mij de hoop doen voeden,
Dat Ge in den dag des ſtrijds *mijn Ruiter* wezen zult!

Wij weten inderdaad niet, hoe wij deze perſoonsverbeelding in goeden ernſt, en zonder profaan te worden, zullen ophelderen, en hadden althans zoo iets van den Heer DA COSTA niet verwacht, die (*wellicht!*), werd zoodanig eene plaats onder Lord BYRON's gedichten gevonden, er een' Rei van Engelen tegen te velde zou hebben laten trekken. Gaarne helpen wij intuſſchen den dichter bidden, dat hij niet te yurig om de martelkroon ijvere!

Het beſluit opmakende, betuigen wij nogmaals, in deze gedichten een' man herkend te hebben van verheven geest en edele denkwijze; doch die, naar ons oordeel, nu en dan afwijkt van de regte baan, en gevaar loopt van overdrijving in meer dan één opzigt. Gaven wij dit ſomtijds al lagchende te kennen, het geſchiedde niet uit gebrek aan achting, of om den ſchrijver te grieven; maar alleen te dezer *oorzake*, dat eene zekere mate van dien geest, welke reuzen zoekt, ja zich ſchept, ten einde dezelve met reuzengeweld te beſtrijden, de lachſpieren onwillekeurig in beweging brengt. Hoezeer geene vijanden van die meerdere losheid, in Alexandrijnſche zoo wel als andere verzen, welke, de ſnijding telkens verplaatſende en de regels in elkander doende ſpringen, vele fraaije *nuancès* aan het tafereel mededeelt, twijfelen wij toch, of dit niet bijdrage, om den teugel ſoms al te zeer te vieren; terwijl dan ook teffens de harmonie en het zangerige ligt verloren gaat. Ook ſchijnt ons het herhaald gebruiken van volzinnen, als tusſchenrede, in ( ) gevat, eene verkeerde navolging van BILDERDIJK.

De Heer DA COSTA zij meer en meer een ſieraad van de kerk, zoo wel, als van de oorſpronkelijke natie, tot welke hij behoort!

Grammatica Latina in Scholarum uſum. Pars III, de Proſodia. Zutphaniæ apud *H. C. A. Thieme.* 1822. 8vo. pag. 96.

Van het eerſte gedeelte dezer Latijnſche Grammatica is, meenen wij, op zijnen tijd verſlag gedaan. Het Proſodiſche gedeelte is met eene meerdere uitgebreidheid en naauwkeurigheid uitgewerkt, hetwelk ons zeer bevallen is. Niet, omdat de Proſodie in de *Grammatica* van VOSSIUS niet goed zoude zijn, voornamelijk als de onderwijzer een der zake kundig man is, maar omdat ſommige punten in het vervolg

van

van tijd nader onderzocht en opgehelderd zijn, en vele *metra*, b. v. de *Comica* van TERENTIUS en andere *metra*, door geleerde mannen duidelijker verklaard zijn. Van den arbeid dier mannen heeft de uitgever dan ook een goed gebruik gemaakt. — Onder het lezen dezer Prosodie zijn ons niet weinige aanmerkingen voor den geest gekomen, betreffende zaken, waaromtrent wij van den uitgever zouden verschillen. Maar dit beneemt aan de waarde van het stuk niets. Eene stelling, bl. 89, behaagde ons allerminst; dat, namelijk, CATULLUS de waardigheid van het zesvoetige vers niet heeft opgehouden. Wij meenen, dat CATULLUS niet met OVIDIUS kan vergeleken worden, — en met niemand, — maar dat ieder Dichter op zichzelven en naar zijn' eigen' trant moet beoordeeld worden. En dan heeft CATULLUS, naar ons gevoelen, b. v. in het beroemde *Epithalamium* van *Peleus en Thetis*, eene zoo groote voortreffelijkheid van versificatie, dat wij uit de gansche oudheid niets kennen, hetwelk natuur en kunst, in dit opzigt, zoo meesterlijk vereenigt. — Wij hopen, voor het overige, dat op de Latijnsche scholen van deze Prosodie een veelvuldig en goed gebruik moge gemaakt worden, opdat het aankomende geslacht, het tegenwoordige in goed en zuiver schrijven evenarende, hetzelve in het algemeen in het goed en zuiver uitspreken moge overtreffen. Recensent verschijnt zelden of nooit bij openbare Oratiën en Disputatiën. Maar hij hoort van deskundige menschen, dat hun de haren dikwijls te berge rijzen, als zij de woorden op eene erbarmelijke manier hooren radbraken. ROUSSEAU konde niet verdragen, dat een hond valsch blafte. Hij wilde dat ook in de maat hebben. Maar hoe zoude hij geschreeuwd hebben, als hij eenen redenaar hoorde uitspreken: „*votre serviteur? Verum enimvero philosophi non diligunt istiusmodi ambages.*" Het kwaad is te verhelpen, als op de Latijnsche scholen over het algemeen meer werks van dit onderwijs gemaakt wordt, waarop wij de aandacht van den Heer Commissaris willen gevestigd hebben.

Chrestomathia Græca Novi Fœderis sq. Observationibus illustravit DAVIDIS WILLEMIER. Pars I. Bredæ, 1822. 8vo. pag. 144.

De Heer WILLEMIER, Rector der Latijnsche Scholen te Gouda, prijst de Koninklijke wet op het hooger onderwijs, vol-

volgens welke de Griekſche taal, even gelijk de Latijnſche, dadelijk geleerd wordt. Om dat oogmerk te helpen bevorderen, meende hij ook de handen aan het werk te moeten ſlaan, en vaart uit tegen de makers van ezelsbruggen; doch, voegt hij daarbij, er zijn als 't ware geene ezelsbruggen, dan die door ezels betreden worden, (hetgeen wel waar zal zijn.) Hij wil daarom eenen middelweg tusſchen het al te gemakkelijke en al te moeijelijke kiezen. Met dat oogmerk gaf hij dit boeksken uit, tevens om het gebruik van het N. Testament *gemeenzàmer* en *nuttiger* te maken. Hij heeft eenige voorname ſtukken uit dat boek genomen, zonder de plaatſen aan te duiden, waaruit ze genomen zijn, opdat NB. de luiaard zijne toevlugt niet zoude kunnen nemen tot de vertaling, en zelfs tegen zijnen zin moeten putten uit de heldere bron der heilige Godſpraken. (Dat is even alsof *men blindemannetje* ſpeelt, en den blindeman toeroept: Ik zal u niet zeggen, waar ik ben!) Doch het voornaamſte is de verklaring, zegt de Schrijver. En deze wil hij niet uitlegkundig maken, maar grammatisch en oudheidkundig. En dit werkje is een voorlooper van een groot werk. Alle verklaring van het N. Testament moet gehaald worden uit de Griekſche vertaling van het Oude. Dat zeggen ERNESTI, LUZAC en FISCHER. (Eene zonderlinge bijeenvoeging van namen!) Daarom wil hij een uitgebreider arbeid toewijden aan de Alexandrijnſche vertaling. Want hoe meer men den Bijbel leest, hoe meer geleerdheid en beſchaafdheid bevorderd wordt. En in dit opzigt meent hij ook iets te kunnen toebrengen tot voordeel der Bijbelgenootſchappen en Bijbelverſpreiding. Dit is de voorname inhoud uit de voorrede. — Wij zullen de aanmerkingen, behalve die wij niet konden inhouden, aan den lezer overlaten, prijzen de goedhartigheid van den Heer WILLEMIER, maar twijfelen aan den uitſlag. Doch baat het niet, het ſchaadt niet. — Wij geven nu ſlechts kortelijk een denkbeeld van het werkje. Het is verdeeld in X Hoofdſtukken. Ieder Hoofdſtuk heeft eene ſhorte inſcriptie, den inhoud behelzende, ook in het Grieksch. Het eerſte is: *Dat er een God is, en hoedanig Hij is.* Op dat opſchrift volgen kwalijk zamenhangende plaatſen uit de Brieven en Evangeliën, door elkander genomen, duister voor den leerling, onverſtaanbaar, en hier zonder gezonden zin; zoodat de leerling, als de onderwijzer het zakelijke weglaat, (hetgeen de Schrijver voor de Theologi overlaat) er volſtrekt niets aan heeft.

heeft. Wij zullen het letterkundige beſchouwen. De inhoud van de eerſte noot is deze, over θεὸς. — *Dat woord komt van θέω. Met θέω is verwant ζέω — van daar* Ζὴν *en* Ζεὺς. *Zoo beteekent* σεύω *ſq. moveo. Lakonisch was* θεὸς — σιὸς. [Hier konde de Schrijver het Franſche *Sieur* even goed vergeleken hebben als elders bij het woord υἱὸς het Spaanſche *Hijos*, al komt het *Sieur* dan ook van *ſenior*.] *De beteekenis van moveo zit ook in* θεῖον, *fulmen.* — Op deze wijze loopen alle aanteekeningen. Wat de Schrijver uit WOLFII *Curæ*, uit de Analogie van LENNEPIUS en SCHEIDIUS, uit *Lexica* en andere ſtukken met geweld bij een of ander *woord*, in den tekst ſtaande, heeft kunnen bijſlepen, dat heeft hij er bijgeſleept. Het eene haalt het andere uit. En zoo verſchijnt een eilandje van den tekst in eene zee van noten; maar in alle noten verſchijnt niets, hetwelk men niet bij alle Schrijvers zoude kunnen zeggen, hetwelk niet ieder onderwijzer weet, maar weinigen op zoodanige wijze bij het onderwijs zullen te pas brengen. — Wij hopen, dat de Heer WILLEMIER, wien het niet aan ijver en luſt ſchijnt te ontbreken, zijne krachten aan iets anders beproeve. Wij beſchouwen dit werk als eene mislukte poging om nuttig te willen zijn, maar eerbiedigen die poging toch. En wij hebben geheel niet bedoeld, aanmerkingen te maken op de geleerdheid van den Schrijver, welke hij trouwens hierdoor ook niet heeft willen toonen. Eindelijk komt het ons voor, dat het gebruik van het N. T. op de Latijnſche ſcholen volſtrekt niet behoort. Vooreerſt omdat er altijd jonge lieden zijn van verſchillende godsdienſtige genootſchappen. En wij begrijpen niet, hoe, bijzonder op de hoogere klaſſen, eenig Schrijver kan verklaard worden, zonder dat men doordringe tot het zakelijke. En dan komen de verſchillende begrippen voor den dag. Ten andere is de taal niet zuiver Grieksch. Het geval ſtaat bijna gelijk met dat, indien men, gelijk in ſommige landen, alwaar de Katholijke godsdienſt bij uitſluiting heerſcht, geſchiedt, het Latijn uit de oude Latijnſche Kerkvaders (misſchien zoude LACTANTIUS hier eene uitzondering maken, wat de Latiniteit betreft) en de *Vulgata* wilde onderwijzen.

Bruidegomsreis, van Magister Simpel en andere boertige Vertellingen van A. F. E. LANGBEIN. *Naar het Hoogduitsch. Te Haarlem, bij* de Wed. A. Loosjes, Pz. 1821. *In gr.* 8vo. 205 *Bl.*

Een gelachverwekkend boek, waarin de boert doorgaans niet geheelenal ongezouten is, en waarbij het morfige genoegzaam vermeden wordt; en dit is, dunkt ons, al veel tot lof van zulke verhalen gezegd, die men toch enkel met het oogmerk, om eens te lagchen, lezen zal.

1. *Magister Simpel* is een echte, maar toch niet onkundige, en doorgaans goedhartige ſchoolvos, voor wien de jonge meisjes in zijn ſtadje den neus optrokken, maar wien evenwel, nadat hij zich de ſcheenen nog al niet heel erg bezeerd had, eene lieve vrouw vrij gemakkelijk te beurt viel, die hem, van wege zijne jaloerschheid vooral, nu en dan eene aardige pots ſpeelde; terwijl men hem het fraaije en ſchalkſche vrouwtje echter zeker benijden zal. Behalve zijne *Bruidegomsreis*, lezen wij hier, 2. zijne twee jaren later geſchrevene *Huwelijkskronijk*.

3. *De Reis naar den Leeuwenberg* is het koddig verhaal van de vrijerij en het huwelijk van zekeren jongen RUDOLF BACH, die zijne geliefde, eens boekverkoopers ſtiefdochter, door het ſchrijven van Spook- en Ridder-romans verdienen zou, maar haar echter door het toedoen en de hulp eens vriends gemakkelijker en ſpoediger bekwam. Dit verhaal was ons reeds (waarſchijnlijk uit het Mengelwerk van een of ander onzer Tijdſchriften) bekend.

4. Van *den Blikkenſtaart*, *eene grap*, kunnen wij ook niets anders zeggen, dan dat dit verhaal eene grap is. Mejufvrouw Victoria, met wie de held der geſchiedenis of grap hier huwde, trof, na vele vergeefſche moeite, eindelijk haar doel, dat manlief den misſelijken langen ſtaart liet afſnijden; maar zij verkreeg daarenboven eene gewenschte echtſcheiding en tienduizend daalders, die zij met een' anderen, haar meer gevalligen, minnaar verteren kon.

5. *De drie Proeven* zijn proeven, die een gek nam, om een meisje te krijgen; dat hij echter niet verlangde, en waarbij hij het geluk had van door dat meisje op die wijze gefopt te worden, dat hij, meenende haar te huwen, het meisje kreeg, op hetwelk hij in goeden ernst verliefd was.

6. Van het zesde verhaal: *De Landſtorm in Taubenfeld*, zeggen wij hetzelfde als van No. 3; en denkelijk herinnert zich menig lezer met ons nog wel de brandſpuiten met kokende meelpap, door vrouwen, ter afweering van den vijand, aangevoerd en beſtuurd. Op eene plaat tegenover den titel wordt deze manœuvre naar het leven afgebeeld.

Geheel het boek bevat dus grappen, die men lezen kan, en bij welke men zich alleen den koopprijs beklagen mag.

BOEKBESCHOUWING.

Christelijk Huisboek, voor alle Feest- en Zondagen. Naar het Hoogduitsch van F. V. REINHARD. *II Deelen. Te Leiden, bij* A. en J. Honkoop. *In gr. 8vo. Te zamen* 813 *Bl.*

Van zulk eenen Schrijver ontvangt men niets, dan hetgeen voortreffelijk is; en de Eerw. B. VERWEY, aan wien wij deze vertaling wederom te danken hebben, kent genoegzaam den smaak van ons godsdienstig Publiek, om te zorgen voor zoodanig Hollandsch gewaad, als zoodanig werk het best onder ons moet aanprijzen. In ieder opzigt voldoen dan ook deze overdenkingen aan onze verwachting. Het zijn nagelatene Leerredenen van REINHARD, aan welke VERWEY den vorm van Leerredenen ontnam, hetgeen zonder eenige schade geschieden kon, daar eigenlijke tekstverklaring bij dezelve geene hoofdzaak was; zoo werd dit werk een Huisboek, tot stichtelijke lezing in ieder huisgezin, en bevat voor iederen Zondag een kort vertoog, juist geschikt om het verstand met godsdienstige denkbeelden te verrijken, terwijl het hart voor het Christendom verwarmd en tot echte deugd geneigd wordt.

Meer behoeven wij niet te zeggen ter aanprijzing van opstellen, welker Schrijver onder ons zoo algemeen is geacht, en wiens vele schriften steeds met graagte gelezen, en telkens met nieuw vermaak zijn ontvangen. Het doorloopen van den bladwijzer zal ieder dadelijk overtuigen van den rijkdom des inhouds, en het altijd welgekozene der belangrijke onderwerpen. De negende overdenking trok vooral onze aandacht; zij heeft ten opschrift: *Eerbiedige overweging der Bijbelleer van God den Vader, Zoon en H. Geest.* Iets nieuws konden wij hier wel niet verwachten; maar wij verwachtten en vonden echter iets zeer verstandigs en hartelijks. Met weglating van ieder

menſchelijk woord en bijvoegſel, doet REINHARD ons voelen het onbegrijpelijke der Godheid voor het eindig verſtand, en de eenheid van God, als onfeilbare Bijbelleer; het voorkomen, echter, in de H. Schrift, van Vader, Zoon en H. Geest, zoo te zamen als afzonderlijk; en hoe in deze Bijbelſche voorſtelling, dat God voor ons Vader, Zoon en H. Geest is, alle de weldaden, in werkzaamheid, invloed en hulp, waarmede het hoogſte Wezen ons begenadigt, worden zamengenomen. Voortreffelijk is vooral de aanwijzing van het vruchtbare dezer verborgenheid, met betrekking tot den invloed, welken zij hebben moet ter bevordering van goede gezindheden en van eene ware godzaligheid. Al wordt dan hier het verſtand niet bijzonder verhelderd, noch de nieuwsgierigheid bevredigd, het hart wordt gerustgeſteld, het vertrouwen uitgelokt, en de verdraagzame zachtmoedigheid omtrent andersdenkenden krachtig bevestigd. Bij de volgende voorſtelling der Bijbelleer zouden wij echter nog wel iets uitzonderen, opdat te meer nog uitkome, hoe, ook volgens de overtuiging van REINHARD, God de eenige, alles in allen is: „Wanneer er gezegd moet „worden, dat God onze Schepper, Onderhouder, Beſtuurder is, dan noemt de Bijbel den VADER. Moet „er geopenbaard worden, dat God onze Redder van „alle ellende is, dat Hij eene verlosſing van de zonde „en den dood verordend heeft, dat wij door Hem zullen leven en onſterfelijk zijn, dan noemt de Bijbel den „ZOON. Moet er eindelijk gezegd worden, dat God ons „alleen hulp en kracht tot het goede geven kan, dat „Hij ons verſtand verlicht en ons hart heiligt, dan noemt „de Bijbel den H. GEEST." *Alles*, (dit is zoo) *wat het Evangelie ons leert van Vader, Zoon en H. Geest, ſtaat in het naauwſte verband met alles, wat wij van God ontvangen en altijd ontvangen moeten.* Wij ontvangen intusſchen dat alles, volgens de Bijbelleer, van den eenen God, den Vader, *door* zijnen Zoon en *door* zijnen Geest. Deze aanmerking moge gelden, wat zij gelden kan; wij lazen intusſchen deze overdenking met bewondering

en

en wezenlijke ſtichting, en durven het boek gerust dier Christelijke huisgezinnen, in welke het nog niet bekend is, als een uitnemend Huisboek aanprijzen.

Behandeling van eenige Vragen over de werking van Gods Genade, door Alethofilus, den Vriend van Filekklezius. Te Rotterdam, bij N. Cornel. 1822. *In gr.* 8vo. 219 *Bl.*

Wij laten het gaarne over aan de Schrijvers der *Bijdragen tot de Godgeleerde Wetenſchappen*, wier taak dit ook is, van dit werk een uitvoerig beoordeelend verſlag mede te deelen, waartoe wij geene opgewektheid gevoelen, en hetgeen wij ook voor het belang onzer onderſcheidene lezers niet dienſtig achten. Voor velen derzelven zij het volgende genoeg!

De ſteller van dit verſlag ontzegt aan *Alethofilus*, dien hij niet kent, noch bedrevenheid in de leere der waarheid, die naar de Godzaligheid is, noch de verdienſte van zijn meer verlicht inzien in dezelve aan minkundigen en bevooroordeelden aannemelijk te maken, noch gemoedelijken ernst, in de behandeling van zoodanig onderwerp zoo prijsſelijk als noodzakelijk, en beveelt dus hun, die geoefende zinnen in de Godsdienstleer op prijs ſtellen en het oordeel des onderſcheids bezitten, de lezing van dit boek aan, niettegenſtaande er reeds zoo veel over dit leerſtuk geſchreven zij. Zeer dikwijls gaf hij den Schrijver zijnen ganſchen bijval, en juicht voornamelijk toe den liefderijken geest, die, in dit geſchrift, alle ongunſtige beoordeeling van anderen geheel vermijdt; in alles denkt hij met hem niet eenſtemmig, en volgt voor zich eene andere opvatting, dan *Alethofilus* voordraagt, van het geheel. Doch, dat komt er weinig op aan. Elk hebbe zijne vrijheid, en de waarheid worde maar in liefde betracht.

Dan, te berispen heeft de Recenſent de verbazende langwijligheid, en de onevenredigheid, die hier plaats

heeft. De lezer oordeele! De vragen, die de Schrijver beantwoorden wil, zijn acht: de eerſte: *Is de leer der noodzakelijkheid en dadelijkheid van de werking van Gods genade, om zondaren tot een levend geloof en tot eene ware bekeering op te leiden, waarlijk leer van den Bijbel?* wordt in 84 — zegge *vierentachtig* bladzijden behandeld. Zeven andere vragen worden dus afgedaan in ſlechts 51 bladzijden meer, of in 135 pagina's. Welke wanſtaltige ordeloosheid! De aangetogene Bijbelplaatſen ter beantwoording der eerſte vraag zullen door elk niet even geldend gehouden worden, en van ſommige derzelven des Schrijvers opvatting even min, en b. v. de verklaring, door BOSVELD, onder anderen, van 1 Kor. II: 14 ezv. en H. XII: 3 gegeven, onzes oordeels te regt, aannemelijker geſchat worden, dan wat men hier vindt. Doch, in allen gevalle, waartoe deze omhaal? De tweede vraag is (bl. 85—93) naar *de hoedanigheid der zedelijke geſteldheid van zondaren.* De derde vraag, waaraan ſlechts zeven bladzijden beſteed worden, betreft *hetgeen de werking van Gods genade, bij die zondaren, te weeg brengt, die dadelijk gelooven en zich bekeeren.* De vierde vraag, die waarlijk niet afzonderlijk behoefde gedaan te zijn, (nu, men heeft er ook zoo vele *regels* nog niet eens over te lezen, als *bladzijden* over de eerſte) is: *waarom die werking zoo bijzonder aan den H. Geest wordt toegeſchreven.* Ten vijfde vraagt *Alethofilus*: *Hoe moeten we ons de wijze van de werking van den H. Geest voorſtellen?* Daarvan zegt hij: de Geest werkt onmiddellijk of middellijk, (ontkennende evenwel, dat men hier aan het eerſte denken mag) door regtſtreeks verordende, of meer toevallige, maar dan toch altijd uit de eerstvermelde derzelver kracht ontleenende middelen; — zijne werking valt minder in het oog, of doet zich meer kennelijk voor; gaat langzamer of raſcher voort tot haar doel, en zij bleef vaak daar aanwezig, waar men haar niet meer zoeken, en openbaart zich wel eens, als nog ſteeds gewerkt hebbende, waar men haar niet meer vooronderſtellen zoude. Deze bepaling en uitpluizing heeft Recenſent, naar zijne op-

opvatting van de Bijbelleer omtrent de werking van Gods Geest, niet kunnen vrijpleiten van te groote angstvalligheid. Wij treffen, denkelijk daardoor, hier dan ook nagenoeg geene Bijbelplaatsen aan, ter ſtaving der redenering van *Alethofilus*. De zesde vraag is: *Wie worden er met de werking van den H. Geest bevoorregt?* Dit wordt beantwoord, met die werking, om het even welke gevolgen dezelve ook hebbe, tot allen uit te ſtrekken, die dadelijk onder het Evangelie verkeeren. Hoe het echter te pas komt, dit zoo uitvoerig te bewijzen en te verdedigen, en ter behandeling van Hebr. VI: 4—6 zoo groote plaats in te ruimen, mag men billijk vragen. Het minſte van allen behaagde aan Recenſent des Schrijvers beſchouwing van de werking des Geestes, als *eene bijzondere of onderſcheidende genade*; dat is, meent hij, zulk eene, die, naar den genadigen, wijzen en vrijen raad van God, bij ſommigen het doel treft, en niet bij anderen. Hoezeer alles, wat hierover, ter beantwoording eener zevende vraag, voorkomt, blijken draagt van de bekwaamheid van *Alethofilus* om zijn gevoelen te verdedigen, blijkt het evenwel, dat hij hier niet zoo gemakkelijk ſtaat; en wij hadden wel gewenscht, dat dit ganſche ſtuk had kunnen achterwege blijven; doch dan had hij eene andere manier van voorſtelling moeten gekozen hebben, welke wij, zonder den lezer verder op te houden met de laatſte vraag, *hoe men, in het onderwijs van anderen en in de beoefening voor zichzelven, omtrent de behandelde waarheid verkeeren moet*, der beproevinge voorſal door den Schrijver zelven aanbevelen.

De gemeente des Heeren is een tempel van den H. Geest, welken allen zoo zeker behoeven, als Gods zegen of kracht, waardoor wij leven en ons bewegen. Al het goede, ook het minſte, zelfs het gebed om Gods genade, is aan dien Geest Gods toe te ſchrijven, gelijk wij zonder zijnen invloed ons niet roeren of bewegen kunnen. Hieruit volgt, dat Gods Geest in allen werkt, zonder den mensch te dwingen tot het goede, gelijk hij zich vrijwillig beweegt en werkt. Die deze werking van

God opvolgen, en zoo beproeven, wat zij, buiten dezelve niets vermogend, kunnen met de kracht, die God verleent, ervaren meer en meer derzelver invloed tot hunne heiliging. Zoo, dunkt Recenſent, is alles eenvoudig en met de Bijbelleer overeenkomſtig, welke den mensch oplegt om datgeen te doen, wat als Gods werk tevens wordt voorgeſteld; men zie eens Ezechiël XXXVI: 26, XVIII: 31 en elders, en op geene andere wijze kan men met de gemoedelijke bedenkingen en de berispelijker uitvlugten, hier gewoonlijk gemaakt, uit den weg. Maar — *ſufficit et proficiat!*

Proeve van Antwoord op de Prijsvraag der R. K. Maatſchappij: De Geſchiedenis der Janſenisten: hun oorſprong; hun voortgang in de Nederlanden, inzonderheid te Utrecht; de redenen, om welke zij de beſcherming van het anderzins zoo onverdraagzaam Gouvernement genoten hebben, en andere bijzonderheden, deze Sekte betreffende. Door P. B., R. K. Prieſter der Biſchoppelijke Klerezie. Te Amersfoort, bij B. Blankenberg, *enz.* 1822. *In gr.* 8*vo.* 93 *Bl.*

Een antwoord, hetwelk den prijs wel niet bekomen zal, en daarnaar ook geenszins dingt.. Het is door eenen Geestelijken, naar het ſchijnt zaakkundigen, en ijverigen voorſtander der zoogenaamde Janſenisten hier te lande, geſchreven. Het is bekend, dat deze Roomsch- (maar juist niet Paus-) gezinden den naam van *Janſenisten*, hun toegevoegd, nimmer aannemen, maar denzelven voor eenen ſcheldnaam houden, niettegenſtaande zij hunne achting voor den bekenden, en ook in ons oog achtingwaardigen JANSENIUS, in der tijd Biſchop van Iperen, wiens zoogenoemde vijf ſtellingen te Rome veroordeeld zijn, niet ontveinzen.

Geheel de oorzaak van het ontſtaan van dezen ſcheldnaam, en de daarop gevolgde afſcheiding hier te lande, zijn,

zijn, naar dezen Schrijver, (en hij ſtaaft het met echte bewijzen) de ſluwe Jezuiten geweest, die zich indrongen, en, hoewel niet zonder langdurigen tegenſtand, eindelijk de wettige Geestelijken der oude Roomſche Kerk hier verdrongen. De Schrijver wijst het begin aan dezer Jezuitſche heerschzuchtige woelingen; toont, dat de naam van Janſenist hier het eerst in 1670 gebruikt werd, en wel door de Jezuiten, eeniglijk om de wettige Geestelijkheid verdacht te maken en hun ſchandelijk doel te bereiken. Merkwaardig is het ſchrijven van den Aartsbisſchop CODDE, om die beſchuldiging van zijn ambt door het Hof van Rome ontzet: „Zoo men door *Janſe-*
„*nisten* verſtaat iemand, die eene van de vijf, op naam
„van JANSENIUS veroordeelde, ſtellingen houdt, dan
„is er geen een *Janſenist* in geheel *Holland;* doch als
„men met dien naam zulken wil beteekenen, die de
„krachtdadige genade belijden; die, in het bedienen van
„het Sakrament van penitentie, de regels van den H.
„KAREL BORROMEUS trachten te volgen; die naar
„geen vuil gewin ſnakken, maar hunne bediening zoe-
„ken te vereeren; die zich van de pligten van een' goed'
„herder, zoo veel de menſchelijke zwakheid toelaat,
„trachten te kwijten, — dan heeft, God lof! onze
„kerk *Janſenisten*, en gave God, dat zij er gansch mede
„vervuld ware!"

Wij willen in de zaak hier tusſchen zoogenoemde Roomſchen en Janſenisten geene partij kiezen, maar durven de lezing van dit *Antwoord* ieder aanraden, die onpartijdig wenscht, te zijn, en met ons de Jezuiten genoegzaam kent, om iederen wenk tot behoedzaamheid omtrent die menſchen belangrijk te achten. De Bul van Paus CLEMENS XIV hebben wij hier grootendeels wedergevonden en met genoegen herlezen. Wat zou de waardige GANGANELLI niet zeggen, zoo hij nog eens zijn hoofd uit het graf opheffen kon? Mogen de ondervindingen van vroegere eeuwen toch niet ten eenemale voor de onze verloren zijn! — Maar wij doen er het zwijgen toe, en moeten alleen nog doen opmerken het vuile en ſtoute van

den, ſteller der prijsvraag, die van *het zoo onverdraagzaam Gouvernement* onzer Nederlanden durft ſpreken. Waarlijk, hier geldt het: *quis tulerit Gracchos de ſeditione querentes!* in den volſten zin, en bij zoodanig eene onbeſchaamdheid houdt een Nederlandsch Protestant moeijelijk zijn' mond en pen terug. *Den moriaan waſchen*, is intusſchen een ondankbare arbeid; maar wij deelen in de verontwaardiging van den Schrijver van het door ons hier aangemelde antwoord, en zien met hem ook niet, dat zoodanig eene prijsvraag tot iets anders dienen kan, dan om de rampzalige verdeeldheid in onze Nederlanden al meer en meer aan te kweeken; en voegen wij er bij, dat de hatelijke benaming, in de vraag aan het oud-Nederlandsch Gouvernement gegeven, zoodanig een gevoel bij ons opwekte, in hetwelk wij hartelijk wenſchen, en ook vertrouwen, dat ons verlicht en zoo echt verdraagzaam Christelijk Gouvernement deelen zal.

Verhandeling over den Militairen Geneeskundigen Dienst. *Door* J. R. L. VON KIRCKHOFF. *Te Utrecht, bij* J. van Schoonhoven. 1822. *In gr.* 8vo.

Bij het lezen van dit werkje werd bij ons onwillekeurig de herinnering van den waarlijk grooten, eenigen BRUGMANS verlevendigd, wiens gemis het Vaderland betreuren en gevoelen moet, gelijk het het gemis van elk' man van genie betreurt en gevoelt, die zijne talenten voor het algemeen welzijn wist te beſteden; want nimmer kunnen wij van den Militairen Geneeskundigen Dienst hooren ſpreken, zonder daarbij aan onzen BRUGMANS te denken, en ons met een dankbaar gevoel dat alles in het geheugen terug te roepen, wat, ook in dit opzigt, het Vaderland aan hem verſchuldigd was.

Dan, ter zake, Dit geſchrift van den werkzamen VON KIRCKHOFF betreft de verbetering van gezegden dienst in Nederland. Wij willen, den loop van des Schrijvers ge-

gedachten volgende, kortelijk den hoofdinhoud van zijn geſchrift opgeven.

Onze militaire Hospitalen en de geregeldheid van onzen geneeskundigen dienst verdienden en verwierven algemeene bewondering. Eene andere organiſatie is aangenomen, van die Mogendheden ontleend, die onzen geneeskundigen dienst verre boven den hunnen ſtelden. Waartoe is men tot die verandering overgegaan? Was dezelve dan eene wezenlijke verbetering? De Schrijver doorloopt hier de onderſcheidene wijzen van verzorging der kranke Militairen, in Burger-Hospitalen, in Chambrées, in Infirmeriën en Regimentaire Hospitalen, en in militaire Hospitalen of algemeene Rijks-Hospitalen, toont de onvolkomenheden der drie eerſte wijzen van verzorging aan, en geeft de voorkeur aan de laatſte. Maar, zegt men, de vorige inrigting was te kostbaar? Te regt beweert de Schrijver, dat eene bezuiniging ten koste van nuttige leden van den Staat geene bezuiniging heeten mag, en dat menſchen te ſparen de ware ſpaarzaamheid is. Hij wijst in eene belasting, op plaatsvervanging of vrijſtelling van den nationalen dienst te heffen, eene bron aan, waaruit de kosten voor de zoo noodzakelijke Militaire Hospitalen konden gevonden worden, ontvouwt het plan van derzelver inrigting, dringt aan op ruimere belooning en meerdere aanmoediging der Officieren van Gezondheid, verlangt, dat hun in de Hospitalen geregeld onderwijs gegeven worde, dat hunne werkzaamheden naauwkeurig bepaald, een geneeskundig beſtuur worde aangeſteld, zoo wel voor de directie van den militairen geneeskundigen dienst, als voor de administratie der Hospitalen, en eindelijk, dat, ter betere verzorging der zieken, een regulier korps van militaire ziekenöppaſſers worde opgerigt. Het werkje wordt beſloten met de opgave van een bepaald ontwerp en plan voor den geneeskundigen dienst onzer landmagt. Die opgave ſcheen ons des te noodzakelijker toe, daar wij op vele plaatſen die duidelijkheid en geregelden voortgang van redenering misten, welke zoo on-

ontbeerlijk zijn, om van anderen wèl verſtaan en begrepen te worden. Wij ſchrijven dit gedeeltelijk toe aan gebrek aan orde, waardoor niet elk onderwerp geregeld afgehandeld, maar nu van dit, dan van dat onderwerp geſproken, en dikwijls ſprongen gemaakt worden, die het moeijelijk maken, den Schrijver in den loop zijner denkbeelden te volgen. Daarbij komt eene niet genoegzame gemeenzaamheid met den aard der tale, blijkbaar uit de veelvuldige Gallicismen.

Voor 't overige komt ons het plan weldoordacht voor, en met kennis van zaken ontworpen te zijn. Mogt dan ook dit goede woord eene goede plaats vinden!

Reis naar de Lévant, gedaan in de jaren 1817 *en* 1818, *door den Graaf* DE FORBIN. *Uit het Fransch. Te Haarlem, bij* de Wed. A. Loosjes, Pz. 1821. *In gr.* 8*vo.* 361 *Bl.*

Onder dezen titel hebben wij het werk in deszelfs geheel, daar het in twee ſtukken in het licht kwam, nu tot een matig boekdeel vereenigd, hetwelk met eene afbeelding van het *H. Graf* op den titel, en den platten grond van hetzelve aan het einde, verſierd is. De geleerde en ſmaakvolle Reiziger doorreisde geene nog onbekende ſtreken: *Griekenland*, *Konſtantinopel*, *Syrië*, *Palestina*, *Egypte* werden meermalen beſchouwd en bezocht; doch te regt zegt de Schrijver, dat, *om het Oosten naar wensch te leeren kennen, de vereenigde en verdubbelde pogingen van vele onderzoekers noodig zijn. — Het een of ander treft*, zegt hij verder, *den eenen reiziger geheel anders dan den anderen; en, terwijl men met liefde en grondig de eene of andere ſoort van voorkomende merkwaardigheden onderzoekt, behandelt men de overigen veelal met eene zekere koelheid en oppervlakkigheid.* „ Men kan de reis„ beſchrijvingen beſchouwen," zegt hij bl. 270, „ als „ zoo vele bijdragen tot een wereldjournaal; maar het „ num-

„ nummer, dat ik daarin lever, kan geene belangſtelling „ wekken, dan uit hoofde van zijne vrij late dagteeke„ ning. Men vergunne het mij te herhalen: ik ſchrijf „ ſlechts, wat ik zie, wat mij treft; ik hang ſlechts eenen „ ſpiegel op van die indrukken." Dit zij zoo het wil, de Reiziger weet die indrukken den lezer mede te deelen, en ſleept hem, door zijn ſchoon gevoel, goeden ſmaak, levendige verbeelding, en dichterlijken ſtijl, doorgaans mede, zoodat men zijne beſchrijvingen met wezenlijk vermaak zal lezen. De aanteekeningen van den Vertaler komen mede niet te onpas; en wij zouden ons zeer bedriegen, indien dit reisverhaal niet een' goeden en vrij algemeenen bijval vond.

Eene grap, die wij ter waarſchuwing van ligtgeloovigheid en al te goed vertrouwen mededeelen, trok onze aandacht, bl. 296. „ Tot de tijdkortingen, waarin de Heer „ CAILLIAUD (een' *Fransch* delfſtofkundige, dien „ onze Reiziger te *Thebe* vond, die de oevers van de „ *Roode Zee* enz. had bezocht) vergoeding voor de ver„ moeijenisſen van deze reis zocht, behoorde onder an„ deren, dat hij nu en dan een bedottend misbruik maak„ te van den ſmaak, dien een zeker hooggeleerd reizi„ ger, die destijds te *Thebe* vertoefde, heette te hebben „ voor allerlei oudheden. Hij liet dezen beminnaar van „ zeldzaamheden door eenen hiertoe omgekochten *Ara„ bier* eene tabakspijp te koop bieden, waarop men met „ vrij wat kunst hieroglyphen en Kuſiſche karakters na„ geſneden had. De *Arabier* liet het bij dit aanbod „ niet ontbreken aan geheimzinnige gebaren, en de ge„ leerde herkende den vorm niet der *Bycharitiſche* pij„ pen, die men in *Abyſſinië* gebruikt. Hij kon ook het „ bedrog niet ontlekken aan den reuk van den tabak, „ wijl men in het roer van de pijp, op eene behendige „ wijze, een geurtje van jodenlijm had weten te bren„ gen. Hij kocht niet alleen de pijp, maar betuigde den „ *Beduin* herhaalde malen dank, en haastte zich, het an„ tieke ſtuk met vijfendertig *zware piasters* (elk omtrent „ 34 *Nederl.* ſtuivers waardig) te betalen. Hij hoopte

„ te-

„ tevens deze merkwaardige ontdekking door eene breed-
„ voerige beſchrijving aan de geleerde wereld bekend te
„ maken; en wie weet, wat al hoofden en pennen er
„ dan nog mede gemoeid raken!"

Eene belangrijke vraag bij het ter hand nemen van deze Reis zal bij velen zijn, wat de Schrijver van de tegenwoordige *Grieken* zegt. — *Rari quippe boni!* ſchijnt ons het antwoord te zijn. „ Ik heb eenige kundige *Grieken*
„ gezien, die onder hun juk niet dan met eene ſmarte-
„ lijke verontwaardiging gebukt gingen," bl. 26. — „ De
„ *Grieken* hopen op de onafhankelijkheid, gelijk de *Jo-*
„ *den* op den Meſſias. Wat zou het toch baten, dat de
„ vrijheid andermaal op eene kust afdaalde, die eens haar
„ ſchoonſte eigendom geweest is? Hare Goddelijke taal
„ zou van dit volk niet verſtaan worden, en men zou
„ haar ſlechts onwetende monniken kunnen te gemoet
„ zenden," bl. 27. Maar ook hier moge de lezer het werk zelve naſlaan.

Mijn uitſtap naar Brazilië, of Reize van Berlijn naar Rio de Janeiro, en vandaar terug, enz. Door T. VON LEITHOLD. *Uit het Hoogduitsch. Te Amſterdam, bij* J. C. van Kesteren. 1821. *In gr.* 8*vo.* 228 *Bl.*

THEODOOR VON LEITHOLD was, naar luid van het korte voorberigt, Ritmeester in Pruisſiſchen dienst, verliet zijn vaderland, om, aan gene zijde van den oceaan, het geluk te zoeken, dat hem elders was ontzegd, en koos tot dit doel *Rio de Janeiro*. De onderhavige bladen behelzen den uitſlag zijner bevindingen en zijner mislukte reize; hoewel niet gerangſchikt in die orde, welke in eene welgeregelde reisbeſchrijving moet heerſchen, dewijl de ſchrijver krijgsman is, en misſchien beter den degen dan de pen kan voeren.

Hij breekt te *Hamburg*, waar hij zich zal inſchepen, zijn been, beziet, na zijne herſtelling, de ſtad, en maakt van het een en ander merkwaardigs melding. Hij ſteekt

in

in zee, beſchrijft het verblijf op het ſchip van eene gunſtige zijde, ſpreekt van de vliegende visſchen enz., op zee waargenomen, krijgt *Brazilië* in het gezigt, en loopt, na eene reis van 68 dagen, de haven van *Rio de Janeiro* binnen, welks gezigt verrukkelijk is. Een nichtje van den reiziger, te *Rio de Janeiro*, valt, zoodra er een onweder opkomt, in ſlaap, en blijft ſlapen tot dat het weder voorbij is: eene, door het inſlaan van het onweder veroorzaakte, bedwelming harer moeder, ten tijde harer zwangerſchap, is oorzaak van dit toeval, in hetwelk ook de moeder telkens deelt. De huizen te *Rio de Janeiro* zijn ſlecht, en inzonderheid door de vochtigheid ongezond. De wandelwegen beteekenen weinig. De ſtraten en derzelver verlichting zijn redelijk wel. Op het tooneel zijn eenige merkwaardige perſonen. Een eenigzins krankzinnige violoncellist ſpeelt met uitſtekend veel gevoel en uitdrukking. Madame TOUSSAINT, eene ſchoone vrouw, heeft alle verzoekingen weten te verijdelen, en leeft met haren man ingetogen, gelukkig en zeer geacht. De ondernemer van den ſchouwburg, een Mulat, was voorheen barbier, en is er een rijk man mede geworden. Een, tot de uiterſte beſpottelijkheid toe ſlecht uitgevoerd, ſtierengevecht brengt den ondernemer evenwel 6000 daalders op. Het postwezen is ſlecht. De zorgeloosheid, waarmede de *Portugeſche* vrouwen haar huishouden beſturen, alles in het klein inkoopende, maakt, dat in de hoofdſtad de eene kleine winkel naast den anderen is. De onontbeerlijkſte levensmiddelen komen uit verre landen. In de koffijhuizen krijgt men ſlechte waar, en een vreemdeling kan het er, van wege de menigte vliegen, niet uithouden. De huishuur is buitengemeen hoog; ook die der *fiacres* of huurwagens, die zeer ſlecht zijn: deze huurwagens zijn eene onderneming der Geestelijkheid, die de invoering van gemakkelijkere ook weet te beletten. Men loopt hier, wanneer men in de middaghitte het hoofd ontbloot, veel gevaar, om den zonneſlag, eene ſoort van ongeneeslijke krankzinnigheid, te bekomen. De levenswijze is eentoonig, het luchtgeſtel buitengewoon heet, bij vrolijk weder

de

de hemel, zonder de minſte wolk, heerlijk blaauw. De vrouwen voeren niets uit. In vele huizen moet, wanneer de heer wil uitrijden, het paard, door het pronkvertrek heen, ter huisdeure uit. Geheime gemakken zijn nergens, maar worden overal door kamerpotten vervangen. De weelde is in *Rio de Janeiro*, naar evenredigheid, grooter, dan in de aanzienlijkſte ſteden van *Europa;* inzonderheid is dit het geval ten aanzien van de kleeding der vrouwen. Tot de weelde behoort in de eerſte plaats een trein van Negers of Negerinnen, die de vrouw op de ſtraat volgt. Zelfs gerijfelijke meisjes voeren deze ſtaatſie. De ſlaven worden, uit ſtaatkunde, zacht behandeld, zijn zeer ſterk, vlug en vrolijk, groeten elkander naar *Europeſche* wijze, hebben een ſcherp oordeel en een ſterk geheugen. [De zachte behandeling der ſlaven wordt naderhand, in zekeren zin, weder tegengeſproken.] De muskieten, eene ſoort van muggen. zijn in *Rio de Janeiro* eene vreesſelijke plaag. Ratten en muizen zijn er verbazend vele, en de eerſte zoo groot als jonge honden; wijders kevers, die ook den ſlaap beletten, en nog ander ongedierte, vele honden, en walgelijke ziekten. Een vreemdeling kan in *Rio de Janeiro* bezwaarlijk zijne fortuin maken. Juffer JOLIE, de harpſpeelſter, echter, is daarin geſlaagd. De policie heeft daar veel goeds. Brand ontſtaat er zelden, en is niet gevaarlijk. De gevangenisſen zijn afſchuwelijk. Men moet er zich zeer voor de valſche ſpelers hoeden. De handel in het groot en klein is zeer levendig. Boekhandelaars en boekbinders zijn te *Rio de Janeiro* niet; er is ook ſlechts ééne boekdrukkerij, voor koninklijke rekening. Elk vreemd ſchip moet 25 percent tol betalen; de *Engelſche* ſchepen betalen voor hunne ladingen ſlechts [dit verſtaan wij niet] 50 percent. De ſluikhandel wordt ſtreng geſtraft, maar veel gedreven. De fabrijken en manufacturen zijn in derzelver kindschheid. Het koninklijke Hof leeft (1819) naar de omſtandigheden op eenen vrij ſchitterenden voet; voor ieder medelid der koninklijke familie moet men knielen en hetzelve de hand kusſen. De plegtigheid van het *baiſe-main*

is

is zeer omslagtig. Daar heerscht bij de mis geen eerbied; wie maar verkiezen, loopen uit en in, en eenen hond, die onder den dienst voor het altaar blafte en den grond bevuilde, liet men gerust zijnen gang gaan. Het krijgswezen speelt te *Rio de Janeiro* geene belangrijke rol. Onder de wetenschappelijke inrigtingen onderscheiden zich zeer voordeelig eenige Seminariën, eene akademie voor krijgslieden, verscheidene andere openbare scholen, en eenige *Fransche* kostscholen voor meisjes. De inrigtingen ter bevordering der beeldende kunsten zijn hier nog in hare kindschheid. Er bestaat een klooster, waarin mannen hunne vrouwen kunnen laten opsluiten. De inrigtingen ter bevordering der gezondheid zijn in eenen slechten staat. De omstreken van de stad zijn van verschillende kanten zeer romanesk; maar slechts een menschenhater zou zich in deze oorden, waar alle gezellig vermaak ontbreekt, gelukkig kunnen noemen. De plantengroei is zeer weelderig.

Het voornaamste uit dit, zeer onderhoudend geschreven en goed vertaald, werkje hebbende aangestipt, prijzen wij het wijders ter eigene lezing aan.

Proeve over de waarde der oude Talen en der beoefening van de klassieke Letterkunde der Grieken en Romeinen, voornamelijk voor Regtsgeleerden en Staatsbeambten; door AUGUST SCHELTZ. *Uit het Hoogduitsch. Te Groningen, bij* W. van Boekeren. 1822. *In gr.* 8*vo. VIII*, 77 *Bl.*

Bevoegde beoordeelaars, dus meldt ons de vertaler van dit werkje in zijn voorberigt, waren van oordeel, dat de verbreiding van deze Proeve, offchoon reeds in 1810 in Duitschland in het licht verschenen, ook nu nog, en in ons vaderland, een woord op zijn' tijd en op zijne plaats zou wezen. En, waarlijk, zij bevat, in weinige bladzijden, zoo veel goeds, zoo veel waarheids, dat de vertaling daarvan niet anders dan algemeen nuttig kan zijn. Des schrijvers oogmerk was, om, door dit zijn geschrift, de

de hand over hand toenemende verwaarloozing der oude talen, bijzonder door Regtsgeleerden, tegen te gaan, en derzelver waarde en noodzakelijkheid aan te toonen. Hij onderzoekt te dien einde, in de eerſte plaats, naar de oorzaken, welke medegewerkt hebben, om de Regtsgeleerden van het aanleeren dier wetenſchappen af te trekken, welke ons tot de klasſieke oudheid terugvoeren. Hij zoekt de hoofdzakelijke oorzaak daarvan in de rigting, welke het onderwijs en de opvoeding in de laatſte jaren genomen heeft, toen de menigvuldige tijdſchriften, Encyclopediën, woordenboeken en vertalingen zich als 't ware vereenigden, om de verſpreiding van alle grondige geleerdheid tegen te werken, en toont de nadeelen aan, welke de vlugtige wijze van arbeiden in alle opzigten bewerkt heeft. Eene tweede oorzaak vindt hij in de vooroordeelen, geſproten uit de bijzondere lotgevallen der Regtsgeleerdheid, en gevoed door den algemeenen geest van onze dagen, welke de Regtsgeleerden van de beoefening der oude talen en wetenſchappen teruggehouden hebben. Hij vindt te gelijk gelegenheid, om op de verbetering van verſchillende gebreken in de opvoeding, en vooral in het beſteden van den Akademietijd, aan te dringen. Eindelijk haalt hij de beweegredenen aan, welke ons moeten overtuigen, dat het leeren der oude talen en de kennis der oudheid onontbeerlijk en van den beſliſſendſten invloed zijn voor den Regtsgeleerde. Dit alles is door den ſchrijver met juistheid en oordeel behandeld, diep doordacht, en met nuttige aanmerkingen doorvlochten. De ſtijl is warm en mannelijk, en ademt den echt Romeinſchen geest. Ook de vertaler heeft zich van zijne taak uitſtekend gekweten, en eene vertaling geleverd, waardoor het oorſpronkelijke zoo min mogelijk van deszelfs eigen karakter verliest. Wij kunnen derhalve niet anders, dan de lezing en herlezing van dit werkje aan allen aanprijzen, die belang ſtellen in grondige geleerdheid, en afkeerig zijn van die ijdele woordenpraal, waardoor zoo velen in onze dagen pogen te ſchitteren.

Avond-

Avondmijmering, Dichtſtuk door Mr. B. H. LULOFS. *(Voorgelezen in verſchillende Genootſchappen te Amſterdam, Rotterdam, Groningen, Leeuwarden en Zutphen.) Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1822. *In gr.* 8*vo. VIII*, 55 *Bl.*

Recenſent had het genoegen, bij eene der herhaalde voorlezingen van dit ſtuk tegenwoordig te zijn. Genoegen, zeggen wij, en zulks niet als een ijdel woord of bloote pligtpleging, daar het zeldzaam en grootsch talent van den Profeſſor voor de declamatie inderdaad bewondering verdient. Dit, echter, zou nog niet genoegzaam zijn geweest, om ons de geſmaakte vreugde aan te doen, indien het vers zelve niet tevens ware verdienſte en voor het minst ſchoone partijen bezat. De indruk was evenwel geheel buitengewoon; het was niet zoo zeer goedkeuring, als wel verbazing, die ons aan het ſlot vervulde, daar noch zulk eene ſoort van uitwendige welſprekendheid, noch zulk een vers ons toeſchenen eigenlijke doelmatigheid en gepastheid voor eenig algemeen gebruik te bezitten. De Heer LULOFS moge dit, trouwens, zelf wel gevoeld, en het ſtuk ſlechts gegeven hebben als eene gelegenheid en proeve, wat hij met gedachten beide en ligchamelijke uitdrukking vermogt, om te roeren of te treffen. Wij ſtemmen hem (in de voorrede) althans gaarne toe, dat men zoo iets hooren moet, en in verband met de voordragt beoordeelen, zal men geen gevaar loopen hetzelve onregt te doen.

Maar nu wordt het echter door den Dichter in het licht gegeven; en *alle* lezers zullen het zeker niet gehoord hebben, of de voordragt des Heeren LULOFS van elders kennen. Het vers behoort dus ook eenigermate op eigene beenen te kunnen ſtaan, en door een gewoon lezer behoorlijk opgezegd worden, zonder dat het veel verliezc. Ja, het is eindelijk toch als gedrukt ſtuk, dat wij ons oordeel daarover moeten zeggen. Hetzelve komt

in 't kort hierop neder, dat inderdaad een aantal fraaije plaatſen in het vers gevonden worden, dat het echter om de ſnelle opvolging van de eene treffende beſchrijving na de andere den lezer eenigzins vermoeit, en dat inzonderheid in het tweede gedeelte, waar gewone voorwerpen en tooneelen der natuur telkens met de ſterkſte poëtiſche kleuren geſchilderd worden, zelfs eenige verveling bij die vermoeijenis komt. Voorts is het ons, ten opzigte van het overſpringen en doorloopen der regels enz., toch wat al te wild. Ook dit, gedurig volgehouden, geeft eene zekere eentoonigheid. En, men zegge wat men wil, wij hooren gaarne de muzijk der verzen. De Dichter verliest anders zoo ligt alle welluidendheid, een onmisbaar deel van goed dichtwerk, uit het oog; gelijk ons inderdaad de vermenigvuldiging der letter *s* (door verkorte genitivi enz.) met derzelver onaangenaam ſisſend geluid, in het bijzonder, meermalen hinderde. Benevens deze, zouden wij zonder eenig beklag een deel der kusjes, op rozelipjes, aan blanke óf hijgende boezems, gemist hebben, welke hier voorkomen. Doch, *wie in woorden niet ſtruikelt, is een volmaakt man*, zegt JACOBUS; en wie durft op dien titel aanſpraak maken, al is hij ook Hoogleeraar in deze woordenkunst? Dus, ten ſlotte, nog een ſtaal!

——— Nog met denzelfden luister,
Waarmede de Aard' voor 't eerst verrees uit 's *Bajerts* Duister,
Siert Zij (Natuur) zich, jaar op jaar, weêr in een' nieuwen *dos*
Van bloemen, graangewas, en *gras*, en kruid, en *mos;*
Niets kan haar jeugdig vuur, haar Scheppingskracht verdooven!
Zie, trotsch nog als weleer, verheft zich de Eik naar boven.

Vertrouw'lijk ſlingert nog de Wijnſtok — 't ranke loof
Om 's *Olmbooms* forſchen Stam, of hecht zich vast in kloof
Of ſpleet van 't Rotsgebergt, en ſpiegelt zich in 't water
Van Rijn of Rhône, bij hun murm'lend golfgeklater;
Gezwollen door de Lucht, én lieven Zonneſchijn,
Gloeit nog zijn Vrucht, — met glans van Goud — of van Robijn,
Van tuſschen het Smaragd der blad'ren, — allerwegen
In weel'gen Overvloed het oog des Wand'laars tegen,

En

En ſchuimt, tot Wijn geperst, met tintelenden gloed,
Die vuur en leven door onze ad'ren ſtroomen doet.

Ook 't ov'rig Vruchtgeboomt' blijft oog en ſmaak bekoren,
Het zij, als 't, bij 't gezang der vroege Vog'lenkoren,
Zich in zijn bloesemkleed, als Sneeuw zoo blinkend, tooit,
(Waarop dan de Avondzon heur Goud en Rozen ſtrooit)
Het zij 't ons, als de Herfst met vollen horen nadert,
Bij 't ſterfgeritsel van het vallende gebladert',
Met frisch en geurig Ooſt uitlokkend tegenbloost,
En tegen 't bar Getij' met al zijn ſchatten troost. —

Nog eene aanmerking! In eene dichterlijke beſchrijving kon het misſchien gaan; maar, als een beeld gebezigd, zien wij de *Komeet* ongaarne *door d' adm van duizenden Orkanen voortſtuwen*, die toch, wat geweld zij mogen maken, tot zoo iets wel niet in ſtaat zouden zijn. — De menigte groote voorletters, naar Hoogduitſchen trant, geven het ſtuk een even bont voorkomen, als de inhoud zelf ons inderdaad wat al te bont is.

Eenige Brieven over de Opvoeding, van eene Moeder aan hare Dochters, door WILHELMINE VAN GERSDORF, *geb.* VAN GERSDORF. *Vrij uit het Hoogduitsch vertaald. Te Breda, bij* W. van Bergen en Comp. 1821. *In gr.* 8vo. 234 *Bl.*

Wij wenſchen het goede, dat in dit werkje voorkomt, eene rijkelijke behartiging. Of de lezeresſen in *ons* vaderland, echter, niet van oordeel zullen zijn, dat zij dit goede elders onderhoudender voorgedragen kunnen vinden, en dat het in dit werkje aangebodene juist niet uit andere landen tot ons had behoeven over te komen, hiervoor durven wij niet inſtaan. Wij zien niet in, waarom het „Brieven over de Opvoeding" heet. Het behelst een dor, in deelen en onderdeelen geſnipperd, voorſtel, waardoor de moeder hare dochters over alle kapittels der beſpiegelende en beoefende wijsbegeerte onderhoudt, begin-

nende met de *logica*, en eindigende met de staatkunde, (!) die verdeeld wordt in huishoud- en regeringskunde; terwijl bij de eerste gelet wordt op de volgende onderdeelen, het huwelijk en de opvoeding der kinderen, en bij de behandeling der laatste de *meisjes* onderrigt worden aangaande de verstandige inrigting des algemeenen welzijns in het geheel, of de keuze des regeringsvorms, over de inwendige zekerheid en het inwendig landswelvaren, over de zorgvuldigheid des regeerders voor het verstand en de kennissen (de bekenden?!) der burgers, over de zorg des staats voor het leven, de eer en het genoegen der burgers, over de handhaving der wetten volgens eene billijke geregtigheid, en over de zorg voor de regering des geheels! — In den eersten brief vermaant de moeder hare dochters: „Slaat den verliefden jongeling liever eene „ bijeenkomst (*tête à tête*) af; ontneemt den dansmeester „ een uurtje, of blijft zoo veel korter in uwe schitterende gezelschappen; kortom, zendt den liereman *spring* „ *in 't veld*, AMOR namelijk, met zijne bonte rarekiekkas, altoos bij tijds naar huis, en gij zult oogenblikken genoeg vinden, welke gij tot ernstige en wetenschappelijke oefeningen kunt besteden." Volgens den tweeden brief brengt ons de *Godgeleerdheid* tot de kennis van den eenigen waren God. Bl. 40 lezen wij: „Men „ denkt verschillend over haren [*het water der zee en rivieren* levert de stof voor deze periode] oorsprong; „ maar het waarschijnlijkste is, dat, wijl de grond der „ zeeën diep is, de vloeibare ligchamen zich in de diepte „ moeten vergaderen;" en op bl. 42: „ Dezelve [de „ blikscm] kan minder van de zon *haren* oorsprong hebben, dan van eene inwendige ontbranding, die geen „ uitwendig vuur noodig heeft, en welke, door verscheidene droege [NB] uitwasemingen der aarde, in vochtige [NB] wolken opgetrokken wordende," enz. En bl. 43 zijn de aarde, delfstoffen en steenen „ die aardsche „ ligchamen, bepaaldelijk tot een der drie rijken van de „ natuur behoorende, waarin men de dingen eener benedennatuurkunde [wat ter wereld is dat voor een „ ding?]

„ ding?] gewoonlijk verdeelt, namelijk tot het rijk der „ delfstoffen." — Het werkje is vol stalen van Mevrouw VAN GERSDORP's geleerdheid, en van aanhalingen uit *Hoogduitsche* Schrijvers, welke men dan aan den voet der bladzijden in het origineel op den koop toe krijgt. Wat *onze* dochters met de kennis der regeringskunde te maken hebben, zien wij niet door. — De figuurtjes op het vignet zijn evenredig aan het werk, namelijk stijf, en twee er van zijn blind — ten minste zij komen ons zoo voor.

Verscheidenheden. Verhalen van gemengden inhoud. Door J. B. CHRISTEMEIJER. *Met Platen. Te Amsterdam, bij* J. C. van Kesteren. 1821. *In gr.* 8*vo.* 311 *Bladz.*

De Heer CHRISTEMEIJER, bij ons Publiek reeds voordeelig bekend door zijne *Tafereelen uit de Lijfstraffelijke Regtspleging* en zijne *Oorkonden van het Strafregt*, geeft ons hier weder een drietal Verhalen, die echter niet, gelijk de vorige, slechts eenigzins verfraaide, doch ware Geschiedenissen zijn. Alleen het eerste is een verhaal, op waarheid gegrond; de twee volgende schijnen geheel door den Schrijver verdicht. Wij hebben dezelve alle met genoegen gelezen, en ook hierin den aangenamen verhaaltrant van CHRISTEMEIJER herkend. Nogtans was dit genoegen niet geheel onvermengd. In den *Eerroover* (het reeds boven gemelde, op waarheid gegronde verhaal) is de inleiding, eene soort van preek of zedekundige verhandeling, te lang; daarop volgt eene, naar evenredigheid weder te lange, geschiedenis van de jeugd der heldin, waarbij wij zeker de belangrijke, daarin gevlochtene waarheden en edele gevoelens van harte toejuichen, maar eenen te veel *declamerenden* toon in de wijze van voordragt vinden. Wanneer b. v. de moeder van AMALIA hare dochter tot het gevoel van de waarheden der Openbaring opleidt, en daarbij, op het voorbeeld des Verlossers, de schoonheden der Natuur doet opmerken, dan verwachten wij geene beschrijving, eene geheele bladzijde lang, van het opgaan der zon, een daartoe reeds al te dikwerf behandeld onderwerp. En dan de breede wijze van verhalen zelve. Eerst op de *twintigste* bladzijde zijn wij zoo verre gevorderd, dat de vader het kind, na den dood der moeder, onder zijn opzigt neemt. Hooren wij, hoe hij dit voorstelt:

„ Wij zijn daar, mijn Lezer! waar ik wilde overgaan u te
„ zeggen, hoe aanmerkelijk de zedelijke opvoeding, welke
„ de vader AMALIA deed genieten, verſchilde van die,
„ welke haar, in een' meer jeugdigen leeftijd, van hare moe-
„ der mogt te beurt vallen. Ik heb u van deze laatſte, in
„ het voorbijgaan, een denkbeeld gegeven. Thans wil ik
„ de ſchets van gene er tegenover ſtellen. Doch vergun mij,
„ vooraf eenen ſtap zijwaarts te mogen doen. Eer ik u,
„ vlugtig, het plan doe overzien, waarnaar de opvoeding
„ van het meisje werd voltooid, acht ik het niet ongepast,
„ u met de beginſelen van den opvoeder zelven bekend te
„ maken." Kon men dit alles niet in twee regels gezegd hebben? En nu volgt de tegenoverſtelling van de opvoedingswijze des vaders en der moeder, die (met eene *apologie* des Schrijvers voor zijne uitvoerigheid) 16, zegge *zestien* bladzijden beſlaat, zoodat de eigenlijke geſchiedenis eerst op de zesendertigſte bladzijde begint. En nu nog eens het karakter van AMALIA; dàn eerst leeren wij de andere perſonen kennen. Wij kunnen met weinige woorden zeggen, dat de Geſchiedenis naar die van den *Lasteraar*, in het bekende ſtuk van KOTZEBUE, gelijkt. Eene brave vrouw wordt door den vriend van haren echtgenoot op eene listige wijze van overſpel beſchuldigd; deze gelooft dit; de liefde gaat in koelheid, in verwijdering, in haat over; eerst na dit alles verneemt AMALIA de oorzaak van haar lijden. Een jong Advocaat, eene oude kennis, is het voorwerp der aangeſtookte ijverzucht van haren man. Haar lijden wordt nu ondragelijk. Het onverdiende ſlagtoffer van den haat eens booswichts, ter prooije aan den afkeer eens beminden echtgenoots, door de meeste harer ſtadgenooten voor ſchuldig en eerloos gehouden, daarenboven door de al te hoog geſtemde gevoelens van haren vader voor de *eer*, boven de inwendige ſtem des gewetens, weggeſleept, ontwijkt zij hare woonplaats, zoekt heul bij eenen oom, wordt ook door dezen als eene overſpeelſter uit zijn gezigt verbannen, en beſtuit nu tot den zelfmoord; doch wordt door een toeval weêrhouden, en in kennis gebragt met eenen braven dorpleeraar, die met ſchrander beleid haar terugbrengt van haar voornemen, haren man de oogen opent, den eerroover ontmaskert, en de beide echtgenooten hereenigt. Het laatſte gedeelte is weder regt belangwekkend verhaald. Doch veel meer, dan met deze vertelling, hebben wij op met de tweede, *de Forteplano*,

een

een huisselijk tafereel. CHRISTEMEIJER heeft hier al de gebreken, die, naar ons oordeel, het vorige stuk ontsierden, vermijd; de stijl is roerend aandoenlijk, en toch niet laf *sentimenteel*; de edelste gevoelens worden zonder *declamatie* ten toon gespreid. Wij zien hier een edel, beminnelijk paar menschen door onverdiende ongelukken vervolgd: de vrouw moet, om schulden, háre *fortepiano*, háre lievelingsuitspanning, verkoopen; doch, terwijl haar man over dit gemis zijner geliefde gade treurt, weet zij hem met de hoop op de Voorzienigheid te troosten. Deze vrouw wekt ongemeen veel belang; haar karakter is allerbekoorlijkst geteekend. Een gesprek tusschen haar, de echt godsdienstige vrouw zonder ophef, en eene fijne tante, eene *Fatizesche* kwezel, gelijk er, helaas! voorheen zoo velen in ons land waren, is karakteristiek. De ontknooping is zekerlijk een weinig onwaarschijnlijk: bij de verkochte *fortepiano* zijn eenige muzijkstukken geweest, en onder deze is een opstel geraakt, over eene verbeterde Armenínrigting: de *piano* komt juist toevallig uit de handen van eenen *Jood* in die van eenen Minister; deze vindt dit papier, en geeft nu den braven HELLER (zoo heet de held des verhaals) de aanstelling als Secretaris van zijn Departement. Deze onwaarschijnlijkheid daargelaten, heeft het stukje zoo veel roerend schoons, het stemt de ziel zoo zacht en zoo edel, het maakt zulk een juist onderscheid tusschen ware godsvrucht des harten en uiterlijke schijn-vroomheid, dat altans de *Recensent* van dit boek den Heere CHRISTEMEIJER voor de aangename en nuttige oogenblikken, die hij hem door dit verhaal verschaft heeft, opregten dank zegt. Niet zoo ruim is de lof, dien wij aan No. 3, *de Nachtwandelaar*, kunnen toezwaaijen. Het begint weder met die fout, waartoe wij vreezen, dat CHRISTEMEIJER een weinig overhelt, en waarmede hij gevaar loopt, zijn schoon talent tot verhalen te ontsieren — met *declamatie*. De Schrijver besteedt acht bladzijden aan eene bespiegeling over een gevallen meisje, dat toch in hare jeugd even zoo wel een lief kind was als een ander. Alsdan volgt (schijnbaar uit den mond van een derden verhaald) de geschiedenis van eenen nachtwandelaar, die een onschuldig meisje verleid en naderhand heeft laten zitten. Het meisje, wier gezondheid berouw en smart ondermijnen, bezwijkt bij de geboorte van het kind des verleiders; haar oude vader geeft zich uit wanhoop aan den drank over, verliest dus

zijn vermogen, komt bij den verleider, juist een vrolijk feest gevende, ter beschuldiging binnen, en wordt, op zijnen last, ter deure uitgeworpen. Deze, aldus in het kwaad verharde, booswicht wordt echter op de woorden: *Daar komen zij met hem aan; zij hebben hem uit het water opgehaald*, die hij op den ouden toepast, (zonder aanleiding) eensklaps krankzinnig, en loopt, na eenigen tijd geraasd te hebben, in bedaarde waanzinnigheid doorgaans des nachts op het kerkhof rond. De manier, hoe hij hier gevonden wordt, is wederom te breed verhaald. In eenen zoo kouden nacht, als hier beschreven wordt, houdt men met krankzinnigen op de straat zulke lange gesprekken niet. — De slotsom onzer beoordeeling is: Het boek heeft ons over 't algemeen wel bevallen; de Schrijver kan een onzer beste verhalers worden, mits hij twee zaken vermijde: lange bespiegelingen over *loci communes*, en al te uitvoerig schilderen van min belangrijke kleinigheden.

Christina, of de Gevolgen van Wellust en Vooroordeel. Oorspronkelijk Nederlandsch. Te Rotterdam, bij Mensing en van Westreenen. 1822. *In gr. 8vo. IV en 259 Bl.*

De Schrijver van dezen Roman wil, ten minste vooralsnog, niet gaarne als Romanschrijver bekend zijn, en heeft daarom zijnen naam verzwegen. Hij is getroffen door het lot der slagtoffers van den wellust, en vreest [met regt], dat niemand zal kunnen ontkennen, dat ook in *Nederland* deze ondeugd, die het zoo zeer op de onschuld gemunt heeft, eene hoofdondeugd is geworden. Hartelijk medelijden met die, zonder hun (haar) toedoen, diep ongelukkigen, zucht om de bron, waaruit hun (haar) lijden ontvloot (?), te doen kennen, en verlangen om daardoor iets toe te brengen tot bevrijding van hetzelve, geeft hij als den oorsprong van dit geschrijf, waarbij hij gemeend heeft, zich van den romantischen vorm, als den meest behagelijken en meest gezochten stijl, te mogen bedienen, op, en zegt, dezen Roman te hebben zamengebragt uit vele, niet verdichte, geschiedenissen van zoodanige ongelukkigen.

Christina, in onecht geteeld, had het vooroordeel harer geboorte tegen zich; en dit stond, hoewel zij schoon was, haar huwelijk met eenen knappen, haar ter liefde dit voor-

oor-

oordeel verachtenden, jongeling in den weg, omdat deszelfs vader in het huwelijk niet wil toeſtemmen. Reeds te voren heeft een rijke wellusteling het op Christina's onteering toegelegd; maar deze ſtrikken is zij gelukkig ontkomen. Zij raakt nu aan het zwerven, om, door eene aaneenſchakeling van rampſpoeden, die zich natuurlijk uit elkander ontwikkelden, ten laatſte, als ſchijnbaar moedwillige moordenaresſe van haar kind, haar leven in de gevangenis te ſlijten.

Deze Roman is zeer goed geſchreven; de lotgevallen der ongelukkige ontwikkelen zich natuurlijk, en in dezelve zoo min, als in de karakters der handelende perſonen, heerscht overdrijving. Inzonderheid hebben ons twee omſtandigheden zeer behaagd. Vooreerst, dat de ſtijl vrij is van gezwollenheid, en het geheel van uitroepingen, die vaak te baat worden genomen om aandoening op te wekken, hoewel zij, in plaats van dit, eer ſtuiten; en ten tweede, dat de Schrijver de ongelukkige niet tot voorwerp van afkeer laat zinken. Zij vergeet zich ſlechts eenmaal, en dat nog wel met haren voormaligen minnaar, die, even als zij de wijde wereld zijnde ingegaan, door haar in *Engeland* weder ontmoet wordt, en met haar in omſtandigheden komt, in welke ook deze misſtap, indien wij zoo ſpreken mogen, niet wel kon uitblijven. Wij blijven haar dus te hartelijker beklagen, naarmate wij minder hoodig hebben, het aangezigt van hare gedaante af te wenden; en leeren, dat verleide onſchuld in hoogen trap ongelukkig worden kan, offchoon niet misdaad op misdaad volge. — Wij wenſchen, dat de Schrijver het natuurlijke, en de vermijding van overdrijving, indien hij weder iets ſchrijve, tot zijnen regel zal blijven nemen; en aan het boekje, dat het in veler handen moge komen; terwijl wij niet twijfelen, of het zal bij dezen en genen doel treffen.

Spiegel der Jeugd, voorgeſteld in het veertienjarig Leven van RENÉ D'AUBERT. *Eene ware Geſchiedenis. Met Platen. Tweede en verbeterde Druk. Te Amſterdam, bij* C. Schaares. 1821. *In kl.* 8*vo.* 124 *Bl.*

RENÉ was inderdaad een veel, ja alles belovend kind. Naarſtigheid, ſchranderheid, menſchenliefde, maar bovenal ouderliefde, waren de deugden, met welke hij geheelenal doordrongen was, en die hij beſtendig beoefende. Zijn korte

levensloop is voor ieder kind leerzaam, en ook de opvoeder ontvangt hier nu en dan een' nuttigen wenk. Het boekje boezemt belang in bij het lezen, en men krijgt RENÉ hartelijk lief. Deze tweede uitgave is met een plaatje op den titel, en nog twee andere gekleurde plaatjes voorzien, en in stijl en taal aanmerkelijk verbeterd. Het is uit het Fransch vertaald; maar wij gunnen het onzer Nederlandsche jeugd, en vertrouwen, het zal derzelve nuttig zijn.

De barmhartige Samaritaan, geschetst voor jonge Kinderen. Met gekleurde Plaatjes. Te Rotterdam, bij Mensing en van Westreenen. *In kl.* 8vo. 32 *Bl.*

De bekende Gelijkenis wordt hier voor de lieve jeugd nog al onderhoudend, en met heilzame lessen, daar tusschen in gevlochten, verhaald; zoodat hij, wien het moeijelijk valt, zelf op soortgelijke wijze te verhalen, zich van dit boekje bedienen kan. Maar voor iemand, die daartoe dit boekje noodig heeft, zal ook de aanwijzing belangrijk zijn, dat bl. 7, reg 12, het woordje *niet* moet worden doorgehaald, en bl. 30, reg 15, dat zelfde woordje *niet*, voor de woorden *meer te haten*, moet worden ingevoegd. De plaatjes zouden wij wegsnijden; zij zullen wel niemand behagen.

Zedeboekje voor de Jeugd van beide Sekse. Naar het Hoogduitsch van J. GLATZ. *Met Platen. Te Rotterdam, bij* J. Hendrikse. *In kl.* 8vo. 92 *Bl.*

Voor de *vroege* jeugd, en dus voor kinderen onder de tien jaren, is dit boekje geschikt; terwijl de Schrijver door andere werkjes, door zijne *Zedeleer in Verhalen en Voorbeelden*, en door *Het Karlbergsche Huisgezin*, voor de volgende jaren der jeugd heeft gezorgd. Dit kinderboekje geeft berigt, hoe de verstandige Mevrouw Bloemendaal door leerzaam en eenvoudig onderwijs, en ook door nuttige verhalen, het zedelijk welzijn harer kinderen behartigde.

No. XV. bl. 653. reg. 4. v. o. lees DAVIDES.

——— — bl. 657. reg. 28 enz. lees: De Heer DA COSTA zij meer en meer een sieraad van de Christenkerk zoo wel, als van de Natie, tot welke hij oorspronkelijk behoort!

RE-

REGISTER

VAN DE

BOEKBESCHOUWING.

A.

Aanmerkingen (Vrijmoedige) over het *Regtsgeleerd Advijs.* Amſt. bij *J. C. van Kesteren.* 383

Aanwijzing van Uitlegkundige Schriften. IIIden D. 2de St. en IVden D. 1ſte en 2de St. Amſt. bij *W. Brave.* 280

Aikin, (*Lucia*) Het Leven en de Regering van *Elizabeth.* Iſte D. Amſt. bij *J. C. van Kesteren.* 257

Almanak. (Nederlandſche Muzen-) 1822. Rott. bij *J. Immerzeel, Jun.* 42

——— voor het Schoone en Goede. 1822. Amſt. bij *G. J. A. Beijerinck.* 42

——— aan Bevalligheid en Deugd gewijd. 1822. Amſt. bij *M. Westerman.* 42

——— van Vernuft en Smaak. 1822. Rott. bij *Menſing en van Westreenen.* 43

——— voor Vrouwen door Vrouwen. 1822. Rott. bij *Menſing en van Westreenen.* 43

——— voor Verſtand en Hart. 1822. Amſt. bij *C. Schaares.* 43

——— voor Reizigers. 1821—1822. Amſt. bij *Mortier Covens en Zoon*, enz. 43

——— (Antwerpſche) 1822. Antw. bij *Ancelle.* 84

——— (Amſterdamſche) 1822. Amſt. bij *de Gebr. van Arum.* 136

Alphanſe, (*L'Homme St.*) De heilige Rustplaats. II Deelen. 's Hag. bij *W. K. Mandemaker.* 475

Antikritiek. (*Van Immerzeel.*) 478

——— *van Geysbeek's Biogr. Woordenboek.* (*Antwoord op de*) 480

Ar-

Arlincourt, (*D'*) Karel de Stoute. Amſt. bij *de Erven H. Gartman.* 610

B.

Bachmann, (C. F.) *Verwandtſchaft der Phyſick und Pſychologie. Utr. bey* J. Altheer. 626

Baczko, (*L. von*) Het Klooſter Vallombroſa. II Deelen. Rott. bij *J. Hendrikſen.* 305

Ballenſtedt, (*J. G. J.*) De nieuwe of tegenwoordige Wereld. Iſte D. Amſt. bij *de Wed. G. A. Diederichs en Zoon.* 410

Barbauld, (*A. L.*) Godsverëeningen voor Kinderen. Rott. bij *J. Hendrikſen.* 524

Barthels, (*C.*) Geſchiedkundige Bijdragen. Leeuw. bij *Steenbergen van Goor.* 74

Beckhuis, (*W.*) Levensbijzonderheden der Apoſtelen. Amſt. bij *ten Brink en de Vries.* 224

Behandeling van eenige Vragen over Gods Genade. Rott. bij *N. Cornel.* 659

Belzoni, (*G.*) Reizen in Egypte en Nubië, enz. Iſte D. Gron. bij *W. Wouters.* 509

Bemmelen, (*A. van*) Leerredenen. Ilde Bundel. Amſt. bij *W. Brave*, enz. 496

Bergen, (*H. C.*) Onderwijs in de Chriſt. Geloofs- en Zedeleer. *Tweede Druk.* Amſt. bij *W. van Vliet.* 533

Beſchouwing van den Oorlog tuſſchen de Grieken en Turken. Amſt. bij *J. C. van Kesteren.* 282

Betoog, (Geſchiedkundig) rakende de Symboliſche Boeken. Dordr. bij *Bluſſé en van Braam.* 398

Bilderdijk, (*W.*) Taal- en Dichtkundige Verſcheidenheden. Iſte D. Rott. bij *J. Immerzeel, Jun.* 27

——— Sprokkelingen. Rott. bij *J. Immerzeel, Jun.* 424

Blanchard, (*P.*) Reisje rondom de Wereld. Rott. bij *J. Immerzeel, Jun.* 134

Borger, (*E. A.*) Aanmerkingen over het Evangelie van Joannes. 's Hag. bij *de Wed. J. Allart en Comp.* 93

——— Leerredenen. Ilde D. 's Hag. bij *de Wed. J. Allart en Comp.* 181

Boxman, (*A.*) Proeve. Gorinch. bij *J. Noorduyn.* 91
Boymans, (J. A.) *Le Garde d'honneur. Bruxelles, chez* Weisſenbruch. 585
Brieven (Zestal) tusſchen de Evangelisch-Lutherſchen en de Herſtelde Evangelisch-Lutherſchen. 437
Brink, (*A.*) De Schriften van Salomo. Leeuw. bij *J. W. Brouwer.* 394
Brouwer, (P. van Limburg) *Commentatio. Lugd. Bat.* 63
Bruining, (G.) Aardrijkskundig Woordenboek. Iſte D. Rott. bij *Arbon en Krap.* 110
Buchner, (*W. F.*) Geneeskundig Handboek. Iſte Deel. Amſt. bij *B. J. Berntrop.* 321
———— (*Tweede Verſlag.*) 360
———— (*Derde of laatſte Verſlag.*) 402
Bijlage, enz. (Noodzakelijke) Amſt. bij *H. C. Brouwer.* 553

C.

Camperi (P.) *Diatribe. Traj. ad Rhen.* 64
Cantate. 91
Cappelle, (*J. P. van*) Bijdragen tot de Wetenſchappen, enz. Amſt. bij *J. van der Hey.* 288
Chauveau Lagarde, Regtsgeleerd Advijs in de zaak van *Menu.* Amſt. bij *J. C. van Kesteren.* 307
Christemeijer, (*J. B.*) Verſcheidenheden. Amſt. bij *J. C. van Kesteren.* 677
Christina. Rott. bij *Menſing en van Westreenen.* 680
Clarke, (*E. D.*) Reis door Rusland en Tartarije. II Deelen. Haarl. bij *de Erven F. Bohn.* 465
Clarkſon, (*T.*) Kreet der Afrikanen, enz. Amſt. bij *C. A. Spin.* 548
Cligneit, (*J. A.*) Bijdragen tot de oude Nederlandſche Letterkunde. 's Hag. bij *de Erven J. Thierry en C. Menſing en Zoon.* 461
Costa, (*I. da*) Prometheus van *Eſchylus.* Amſt. bij *P. den Hengst en Zoon.* 171
———— Poëzij. IIde D. Leyd. bij *L. Herdingh en Zoon.* 642
Cramer, (*A.*) Mijne Herinneringen uit Duitschland en Braband. Amſt. bij *J. C. van Kesteren.* 512
Crane, (J. G. de) *Oratio. Gron. apud* J. Oomkens. 10

D.

Dam, (*J. van*) Gedichten. Haarl. bij *de Wed. A. Loosjes, Pz.* 513
Delprat, (*G. M.*) Voortgang der Boekdrukkunst in de XVde en XVIde Eeuw. Utr. bij *J. Altheer.* 19
Dichtſtukken, bekroond door het Kon. Genootſchap te Antwerpen. Antw. bij *Ancelle.* 84
Diergaarde. (De kleine) Devent. bij *A. J. van den Sigtenhorst.* 48
Dubois, (*J.*) Beſchrijving van het Indiſche Volk. III Deelen. Dordr. bij *Blusſé en van Braam.* 164
——— (*Tweede Verſlag.*) 205

E.

Ebenthal. Tooneelſpel. 's Hag. bij *C. van Greeven.* 566
Eckartshausen, (*K. von*) De Godsdienst. Leyd. bij *J. W. van Leeuwen.* 525
Ehrenberg, (*F.*) De Liefde. II Deelen. Amſt. bij *J. van der Hey.* 104
Ewald, (*J. L.*) Chriſtelijke Overdenkingen. II Deelen. Amſt. bij *J. van der Hey.* 1
——— Beſtemming des Huiſſelijken Levens. Gron. bij *W. van Boekeren.* 1
——— Bijbelſche Geſchiedenis. Amſt. bij *J. van der Hey.* 1
——— Gedachten enz. van een' Christen. II Deelen. Gron. bij *W. van Boekeren.* 1
——— Jezus verſchijning op den weg naar Emmaus. Dordr. bij *Blusſé en van Braam.* 60

F.

Faith, (*R.*) De Eenzaamheid en de Wereld. Haarl. bij *de Erven F. Bohn.* 33
Fokke, *Sz.* (*A.*) Boertige Reis door Europa. VII Deelen. Amſt. bij *F. Kaal*, *Jz.* 268
Forbin, (*De*) Reis naar de Levant. Haarl. bij *de Wed. A. Loosjes*, *Pz.* 666
Forſter, (*J.*) Aanſpraak aan de Volken van Europa, enz. Amſt. bij *C. A. Spin.* 548

Friederich, (G.) Heliodoor. Amſt. bij *de Wed. G. A. Diederichs en Zoon.* 232

G.

Galerij van Boosdoeners. Amſt. bij *J. C. van Kesteren.* 134

——— van beroemde Mannen en Vrouwen in Nederland. Amſt. bij *P. den Hengst en Zoon.* 474

Gebeden, enz. (Katholijke) voor het Vrouwelijk Geſlacht. Utr. bij *G. Banning*, enz. 278

Gedachten van *Jean Paul.* II Deelen. Rott. bij *J. Immerzeel, Jun.* 517

Genabeth, (*P. van*) Redevoering over de Nederlandſche Taal. Rott. bij *J. Immerzeel, Jun.* 373

Genlis, (*Mevr. de*) De Battuécas. II Deelen. Zaltb. bij *J. Noman.* 219

——— Flora. Amſt. bij *de Erven H. Gartman.* 523

Gersdorf, (*Wilhelmine van*) Brieven over de Opvoeding. Breda, bij *W. van Bergen en Comp.* 675

Geſprekken over de nieuwe Maten en Gewigten. Middelb. bij *S. van Benthem.* 382

Geysbeek, (*P. G. Witſen*) De kleine Zimmerman. Iſte D. Amſt. bij *G. Portielje.* 135

——— Epigrammatiſche Anthologie. Amſt. bij *Geysbeek en Zoon.* 173

——— Biographisch Woordenboek der Nederd. Dichters. Iſte D. Amſt. bij *C. L. Schleijer.* 326

Glatz, (*J.*) Zedeboekje. Rott. bij *J. Hendrikſen.* 682

Grammatica Latina. Pars III. Zutph. apud *H. C. A. Thieme.* 652

Gratama, (*S.*) Redevoering over het Staatswezen, enz. Gron. bij *J. Oomkens.* 497

Greve, (*E. H.*) Sterre- en Weêrkundige Berigten voor 1822. Amſt. bij *G. van Dyk.* 43

Griekenland en Engeland ſtaatkundig beſchouwd. Devent. bij *J. van den Sigtenhorst.* 282

H.

Hacker, (*J. G. A.*) Bepeinzingen over het Avondmaal. Fran. bij *G. IJpma.* 354

Hamelsveld, (*IJ. van*) Kortbegrip der Alg. Geſch. *Tweede Druk.* Haarl. bij *de Erven F. Bohn.* 117

Hazelhoff, (*A.*) Tijdkorter voor 1822. Gron. bij *A. Hazelhoff.* 43

Hazelhoff, (*A.*) Groningen belegerd en verlost. Gron. bij *A. Hazelhoff.* 567
Heeren, (*A. H. L.*) Tiberius en Cajus Gracchus. Leeuw. bij *Steenbergen van Goor.* 169
———— Carthago. Amſt. bij *de Erven H. Gartman.* 332
Hengel, (*W. A. van*) Leerredenen. Amſt. bij *J. van der Hey.* 54
Hentzepeter, (*H.*) Eerſte en laatſte Tooneelen der Wereld, enz. 's Hag. bij *C. van Greeven.* 624
Heringa, *Eliza'sz.* (*J.*) Kerkelijke Raadgever, enz. IIde St. Utr. bij *J. G. van Terveen*, enz. 189
Herinneringen (Mijne) van Gouda. 's Hag. bij *de Erven J. Thierry en C. Menſing en Zoon.* 216
Heusde, (*P. W. van*) *C. W. de Rhoer* gekenſchetst. Utr. bij *J. Altheer.* 536
Heyningen, (*H. van*) Bijbeloefening over de Romeinen. 's Hag. bij *de Wed. J. Allart en Comp.* 569
Hoekſtra, (*F.*) Geſchiedenis der Apostelen. Harl. bij *M. van der Plaats.* 178
Holbein, (*F. van*) Klaartje en Jakob. Amſt. bij *J. C. van Kesteren.* 612
Hope, (*T.*) Anastaſius. Iſte D. Leeuw. bij *Steenbergen van Goor.* 417
Huber, (*J. J.*) Gelijkenisſen van Iſidoor. Gron. bij *W. van Boekeren.* 358

I en J.

Iffland, (*W. A.*) Schuldbeſef. Tooneelſpel. Rott. bij *A. May van Vollenhoven.* 565
J. (*T. R.*) Brieven over Palestina, enz. Dordr. bij *Blasſé en van Braam.* 470
Jacobs, (*F.*) De beide Maria's. Fran. bij *G. IJpma.* 267
———— Nalatenſchap van Roſalie van Alban. Haarl. bij *de Erven F. Bohn.* 431
Jeugd (De) de Kiem van het volgend Leven. Haarl. bij *de Wed. A. Loosjes, Pz.* 476
Joliffe, (*T. R.*) Reis in Palestina, enz. Iſte D. Amſt. bij *G. Portielje.* 470
———— IIde D. 607
Julian, (*De*) Het Leven van *Napoleon*, enz. Rott. bij *J. Hendrikſen.* 589

K.

Kaartſpelen (Het) gemakkelijk gemaakt, enz. *Tweede Druk.* Amſt. bij *J. C. van Kesteren.* 522

Kasteele, (*J. C. van de*) Het 's Gravenhaagsche Bosch. Dichtstuk. 's Hag. en Amst. bij *de Gebr. van Cleef.* 555
Kinderreizen. Devent. bij *A. J. van den Sigtenhorst.* 48
Kindervreugd. Amst. bij *J. C. van Kesteren.* 477
Kinker, (*J.*) Gedichten. IIde D. Amst. bij *J. van der Hey.* 210
Kirckhoff, (*J. R. L. von*) Verhandeling over den Geneeskundigen Dienst. Utr. bij *J. van Schoonhoven.* 664
Klijn, (*B.*) Gedichten. IIde D. Amst. bij *J. van der Hey.* 123
Koning, (*J.*) Bijdragen tot de Geschiedenis der Boekdrukkunst. II Stukken. Haarl. bij *de Wed. A. Loosjes, Pz.* 18
Kooy, (*W. M.*) Lijkrede. Leyd. bij *A. van Benten.* 319
Kotzebue, (*O. von*) Ontdekkingsreis in de Zuidzee, enz. Iste en IIde D. Amst. bij *J. van der Hey.* 636

L.

Langbein, (*A. F. E.*) Bruidegomsreis van Magister Simpel, enz. Haarl. bij *de Wed. A. Loosjes, Pz.* 656
Langsdorff, (*G. H. van*) Reis rondom de Wereld. IIIde en IVde D. Amst. bij *J. C. van Kesteren.* 636
Leithold, (*T. von*) Mijn Uitstap naar Brazilië. Amst. bij *J. C. van Kesteren.* 668
Letterkransje voor de Nederl. Jeugd. Rott. bij *Mensing en van Westreenen.* 348
Letterspiegel voor Meisjes. Haarl. bij *de Wed. A. Loosjes, Pz.* 568
Linden, (*J. van der*) Leerredenen. Gron. bij *W. van Boekeren.* 230
Llorente, (*J. A.*) Oordeelk. Gesch. der Spaansche Inquisitie. Iste D. Amst. bij *J. C. Sepp en Zoon*, enz. 503
Lofrede op *Frans Naerebout*. Goes, bij *F. Kleeuwkens.* 218
Löhr, (*J. A. C.*) Het Huisgezin van Oswald. Iste en IIde D. Amst. bij *C. Schaares.* 180
——— De kleine Andries. Amst. bij *G. Portielje.* 477
Londen, Amsterdam en Parijs. Amst. bij *G. Portielje.* 79
Loveday, (*D.*) Request aan de Kamer der Pairs. Haarl. bij *de Wed. A. Loosjes, Pz.* 200
Lulofs, (*B. H.*) Een paar Dichtregelen. Gron. bij *J. Oomkens.* 311
——— Avondmijmering. Dichtstuk. Gron. bij *J. Oomkens.* 678

M.

Magendie, (*F.*) Onderzoek over Graveel- en Steenziekte. Rott. bij *J. Hendrikſen.* 66

——— Voorſchrift tot bereiding van nieuwe Geneesmiddelen, enz. Amſt. bij *L. van Es.* 540

Maximiliaan, Reize naar Brazilië. Iſte D. Gron. bij *W. van Boekeren.* 590

Mebius, (*T. E.*) Jezus leeft, en wij zullen leven! Leeuw. bij *J. W. Brouwer.* 276

Meerten, (*A. B. van*) geb. *Schilperoort*, Reis door het Koningrijk der Nederlanden. Iſte D. Amſt. bij *Schalekamp en van de Grampel.* 260

——— Gids voor jonge Lieden. Amſt. bij *G. J. A. Beijerinck.* 262

Meiners, (*C.*) Letterkundige Handleiding. Leyd. bij *A. van Benten.* 608

Mensch (De) aan het Hof en in het Burgerlijke Leven. 's Hag. bij *W. K. Mandemaker.* 222

Mnemoſyne. VII, VIII, IX en Xde St. Dordr. bij *Bluſſé en van Braam.* 156

——— *Tweede Verſlag.* 249

Montolieu, (*Mevr. de*) De Kasteelen in Zwitſerland. Amſt. bij *J. C. van Kasteren.* 176

Morgan, (*Lady*) Frankrijk en de Franſchen. II Deelen. Leeuw. bij *Steenbergen van Goor.* 336

Moſche, (*G. C. B.*) Leerredenen. Iſte en IIde D. Amſt. bij *ten Brink en de Vries.* 137

Muller, (*C.*) Reis door Griekenland, enz. Haarl. bij *de Erven F. Bohn.* 295

——— (*J. von*) Algemeene Geſchiedenis. Iſte D. Haarl. bij *de Erven F. Bohn.* 151

——— (*J. G.*) Het Geloof der Christenen. II, III en IVde D. Gron. bij *W. Zuidema.* 349

Munninghe, (*H.*) Leerrede. Gron. bij *J. Oomkens.* 96

Muslin, (*D.*) Handleiding tot den Catechismus. Zwolle, bij *J. L. Zethuizen.* 618

N.

Natuurkenner. (De kleine) Devent. bij *A. J. van den Sigtenhorst.* 48

Nicholas, (*J. L.*) Reis naar Nieuw-Zeeland. Iſte D. Rott. bij *Arbon en Krap.* 421

Niemeijer, (*A. H.*) Waarnemingen op Reizen. Iſte D. Haarl. bij *de Wed. A. Loosjes, Pz.* 119

Nieuwenhuis, (*G.*) Woordenboek van Kunſten en Wetenſchappen. IIde D. Zutph. bij *H. C. A. Thieme.* 456

Nar-

Normand, (*M. A. le*) Gedenkſchriften van *Joſephine*. III Deelen. Amſt. bij *de Erven H. Gartman.* 241

O.

Ockerſe, (*W. A.*) Lijkrede aan het Graf van *Napoleon*. Amſt. bij *J. van der Hey.* 32

——— en *A. Kleyn*, geb. *Ockerſe*, Gedenkzuil op het Graf van *J. Bellamy*. Haarl. bij *de Wed. A. Loosjes, Pz.* 599

Onderzoek naar het Leerſtuk der Drieëenheid. Amſt. bij *de Wed. G. A. Diederichs en Zoon.* 492

Onſenoort, (*A. G. van*) De operative Heelkunde. Iſte D. Amſt. bij *C. G. Sulpke.* 451

Oosterlinge. (De ſchoone) Rott. bij *Menſing en van Weſtreenen.* 103

Overzigt (Kort) der Gebeurtenisſen in Staats-Braband, enz. Dordr. bij *Bluſſé en van Braam.* 545

P.

Palm, (*J. H. van der*) Bijbel voor de Jeugd. Xde St. Leyd. bij *D. du Mortier en Zoon.* 225

——— XIde St. 513

Palmer, (*J.*) Dagverhaal eener Reize in Noord-Amerika, enz. Haarl. bij *de Erven F. Bohn.* 300

Parcau, (J. H.) *Inſtitutio Interpretis V. T. Traj. ad Rhen. apud* J. Altheer. 481

Parnajon, (*Von Parrijn*) Leven van een Wereldburger. II Deelen. Amſt. bij *J. C. van Kesteren.* 304

Pellecom, (*A. N. van*) Hulde aan mijne Echtgenoote. Breda, bij *W. van Bergen en Comp.* 357

Pépé, (*G.*) Verhaal der Gebeurtenisſen te Napels. Amſt. bij *J. C. van Kesteren.* 197

Peſcheck, (*C. A.*) Jezus en de Vrouwen. Amſt. bij *J. van der Hey.* 99

Poppe, (*J. H. M.*) De Tooverkunst en Goochelarij, enz. Gorinch. bij *J. Noorduyn.* 522

Potter, (*Anna Maria*) De Hongaarſche Broeders. II Deelen. Z. Boemel, bij *J. Noman.* 433

Pradt, (*M. de*) Griekenland. 's Hag. bij *W. K. Mandemaker.* 557

Proeve van beoordeelende Tooneeldichtkunde, enz. Amſt. bij *J. C. Sepp en Zoon.* 379

——— van Antwoord op eene Prijsvraag. Amersf. bij *B. Blankenberg.* 662

Pruimers, (*J. C.*) Rijmen. Amſt. bij *J. van der Hey.* 128

R.

Radcliffe, (*Anna*) De Italiaan. II Deelen. Amſt. bij *J. C. van Kesteren.* 221

Reddingius, (*G. Benthem*) Wat moet de regelmaat van ons Geloof zijn? Gron. bij *W. Zuidema.* 8
Redevoeringen (Kerkelijke) voor het Synode der Herv. Kerk. Dordr. bij *Blusſé en Braam.* 94
Reinhard, (*F. V.*) Christelijk Huisboek. II Deelen. Leyd. bij *A. en J. Honkoop.* 657
Richter, (*J. A. L.*) Het Christendom, enz. Nijm. bij *G. J. van Goor en Zoon.* 274
Rodenburg, (*R.*) Vijftal Leerredenen. Sneek, bij *F. W. V. B. Smallenburg.* 578
Roemer, (*J.*) Bij het Graf van *Schotsman.* Leyd. bij *J. W. Dauw Lem.* 347
——— Jezus Christus voor het Sanhedrin. Dordr. bij *Blusſé en van Braam.* 446
Roll, (*J. M. L.*) Vijftigjarig beſtaan van het Lutherſche Weeshuis, enz. Amſt. bij *ten Brink en de Vries.* 130
Roovers (De) in de Latro-Rotten. Utr. bij *J. van Schoonhoven.* 434
Roſenmuller, (*E. F. K.*) De Oosterlingen. IIde D. Gron. bij *W. van Boekeren.* 318
——— IIIde D. 471
Roſenthal, (*F.*) Handboek der Heelkundige Ontleedkunde. Amſt. bij *C. G. Sulpke.* 11
Roy, (*J. J. le*) Het Menſchelijk Kenvermogen. Dordr. bij *Blusſé en van Braam.* 313
—— (*C. H. a*) Waarnemingen over het *Sulfas de Quinine*, enz. Amſt. bij *Pieper en Ipenbuur.* 584
Rust, (*J. N.*) De Egyptiſche Oogontſteking. Amſt. bij *L. van Es.* 191
——— *Tweede Verſlag.* 235
——— Het Zamenſtel der Gewrichten. Amſt. bij *L. van Es.* 281
Rykdom en Ondeugd, enz. Amſt. bij *G. J. A. Beijerinck.* 372

S.

Samaritaan. (De barmhartige) Rott. bij *Menſing en van Westreenen.* 682
Sancho, of de Spreukenminnaar. Midd. bij *de Gebr. Abrahams.* 534
Schaduwtrekken der Betrekkingen van beide Geſlachten, enz. Gron. bij *J. Römelingh.* 561
Scheltema, (*J.*) Rusland en de Nederlanden. IIIde en IVde D. Amſt. bij *de Wed. H. Gartman.* 13
Scheltz, (*A.*) Proeve over de oude Talen, enz. Gron. bij *W. van Boekeren.* 671

Siebold, (*E. van*) Handboek. Iſten D. 1ſte St. Amſt. bij *C. L. Schleijer*. 109
Smits, *Jz.* (*J.*) Verhandeling over de Inbraak van den Zuidhollandſchen Waard, enz. Dordr. bij *Blusſé en van Braam*. 631
Soirées (*Les*) *du Chateau*. *Leid. chez* D. du Mortier et Fils, *&c.* 478
Spiegel der Jeugd. *Tweede Druk*. Amſt. bij *C. Schaares*. 681
Starck, (*J. C.*) Leerboek der Heelkundige Verbanden. III Deelen. Amſt. bij *C. G. Sulpke*. 107
Stratingh, *Ez.* (*S.*) Scheik. Handb. voor Esſaijeurs, enz. Gron. bij *J. Oomkens*. 498
Strauſs, (*F.*) Helon's Bedevaart. IIde D. Amſt. bij *J. van der Hey*. 190
Stuart, (*M.*) Vaderlandſche Historie. Iſte D. Amſt. bij *E. Maaskamp*. 67
Studentenzangen, Leyd. bij *L. Herdingh en Zoon*, enz. 376
Stukken, betrekkelijk de Afzetting van Do. *Malan*, enz. Leyd. bij *de Wed. D. du Saar*. 573
Swinderen, (*T. van*) Almanak der Akademie van Groningen. 1822. Gron. bij *J. Oomkens*. 43
——— Ontwerp. Gron. bij *J. Oomkens*. 609

T.

Taylor, (*Johanna*) De zucht om te ſchitteren. Haarl. bij *J. L. Augustini*. 384
Teutem, (*F. van*) Leerredenen over den Kinderdoop. Utr. bij *O. J. van Paddenburg*, enz. 140
Thorbecke, (J. R.) *Commentatio*. *Lugd. Bat*. 65
Thys, (*J.*) Verhandeling over onze Nederduytſche Tael. Antw. bij *J. C. Rooſen*. 84
Tollens, *Cz.* (*H.*) Gedichten. *Vierde Druk*. II Deeltjes. Rott. bij *J. Immerzeel*, *Jun*. 340
——— Nieuwe Gedichten. Iſte D. Rott. bij *J. Immerzeel*, *Jun*. 342

U.

Uilkens, (*J. A.*) Almanak. 1822. Gron. bij *J. Oomkens*. 43

V.

Venturini, (*C.*) Geſchiedenis van Spanje. Iſte D. Amſt. bij *Viſcher en Comp*. 293
Vereeniging (Over de) der Protestanten in de Nederlanden. 's Hag. bij *de Wed. J. Allart en Comp*. 385
Verhandeling over eene ſchriftelijke Voordragt, enz. 's Hag. bij *de Gebr. Langenhuyſen*. 472
Verhandelingen (Nieuwe) van het Haagsch Genootſchap, voor 1819. (*Vervolg van No. XIV des vorigen Jaars.*) 's Hag. bij *de Erven J. Thierry en C. Menſing en Zoon*. 49